

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SANSÜRÜNÜN EDEBİYATTAKİ YANSIMALARI

ÖMRÜM IŞIKAY GÜRBÜZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

KASIM 2017

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Gazi
1926

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SANSÜRÜNÜN EDEBİYATTAKİ YANSIMALARI

Ömrüm IŞIKAY GÜRBÜZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KASIM 2017

Ömrüm IŞIKAY GÜRBÜZ tarafından hazırlanan "II. Abdülhamid Dönemi Sansürünün Edebiyatta ki Yansımaları" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ /~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Metin Kayahan ÖZGÜL
Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Gazi Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum .....

Başkan: Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ .....

Üye: Prof. Dr. Ülkü GÜRSOY
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Gazi Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ .....

Tez Savunma Tarihi: 28/11/2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....
Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

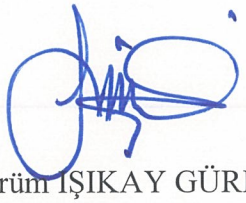

Ömrüm IŞIKAY GÜRBÜZ

28/11/2017

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SANSÜRÜNÜN EDEBİYATTAKİ YANSIMALARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Ömrüm IŞIKAY GÜRBÜZ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kasım 2017

ÖZET

Bu çalışmada, II. Abdülhamid döneminde uygulanan sansürünün edebiyat malzemelerine ne derecede yansıdığı arşiv belgeleri baz alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Edebiyat yayınlarından hangilerinin ne sebeple yasaklandığı kaynaklardan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden belirlenmiş, sansür kurullarının oluşmasının kaynaklarından jurnalin öneminden bahsedilmiş, Jön Türklerin yasak neşriyat ve edebiyat bağlamındaki ilgisi dikkatlere sunulmaya çalışılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümünde, II. Abdülhamid dönemi ve öncesindeki matbûât hayatı ile Osmanlı basınından bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde sansür, kaynaklar ışığında incelenmiş, sansürün matbaa ve basın üzerinden dönem edebiyatı ve edebiyatçılarına etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde literatür ve arşiv taraması yapılarak, gerekli belgeler yeni harflere aktarılmıştır. Bu çalışmada, dönemin edebî hayatında sansürün var olduğu fakat çok yoğun bir şekilde uygulanmadığı kanaatine varılmıştır. Tanzimat'tan itibaren hem bürokrat hem edebiyatçı kişiliğe sahip olan aydın tipi, daha çok görülmektedir. Edebiyatçıların siyasî kimlikleri edebî yayın faaliyetlerinin içerisine siyasî konuların girmesinde önemli rol oynamış bu sebeple edebî eserler üzerinde sansürün uygulandığı da tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar maddeler hâlinde çalışmanın sonuç bölümde yer almaktadır. Çalışmanın edebiyat tarihi araştırmalarına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Bilim Kodu	:	30201
Anahtar Kelimeler	:	II. Abdülhamid, Jön Türk, sansür, basın, yasak, neşriyat, edebiyat, jurnal, matbûât, gazete, dergi, arşiv.
Sayfa Adedi	:	390
Tez Danışmanı	:	Yrd. Doç. Dr. M. Kayahan ÖZGÜL

REFLECTIONS ON LITERATURE OF CENSORSHIP IN II. ABDULHAMID PERIOD

(M.S. Thesis)

Ömrüm IŞIKAY GÜRBÜZ

GAZİ UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

November 2017

ABSTRACT

In this study, it was tried to detect to what extent the censorship reflected in the literary materials applied in the Abdulhamid II period based on the archive documents. The reasons for which the literature publications are forbidden and the sources specified by Ottoman State Archives, the importance of the journal was mentioned in the sources of the formation of censorship boards and the interest of the Young Turks in the context of prohibited publications and literature has been tried to be presented. The study consists of three parts: In the first part, Abdulhamid II Period and before the printing press and Ottoman press information is available. In the second part, censorship was examined in the light of sources, and attempts were made to determine the effect on literature and literature of the period through the printing press and press. In the third chapter, literature and archives were scanned and necessary documents were transferred to new letters. In this study, it was concluded that there existed censorship in literary life of the time but it was not applied very intensely. From Tanzimat period, the type of intellectuals with both bureaucratic and literary personality is more common. It has also been found that the political identities of literary artists have played an important role in the introduction of political issues into literary publishing activities and thus fascinated literary works. The findings are listed in the conclusion. The aim of the study is to contribute to the research of literary history.

Science Code	:	30201
Key Words	:	II. Abdulhamid, censorship of the press, ban, publications, literature, journal, The Young Turk, the publications, newspapers, magazines
Page Number	:	390
Supervisor	:	Assist. Prof. M. Kayahan Özgül

TEŞEKKÜR

Türk matbûât hayatında sansür denilince akla ilk gelen, Osmanlı Devleti'nin çöküş yıllarında padişahlık eden ve otuz üç yıllık saltanatıyla (1876-1908) II. Abdülhamid'dir. Daha önceki dönemlerde sansürün varlığı bilinmesine rağmen II. Abdülhamid dönemi sansürünün akla gelmesinin en önemli sebebi, istibdadın (baskının) şiddetinin gittikçe artması, yurt içi ve yurt dışında bu dönem sansür uygulamalarının eğlence ve dalga konusu olmasıdır.

Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerle başlayan yeni siyasî tarih, beraberinde yeni edebî oluşumları getirmiştir. Dönem edebiyatçıları Malûmat, Servet-i Fünûn, İrtika, İkdam, Tasvîr-i Efkâr, Hazine-i Fünûn, Mecmûa-i Ebüzziyâ, Mektep, Maarif, Güneş, Akşam, Sabah, Mizân, Muhbir gibi birçok dergi ve gazetelerde fikirlerini ve edebî anlayışlarını da yansıtan yazılar yazmışlardır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümünde, II. Abdülhamid dönemi ve öncesindeki matbûât hayatı ile Osmanlı basınından bilgilere yer verildi. İkinci bölümde sansür, kaynaklar ışığında incelenerek sansürün matbaa ve basın üzerinden dönem edebiyatı ve edebiyatçılarına etkisi sunulmaya çalışıldı. Üçünde bölümde, arşivden alınan belgelerle bu etkinin derecesi gösterilmeye çalışıldı. Bu çalışmada ayrıca dönemdeki sansürlerin padişah tarafından onaylanıp onaylanmadığı, uygulanma şekil ve şiddeti ele alındı. Edebiyatçıların eserlerinde sansürü ilgilendiren mevzuların var olup olmadığı merak edildi. Çalışmadan elde edilen neticeler sonuçta sunuldu.

Çalışmanın oluşturulması için Başbakanlık Devlet Arşivleri'nin İstanbul Osmanlı Araştırmaları Arşivi'nde dönemle ilgili yaklaşık on beş bin evrak tarandı. Bu evrakların büyük bir kısmını Maarif Nezareti'nin alt kurumları tarafından hazırlanılan evraklar oluşturmaktadır. Gerekli olan eser ve belgeler arşivden temin edilerek, yeni harflere aktarıldı. İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul Üniversitesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve YÖK'ün Tez Arşiv sitesinde konuyla ilgili gazete ve mecmualar ile ansiklopedi, kitap, tez, makale, bildiri gibi eserler incelendi. Çalışma, 1876-1908 yılları arasında Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin kayıtlarında yer alan eserlerin ve neşriyatın ön kontrol belgelerini de içermektedir. Çalışma bu sınırlılıklar kapsamında ele alınmaktadır. Ali Birinci'nin Osmanlı Devletinde Matbûât ve

Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal ile Metin Kayahan Özgül'ün Devr-i Hamîdî Matbûâtına Tersten Bakmak makaleleri ve Fatmagül Demirel'in II. Abdülhamîd Döneminde Sansür adlı kitap, bu çalışmada kullanılan önemli kaynaklardan oldu. Tezin ekler kısmında bazı eserlerin Latin harflerine aktarımı yapıldı ve bazılarının orijinal fotokopileri sunuldu. Okuma çalışmalarımız esnasında arşiv evrakları ve eski harflerle yazılmış belgelerde okunamayan yerlere ya orijinal hâli yazıldı ya da köşeli parantezler içinde üç nokta ([...])işareti konuldu. Okumasının doğru yapılıp yapılmadığından emin olunamayan söz ya da söz grupları için köşeli parantezler ([ ]) kullanıldı. Ayrıca belgelerin kimler tarafından okunup değerlendirildiğini belirtmek ve metinde olmayan açıklamalar için de köşeli parantez kullanıldı. Ek kısmında yer alan tablolarda tekrar edilen söz ya da söz grupları için tırnak işareti (") kullanıldı. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümde gazete, dergi, kitap isimleri italik; üçüncü bölümde ise bould [kalın] olarak yazıldı.

Çalışmada karşılaşılan zorluklar şunlardır: Arşivden alınan belgelerde genellikle, eserlerin neden yasaklandığını belirten kalıp ifadelerin kullanıldığı ve net bilgilerin var olmadığı görülür. Bu da çalışmanın edebiyat üzerinden çıkarımlar yapılmasını zorlaştırır. Ayrıca belgelerde dilekçeyi verenin ismi çoğu zaman yer almamaktadır. Bu belgelerde genellikle eser tab'ı, neşri veya eserin icrası için ruhsat isteğinin yazılı olduğu yazışmalar bulunmaktadır. Bu nedenle edebî eserin kime ait olduğu sorunsalı ortaya çıkmakla birlikte bu evraklar ancak edebiyatta tanınmış eserlerden yola çıkılarak konu hakkında yorumların yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Eserini yayınlama amacıyla izin alan bazı kişilerin sonradan bilinmeyen nedenlerden dolayı yayınlatmadığı araştırma sırasında dikkat çeken konulardandır. Zaman mefhumu, araştırmada önemli sınırlayıcı ve kısıtlayıcı zorluklardan birisidir. Tezin yazım süresinde Osmanlı Araştırmaları Arşivi'nin günlük çalışma zamanı ve araştırmacıya teslim edilen evrak sayısının sınırlı olmasından dolayı zorluklar yaşanmıştır. Ayrıca arşiv evraklarının içeriğinin bilinmemesi araştırma sürecinin doğru yönetimini engellemiştir. Bazı arşiv belgelerinin fareler tarafından tahrip edildiği, bazılarının Abdülhamid dönemi jurnal belgeleriyle birlikte yakılarak yok edildiği, bazılarının da 1980'li yıllarda Beyazıt meydanında müsvedde kağıt niyetiyle satıldığı için, tarama günümüze ulaşabilen belgeler üzerinden yapılmış ve çıkarımda bulunulmuştur. Tüm zorluk ve sınırlılıklarına rağmen yapılan bu çalışma, Türk edebiyatı tarihi araştırmalarına ışık tutacaktır.

Öğrencisi olmaktan hep onur duyduğum hocam Yrd. Doç. Dr. Metin Kayahan Özgül'e, cesaretlendirici yorumlarıyla bana destek olan hocam Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Özbay'a ve başta Hüseyin Dallı, Nurettin Koca, Esra Topçu ve Leyla Kahveci olmak üzere yanımda olan tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Tezi; beni okutan, büyüten, sevgi ve saygı duyduğum aileme ve çalışmayı tamamlamam için bana destek olan değerli eşime manevi bir armağan olarak sunuyorum.

Ömrüm IŞIKAY GÜRBÜZ

ANKARA-2017

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET iv

ABSTRACT v

TEŞEKKÜR vi

İÇİNDEKİLER ix

ÇİZELGELERİN LİSTESİ xii

RESİMLERİN LİSTESİ xv

KISALTMALAR xvii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VE ÖNCESİNDE MATBÛÂT HAYATI

1.1. Önemli Daire ve Cemiyetler 6

1.1.1. Maârif Nezâreti 7

1.1.2. Dâhiliye Nezâreti / Matbûât-ı Dâhiliye Müdürlüğü 8

1.1.3. Hâriciye Nezâreti Matbûât-ı Ecnebiyye Müdürlüğü 8

1.1.4. Encümen-i Dâniş 9

1.1.5. Te'lif ve Tercüme Cemiyeti 10

1.1.6. Encümen-i Teftiş ve Muayene 10

1.1.7. Tedkik-i Müellefât Komisyonu 12

1.1.8. Posta ve Telgraf Nezâreti 13

1.1.9. Zabtiye Nezâreti 13

1.1.10. Rüsûmat Emâneti Nezâreti 13

1.1.11. Başkitabet Dairesi 14

1.2. Matbûât Müdürleri/ Sansür Müdürleri 17

1.2.1. Eduard Black Bey 17

Sayfa

1.2.2. Macit Bey (Paşa) 18
1.2.3. Pertev Efendi 18
1.2.4. Mehmed Şevki Efendi 18
1.2.5. Ahmet Ârifî Bey 18
1.2.6. Yusuf Behçet Bey 18
1.2.7. İbrahim Hıfzı Bey 19
1.2.8. Ebülmukbil Kemal Bey 19
1.2.9. Neşriyat ve Kültür Hareketleri 19
1.2.10. Ahmed Midhat ve Neşriyatı 20
1.2.11. Ebüzziyâ Tevfik ve Neşriyatı 20
1.2.12. Edebiyât-ı Cedîde Neşriyatı 21
1.2.13. Baba Tahir ve Neşriyatı 21
1.2.14. Dönemin Diğer Ekol İsimleri ve Mutavassıtin 21
1.3. Osmanlı'da Matbaaların Durumu ve Basın 22
1.3.1. Matbaalar Nizamnâmesi ve Kararname-i Âlî Hakkında 31
1.3.2. Arşiv Belgelerinden Hareketle Neşriyat Çıkarımı 39

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SANSÜRÜNÜN EDEBİYATTAKİ GÖRÜNÜMÜ

2.1. Basın ve Edebiyat 53
2.1.1. Müstehcen Edebiyat 58
2.1.2. Jurnaller, Jurnalciler 65
2.1.3. Sürgünler 80
2.1.4. Firariler 85
2.2. Hariçteki Neşriyat ve Edebiyat Hakkında 90
2.2.1. Edebiyat- Siyaset İlişkisi İle Edebiyatçıların Sansürdeki Yeri ve Rolü Hakkında 118

Sayfa

2.2.2. Abdülhamid Dönemi Muzırâtı 131

2.2.3. Edebiyatçıların Çilesi ve Sansörler..... 143

2.2.4. Sansürde Edebiyatçılara Yardım Edenler..... 161

2.2.5. Sansür Edilen Eserler Hakkında 171

2.2.6. Edebî Münakaşalar ve Bunların Sansüre Yansıması Hakkında 212

2.2.7. Abdülhamid Dönemi Eserleri Hakkında 219

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BELGELERLE SANSÜRÜN GÖRÜNÜMÜ

3.1. Encümenin Kararlarına Ait Yazışma Belgelerinden Örnekler 239

SONUÇ 345

KAYNAKLAR 355

EKLER..... 365

EK-1. Edebî Hatıralar: Servet-i Fünûn'da Sansür 366

EK-2. Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye Duhûl u İntişârı Memnû Bulunan Kütüb ü Resâil-i Muzıranın Esâmisini Mübeyyin Cedveldir. 371

EK-3. Devri Hâmîdî Âsârı 380

ÖZGEÇMİŞ 390

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge **Sayfa**

Çizelge 1.1. Mekteb-i Mülkiye'den mezun olarak devletin sansürle ilgili kurumlarında görev yapan memur ve âzâlarını gösteren bir listedir. 14

Çizelge 1.2. 1895 yılı haziran ayında Encümen-i Teftiş Heyeti ve Tedkik-i Müellefât Komisyonu'nun denetiminden geçerek basılmasına ruhsat verilen kitaplar 41

Çizelge 1.3. 1876-1880 yıllarında yayın hayatına başlayan neşriyat..... 49

Çizelge 2.1. Osmanlı İmparatorluğu içinde yayınlanan Arapça süreli yayınlar 92

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim		Sayfa
Resim 1.1.	Ahmed Midhat Efendi'nin *Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmâniyye'nin Neş'eti* adlı eserinin fotoğrafıdır	8
Resim 1.2.	Fransız gramerine dâir bir eserin fotoğrafıdır	9
Resim 1.3.	MF. TTD 44-23 numaralı evrakın fotoğrafıdır	12
Resim 1.4.	1907. 08. 15'de Kahire'de yayınlanan *Laklak* mecmuasının bir fotoğrafıdır (Kaynak: Alperen Fotoğraf Arşivi)	27
Resim 1.5.	1898. 04. 01 tarihinde Cenevre'de yayınlanan *Beberuhi* mecmuasının bir fotoğrafıdır (Kaynak: Alperen Fotoğraf Arşivi)	27
Resim 1.6.	Nâmık Kemâl'in *Vatan yahud Silistre* kitabının dış kapak fotoğrafıdır	36
Resim 1.7.	MF. TTD 2-138 numaralı evraka ait fotoğraftır	40
Resim 2.1.	*Yasak Yayınlar II'inci Kısım* adlı kitaptan örnek bir sayfanın fotoğrafıdır	57
Resim 2.2.	*Servet-i Fünûn*'da yayınlanan bir çıplak kadın fotoğrafıdır	62
Resim 2.3.	*BinBir Bûse* adlı eserleri gösteren bir fotoğraftır	64
Resim 2.4.	Nâmık Kemâl'in *Rüya* adlı eserinden örnek bir sayfanın fotoğrafıdır	73
Resim 2.5.	Ali Kemâl'in *Kırmızı Fesler* şiirinin fotoğrafıdır	79
Resim 2.6.	19 Mart 1941 tarihli Akşam gazetesinden alınan bir karikatürdür	91
Resim 2.7.	Ali Ferruh'un 'Kerbela' kitabının dış kapak fotoğrafıdır	98
Resim 2.8.	Ali Ferruh'un 'Huşeng' kitabının iç kapak footğrafıdır	99
Resim 2.9.	ZE- 841 numaralı evrakta yer alan iki Jön Türk Yazışma belgesinin fotoğrafıdır	101
Resim 2.10.	*Ahenk* gazetesinin bir nüshasının fotoğrafıdır	137
Resim 2.11.	MF. TTD 43-118 numaralı evrakındaki muzır eserler çizelgesini gösteren fotoğrafdır	139
Resim 2.12.	MF. TTD 10-99 numaralı evrakın fotoğrafıdır	144
Resim 2.13.	MF. TTD 14-67 numaralı evrakın fotoğrafıdır	153
Resim 2.14.	Vehbi Beyefendinin yayınlanan *Güzel Kız* şiirinin fotoğrafıdır	156
Resim 2.15.	DH. MKT 102-47 numaralı evraklardan birinin fotoğrafıdır	158
Resim 2.16.	*Salon Köşelerinde* adlı eserin mukaddemesinin fotoğrafıdır	168

Resim **Sayfa**

Resim 2.17. MF. TTD 60-20 numaralı evrakın fotoğrafıdır 172
Resim 2.18. Y.MTV. 89-159 numaralı evrakın fotoğrafı yer almaktadır 175
Resim 2.19. MF. TTD 36-37 numaralı evrakın fotoğrafıdır 179
Resim 2.20. MF. TTD 12-182 numaralı evrakın fotoğrafıdır 182
Resim 2.21. MF. TTD 31-24 numaralı evrakın fotoğrafıdır 191
Resim 2.22. MF. TTD 42-14 numaralı evrakın fotoğrafıdır 197
Resim 2.23. ZE 18-600 numaralı evrakın fotoğrafıdır 199
Resim 2.24. ZE 27-770 numaralı evrakın fotoğrafıdır 200
Resim 2.25. ZE 109-2662 numaralı evrakın örnek bir fotoğrafıdır 201
Resim 2.26. ZE 15-570 numaralı evrakın fotoğrafıdır 203
Resim 2.27. Nâ-Kâfî şiirinin fotoğrafıdır 205
Resim 2.28. Sansür edilen *İğbirârım* şiirinin fotoğrafıdır 206
Resim 2.29. Mersiye şiirinin fotoğraflarıdır 207
Resim 2.30. İctihad gazetesinde yayınlanan Mersiye şiirinin fotoğrafıdır 209
Resim 2.31. Gülşen mecmuasında yayınlanan Ali Kemâl'in Gazel şiirinin fotoğrafıdır 209
Resim 2.32. Ali Ferruh'un yazdığı *Herkesin Bir Revişi Her Revişin Bir Kesi Var* şiiri ve Ali Kemal'in bu şiire yazdığı nazirenin fotoğraflarıdır 210
Resim 2.33. MF. TTD 48-115 numaralı 2. evrakın fotoğrafıdır 216
Resim 2.34. Abdülhalim Memduh'un Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniyye'sinin dış kapak fotoğrafıdır 221
Resim 2.35. "Garib Bir Terakki" yazısına ait bir fotoğrafıdır 222
Resim 2.36. *Deccal* kitabının fotoğrafıdır (Sağdaki) 227
Resim 2.37. *Şâh ve Pâdişâh* kitabının fotoğrafıdır (Soldaki) 228
Resim 2.38. ZE 49-1007 numaralı evrakın fotoğrafıdır 231
Resim 2.39. Divân-ı Abdülhamîd-i Sâni adlı eserin kapak fotoğrafıdır 232
Resim 3.1. MF. TTD 21-146 numaralı evrakın fotoğrafıdır 319

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.) MKT.MHM	Sadâret Evrakı Mühimme Kalemi Evrakı
A.) MKT.MVL	Sadâret Evrakı Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.) VKN	Vakanüvislik Kalemi (Lütfi Efendi Evrakı)
BEO	Bâbıâli Evrak Odası Evrakı
DH.EUM. 5.Şb	Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umûmiye Beşinci Şube Evrakı
DH.EUM. AYŞ	Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umûmiye Asayiş Evrakı
DH.EUM.THR	Dâhiliye Nezâreti Tahrirât Kalemi Evrakı
DH.H...	Dâhiliye Nezâreti Hukuk Evrakı
DH.MB..HPS.	Dâhiliye Nezâreti Hapishaneler Müdiriyeti
DH.MKT	Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi Evrakı
DH.MUİ	Dâhiliye Nezâreti Muhârebât-ı Umûmiye Evrakı
HR.HMŞ.İŞO.	Hariciye Nezareti İstişare Odası Evrakı
İ. Azn.	İrade-i Adliye ve Mezahib Evrakı
İ..DH..	İrade-i Dâhiliye Evrakı
İ..HUS.	İrade-i Husûsî Evrakı
İ..MTZ.(05)	İrade-i Taltifâtı Evrakı
İ..MTZ.CL..	İrade-i Cebel-i Lübnan Evrakı
İ..PT..	İrade-i Posta ve Telgraf Evrakı
İ..ŞD..	İrade Şûrâ-yı Devlet Evrakı
İ..TAL.	İrade-i Taltifât Evrakı
İ..TNF.	İrade-i Ticaret Ve Nâfia Evrakı
İ.DH.	İrade-i Dâhiliye Evrakı
MF. MKT	Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi Evrakı
MFTTD	Maarif Nezâreti Te'lif ve Tercüme Dairesi Evrakı
ŞD.	Şûrâ-yı Devlet Evrakı
Y. A..Hus.	Yıldız Sadâreti Husûsî Marûzât Kalemi Evrakı
Y..A...HUS.	Yıldız Husûsî Marûzât Evrakı

Kısaltmalar	Açıklamalar
Y..MTV.	Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrakı
Y..PRK.KOM	Yıldız Perakende Komisyonlar Marûzâtı Evrakı
Y..PRK.MBC.	Yıldız Mabeyn Cedvelleri Evrakı
Y..PRK.MK	Yıldız Perakende Evrakı
Y..PRK.MK..	Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı Evrakı
Y..PRK.PT	Yıldız Perakende Posta ve Nezâreti Evrakı
Y..PRK.SRN	Yıldız Perakende Serkurenalık Evrakı
Y.EE	Yıldız Esas Evrak Defterleri Evrakı
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrakı
Yy	Yazarı yok.
Yyy	Yayın yeri yok.
ZB.	Zabtiye Nezâreti

GİRİŞ

Edebiyat tarihleri, bir milletin bünyesinde oluşan her edebî türün mahsullerini, bu mahsulleri ortaya koyan sanatçılarını ve serüvenini anlatarak, millî kültür bilincinin muhafaza edilmesine yardımcı olur. Ayrıca bu millî kültür bilincini nesilden nesle aktararak yeni nesillerde millî bilincin oluşmasını sağlar.

Edebiyat tarihi üzerine son dönemde yeni ve ciddi araştırmaların yapıldığı görülür. İnsanın öğrenme ihtiyacını, bilme davranışı ile gideren bu birikim araştırmaları, iki farklı dal olarak nitelendirilen edebiyat ve tarihin aslında birbirlerinden bağımsız olmadıklarını da ispatlar çünkü tarih de edebiyat da insanla var olmaktadır. 'Tarih yazmak' nasıl ki insana mahsus bir özellikse 'edebiyat yapmak' da insana mahsustur.

Zaman içerisinde şekli ve şemaili değişmiş, sınırları daraltılmış bir alana sığdırılan edebiyat, oluşturulduğu dönemde olsun ya da olmasın tarihsel davranış ve kavramlarla kendisine yeni gelişim ve değişim noktaları bularak evrensel döngüye katkı sağlamaya devam eder. Bu döngüde edebiyat mahsullerini en çok etkileyen dinî ve siyasî tarih olur. Slavoj Zizek, farklı derecelerde de olsa her şeyin siyasetten etkilendiğini belirtiyorsa; Gramski "her şey hattâ felsefe bile siyasîdir" diyorsa siyasî anlayışın edebiyata tesir ettiği rahatlıkla söylenebilir: Türk edebiyatı XIX. yüzyılın başlarında hem fikrî hem edebî akımlardan etkilenir. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler aracılığıyla oluşan yeni siyasî tarih Türk edebiyatının da değişip gelişmesini sağlar. Siyasî tarihin en önemli unsurlarından olan, bu dönemde varlığını gösteren istibdad ve sansürün dönem edebiyatına ne derece zarar verdiği ya da fayda sağladığı bilinmemektedir. Bu sebeple dönemin edebiyat ve matbûât hayatının özellikleri bilinmelidir.

Osmanlı Devleti, İbrahim Müteferrika ile 1726 yılında ilk resmî matbaasına kavuşur, bu sayede Osmanlı, basın ve yayın hayatına ilk adımını atar. Avrupa temasları ve yerli Hıristiyanların aracılığı ile matbaacılığın ne olduğu öğrenilir. 19. yüzyılın ortalarına doğru bir nizam olmadan bazı tedbirlerle çıkarılan kitap, dergi, gazete gibi basın unsurları yayın hayatında nicelik olarak artış göstermeye başlar. Sultan II. Abdülaziz'in çıkardığı *Matbûât Nizamnâmesi* ile artan neşriyata bir hususiyet kazandırılmaya çalışılır ve basın unsurları bir kanuna bağlanır. Bu nizamnâme, II. Meşrûtiyet'e kadar birkaç küçük değişiklik ve ek maddeleri ile yürürlükte kalır. Kısaca, matbaanın gelmesi, gelişmesi ve kullanım alanının

genişlemesi ile matbûât hayatında sürekli değişikliklere gidilerek düzenlemeler yapılır. Yararlı görülen eserlerin yanı sıra devlet tarafından zararlı olduğu düşünülen eserlerin basılması matbaalara çeşitli kısıtlamalar getirilmesine neden olur. *Matbûât Nizamnâmesi*'nde kapatmaya ve ön kontrole dair birçok maddenin bulunması, gazete ve mecmuaların bir tehdit altında olduğunu gösterir. Osmanlı'nın matbûât hayatında Sadrazam Ali Paşa'nın çıkardığı, hükmü on sene süren "Kararnâme-i Âlî" önem arz eder. Abdülaziz ve II. Abdülhamid döneminde bu uygulamalardan daha çok söz edildiği için bu iki padişah, basına uyguladıkları sansürle anılırlar.

Basın yasasına göre sansür, yazılanları kontrol eden bir kuruldur. Kocabaşoğlu (1987) sansürü şöyle tanımlamaktadır: "Düşünce, kanaat, politik görüş ve dinsel inançların, söz-yazı-resim-şekil ve biçimlerde özgürce açıklanmasının karşısına dikilen her türlü engelleme bir çeşit sansürdür" (s. 40).

Sansür kurulunun memurları, sansör adıyla devlete hizmet etmekle mükelleftir. Sansör, hizmette bulunurken sadâkat yeminine bağlı kalarak işini ciddiyetle yürütür. "Sansürün çizdiği, sildiği hiçbir şey yayınlanamaz" (Yalçın, 1975, s. 101-102) kuralı, yasanın verdiği güçle oluşur ve bu kurala uymayanlar, yasa gereği cezalandırılır. Hüseyin Câhid, bu dönem sansürü için şunları söyler:

> "Türk basınının Abdülhamid zamanıyla ilgili tarihi yazılırken sansür bölümünün önemli bir yer alması gerekir. Bugünkü gençlik ve Abdülhamid zamanına yetişip de gazetecilik hayatına yaklaşmamış şahısların bu sansürün şiddeti, dehşeti ve aynı zamanda budalalığı, işkilliği üzerine doğru bir düşünce edinebilmeleri imkânsızdır. Bunu belgeler üzerinde görmedikçe insan inanmaz. Sansürcüye gönderilen en önemsiz bir yazının bile ne gibi yıkıntılara uğradığını gösteren sansürcü provalarından yazık ki bende yok. Eğer eski gazeteler bunları saklamamışlarsa tarihimizin bu noktası gerçekten karanlıkta kalacaktır" (Yalçın, 1975, s. 105).

Meriç ise sansürü şöyle değerlendirir:

> "Sansür, iktidara kurulanların beşer şuuruna taktıkları ilk mel'un kilittir. Bu habis müessesenin samyeli uğursuzluğuyla estiği ülkelerde iki nevi fikir mahsulü mevcuttur. Kaselis edebiyat, militan edebiyat. Kâselis edebiyat her devirde sansürden masundur. Beyzadelere aşk şarkıları hazırlar, dudaklarında efsanaler ve elinde buhurdan, firavunları takdis eder. Kâselis edebiyatın jurnalcı tarafı da vardır: Odun yığınlarını alkışlar ve bütün yeniliklere düşmandır. Ziyafet sofrasından artan kemikler onun hakkıdır, akademilere o yerleşir. Militan edebiyat alnında daima iftiranın ve iktidarın vurduğu damgayı taşır; menfi odur, zındık odur, kâfir o… Militan edebiyat satılmıştır, memleket düşmanıdır, mukaddesat düşmanıdır. İşte hür tefekkürün bütün büyük kurbanlarından Hypathie'ler, Galilee'ler, Dolet'ler… İşte hür tefekkürün bütün büyük kahramanları: Voltaire'ler, Hugo'lar, Zola'lar.. Sansürün hikmeti vücudu: Militan edebiyattır ve o yalnız kitabı değil müellifi de mahkûm eder" (Meriç, 1948, s. 13).

İstibdad dönemi olarak bilinen Abdülhamid döneminin aydın ve edebiyatçıları siyasî ortamın verdiği buhran ve sansürün etkisiyle eserlerini neşretmeye çalışır. "Devirlerin kendilerine has ve münhasır yasaklara sahip olmaları tabiidir. Diğer bir ifâde ile yasaklar, içinde doğdukları devrin hususiyetlerini ve izlerini taşırlar veya devrin şartlarının kaçınılmaz neticesi olarak ortaya çıkarlar" (Ali Birinci, 2001, s. 268). Edebiyât-ı Cedîde ile Jön Türklerin ortaya çıkışını anlatan "Her cemiyet biraz da yasaklarının veya diğer bakımdan cevazlarının mecmuundan ibarettir." (Birinci, 2006, s. 291) sözü, Abdülhamîd'e kendi seslerini duyurarak tanınmalarında en önemli etkenin yasaklar olduğunu belirtmektedir. II. Meşrûtiyet'in ilânında ve sonrasında yaşananlar ile Abdülhamid tarafından ifade edildiği iddia edilen sözler, Ali Birinci'nin düşüncelerini destekler:

> "Bizde sansür elzemdir, mevcudiyetini tenkit edenler yanılmaktadırlar. Bizdeki müesseseleri, Garptakiler gibi mütalâa etmeye imkân yoktur. Belki orada kültürün daha yaygın olması sebebiyle, matbûâtın tenkitleri tabiî karşılanabilir. Fakat bizde henüz halk çok bilgisiz, çok saftır. Tebaamıza çocuk muamelesi etmeye mecburuz; hakikaten de büyük çocuklardan farkları yoktur. Ebeveyn veya mürebbi nasıl gençliğin eline zararlı neşriyatın geçmemesine dikkat ederse, bizim hükûmet de halkın fikrini zehirleyecek her şeyi, halktan uzak tutmaya çalışmalıdır. Fransızcadan tercüme edilen birçok romanın hareme girmesi kalpleri, fikirleri ifsat etmesi çok acı olmuştur. Bu kötü neşriyatı idhal edenlerin Türkler değil de, Fransızlar, Rumlar ve Ermeniler olması ancak teselliden ibarettir. Şu Ermeniler ve Rumlar ne müfsit insanlardır! Piyasaya sürdükleri bu hakikate aykırı romanlar, eğer sansürden geçmeden gazetelerde neşredilseydi, halkta fena tesirler uyandırır, bu da ecnebîlerin hakkımızdaki fikirlerini büsbütün yanıltırdı. Zaten memleketimiz kâfi derecede her türlü iftiraya marûzdur. Bütün bu söylediğimiz sebepler sansürün devam etmesini icap ettirici sebeplerdir" (Abdülhamid, 2010, s. 87).

Her ne kadar sansür uygulamaları ve yasaklar Abdülhamid'le başlamasa da 'edebiyatta sansür' denildiğinde akla gelen ilk isim Abdülhamid'dir. II. Abdülhamid döneminde edebiyat çıkmazı olarak değerlendirilen sansür, olumsuz yankıları görülen neşriyat hareketliliğini bir düzen ve hukuk içerisinde ilerlemesi amacıyla konulmuştur, denilebilir. Siyasetin bir aracı olarak kullanılan neşriyat, saray denetiminde tutularak, yönetimde tek sözün geçerli olduğunu ispatlama amacı taşır. Bu amacın yanında padişahın vehimli kişiliğinin de istibdadın ortaya çıkmasında temel oluşturduğu bilinmektedir. Sansürün siyasî alandan edebiyata kaydığı bu dönemde Tanzimat dönemi edebiyatçıları ile Edebiyât-ı Cedîdecilerin sansürden yoğun olarak etkilendiği söylenmektedir. Fakat siyasetin, jurnalin ve jurnalciliğin yoğun olduğu bir dönemde bile entelektüel edebiyatçının taşıdığı düşünce, sanat endişesidir. Bu durum, edebiyatçıların eserlerinde bahsettikleri kadar sansüre tâbi tutulmadığı gerçeğini de göstermektedir.

Abdülhamid dönemi öncesinde de var olan bir kitabın veya derginin basılıp yayınlanmasında gerekli mercilerden izin alma zorunluğu, bazı kurum ve kuruluşları, basın

ve yayın hayatından sorumlu hâle getirmiştir. Encümen-i Teftiş ve Muayene'den veya Maârif Nezareti'nin denetiminden geçen neşriyat arasında sansüre tâbi tutulanlar sebepleri ile birlikte saraya bildirilmektedir. Sansür müdürlüklerinin padişahın gözüne girebilmek için hemen hemen her yazıyı neşriyattan men' etmeleri dönemi anlamak için önemli bir mevzuudur. Bu tarz uygulamalara rağmen edebiyatçılar, sansür ortamından aşırıcı derecede etkilenmezler çünkü sansörün basımına uygun görmediği eserlerini başka bir sansör ya da üst mercilerde bulunan dostları aracılığıyla bastırmaya muktedir olurlar. Sansürden geçemeyen yazı veya eserlerini ise Cenevre, Paris, Kahire, Filibe gibi şehirlerin matbaasında tab' ve neşrederek yurda sokmaya çalışırlar. Bu yayınlar, hafiyelerin jurnal etmesi ile hükûmete bildirilmektedir. Saraydan bu tarz yayınların yurda sokulmamasına dair kamu ve kuruluşlara emirler çıkarılsa da halk yasak olana doğan ilgisinden dolayı bu tür yayınları temin etmeyi başarır. Yasaklar edebiyatçının üne kavuşmasının kolay bir yolu olur.

XIX. yüzyılın başlarında hem fikrî hem edebî akımlar ile değişen ve gelişen Türk edebiyatı 1876-1908 yılları arasında II. Abdülhamid'in istibdad yıllarındaki birçok olumsuz söylevler içerisinde varlığını sürdürmeye devam eder. Bu durum, istibdadın ve onunla doğan sansürün Türk edebiyatındaki yansımalarını ele almak zaruretini getirir. Dönemde varlığını sürdüren Türk edebiyatçılarının hangilerine ve hangi eserlerine sansür uygulandığı, hangi eserlerinin basımına izin verilmediği konusu daha önceden müstakil bir çalışma olarak ele alınmadığı için bu çalışma, XIX. yüzyılın sonlarını ve XX. yüzyılın başlarındaki edebiyat tarihimize bir ışık tutacaktır. Bu sebeple konu, edebiyat tarihi için mühim olma özelliği taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VE ÖNCESİNDE MATBÛÂT HAYATI

Duygu ve düşüncelerin mahsulü olan edebiyat, "devrinin düşünce yapısından, fikrî temâyüllerinden, felsefî ve siyâsî arayışlarından etkilenir" (Özgül, 1988, s. 170) dolayısıyla onda aranan her bir özellik araştırmacıyı tarihe, hayata, sanata, felsefeye, sosyolojiye ve matematik, fen gibi ilim ve bilim dallarına götürür. Divân edebiyatı sahasından yeni bir edebiyat sahasına yönelme, II. Abdülhamid dönemi ve öncesinde başlar. Lale Devri'nden önce başlayan Batılaşma hareketleri artarak devam etmiştir. Ülkede her şey Avrupalaşma temayülü ile değişir ve gelişir. Medeniyet değişimi olarak bilinen bu durum, edebiyatta kimi zamana çöküşü kimi zaman da yükselişi ifade eder. Yani Doğu-Batı ilişkisi ile yaşanan siyasî, sosyal hayattaki gelişme ve değişmeler, edebiyatın sahasını da genişletir. Emil (1982), "1876 Birinci Meşrûtiyeti ve 1908 İkinci Meşrûtiyeti bir yandan mutlak saltanat idaresini meşrutî saltanat rejimine çevirirken, öte yandan bu uğurda mücadele edenlerin fikir ve edebiyat eserleriyle Türk edebiyatının sahası genişlemiş, sosyal ve politik bir edebiyat, hatta bir ihtilâl edebiyatının" (s. 9) oluştuğunu belirtmiştir.

Abdülhamid döneminde iktidara muhalif olmak, bir ayrıcalıktır. Dönemin edebî şahsiyetleri, aynı zamanda siyasî şahsiyetler olduğundan, siyaset çoğu zaman edebiyat üzerinden kendini gösterir. Koloğlu (1994), dönem edebiyatı eğiliminin "İhtilaller ve siyasal cinayetlerden bahsetmeden dış politika konularını işlemek, tarihî sorunlara dokunmadan edebiyat tartışmalarına girişmek" (s. 47-48) yönünde olduğunu söyler. Padişahlar da edebiyat ve edebiyatçı üzerinde bir politika yürütmeye başlar. Tutkun (1998) bu politikayı şöyle açıklar: "Muharrirleri mükâfatlandırmak, himâye ve iâşe etmek demektir. Çünkü edebiyatı şeref ve şanından cüda etmek için en yanılmaz vasıta hâris-i edebiyat olan üdebâya maaş vererek haysiyetlerini bozmak, tezlîl etmektir" (s. 281). Buna benzer evrakları Osmanlı Arşiv belgelerinde görmek mümkündür.

Fikrî ve edebî kaçışa, Özgül'ün (1988) "Herkes hayatında eksikliğini duyduğu mekânı, metâı veya imkânları hayalleyecek, gerçekleştirmeğe çalışacaktır." (s. 133) tespiti dayanak olur. Bütün faaliyetler fikrî ve edebî kaçış üzerinden şekil almaya başlar. Hüseyin Câhid'in *Hayat-ı Muhayyel* adlı hikâyesi, buna örnek olarak gösterilebilir. Hikâyede yaşanan olumsuz

ortamı değiştime arzusu, “eski Yunan mitolojisinden gelen bir ada kavramı”, müslümanların ‘cennet’ inancı oluşturulmaya çalışılmıştır (Özgül, 1988, s. 137).

Ütopik düşünceler saray dairelerinin etkisiyle değişmiştir. Bu gibi eserlerin yoğun olduğu matbûât hayatı döneme bakış açısından önemlidir. Ütopik düşünce sansür kurumunu da harekete geçirmektedir. Sansür kurumları olarak nitelendirilen kurumlar, devletin kendi kuruluşlarıdır. Konu hakkında bütünlük sağlanabilmesi için, bu daireler hakkındaki genel bilgiler aşağıda verilmiştir.

1.1. Önemli Daire ve Cemiyetler

1800’lü yılların başında devletin yabancı ülkelerle ilişkileri arttıkça memlekette ecnebî dil bilen kişi ihtiyacı da artar. Bu sebeple, mekteplerde ecnebî dil eğitimine başlanır. Ama bu, devletin ihtiyacını gidermeye yetmez. Bu yüzden 1821 yılında Tercüme Odası açılır. Tercüme Odası, 1839’dan sonra mektep işlevi görür. Devletin önemli paşa ve memurları burada eğitim alır.

Ecnebî dille aktarılan yeni dünya görüşü, talebeleri etkiler. Böylelikle yeni siyasî fikrin tohumları burada atılır. Buradan mezun olan edebiyatçılarda bu okul eğitiminin etkisi fark edilir. Tanpınar (2012) “Bir müddet sonra Bâbıâli Tercüme Odası’nın yanı başında, Mabeyn Kalemi, Tophane Kalemi, Gümrük Kalemi gibi teşekküller görülür. […] Hakikat şu ki, yeni yetişen gençlerin mühim bir kısmı XVIII. asrın büyük muharirlerini asıllarından okuyorlar, fikirlerini aralarında münakaşa ediyorlar, ecnebî ve bilhassa Fransız gazetelerinin neşriyatından siyasî hadiseleri, memlekette aksettiğinden büsbütün başka şekilde görüyorlardı” (150). Yeni fikrin temelleri sadece burada değil, Mülkiye Mektebi’nde de atılır. Bu mektepten çıkan kişiler devletin önemli kurumlarında görev almışlardır. Özellikle sansür bahsinin çok konuşulan ismi Encümen-i Teftiş ve Muayene’nin memurları, bu kurumlardan mezun olacaktır.

Yeni fikir, Osmanlı düşüncesini ve Osmanlı’ya bağlılığı tetiklediği için tehlikelidir. Matbaadan ülkenin dört bir yanına çoğaltılıp dağıtılan her türlü neşriyat kontrol edilmelidir. Bu kontrolü sağlamak amaçlı kurum ve müdürlükler oluşturulmuştur: Maârif Nezâreti, Matbûât Müdürlüğü, Zabtiye Nezâreti, Posta ve Telgraf Nezâreti, Matbuât-ı Ecnebîye Kalemi, Matbûât-ı Hâriciye Müdürlüğü, Encümen-i Teftiş ve Muayene, Rüsûmât Emâneti,

Tedkik-i Müellefât Komisyonu. Bu müdürlükler, neşriyatı incelemek ve tedkik etmekte önemli vazifeleri alacak ve gittikçe devletin önemli kuruluşları hâline gelecektir. Kurumların önemli bir diğer yardımcısı Zabtiye Nezâreti'dir. Hâriciye Nezâreti'ne bağlı Hâriciye Müdürlüğü olarak karşımıza çıkar (İskit, 1943, s. 63).

1.1.1. Maârif Nezâreti

Maarifle ilgili işlerin yürütüldüğü bir kurumdur. Daha öncesinde Maârif işleri, "Dâr-ı Şûrâ-yı Babıâli", "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye" ve "Meclis-i Umûr-ı Nâfia" gibi kuruluşlarda görülmekteyken, iş yükünün artması ile 21 Zilkâde 1254 (1839) tarihinde Mekâtib-i Rüşdiye Nâzırlığı kurulmuştur. Bu nâzırlık, Sıbyan Mektepleri ve adlî işler ile ilgilenir. Bu gibi birkaç kurum daha oluşturulur. Bunların içinde önemli görülen Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'dir. Bu nezâret isim değiştirerek, Maârif-i Umûmiye Nezâreti adını alır. Kurumun ismi birkaç kez değiştirilse de Maârif-i Umûmiye Nezâreti isminde karar kılınmıştır. Salnamelere bu isimle geçer.

Umûmiye Nezâreti'nin kendi içinde idarî ve ilmî olmak üzere iki sınıfı bulunmaktadır. Meclis-i Maarif'in ilmî kısmı, o vakit lağv edilmiş olan Encümen-i Dâniş'in görevini yapmaktadır (İskit, 1943, s. 58-60). Mahmud Cevad, eserinde heyet-i mecmuasına "Meclis-i Kebir-i Maârif" adı verildiğini söyler. Heyetin konumuzla alakalı görevi risale ve kitapların basılmadan önceki kontrollerini yapmasıdır. Maârif Nezâreti, mekteplerin ve okulların da işlerini yürütmektedir.

Osmanlı'nın önemli bakanlıklarından biri olan Maârif Nezâreti'nin nâzırı, matbûât dâhil birçok müdürlüğün de reisidir. Bu reislerden Ahmed Cevdet Paşa, Yusuf Paşa, Münif Paşa, Ahmed Vefîk Paşa, Kâmil Paşa, Ahmed Zühdü Paşa, İbrahim Hakkı Bey, Recaizâde Ekrem Bey gibi (Erdoğdu, 1995, s. 236-237) edebiyat tarihimizde yer eden önemli kişilerdir. Bazılarının edebiyatla bağlantısı olmasa da edebiyatın gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Abdülhamid döneminde üç kere Maârif nâzırlığı yapmış olan Münif Paşa, edebiyatçıların minnetle andığı isimlerden biridir.

1.1.2. Dâhiliye Nezâreti / Matbûât-ı Dâhiliye Müdürlüğü

Dâhiliye Nezâreti, devletin iç işlerinin yürütüldüğü bir kurumdur. Devletin idâri kadrosu bu kuruma bağlıdır. İskit (1943) Dâhiliye Nezâreti'nin üç defa farklı zamanlarda teşkil edilmiş olduğunu ve son olarak 1294'te oluşturulduğunu belirtir (s. 68). Ayrıca, 22 Ocak 1888 tarihinde nizamnâme ile kurulan Matbûât-ı Dâhiliye Müdiriyeti'nin bu kuruma bağlanması, kurumu önemli kılar. Arşiv belgelerinde kitapların baskısında yer alan "Maârif Nezâreti ve Matbûât Müdiriyet-i Âliyyelerinin ruhsatıyla tab' olunmuştur" ifadesi kitapların bu kurumun izniyle tab' edildiğini gösterir.

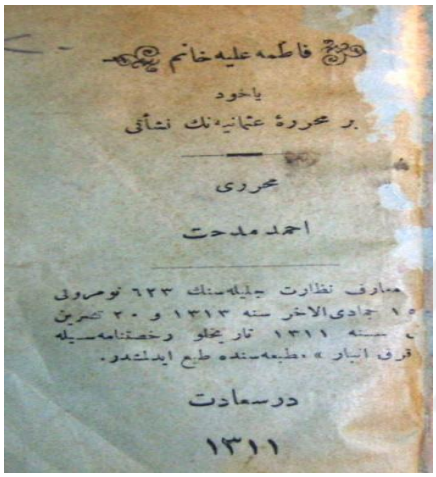

Resim 1.1. Ahmed Midhat Efendi'nin *Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmâniyye'nin Neş'eti* adlı eserinin fotoğrafıdır

1.1.3. Hâriciye Nezâreti Matbûât-ı Ecnebiyye Müdürlüğü

1302 (1884) tarihinden itibaren Devlet Salnameleri'nde "Matbûât-ı Hâriciye" adıyla geçen bu kurum, Hariç'teki neşriyatın yanı sıra zamanlar Dâhiliye'de neşrolunan yabancı dildeki yayınlarla ilgilenmiştir. İdare salnamelerinde, Hâriciye ile ilgili her şeyin önceden Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olduğu bildirilmektedir. Üç ilâ on iki kişilik bir kadrosu bulunan Matbûât-ı Ecnebiyye'nin görevini şu şekilde aktarılmaktadır: "Hâriciye Nezâreti celilesine tâbi olup tahtı idaresinde bir muavinle altı nefer hulefadan mürekkep bir cemiyeti daime-i kalemiyedir. Vezâif-i esâsiyesi Avrupa matbûâtında Devlet-i Âliyye aleyhinde neşrolunan makalâta cevap vermek ve icraâtı âliyye-i devlet ve terakki memuriyeti memleketten milel-i ecnebiyyeyi haberdar eylemektir" (İskit, 1943, s. 118).

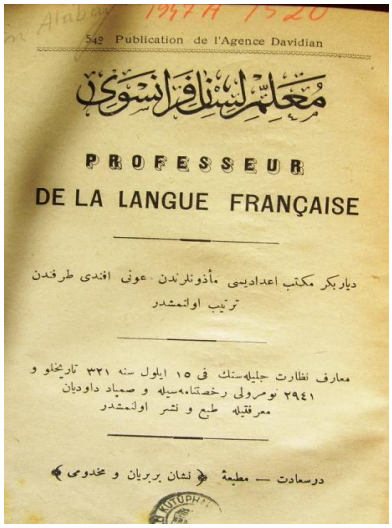

Resim 1.2. Fransız gramerine dâir bir eserin fotoğrafıdır

Kanuna göre "Memâlik-i Ecnebiyye'de tabolunan kütüb ve resâlin İstanbul'da Maârif Nezâreti'nden ve taşralarda vilayetlerden müsaadesi verilmedikçe idhali memnûdur" (İskit, 1943, s. 82). Kanunda, memnû eserler mevzusu ortaya çıkmıştır. Matbûât-ı Ecnebiyye Müdürlüğü, memnû eserlerin durumuyla ilgili söz hakkında sahiptir. Ayrıca, Mekteb-i Mülkiye'den mezun olup, Hariciye Nezâreti'nde çalışan birçok kişinin edebî faaliyeti bulunmaktadır. Ahmed Râsim'in arkadaşı olan şair Ali Ferruh, Hariciye Nezâreti'nin Matbûât-ı Ecnebiyye'ye bağlı faaliyet gösteren Tercüme Odası'nda çalışmaktadır.

1.1.4. Encümen-i Dâniş

1267 (1851) yılında kadro azasıyla mektep kitaplarını kontrol etmek, onlara bir düzen sağlayarak basmak görevini 1279 (1862) yılına kadar görevini sürdürmüş olan Encümen-i Dâniş'in Tanpınar'ın (2012) görev tanımına göre, "Encümen-i Dâniş, resmî, şekilde açılması öteden beri ön safta düşünülen ve hatta binası hazırlandığı hâlde uzun zaman yine açılamayan Darülfünun'da okutulacak dersler için lâzım olan kitapların bir an evvel yazdırılmasını temin maksadıyla kurulmuş bir müessesedir" (s. 151). İskit (1943, s. 60) ise, Encümen-i Dâniş'in hazırlattığı kitaplar sadece okulları kapsamadığını topluma da hizmet amacı taşıyan, Türkçenin ilerlemesi için oluşturulduğu ya da hazırlatıldığı bir kurul olarak göstermektedir. Artan yayınlar, hem Encümen-i Dâniş'in (1851) kurulmasına etken olur hem de gazetecilik anlayışını da değiştirip geliştirir (Koloğlu, 1983, s. 73).

1851'de teşkil olan Encümen-i Dâniş'in te'lif ve tercüme için kabul ettiği kitaplar için Meclis-i Maarif'in mutlak onayı alınarak, onların mazbataları padişaha arz edilir, padişahın

izniyle kitapların basımı sağlanır. Kitap basım aşamalarından anlaşıldığı gibi o dönemin padişahı olan Abdülaziz'in kitaplar için müsaadesi basım için ön şarttır.

Encümen-i Dâniş'in kendisine ait bir nizamnâmesinde yer alan iki çeşit kadrosunun olduğunu bilinmektedir. Bu kadrolar kendi içinde dâhilî ve haricî olmak üzere ikiye ayrılır ve bu kadrolarda yer alan azalar ilân suretiyle bildirilir. İlk dâhilî azaları arasında dikkat çeken isim, edebiyatımıza ilk tercüme eseri sağlayan Meclis-i Valâ Âzasından Atufetlû Yusuf Kâmil Paşa Hazretleri'dir.

1.1.5. Te'lif ve Tercüme Cemiyeti

Osmanlı'da eğitim, planlanmaya ve bir disiplin içinde kategorize edilmeye çalışılmıştır. Encümen-i Dâniş'ten sonra kurulan Te'lif ve Tercüme Cemiyeti yabancı dillerde yazılmış, kitap ve mecmualardan sorumludur. Bu resmî tebliğde Te'lif ve Tercüme Cemiyeti'nin umûma malûm kitaplar için teşekkül edildiği ile cemiyete dâhil olanların kimler arasından seçilmiş olduğu belirtilmektedir:

> "Bu defa Maarifi Umûmiye Nezâreti celilesi idaresi tahtında olarak teşkiline emrüfermanı Maârif nişan hazreti padişahî şayan buyurulmuş olan tercüme cemiyetinden maksat; menafi mülkü milleti mucip olacak elsine-i ecnebîyede tedvin olunmuş olan asarı ilmiyeyi ve telâhuku efkârı eshabı tecarüp ve hüner ile anbean nihade-i destgâhı tıbaat ve intişar olmakta bulunan kütüp ve resaili cedideyi lisanımıza nakletmek ve bundan başka elsine-i sairede lisanı az bülbeyanı Türkîye nakil ve tercüme olunup usûlü mevzuası veçhile Meclisi Maarife havale olunan kütüp ve resaili mütercemeye imrarı enzarı dikkatle ashabı hakkında bildiriğ buyurulacak mükâfatı seniyeyi tahdit eylemektir. Cemiyeti mezkûreyi ba irade Babıâli Mütercimi evveli Münif Efendi Reis ve İlhya Bey ve Pertev Efendi musahhih nasbü tayin buyurulduğu misillû erbabı Maârif ve malûmattan zirde muharrer zevat dâhi cemiyeti mezkûreye aza ve ketebe nasb ve tayin kılınmıştır" (İskit, 2000, s. 50).

1.1.6. Encümen-i Teftiş ve Muayene

Encümen-i Teftiş ve Muayene, Kâmil Paşa'nın Maârif nazırlığı sırasında matbaalar İdaresi ile Te'lif ve Tercüme Cemiyeti birleştirilerek 1299 (1881) yılında kurulmuştur. Bu kurumun amacı matbaalara nezâret ve mevcut olan neşriyatı tedkik etmektir. İskit'e (1943) göre, "açıkça bir sansör heyetidir" (s. 79-80; Erdoğdu, 1995, s. 215). Encümen'in vazifesi Maârif Salnamaleri'nde şöyle belirtilmektedir:

> "Matbaalar Nizamnâmesi mucibince tab'ı ruhsat-ı resmiyye istihsalinden müstağni bulunan ilânat ve emsali bazı evraktan maada memâlik-i mahrûsa-i şâhânede tab' olunacak bilcümle kütüb ü diniyye ve resail ve evrakı mütenevvia fenniye ve edebiyat ile siyasiyata müteallik olmayan resâili mevkute ve resim ve levha ve madalya ve armalar ve memâlik-i şâhâneye idhal olunacak matbûât-ı ecnebiyyeden münderecâtının mahzurdan selâmeti gümrük ve potanelerdeki memurin-i mahsûsası tarafından

> kestirilemiyen kütüp ve resail vesaire Encümence tedkik ve muayene ve memurlarına icrâ-yı nezâret olunur ve bil-ûmum kütüphaneler teftiş altında bulundurularak kütüb ü mevkûtenin ziyâından vikayesine ihtimam kılınır ve kütüb ü matbûât ve ana müteferri muamelât ve husûsât-ı nizamiye vesaire hakkında devâir-i merkeziye ile taşralardan makamı celili nezârete vuku bulan istifsar ve istihzalar üzerine beyanı mukteza edilir" (İskit, 2000, s. 69).

Bu kurumda başlangıçta bir reis ve altı aza, istibdadın sonuna doğru "bir reis, kırk beş aza, 5 muayene memuru, tekrar muhtelif dillerde on beş muayene memuru, gümrüklerle postalarda müşterek bir sansür müdürü ve yine buraları için muhtelif dilde yedi muayene memuru" görev yapmaktadır (İskit, 1943, s. 117; Kudret, 1977, s. 20-21).

Bu encümen, bütün süreli yayınları denetlemek üzere kurulur. Yalnız gazetelerin sansürü Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olan Matbûât Müdiriyeti'nde yapılır. Matbûât Müdiriyeti'nin sansür memurları, her gazetenin yönetim yerine gelir ve çıkacak yazıları okur, istemediklerini çıkararak, beğendiklerine "görülmüştür" ifadesini yazarlar. Sansür görevini üzerine alır. Gazeteler akşamdan sonra tüm yazıların, hatta ilanların matbaa provalarını iki takım basar, müdürün Saraçhane'deki konağına gönderir ve oradan geldiği biçimde, bir harfine bile dokunmamak koşuluyla basarlar (Tokgöz, 1993, s. 44). Sonraları dergilerin Encümence denetimi kaldırılır.

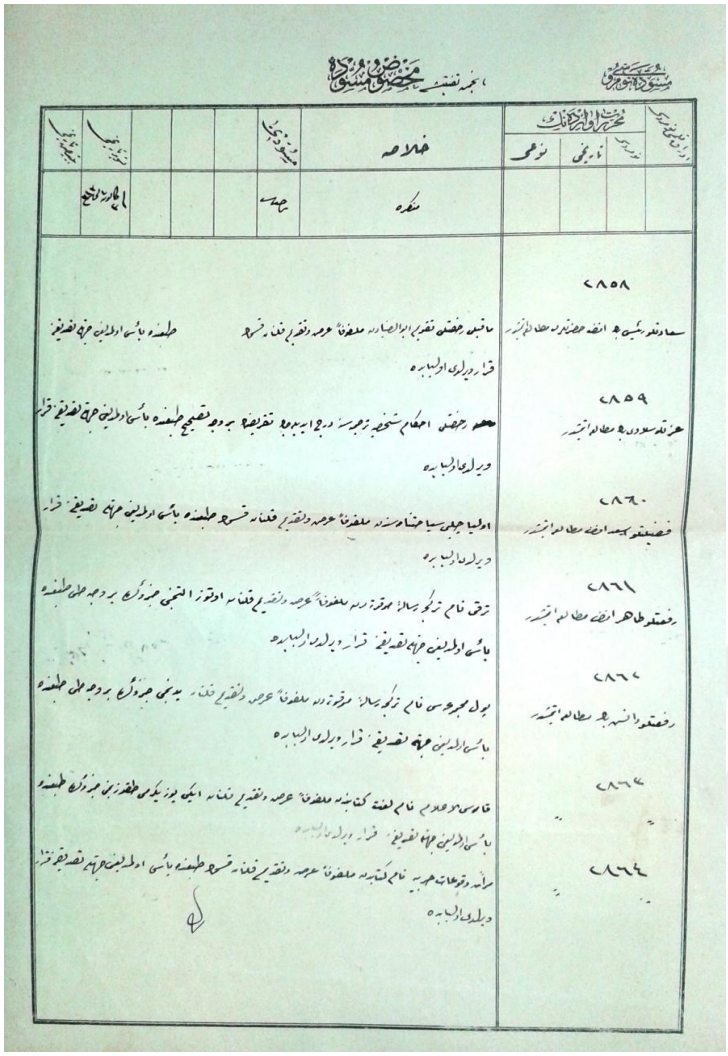

Resim 1.3. MF. TTD 44-23 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Neşrolunacak eserler için "Encümen-i Teftiş ve Muayeneye" başvurmak zaruriyeti vardır. Bir kitaba ruhsat almak bazen beş altı ay bile sürmektedir.

Nevruz dergisini çıkarmak için Fazıl Ubeydullah Efendi'den yardım alan Hâlid Ziyâ, ruhsat alma işinin ne kadar meşgaliyetli bir iş olduğunu şu şözlerle anlatmaktadır: "Müsveddâtı Encümen-i Teftiş ve Muayene'den geçirmek, ruhsat almak, matbaada tab'ına, tahsisine nezâret etmek, basıldıktan sonra emanetçi ile bize göndermek, bu biter bitmez onu takip edecek nüsha ile meşgul olmak;" (Uşaklıgil, 2008, s. 215).

1.1.7. Tedkik-i Müellefât Komisyonu

Maârif nazırının başkanlığı altında Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin tedkikinden geçen kitaplar üzerinde "ikinci bir sansür ve izin merci" olmak üzere 5 kişilik bir Tedkik-i

Müellefât Komisyonu kurulmuştur (Erdoğdu, 1995, s. 215). Bir reis ve altı azadan oluşan bu komisyon temyiz görevini yapar. İtirazlar, neşriyatın durumu gözetilerek burada son bir karara bağlanır. Bu komisyonun yeterli bir temyiz mercii oluşturmadığı görüşü bulunmaktadır (İskit, 1943, s. 117). "Komisyon, Encümen-i Teftiş'in incelemesinden geçen Türkçe, Arapça ve Farsça kitapları tekrar inceler. Bu iki aşamalı denetime 31 Ağustos 1901 tarihinden itibaren Matbûât-ı Dâhiliye Müdürlüğü de katılır. Bu kurumların incelemesinden geçtikten sonra kitaplara ruhsatname verilmeye" başlanır (Demirel, 2007, s. 96).

1.1.8. Posta ve Telgraf Nezâreti

Hâriciye'den Osmanlı'ya getirilen neşriyatın kontrolünü Maârif Nezâreti memurları yapmaktadır. Postanelere gönderilen kitaplar, bu memurlar tarafından kontrol edilmektedir. Hemen hemen bütün kitaplar gümrüklerde alıkonularak, sansüre tâbi tutulur. Sansür işlemi, gümrük memurlarınca yapılır. Muzır bir ifade ya da kelimeye tesadüf edildiğinde memurların o sayfayı yırtma ya da imha etme yetkisi bulunur. Gümrüklerden ve postanelerden bin bir zorlukla kitapçı dükkânlarına girebilen kitaplar, kitapçılar tarafından gizli bir rafta saklanır ve bunları hafiye veya jurnalci olmadığından emin olunan müşterilere verilir (İrtem, 1999, s. 265-266; M.K., 1907, s. 16).

1.1.9. Zabtiye Nezâreti

Devlet-i Âliyye'nin zabıt işlemlerin yapıldığı kurumdur. Bu kurumun görevi zamanla artar. 2 Eylül 1898 tarihinde yayımlanan bir iradeyle Zabtiye Nezareti'ne matbaaların kontrol görevi verilir.

1.1.10. Rüsûmat Emâneti Nezâreti

Gümrüklerin giriş çıkışı ile ilgilenen ve gümrüklerdeki işleri yürüten bir kurumdur. II. Abdülhamid Dönemi'nde, yasak eserlerin ülkeye girişini engelleme göreviyle ön plana çıkmıştır. Birinci'nin ifadesine göre "Kitapların ve bilhassa yurt dışından ithâl edilen veya ülke içinde sevk edilen her türlü matbûâtın teftişinde asıl vazife Rüsûmat Emânetine düşüyordu. Bu iş için evrak-ı muzırra müfettişleri istihdam edil"mektedir (Birinci, 2006: 308).

1.1.11. Başkitabet Dairesi

Başkitabet Dairesi, padişahın her türlü neşriyattan haberinin olduğu, neşriyatlarla ilgili son kararını verdiği ve iradelerini yayımlattığı bir dairedir. Tahsin Paşa bu dairedeki işleyişi şöyle aktarır:

> "Sultan Hamid'in tasdik ve kabul işareti tezkerelerin arkasına ve baş tarafa yazdığı Arabî tarihten ibarettir. Eğer bu tarihin yanı başında başka hiçbir işaret yoksa o tezkere ile istizan edilen madde aynen kabul olunmuş demektir. Eğer tarihin yanında "C" işareti varsa bu takdirde Hünkâr'ın bir mütalâası, bir cevabı olacak demektir. Bu mütalâayı ya o tezkereyi huzurda okuyan mabeynci yahut kâtip getirir ve ona göre cevap yazılır" (Tahsin Paşa, 2008, s. 34).

Bu dairede Halid Ziya, Mehmed Ârif, Ahmed Reşîd Rey (H. Nâzım) gibi edebiyat tarihimizin önemli isimleri çalışmıştır.

Sonuç olarak, sansür görevini yürüten memur sayısı resmi olarak ülkede, ilk zamanlarda otuz kişi iken bu rakam 1903-1907'de, 75'e çıkmıştır (Kudret, 1977: 20-21). Bu veriler, sansürün en şiddetli olduğu dönemlerde Osmanlı Devleti'nde sansür işlemini yürüten 75 kişi olduğunu göstermektedir. Bu memurların çoğu ise Mekteb-i Mülkiyeden mezun, edebi kimliği olan ya da edebiyata gönül veren kişilerdir.

Çizelge 1.1. Mekteb-i Mülkiye'den mezun olarak devletin sansürle ilgili kurumlarında görev yapan memur ve âzâlarını gösteren bir listedir.

ADI SOYADI	ÇALIŞTIĞI KURUM YA DA KURUMLAR	KAYNAK BİLGİLERİ
Süleyman Vehbi (Şair)	Maârif Nezâreti Tedkîk Encümeni Kâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s.127-129)
Örikağasızâde Hasan Sırrı (Venedik Tâciri Tercümânı)	Mabeyn-i Hümâyun Mütercimliği, Maârif Nezâreti Mektupçuluğu, Rüsumât Emâneti Mektupçuluğu ve Eminliği	(Çankaya, 1959-68, s. 129-130)
İbn'ür-Reşad Ali Ferruh (Ahmed Râsim'in arkadaşı, şair, Paris, Londra, Bükreş, Petersburg sefarelerinde çalışmış ve Washington Sefiri olmuştur)	Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Mülâzımlığı ve Başkâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 131-133; Ali Kemâl, 2004, s. 54)
Mehmed Azmi Vezîrî (Mizancı Murad'ın yardımcısı ve *Mizan*'daki siyasî yazılardan bazılarının sahibi)	Maârif Nezâreti Encümen-i Teftiş ve Muayene Âzâlığı	(Çankaya, 1959-68, s. 143-144)

"Menemenlizâde Müderris Mehmed Tâhir (Nâmık Kemâl'in damadının kardeşi ve şair. *Gayret* dergisini çıkarmıştır)	Maârif Müdürlüğü	(Çankaya, 1959-68, s. 155-159)
Mustafa Azmî Ömer Akalın (Besim Ömer Akalın (Paşa)nın ağabeyi)	Maârif Nezâreti Encümen-i Teftiş ve Muayene Âzâlığı	(Çankaya, 1959-68, s. 159-160)
Mehmed Sadrüddin	Rumeli Vilâyetleri Teftiş Heyeti Başkâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 183)
İbrahim Edhem Dirvana (Descartes felsefesini tanıtan kişi)	Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Mâbeyn-i Hümâyun Şûrâ-yı Devlet Âzâsı	(Çankaya, 1959-68, s. 184-186)
Dikran Mardirosyon	Posta ve Telgraf Nezâreti Tahrirât-ı Ecnebiye Kalemi Kâtipliği, Aynı Nezarette Mesâlih-i Ecnebiye Kalemi 1. Kâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 191)
Prof. Mehmed Tevfik Biren	Babıâli Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Mabeyn-i Hümâyun 2. Kâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 192-193)
Mahmud Sâdık (*Saadet, Tarik, İkdam, Tercümân-ı Hakikat* yazarı)	Babıâli Tercüme Odası Hulefâlığı,	(Çankaya, 1959-68, s. 206-207)
Mehmed Ârif (Ahmed İhsan Tokgöz'ün sınıf arkadaşı)	Mabeyn 2. Kâtipliği (Abdülhamid'in iradesiyle tayin edilmiştir)	(Çankaya, 1959-68, s. 213-215)
Mehmed Said Hâlet Çelebiler	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Telgraf Odası 2. Kâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 218-219)
Ahmed İhsan Tokgöz (*Servet-i Fünûn* mecmuasının sahib-i imtiyazı, yazar)	Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası	(Çankaya, 1959-68, s. 232-244)
Arsen Arsenyan	Rüsûmat Emâneti Tercüme Kalemi 2. Kâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 245)
Nişlizâde Ali Galip Müstedâmi (Ahmed İhsan Tokgöz'ün arkadaşı. *Monte Kristo* ve Madmazel Eve'nin eserlerini çevirmiş ama eserler bastırılamamış)	Kaymakamlık	(Çankaya, 1959-68, s. 253-254)
Mustafa Refîk (Ahmed Midhat Efendi'nin yeğeni)	Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi Hulefâlığı	(Çankaya, 1959-68, s. 250-251)
Abdurrahman Zeki Girin	Mabeyn-i Hümâyun Kâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 259-260)
Bekir Sıddîk	Mabeyn-i Hümâyun Kâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 265)

Selim Sabit Efendi	Mekteb-i Sultanî Müdür Yardımcılığı, Encümen-i Teftiş ve Muayene Riyaseti	(Çankaya, 1959-68, s. 269)
Ahmed Reşîd Rey (H. Nâzım) (Şair)	Mabeyn-i Hümâyun Kâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 328-336)
Mahmud Hamdî	Posta ve Telgraf Nezâreti Kalemi Başmemurluğu, Beyrut, Hindistan, Selanik Telgraf ve Posta Hattı Başmüfettişliği	(Çankaya, 1959-68, s. 341)
Barbaroszâde Mehmed Şahabeddin Nâzım	Gümrükler Teftiş Heyeti Kâtipliği ve Mektûbî Kalemi	(Çankaya, 1959-68, s. 354-355)
İbrahim Fehim (Kara Fehim)	Galata Postane Memurluğu	(Çankaya, 1959-68, s. 369)
Ali Fehmî (Yazar. *Muvâzene* mecmuasının sahib-i imtiyâzı)	İdâdî Müdür ve Muallimlikleri	(Çankaya, 1959-68, s. 376-377)
Süleyman Paşazâde Mehmed Sâmi (Süleyman Nesîb)	Bursa Maârif Müdürlüğü	(Çankaya, 1959-68, s. 381- 390)
Mehmed Hayrî	Maârif Nezâreti Ecnebî ve Gayri Müslim Mektepleri Müfettişliği	(Çankaya, 1959-68, s. 420-421)
Abdülhâlik Midyat	Encümeni Teftiş ve Muayene Müfettişliği	(Çankaya, 1959-68:
Ali Rıza	Encümeni Teftiş ve Muayene Rumca Kitaplar ve Mecmualar Memurluğu	(Çankaya, 1959-68, s. 594)
Hüseyin Câhid Yalçın (Şair, yazar)	Maarif Mektûbî Kalemi Hulefalığı	(Çankaya, 1959-68, s. 648-675)
Süleyman Kâni İrtem (Şair, yazar)	Selânik ve birkaç merkezin Kaymakamlığı	(Çankaya, 1959-68, s. 718-720)
Eb'ûl Muhsin Mustafa Kemâl Geylangil	Maârif Nezâret-i Encümen-i Teftiş ve Muayene Âzâlığı	(Çankaya, 1959-68, s. 521)
Osman Safvet Geylangil	Maârif Nezâreti Tedkik-i Müellefât Encümeni Başkâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 583)
Ömer Nuri	Rüsûmât Emâneti Müfettiş Muavinliği	(Çankaya, 1959-68, s. 824)
Abülhâlim Mehmed Memduh (Şair)	Bursa Vilâyet Gazetesi 2. Başmuharrirliği, Kaymakamlık	(Çankaya, 1959-68, s. 862)
Fâik Ali Ozansoy (Şair)	Bursa Maiyyet memurluğu, Kaymakamlık	(Çankaya, 1959-68, s. 880-889)
Ömer Nâzım Ongan	Maârif Nezâreti İstanbul Ecnebî Mektebleri Müfettişliği, Muallimlik	(Çankaya, 1959-68, s. 1003)
Kuyucaklızâde Abdurrahman Nâfiz Cemâleddin	Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalem Hulefalığı	(Çankaya, 1959-68, s. 1033-1034)

Mahmud Sıdkı Sam	Dâhiliye Nezâreti Matbûât-ı Dâhiliye Kalemi Kâtipliği	(Çankaya, 1959-68, s. 1039)
Veli Saltıkçı	Maarif Ecnebî Mektebler Müfettişliği Kalemi Memurluğu	(Çankaya, 1959-68, s. 1062)
Fahreddin Reşad (Ali Kemâl'in arkadaşı)	Hâriciye Nezâreti Müfettişi	(Ali Kemâl, 2004)
Kâmil Bey	Zaptiye Nâzırlığı	(Ali Kemâl, 2004, s. 45-dipnot)

1.2. Matbûât Müdürleri/ Sansür Müdürleri

Devlet Salnâmeleri'nden II. Abdülhamid döneminde görev yapan matbûât müdürlerinin kim oldukları belirlenebilmektedir. Devlet Salnâmeleri muharrem ayının başında çıkmaktadır. 1306 (1889) senesinden itibaren bu durum değişir ve Salnâmeler sene ortalarına doğru çıkmaya başlar. Bu yüzden salnâmelerin hangi aralıklarla yazıldığına dikkat edilmelidir. Çünkü bu aralıklara tekabül etmeyen isimler, daha sonraki yılın Salnâmelerine kaydedilmiş olabilir (İskit, 1943, s. 84). Devlet Salnâmeleri, hiçbir sıkıntı göstermeden her sene yayımlanmaya devam eder. Demirel (2007, s. 49) sansür müdürlüklerine getirilen müdürlerin namuslu, işini iyi yapanlar kişiler olduğunu belirtir. Ahmed Ârifi Bey, Yusuf Behçet Bey, Hıfzı Bey ve Ebülmukbil Kemal Bey'in, II. Abdülhamid döneminde Matbûât-ı Dâhiliye Müdürlüğü görevinde bulundukları tespit edilmiştir.

1.2.1. Eduard Black Bey

İkinci Abdülhamid'in saltanatından iki ay evvel göreve getirilir. Cemâziyülâhir 1293 (1876) tarihinde matbûât müdürü olur. Ebüzziyâ Salnâmesi ve Selim Nüzhet Gerçek'in hazırladığı Sicill-i Osmanî'de Black'in kişiliği hakkında laubali, iradeli ve hoş sohbet biri olarak belirtilir. II. Abdülhamid, daha ciddi birinin Matbûât Müdürü olması gerektiğini düşünür ve bunu mektupla Midhat Paşa'ya bildirir. Salnâmelerde adı 'Bulak' olarak geçse de Fransız olan Eduard Bey'in soy isminin "Black" olduğunu belirtmektedir. Türk dostu olduğu belirtilen Black'in *Spectateur Oriental* adlı padişahın hoşlanmadığı bu gazetenin başına geçerek siyasetle uğraşır. Black, bu gazetedeki yazılarında Fransız taraftarlığı yapar. 1287 yılında adı geçen gazete kapatılır (İskit, 1943, s. 64–65).

1.2.2. Macit Bey (Paşa)

14 Safer 1294 (1877) tarihinde ikinci kez Matbûât Müdürü olur. Macit Bey'in ciddiyeti ve tecrübesi bu mevkide yer almasını sağlar (İskit, 1943, s. 67).

1.2.3. Pertev Efendi

1296 (1878) yılındaki salnâmede Matbûât-ı Dâhiliye Müdürü, Pertev Efendi'dir. Pertev Efendi'nin dönemi, Abdülhamid'in gazete ve kitaplar üzerinde baskının artmaya başladığı bir dönemdir (İskit, 1943, s. 79).

1.2.4. Mehmed Şevki Efendi

1298 (1880) - 1306 (1888) yılları arasında matbûât müdürlüğü yapar. Encümen-i Teftiş ve Muayane ve Matbûât-ı Ecnebiyye Müdürlüğü'nün kurulması, Mehmet Şevki Efendi'nin dönemindedir. 9 Cemâziyülevvel 1305 (1888) tarihinde matbaaları ve matbûât memurlarını ilgilendiren "Matbaalar Kanunu" da bu dönemde neşrolunur (İskit, 1943, s. 81).

1.2.5. Ahmet Ârifî Bey

9 Rebîülevvel 1306 (1888) – 21 Zilkâde 1309 (1892) tarihlerinde Matbûât Müdürlüğü yapmıştır. Matbûât müdürü olmadan önce beş sene boyunca Encümen-i Teftiş ve Muayene'de çalışan Ahmed Ârifî Bey, padişahın gözüne girerek, mevkisi yükseltilir (İskit, 1943, s. 83-84).

1.2.6. Yusuf Behçet Bey

1309 (1892) - 1319 (1901) yılları arasında Matbûât Müdürlüğü yapmıştır. Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin sansür uygulaması Yusuf Behçet Bey zamanında artarak devam eder. Matbûât-ı Ecnebiyye Müdürlüğü ve Tedkik-i Müellefât Komisyonu bu dönemde kurulur (İskit, 1943, s. 87-89).

1.2.7. İbrahim Hıfzı Bey

1319 (1901) - 22 Rebîülevvel 1323 (1905) tarihlerinde matbûât müdürlüğü yapar. Hıfzı Bey, Abdülhamid dönemi edebiyatçıların hatıratlarında en çok ismi geçen matbûât müdürüdür. Döneminde sansür şiddetli bir şekilde uygulanır. Sansür işlerini kendi yapan Hıfzı Bey, sabahlara kadar konağında çalışır (İskit, 1943, s. 91-92). Hıfzı Bey, yazılarda beğenmediği yerlere sual ya da te'hir yazmakta ve yazıların üzerini çizmektedir (Tokgöz, 1931, s. 70). Hüseyin Câhid, onun için şu ifadeleri kullanmaktadır:

> "Hıfzı Bey matbûâtın en mühim simalarından biri idi. Gazetelerin canı onun elinde idi. Son derecede şiddeti ve saraya mensubiyeti ile tanınmıştı. Belki hususî ahlak itibarıyla iyi bir adamdı; alelâde pek tabii bir resmî vazife ifa eder gibi bu sansürlük işini görüyordu. Fakat sarayın vicdanlar üzerindeki hâkimiyetini bizim nazarımızda temsil eden bu zat bizce dünyanın en nefret edilecek en kötü adamıydı. Vazifesini hakikaten zalimane, herhâlde padişaha karşı gayet sadıkane ifa ederdi; sütun sütun yazılar çizerdi; en ufak kelimeyi bile gözünden kaçırmaz, gece sabahlara kadar bu işle uğraşırdı" (Yalçın, 2010, s. 117)

1.2.8. Ebülmukbil Kemal Bey

1323 (1905) -1326 (1908) yılları arasında matbûât müdürlüğü yapmıştır. "Kılkuyruk" diye anılmaktadır. Abdullah Zühdü tarafından takılan bu lâkap, herkesin hoşuna gittiği için ondan bahsedildiğinde kendi aralarında "Kılkuyruk" lâkabı kullanmışlardır. Sansürün en şiddetli dönemi, onun müdürlüğü zamanında olur. Kimseye nefes aldırmadığı bilinmektedir (İskit, 1943, s. 93-94). Edebiyât-ı Cedîdecilerin hatıralarında 'Kılkuyruk' ismi çok geçmemiştir çünkü başta *Servet-i Fünûn*'un etrafında toplanan ve sonradan genişleyen bu topluluk derginin 1901'de kapanmasıyla inzivaya çekilmiştir.

1.2.9. Neşriyat ve Kültür Hareketleri

Tanzimat dönemi öncesi Avrupa'nın birçok açıdan üstünlüğü kabul edilir ve Avrupa'dan Osmanlı için yararlı olan gelişmeler alınmaya başlanır. Ama bu alma işi her alanda düzenli ve programlı yapılamadığı için, gelişmenin edebî boyutu Osmanlı'da taklitten ileriye gitmez ve bu çerçevede neşriyat anlayışı idame ettirilir.

Dönemin Türk edebî ve kültür hayatı çeşitli isimlerin destekleri ile gelişir ve modern Türk edebiyatının temeli atılır. Kültür hareketlerini destekleyen isimlerin başında Münif Paşa gelir. Politeknikçi, edebiyatçı, fenci, kütüphaneci, dilci, eğitimci olarak pek çok alanda birikim sahibi olan paşa, Arap harflerinin yetersizliği hakkında yazılar neşreder ve maarif

nâzırı iken bu konuda çalışmalar yapar. Böylelikle paşa, dilde ilerleme kaydedilmesini sağlar. Bu da neşriyat hareketliliğini olumlu yönden etkiler. Gazete ve mecmualar, bu dönemde ön plana çıkar ve 'etki alanını tabii olarak genişletir" (Öztürk, 2003, s. 12-13). Edebî mecra, gazete ve mecmuaların sayfaları olur. Bu dönemdeki önemli edebiyat neşriyatını oluşturan ve kültür hareketliliğini sağlayanları, Ahmet Midhat ve Neşriyatı, Ebüzziyâ Tevfik ve Neşriyatı, Edebiyât-ı Cedîde Neşriyatı, Baba Tahir ve Neşriyatı, Dönemin Ekol İsimleri ve Mutavassıtin, Jön Türk Neşriyatı olarak ele alabiliriz. Çalışmada bölüm olarak ele alınan 'Jön Türk Neşriyatı' hariç diğer neşriyatlar hakkındaki kısa bilgiler şöyledir:

1.2.10. Ahmed Midhat ve Neşriyatı

Hem edebiyat hem de matbûât alanında ismini çok duyduğumuz Ahmed Midhat Efendi, *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinin sahibidir. Hayatını yazarak kazanan yazarın tercüme, te'lif dâhil yüz kırk kitapta adı geçer. Matbûât hayatında önemli bir isim olan Ahmed Midhat Efendi çok yazı yazdığı için edebiyatçılar ona 'yazı makinesi' lakabını takar. Yazar, birçok edebiyatçıya destek vererek, onların ilerlemesine yardımcı olur. Ayrıca Ahmed Midhat ve gazetesi döneminin okul/ekol görevini görür. Dönem içinde sansürle başı ara ara belaya giren yazar, padişah tarafından taltifler [ödüller] alarak da önemli mevkilere getirilir.

1.2.11. Ebüzziyâ Tevfik ve Neşriyatı

Dönemin matbûât hayatının önemli bir diğer ismi, Ebüzziyâ Tevfik Bey'dir. Ebüzziyâ Tevfik, *Mecmûa-i Ebüzziyâ*'yı çıkararak dönemin önemli edebiyat neşriyatlarından biri hâline gelmesini başarır. *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, padişahın Ebüzziyâ'ya duyduğu güvenden dolayı, başlangıçta sansürden muaf tutulur. Ebüzziyâ hakkında verilen bir jurnal yüzünden derginin muafiyeti ortadan kaldırılır. 1880'de başlayan ve sansür sebebiyle Safer 1886'da 53. sayısında kapanan *Mecmua-i Ebüzziyâ* 1896'da tekrar çıkartılır. 1900'e kadar 93 sayı çıkan dergi Ebüzziyâ Tevfik'in Konya'ya sürülmesiyle, bir kez daha kapatılır. II. Meşrûtiyet'ten sonra yani 1911'de yeniden neşrine başlanılan derginin, 1912'de son sayısı (159) çıkartılarak matbûât hayatına veda eder (İskit, 2000, s. 77). Sansürle başı ara ara belaya girmesine rağmen yazar, edebiyata büyük katkıda bulunur.

1.2.12. Edebiyât-ı Cedîde Neşriyatı

1891'de yayın hayatına başlayan *Servet-i Fünûn*, bünyesinde neşredilen tefrika romanlar, hikâyeler gibi edebî türlerin neşredilmesi ile fennî bir dergiden edebî bir dergiye dönüşür. Dergi etrafında toplanan edebiyatçıların çoğalması ile Edebiyât-ı Cedîde topluluğu oluşur. Bu toplulukta bulunanların çoğu *Servet-i Fünûn*'da bir şey yayınlamasa dâhi toplulukla aynı edebî duyuşa ve tarza sahip olduğundan kendini Edebiyât-ı Cedîdeci olarak kabul eder. Edebiyât-ı Cedîdecilerin edebî ve kültür hayatına katkısı hem dergi hem de Ahmed İhsan ve Şürekâsı adıyla basılan kırmızı ve ön sözsüz kitaplar sayesinde ortaya çıkar.

1.2.13. Baba Tahir ve Neşriyatı

Asıl adı Mehmed Tahir olan Baba Tahir, dönemin ekol görevini üstlenen *Malumât* ve *Servet* gazeteleriyle bilinir. Baba Tahir'in şahsî hırs ve özellikleri bir yana bırakılarak değerlendirildiğinde, Türk edebiyatına büyük katkısı olduğu görülür. Padişahın Baba Tahir'e olan güveninden dolayı onun gazete ve dergileri ön kontrolden muaf tutulur. Padişahın bu gazeteciye olan güvenin kaybolmasıyla Baba Tahir'in neşriyatları da sansür usûlüne tâbi tutulur. İRADE-İ HUSÛSİ 36 numaralı evrak bu konuyla ilgili bilgileri içermektedir:

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu Başkitâbet Dâiresi'nden gelen İRADE-İ HUSÛSİ 36 numaralı evrakta, "Malûmat gazetesi imtiyaz sahibi Tahir Bey'in, zat-ı şâhânelerinin af ve merhametine sığınarak yardım dilemesi üzerine, neşretmekte bulunduğu gazetelerin sansür usûlüne tâbi olmak şartıyla yayınlanmasına izin verildiği padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir" (Engin, 2001, s. 48).

1.2.14. Dönemin Diğer Ekol İsimleri ve Mutavassıtin

İsimleri farklı gruplarda anılsa da kendi eserleri ile tek başlarına bir ekol olmayı başaran sanatçılar vardır. Muallim Nâcî, Recaizâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmid ekol olan isimlerdendir. Ilımlılar olarak bilinen Mutavassıtin de edebî zevk ve duyuşu hem eski hem yeniyle harmanlayan sanatçılara verilen isimdir. Bu sanatçılar, yaptıkları eleştirilerle Türk edebiyatına yön verirler.

Abdülhamid dönemindeki neşriyat ve kültür hareketleri edebiyatın canlı bir ortamda gelişmesine ve ilerlemesine vesile olur. Bu yüzden sansürün olduğu bir dönem ve ortamda edebiyatın durumunu anlamak için basın ve matbûât hayatına bakmak gereklidir.

1.3. Osmanlı'da Matbaaların Durumu ve Basın

17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde, basım ve yayın faaliyetlerini çoğunlukla azınlıkların sürdürdüğü bilinmektedir. "XVII. yüzyılın başlarına gelindiğinde, İstanbul'da ve imparatorluğun birçok yerinde azınlıklara ait çeşitli matbaaların açılmaya başladığı görülmektedir. Osmanlı yöneticileri, Arap harfleriyle kitap basmamak ve kışkırtıcı yayın yapmamak koşuluyla, azınlıkların basım ve yayım çalışmalarına karışmamışlardır" (Demirel, 2004, s. 89). Osmanlı'da azınlıkların basın faaliyetlerinden sonra görülen Türkçe basın faaliyetleri, 1828 yılında Kahire'de Mehmed Ali Paşa tarafından çıkarılan, Türkçe - Arapça gazete özelliğini taşıyan *Vakâyi-i Mısrıyye* ile başlar. II. Mahmud, gazeteler aracılığıyla iktidarın bütün yurtta hissedileceğini düşünür. II. Mahmud'un emri ile 1831'de *Takvim-i Vekâyi* çıkarılır. Çıkarılan gazetede ağır bir dil kullanır. Padişah, lisanın sade olmasını emretmesi üzerine, halkın anlayacağı bir dille gazetenin neşri sağlanır (Koloğlu, 1983, s. 69-70). Devletin resmî organı olan bu gazete, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da neşrine devam eder ve ismi değişerek *Resmî Gazete* adını alır.

Matbaaların kullanımının yaygınlaşmadığı dönemlerde devlet, halka birtakım haklar tanıyarak, matbaaların sayısının artmasını sağlar. Bu haklar belli amaç ve şartlar dâhilinde oluşturulur. 14 Cemâziyelevvel 1257 (1841)'de yayınlanan iradeyle sahaflara kitap bastırabilme izninin verilmesi buna örnektir. Sahafların da kitap bastırabilmesi, matbaa sayısını artırır. "Memâlik-i Osmaniye'de bir matbaa tesisiyle gazete neşri, tabaat ve sahhaflık muamelatıyla iştigal etmek üzere Tabaat ve Sahhafiye Anonim Şirket-i Osmâniyesi ünvanıyla bir şirket tesisi için Faik Toledo Efendi'ye ruhsat itasının" verilmesini anlatan İ..TNF. 20–17 numaralı evrak, buna örnektir. Devlet, çoğalan matbaaları kayıt altına almaya başlar. 1265 (1849) tarihinde yabancılara matbaa açmak için hükûmet-i beldeden izin alma (İskit, 2000, s. 34-35) zorunluluğu getirilerek yabancı matbaaların da kayıt altına alınması sağlanır. DH.MKT. 1699-104 numaralı evrakta, "İtalyan Dimoni'nin çeşitli lisanlarda kitap basmak üzere İzmir'de bir matbaa açmasına izin verilmesi"; DH.MKT. 2615 numaralı evrakta, "*İttifak* isimli bir matbaa açmak isteyen Trabluşşamlı Musa Mihail Efendi'ye ruhsat verilmesi"; İ..ŞD.. 26–1228 numaralı evrakta, "Amerikalı Jon Manok'un matbaa küşadına

ruhsat itasının" verilmesi hususları yabancılara da Osmanlı'da matbaa açma hakkının tanındığını belgeler.

Takvim-i Vekâyi'deki bir tamimde basın hayatındaki karışıklıkları önlemek amacıyla çıkarılan matbaa ve neşriyat hakkında genel hükümler yer alır. Matbaa açma ve kapama ile ilgili usûllerin yer aldığı *Matbaalar Nizâmnâmesi* yayınlanır. Bu nizamnâmeye göre uygulamaların yapılması hakkında memurlara ikazlarda bulunulur: DH.MKT. 2659-46 numaralı evrakta, "Gazete neşri ve matbaa açma talebinde bulunanlar hakkındaki muamelelerin gecikmemesi için Matbûât ve Matbaa Nizamnâmelerinin ilgili madelerine göre tafsilatta bulunulmasına itina gösterilmesinin umûm vilayetlerle müstaki livalara tebliği"; DH. MKT. 174-30 numaralı evrakta, "Mahmudpaşa civarında matbaa açmak için ruhsat taleb eden Apik Arabyan'ın talebi hakkında matbalar nizamnâmesine uygun muamele yapılması"; DH.MKT. 1503-45 numaralı evrakta, "Matbaa açılması veya matbaanın başka bir yere nakli, ruhsat verilmesi veya yenilenmesi ile ilgili arzuhaller hakkında *Matbaacılar Nizamnâmesi*'ne uygun muamele edilmesi"; DH.MKT. 2623-64 numaralı evrakta, "Gazete neşretmek ve matbaa açmak isteyenlerden teminat ve tâbiiyet senedi alınacağı, ayrıca bir gazete imtiyazının iki kişiye verilemeyeceği"; DH.MKT. 918–60 numaralı evrakta, "bir matbaa için iki kişiye imtiyaz verilmesi nizama muhalif olduğundan Manastır'da küşadı Petro ve Vasilaki Anastasbili taraflarından istida kılındığı cihetle gerekli muamele ileride yapılmak üzere müstedilerden birinin intihab ve tercihinin lâzım" geleceğinden bahsedilir.

Matbaalar Kanûnu yeni eklemelerle düzenlenir. Düzenleme aşamasında, kimsenin matbaa açmasına da izin verilmez: MF.MKT. 73-62 numaralı evrakta, "*Matbûât Kanûn-ı Cedîdi* icraya konulana kadar matbaa açılmasına izin verilmeyeceği"; DH.MKT. 1997-61 numaralı evrakta, "Matbaa sahibi Kitabcı Karabet Efendi'nin elinde bulunan matbaa ruhsatnamesinin yeni nizamnâmeye uygun olarak değiştirilmesi amacıyla gerekli kanunî muamelenin uygulanması"; MF.MKT. 71–104 numaralı evrakta, "Yeni matbûât kanunu çıkıncaya kadar kitab basmak isteyen ecnebî tebaasının Hâriciye Nezareti'nden ruhsat almadıkça matbaa açmalarına ruhsat verilemeyeceği" yer almaktadır. Nizamnâme şartlarını yerine getirmeyenlere matbaa açma izni verilmez: HR.HMŞ.İŞO. 194-30 numaralı evrakta, "Almanyalı Markös Aran Kohen'in gerekli şartları yerine getirmedikçe Kudüs'te matbaa küşadına izin verilemeyeceği" yer almaktadır.

Nizamnâmeye uygun görülen matbaalara ruhsat verilir: DH.MKT. 2640-15 numaralı evrakta, "*Servet-i Fünun* idaresince tipograf ve litograf usûlüyle her nevi kitap ve gazete basmak üzere Matbaa-i Hayriye adıyla bir matbaa kurulmasına izin verilmesi"; Y..PRK.MBC. 6–63 numaralı evrakta, "*Mürüvvet* gazetesi sahibine matbaa için ruhsat verilmesine dair tezkire ile gazete nüshaları ve ayrıca mevzu hakkındaki bilgilerin takdimi"; DH.MKT. 2678-81 numaralı evrakta, "*Yeni Asır* ismiyle bir matbaa tesisi talebinde bulunan *Yeni Asır* gazetesi Müdür ve Başyazarı Fazlı Necib Bey adına tanzim olunan ruhsatnamenin gönderildiği"; İ..MTZ.CL.. 4-235 numaralı evrakta, "Cebel-i Lübnan dâhilinde Cüveyne kasabasında Halil El-Menvi Efendi'ye bir matbaa açması ve gazete yayınlaması için izin verildiği"; DH.MKT. 1888-29235 numaralı evrakta, "Şam şehrinde *Şam* adı ile bir gazete ve bir de matbaa kurmak için izin talebinde bulunan Şam ahalisinden Mustafa Efendi'nin talebinin kabul edildiği"; DH.MKT. 2319-75 numaralı evrakta, "Filip Traji Efendi'nin Beyrut'ta açacağı matbaaya ruhsat verildiği"; DH.MKT. 2616-2 numaralı evrakta, "*El-Kainat* isimli Türkçe ve Arapça bir gazete neşri ve aynı adla bir matbaa açması için Şamlı Edib Nazmi'ye ruhsat verildiği" görülmektedir.

Kayıt altına alınan ve ruhsat verilen matbaalar, devletin kazanç sağladığı işletmeler hâline gelir. Devlet, matbaa açma kapama bedellerinin yanı sıra yayımlanan eserlerden de belli bir ücret almaya başlar. Bu ödemelerin zamanla artması, matbaacıları zor durumda bırakır. Bu durumdan kurtulmak için matbaacıların yayınlarını kaçak olarak bastığı ortaya çıkar. Bu, matbaa ve neşriyat sayısının artmasına rağmen kazancın azalmasından anlaşılır: "Bu matbaaların vücudunu gösteren kayıtlara malik kitaplara rast gelmediğimize göre bu matbaaların kitaplar üzerine adlarını yazmayarak neşriyatını da nevama kaçak tarzda yaptıkları" belirtilir (İskit, 2000, s. 42). Ruhsatsız ya da izin alınmadan matbaa açan ve kaçak eser basımını yapanları anlatan bazı evraklar ise şunlardır: DH.MKT. 2113-54 numaralı evrakta, "Galata ve Beyoğlu cihetlerinde ruhsatsız açılmış olan matbaaların men' ve seddinin icab ettiği, bu hususta gerekli teşebbüslerde bulunulduğu"; DH.MKT. 2340-124 numaralı evrakta, "Hükûmetten izinsiz matbaa açanların matbaalarının kapatılarak nakdi para cezasına da çarptırılmaları talebi" bulunmaktadır.

Matbaa sayılarının artması, kaçak yayınların da çoğalması sebebiyle 1272 (1856)'de bir irade yayınlanarak matbaaların Takvimhane'de toplanması istenir. Matbaaların orada toplanmasındaki amaç, neşriyatı kontrol altına alabilmek ve matbaaları vergiye tâbi tutabilmek içindir (İskit, 2000, s. 43). Ayrıca matbaalarda tek kapı olma ve dışarıya bakan

pencerenin bulunmama şartı da konulur. Bu şart, matbaaların teftişini kolaylaştırma amaçlıdır. Zararlı yayın yapmayacaklarına teminat veren matbaacılar hükûmetle aynı politikası yürütürler. İçinde edebî kişilerin eserlerinin de yer aldığı *Servet-i Fünûn, Tarîk, Saadet, İkdam, Malûmât, Sabah, Tercümân-ı Hakikat* gibi dönemin önde gelen önemli yayınları yayın politikasını hem modernite hem de İslâmî içerikli yazılarla oluştururlar. Bundaki amaç, siyasî politikayla eş değer hareket etmektir. Hükûmet de kendi politikasında faaliyetlerde bulunanları taltiflendirir: İ..DH.. 1162–90857 numaralı evrakta, "Ankara Matbaa Müdürü Zühdü Efendi'ye nişan" itasına dair; İ..TAL. 162–26 numaralı evrakta, "Kastamonu Vilayeti Matbaa Müdürü Hüseyin Hüsnü Efendi'nin rütbesinin bir derece terfii ile dördüncü rütbeden Nişan-ı Osmani ve Sanayi Madalyası ihsanı"; İ..TAL. 489–7 numaralı evrakta, "Matbaa-i Âmire Sermürettibi Kirkor Efendi'ye madalya itasının" verilmesi hakkındadır. Nişan ve rütbe taltiflerinin yanı sıra tayinlerle de müdürler taltif edilmektedir: İ..PT.. 8–27 numaralı evrakta, "Matbaa-i Âmire Müdürü Salahi Bey'in Telgraf ve Posta Nezâreti Meclisi Riyaseti vekaletine tayini"; BEO 2722–204109 numaralı evrakta, "Bağdad sâbık Matbaa Müdürü Fehmi Efendi'nin Rodos matbaa memuriyetine tayini" yer almaktadır.

Devlet, muzır yayınların basılmasını hoş karşılamaz ve bunun için gerekli işlemlerin yapılmasını sağlar: İ..HUS. 30–70 numaralı evrakta, "Maârif Nezareti'nden ruhsat alınmadan Matbaa-i Âmire'de birçok muzır kitab basıldığından Müdürü Midhat Efedi'nin azliyle yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene Azası Salahi Bey'in tayini ve Matbaa Nezâreti'nin de Maârif Nâzırı'na ihale kılınması" hakkındadır. Zihinleri karıştıran eserlerin basılması, o eserlerin muzır olarak addedilmesine ve matbaaların kapatılmasına sebep olduğu bilinir: BEO 4134–309976 numaralı evrakta, "zihinleri karıştırdıklarından dolayı *Tasvir-i Efkâr*, *İntihab-ı Efkâr* ve *Tefsir-i Efkâr* gazetelerinin ve bunların basıldığı Ebüzziyâ Matbaası'nın kapatılarak sermuharriri ve mesul müdürü ile matbaa sahibinin tevkif edilerek haklarında kanûni takibat yapılmasının" istenmesi buna örnek teşkil eder. Osmanlı Devleti'nde matbaaların basın hayatında durumu böyle iken; Türkçe basının ahvâli ise ilk 31 yılda sadece dört gazete ve dergiden ibarettir. 1860-1866 arasında İstanbul'da 17; 1867-1878 yılları arasında da 113 yeni yayın basın hayatına girer (Koloğlu, 1983, s. 85).

Basın hayatının en önemli ögesi olan gazetenin bu dönemde ülkenin hemen hemen her yerinde intişara başlamış olması önemlidir. Çünkü Şinâsi'ye göre gazete "halkın sorunlarını tartıştığı bir kürsüdür. Gazete mademki halk için ve halkın sorunlarını tartışmak amacıyla çıkmaktadır, o hâlde gazetenin hedefi halka hizmet etmektir" (Güz, 1999, s. 90). 1876'dan

önce başlayan yeni neşriyat, yeni kaidelerle şekillenir. Bu kaidelerden biri, ön kontroldür. 1857'den beri ön kontrolü yapılan kitap ve risalelere gazeteler de eklenir. Kontrolü yapılacak neşirlerin çokluğu, yeni görevlerin ortaya çıkmasına sebep olur. Vilâyet mektupçularına verilen gazete sorumlulukları, bu yeni görevlerden biridir. 1879-1887 yılları arasında İstanbul'da çıkan gazetelerde ilme ve sanata yönelen birçok heveskâr ortaya çıkar. Bazıları heveskârlıktan öte ciddi işler de yapar. Abdülhamid döneminde mecmualar üzerindeki ön kontrol; gazetelere göre daha hafiftir. Bu yüzden gazete yerini zamanla mecmuaya bırakır. Basın hayatında mecmuaların çokça yer alması bu devre 'Mecmualar Devri'(Akyüz, 2005, s. 120) adının verilmesinde bir sakınca olmadığını (Okay, 1988, s. 3-4) gösterir. 1839'dan 1881'e kadar durmadan artan gazete sayılarının bu tarihten sonra sansür sebebiyle azaldığı görülür. Bu azalma, bir eksiklik olarak değil; bir kültür seviye artışı olarak nitelendirilir (İskit, 1943, s. 95). Gazete sayısında azalma olmasına rağmen sevilen gazetelerin tirajını arttırması önemlidir. Nâmık Kemâl'in çıkardığı *'Mümeyyiz'* adlı çocuk gazetesinin üçüncü defa baskısının yapılmış olması buna örnektir. 1879-1887 yılları arasında her yıl ortalama 9-10 yeni yayın, basın hayatında yerini alır ve bu yayınların çoğunluğunu dergiler oluşturur. 1888-1908 tarihleri arasında ise yılda ortalama ancak bir yeni yayın çıkarıldığı bilinmektedir (Koloğlu, 1994, s. 45). 1881-1908 yıllarında, birçok derginin kapatılarak yerine yeni dergilerin çıkması ve siyasî ortamdan uzak durulmaya çalışılması, edebiyatın dergi sayfalarında daha fazla yer bulmasını sağlar. Bu gelişmelerin şahitleri ise dönemi karanlık olarak addetmektedir:

> "Memleketin umûmi manzarası böyle siyah bulutlarla mahmûl iken edebiyat ve matbûât denen minimini bardakçığın küçücük fırtınasında ne ehemmiyet olabilirdi? […] Evin içinde bir ölümün sekeratı matem hazırlarken, bahçede birdirbir oynuna sevk edilen çocuklar gibi biz gençler yazı âleminin daracık meydanında yumruk güreşine bırakılmıştık. Genç nesil burada kuvvetini serbestçe sarf edebilirdi." (Uşaklıgil, 2008, s. 639).

1901'den sonra yeni bir neşriyata izin verilmez (Kabacalı, 1983, s. 612). Padişahı ve hükûmeti küçük düşürücü veya devleti alaya alan mizahî yayımlar, II. Abdülhamid tahta çıkar çıkmaz yasaklanmıştır. Bu sebeple, mizahî yayımlar ülke dışında, Cenevre, Kabil, Fransa, Belçika gibi yerlerde kendini göstermiştir. Siyasî mizah gazete ve dergilerinin çoğu, Abdülhamid yönetimini eleştirmek için neşriyat hayatına başlaması birinci amaç olarak görünse de padişaha yakın olabilmek, ün alabilmek, para kazanabilmek amacıyla da ortaya çıktığı bilinmektedir. Abdülhamid dönemindeki *Beberuhi, Tokmak, Davul, Laklak* gibi mizah gazeteleri dönemin mizah neşriyatına örnek gösterilebilir.

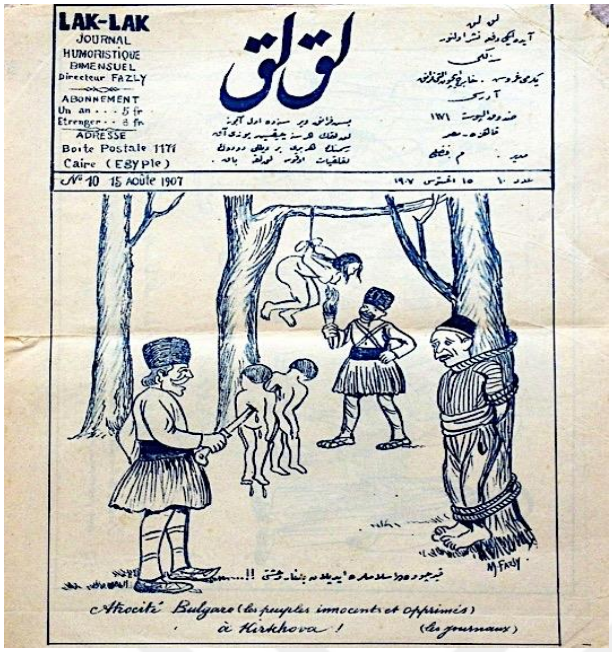

Resim 1.4. 1907. 08. 15'de Kahire'de yayınlanan *Laklak* mecmuasının bir fotoğrafıdır (Kaynak: Alperen Fotoğraf Arşivi)

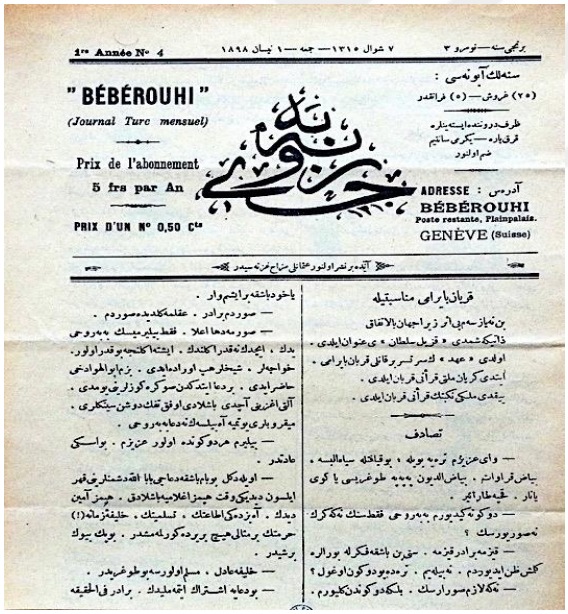

Resim 1.5. 1898. 04. 01 tarihinde Cenevre'de yayınlanan *Beberuhi* mecmuasının bir fotoğrafıdır (Kaynak: Alperen Fotoğraf Arşivi)

Abdülhamid dönemi basınının şekillenmesinde siyasî ve edebî gelişmeler önemli bir rol oynar. Bu yüzden 1885 senesinin siyasî ve edebî tarih için önemli olduğu belirtilir:

> "Adliye mensuplarından İzzet Bey'in Saray'a ikinci kâtip namıyla girmesi, bütün hükûmet kudretinin Yıldız'da toplanması, İstanbul'un yüksek mekteplerinde ihtilâl ruhunun esmesi, Paris'te "Jön Türklük" diye cazibeli bir hareketin belirmesi, İstanbul'da "hafiyelik" diye bir mesleğin zuhuru gibi birçok âmillerin bir arada tecellî etmesi" (Beyatlı, 1968, s. 60) bu tarihi önemli kılar.

II. Abdülhamid, 1885 senesinde Jön Türkler olarak ortaya çıkan "muhaliflerinin kimini ikna ve taltif kimini de tatmin ederek iktidarını tartışmasız kılması" devletin siyasî politikası ile alâkalıdır (Uşaklıgil, 2008, s. 40). Jön Türklerin matbaa açması ve muhalif yayınlarda bulunması padişahın hoşuna gitmez. Osmanlı'nın dış basındaki 'hasta adam' profilinden sıyrılmak ve Jön Türk faaliyetlerini durdurmak için hükûmet, yabancıları Osmanlı lehinde yayın yapmaya teşvik eder, onlara ve yakınlarına birçok nişan ve taltiflerde bulunulur. Muzır yayın yapanlar para ve çeşitli hediyelerle vazgeçirtilir. Vazgeçenlerden *Matbaalar Nizâmnâmesi*'nde yer alan teminatın da istendiği görülmektedir: Y..A...HUS. 332-46 numaralı evrakta, "Londra'da Ali Şefkati ile Ahmed Rıza'nın evrakını tab'eden matbaa müdürünün bundan sonra bu tür evrakı tab' etmeyeceğine ve bu gibi şahıslarla görüşmeyeceğine söz verdiği"; Y..A...HUS. 288-3 numaralı evrakta, "Selim Faris'in Türkçe birtakım hicviyeler neşretmek için bir matbaa ile anlaştığı, ancak altmış üç İngiliz lirası verilirse matbaacının bu işten feragat ettirileceğinin Londra Sefâreti'nden bildirildiği"; Y..A...RES. 145-94 numaralı evrakta, "Paris'te Matbaa Müdürü Mösyö Şeks ile saireye nişan itası"; İ..HR.. 153-8 numaralı evrakta, "Paris'te Matbaa Müdürü Mösyö Jorj'a nişan verilmesi"; İ..DH.. 1162-90864 numaralı evrakta, "Strazburg'da matbaa sahipleri muteberanından bir zata nişan itası"; İ..TAL. 51-13 numaralı evrakta, "Strazburg'da büyük matbaa direktör ve sahibi Mösyö Feriç Kifer Hulnac'ın zevcesine ikinci rütbeden şefkat nişanı ihsanı"; İ..TAL. 204-26 numaralı evrakta, "İngiltere tebeasından Matbaa Müdürü Mister Corc Peyiç Gaston'a altın liyakat madalyası ihsanı"; İ..TAL. 434-74 numaralı evrakta, "Fransa Encümen-i Daniş Matbaa Müdürü Masone ile saireye nişanlar verilmesi" anlatılmaktadır. Bazı yabancı muharrirlerin maaşı Osmanlı Devleti'nden ödenmektedir: İ..HUS. 69-34 numaralı evrak, "Paris'te bulunan Leon Efendi'nin maaşının sefaret marifeti ile ödenmesi ve Şehriyan Efendi'nin Matbaa-i Âmire'de istihdamı" hakkındadır.

Taltiflerle lehte yayın yapanların matbaası, alet, edavatı ve matbaada basılan neşriyatı devlet tarafından satın alınır. Bunlar, Osmanlı'nın muzıriyatı engelleme politikasını içeren bir sansür uygulamasıdır. Satın alınan matbaalar arasında Jön Türklerin matbaaları da vardır. Örneğin Mısır'da Matbaa-i Osmaniye bir Jön Türk matbaasıdır: Y..A...HUS. 429-86 numaralı evrakta, "Mısır'da Matbaa-i Osmaniye namındaki matbaanın hükûmetçe mübeyaası keyfiyeti"; Y..A...HUS. 285-124 numaralı evrakta, "New York'da *El-asr* adlı muzır bir gazete neşreden Naum Mokrizi adlı şahsın, mübâyaa etmek istediği Arabça matbaa edevatını satın almasına imkân vermemek için Washington Sefâreti'nin iştirâsı hakkındaki istîzânı hâvî telgrafın takdimi"; Y..MTV. 43-31 numaralı evrakta, "Matbaa-i Osmaniye'de

bastırılan kitapların listesinin takdimi ve bunların satın alınması lüzûmuna dair Maarif Nezareti'nin tahrirâtı" bulunmaktadır.

Satın alınamayan matbaaların ve aleyhte yayın yapanların faaliyetlerini engelleyebilmek için matbaa müdürlerinden ya da yabancı devletlerden yardım istenir. Devlete destek verenler bağlılıklarını belirten teminatla birlikte ödüllendirilir: Y..PRK.MK.. 12-90 numaralı evrakta, "Filibe'de çıkan *Rağbet* gazetesi müdürünün gazeteyi kapatması üzerine nişan ihsanı. *Gayret* gazetesi muharriri Rıza Paşa'ya gazeteyi kapatma emri"; İ..MTZ.(05) 31-1762 numaralı evrakta, "Mısır'da Matbâa-i Osmaniyye adı altında matbaa açma ve saire gibi bazı uygunsuz teşebbüslerin önlenmesi"; Y..A...HUS. 427-89 numaralı evrakta, "Mısır'da Hidiv Paşa'nın kapattırdığı serserilere mahsûs Matbaa-i Osmaniyye" hakkındaki bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Muzır yayın yapılmaması için Arap hurufatın yurt dışına çıkması engellenir hatta hurufatlar satın alınarak devlet bünyesinde toplanır: DH.MKT. 2092-120 numaralı evrakta, "Matbaa hurufatının Memâlik-i Ecnebîye'ye naklinin men'ini temin maksadıyla geniş zamanda alınabilecek tedbirler"; Y..A...HUS. 398-74 numaralı evrakta, "Paris'te Kont Zokidi tarafından iştirâ olunan matbaa hurûfâtının, Mabeyn'e gönderildiği"; Y..A...HUS. 287-110 numaralı evrakta, "Amerika'da bir maruninin, çıkaracağı muzır gazete için Arapça harf tedâriki teşebbüsünde olduğu ve yapılan tahkîkat neticesinde Mersin'de dokuz yüz yetmiş kilo Arapça matbaa harfi bulunduğu ve ifâdât-ı sâire" belirtilmektedir.

Devlet aleyhte bir basının oluşmasını önlemek için hurufat ve matbaa makinelerin gümrüklerden geçişine izin verilmez: BEO 304-22800 numaralı evrakta, "Mukerzel namında bir Maruni'nin New York'ta Hükûmet-i Seniyye menfaatları aleyhinde neşriyatta bulunmak üzere *El-Asr* namında bir gazete tesis etmiş olduğu ve Arapça harfler ile matbaa alet ve edevatını Beyrut ve sair vilayetlerden temine çalıştığı haberi alınmış olduğundan matbaa alet ve edavatı ihracının men' edilmesi zımnında alâkalı memurlara vesayâ-yı lâzime icrası"; BEO 981–73573 numaralı evrakta, "*Şark* Gazetesi Sahib-i imtiyazı ve sermuharriri Ebülmukbil Mehmed Kemal Efendi, devletin menfaat ve hukukuna aykırı neşriyatta bulunduğundan matbaa malzemeleri ile harflerin gümrükten geçişine izin verilmediği, Matbûâtça kendisinden alınan sened suretinin leffen nezarete gönderildiği"; BEO 1038-77778 numaralı evrakta, "Memâlik-i Şâhâne'den Harîç'e matbaa hurufatı ihracatının men'i"; BEO 1074-80499 numaralı evrakta, "Sivas Fransız viskonsolosu namına Samsun'a gelen tab

makinesiyle hurufat ve matbaa edevatının memnûiyeti hakkındaki usûlün muhafazası" hakkında bilgiler devletin aldığı tedbirler dâhilindedir.

Saray, edebî gelişmelere karışmamakla birlikte dönemin gittikçe büyüyen ve güçlenen Edebiyât-ı Cedîde hareketinin iktidara karşı olup olmadığını anlamak ve bu hareketi kontrol altında tutmak için Baba Tahir'i görevlendirir. Baba Tahir, dergiyi uzun süre takip altına almak için Malûmât matbaasını açar ve aynı isimle bir gazete çıkarır. Padişah güvendiği adamların matbaalarına ve neşirlerinin sansürlenmesini engeller ve ihtiyaçları devlet tarafından giderilir. Güvendiği kişilerin başında Baba Tahir gelir. O da bu güveni sonuna kadar kullanır ve kira bedelinden gaz masrafına kadar her türlü gazete ve matbaa masraflarını, devletin bütçesinden karşılar: İ..HUS. 155-90; Y..MTV. 235–94; DH.MKT. 601-42 numaralı evraklarda bu konuyla alâkalı bilgiler yer alır. Matbaa ve malzemelerinin gümrükten kolayca ve ücretsiz geçirilmesi yine padişahın güveni sayesindedir. DH.MKT. 670-4 numaralı evrakta bu durum anlatılmaktadır. Ebüzziyâ Tevfik, Ahmed İhsân da padişahın güveni sayesinde bazı imkânlar elde etmişlerdir. Matbaa ve hurufatlarının gümrükten vergisiz geçmesi bu güven etkisi iledir: İ..HUS. 109-89; DH.MKT. 797-62 numaralı evraklarda bu imkânlar anlatılmaktadır.

Jön Türklük gibi muhalif grupların oluşmasında Tahsin Paşa (2008, s. 159), "Sultan Hamid'in devr-i saltanatına ait neşriyat, ekseriyeti itibariyle, o devrin hakayıkını bilmeyen ve bütün malûmatı kıymetsiz dedikodulara istinat eden kimseler tarafından yazılmış eserlerin" sebebiyet verdiğini düşünür. Genelleme yapan Paşa, bir kültür neşriyatının bu dönemde oluştuğu gerçeğini göremez. Örneğin Münif Paşa, nâzırlığı döneminde görevini bir edip dikkatiyle yürütür çünkü paşa nâzırlığı sayesinde, "Hem okuyucuyu istediği yöne sevk eder, hem de kütüphane kataloğu, ders kitabı gibi eserlerin seri hâlinde basılmasını sağlar. Paşanın nezâreti yıllarında yayınlanan kitapların listesini tedkik, neşriyatta şuurlu bir seçmenin yapıldığı" görülecektir (Özgül, 2005, s. 151). Bu ifadeden hareketle ciddi bir kültür neşriyatı oluşturulmaya çalışılmıştır, denilebilir.

Sonuç olarak, Jön Türklerin basın ve yayım faaliyetleri ve bu faaliyetler karşısında devletin tavrı önem arz eder. Konu farklı başlıklar altında ara ara yeniden ele alınacaktır. Dikkat edilmesi gereken, Osmanlı'da matbaa ve neşriyat hareketliliğinin aynı zamanda başlamış olmasıdır ve bu durumun "Türk ve İslâm toplumlarının Batı'nın yaşamış olduğu dört yüz yıllık basılmış kitap kültürünü sindirmeden gazete kültürü ile tanışmış olmaları"na

sebep olmasıdır (Koloğlu, 2006, s. 24). Basın hayatının sansürün gölgesinde kalmasına rağmen Türkçe basınının büyük bir aşama kaydetmesi önemlidir. Dönemin edebî eserlerine bakıldığında, edebiyatın basındaki varlığı normal seviyede ilerlettiği görülür. Bu yüzden, nizamnâme ve kararnamelerin yarattığı sansürü anlamak, döneme bakışı da etkileyeceğinden nizamnâmelerin içeriğini bilmekte fayda vardır.

1.3.1. Matbaalar Nizamnâmesi ve Kararname-i Âlî Hakkında

Osmanlı'nın içinde birden bire çoğalmaya başlayan matbaalar ve neşriyatlar hakkında nasıl bir uygulama yapılacağı bilinmediğinden 1857 yılında Fransa'dan *Matbûât Nizamnâmesi* alınarak (Demirel, 2007, s. 33) millî kaideler etrafında yeni bir nizamnâme oluşturulur. Abdülmecid zamanında hazırlanan bu *Matbûât Nizamnâmesi*'nden önce matbûâtla ilgili net kaideler yoktur. Azınlıkların çıkardığı matbûât kontrol edilemez durumdadır çünkü azınlıklar, herhangi bir sorun karşısında konsolosluklardan yardım alırlar. Yargılanma gerektiren durumlarda bir yasaya bağlı olmadıkları gerekçesiyle kendi yasaları ve mahkemeleri çerçevesinde yargılanmayı talep ederek, Osmanlı'nın iktidar gücünü yok sayarlar. Nizamnâmenin oluşturulması, bu gibi durumların ortadan kalkmasını sağlar (Kocabaşoğlu, 1987, s. 44). Ülkenin bütünlüğünü koruyabilmek ve padişahın hükümranlığını arttırabilmek amacıyla hazırlanan bu nizamnâme ile matbûât hayatına belli bir düzenin getirilmesi amaçlanır. Kudret'e göre, hazırlanan *Matbûât Nizamnâmesi* bir tüzüktür ve bu tüzüğe dokunulmamıştır (Kudret, 1977, s. 13). Demirel de 1862'ye kadar matbûât üzerinde oynanmadığını belirterek sebebini "Basının yeterince gelişmemiş ve etkin muhalefet aracı (kişisel olarak kullanılması ve hak arama aracı) olmasına" bağlar (Demirel, 2007, s. 43). Kudret'e (1977) göre 1857'deki matbaalar tüzüğü, eklerle genişletilip, düzenlenerek 1864'te *Matbaalar Nizamnâmesi* oluşturulmuş (s. 13) ve bu nizamnâme 1909'a kadar yürürlükte kalmıştır.

1864 *Matbûât Nizamnâmesi'*nin maddelerine bakıldığında nizamnâmeyi hazırlayanların Fransa'nın nizamnâmesini kopya ettikleri, nizamnâme hazırlama hakkında yeterli bilgilerinin olmadığı görülür. Basının aksayan yönlerini giderebilmek için Babıâli Tercüme Odası, Matbûât Müdürlüğü gibi kurumlara *Matbûât Nizamnâmesi* ile ek görevler verilir. Bu maddelerle neşriyatın ön kontrolü ve yasaya uymayanlara ne tür ceza uygulanacağı belirtilir. 21 Mart 1867'de 'Girit Meselesi' nedeniyle devletin iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla geçici olarak oluşturulan *Kararname-i Âli* ile içte ve dışta devletin

varlığını tehlikeye atacak durumların önü kesilmeye çalışılır. Devlet buhranlarının ardı arkası kesilmediğinden geçici olan bu kararname, 1908'e kadar yürürlükte kalır. Siyasî açıdan zararlı görülen yayınların durdurulmasına yönelik yayımlanan dokuz (9) maddelik bu talimatname bir 'sansür emri' belgesi olma niteliği taşımaktadır. Koloğlu'na (1983) göre bu talimatname, siyasî politikaya destek olmak için uygulanmaya koyulmuştur (81) :

> "Matbûât-ı Osmaniyye'nin münderecâtına idareden ziyadesiyle dikkat ve ihtimam olunmakta ve ekseriyya tatil ve ilga gibi mücâzât dâhi icra edilmekte ise de ahvâl-i haziranın ehemmiyetti cihetiyle gazetelerin ale'l-umûm kaviyyen taht-ı inzibata alınması vâcibeden bulunduğundan Dersaâdet'te ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin kâffe-i cihâtında elsine-i muhtelifede tab' olunan gazetelerin kable't-tab'ı muayenesi usûlü maksada kâfi bulunmakla bundan böyle Dersaâdet'te tab' olunan gazetelerin Matbûât İdaresi'nden ve eyâletlerde bulunan gazetelerin dâhi hükûmât-ı mahallece tayin olunan memurlar marifetiyle kablet-tab'ı muayenesi karâr-ı âlî iktizâsından olup bu usûl dâhi muvakkat olmağın ilân-ı keyfiyete ibtidâr kılındı" (İskit, 1939, s. 698).

11 Mayıs 1867'de *Kararname-i Âlî* ek olarak yayımlanan yasa ile neşriyata ön sansürün uygulanmasına karar verilir, diyen Kıvanç (1999, s. 15) ön kontrolün nizamnâme yer aldığına dikkat çekmez. Kıvanç'ın kastı, ön kontrolün bu kararnameyle daha ciddi olarak uygulanmaya konduğudur. "*Kararname-i Âlî* sonrası gazete ve dergilerden *Diyojen, İbret, İbret-nümâyı Âlem, Letâif-i Âsâr, Hülâsa-i Efkâr, Şark* ve *Hayâl* gazeteleri belli dönemlerde yasaklanır" (Kıvanç, 1999, s. 14). *Kararname-i Âlî* ile aralarında edebî tarihe ışık tutanların olduğu birçok gazete kapatılmıştır. Bunlardan bazıları *Muhîb, Âyine-i Vatan, Utarit, İbret, Basiret, Muhbir, Kevkeb-i Şarkî*'dir. "Eleştirmeyi kendine amaç edinen, neticede 1867'de hükûmet tarafından kapatılan *Muhbir"* ile Ali Suavi'nin yazılarının yayınlandığı *Basiret* ve Aleksan Safranyan'ın sahibi olduğu *İbret* gazetesi Abdülhamid dönemi öncesi basın hayatı için önemli gazetelerdir. "Özellikle Nâmık Kemâl'in baş muharrirliğini üstlendiği *İbret* gazetesi gerek hükûmetin sansür uygulamalarına karşı sergilediği direnç gerekse de matbûât hayatına getirdiği yeni solukla farklı bir konuma sahip olmuştur" (Topuz, 2003, s. 25-27). Buna rağmen siyasî bir makalenin gazetede yer alması nedeniyle *İbret*, kararname ile kapatılan gazetelerden olur.

Nizamnâmenin oluşturulması ve neşriyatın ön kontrolü, Abdülmecid zamanında aydın ve bürokratlar tarafından kabul edilen, hukukî bir uygulama olarak ortaya çıkmıştır. Edebiyat çıkmazı olarak değerlendirilen II. Abdülhamid dönemi sansürünün de hukukî bir uygulama yani ön kontrolle basın hayatında kendini gösteren sansürün neşriyat hareketliliğine bir düzen getiren aynı yasanın bir parçası olduğu gerçeği önemlidir. Nizamnâmenin edebiyat tarihini ilgilendiren üçüncü maddesinin içeriği şöyledir:

> "Politikaya ve edyâna ve edebiyata dair kitap ve risaleler Dersaadet'te Dâhiliye Nezâreti ve taşralarda vali-i vilâyet vasıtalarıyla mercilerine gösterilerek evvelce ruhsat-ı resmiyye istihsal olunmadıkça tab' olunmaz. Ruhsatsız tab' olunan kitaplar zabt ve müsadere olunduktan başka tabilerinden beş Osmanlı altınından yirmi beş Osmanlı altınına kadar cezayı nakdî hüküm ve istihsal olunur ve her nevi ilan ve resimlerin tâbileri ait olduğu daire-i belediyeye kalben-neşir birer nüshasını vererek tasdik ettirmeye mecburdur" (İskit, 1939, s. 699-700).

Bu maddeyle birçok edebî eser hakkında işlem yapılmıştır: MF. TTD 2-51 numaralı evrakta *Herkes Kendi Çalışsın Kimseye Muhtaç Olmasın* namıyla ruhsatsız tab' olunan risalenin derdest edilerek, risalenin neşirden hemen men' olunması; MF. MKT 884-23 numaralı evrakta, ruhsatsız basılan *Serencam, Nasreddin Hoca, Aşık Ömer* ve *Kerem* ile *Garip* kitaplarının imha edildiği; MF. MKT 444-7 numaralı evrakta, *Resimli Elifba, Bedâiyü'l-İnşâ, Kerem* ve *Billur Köşk* risalelerinin ruhsatsız ve yasaklanmış eserlerden olmaları dolayısıyla imha edilmek üzere alıkonduğu; MF. MKT 404-2 numaralı evrakta, *İkdâm* gazetesince *Mürebbiye* nam romanın ruhsat alınmadan basıldığından tevfiken tedavül ve intişarda bulunan mezkûr romanın zabtı ve müsaderesi lâzım gelerek Matbaalar müfettişlerine tebligat-ı muktezanın icra kılındığı; MF. MKT 154-26 numaralı evrakta, *Çocuklara Hediye* ve Nezâreti Celilelerinden ruhsatsız olduğu anlaşılan *Mekâlid-i Âşk* nam kitaplar için yapılan işlemin ne olacağı; MF. MKT 510-51 numaralı evrakta, Cemal Efendi'nin matbaasında *Bir Mahkûmun Kızı* namında bir romanın tab' edilmekte olduğu görülerek ruhsatnamesi istendikte ibrâz edilemediğinden ruhsatsız basıldığı anlaşılan romanın nizamnâmenin otuz altıncı maddesine tevkifen tab'ı hakkında takibât-ı kanun icrası başlatılmış olduğu; MF. MKT 654-46 numaralı evrakta, Matbaalar Müfettişi Hilmi Efendi'ye […] mezkûrenin ruhsatsız basıldığı ve mündericatı mahzurdan gayr-i salim olduğu beyanıyla bir nüshası ita olunan Guy De Maupassant'ın *Ev Sahibesi* nam risale esasen ruhsatsız değil ise de tab'ını isteyen matbaa sahibinin başka bir adla ruhsat aldığı ve bu eserin adaba mugayir olmasından dolayı neşirden men edildiği; DH. MKT 538-4 numaralı evrakta, Dersaadet'te ruhsatsız olarak basılan *Kem-i Mahfî* adlı kitabın men'i intişarı ile mevcudunun toplattırılmasının ilgili dairelere tebliğ edildiği; DH. MKT 568-43 numaralı evrakta, *Letâif-i Hayâl* ve *Peri-i Melahat* adlı kitaplarla *Destân-ı Yorgancı Sadık* isminde ruhsatsız olarak neşredilen manzumenin muzır mündericatından dolayı toplattırılması ve neşrinin men'i ile bunları neşreden matbaacılar hakkında gerekli muamelenin icrası hususlarının Maarif Nezâreti'ne işarı; DH. MKT 2100-67 cüz cüz basılmakta olan *Mecmûa-i Ebüzziyâ*'nın neşrine izin alınmadan basılan cüzi için Ebüzziyâ Tevfik Bey hakkında lâzım gelen muamelenin yapılması; DH. MKT 2130-29 numaralı evrakta, *Malûmat* gazetesinin bidâyet-i intişarının

yolsuz olarak çıkarılıp derdest olunan bazı nüshalarından dolayı icra edilmiş takibat-ı kanuniye üzerine sahibinin mahkûm olduğu iki bin beş yüz kuruş cezâ-yı nakdiyi te'diyeden imtinâ etmesine mebni kefil bulunan Setrak namında birini icrâ-yı kanûn ahkâmına tevfiken merci-i aidince habs ve tevkifi yoluna gidilmesinden müteessir olan mezkûr *Malûmat* ve Türkî ve Fransızca *Servet* gazeteleri sahip-i imtiyazı hakkında olduğu görülmektedir. Bu maddeyle hakkında işlem yapılan çok fazla eser bulunmaktadır.

Kanunun dördüncü maddesi gazetelerin tab'ından önce kontrol edildiğini gösterir: "Gazetenin ne isim ile ve kaç günde bir kere çıkarılacağını ve hangi matbaada basılacağını mübeyyin ve gazetenin mes'uliyetini deruhde eden sahibi veyahut müdir-i cânibinden mumza veya memhur olarak bir kıt'a senet takdim olunacaktır. Ve gazete sahip veya müdürü tabettiği gazetenin her defasında bir nüshasına kalemiyle vaz-ı imza ettikten sonra ol nüshayı Matbûât Müdürlüğü canibine irsâl edip ba'dehû sair nüshalarını zîrinde imzası beraber olarak tab' ile böylece neşr edecek ve taşralarda dâhi imzalı nüshayı vali-i memlekete takdim eyleyecektir" (İskit, 1939, s. 691). Birçok edebiyatçı bu maddeden dolayı sıkıntı çeker çünkü beğenilmeyen, kabul görmeyen yazıların yerine yenisini yazmak mecburiyeti edebiyatçıları çok uğraştıran işlerdendir: DH.MUİ 11-7/51 numaralı evrakta *Tasvîr-i Efkâr* için kanunun dördüncü maddesince muamele edilmesi gerektiğine dair uyarılarda bulunulmaktadır:

> "*Tasvîr-i Efkâr* gazetesi sahib-i imtiyâzı Antalya Meb'usu Ebüzziyâ Tevfîk, bab-ı efzâ hazretlerine
>
> *Takvim*-i *Vekâyi'nin* 18 Temmuz sene 325 tarihli nüshasıyla neşr u ilan edilen Matbûât-ı Kanûniye Cedîdiye ve Celileye tevfiken şerâit ve evsâf-ı muharreriye haiz olarak gazeteniz için bir ay zarfında bir müdir-i mes'ul tayin ve irâesi ve gazete unvanıyla nerede ve ne lisanla neşir olunduğu ve bahsolunacak mevâd ile evkât-ı neşri ve sahibiyle müdir-i mes'ulun isim ve şöhret ve sin ve mahall-i ikamet ve tâbiyeti hakkında mümezzi bir beyanname ita olunarak mukabilinde ilm u haber ahzi muktezî bulunmuş ve keyfiyet bir tafsil 20 Temmuz sene 325 tarihinde tarafınıza tahriren tebliğ kılınmış idi müddet-i muayyenül-yevm munkâzî olduğu hâlde idârehanenizce en üst hükm-i kanûn infâz u icrâ edilmedi. Bugünden itibaren üç gün daha mahalli tahsisi olunduğundan işbu müddet zarfında da icabât-ı kanûniyye tevessül edilmediği takdirde kanûnâme-i mezkûrun dördüncü maddesi mucîbince muamele ifâ olunacağı beyânı ile teyid-i takvimât olunur efendim".

MF. TTD 3-38 numaralı evrakta, geçici ruhsatname örneği vardır. Bu ruhsatnamedeki şartlar, kanunda belirtilen yasalarla eş değerdir:

> "Kudemâ-yı Hâzıra-i Şâhâne'den Ahmed Muhtar Efendinin tertip eylediği *Firkat* nam tiyatro ve risalesinin tab'ı istida eylediğinden kâr ve ziyânı tarafına ait olmak ve matbûâttan iki kısmını Maârif'e verilmek ve tiyatroya müteallik olunduğu levhasının bilâ-ruhsat tab' olunacak matbaanın ism u mahal ve tab'ının ismi ve Maârif'in ruhsatıyla basıldığı ve tarihi tab'ı nüsha-i matbûsunun üzerine yazılarak ve bade't-tabı neşir olunmazdan evvel matbu iki nüshasının zeyl-i tahyîr ve tekrar Meclis-i Maârif'e irâe ile Nezâreti teftişten geçirilip vech-i meşrûh üzere basıldığı ve bir gûne ilâve vukuu bulduğu anlaşıldıktan ve iki nüshadan birincisi meclisin mahalleriyle tasdik ile itası mumaileyh verildikten sonra neşri için başkaca ruhsat almak şartı ve meclis-i mezkûrun kararı ile yalnız tab'ı hususunda işbu mevkût ruhsatname ita kılındı".

MF.TDD 4-99 numaralı evrakta da "Maarif Nezaret ruhsatıyla basıldı" ibaresi yazılma koşulu özellikle belirtilmektedir:

> "Eâzım-ı Şûra-yı Osmâniye'den *Sabri Merhumun Divânının* tab'ına ruhsat itasına el-cevab müdürü Selim Farisi Efendi yazılmış, istida eylediğinden ve tab'ında mahzur olmadığından tab' olunacak matbaanın isim ve mahalli ve tab'ının ismiyle tarihi tab-ı nüsha matbuası üzerine yazılmayıp maarifin rey'i tensibi veya takdir ve tahmisini gibi bir güne ibare-i derç edilmeyerek yalnız "Maarif Nezaret ruhsatıyla basıldı" ibaresi yazılmak ve bade't-tabı iki nüshasının zeylerini mühürleyerek Te'lif ve Tercüme Müdiriyeti irâen ile nezaret-i teftişten geçirildikten biri tasdik ile iade ve diğeri tevkif kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat almak ve kütüphane-i mahsusuna hıfz edilmek üzere iki nüshasını vermek şartıyla mezkûr divânın yalnız tab'ı için mevkût ruhsatname ita kılındı".

MF. TTD 34-17 numaralı evrakta, bir neşriyatın yayınlanabilmesi için gerekenler detaylı olarak anlatılmaktadır:

> "Dâhiliye Nezaret-i Celilesinin işbu tezkiresinde münhasıren ulûm u fünûndan bahis olmak üzere *Yeni Mecmûa* namıyla haftalık musavver bir risalenin tab' u neşrine ruhsat talep olunduğuna ve risail-i mevkûtenin emr-i muayenesi Nezaret Celilerince icra kılınmakta olduğuna binaen bu babdaki rey'en mütalâa-i aleyh-i asıfâneleri [istifar] olunuyor. Zikrolunan risale-i mevkûtenin sair risaleler hakkında mer'î olan usûl ve malumata ve Matbaalar ve Matbûât Nizâmnâmeleri ahkâmına tab'ı olmak ve kablet-tab'ı muayene edilen diyanet ve siyaset ve adâb-ı Umûmiye cihetle kelimât ve fıkrât-ı gayr-ı lâyıka ve tenkidât ve şahsiyât ve manâsı mübhem her nevi fıkrât ve makalât ve ihamlı millî makalât ve mekâtib-i şâkirdânı ve nisvân tarafından gönderilen her nevi varaka ve makalât derç olunmamak ve muayene memuru tarafından tayy u ihraç olunan mevad hakkında itası malûmat u beyan-ı mütalaât edilmemek ve ihraç olunan fıkralara nokta konulmamak veyahut beyaz çıkarmamak ve derç olunacak resimlerin müttehaz-i ulûm u fünûna müteallik bulunmak ve bilâ-ruhsat-ı resmîyye matbu nüshasının kable'l-neşir tatbikatı icra ve tasdik edilmedikçe neşir edilmemek ve her cüzün beşer nüsha-i matbûası nezaret celilerine ita olunmak ve risâil-i mevkûtenin tasaddi ve Encümence kisret meşâgil hasebiyle zikrolunan risalenin zımmında yirmi dört sahifeyi tecavüz etmemek üzere Zabıtaca ale'l-usûl tahkikât-ı muktezîye ifa olunarak müstedinin ruhsat itasına ehil olduğu ve bir güne mahzur olmadığı tahkik eyledikten sonra ihdâs u neşri mezun-ı müsaade-i cenâb-ı hilâfet-penâhiye buyurulduğu takdirde müsevvedâtin Encümence muayene ve tedkik edilebileceğinin cevab-ı işâr buyrulması babında".

MF. TTD 36-63 numaralı evrakta ise Selanik'te haftada bir çıkan *Mütalâa* nam mevkûtenin haftada üç defa çıkarılmak istendiğine dair bilgiler mevcuttur.

Kanunun yedinci maddesinde, herkesin mutlaka yasaya uyma zorunluluğu ve makalelerin imzasız yayımlanmaması bildirilmektedir. İmzasız yayımlanan makaleler için kimlerin cezaya tâbi tutulacağı tebliğ edilmektedir. Çalışma için önem arz eden başka bir madde, kanunun 9. maddesidir. Bu maddeye göre zararlı olan ve yurt dışında yayımlanan gazetelerin idhal ve basımı yasaklanmıştır: "Mevâdd-ı politikiyye ve mülkiyyeyi şâmil olmak üzere Devlet-i Âlîyye'ye taarruz ve husûmet efkârıyla memâlik-i ecnebiyyede tab' ettirilen gazete ve evrakı mürettebe-i sairenin Memâlik-i Şâhâne'ye idhal ve neşri memnûdur" (İskit, 1939, s. 692). Bu maddenin neşriyata uygulandığını gösteren İ. DH. 12953-102091 numaralı evrakta, Münif Paşa tarafından çıkarılan ve âdeta ahaliyi ihtilâle ve

isyana teşvik eden *Mecmûa-i Fünûn* adlı risalenin toplattırılarak, neşrinin yasaklanması gerektiğine dair bilgi yer almaktadır. Bu evraka göre Münif Paşa'nın pozitif bilimleri içeren bu dergisi halkı galeyana getirerek isyana teşvik etmektedir. MF. TTD 33-2 numaralı evrakta şunlar yazılıdır:

> "Beyrut Vilâyeti Celilesinin Maarif Müdîriyetine bu kerre vürûd eden 11 Kânun-i evvel sene 1311 tarihi ve 844 Numrolu tahriratın suretidir
>
> *Jön Türk* namıyla bu kerre Paris'te neşrine ibtidâr edilerek birinci numrosunun nüsha-i müstediyesi vürud etmiş olan Arapça Fransızca gazetenin mündericât-ı muzırasın cihetiyle Memâlik-i Şâhâne'ye men'i idhaline her tarafça pek ziyade dikkat ve itina olunması muktezâ-yı irade-i senniye-i cenab-ı Padişahtan idiğünden mezkûr gazetenin hiçbir suretle duhûle ve intişarına aslen meydan verilmemesi zımmında. Ber-mantûk emr ü ferman hümâyun-ı mülûkâne takayyüdât-ı mükemmele icrasıyla duhûl olmuşlarının ve kâmilen toplattırılarak imhası, Dâhiliye Nezâreti Celilesinin telgrafı üzerine ehemmiyetle tavsiye olunur efendim".

DH. MKT 1087-85 numaralı evrakta, "Tiflis'te intişara ballayan *Molla Nasreddin* namındaki gazetenin Memâlik-i Şâhâneye men'i idhâli Hâriciye Nezâreti Celilesinin işârı üzerine tamimen tebliğ kılındı. Oraca da takayyüdât-ı ciddiye ifasıyla mezkûr gazetenin idhâl ve intişârına meydan verilmemesi ve gelmişleri varsa toplattırılarak imha" edilmesi buyrulmuştur.

Kanunun 12. maddesi ile basımı yapılan her şeye matbaanın ismi ve açık adresinin bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Ali Birinci (2006) "matbaa ismi ve adresi bulunmayan bütün kitapların kaçak baskı olduğu"nu (s. 315) belirtir. Nâmık Kemâl'in *Vatan yahud Silistre* kitabında matbaa ismi ve açık adresi yoktur. Bu da eserin kaçak baskı olduğunu gösterir. Nâmık Kemâl'in birçok eserinin kaçak olarak basıldığı da ayrıca bilinmektedir.

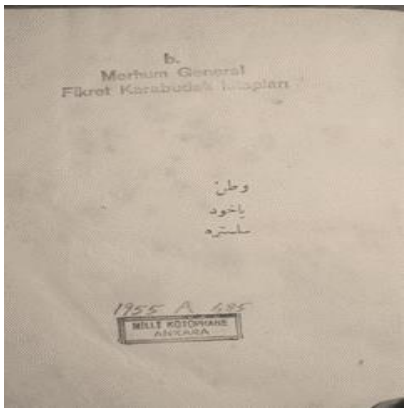

Resim 1.6. Nâmık Kemâl'in *Vatan yahud Silistre* kitabının dış kapak fotoğrafıdır

Dikkati çeken diğer bir madde, kanunun 13. maddesidir: "[…] Her kim bir gazete vasıtasıyla bazı eşhası tahrik ve iğva ederse müşterek-i cinayet addolunacak eşhâs-ı merkûmenin derece-i cünha ve cinayetlerine göre haklarında terettüb edecek mücâzâta ol kimse ve gazeteci beraberce müstahak olacaktır. Ve o gazete dâhi hükûmet marifetiyle muvakkaten veya kat'iyyen tatil edilecektir" (İskit, 1939, s. 693). Yani zararlı görülen bir makalenin tertip edilmesi durumunda, makale ile gazete sahipleri suçlu olarak kabul edilecek ve bu tarz makaleleri yayınlandıkları gazeteler tatil edilecektir: İrade-i Husûsi 56 numaralı evrakta, şahsiyete taarruz yapıldığı gerekçesiyle gerekli işlemlerin yapılmasının emredildiği görülmektedir:

> "İstanbul gazeteleri bir müddetten beri şahsîete vesaireye saldırmaya yönelik neşriyata başlamış bulunmaktadırlar. Bu durumun önüne geçilmesi için zat-ı şâhânelerinin emirleri icabınca Dâhiliye Nezâreti'ne tebligat yapıldığı hâlde şahsîyete saldırı tarzındaki neşriyat hâlen devam etmektedir. Uyarılara rağmen bu tür yayınlarına devam eden ve bunda ileri giden gazetenin bir hafta müddetle kapatılması ve sahibinin sorumlu tutulması hususunda sansür memurlarına etkili tarzda ihtarda bulunulması, padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir. Saray Başkâtibi Tahsin. 28 Ağustos 1898" (Engin, 2001, s. 46).

DH. MKT 1579-60 numaralı evrakta ise yasaya uymayan *Mizan* gazetesinin uyarıları dikkate almadığı bildirilmektedir.

> "*Mizan* Gazetesi ibtidâ-i teşrinden beri üç def'a cezâ-yı tatile uğratıldığı hâlde ıslah-ı hâl ve selâh edememiş ve andan sonra üç defa sansür usûlüne külliyen mugayir ve idareten matbûâtı haysiyet ve itiyâdını mahalli harekâtı yani mu'tâdi vecihle gâh sansür memuru tarafından çıkarılan makalelerine tamamiyle ibkaya ve gâh memurun tasdik ve kabulünü almaksızın tab' ve neşre cüreti tekerrür eylemiş olduğundan ve bu kadar mücâzâtı ve ez-cümle geçen hakkında gönderilen ihtâr-ı resmiyyeyi takib eden harekât-ı serkeşâna artık bu gazete hakkında hiçbir muamele-i resmiyyeye ve tevbihiye kârgir tes'îr olmadıktan başka diğer gazetelere karşı idare tasayyub-ı umur ve tevlîd-i müşkilâtı mucip olacağı gösterdiğinden mezkûr gazetenin külliyen ilgası hakkında Matbûât İdaresi'nden verilen müzekkere leffen arz ve takdim kılınmış olmakla icrâ-yı icabı vasıtayı umûr-ı idâre-i celile-i cenâb-ı Fehâmet penâhileridir. Ol babda".

MF. TTD 34-8 numaralı evrakta, usule aykırı olan bazı manzumların ve makalelerin sansür tarafından çıkarılmasına rağmen *Maarif* mecmuasının bu kısımları tekrardan neşrettiği tespit edildiği için, mecmuanın tatil edilmesine karar verilmiştir:

> "*Maarif* risalenin bu kerre tab' olunan otuz beş Numrolu ve 29 Haziran sene 1312 tarihli cüzünün encümence tayy olunmuş bir takım makalât u manzumât-ı hilâf-ı usûl tamamıyle ibkâ ve tab' edilmiş olduğundan ibkâ olunan mahallerin neşrine nazaran bir mah müddetle tatiline ve nüsha-i matbûsunun toplatılmasına karar verilmesi ve müfettişlere tenbihât-ı muktezîyye ifa kılınmış olmakla işaretli bir nüshasının tesyârıyla müddet-i marûz tatil olunan Dâhiliye Nezaret-i Celilesine işâr buyrulması babında".

Kanunun 15. maddesinde padişah ve hükûmet çalışanlarının aleyhinde yazı yazılması yasaklanarak, yazanlara ağır para veya hapis cezası uygulanacağı belirtilir. 1876 Kanûn-i

Esâsi'nin 12. maddesinde yer alan 'Matbûât kanun dairesinde serbesttir' ifadesi, gazetecilerin bir numaralı alay konusu olur. *Dijoyen*'in sahib-i imtiyazı Teodor Kasab, *Kanûn-i Esâsi*'yi küçümsediği ve alay konusu yaptığı için *Matbûât Nizamnâmesi*'nin 15. maddesi hükmünce üç yıl hapis cezasına çaptırılır (Kudret, 1977, s. 19). Bu uygulama, mizah dergilerinin kapatılmasına ve meşrûtiyete kadar mizah dergilerinin çıkmamasına neden olur. Bu madde ile padişah kendi iktidarını korumakla kalmaz; müttefik hükümdarları da koruma altına alır. Diğer ülkelerin hükümdarları hakkında aleyhte bir yazının neşredilmemesi gerektiğini bildiren yasa, kanunun 17. Maddesinde yer almakatdır. II. Abdülhamid, bu maddeyi emsal göstererek, diğer ülkelerden de benzer bir uygulama yapılmasını bekleyecektir. Kanunun 22. maddesi ise tebaa ile ilgilidir. Bu maddeyle halkın kendi arasında birbirini kınaması veya ayıplaması yasaklanır. MF. TTD 36-46 numaralı evrak, bu durumu örneklendiren bilgiler içermektedir:

> "Marûz-ı Çâkeridir.
>
> *Mütalât-ı Edebiyye* namıyla makalât-ı mütenevviadan ibaret olan eser-i âcizânenin tab' ve neşri zımmında alel-husûs muayenesiyle ruhsatnamesinin itası istirhamına cüret ederim. Ol babda emr ü ferman menlehü'l-emrindir. *Mütalât-ı Edebiyye* unvanıyla mezun olan eser-i sarf-ı münâkaşât-ı şahsîyeden ibaret olduğu mütalâasından müsteban olduğundan tab' u neşri münasip görülmediği marûzdur. Ol babda".

Te'lif hakkının korunduğu 26. maddede ise, başka bir gazeteden haber veya yazıyı aynen dercedenlere hapis ve para cezası verileceği beyan edilir. Kanunun 31. maddesi "Saltanat-ı Seniyye ile Hânedân-ı şevket-unvân-ı hazret-i Pâdişâhî'ye ve Hükûmet-i Seniyye vükelâ-yı Devlet-i Aliyye'ye dokunur ve âdâb-ı Umûmiyeye, mahâsin-i ahlaka mugayir sözler istimal olunduğu takdirde cânib-i hükûmetten davaya teşebbüs olunacaktır" (İskit, 1939, s. 695). Padişah hariç herkesin yargılanabilmesini sağlayan bir maddedir. Hüseyin Câhid'in *Servet-i Fünûn*'da yayımlanan *Edebiyat ve Hukuk* adlı makalesi yüzünden yazara ve dergi sahibine dava açılması bu madde hükmünde gerçekleşmiştir.

Nizamnâmenin gerekliliklerine ve eksikliklerine göre 1874'te ek maddeler konulur. 1876 yılında tahta geçen II. Abdülhamid, yeni bir yasa çıkarma gereği duymaz; ihtiyaç dâhilinde ise *Kararname-i Âlî'ye* başvurur. Dolayısıyla kanunda Abdülhamid'in koyduğu sansürle ilgili bir maddeyle karşılaşılmaz. Abdülhamid'in bu konuda ihtiyatlı davrandığı görülmektedir.

Her ülkede nizamnâmeler, bir tehdit unsurunu engellemek, lehte basın oluşumunu sağlamak, iktidarı devam ettirebilmek için yürürlüğe konmaktadır. Bu nizamnâmeler, oluşturuldukları dönemin çıkarları neticesinde meydana gelir. Dönem şartlarını eleştiren şu sözler, sansürün kişiyle alâkalı bir yaptırım olduğunu anlatmaktadır: "Eski devrin insafsız sansüründen başka bir şey olmayan varakpâre; Dâhiliye Nâzırı'nın fikrine göre (Muktezâ-yı hâl ve zamâne muvafık) imiş" (Asaf, 1994, s. 221). Nizamnâmeyi hazırlayanların kendi elleri ile basın özgürlüklerine engel oldukları, nizamnâmedeki maddelerden anlaşılmaktadır. Mebuslar Meclisinin ilk kanun tasarısı hakkındaki şu tespit önemlidir: "Hükûmet tarafından sevk edilmiş olan tasarı, matbaa açmak ve neşriyat yapmak olmak üzere, iki bölüme ayrılmıştı. Her iki bölümde de hürriyeti köstekleyici ve terakkiyi önleyici hükümler vardı." (Karal, 1988, s. 408).

Sonuç olarak, nizamname özellikle iktidarı korumak ve matbûât hayatını düzene sokmak amacıyla hazırlanmıştır. Nizamnâmenin Fransa'dan kopya edildiği göz önünde bulundurulursa sansürün Osmanlı'dan önce Avrupa'da olduğu açık bir şekilde görülür.

1.3.2. Arşiv Belgelerinden Hareketle Neşriyat Çıkarımı

Gazete, kitap, dergi, risale başta olmak üzere basılan her eserin te'lif hakkı, bir imtiyaz sahibi bulunmaktadır. Bu yüzden nizamnamede şartları yerine getiren herkes, eseri için ruhsat alabilir. Kitaplar için, *Matbûât Nizâmnâmesi*'nde yer alan ruhsat alma kaideleri şu şekilde işlemektedir: "Basılması istenen kitabın ruhsatı için bir dilekçe ile Maarif Nezareti'ne müracaat edilmekte, Encümen-i Teftiş ve Muayene, kitabı inceledikten sonra verilen geçici ruhsatname ile kitap basılmaktadır. Daha sonra, yayımlanması için de ayrıca ruhsatname verilmekte ve kitapların dağıtımı yapılmaktadır" (Demirel, 2004, s. 96). MF. TTD 5-21 numaralı evrakta, Abdülhak Hâmid Bey'in tab'ı için mevkût ruhsatname verilen *İbn-i Mûsa yahut Zatül-Cemâl* adlı eserine, yayınlanması için ayrıca yeni bir ruhsat talep edilmesi; MF. TTD 5-52 numaralı evrakta ise Mehmed Rauf'un *Pirezen* adlı eserine önce mevkût ruhsatnamenin alınması gerektiği bildirilmektedir. MF. TTD 2-138 numaralı evrakta, Ermeniceye tercüme edilen hikâyenin ruhsatnamesi bulunmaktadır. Bu ruhsatnamede, bir kitabın basımı ve neşri için gerekenlerin nizamnamede yer aldığı gibi sıralandığı görülmektedir:

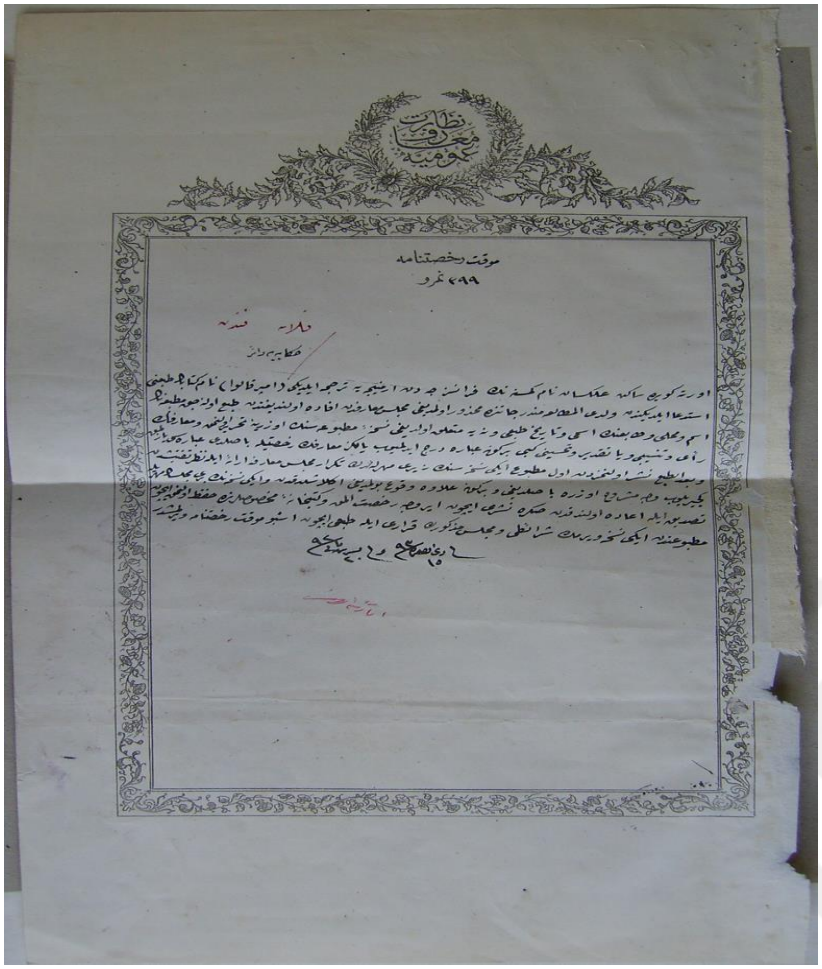

Resim 1.7. MF. TTD 2-138 numaralı evraka ait fotoğraftır

‘Mevkût Ruhsatname - 399 Numrolu

Ortaköy’e sâkin Aleksan nam kimsenin Fransızcadan Ermeniceye tercüme eylediği [*Emperkalva*] امپر قالوا hikâyeye dair nam kitabın tab’ını istida eylediğinden ve lede’l-mütalâa mündericatının mahzur olmadığı Meclis-i Maâriften ifade olunduğundan tab’ olunacak matbaanın ism ü mahali ve tab’ının ismi ve tarih-i tab’ı ve neye müteallik olduğu nüsha-i matbûasının üzerine tahrîr olunmak ve Maarif’in rey’i ve tensîbi veya takdir ve tahsini gibi bir gûne ibâre derç edilmeyip yalnız ‘Maarif’in ruhsatıyla basıldı’ ibaresi yazılmak ve bade’t-tab’ı neşir olunmazdan evvel matbû’ iki nüshasının zîri mühürlerinin tekrar Meclis-i Maârif iradesi ile Nezaret-i Teftiş’ten geçirilip vech-i meşrûh üzere basıldığı ve bir gûne ilave vuku bulduğu anlaşıldıktan ve iki nüshanın biri meclis mühürleriyle tasdik ile iade oldunduktan sonra neşri için ayrıca ruhsat almak ve kütübhane-i mahsûslarının hıfz olunmak için matbûâttan iki nüsha verilmek şerâiti ve meclis-i mezkûrenin kararı ile tab’ı için işbu mevkût ruhsatname verilmiştir. Fî 15 Zilkâde sene 1292- fî 20 Teşrîn-i sânî sene 1292’.

MF. TTD 3-29 numaralı evrakta ise bir tiyatro risalesinin ruhsatnamesi yer almaktadır:

‘Ruhsatname - Numro 37 Mevkût Ruhsatname Numrosu 130

Abdülhalim Efendi’nin vuku bulan istidası üzerine fî 28 Ramazan sene 1292 tarihli mevkût ruhsatname ile yalnız tab’ına ruhsat verilen *Ümidsiz Mülâkât* namıyla tertip eylediği Türkçe tiyatro risalesi mevkût ruhsatnamede münderic şerait-i tevfîkan tab’ olunduğu Meclis-i Maârif’ten ifade olunmakla zikrolunan risalenin neşri için işbu ruhsatname verildi. Fî 26 Zilkâde sene 1292 ve fî 13 Kânun-i evvel sene 1291’.

Ruhsatname sadece eserin tab'ı içindir, tiyatronun icrası için de ayrıca bir ruhsata sahip olunması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda encümen teftişinden geçen ve ruhsat verilen kitap ve mecmuaların esâmîsini gösteren bir liste bulunmaktadır.

Çizelge 1.2. 1895 yılı haziran ayında Encümen-i Teftiş Heyeti ve Tedkik-i Müellefât Komisyonu'nun denetiminden geçerek basılmasına ruhsat verilen kitaplar

KİTABIN İSMİ	DİLİ	KONUSU
Makalatım	Türkçe	Lisan-ı Türki -Edebiyat
Terâne-i Şevk	Türkçe	Şarkı
Ma 'lûmât, Cüz, 4,5,6	Türkçe	Mübâhase-i Mütenevvia
Ma 'arif, Cüz 186,187,188,189	Türkçe	Mübâhase-i Mütenevvia
Mekteb, Cüz,32,34	Türkçe	Mübâhase-i Mütenevvia
Hazine-i Fünun, Cüz, 51,1,2 üçüncü sene	Türkçe	Mübâhase-i Mütenevvia
Kamûs-ül a'lâm Cüz, 173,174,175	Türkçe	Mübâhase-i Mütenevvia
Gamm-ı Hicrân	Türkçe	Hikaye
Yar-ı Can	Türkçe	Hikaye
Neticetü'l-fazâil	Türkçe	Ahlak
İncilayı dil	Türkçe	Edebiyat-Şiir
Netice-i Muhabbet	Türkçe	Hikaye
Nariye	Türkçe	Hikaye
Haşerâtü'l- Emvât	Türkçe	Tıp
İştiyâk	Türkçe	Hikaye
Tirikoş'un Yeğeni	Türkçe	Hikaye
Manzûm Tarih-i Enbiyâ	Türkçe	Tarih
Nev Nihâl	Türkçe	Edebiyat
Fazâil-i Ahlâkdan Bir Nebze	Türkçe	Hikmet- Ahlâk

(Kayak: Demirel, 2004, s. 101).

Nizamnâmenin ruhsat alma işlemlerine uymayanlara cezai işlem uygulanmaktadır: MF. TTD 47-36 numaralı evrakta, Matbaalar Müfettişi Rıza Efendi'nin şüpheli bularak derdest ettiği *Muzır Sevda yahut İlk Göz Ağrısı* adlı kitabın Ahter Matbaası tarafından tab' ruhsatı olduğu fakat neşir ruhsatı olmadığı bildirilir ve bu matbaa, *Matbaalar Nizâmnâmesi*'nin 20. maddesi gereğince para cezasına çarptırılır.

Yasayla müelliflerin te'lif haklarının korunmaya çalışıldığı da anlaşılmaktadır. Muallim Feyzî'nin *Usûl-i Farisî* adlı eseri, yazarının izni olmadan basılmış ve yayınlanmıştır. Adliye'ye aksettirilen bu durum ve sonrasında Encümen-i Teftiş ve Muayene'den Mehmed Mehdi Efendi'nin soruşturmaya alındığına dair bilgiler İ. Azn. 44-6

numaralı evrak ile BEO 1741-130502 numaralı evrakta yer almaktadır. 22 Mayıs 1910 (12 Cemâziyülevvel 1328) tarihli *Hakk-ı Te'lif Kanûnu*'na kadar te'lif haklarının nizamname ile korunmaya çalışıldığı görülmektedir (Demirel, 2006, s. 96). Korsan ve kaçak kitapların basım ve satışı, koruma altına alındığı düşünülen 'telif hakları' mevzusunda yasanın yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu dönemde korsan kitaplar, kupür ve taklit baskı olarak iki şekilde ortaya çıkar. Gazete ve mecmualarda yayımlanan tefrikalar, (------) şeklinde işaretlenen yerlerden kesilerek kitap hâline getirilmektedir. "Tefrikayı gazete için dizerken kullandığı kalıpları hiç bozmadan saklayan ve daha sonra kitap hâlinde basmakta kullanan uyanık yayıncıların" olduğu bilinir (Özgül, 2008a, s. 69). Bu durum kitapların hangisinin gerçek, hangisinin toplama olduğunu ayırt etmede güçlük doğurur.

Matbaalarda gizlice basılan kaçak kitaplar, İstanbul'da genellikle Vâlide Hanı'ndaki İranlı kitapçıların matbaalarında basılır. Matbaalar sıkı denetim altında olmasına rağmen bu kitapçıların korsan basımlaraı devam eder. Geceleri han kapalıyken basımı yapılan bu kitaplar, gizli odalarda gizli bölmelerde saklanır. Kaçak yayın yapan bu İranlı kitapçılar, matbaalarında kendi vatandaşlarını boğaz tokluğuna çalıştırarak, basım maliyetini düşürürler. Maliyeti düşen bu kitaplar piyasa fiyatının altında satılır (Demirel, 2006, s. 100). Halkın ucuz kitap temin etme isteği, korsan kitaba olan ilgi ve talebi arttırır. "Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Vâlide Hanı, Rum ve Acem matbaacıların himayesi altındadır. Buralarda her türlü yasak yayınlar basılmakta ve Maârif Nezâreti 'taharriyata cesaret' edememektedir. Valide Hanı'ndaki matbaalardan Şirket-i İrâniyye adını taşıyanı, Ziyâ Paşa'nın *Zafernâme Şerhi*'ni, Kitabcı Arakel'in *Kıraat*'ini ve Nâmık Kemâl'in pek çok eserini gizlice basmıştır" (Özgül, 2005, s. 149). Özellikle bu gibi İranlı kitapçıların zararlı görülen kitapları sorunsuz bir şekilde bastığı ve jurnallenmelerine rağmen onlar hakkında ciddi bir işlemin yapılmadığı bilinmektedir. Nâmık Kemâl gibi birçok edebiyatçının da kitapları bu matbaalarda korsan olarak basılmaktadır. Bu yüzden bu kitapçılar, müellifleri de yayıncıyı da zor duruma sokar. Ebüzziyâ Tevfik bu durumdan rahatsız olur ve padişaha, korsan kitapçıları haber vermek için ariza verir. Maksadı, üstadı olan Nâmık Kemâl'in haklarını da koruyabilmektir:

> "Ebüzziyâ Tevfik, sultana yazdığı bir arîzasında, korsan kitapçılardan şikâyet eder [Başbakanlık Arşivi, Yıldız Kısım, s. D, evrak 67/V, zarf, s. 67, karton, s. 138; Asaf Tugay, İbret-Abdülhamid'e Verilen Jurnaller Ve Jurnalciler, İst., (y.y.y.), s. 128-130]. Belli ki çıkarılan nizamnameler te'lif hakları problemini tamamen halledememiştir. Ebüzziyâ, bilhassa Acem matbaacılardan şikâyet eder. Onları 'bu mülkün en tehlikeli bir âfeti hükmünde' görür. Bunlar, Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Vâlide Hanı'nda küçük küçük litografya matbaaları, hattâ Şirket-i Îrâniyye diye bir de şirket kurmuş; harıl harıl korsan kitap basmaktadırlar. Ziyâ Paşa'nın *Zafer-nâmesi*, Arakel'in *Kırâat'i*, Nâmık Kemâl'in *Vatan yahud Silistre, Zavallı Çocuk, Rûyâ* gibi –çoğu yasaklı olan- eserleri hep burada ve Maârif Nezâretinden ruhsat almaksızın basılmaktadır. Yüzsüzlüğü ele alan cüretkâr Acemler, kaçak bastıkları kitapları alenen

> satmakta da bir mahzur görmezler. Ebüzziyâ dâhi 'elde kitap satan Acemlerden birinin Köprü üzerinde *'Rûyâ-yı Kemâl'* diye bağırarak sattığını müşahade ile iki nüshasını –hattâ üzerinde üç kuruş fiat bulunduğu hâlde- kırk para vererek' alınmıştır. Rıza adlı Acem'in bu alenî irtikâbından Maarif Nâzırı Münif Paşa'nın haberinin bile olmadığı bilâhare anlaşılmıştır." (Özgül, 2008a, s. 170).

Marûzât padişaha ulaştırılır ama korsan kitapçılar hakkında ciddi bir işlem yine yapılmaz. Onlar hakkında yapılan işlemler, tahkikatların hızlandırılması, zararlı kitaplara el konulması, zararlı kitapların imhası gibi uygulamalardan ibarettir. Bu işlemlerin yer aldığı arşiv evrakları ise şunlardır: BEO 2113-158446 numaralı evrakta, "Dersaadet'te bulunan İranlı matbaacı ve kitapçılarla sair ecnebilerin neşriyat-ı Muzıraya aracı olmalarının men'i ve devâire ait defter ve evrak-ı resmiyyenin Matbaa-i Âmire'de basılması hakkında yapılmakta olan tahkikatın hızlandırılması"; MF. MKT 434-21 numaralı evrakta, 'Müfettiş Hilmi Efendi'nin Yenicami'de kitapçı İranlı Şerîf ve Hüseyin Ağa'ların sergilerinden bilmüsadere Köprübaşı Polis Merkezi'ne teslim edildiği ve birer adet *Huşeng* ve *Letâf-i Hayâl* ve iki adet *Zavallı Çocuk* ve bir adet *Hande* nam kitapların içeriğine binaen Nezâreti Celîle-i asafânelerine irsâli lüzumu"; MF. MKT 437-28 numaralı evrakta, "Divanyolu'nda Millet Bahçesi karşısında mukîm Kitapçı İranlı Ali Efendi'nin dükkânında bulunan ve el konulan *Tarih-i Kırk Vezir, Hande, Mürebbiye* ve *Kemal Bey'in Tercüme-i Hâli* adlı kitapların zararlı bulunması dolayısıyla imha edileceği"; MF. MKT 239-9 numaralı evrakta, "on numrolu dükkânda İranlı Kitapçı Hacı İsmail nam-ı diğer Hacı Ağa'nın dükkânında ruhsatsız olarak tab' edilen *Eşber, Billur Köşk, Ölü, Âkif Bey, Huşeng, Heft Peyker, Kıssas-ı Enbiyâ, Letâif-i Hayâl, Usûl-ü Muhâkemât, Kırk Vezir, Sergüzeşt, Aşk-ı Vatan, Hikâye-i Gül ile Şehkâr, Şah Murâd"* adlı kitapların hark ve imha olmak üzere alıkonduğu bilgisi verilmektedir; İranlı kitapçıların nizama aykırı bu gibi hareketlerinin tekrarı olmadığından gerekenin Hariciye Nezâreti Celîlesi vasıtasıyla İran Sefaretine bildirilmesine rağmen bu kitapçılar hakkında herhangi bir yaptırımın uygulanmadığı; bu yüzden emsâline ibret-i müessire olmak üzere merkum kitapçı takip altına alınarak kitapçının gerekli makamlara bildirildiği anlatılmaktadır. İçeriği verilen bu evraklar, İranlı matbaacılar için matbaa kapatma ya da neşriyat basımını yasaklatma yoluna gidilmediğini gösterir. "Bizde matbûât serbestliğinin en faal sebeplerinden olan İranlı kitapçılar, Vâlide Hanı matbaasında hükûmetçe zararlı görünen veya görünmesi lâzım gelen eserleri durmayıp basıyorlardı. Bu matbaayı kapatmak her nasılsa mümkün olamıyordu" (Ahmed Râsim, 1980, s. 96) ifadesi de MF. TTD 36-86 numaralı evrakta yer alan Matbaalar Müfettişi Hilmi Efendi'nin Valide Hanı'nda basılan kitaplara müdâhil olunamadığı konusundaki arzuhâli ile doğrulanmaktadır. Vezirhan'da yapılan kaçak kitap basımı, şikâyetlere ve teftiş edilmelerine rağmen İranlı matbaacılar hakkında herhangi bir ciddi işlem yapılmamasını Özgül (2013, s. 125), "hurûfat satışını

yasaklamak yoluna giden bir hükûmetin ya zaaf, aymazlık ve umursamazlık içinde olduğunu ya da gizli bir niyetinin bulunduğuna" bağlar.

Bazı şehirlerin merkezden uzak olması ve buradaki yöneticilerinin serbest tutumları, basına uygulanan baskının daha az hissedilmesini sağlar. Bu gibi yerlerde hayâlî matbaalarda, hayâlî isimlerle yayınların neşredildiği bilinmektedir. MF. TTD 36-61 numaralı evrakta, jurnal edilen, neşredilen ve matbaa ismi kaydedilmeyen bir eserin teftişatı için gönderilen memurların herhangi bir işlem yapamadığından bahsedilir. Herhangi bir işlemin yapılamamasındaki sebep, evrakta "Hurşid namında İranlı bir matbaacının olmaması" olarak belirtilir. Devlete bildirilen kaçak matbaa ve kitapçıların bazılarının nerede faaliyetlerini yürüttükleri tespit edilemez. Tespit edilemeyen bu Matbaaların hayâlî matbaalardan olduğu ve devletin, yerini bildiği bu matbaaları kapatmak istemediği düşünülebilir. Muzır neşriyatların basım ve yayınını yapan Türk matbaacılar için para, hapis gibi cezaların yanı sıra matbaa kapatma cezasının da verilmesi; İranlı Acem matbaacılar içinse müsamahalar göstermesi hükûmetin matbaacılar arasında çifte standart uygulandığına işaret eder. Buna neden olan ana sebep ise 'hükûmetin gizli niyeti'dir:

> "İstanbul'u mesken tutan meşrûtiyet yanlısı gazeteciler, siyasîler ve edibler, İran'daki istibdadla uzaktan mücadele için ekseriyetle Matbaayı kullandılar ve Osmanlı idaresi de onların bu gayretlerine alttan alta destek vererek, güçlü rakibi Kaçar hânedanını yıpratanlara kol-kanat germiş oldu. […] Siyasî iktidar, mültecilerin faaliyetlerini değerlendirirken, İran'daki politik gelişmelerin getireceği zafiyetten beklediği kâr ile rejim muhalifi yurttaşlarına ait eserlerin kaçak yollarla çoğaltılmasından gelecek zararı tartmış ve bazı şeyleri görmezden gelmeye karar vermiş olmalı" (Özgül, 2013, s. 126).

Matbaalarda gizlice tab' edilerek neşredilenler ile yurt dışından yurt içine gizlice gönderilen kaçık yayın denilmektedir. Yurt dışında basım yapılan merkezler çoğunlukla Jön Türklerin uğrak yerleridir. Bu yerlerden ön plan çıkan Kahire yani Mısır'dır. Süleyman Nâzif'in *Gizli Figanlar* adlı 31 sayfalık ilk şiir mecmuası 1906 yılında Mısır'da, Kütübhane-i İctihad yayını olarak imzasız tab' ve neşredilmiştir. Kitabın ruhsatsız, imzasız ve Mısır'da basılmış olması, bu eserin kaçak yayınlardan biri olduğunu göstermektedir. Hariçteki neşriyat kısmında bu konu hakkında detaylı bilgiler sunulacaktır.

19. asrın ve Türk edebiyat tarihinin yeni bir neşir türü olan gazete; siyasî ve sosyal hayatın ve edebiyatın vazgeçilmezlerinden biri olur. Herkese ulaşması bakımından da etkili bir iletişim aracı olan gazete, edebiyatçıların bir araya geldiği okul görevini yürütür. Bu dönem gazetelerin imtiyaz sahipleri ya da muharrirleri edebiyatçılardır. Diğer bir tabirle edebiyatçıların birçoğunun gazeteci olması, gazetenin edebiyat tarihinin en önemli tanığı

olmasını sağlar. Çıkarılma seyri günlük, haftalık olarak değişen gazetede şiir, hikâye, eleştiri, deneme, makale gibi edebî ürünlerin yer alması, okuyucuların edebiyatla da alâkadar olmasında etkili olur. Çıkla (2009), "edebî ürünlere yer veren gazetelerin, kitap ve dergilerle karşılaştırıldığında hem daha geniş bir kitleye hitap ettiğini hem de daha fazla okurun edebiyatla haşır neşir olmasını sağladığını" (s. 35) belirtir. Ayrıca gazetelerde yer alan edebî ürünler, gazetelerin satış oranının artmasında önemli bir etken olur. Özellikle tefrika hâlinde basılan roman ve hikâyeler bu tirajların artmasını sağlar. *Frederick* Soulier'in *'Şeytanın Yâdigârları"* adlı romanın gazetede tefrika hâlinde basılmasından sonra gazete tirajının artması, bu duruma örnek olarak gösterilebilir (İskit, 1941, s. 15). MF. TTD 34-19 numaralı evrak, nizamnamede yer alan gazete çıkarabilme hususlarını içermektedir:

> "İşbu tezkire-i sâmiyede fünûn u edebiyattan bahis olmak üzere *Çocuklara Rehber* namıyla Selanik'te haftalık bir gazetenin neşrine ruhsat itası istidasında bulunan Kitapçı Ahmed Midhat Efendi'nin evsâf-ı matlûbaya câiz olduğu beyanıyla istifâr-ı muameleyi hâvî Dâhiliye Nezâreti Celîlesinden meb'us tezkiresinin gönderildiğinden bahisle icabının icra ve inbâ'sı işâr olunuyor. Mezkûr gazete münhasıren fünûn u edebiyattan bahis vesair gazeteler hakkında mer'î olan usûl ve malûmâta ve Matbaâlar ve Matbûât nizamnameleri ahkâmına tâbi olmak ve kable't-tab'ı muayene edilen diyanet ve siyaset ve adâb-ı umûmiye cihetiyle kelimât ve fıkrât gayr-ı lâyıka ve tenkidât ve şahsiyât ve manâsı mübhem her nevi fıkrât ve makalât ve îhamlı makalât ve mekâtib şâkirdânı ve nisvân tarafından gönderilen her nevi varaka ve makalât derç olunmamak ve muayene memuru tarafından tayy u ihraç olunan mevad hakkında itası malûmat u beyan-ı mütalaât edilmemek ve ihraç olunan fıkralara nokta konulmamak veyahut beyaz çıkarmamak üzere ihdâs u neşri mezûn-ı müsaade-i cenâb-ı hilâfet-penâhi buyurulduğu hâlde mezkûr gazetenin te'sir Encümence dâhi bir mahzur görülmediği ve ancak ulûm u fünûndan bâhis olmakla beraber gazete unvanı hakkında neşri hâli zımmında Dersaadet'te emsâl gazetelerle Encümence muayene olunmayıp Matbûât-ı Dâhiliyece [cânibinin] 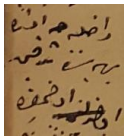 olunmakta bulunduğuna [nezarete birer gazete nüshasının Maarif idaresi tarafından bakılarak mümkün olan tarafta muayenesine ihtar ise de [...] ol babda.] 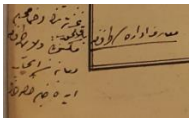
>
> Metn-i arzuhâlde Ahmed Midhat Efendi tarafından tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Çocuklara Rehber* risale-i mevkûtenin ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi. Ol babda".

Neşriyat çıkarmak için birçok noktaya dikkat çekilmektedir. Örneğin, hem nizamnamede hem yukarıdaki ruhsatnamede de belirtildiği gibi öğrencilerin veya gençlerin neşriyat ve siyasetle uğraşmaması gerekmektedir. Halid Ziyâ ile Tevfik Nevzad'ın yaşları küçük olması nedeniyle *Hizmet*'in imtiyaz sahibi Vilâyet Matbaası'nın Başmürettibi Şerif Efendi olur. Üstelik herhangi bir nedenle gazete kapanırsa onun yerini tutabilecek ikinci bir imtiyazın alınmasına gerek duyulmuştur, *Ahenk'*in de imtiyazı alınmıştır. *Hizmet* gazetesinin kapanma / kapatılma ihtimali üzerinde durulması, genç yazarların bu meşgaleyle

uğraşmalarının yasak olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. DH. MKT 1004-41 numaralı evrakta *Ahenk* gazetesinin bir örneği bulunmaktadır.Gazeteci ve edebî kimliği olan siyasetçi yazar Hüseyin Câhid, genç yaşta arkadaşlarıyla bir yayın çıkarmak ister. Gazete çıkarmak için gerekli iznin kendilerinin genç olmalarından dolayı verilmeyeceği bilinir (Yalçın, 1975, s. 88). Maliye memurluğundan emekli, Hüseyin Câhid'in babası Ali Rıza Efendi'nin girişimiyle çıkartılmak istenen "*Yeni Mecmua*" adındaki risaleye izin alınır. Bu mecmuanın ruhsat izni, MF. TTD 34-17 numaralı evraktadır. Gençlerin siyaset ve gazete gibi meşgalelerle uğraşmalarına izin verilmemesi, sansür olarak kaynaklara geçer ve Abdülhamid'in acımasız sansür örnekleri olarak hatıratlarda yerini alır.

Gazete sahiplerine bir ara yüksekokuldan mezun olma şartının getirilmesi (Özgül, 2013, s. 113) neşriyat hayatının ihtiyaçlarını ve bazı düzenlemelerin yapıldığını gösterir. Neşriyatın bir ticarethane olmadığını hatırlatan bu şart, gazete sahiplerini ikaz niteliğini taşımaktadır. Bu şartla daha kaliteli eserlerin oluşturulması sağlandığı gibi neşriyatın ticarete dönüştürülmesine engel olur. stedikleri gibi ticaret ağını kullanamayacaktır bu yüzden olan bazı gazete sahipleri bu maddeyle kendilerine şiddetli sansür uygulamalrının yapıldığını iddia ederek, basın tarihini yanıltmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Gazetenin neşri için gazetelere pul yapıştırma yöntemi önemli bir şarttır çünkü bu uygulama gazetenin ön tedkikten geçtiğini göstermektedir. Ön tedkik, sansürün varlığını belirten en önemli unsurdur. Gazetelere yapıştırılan pullara para ödemek zorunda kalan gazete sahipleri, bu yöntemin kaldırılması için padişaha arzda bulunur. Ama padişah, pulsuz gazetelerin sansürlenip sansürlenmediğini bilemez ve gazetelerin tedkik edilip edilmediğinin nasıl anlaşılacağını Tahsin Paşa'ya sordurtur. Hıfzı Bey'in gazete adının şimşir kalıplar üzerine işlenerek, gazetenin son sayfasına basılması, fikri ile sorunun cevabı verilmiş olur (Yalçın, 2010, s. 125). Padişah, 25. cülûs yıl dönümünde gazetelere artık pulların yapıştırılmayacağını ve gazetecilerden de bunun için masraf alınmayacağını bildirir. Bu, İrade-i Husûsi 29 numaralı evrakta tebliğ edilmiştir: "İstanbul'da basılıp yayınlanmakta olan Türkçe gazetelerin imtiyaz sahiplerinin zât-ı şâhânelerinden istirhamları üzerine, bu gazetelerden pul resmi alınmamasına karar verilmiştir. Bundan böyle, bu gazetelerin sansürün kontrolünden geçtiklerinin anlaşılması için gazetecilere hiçbir masraf yüklenilmeyerek yalnızca gazeteye soğuk damga vurmakla yetinilmesi padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir" (Engin, 2001, s. 48). Gazete sahipleri tarafından memnûniyetle karşılanan bu haber, arzların da işe yaradığını gösterir.

Neşriyat çıkarma ve gazete imtiyazının alma süresi, kimi zaman zor ve meşakkatli iken kimi zaman ise basit ve meşakkatsiz olarak gelişir. Ahmed Râsim'in *İhsan* gazetesini çıkarma teşebbüsü durumu açıklamak için önemlidir. Yazar, 1907 yılının yaz mevsiminde vapura binerken, Abdülhamid'in doktor ve yakınlarından olan Mukim Paşa'ya denk gelir. Onunla sohbet eden yazar, ertesi sabah Mukim Paşa'nın kendisini aradığı ve yanına gitmesi gerektiği haberini alır. Ahmed Râsim, neler olduğunu anlayamaz ama paşa ile aralarında geçen 'ekmek parası' muhabbetini hatırlar. Paşa tarafından jurnal edilmiş olma ihtimali üzerinde durur. Paşa'nın yanına varan yazara, merak edilecek bir durumun olmadığını belirten paşa, yazarı padişaha övgüyle anlattığını söyler. Bu sohbet vesilesi ile yazar, Mabeynci Fâik ile görüşür ve saraydan bir gazete çıkarması için teklif alır. Yazar, çıkarılacak gazete için on isim belirler ve içlerinden *İhsân'*ın seçildiğini belirtir. Mukim Paşa ve Faik Bey tarafından yönlendirilen Ahmed Râsim *İhsân*'ı çıkarmak için bir arzuhâl yazar. DH. MKT 1196-75 numaralı evrakta "*Hüsn-i Hizmet* veya *İhsan* adı altında yeni bir günlük gazete çıkartmak için *İkdam* gazetesi yazarlarından Ahmed Râsim tarafından arzuhâlde bulunulduğuna" dair bilgis yer alır. Arzuhâlini vermesinin üzerinden aylar geçmesine rağmen gazete imtiyazı hakkında bir ses çıkmaz. Zaman sonra yazarın gazete işi unutulur ama *Menâkıb-ı İslâm* adlı eseri, padişahın masasının üzerinde görüldüğü için jurnal edilmiş olma ihtimali ile yazara haber verilir. Gerçekte ise durum, düşünülenin tam aksidir. Padişah, *Menâkıb-ı İslâm* eserini beğendiği için Ahmed Râsim'i İkinci Mecîdî nişanı ile taltif eder. Bu taltiften sonra da *İhsân* gazetesinin imtiyaz meselesi tamamen unutulur (Ahmed Râsim, 1969, s. 357-366). Ahmed Râsim'in teşebbüsü sonuçsuz kalsa da tanıdık aracılığıyla ve sarayın istediği doğrultuda çoğu zaman kolayca neşriyat çıkarım izni alınabilmektedir.

Neşriyat çıkarım izni kanunlar çerçevesinde gerekenler yerine getirildiği takdirde verilmektedir. Bu durumun tersi örneklerine de rastlanılmaktadır. Süleyman Kâni İrtem, günlük siyasî bir gazetesi olmayan Selanik'te, gazete çıkarma teşebbüsünde bulunur. Dönemin Matbûât Müdürü Kılkuyruk Kemâl Bey, herhangi bir kanun maddesini dayanak göstermeden, yazarın bu teşebbüsünün önüne geçer. İrtem, itiraz ve şikâyetlerini Kılkuyruk Kemâl Bey'in şahsına iletir ama bunlar işe yaramaz. Yazar, durumunu saraya iletir. Saraydan ise "gazete imtiyazı alacak olanların padişaha sadakat göstermeleri lâzımeden olduğu", ile hafiyelik etmesi karşılığında kendisine istediği imtiyazın verilerek, on altın aylık maaşın da bağlanacağı bilgisi iletilir (İrtem, 1999, s. 247). Onlarca gazetesi olan İstanbul'da Ahmed Râsim'e özellikle gazete çıkarması salık verilirken; günlük siyasî bir gazetesi dâhi olmayan Selânik'te Süleyman Kâni İrtem'in gazete çıkarma isteğine izin verilmez. Bu durum, devlet

politikasıyla uyumlu olmayan kişilere ya da devlet politikasının kontrol alınamayacağı düşünülen yerkerde yeni siyasî yayınlara izin verilmemsi ile alâkalıdır. Selânik, karışıklıkların baş gösterdiği bir dönemdedir bu da yazara neden izin verilmediğinin sebebi olabilir.

İlan ve reklam geliri olmayan gazete ve dergilerin çıkabilmesi için padişahın yardımlarına ihtiyaç vardır. Bu yüzden gazete ve dergilerin neredeyse tamamı padişahtan yardım alarak basın hayatında ayakta kalır. Padişahtan yardım alan gazetelerden biri de Edebiyât-ı Cedîde'nin doğmasına ortam hazırlayan *Servet-i Fünûn*'dur. 1894 yılında *Servet-i Fünûn*'a ödenen aylık tahsisat miktarı ise, 3240 kuruştur. Bu dergi, diğerlerine nazaran daha fazla ödenek almaktadır (Koloğlu, 1994, s. 41; Özgül, 2013, s. 107-108). *Servet-i Fünûn* ve *Malûmat*'ın daha fazla ödenek almasının sebebi şöyle açıklanmaktadır:

> "*Haftalık Servet-i Fünûn* ve *Malûmât* gazetelerinin renkli ve resimli olarak çıkmaları ve fünûn ve maâriften bahsetmeleri hünkârın mucib-i memnûniyeti olurdu. Sultan Hamid bu gazetelerde intişar eden romanları muntazaman okuttururdu. Sultan Hamid bir taraftan hürriyet-i matbûâtı azami derece takyit ve adeta külliyen ref'ü ilga ederken diğer taraftan –malûm olan okşamak siyaseti icabınca- bunlara maddeten yardım etmek fırsatlarını da kaçırmazdı" (Tahsin Paşa, 2008, s. 234).

Gazete ve dergilerin basın hayatlarına devam edebilmek için, saraydan yardım aldıklarına dair örnekler arşiv evraklarında da yer almaktadır. İrade-i Husûsi'de yer alan bir evrakta *"Hanımlara Mahsûs* gazete idarehanesine diğer emsalleri gibi aylık otuz lira tahsis edilip ödenmesi" (Engin, 2001, s. 44) bildirilmektedir. Bu evrakta geçen 'emsalleri gibi' ifadesi, devletin neşriyata özel bir tahsisat ayırdığını belgelemektedir. Neşriyatın ayakta kalabilmesi için padişahtan yardım almak, bu yardımı alabilmek içinse padişahın memnuniyetini sağlamak gerekir. Neşriyatlar bu memnuniyeti hükûmet yanlısı neşir politikası yürüterek kazanırlar. Ayrıca padişah ilan ve reklam geliri olmayan gazete ve dergilere aylık bağlayarak, onları kendisine itaatkâr bir taraftarı hâline getirmeyi başarır:

> "Tevfik Nevzad, İzmir'e döndükten sonra 1895 yılında *Ahenk* gazetesini kurdu. *Ahenk*'in çıkışı, II. Abdülhamid'in doğum gününe denk düşürülmüştü. İlk sayıda onu yücelten, öven şiirlere yer verilmişti. 'Minnet ve şükran' duygularını dile getiren bu şiirler, yazılar her cülus ve doğum günlerinde insana bıkkınlık verecek ölçülerde *Ahenk*'in yaşamasına ve yürümesine 'bir vesile-i âtıfet ve rahmet olacaktı'. Herhalde Tevfik Nevzad, gazetenin ayakta kalabilmesini II. Abdülhamid'i ve yönetimini desteklemekte görmüştü" (Arıkan, 1983, s. 106-107).

Basın hayatında olumlu olumsuz birçok durumla karşılaşılmaktadır. Devlet yardımlarıyla ayakta duran neşriyatın tab' ve neşrine ruhsat verilip verilmemesi, belli konular dâhilinde yayın yapılmasının istenmesi, matbaaların açılıp kapatılması, zararlı

yayınların derdest ve müsadere ya da ihrak ve imha edilmesi gibi sansür olarak kabul edilen uygulamaların devlet eliyle yapılması doğaldır. Bu sansür uygulamalarına rağmen, Abdülhamid döneminde pek çok yayın, basın hayatında yer almaya devam etmiştir. Çıkla (2009, s. 43) tarafından Selim Nüzhet Gerçek 1860-1880 yılları arasında Türk gazeteciliği hakkında bazı bilgiler veir. Abdülhamid'in tahta çıktığı ilk yılları ve bu yıllarda yayın hayatına yeni başlayan gazetelerin isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Çizelge 1.3. 1876-1880 yıllarında yayın hayatına başlayan neşriyat

1876	Çaylak, Arkadaş, Müsavat, Umran, Selâmet
1877	Hakîkat
1878	Tercümân-ı Şark, Bahçe, Mecmûa-i Şark, Vasıta-i Servet, Tercümân-ı Hakîkat, Osmanlı
1880	Ziraat

Bu tablo, Abdülhamid dönemi yayın hayatının başlangıcını göstermesi amacıyla sunulmultur. Örnek olarak verilen bu tabloya göre her sene yeni yayınlarla basın hayatı can bulmaya devam eder. Sonraki senelerde de benzer tablolarla karşılaşılmaktadır. Bu tablolar daha çok Encümen karar defterlerinde tab' ve neşrine izin verilenlerin listeleridir. Neşirlerin basın hayatında yer almasından ziyade; tatil edilerek basın hayatına veda etmesi önemlidir. Fakat yayınların tatil edilmesi neşriyatın yayınlandığı yerin yetkilisine değil de padişah kararına bırakılması, sansürün padişahın adıyla anılmasına ve hafızalarda padişahın ismiyle kalmasına sebep olur (Koloğlu, 1994, s. 46). Bu yüzden sansürün varlığı daha önceki dönemlerde bilinmesine rağmen Abdülhamid ile anılmakta ve Abdülhamid sansürü olarak tarihe geçmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ SANSÜRÜNÜN EDEBİYATTAKİ GÖRÜNÜMÜ

Hükûmetler, kendi iktidarlıklarını korumak için sansür uygulamalarını az ya da çok kullanırlar. "Her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükûmetçe önceden denetlenmesi işi" (TDK, 2005, s. 1699) olarak tanımlanan sansürden onay alamayan, tab'ı ve neşrine ruhsat verilmeyen eserler, sahiplerine iade edilmektedir. Lakin teftiş kurumlarından izin alınmadan basılıp, çoğaltılıp, dağıtılan eserler de bulunmaktadır. Bu eserlerin içeriği, genellikle hükûmet karşıtı söylemlerden oluşmaktadır. Bu tür eserler, hükûmetin refahı için toplatılıp yok edilir. İşte bu yok etme işi, yani eserin okuyucuyla buluşmasının engellenmesi Osmanlı'dan daha önceki dönemlerde Avrupa'da uygulanan bir yöntemdir. Örneğin 16. yüzyılın ikinci yarısında, Venedik'te yalnızca bir gün içinde 10.000 tane kitap yakıldığı kayıtlarda mevcuttur (Kocabaşoğlu, 1987, s. 42). Sansürün her memlekette uygulandığı ve aralarında sadece küçük farkların olduğu bilinmektedir:

> "Ben her memlekette her zaman ahlâkiyattan dem vurularak bu kabilden eserin arkasını kovalayan riya menkıbelerine vâkıftım. Fransa gibi hürriyet-i vicdan ve serbest-i fikir diyarı olduğuna her vesileyle serd-i iddia eden bir memlekette meselâ Flaubert, '*Madam Bovary*'; Baudelaire, '*Les Fleurs De Mal*' [Kötülük Çiçekleri] için takip olunmuşlardı; yalnız bir fark vardı, burada encümen namına hüküm veren baş, muhakkak sarığın arasından, din namına verilmiş bir fetva çıkarmıştı. Riyânın, garezin, ihtirasın daima kendisine siper olarak kullanılacak müracaatgâhı olan din bu işte lisana getirilmiş, ona yine mantığı isyana davet edecek bir hüküm verdirmiş idi" (Uşaklıgil, 2008, s. 321).

Diğer ülkelerde uygulanan sansüre, *Muhbir* gazetesinin yayın yeri olarak Londra'nın neden tercih edilme nedeni anlatılırken de değinilmektedir:

> "Fransa'da basın, ağır cezalara dayalı bir kanunun baskısı altındaydı. Bundan başka Napolyon hükümeti aklına eserse gazeteler için kanun dışı davranışlarda da bulunuyordu. Hele yabancılar tarafından çıkarılacak gazete, o yabancının mensup olduğu elçiliğin en küçük şikâyetine derhal kurban edilebiliyordu. Kısaca imparatorlukta keyfi yönetim kanun hükümlerinin daha üstündeydi. İşte bütün noktalar göz önünde tutularak, basının her anlamıyla serbest bulunduğu Londra tercih edilmişti. Bütün bunların sonucu olarak da 1867 yılının 31 Ağustos günü Londra'da *Muhbir*'in ilk sayısı çıkarılmıştı."(Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 131).

Yapılan uygulamalar göstermektedir ki, sansür, siyasî iktidarın bir gerekliliği olarak ortaya çıkmıştır.

Siyasî fikir ve eserlerle Osmanlı aydınına Batılı anlayış enjekte edilerek, monarşiyi kötüleyen Osmanlı İmparatorluğu'na muhalif kişilerin oluşması amaçlanmaktadır. Siyasî olsun ya da olmasın bu amacı taşıyan herkesin eserinin sansürlenmesi, hükûmetin kendini

koruma refleksidir. Ayrıca eserlerin tab'ına ve neşrine izin verilmeyen eserler sadece Osmanlı vatandaşlarına ait değildir. Yabancı yazarlara ait olanlar da vardır. Yapılan araştırmada MF. MKT 16-66; MF. MKT 411-34; MF. MKT 437-58; MF. MKT 652-2; MF. MKT 654-31; ZB. 592-44 numaralı arşiv evraklarında Shakespeare, Victor Hugo, Guy de Maupassant, Emile Zola gibi yazarların eserleri hakkında da işlem yapıldığı görülmektedir. Bu yazarların eserlerinin Memâlik-i Şâhâne'ye duhulü men' edildiği gibi tercümelerinin de tab' ve neşri men' edilmiştir. Ayrıca bu tercümeler toplatılarak '1318 Yasaklar Listesi' olarak da bilinen ünlü '*Memâlik-i Şâhâne'ye duhûlü memnû olan kütüb ü muzıra cedveli'*ne dâhil edilir. Günümüzde önemli edebiyatçılar olarak değerlendirilen bu kişilerin ya siyasî bir kimliği ya da siyasetle ilgili bir eseri bulunmaktadır. Bu yüzden sadece Osmanlı Devleti'nde değil; neşredildiği ülkelerde de bunlar gibi birçok kişinin eseri sansürlenmiştir: Amerikan, Rus, İngiliz edebiyatında da ciddi sansür işlemlerinin olduğu görülür.[1] Örneğin, Thomas Dibdin'in *Two Farmers* adlı tiyatro oyununa yapılan sansür sebebinin farklı iki sosyolojik durumu anlatması olarak belirtilmektedir. Bu eser, ideolojik kırılmaları açıklayan, güncel olayları figürleştiren çağdaş bir tiyatro örneği olsa da sansürün elinden kurtulamaz (Worrall, 2006, s. 168-196). Sansür usulünün uygulanmasında siyaset tek sebep değildir. Müstehcen yazılar da sansüre sebep olan muzırattan biridir. Bu sebeple yasaklanan yayınların sayısı çoktur çünkü müstehcenlik, özellikle Osmanlı'da, siyasetten sonraki en önemli sansür sebebi arasında kabul edilmektedir. Müstehcenlik bu yüzden ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Bu dönemin hâkim düşüncesi, eserlerin sansürlenerek zararlı yayın olarak nitelendirilmesi gerekliliğidir. Hâlbuki edebî ve toplumsal alandan çeşitli nedenlerle sansürlenerek uzaklaştırılmak istenen eserler, halkta beklenenin tersi bir etki yaratarak, toplumun aradığı ve kabullendiği eserlerden olurlar. Bu tip eserler, devlet eliyle istemeden de olsa yazarlarına ün kazandıran bir özelliğe sahip olurlar. Bu yüzden konuyu daha iyi anlayabilmek için dönemin basın edebiyat anlaşıyışını bilmek gerekir.

[1] Detaylı bilgi için bkz.: (Caso, 2008, ss. 348); (Freshwater, 2009, ss. 212); (Green ve Karolides, 2005, ss. 698); (Stavans, 2008, ss. 177); (Dutton, 2000, ss. 218); (Olaizola, 2007, ss. 233).

2.1. Basın ve Edebiyat

Sosyal vakıayı içinde barındıran edebiyat, neşir hayatında bu özelliğini daha çok ön plana çıkarır. Gazetenin edebî, kültürel faaliyetlerle sosyal hayata nüfuz etmesi; basın, edebiyat ve sosyal vakıa birlikteliğini daha çok derinleştirdiği bilinmektedir:

> "Basın, yapısı itibariyle halka açılmak, meselelerini, mesajlarını onunkilerle birleştirmek, bütünleştirmek zorundadır. Birçok edebî tür için, edebiyatçıların yan alanı da bu devirde kitaptan ziyade gazete, dergi gibi süreli yayınlar ile basın olmuştur. Bu bakımdan basının ve edebiyatta yenileşmenin hemen hemen beraber başlayıp, el ele büyüdüğü Tanzimat devrinde, edebiyatın halkla yani toplum meseleleriyle haşir neşir olmasını tabiî karşılamak lâzımdır" (Can, 1992, s. 31).

Edebiyatçıların gazete aracılığıyla medeniyet değişikliğini sağlayan kişiler olduğu ortak bir görüştür: "Bilindiği gibi siyasî anlamdaki Tanzimat hareketi, sosyal alanda 'medeniyet değiştirme' anlamına gelmektedir ve başta edebiyatçılar olmak üzere aydınların büyük çoğunluğu bu hareketin öncülüğünü yapmaktadır" (Kavcar, 1985, s. 20). Bu sebebple her ülkenin basın ve yayın hayatı, sosyal ve siyasî olaylarla paralel ilerleyerek değişen yeni medeniyetlerin temelini atar:

> "Basın tarihini son iki yüzyıldaki genel medeniyet tarihinden ayrı tutmak mümkün değildir. Zîra bir ülkenin basın ve yayın hareketleri, daima o ülkenin siyasî rejimine, cereyan eden sosyal ve türel vâkıâlara paralel olarak gelişmiş ve düzenlene gelmiştir. Yüzyıllar boyunca siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik ve tenkil alanlardaki gelişme ve değişmeler, mekân içinde olduğu kadar zaman içinde geniş bir alana yayılmış olan basına, daima yön vermiş, şekil kazandırmış, özellikle siyasî tarihin konusu olan tüm olaylar basın üzerinde derin izler bırakmış, yayın organlarını ve haber araçlarını en geniş ölçüde etkilemiştir (Değirmenci, 1994, s. 1).

Osmanlı Devleti, İslâm medeniyeti üzerinden hem siyasî hem sosyal hem de eğitim politikasını düzenleyerek, yeni medeniyet fikirlerinin önüne geçmeye çalışır. Bu yüzden, devlet rejimini benimseyip savunacak gençlerin yetişmesi amaçlanır ve okul müfredatlarına yeniden şekil verilir. Fakat II. Abdülhamid dönemi öncesinde başlayan savaşlar ve Türkçü hareketler, bu politikanın sağlıklı yürütülmesinde engelleyici bir rol oynar. 'Osmanlı' tabiri ile ülke sevgisinin ve ülkeye bağlılığının aşılanmaya çalışıldığı bu zamanda, Fransız devrimiyle yayılan milliyetçilik fikrinin ciddi ölçüde etkisi hissedilir. Ardı ardına vuku bulan savaşlar, insanların milliyetçiliğe ve milliyetçilik kavramlarına daha çok sarılmasını sağlar. Hem dinî hem de siyasî etkenler savaşlara da medeniyet değişimde önemli bir rol yükler. Birbirleriyle yakından ilişkili olması nedeniyle siyaset ve savaş ortamının insanların milliyetçilik duygusunu yoğunlaştırdığı ve bu duyguyu üst seviyede ortaya çıkardığı söylenebilir. Ayrıca "Birbirlerini onama/destekleme veya karşı çıkma bağlamında –hem olumlu hem de olumsuz olarak- sanat/edebiyatla siyasal iktidar arasında karşılıklı bağların

daima" olageldiği (Karaca, 2004, s. 197) bilinmektedir. Özellikle bu karşılıklı bağlar lisanda, Türkçülük ve milliyetçilik ile ilgili kavramlarla kendini gösterir. Neşriyat âlemi de bu etkilerden payını alır. Koloğlu (2005, s. 414), *İkdam* gazetesinin klişesinde 'Türk Gazetesi' ibaresinin yer almasının Türkçü hareketin bir etkisi olmasından ileri geldiğini belirtir. Hatta ünlü Paul Fesch'in hazırladığı kitapta "Osmanlı" kelimesi yerine, Türk'e ait anlamında 'Türkiye' kelimesi kullanılır. Kullanılan kelimeler gibi şair ve yazarların eserleri de milliyetçiliğin yayılmasına ve medeniyet değişiminde etkili olur. Örneğin, Lastik Said olarak bilinen Kemâl Paşa-zâde Said milliyetçiliği şu dizeleriyle ön planda tutar:

> "Arapça isteyen Urban'a gitsin
> Acemce isteyen İran'a gitsin
> Frengiler Frengistan'a gitsin
> Ki biz Türküz, Bize Türkî gerekdir"

Bu örnekler ve yaşanan gelişmeler, İslâm medeniyetinin birleştirici gücünün kalmadığını gösterir.

Siyasî konuların yasak olduğu bu dönemde siyaset, yapmak Türkçülük ve milliyetçilik fikirlerinden bahsetmek kolay değildir. Bu yüzden pek çok eserde siyasî anlayış, girift bir dil arasında doğar. Çünkü siyasetten kaçma eğilimi kişiyi dilin en ücra köşelerinde kalan kelimeleri bile kullanmaya sevk eder. Bu gelişmelerden basın hayatının fazlasıyla etkilendiği görülür. Basın, oluşan (medeniyet, iktidar, siyasî, edebî) çatışmaya meydan hazırlar. Siyasî iktidarın eleştirildiği takdirde basın özgürlüğünün elde edilebileceğini düşünen Fesch (1999, s. 28) Abdülhamid'in eleştiriye açık olmadığından dolayı Türkiye'de basın özgürlüğünün olmadığını yazar ve halkın şikâyetlerinin bile dile getirilemediği bir neşriyat âleminin olamayacağını savunur. Yazar, "zamanımızda dünyaya hükmeden artık kamuoyu değil, basındır. Kamuoyu ulusların düşünceleriyle geleneklerinin bir bileşkesidir; onun görüntüsü yavaş yavaş ve uzun süre içinde biçimlenir" sözleriyle basının işlevi üzerinde de önemle durur. "Habere ulaşma ve toplama, düşünce ve kanaatleri açıklama ve tüm bunları yayabilme, okuyucu açısından ise haber alma serbestîsini içeren" basın özgürlüğü (Özkorkut, 2002, s. 67) için sınırların belirlenmesi gereklidir. F. William Karrar'ın "Kişinin özgürlüğü, başkalarının özgürlüğünün başladığı yerde biter." sözünden de anlaşıldığı üzere özgürlüğün bazı sınırlarının olduğu ve sınırsız bir özgürlüğün bulunmadığı açıkça belirtilmektedir. "Basın, hem en iyisi hem en kötüsüdür" (Fesch, 1999, s. 28) denilmesinin sebebi de budur çünkü basını kullananlar, onun her iki yönünü de ortaya çıkarabilecek güce sahip olurlar.

Abdülhamid döneminde basın, siyasî anlamda sıkıntılar yaşasa da teknik açıdan önemli ilerlemeler kaydeder. Osmanlı, bu dönemde Avrupa'dan getirilen son sistem dizgi ve baskı makinelerine kavuşur. Böylelikle basın hayatında değişmeler görülür. Resim, neşriyatta fazlaca yer kaplar. Siyasî konuların olmadığı bir yayın yapmak için de edebî ve fennî konulara ağırlık verilir. Bu yüzden "İhtilâllardan ve siyasî cinayetlerden bahsetmeden dış politika konularını işlemek, tarihî sorunlara dokunmadan edebiyat tartışmalarına girişmek dönemin başlıca eğilimidir" (Aydın, 2000, s. 15-16). Yine de siyasî fikirlerini yazmaktan geri durmayanlar; yurt dışına kaçarak faaliyetlerine devam edip, oradan amaçlarına ulaşmaya çalışırlar. *Hayâl, Çıngıraklı Tatar, Meddah, Diyojen, Lâtife, Çaylak* gibi siyasetin en çok eleştirildiği tür olan mizahî yayınlara Abdülhamid döneminde, yurt dışında çıkarılan kaçak yayınlar hariç, neredeyse hiç rastlanmaz. Meşrûtiyetin yeniden ilanı için yurt dışında Abdülhamîd'e muhalif cemiyetler oluşturularak neşriyatlar çıkarılır. Hüseyin Câhid gibi aynı fikre sahip olan yazarlar, meşrûtiyetin ilanını Abdülhamid'siz hayâl ederler. Ama onların düşüncesinin tersi çıkar; istibdad, padişahın kendi eliyle sonlandırılır. Yurtta özgürlük ortamı oluşunca tekrar Memâlik-i Şâhâne'ye dönen ve yurt dışında çıkardıkları neşriyatlarla ün kazanan kişiler, aynı politikayla yurt içinde de neşriyat çıkarmayı denerler ama muhalif olunacak bir ortam ya da konu kalmadığı için bu neşriyatlar okuyucunun ilgisini çekmez. Bu durum, bu tip neşriyatların mevcudiyetlerini, padişaha ve hükûmete karşı bir tutum sergilemelerine borçlu oldukları gerçeğini de ortaya çıkarır. Ayrıca bu neşriyatların muhalif basın tutumlarından vazgeçmeleri için iktidardan elde ettikleri maddi kazançlar, yayıncılara başka bir açıdan bakmaya sebebiyet verir.

II. Meşrûtiyet'in ilan edilmesi ile basın hayatında yeni bir dönem başlar. Basın üzerindeki baskı ve sansürün ortadan kalkmasıyla farklı düşünce alanlarında pek çok sayıda yeni gazete ve dergi çıkarılır. Abdülhamid döneminde mizahî yayınların yasak olması nedeniyle en çok mizah türünde eserlerin yayınlandığı görülür. "Belki de II. Abdülhamid'in baskı dolu yıllarına tepki olarak oluşan bu durum, aynı zamanda kitlenin 'rahatlamayı gülerek karşılama' anlayışının ifadesi" (Varlık, 1983, s. 122) olarak değerlendirilmektedir. Bunların çoğu ise zamanla arz talep ilişkisini sağlayamadığından kapanır. Dergi ve gazetelerin kalitesi düşer. Kari sayısı azalır. Neşriyatta müthiş bir artış olan bu dönemin hemen sonrasında devamlılık sağlanamaz ve bir saman alevi izlenimini doğurur. Bu yüzden edebî değeri olmayan her türlü eserin basımı rüzgâr gibi gelmiş ve geçmiştir: "10 Temmuz'dan sonra geçen bir buçuk ay zarfında iki yüzünden fazla periyodiğin neşri için müsaade alındığı; hürriyet geldiğine göre artık izne ihtiyaç kalmadığını düşünenlerin

sayılarının bundan birkaç kat fazla olduğu" söylendiği gibi basın tarihçilerinin bu dönemdeki neşriyatların sayısı ve isimleri henüz tam olarak tespit edilememiştir. Meşrûtiyetin yeniden ilanıyla oluşan serbest ortam, bir önceki döneme olan bütün olumsuz duyguların ortaya çıkmasına da yardımcı olur: "II. Meşrûtiyet sonrasının çılgınca esen hürriyet rüzgârı, önüne düşen herkesi kendine uydurur. Bilhassa genç nesil, önceki iktidara dair içinde sakladığı ne varsa, cümlesini bağırarak söylemek, herkese duyurmak ihtiyacındadır" (Özgül, 2008a, s. 84-85). Herkesin bir şeyler neşretmeye çalıştığı bu dönemde, kalem ehlinin çoğu istibdaddakinden daha az edebî eser neşreder. Bu iki dönem kıyaslandığında edebiyatın üstatları olarak değer verilen sanatçılar, pasif davrandığı için eleştirilmektedir. Meşrûtiyet'in yazı serbestliğinde

> "Diller öyle işledi, öyle çok ve öyle yüksek söylemeye başladı ki sesler kısıldı, dinleyenlerin de kulaklarında artık ayıklanamaz, mefhumunun karışıklığı içinden çıkılamaz bir uğultu hüküm sürmeye başladı. Her manası ile söyleyenler de dinleyenler de beyinlerini örten bir sersemlik bulutunun içinde boğulup kaldı. Yazı âleminde bu hadise daha fena oldu. Sözleri rüzgâr alıp götürüyordu, her sabah uyanılınca havada bunlardan ancak müphem ihtizazlar kalıyordu; fakat yazılarda öyle olmadı. Sabahın ilk ziyalarında başlayarak akşamın karanlıklarına kadar devam eden bir yazı tufanı ortalığı istila eder. […] O zamana kadar edebiyat dünyasının istibdad idaresinde her türlü tazyik bulutlarını yarmaya çalışarak ışıldayabilmiş olan yıldızları sanki birden sönmüş oldu. (Uşaklıgil, 2008, s. 896-897).

Meşrûtiyet'in ilk yılları bir özgürlük ortamı oluşturmuş olsa da siyasî sıkıntılar bu yıllarda da devam eder: Meşrûtiyet döneminde Beşinci Mehmed tahta geçer, İttihat ve Terakki, devletin yönetimini ele alır. Devletin iç ve dış politikaları birbiriyle uyum göstermez. İktidar, politikadaki uyumun sağlanabilmesi ve kendini kabul ettirebilmesi için basına sansürü, yeniden hatta daha ağır bir şekilde uygular. 23 Temmuz 1908'den 31 Mart Olayı'na (13 Nisan 1909'a) kadar süren bu özgürlük ortamını Evrenos (1999), şu şekilde özetler: "Her çeşit siyasal görüşün ortaya atıldığı ve tartışıldığı bu dönemin ardından ilan edilen sıkıyönetim, basına yeniden sansür koydu ve kimi gazeteleri kapattı" (s. 92). Sıkıyönetim ile "16 Temmuz 1909 tarihi Matbûât Kanunu'na basın için sert hükümler getirildi" (Kabacalı, 1987, s. 43). Bu sert hükümlerden, İttihatçı olan Hüseyin Câhid de payını alır. Yazarın *Tanin* ve onun yerine çıkardığı *Cenin, Senin, Hak, Renin* neşriyatları kapatılır; yazar ise, Divân-ı Harp'te yargılanır (Kabacalı, 1987, s. 43). Şair Eşref, bu dönemi aşağıdaki hicviyle anlatır:

> "Vakt-i istibdadda söz söylemek memnû idi,
> Ağlatırdı ağzını açsan hükûmet mananı;
> Devr-i hürriyetteyiz şimdi, değişti kaide:
> Söyletirler evvelâ, sonra …. ananı" (Kocabaşoğlu, 1987, s. 45).

Abdülhamid dönemi mumla aranmaktadır. Süleyman Nâzif de bu kişilerden biridir:

"Pâdişahım gelmemişken yâde biz,
İşte geldik senden istimdâde biz,
Öldürürler başlasak feryâde biz,
Hasret olduk eski istibdâde biz.

Dembedem coşmakta fakr ü ihtiyaç,
Her ocak sönmüş ve susmuş millet aç,
Memleket mâtemde, öksüz taht ü taç
Hasret olduk eski istibdâde biz" (Yücebaş; 1978, s. 113).

Siyasî ihtiyaç ve yeniliklerin yasakları oluşturduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu yüzden her dönem yasak eserler, hatta bunları hâvî listeler oluşturularak, gerekli mercilere dağıtılmaktadır. Bu listelerden bazıları sonraki zamanlarda ifşa edilerek yayınlanmıştır. 1952'de Alsancak PTT'sinin yayınladığı *Yurda Sokulması Yasak Kitaplar* üçüncü ellere geçmemesi belirtilen gizli evrak dâhilindedir. Yasak kitaplar listesini içeren bu kitapta Sevgi Soysal'ın ödül alan kitabı da bulunmaktadır. Soysal'ın kitabı müstehcenlik suçlamasıyla toplatılır. Diğer araştırmacılar tarafından belirtilen kitabın toplatılmasının asıl nedeni, yazarın sosyalist kimliğindir. Yazar, bu sebeple "içeri alınır, hapishanede sekiz ay tutulduktan sonra Adana'ya sürgün edilir" (Yıldırım, 1998, s. 40).

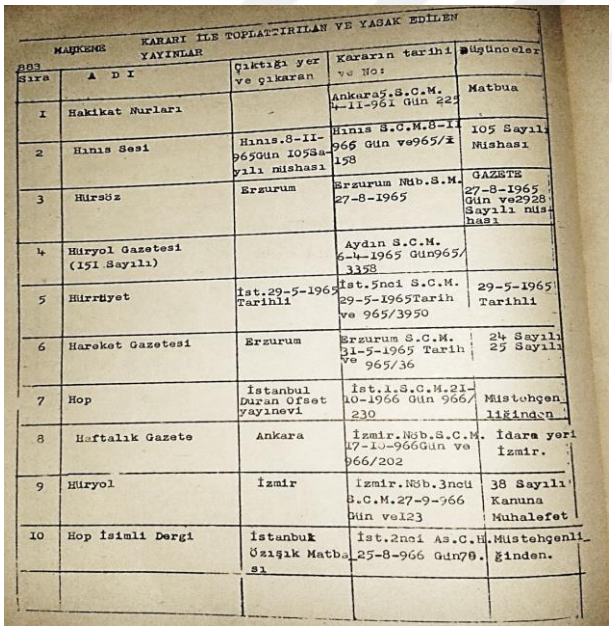

MAHKEME KARARI İLE TOPLATTIRILAN VE YASAK EDİLEN YAYINLAR

Sıra	A D I	Çıktığı yer ve çıkaran	Kararın tarihi ve No:	Düşünceler
1	Hakikat Nurları		Ankara5.S.C.M. 4-11-961 Gün 225	Matbua
2	Hınıs Sesi	Hınıs.8-II-965Gün 105Sa-yılı nüshası	Hınıs S.C.M.8-II-966 Gün ve965/ı 158	105 Sayılı Nüshası
3	Hürsöz	Erzurum	Erzurum Nüb.S.M. 27-8-1965	GAZETE 27-8-1965 Gün ve2928 Sayılı nüs-hası
4	Hürryol Gazetesi (151 Sayılı)		Aydın S.C.M. 6-4-1965 Gün965/ 3358	
5	Hürriyet	İst.29-5-1965 Tarihli	İst.5nci S.C.M. 29-5-1965Tarih ve 965/3950	29-5-1965 Tarihli
6	Hareket Gazetesi	Erzurum	Erzurum S.C.M. 31-5-1965 Tarih ve 965/36	24 Sayılı 25 Sayılı
7	Hop	İstanbul Duran Ofset yayınevi	İst.1.S.C.M.21-10-1966 Gün 966/ 230	Müstehçen-liğinden
8	Haftalık Gazete	Ankara	İzmir.Nöb.S.C.M. 17-10-966Gün ve 966/202	İdare yeri İzmir.
9	Hürryol	İzmir	İzmir.Nöb.3ncü S.C.M.27-9-966 Gün ve123	38 Sayılı Kanuna Muhalefet
10	Hop İsimli Dergi	İstanbul Özışık Matba-sı	İst.2nci As.C.M. 25-8-966 Gün78.	Müstehçenli-ğinden.

Resim 2.1. *Yasak Yayınlar II'inci Kısım* adlı kitaptan örnek bir sayfanın fotoğrafıdır

Ayrıca 1968'de Genel Kurmay Başkanlığı tarafından Ankara'da yayınlanan *Yasak Yayınlar II'inci Kısım* da konu için başka bir örnektir. İstibdad dönemi öncesi, istibdad, Meşrûtiyet, Birinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet ve sonraki dönemlerde kısaca siyasî açıdan görüşlerin değiştiği her dönemde sansür uygulamalarına başvurulduğu görülmektedir. Bu sansür uygulamaları arasında; yazar ve şairlerin sürgün edilmesi, hapis ve para cezalarına

çarptırılması ve eserlerin toplanıp yakılması bulunmaktadır. Kısaca sansür, hükûmetin değişen dünya içerisinde ülkenin varlığını, kendi iktidar ve rejimini korumak için kullandığı korunma refleksi olarak ortaya çıkmaktadır. Doğru bir yöntem olup olmadığı ise konunun dışındadır. Yıldırım da (1998, s. 40) "Basın-yayınla ilgili yasaların yetmediği yerde yazar ve şairler siyasî suçlarla ilgili cezalara çarptırılmakta, sansürün alanı mevcut iktidarın ve onun ideolojisinin korunma sınırlarına dek genişletilmektedir" yorumunu yapar. Verilen bu örnekler her dönem aynı şartlar altında hükûmetlerin sansür uygulamasına başvurduğunu ve Abdülhamid döneminde yapılan basında sansürün tek örnek olmadığını hem öncesinde hem de sonrasında bu gibi uygulamaların yer aldığını göstermek içindir. Abdülhamid'in basın ve edebiyat üzerindeki sansürü hakkındaki bilgiler ise detaylı olarak diğer başlıklarda sunulmaktadır.

Sonuç olarak, hükûmetler kendi iktidarlıklarını korumak, devam ettirmek veya kabul ettirmek için birçok sansür yöntemine başvurarak siyasî gücü ellerinde bulundurmayı başarırlar. Kimi için destekleyici; kimi içinse köstekleyici olan bu sansür uygulamaları, basının ve edebiyatın da ciddi şekilde etkilenmesine sebebiyet verir. Sansür uygulamalarının edebî anlamda dile etkisi, yeni kalem cevelanının oluşması gibi birçok yeniliği de sağlar. Halka ulaşmayı amaç edinmiş bir oluşum olan basın, kapatılan neşriyatlar ile hem edebî hem de siyasî gelişmeyi bünyesinde toplamayı başarır. Medeniyet değiştirmeye bile kudreti olan basın üzerinde, iktidarların bu kadar baskıcı bir tutum sergilemesi anlaşılabilir bir durumdur.

2.1.1. Müstehcen Edebiyat

Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğünde "açık saçık, edebe aykırı, yakışıksız" (TDK, 2005, s. 1440) olarak tanımlanan müstehcen kavramı, Abdülhamid döneminde İslâm ahlâkına aykırı olduğu için hoş karşılanmamakla beraber entelektüellerce Avrupalılaşmanın bir göstergesi olarak kabul edilir. Encümen-i Teftiş, eserleri tedkik ederken özellikle müstehcenlik konusunda titiz davranır ve dönemin pek çok eserini karar defterlerine "İslâma ve ahlâka/âdâba mugayir" olarak kaydeder. Abdülhamid, İslâm ahlâkına aykırı olan bütün içeriklerin basılıp yayınlanmasına karşıdır. Padişahın bu tutumunun kanuna da yansımasıyla birçok eserin tab'ı engellenir. Bu yüzden hem siyasî hem dinî hem de edebî eserlerin yasaklatılması, reddedilmesi veya muzır olarak addedilmesine karar verilmesi; nizamnamenin üçüncü maddesinde yer alan hükmünün neticesidir: "*Politikaya ve edyâna ve edebiyata dair kitap ve risaleler Dersaadet'te Dâhiliye Nezâreti ve taşralarda vali-i vilâyet*

vasıtalarıyla mercilerine gösterilerek evvelce ruhsat-ı resmiyye istihsal olunmadıkça tab' olunmaz".

Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin arşiv belgelerine yansıyan bu konudaki kararlarından bazıları şunlardır: MF. TTD 11-72 numaralı evrakta, *"Harem Eğlenceleri* unvanlı Rumca risalenin mündericâtı mugayir-i ahlâk olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla mezkûr risalenin reddinden"; MF. TTD 11-137 numaralı evrakta, "*Fâkir Adamın Evladı* unvanlı Türkçe romanın ahlâk-ı hamîdiye mübayin olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddinden"; MF. TTD 11-175 numaralı evrakta, "*Tavan Arası* nam Türkçe romanın mugayir-i ahlâk olduğu cihetiyle tab'ının caiz olmadığından"; MF. TTD 15-16 numaralı evrakta, "*Maşûka-i Masûmâne yahut Tevbe-i Vuslat* unvanlı Türkçe romanın mündericâtı ahlâk u âdâba muhâlif olduğundan"; MF. TTD 15-30 numaralı evrakta, "Türkçe *Öksüz Kızcağız* nam piyesin lede'l-muayene fesâd-ı ahlâka hâdim birtakım meyhane âdidelerini hâvî olduğundan"; MF. TTD 20-3 numaralı evrakta, "*Ömr-i Güzeşte* nam Türkçe hikâyenin âdâb u ahlâka mugayir olduğundan"; MF. TTD 20-14 numaralı evrakta, "*Helen ve Matilda* nam Türkçe hikâyenin âdâb u ahlâka mugayir olduğundan"; MF. TTD 20-38 numaralı evrakta, "*Fail* ve *Izdırab-ı Vicdan* nam iki millî romanın âdâb u ahlâka nokta-i nazar bakımından tab'ının caiz olmadığından"; MF. TTD 20-103 numaralı evrakta, "*Buhran-ı Şebâbat yahut Ulüvv-i Cenâbın Bir Numunesi* nam hikâyenin mugayir-i âdâb u ahlâk olduğundan"; MF. TTD 20-113 numaralı evrakta, "*Hükm-i Zaman* unvan-ı umûmiyesi tahtında tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan romanların âdâb u ahlâka nokta-i nazar bakımından tab'ının caiz olmadığından"; MF. TTD 20-124 numaralı evrakta, "*Hayat-ı Aile* nam Türkçe romanın âdâb u ahlâk-ı İslâmiye mugayir bulunduğundan tab' u neşrinin caiz olmadığından"; MF. TTD 20-125 numaralı evrakta, "*Sakız Ağası ve Kadısı* nam Türkçe romanın mündericâtı ahlâk u âdâba mugayir olduğundan"; MF. TTD 20-156 numaralı evrakta, "*Nâdire* nam risalenin mündericâtı âdâb u ahlâka mugayir bulunduğu için tab' u neşrinin caiz olmadığından"; MF. TTD 20-164 numaralı evrakta, "*Timsâl-i Aşk* nam Türkçe piyesin mündericâtı âdâba mugayir bulunduğu için icrası caiz olmadığından"; MF. TTD 20-168 numaralı evrakta, "*Netice-i Aşk* nam millî romanın mugayir-i âdâb bulunduğu için tab'ının caizliği" olmadığından bahsedilmektedir. Örneklerle de gösterilen bu eserlerin ahlâk ve âdâba aykırılığı nedeniyle encümence tab'ına, neşrine ya da sahnede oynatılmasına izin verilmez. Müstehcenlik, sadece Türk edebiyatında değil, diğer ülke edebiyatlarında da eserlerin sansürlenme nedeni olarak ele alınır. Birçok önemli edebiyat eseri de bu yüzden kendi ülkelerinde sansürlenir. Shakespeare'in neredeyse bütün eserleri müstehcenlik

nedeniyle sansürlenenler arasında gösterilebilir. Ayrıca Garcia Marquez'in *Yüzyıllık Yalnızlık* romanının ensest ilişkileri ve müstehcenlik içeren bazı parçalarından dolayı sansürlendiği de bilinmektedir (Herrero, 2007, s. 118-120).

İstibdad döneminde *âdâba, ahlâka ve dine mugayir eserler* meydana getirilir ama bunların tab'ı ve neşri Encümen-i Teftiş ve Muayene tarafından reddedilir. Reddedilen bu müstehcen eserler, maddî kazanç sağlamak isteyen fırsatçıların kazanç kapısı olur ve korsan baskılarla bu eserlerin ticaretini yaparlar. Böylelikle müstehcen neşirler, Galata Köprüsü'nün altında yahut bir iskele kenarında veyahut kitapçıların gizli raflarında satılmak suretiyle elden ele dolaşır. Ayrıca bu eserler edebî açıdan halkın zevkini köreltecek seviyededir. Encümenden gizlenerek yayımlanan bu eserlerin ahvalini ve edebiyattaki yerini Çapanoğlu (1967), şu ifadelerle verir: "İkinciler neşir yoluyla çok para kazanmak hevesine kapılmış insanlardı. Fakat yayınladıkları eserler bir orijinalite değildi. Politik tarafı yoktu, eğitim ve psikolojiye dair yeni fikirleri ortaya atan eserler değildi. Bunların çoğu açık saçık şeylerdi, açık bir tabir ile memlekette zina edebiyatının öncüleri olmuşlardı" (s. 54). Türk Edebiyatının önde gelen isimlerinden olan Mehmet Rauf'un *Zambak* adlı eseri, bu kategoride değerlendirilir. Eser, müstehcenlik bakımından halk arasında büyük bir üne kavuşur ve elden ele dolaştırılır:

> "Zambak, Meşrûtiyetten sonra ve Sultan Hamid Döneminden sonra üslûbu tertemiz, lisanı renkli idi. Eğer içindeki açık saçık tasvirler, pornografik levhalar çıkarılacak olsa edebî bir roman numunesi olarak zevkle lezzetle okunabilir, bu kitap birçok sayıda basılmış ve kapışa kapışa satılmıştır. Mevcudu kalmayınca birtakım açıkgöz kitapçılar el yazısı ile kopya çektirerek geceliği on kuruştan, yirmi kuruşa, elli kuruşa kadar kiraya verip okutturmuşlardır. Ve okuyanların çoğu maalesef genç kızlarımız, delikanlılarımız olmuşlardır. Ben kaç kere şahit oldum, Ankara caddesinde 'Cemiyet Kütüphanesi'nde otururken kadınlı erkekli birçok kimselerin gelip bu kitabı sorduklarını, nerede bulacaklarını istifsar ettiklerini duydum" (Çapanoğlu, 1967, s. 54).

Erotik yayın furyasına katılan Mehmed Rauf gibi edebiyatçıları Mehmet Âkif, *Berlin Hatıraları* kitabında eleştirir. 29 Ağustos 1917'de 367 numarada yayınlanan (Özgül, 2008b, s. 167) şiirde özellikle şu mısralar dikkat çekmektedir:

> "Muhîtin üstüne meyhâneler kusan bu gedik,
> Kapanmak üzre iken başka rahneler çıktı;
> Ayakta kalması lâzım ne varsa hep yıktı.
> "Değil mi bir tükürük alna çarpacak te´dîb,
> Ne hükmü var?" Üç beş hayâ züğürdü edîp,
> Bitirmek istedi ahlâkı, ârı, nâmûsu
> Çıkardı ortaya gezdirdi saksılar dolusu,
> Hevâ-yı fuhşu kudurtan zehirli 'Zanbak'lar!" (Ersoy, 2007, s. 300).

Korsan yayıncıların büyük bir iştahla edebî değeri olmayan birçok erotik yayın neşretmesi *Zambak*'ın çok fazla rağbet görmesiyle başlar. Erotik yayın furyasına hizmet eden bu tarz eserler, edebî zevk ve duyuşu öldürmekten başka bir işe yaramaz. Bu yayınları basanların başında İranlı kitapçılar gelir:

> "*Zambak*'ın böyle büyük bir rağbet görmesinden imrenen İranlı bir kitapçı da on altı sahifelik bir broşür yayınladı. Adı '*Kaymak Tabağı*'dır. Bu küçücük nesne Vezir Hanı'nda bir matbaada basılmıştır. Üstünde yazar olarak Süleyman isminde biri gösterilmektedir. Bu nesne o kadar âdî, o kadar bayağı, o kadar edepsizce yazılmıştır ki insan okurken bir istikrah duymaktan kendini alamaz. Üslûp denilen bir şey yoktur, cümle teşkili diye bir şey yapılmamıştır. Her sahifesi cinsî münasebet şekillerinin aşağılık tasvirleriyle doludur. Amma gel gelelim ki binlerce ve on binlerce nüsha satılmıştır. Sahibi bu paçavraları heybesine doldurarak Anadolu'ya zerre çıkıp satmıştır. Hakkında takibat yapılacağı sırada İran'a kaçtığı öğrenildi" (Çapanoğlu, 1967, s. 54).

Âdem-i İktidarı Omletle Tedavi, *Beyoğlu Âlemi* adlı kitaplar da müstehcen edebiyatın diğer numuneleridir: "Bütün bu kitaplar para kazanmak hırsıyla yazılmıştır. Gerçi bunlarda şantaj, koçancılık, ismi cismi olmayan hayır teşekkülleri yok amma ahlâkiyatımızın temeline konulan bomba bakımından bin kat daha korkunçtur" (Çapanoğlu, 1967, s. 55). Bu tür eserlerin yayınlanmaması; edebî gelişim ve milletin ahlâkî değerlerinin muhafazası bakımından faydalı olduğu gibi sansörler tarafından bunların tab'ına ve neşrine izin verilmeyerek edebiyat ve dil gelişimini olumsuz etkileyecek bu yayınların ortadan kaldırılması sağlanır. Sansürün bu açıdan RTÜK gibi görev yaptığı söylenebilir. Sansür kurumlarına rağmen yazarlar eserlerinde geçen bazı müstehcen sözleri sansür memurlarına fark ettirmeden yayınlayabilmişlerdir. Bunu, kendilerince zararsız bir oyun olarak gördüklerini Mehmed Rauf'un, *Güneş*'te yayınlanan *Servet-i Fünûn'da Sansür* adlı yazısından öğrenmekteyiz:

> "Fikret *Rübâb-ı Şikeste*'de son mısraında 'bürehne-ser tâ bâ' diye bütün bir şiirini böyle bir oyun ile sayesinde aynen Servet-i Fünûn'da bastırabilmişti. O zaman ser tâ pâ çıplak bir kadından bahsetmek- çünkü devrin ahlâkı o kadar mazbût ve mukayyed ki- ahlâka karşı büyük cinayet olacağından gazetede basılamazdı. İşte Fikret burasını sansürün satırından kurtarmak için tedkike gönderdiği prova kâğıtta 'bürehne-ser u pa' diye dizdirmiş, yani başı ayağı çıplak bir kadın suretinde sansüre gönderip kâğıtlar tedkiklerden gelince bu mısraı 'bürehne-ser tâ pâ' suretine koymuştu. İşte Abdülhamid sansürüne oynadığımız oyunların en zararsız bir tanesi." (Mehmed Rauf, 1927, s. 11).

Mehmed Rauf'un en zararsız olarak yorumladığı bu oyun, aslında sansürle pek de işi olmayan büyük sanatkârın tavrını da yansıtır; çünkü bu tavır, müstehcen sayılmayacak bir duruma büyük anlamlar yükleyerek, siyasî duruşlarını göstermeye çalışan küçük insanın tavrına benzemektedir. Sanatçı büyük düşler gören insandır ve onun bu gibi oyunlara ihtiyacı yoktur. Bu yüzden bu tavırlar, dönemin sanatçılarında içsel olarak bir topluluğa ait olma ihtiyacının oluştuğunu düşündürmektedir. Hem *Kararname-i Âlî*'de hem de anayasada yer

alan *Mevadd-ı Cezâiyye*'nin 14. maddesindeki "Herhangi gazete âdâb-ı umûmiyeye ve mahâsin-i ahlâk-ı milliyeye mugayir bir şey yazar ve edyân ve mezâhib-i câriyyeden birine gazete vasıtasıyla hakaret ederse bir yüzlük altından yirmi beş yüzlük altına kadar cezâ-yı nakdî alınır veyahut bir haftadan üç mâha kadar hapis olunur." hükmü ve Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nden gönderilen *Talimâtnâme*'nin 2. maddesi "Ahlâk nokta-i nazarından neşrinde beis olmadığı devletlû Maârif-i Umûmiyye Nâzırı Paşa hazretleri tarafından tasdik edilmedikçe hiçbir tefrikanın neşredilmemesi" hususu bildirilmesine rağmen, müstehcen içerikli eserlerin basım ve yayınına devam edilmiştir:

> "Oysa o güne kadar matbûât nizamnamesinin kitap ve dergilerle ilgili maddelerinde genellikle müsamahatlı davranılmış, yani bunların yayımlanması hususunda izin almak ilgilinin arzusunda bırakılmıştı. Ancak doğrusunu söylemek gerekirse, bu serbestlik ilgililerin hepsi tarafından iyiye kullanılmamıştır. […] Matbaa-i Âmire'de bile Enderunlu Fazıl'ın *Hübânnâme, Zenannâme, Çenginâme* adlı müstehcen ve ahlâk dışı eserlerin bir araya getiren *Defter-i Aşk* adıyla ve Sümbülzâde Vehbi'nin *Şevk-engiz*'i gibi değil okunacak; ele alınmakta bile utanılacak bir takım manzum eserlerin devlet hesabına yayımlandığı görülmekteydi" (Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 428).

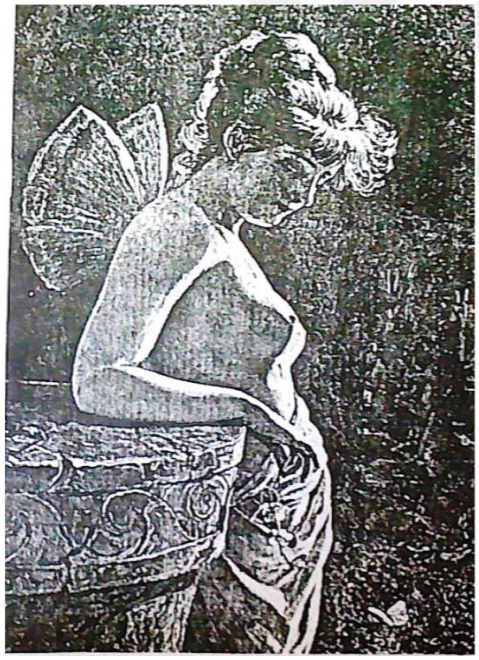

Resim 2.2. *Servet-i Fünûn*'da yayınlanan bir çıplak kadın fotoğrafıdır

Müstehcenlik içeren yazı ve fotoğraflara sahip eserlerin edebiyat tarihimizde bulunması, sansürün eserlere bahsedildiği kadar şiddetli bir şekilde uygulanmadığını göstermektedir: Servet-i Fünûn, dönemin önde gelen edebiyat dergilerinden biridir. Devre ışık tutan bu derginin bazı sayılarında çıplak kadın resimleri bulunmasına rağmen dergiye bu konuda ikaz yapıldığına dair Başbakanlık Osmanlı Arşivinde herhangi bir evraka rastlanılmamıştır.

Edebiyat tarihimizde müstehcenlik, varlığını daima sürdürmüştür. Kadın erkek ilişkileri, meşrûtiyetin özgürlük sahasında kendisine ciddi anlamda yer bulur ve müstehcenlik neşriyat hayatında ayyuka çıkar. Para kazanma kaygısıyla yazılan bu tür eserler, meşrûtiyette de görülür. Özellikle II. Meşrûtiyet'le gelen basım yayın ortamındaki serbestlik, bu tarz kitap veya broşürlerin kontrolsüzce satılmasına neden olur. Edebî değeri olmayan eserlerde görülen müstehcenlik, basın yayın kalitesini düşürür. Buna rağmen bu tür eserlerin geniş bir okuyucu kitlesi bulunur. Bu tür eser yazan pek çok ünlü edebiyatçının geçim sıkıntısı nedeniyle bu eserlerin kaleme alındığından ayrıca dipnotta belirtilmektedir. Yine de Ali Birinci (2001a, s. 278) II. Meşrûtiyet'in halkı ve sanatkârı değiştirmesi üzerinde durur. Yazar, II. Meşrûtiyet "ana hatları ile ifadeye çalıştığımız, nezaket kaidelerinin birçoğunu ortadan kaldırdı. Daha önce 'Îzâhât-ı Lisâniyye' suçu sayılan ayıp ve utanılacak sözler söylenmek bir yana, yazılır çizilir oldu" diyerek dönemi, dönemin yazar ve eserlerini eleştirmektedir.

Yeniden ilan edilen meşrûtiyetten ve özgürlükten algılanan hür olma iradesi, eserlere neredeyse sadece müstehcenlik olarak yansır. Toprak, Özgül ve Birinci; meşrûtiyetin getirdiği özgürlüğün edebiyatta müstehcenliğe aracı olmasına avamî bir hareket olarak bakar:

> "Meşrûtiyetin ilânı ile elindeki, dilindeki bağlardan kurtulan Matbûât, sansür baskısının ortadan kalkmasını, ahlâkî baskıların da tamamen imhası şeklinde algılandığından olsa gerek, yazarlara büyük bir serbestî tanımaya başlar. Bir hediye paketi gibi kucağında bulduğu hürriyetin sınırsız uygulama alanı olduğuna kanaat getirmiş yazarlar 'devr-i sâbık'ta yazamadıkları her şeyi yazmaya, bu arada erotik edebiyatı da yeni baştan keşfetmeye başlarlar. Kısa sürede yazılmış yüzlerce hikâye ve kısa roman, kimi resim ve fotoğraflarla süslenerek, kimi okuyucunun azgın muhayyilesine güvenilerek piyasaya sürülür. Mehmed Rauf da bu furyanın önde gelen isimlerinden olur ve Bir Zambağın Hikâyesi (İst., 1326) ile – zaten yedi tül dansı yapmağa başlamış olan – toplumun yüzündeki sonuncu hayâ tülünü de sıyırıp atar. İçinde kötü basılmış dokuz tane de fotoğrafın bulunduğu bu kitapçık iki kere yayımlanacak; yasaklanıp yazarı mahkûm edildikten sonra bile, elle çoğaltılmış kopyaları bazı gençlerin göğüslerinde 'nüsha-i can gibi' dolaşacaktır. (Ali Emiri'den naklen, s. Ali Birinci, Tarih Yolunda, İst., 2001, s. 288, not 30" (Özgül, 2008a, s. 166; Toprak, 1987, s. 29).

Resim 2.3. *BinBir Bûse* adlı eserleri gösteren bir fotoğraftır

II. Meşrûtiyet'te kendini gösteren müstehcenlik kitap kapaklarında alenen sergilenmektedir. *Tarih ve Toplum* dergisinden alınan *BinBir Bûse* adlı eser dizisi (Toprak, 1987, s. 29) cumhuriyetten sonra bir dönemde yayımlanmış olmasına rağmen Abdülhamid dönemi sonrasında, sansürlenmeyen eserlerin durumunu göstermek amacıyla burada kullanılmıştır.

Türk dilini hezeyan olmaktan kurtaran ve edebiyatta edebî değerden yoksun neşirlerin çoğalmasının önüne geçilen Abdülhamid dönemi, edebiyat tarihi açısından önemlidir. Bu dönemde kontrol edilmeden basılan kaçak eserlerin saraya ihbar edilerek basım ve yayından

men' edilmesinde veya yasaklanmasında jurnallerin etkisi büyüktür. Kendi jurnal teşkilatını oluşturan Abdülhamid jurnalcilerin faydasını gördüğü için onlara fazla itibar gösterir.

2.1.2. Jurnaller, Jurnalciler

Jurnal vermek (gammazlık), Osmanlı'da 'ahlâksızlık' olarak algılanan ve hoş karşılanmayan bir davranıştır. Bu yüzden eski dönemlerde jurnalciler jurnal verdiklerini halktan gizlemektedirler. Padişahlar nezdinde hiç eksik olmayan jurnalcilerin sayısı Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz zamanında, diğer dönemlere nazaran fazladır. Bunun sebebi ve hafiyelik teşkilatının gerekliliğinin nedenleri *Siyasî Hatıratım*'da[2] anlatılmaktadır:

> "Her şeyden önce, istihbarat teşkilatının, bizim için çok ehemmiyetli olduğunu kabul etmek lâzımdır. Ancak bunda da mübalağaya kaçmamak icap eder. Bu sahada biraz fazla gayretkeşlik gösteriliyorsa bu Tahsin'in kabahatidir. Kâmil yahut Said gibi kimselere kimsenin fenalık yapmayacağı gayet tabiîdir. Buna rağmen, hayatlarını tehlikede imiş göstererek Hristiyanlara sığınıyorlar. Bu sadece ve açıkça bana ve hükûmetime karşı yapılan bir nümayiştir. Her ne kadar perde arkasında oynananları öğrenmem, döndürülen entrikalara vâkıf olabilmem için, icap edenin yapılmasını istiyor isem de, yine bizdeki hafiyelik teşkilatının pek feci olduğu söylenemez" (Abdülhamid, 2010, s. 73).

Bu yüzden padişah, jurnalciliğe daha çok ehemmiyet verir. Dolayısıyla "Abdülhamid'in musahibi, ibriktarı, hususî tabibi, kilerci başısı, Üsküdar mutasarrıfı, Mabeyn başkâtibi hep bu entrikalar, rekabetler içinde yuvarlanmak, bunları halletmek, böyle söz atışarak birbirinin aleyhinde bulunmak ile meşgul" olurlar (İrtem, 1999, s. 65). Vükela içinde ve dışında herkesin birbirini jurnal etmesiyle[3] amcası Abdülaziz gibi padişahın hal' edilme tehlikesi ortadan kalkar (İrtem, 1999, s. 27). Abdülhamid zamanında jurnal verme, bir mesleğe dönüşür (İrtem, 1999, s. 8) ve bu kişilere maaş bağlanır. Maaşlı hafiyeler devlet nezdinde memur gibi görev yapar. Bu durum, jurnalcilerin sayısının gittikçe artmasında bir etken olur. Halk içinde sınıf sınıf da ayrılan bu hafiyelerin rütbesine göre tarassut mahalleleri bulunur. Bunlardan "ayak takımından olan bir ikinci kısmın hüviyetleri başlarında uzun kırmızı feslerinden, ayaklarında çizmelerden" anlaşıldığı gibi kendi kendisine hafiye süsü veren, onlar gibi giyinip halka eziyet edip, tehdit ederek rüşvet alan ve asıl hafiyelere 'avanta' verenler de vardır (İrtem, 199, s. 33). Her milletten jurnalciliğe yönelen kişiler bulunur. Bunlar saraya telgraf çekerek marûzâtlarını bildirirler. Jurnalcilerin etkisiyle 1890'lı yıllarda

[2] Bu kaynağın ilk kısmı olan *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* kimi araştırmacılara göre sahih değildir.
[3] Bkz.: (Tugay, 1963, ss. 175).

gazeteciliği bırakan Üsküdarlı Ahmed Talat bir şiirinde jurnalcilerin ne kadar çok olduğuna dikkat çeker:

> "İstemem devlet aleyhinde evimde güfte-gû
> Sonra bak jurnal ederler herkesin namusu var
> Askeriden, şeyhten, keşişten, küttâbdan
> Hazret-i şah-ı cihanın it kadar casusu var"(Koloğlu, 2005, s. 251).

Hafiye ve jurnalciler, Abdülhamid döneminde çekinmeden hafiyelik yaptığını söyleyebilme rahatlığına kavuşurlar. "Her tarafta her yerde bulunurlar: Orduda, mahkemelerde, mekteplerde, camilerde, kahvelerde, birahanelerde (Hatta hey'et-i vükelâda), alel-husus sokaklarda isbât-ı vücûd etmekten geri kalmazlar" (M.K, 1907, s. 42). Şeh-hafiye, baş-hafiye gibi casuslukları ile ün salmış kişiler el üstünde tutulur ve bu kişiler halk içinde kendi hükümlerini yürütürler. Devletin içindeki teşkilatlanmada hafiyeliğin yeri anlatılırken de hafiyelik yapan kişilerin sınırsız hürriyete sahip olduğundan bahsedilmektedir:

> "[…] İkinci sırada özel olarak hafiyelikle görevlendirilmiş istihbaratçılar vardır. Sonra saraya iletecekleri gizli raporlarla birtakım ödüller almayı ümit eden çeşitli devlet görevlileri ve memurlar gelir. Son sırada ise önemli devlet adamları ve şahsiyetlerin hizmetinde çalışan avâneler bulunur. Ancak tüm bu sıralanan istihbaratçıların dışında yaygın olarak bulunan baka bir hafiye bölümü daha vardır. O da saraydan ufak bir lütuf görmek için önüne gelen herkesi ihbar etmekte bir sakınca görmeyen sokaktaki sıradan adamdır. İstihbarat teşkilatı özellikle de bu "sıradan adam"dan gelen jurnallerle hedefine daha kolay ulaşabilmiştir. Sultan herkese birer jurnalci kimliği vererek halkı baskı altında tutmayı ve korkutmayı başarmıştır. Artık birbirine şüpheyle bakan insanlar, hiçbir şekilde bir araya gelip birlikte hareket etme ruhunu taşıyamayacaklardır. Oluşturulan istihbarat örgütünün amacı esasında sıradan halkı jurnal etmek değil, sultana komplo düzenleyebilecek mevkilerde görev alan kişileri ihbar etmektir. Örgüt bu hususta sınırsız bir hürriyete sahiptir (Georgeon, 2006, s. 185)" (Uyar, 2009, s. 18-19).

Jurnal ve hafiyeciler sayesinde padişahın ruhî şahsiyetini temsil eden korku, tüm yurdu sarar ve dilden dile dolaşan Abdülhamid'in 'korku saltanatı' oluşur: Üç kişinin bir araya gelip, konuşması dikkat çektiğinden bu kişiler hafiyelerce göz hapsine alınarak takip edilir. Bu yüzden gündüz bir araya gelinmez ve bir aradayken konuşulmaz hâle gelinir (Uşaklıgil, 2008, s. 674). Jurnal oluşumunun devlet için gerekli bir örgüt olduğu görüşünü savunan Beyhan (2002) "mekanizmayı meydana getiren unsur 'insan' olduğu göz önüne alındığında, teşkilât içinde ideal çizgiden sapmış birçok kişinin yer aldığı görülecektir. İşin nihayetinde, hafiyelik, istendiğinde kazanç getiren bir sanat hâline" (s. 949) getirilebilir diyerek II. Abdülhamid döneminde bu gibi durumların da yaşandığına dikkat çeker. Buna, hafiye ve jurnalcilerin padişaha yaranmanın yollarını aramaları ve ondan gelen taltifleri kendi lehlerine çevirmenin planlarını yapmaları örnek gösterilebilir. Padişah jurnalcileri para veya

altınla taltif eder. Bunun sebebini ise Tahsin Paşa (2008, s. 41) "Sultan Hamid para ve menfaat vasıtasiyle celb-i kulûba muvaffak olacağını kestirdiğinden ve ilk tecrübeleri bu hususta muvaffakıyet temin ettiğinden artık saltanatın sonuna kadar bu yolda devama mecbur idi" sözleriyle açıklamaktadır. Ayrıca padişah, "herkesin talep ve niyazını is'af etmek suretiyle de kalplerin minnet ve merbutiyetini temin ettiğine kani idi. Kendi devrinin psikolojisini iyi biliyordu. Fi'l-hakîka para, rütbe ve nişan ile kendi işine lâzım olanları bend etmeğe muvaffak olmuştu" (Tahsin Paşa, 2008, s. 160). Padişahın hafiyelik teşkilatına büyük önem verdiği işitilince padişaha arz-ı niyâzlarda bulunmak için hafiyelik yapanlar da arta. Bu yüzden memleketin her yerinde binlerce hafiye peyda olur. Baba oğlunu, oğul babayı jurnal etmektedir. Bunlar kendi hâlinde olan ahaliyi zehirlemekten, onlara zarar vermekten, masum insanların zindanlarda çürümesine ön ayak olmaktan başka bir şey yapmazlar. Bu yüzden M.K.'ya (1907, s. 42) göre "hafiyelerle hafiyelik Devlet-i Osmanîye'nin cisminde bir karhadır". Hafiyelikten şiddetle şikâyet edenlerden biri, Şair Eşref'tir. O, hicivlerinde saltanattaki herkesin birer hafiye olduğunu anlatır ve padişahın bunlara maaş bağladığından da bahseder:

> "Tefrika saldın meyanı millete şol rütbe kim
> Alet etmekte seni ağraza dostun, düşmenin!
> Padişahım! Verme beyhude hafiye aylığı!
> Hasbeden lillâh millet hep hafiyendir senin!"

Hicivleri yüzünden şair, tazyiklere [zorlama ve baskılara] de uğrar. Edebiyatçılar kadar matbaacılar da hafiyelerden şikayetçidir. Bunlar, istedikleri gibi eser basımı yapıp neşredememektedirler. Muzır olarak kabule dilen bir eserin basımı veya satımı yüzünden jurnallenen matbaacılara para, hapis ve matbaa kapatma cezaları verilmektedir. Bu yüzden matbaacılar da kitapçılar da hafiyelere karşı daha dikkatlidirler. Örneğin gümrük ve postanelerden bin bir zorlukla getirilen ve muzır olarak addedilen yayınlar, gizli bir rafta saklanarak hafiye olmadığına kanaat getirilen müşterilere verilir çünkü "Bir taraftan vuku bulan herhangi bir ihbar, bir jurnal, hünkârın hüsn ü telakki edeceği bir zamanda, yapılmış bir fitnelik" padişahın şüphelenmesi için yeterlidir (Tahsin Paşa, 2008, s. 91). Bu durumu bilenler Şair Eşref'in hicivlerini özellikle de "gibidir" redifli şiirini ezberler:

> "Zulm-ü sultana sükût etmemek isyan gibidir!
> Çob yeyip of dememek nimete şükran gibidir!
> Etmeli hapse girip nefye giderken de dua!
> Çünkü sultana dua bahsi gufran gibidir!
> Hep dua eyleyelim: 'Rabbim akıllar versin!'
> Yılda yüz bin kişi bir vehmine kurban gibidir!" (İrtem, 1999, s. 77-78).

Padişahın vehminden matbûât âlemi de etkilenir:

> "Matbûât âleminde en ziyade dikkati celbeden iğrenç bir his hüküm sürüyordu: haset. […] Ortada dönen, nihayet ömrü beş on haftayı geçemeyecek mevkût unvanından ziyade muvakkat tavsifine müstahak risaleciklerde intişar eden gülünç yazılardan, asırlardan beri çiğnene çiğnene usanılmış bir posa hâline gelmiş şiirlerden ibaret iken, haset hücumları bir cılız tavuk cesedinin etrafına üşüşen çaylaklar hırsı ile gagalarını, pençelerini saldırıyordu. Bu cidâlin haricinde kalmak, yalnız zamanın siyasî icabâtına göre değil, şahsî istirahat ve izzet-i nefis kaygılarına göre de akilâne bir hareket idi" (Uşaklıgil, 2008, s. 571).

Edebiyat fesatçılarından olan jurnalcilerinin meşru görevi ortak fikir etrafında toplanan gençleri ayırmaktır. Halid Ziyâ bu fesatçılardan uzak durmaya çalışır: "Bunların içinde öyleleri olurdu ki hasetlerinin teveccüh ettiklerini, sarayın dolaplarına düşürmeye, Abdülhamid'in vehmine kurban olarak vermeye kadar varırlardı. Uzakta kalmakla beraber bu tezahürleri yakından görüyorum" (Uşaklıgil, 2008, s. 572). Ali Kemâl ve Baba Tahir'in bu fesatçılardan olduğu işaret edilmektedir ki Ali Kemâl, bir mektubunda kendisinin de bir hafiye olduğunu "Benim Cenevre'de bulunmaklığım bu neşriyatı men' içindi. Nâzif bilir, ben orada olmasaydım eylülde gazete çıkarıyorlardı… Bu herifler bu kadar meczûb!" (17 Teşrin-i evvel 1897 tarihli mektup)" sözleri ile itiraf ederek asıl görevinin Jön Türk gazetelerini engellemek olduğunu bildirir (Emil, 1982, s. 25). Ali Kemâl, bir yandan Paris'te ciddi ve şiddetli bir neşriyat çıkarmakla devletini tehdit eder; bir yandan da saraya jurnal gönderir. Yazar, iki taraflı bir rol oynar. Bu kişiler hasetlik ortamını da körükleyenlerdir. *Yeni Osmanlılar* kitabını yazan ve Nâmık Kemâl'in yandaşı olan Ebüzziyâ Tevfik'in yurt dışındaki görevinin Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler cemiyetlerinin birliğini bozmak olduğuna dair verdiği bilgileri veya *Sabah Gazetesi* sahibi Mihran'ın diğer gazeteler hakkında verdiği jurnalleri veya Ahmed Samim'in muhbirliği, Jön Türk adıyla ülkeden firar ve iltica edenlerin sonrasında kendi arkadaşlarını jurnal etmeye taahhüt etmeleri (Tugay, 1961, s. 138-140, 191-193, 205) durumun ciddiyetini gösterir. Hürriyet gibi kavramlar etrafında toplanan Jön Türklerin hareketlerini takip ettiren padişah, özellikle bu grupların içine ve çevresine hafiyeler yerleştirir. Bu yüzden, hafiyeler İstanbul'da çoğunlukta olmakla beraber genellikle Jön Türklerin bulundukları bölgelerde daha fazladır.

Abdülhamid döneminde hafiyelerin sayısını ve kimler olduklarını tespit etmek zordur. Hürriyetin ilanından sonra mecliste jurnallerin açığa çıkmasını isteyenlere karşı Hafız İbrahim Efendi, "Cesaretiniz var mı bütün jurnallerin altındaki imzaları tesbite? Şair Tevfik Fikret'in 'kaç nâsiye var çıkacak pâk ü dırahşân' mısraına isbat mı vermek istiyorsunuz? Böyle bir teşhire giderseniz çocuklarımızın yüzüne bakacak hâlimiz kalmaz… Sultan Hamid

bu jurnalleri zorla almadı… Bizler verdik!...” (Kudret, 1983, s. 15) ifadeleriyle acı bir gerçeği ortaya çıkarmakla birlikte dönemin jurnal verme işini kimlerin üstlendiğini de gözler önüne serer. Tugay (1961, s. 20) “Tezvir, iftira ve külah kapmak suretiyle veya iyi bir niyetle bu jurnalleri verenlerin ekserisi alelâde adamlardır” şeklinde jurnalcilerin kimler olduğuna dair bilgi vermektedir. Bu bilginin yanı sıra *Hafiyeler Listesi* adı altında yayımlanan bir kitap bulunmaktadır. Bu kitap, Mahmud isimli bir yazar tarafından yazılan, gerçekleri yansıtmayan “halkın heyecan ve merakını istismar etmek için yazılmış ve İkinci Abdülhamid devri memurlarından birçok namuslu kimseleri de ‘hafiyelik’ ile lekeleyen bir eserdir” (Demiroğlu, 1955, s. 24). Hafiyelerle ilgili eserlerin neredeyse tamamının hatıra türünden olması sebebiyle de hafiyelerle ilgili net sayı verilemez, asıl evraklardan çoğunun da hamamlarda yakılmasından dolayı hafiyelerin kimler olduğu bilgisi günümüzde de mahrem kalır (Beyhan, 2002, s. 949). Ayrıca hafiyelerin direkt padişaha bağlı olarak hizmet etmelerinden dolayı, hafiyeler hakkındaki şikâyetler işleme alınmamaktadır (İrtem, 1999, s. 68-69). Bu da resmî kayıtlarda da jurnalcilerin isimlerine rastlanamayacağını gösterir. Jurnalcilerin kimler olduğu kesin bir liste ile bildirilemese de dönem içinde jurnalciliğiyle ün salan ve bazı evrak kayıtlarıyla tespit edilen kişiler de bulunmaktadır. Örneğin Baba Tahir, bunlardan biridir. Baba Tahir, *Servet-i Fünûn*’u saraya jurnalleyebilmek ve onları takip edebilmek adına, Servet-i Fünûn Matbaası’nın karşısına Malûmat Matbaası’nı kurmuş ve *Malûmat* gazetesini çıkarmıştır: “Sarayca daima şüphe altında tutulan ve *Servet-i Fünûn* yazıcılarına riyaset eden Recaizâde’nin karşısına sarayca itimadı haiz bir kuvvet bulundurmak icap etti, bu kuvvet Baba Tahir oldu” (Uşaklıgil, 2008, s. 648). Bu açıklamalardan da Baba Tahir’in arkasında sarayın olduğu anlaşılmaktadır. Baba Tahir, aslında *Edebî İrtika, Malûmat* ve *Fransızca Servet* mecmua ve gazeteleriyle bir okul görevini üstlenerek çevresinde tanınan ve edebiyata hizmet de eden bir kişidir. Ne yazık ki “çok para kazanmak hırsı ne yazık ki onu şantaja ve sahtekârlığa kadar sürüklemiş, eğlence hayatına düşkünlüğü büyük bir servet sahibi olmaktan onu alıkoymuş, şantajcı seviyesine düşürmüştür” (Çapanoğlu, 1967, s. 12). O günden sonra Babıâli’nin ünlü jurnalcilerinden biri olan Baba Tahir, kendi çıkarları için arz-ı beyanlarda bulunur. Marûzâtlarının neredeyse hepsi padişah tarafından olumlu olarak cevaplanır. Gazeteciler nişan almak için sadarete dilekçe yazarak, çalışmalarının nişanla taltif edilmesini istemektedirler (Çapanoğlu, 1967, s. 14). Bu konuda en çok nişan alanlardan biri Baba Tahir’dir çünkü saraya nişan verilecekler listesini her yıl hazırlayan kendisidir. Bu listeye sevdiklerini ve rüşvet aldıklarını yazar. DH. MKT 399-75 evrakında “*Servet-i Fünûn* gazetesi imtiyaz sahibi Ahmed İhsan Bey’in taltifi talebi” yer alır. Bu nişan taltifi meselesi, padişahtan küçük bir ihsanı dâhi kabul etmenin hür

düşünceye ihanet olarak addedildiğinden Ahmed İhsan'la Tevfik Fikret'in arasının açılmasına sebep olur. Baba Tahir arkadaşlarını da jurnal eder. Ahmed Râsim ile Baba Tahir'in birlikte çalıştığı vakitlerden birinde, ikili arasında büyük bir kavga çıkar ve Ahmed Râsim *Malûmat*'ı bırakarak *İkdam*'da yazmaya başlar. Baba Tahir, Ahmed Râsim'i jurnal ederek, peşine hafiyeler taktırır (İrtem, 1999, s. 63). Bu durum, jurnalciliği kendi şahsî meseleleri için kullananların olduğunu göstermek amacıyla verilmiştir.

Şahsî meselelerin dışında kalan ve ciddi siyasî meselelerin de jurnal edildiği örnekler de bulunmaktadır ki jurnalciliğin çıkış amacı ülke içinde ve dışındaki siyasî krizlerin önüne geçebilmektir. Örneğin, İngilizlerin katıldığı Boer savaşında bazı gençler, İngiliz Sefaretine, İngilizlerin yanlarında olduklarını beyan eden imza listesinin de olduğu bir tebrik mektubu sunarlar. Bu durum siyasî yönetim açısından bir krizdir. Gençlerin bu davranışlarının saraya jurnal edilmesi sonrasında imza veren kişilerin kimler olduğu tespit edilemez. Bu jurnal üzerine Tevfik Fikret'in evi aranmışsa da şairin evinde jurnali ispat edecek hiçbir şey bulunamamıştır. Şair Tevfik'in evinin aranmasına sebep olan jurnalin verilmesi ve sonrasındaki gelişmeler şu şekilde gerçekleşir:

> "Bin sekiz yüz doksan sekiz senesinde bir gün Şair Tevfik Fikret ve Siyret Beyler diğer birkaç arkadaşlarıyla birlikte İsmail Safa Bey'in evinde toplanmışlardı. Aralarında bulunanlardan biri jurnal etti. Saraydan bir "sırma cepkenli" atlı Cuma günü Tevfik Fikret'in Rumeli Hisarı'nda evine geldi: '- Sizi Mabeyn Başkâtibi Bey istiyor.' diyerek şairi aldı. Beşiktaş Karakolu'na götürdü. Tevfik Fikret Bey burada tevkif edildi. Tevkifinin ikinci gecesi bir arabaya bindirilerek evine getirildi. Babası Hüseyin Efendi Halep'te menfi bulunuyordu. Memurlar evi araştırdılar. Babasından gelmiş mektupları bir mendile bağlayıp aldılar. Tevfik Fikret Bey saraydan çağrıldığı gün bir kartvizit üzerine zülfü yâre dokunacak bir kıta yazmış, bunu büyük bir Fransızca tarih kitabının arasına sıkıştırmıştı. Kütüphane araştırdığı sırada Fikret bu kitabı kendisi aldı ve memurlara: Fransızca bir tarihtir, diye bakmaları için uzattı. Fransızca bir tarih! Memurlar bakmağa lüzûm görmediler. Taharri memurları Fikret'in ailesiyle görüşmesine müsait bulundular. İşleri bittikten sonra gene alıp götürdüler. İstintak ve müvacehe esnasında Şair Bay Siret jurnalı veren arkadaşının suratına tükürdü. Fakat gerek araştırmalarda, gerek soruşturmalarda mesuliyeti mucip bir şey bulunamadığı için şairler serbest bırakıldılar" (İrtem, 1999, s. 71-72).

İngilizlere mektup yazanlardan İsmail Kemâl ile Muallim Ata da Mabeyn'de sorguya çekilir ama bir sonuca ulaşılamaz. Mektubu yazıp imzalayanlardan Ubeydullah Efendi, İsmail Safa ve Siyret Bey'in isimleri kesinleşir ve tutuklanırlar. Kendilerine tebrik mektubu yazan gençlerin tevkif edilmesi İngiltere ile Osmanlı arasında siyasî bir soruna neden olur. Yeni bir siyasî krize sebep olmamak için gençler 20 lira ihsanla salıverilir. Salıverilenler hükûmet tarafından kara listeye alınır. Ülkeler arası siyasî durum normalleşince başka meseleler bahane edilerek, Ubeydullah Efendi Taif'e, Şair İsmail Safa Bey Sivas'a gönderilir (İrtem, 1999, s. 66-68).

Jurnal verilen insanlara ikamete bağlı memuriyet verilmesi o dönemde sıkça görülen bir uygulamadır. Jurnallere pek itimat eden padişah öfkesini jurnallenen insanları cezalandırmakla dindirir. Örneğin, padişah, Kemâl Paşa-zâde Said Bey'i çok sevip takdir eder ama Said Bey hakkındaki bir jurnale bu sevgi kurban verilir (Tahsin Paşa, 2008, s. 236) ve 1898'de Yemen'e sürgün edilir. Bu, padişahın jurnallere ne kadar itimat ettiğini gösteren bir örnektir. Jurnallenen insanların hep başları ağrır. Özel hayatları kalmaz. Başkaları yüzünden jurnallenenlerin de başı ağrır. Bunlardan biri, Hüseyin Rahmi'dir. Yazarın arkadaşları II. Abdülhamîd'e suikast planlarlar. Hüseyin Rahmi ise, bu suikast planına destek olmaz. Buna rağmen, yazarın evine girip çıkanlar yüzünden (İrtem, 2001, s. 81) yazar jurnallenir ve takip altına alınır. Ebüzziyâ Tevfik'in Sultan Abdülhamîd'e takdim ettiği arîzalarından birisinde Münif Paşa hakkında ihbarın da olduğu bilinmektedir (Özgül, 2005, s. 149).

Eserler hakkında jurnaller de bulunmaktadır. Bu jurnallerin içeriği kimi zaman doğrularla kimi zaman da jurnalcilerin kendi yakıştırmalarıyla süslediği yalanla dolu olur. Encümen-i Teftiş ve Muayene, Abdülhak Hâmid'in *Zeynep* adlı eserinde şairin "devlet ve hanedanla alay ettiği"ni ve tasvir edilen zalim hükümdârın II. Abdülhamid olduğuna karar kılar ve bu bilgi saraya jurnal edilir. Bu duruma sinirlenen padişah, şairi görevinden almakla yetinmez ve şairin *Finten* adlı eseri için verilen basım iznini de kaldırtarak, bütün eserlerini toplattırır. MF. TTD 10-99 evrakı durumu anlatmaktadır:

> "Fi 11 Haziran sene 1304 - Fi 14 Muharrem sene 1306 ve Fi 8 Eylül sene 1304
>
> 587- Kitapçı Karabet ve [...] İmzalı ve 324/ 182 numrolu arzuhâline
>
> Metn-i arzuhâlde Saadetlü Abdülhak Hâmid Bey'in tercümesi olup tab'ına ruhsat itası talep olunan *[Birkaç Moskover]* *yahut Finten* unvanlı piyesin bu kerre tab' u neşrinden sarf-ı nazar eylemesine mebni mezkûr piyesin mumaileyhe iade edilmiş olduğundan arzuhâl li eclil-mukteza Evrak Odasına tevdi' kılındı. [Vehbi Beyefendi okumuştur]".

[Bu metinde üstü çizilen bir kısım mevcuttur. Eserin basımına önce karar verilmiş, sonradan bu kararın üstü çizilerek değiştirilmiştir].

Görevinden uzaklaştırılan Abdülhak Hâmid, uzun bir müddet Abdülhamîd'i kızdıracak hiçbir icraatta bulunmaz. Zamanla şairin iyi hâli, padişaha bildirilir ve padişah tarafından

şair, büyükelçi unvanı ile ödüllendirilir. Bu unvan, Rüstem Paşa'nın gücenmesine sebep olur. Paşa, Abdülhak Hâmid'in Jön Türklerden Halil Halid Bey'le alakası olduğuna dair bir jurnalin padişaha gönderilmesini sağlar. Şair, padişahın hoşlanmadığı kişilerle dolaştığı için İstanbul'a dönmesi emredilir ve verilen unvanı da geri aldırır. Kendisini affettirmek için her defasında sadakat yemini yazmış olan Abdülhak Hâmid, padişah tarafından affa tekrar nail olur ama unvan olarak tekrar yükselemez ve Meşrûtiyete kadar aynı görevde yani Lâhey Sefareti görevinde kalır (İrtem, 1999, s. 204-207).

Edebiyatçılar arasında da çok fazla jurnalci vardır. Bunların çoğu, jurnali kendi çıkarları için kullandığı gibi padişahın dikkatini çekebilmek ya da kendi fikirlerini siyasî yönetime duyurabilmek adına da verirler. Y..EE.. 15-88 numaralı evrakta,

> 'Türk, Ermeni ve Anadolu'da bulunan Rum matbaacıların devlet ve hükümet aleyhinde hiçbir suretle iş yapmayacaklarına ancak Yunanlılık fikriyle havalanan Rum ve yabancı matbaacıların her türlü fesat hareketlerine katılabileceklerine bilhassa Çakmakçılardaki Valide Hanı'nı istila eden İran'lı matbaacıların zararlı baskılar yapmakta çok ileri gittiklerine dair Ebüzziyâ Tevfik Bey'in mektubu' yer almaktadır.

Ayrıca kimi zaman bu amaçlar doğrultusunda kendini haklı çıkarmak için hükûmetin kullandığı ve gizliden desteklediği İranlı matbaacılar üzerinden bilerek kendi arkadaşlarını jurnal ettikleri görülür. Örneğin, Ebüzziyâ Tevfik Bey'in bir jurnalinde bu durum örneklenmektedir:

> "Nâmık Kemâl'in *Vatan Yahut Silistre* ile *Zavallı Çocuk* isimli piyeslerin Vâlide Hanı'ndaki Şirket-i Sahhafiye-i İrâniye tarafından kaçak bir şekilde, şimdiye kadar, 50 defa basıldığını ifade ederek son defa, yine aynı şekilde basılan ve Köprü üzerinde alenen ve bağırılarak satılan *Rüya* isimli eserin bir nüshasını arz ederek Maârif'in kendisi gibi muti matbaacıları değil, bu gibileri teftişini" talep etmiştir (Birinci, 2006, s. 345).

Ebüzziyâ Tevfik, padişaha iletmiş olduğu bu jurnalle *Rüya*'yı basar, padişahın gözünde hem kendisini hem de Nâmık Kemâl'i kurtarmayı başarır. Bir ön sayfada Nâmık Kemâl'in *Rüya'*sının ilk sayfası yer almaktadır. (Nâmık Kemâl, 1326, s. 2). Abdülaziz Döneminde de buna benzer durumlarla karşılaşılmaktadır. Ziyâ Paşa'nın *Rüya*'sı Cenevre'deki *Hürriyet* gazetesinde '*Sultan Abdülaziz Han'* başlığı ile yayınlanmıştır. Yazının yazılma amacı sadrıâzamın politik gücünü kırmaktır.

> "Mısır Valisi Hidiv İsmail Paşa, *Hürriyet*'in bu yazının bulunduğu nüshasını mutlaka Sultan Abdülaziz'in eline ulaştıracağı hususunda ona adamları aracılığı ile söz vermişti. İsmail Paşa ile Ziyâ Bey'in en büyük hedefleri Sadrıâzam Âlî Paşa'ydı" (Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 313).

Bir başka jurnal ise Nâmık Kemâl'in *Vatan yahut Silistre* oyununun halkı galeyana getirmesi ve galeyana gelen halkın sokaklar da 'yaşaşın millet, kahrolsun istibdad' avazeleriyle yürüyüş yapması hakkındadır.

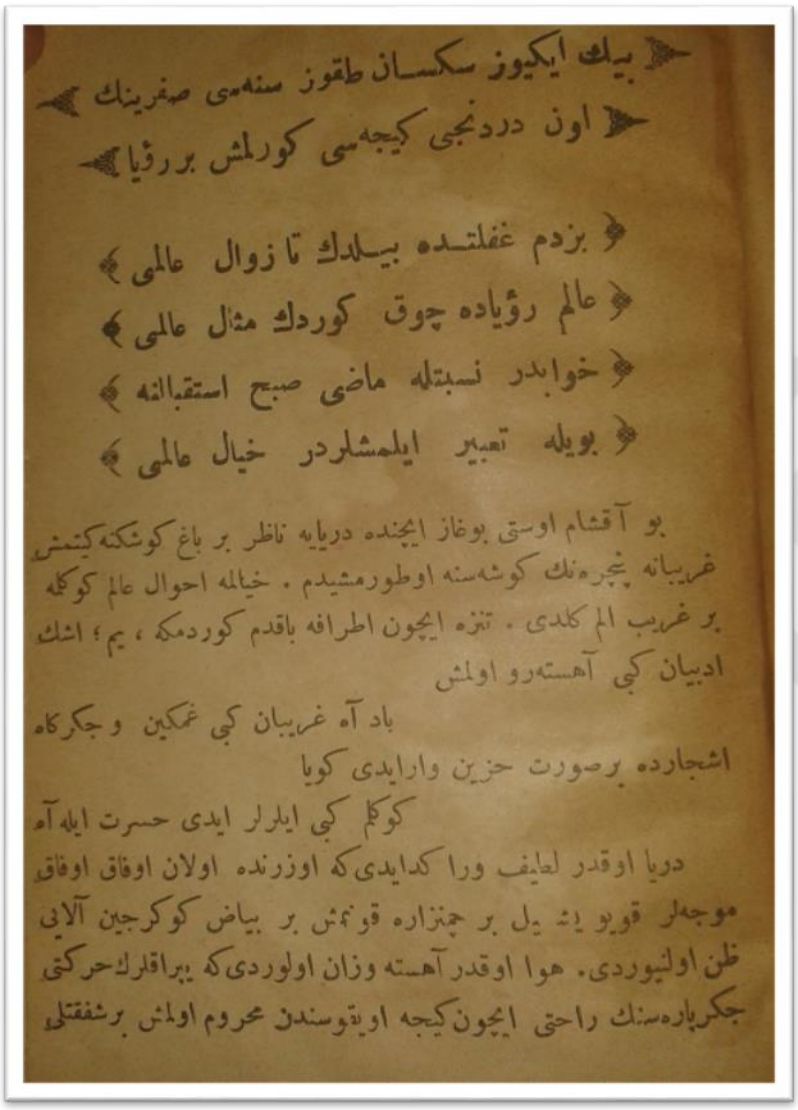

بیك ایكیوز سكسان طقوز سنه‌سی صفرینك
اون دردنجی كیجه‌سی كورلمش بر رؤیا

بزدم غفلتده بیلدك تا زوال عالمی
عالم رؤیاده چوق كوردك مثال عالمی
خوابدر نسبتله ماضی صبح استقبالنه
بویله تعبیر ایلمشلردر خیال عالمی

بو آقشام اوستی بوغاز ایچنده دریایه ناظر بر باغ كوشكنه كیتمش
غریبانه پنجره‌نك كوشه‌سنه اوطورمشیدم . خیالمه احوال عالم كوكله
بر غریب الم كلدی . تنزه ایچون اطرافه باقدم كوردمكه ، یم ؛ اشك
ادبیان كبی آهسته‌رو اولمش
باد آه غریبان كبی غمكین و جگركاه
اشجارده برصورت حزین وارایدی كویا
كوكلم كبی ایلرلر ایدی حسرت ایله آه
دریا اوقدر لطیف ورا كدایدی كه اوزرنده اولان اوفاق اوفاق
موجه‌لر قویو یشیل بر چنزاره قونمش بر بیاض كوكرجین آلای
ظن اولنیوردی . هوا اوقدر آهسته وزان اولوردی كه یپراقلرك حركتی
جگرپاره‌سنك راحتی ایچون كیجه اویقوسندن محروم اولمش برشفقتلی

Resim 2.4. Nâmık Kemâl'in *Rüya* adlı eserinden örnek bir sayfanın fotoğrafıdır

Y..PRK.PT..24-204 numaralı evrakta yer alan bu jurnalde Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne muallimlerinden Binbaşı Fazıl tarafından yazılan jurnalde *Hadikatü'l-üdebâ* için Nâmık Kemâl'in fikirlerinin yer almasının yanı sıra esere şairin *Rüya*'sının baş tarafının da dâhil edildiği ve muzır ifadelerin yer almasından bahsedilir:

> "Ahlâk-ı İslâmiye' ser-levhasıyla başlayan makalenin mündericâtı hilâfet, bîat, hayâl, itaat hakkında o kadar heyecanlı ve muzır ibarâtı câmîdir ki efkâr-ı İslâmiyeyi zehirlemek için Murat haininin neşriyat-ı mecnunânesi bunun yanında ehven kalır. Zâhiren Çehar Yâr-ı Güzin hazeratının menâkıb-ı celîlesini tasvirden ibaret olan bu makalede halkın halifeye maksad-ı esâsı İslâmiyet'in Cumhuriyet'e tabi'

> olduğunu ve hilâfetin hanedâna intikali şer'an caiz olmadığını neşr ve ilândır. Maarif Nezâreti Celîlesinin bu eseri tab' ettirmekte iğmaz-ı ayn etmiş olması şayan-ı hayrettir. Eserin son sahifesini Kemâl haininin hürriyet hakkında neşredip her lisana tercüme olunan meşhur *Rüya*'sının baş tarafı teşkil ediyor. *Hadikatü'l-üdebâ*'nın Arakel Efendi'den mübayaa ettiğim ikinci nüshasını hasbe'l-sadâka takdime cüret eder ve marûzâtım şayân-ı dikkat görüldüğü takdirde atabe-i ulyâ-yı hilâfetpenâhiye arz buyurulmasını istirham ederim" (Tugay, 1961, s. 51-52).

Ayrıca Akyüz (1981, s. 506), bahsedilen kısımda jurnalcinin rapor ettiği cümlelerin eserin aslında yer almadığını belirterek, bahsedilen kısmın sonraki baskılarda yer almış olabileceğini söylemektedir. Sonraki baskılarda yer almasından ziyade önceki baskılarda yer alıp sonraki baskılarda bu cümlelerin çıkarılma ihtimali de mevcuttur. Bu duruma örnek teşkil etmesi için Yakup Kadri'nin *Yaban*'ı ele alınmalıdır: Yazar, bu romanının ilk baskısında 'eşeğin geviş getirdiğini' yazar ve bundan dolayı büyük bir tepki alır çünkü, eşek geviş getirmez. Yazar, ikinci baskısında bu hatasını düzelterek, o baskıların unutulmasını sağlar (Özgül, 2008a, s. 22-23). Bu da orijinalinde olan bir cümlenin veya kısmın yazar tarafından düzeltme amaçlı olarak çıkarılma ihtimalini de akla getirmektedir. Yukarıdaki Akyüz'ün tespiti üzerine örnek gösterilen bu çalışmadan hareketle, *Yaban* da olduğu gibi *Hadikatü'l-üdebâ'*da da eserin aslında yazar tarafından bahsedilen kısmın çıkarılma ihtimalinin üzerinde de durmak gerekir.

Şair Eşref'in yazdığı ve kuyruklu yıldızın dünyaya çarpma tehlikesini anlatan "Mukaddermiş harabisi bu dünyanın bu Yıldız'dan!" mısraı da jurnal edilir. Jurnalde 'yıldız' kelimesinden kasdedilenin 'Yıldız Sarayı' olduğu ve şairin Abdülhamîd'e gönderme yaptığı bildirilir. (İrtem, 2001, s. 79). Şair Eşref ise, aslında "şu yıldızdan" yazdım diyerek, ceza almaktan kurtulur. Şairin jurnallerden başı çokça ağırır. İzmir kazalarının birinde kaymakam iken, jurnal edilen Şair Eşref'in evinde muzır sayılan mektuplar bulunur. Kendisi ile beraber Abdülhalim Memduh, Tevfik Nevzat, Tokadizâde Şekip gibi isimler soruşturulur ve Kastamonu'ya; oradan da Bitlis'e gönderilirler. BEO 1369-102612 evrakta bu durum anlatılmaktadır:

> "İzmir Mevlevî Şeyhi Nuri Efendi ile Abdulhalim Memduh ve Tokadizâde Şekib ve *Hizmet* gazetesi sahib-i imtiyazı Doktor İbrahim Ethem ve mezkûr gazetenin baş muharriri Nevzad Efendilerin Bitlis davavekili Hasan ve Emlâk Kalemi ketebesinden Mahmud ve […] Ahmed ve Muhasib Cevdet Efendilerin dâhi Kastamonu vilayetine i'zamların şeref-sudûr buyrulan irade-i senniye-i cenab hilâfet-penahı icab-ı âlisinden bulunduğu Mabeyn-i Hümayun Başkitabet Celilesinin bit-tezkire hususu bildirilmektedir".

Yenişehirli Avnî de hafiyeler tarafından ömrü boyunca takip edilmiştir. Bu takipte Yenişehirli Avnî'nin 'fikri hür şair modelinin prototiplerinden" (Özgül, 1989, s. 65) olması

etkilidir. Sadece kişilerin veya edebî eserlerin değil; basımı yapılan ve Abdülhamîd'i vehme düşüren her şey hakkında jurnal verilmektedir. Abdülhamid'in cülusunda hazırlanan levha ters basıldığı için levhanın yeniden basım görevi Ahmed İhsan'a verilir. Bu sefer de farklı bir sorunla karşılaşılır. Prova kâğıdındaki "vel'istihkak" kelimesindeki elifin yeri değişmiş olmasından dolayı kelime "velâ istihkak" şeklinde yazılmıştır. Bu durum, jurnal sebebi oluşturmasına rağmen Ahmed İhsan, jurnalciler tarafından saraya jurnal edilmez. Provada herkesin imzasının bulunmasıyla jurnalin önünün kesildiği tahmin edilmektedir (İrtem, 1999, s. 276-277). Böylelikle kimse kimseyi suçlamaz.

Edebiyatçılar hep suçlanan, masum kişiler değildir; onların arasında da jurnalciler bulunur. Hatta bu jurnalciler kendi arkadaşlarını bile jurnal etmektedir. Edebiyatçının işi, sanatı olmasına rağmen; onların jurnale yönelmesinde çatışmalar, kıskançlıklar, makam hırsları ve padişahın desteğini alabilme düşüncesi gibi farklı etkenlerin var olması önemlidir. Aşağıda jurnal veren edebiyatçılara dair ifadeler ve jurnal örnekleri yer almaktadır. Bu örnekler, kişilerin birbirlerini nasıl, niçin jurnallediklerini göstermekle birlikte padişah tarafından toplumdaki insanların değersiz hâle getirilme propagandasının yazılı göstergeleridir.

Süleyman Nâzif, Üçüncü Ordu zâbitanından Hasan Ferid Efendi ve Mehmed Ferid adlı bir zabitin evrak-ı Muzıra taşıdığını, bu tür evrakların Selanik ve Manastır vilâyetlerine idhal edildiğine dair bir jurnal verir.

Servet-i Fünûn sahibi Ahmed İhsan, padişahın kuşku duyduğu kişilerin nerelerde dolaştığına dair jurnal verir.

Müstecabizâde İsmet'in saraya yaranmak için yenilik taraftarı Recaizâde Mahmud Ekrem ile münakaşa ettiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Müstecabizâde İsmet'in İngiltere'den gönderilen kibrit kutuları hakkındaki jurnali pek ilginçtir: Yazar, bu kibrit kutularının kapaklarının kan renginde ve markasının da kılıç şeklinde olduğu gibi Fransızca ittifak kelimesi demek olan Union kelimesinin de yazılı olmasının özel bir anlam ve şifre içerdiğini bildirmiştir.

Jön Türklerden Emanuel Karasu, Avrupa'da olan bitenden sarayı haberdar eden bazı gazetelerin nerelerde çıkartılıp satıldığına ve bunların çıkmalarının uygun olmayacağına dair jurnal vermiştir.

Meşveret gazetesi yazarı Doktor Nâzım'ın jurnalinde, arkadaşı Şerafeddin Mağmumî'nin bir hain olduğu ve yakın dostlarının yakında *Vatan* adlı bir gazete çıkaracaklarını ve bu gazetenin yazarlık görevini kendisinin yürüteceği haberi saraya verilmektedir. Doktor Nâzım, kendisinin *Davul* adlı muzır gazetenin 500 kadarını saklayarak neşredilip dağıtılmasına engel olduğundan bahseder.

İbret adlı eserde de Avrupa'da çıkan kitapları okuyanların bile jurnal edildiğini gösteren evraklar mevcuttur. Bazı jurnaller ise muzır neşriyat çıkaranların niçin, nerelere gittiklerini bildirmektedir:

> "Kadri, Hicaz'a diyerek buradan firar edip Mısır'da, şimdi Fuat dâhi geçen sene Avrupa'ya firar etmek teşebbüsünden bulundu ise de muvaffak olamadığından Mısır'a gitmeğe ve oradan istihsal edeceği pasaportla Avrupa'ya firar etmeğe karar verip Obyar mahallesinden ilmuhaber alarak Bab-ı Zabtiyeden Mısır'a gitmek için mürûr tezkeresi dâhi almış ise de ceza mahkemesinde dâvası olduğundan gidememiştir. Hâlbuki Mısır'da bu adamın kat'iyyen ne akraba ve tallükatı ve ne de irae edebilecek meşru bir sebep vardır. Kendi hesaplarından zi-iktidar bir memur tarafından bir mah-ı mukaddem Hâriciye Kalemine kaydettirilmiştir. Burada biraz hizmet eyledikten sonra istihsal eyleyeceği ufak bir memuriyeti resmiyye ile Avrupa'ya savuşmaktır. Daima Beyoğlu'nda gezer nazar-ı dikkati calip kimselerle görüşür." (Tugay, 1961, s. 84-85).

İzmir'deki yâverandan Refik'in jurnalinde Ahmed Celâleddin Paşa'nın Mısır'a geleceği ve Mısır'daki Jön Türkler hakkında bilgi içeren jurnali yer almaktadır:

> "Jandarma Dairesi Reisi Hakkı Paşa'nın oğlu Şair Celâl Bey bir taraftan Muallim Nâci'yi takliden Osmanlı padişahlarının manzum bir tarihini yazar, diğer taraftan da kafayı tütsüledikçe Abdülhamid aleyhinde atar tutar, küfürler savururdu. Bu sebeple babasıyla aralarında gürültü hiç eksik olmazdı. Celâl Bey, babasının konağında bir uşağa alaka etmiş; bu genç ile beraber Yalova'ya kaçmıştı. Babasının teşebbüsü üzerine Celâl Bey Karamürsel'de yakalanıp İstanbul'a getirilir. Celâl Bey: "Ondan ayırırsanız padişah aleyhinde tefevvuhatta bulunurum. Hepiniz mahvolursunuz!" diye tehditler eder. Babası da oğlunu ubudiyet şanına lâyık bir surette cezalandırmak için perde çavuşunu Hasan Paşa karakoluna gönderip getirttiği polis ve zabtiyelere teslim eder; Celâl Bey'in yazdığı tarihin müsveddelerini de verir. Celâl Bey, aylarca gûya istintak altında kalır. Hasan Paşa'dan iyi muamele gördüğü için ona medhiyeler yazar. Nihayet işi deliliğe vurur; Fransız hastanesine, deliler koğuşuna nakledilir. Hastanede kendisini ziyaret edenlere ailesinin hâlini
>
> *Peder hiddetli, dader hale hayran, Valide matuh!*
>
> *Bu esbab-ı cünûnu seyreden divane olmaz mı?* Beytini tekrar eder ki, bu yolda misalleri hâlâ hatırlayanlar pek çoktur" (Demiroğlu, 1955, s. 98).

Padişah muzır kişileri ve bunlarla görüşenleri takip ettirdiği gibi tiyatro oyunlarından hangilerinin izlenmekte olduğuna dair rapor ve jurnalleri değerlendirir. Şehzadeliğinden beri tiyatroların halkın üzerindeki etkisini bildiğinden vatan, hürriyet konulu tiyatroların daha dikkatli kontrol edilmesi ve bilgilendirilme yapılmasını ister:

> "3/Nisan/309: 15/Nisan/893- Dün gece Şehzadebaşı'nda Abdürrezak'ın tiyatrosunda '*Talihsiz Kızcağız' ve* Hasan'ın tiyatrosunda '*Âşıklar yahut Usta Çırak*' ve İsmail'in tiyatrosunda '*Somnanbül'* ve Mınakyan'ın tiyatrosunda '*Madmazel Yalda*' adlı tasdikli piyesler mevki-i temaşaya vaz olunarak Abdürrezzak'ın tiyatrosunda, […] Beyoğlu'nda Verdi tiyatrosunda '*Romeo-Juliet'* oyununda" (Demiroğlu, 1955, s. 76) önemli kişilerin yer aldığı ve bunların kimler olduğuna dair bilgileri içeren bir jurnaldir.

Padişahın Nâmık Kemâl'i, İtalya'nın elinden kurtarması üzerine hürriyet şairinin padişahın her zaman bir bendesi olduğunu belirten teşekkür mektubu bulunmaktadır. Hürriyet şairi olmasının yanında şairin padişaha her zaman itaat etmesi ve jurnal göndermesi de ayrı bir dikkat noktasıdır. Örneğin hürriyetperver bir şair olarak da kayda geçen Abdülhak Hâmid, Avrupa'daki gelişmeler hakkında sultana haber vermesi ve *Esrâr-ı Harem* oyunu hakkındaki malumatı padişaha gönderir:

> "Mârûz Çakerânemdir.
>
> *Esrar-ı Harem* namıyla Londra tiyatrolarının bazılarında mevki-i temâşâya vaz'edilmekte olan mudhike-i küstahânenin sefaret-i seniyece vuku bulan teşebbüsat üzerine cânib-i hükûmetten men' edildiğini evvelce arz ve işâr etmiş idim. Memnûiyet-i vâkıa İngiltere Tiyatrocuları mahfilinde pek çok kîlü kal'i müstelzim olmuş ve tiyatrolar havadisine mahsûs olan haftalık gazetenin iki nüsha-i ahîresi mudhike-i mezkûrenin icrasını men etmiş olan Ser Kurenâ Lord Şambellan hakkında birtakım taarruzât ve tecavuzât-ı lisâniye ile mâlî bulunmuştur ve bu babda parlamentoca dâhi bazı istizahât vukuuna delâlet etmek teşebbüsâtında bulundukları istihbar olunmuştur. Mudhikenin sahibi olan Mister Preston bu hususta Kral hazretlerine verdiği arzuhâlde ve nezd-i hükûmette ettiği teşebbüslerden bir semere iktitaf edemiyerek bukerre Sefaret-i seniyeye gelmiş ve oyunda açıktan Zat-ı akdes-i hümâyûn u tasvir eder bir şahıs mevcut olmadığını iddia etmekte beraber, şayet içinde muzır addolunur bir şey varsa Sefaret-i seniyece tay ve tashih edilmek üzere oyunun müsveddesini sefir paşa hazretlerine takdim etmeyi ve kendileriyle mülâkat eylemeyi istemiş ise de sefir paşa hazretleri kendisini kabul etmeyip başkâtip bey mârifetiyle eğer bir diyeceği varsa Hariciye Nezaretine müracaat etmesi lâzım geleceğini bildirmiştir. Merkum Preston sefaret-i seniyeye olan bu ziyareti ile başkâtip beyle olan mükâlemesini bugünkü (…) gazetesiyle bir suret-i istihzâkâranede nakil ve hikâye etmiş olup netice-i beyanâtından oyunda hakk-ı şâhânede bir şey olmadığı ve âza-yı Sefaretten kimsenin bu oyunu görüp muzır olduğunu anlamış da tayin etmemiş olduğu hâlde sefaret-i seniyece her nasılsa protesto edilip hükûmetin derhâl men'ine kıyam etmesi cihetine itiraz ettiği ve tazminat talebinde bulunduğu anlaşılıyorsa da hükûmetçe bu memnûiyetin geri alınacağını ümit etmediğinden oyunu Dersaadet yerine bir diğer payitaht-ı İslâm'da câri bir vak'a hâline koymak suretiyle teftişi mâfâta çalışacağı istidâî olunuyor. Bugünkü *Start* gazetesinde Dersaadet muhbiri İrân sefirinin infisalinden bahisle, buna sebep olarak Darülhilâfe'de iken şâh-ı İrân hazretlerinin dest-i kudsiyet peyvest– hazret-i hilâfet-penahiyi tkbiletmiş olması keyfiyetinin İrân'da fena te'sir hâsıl ederek cânib-i ulemadan sefir-i müşarünileyhin aleyhinde tefevvühât vuku bulmuş olduğun maddesini zikr ü irae etmek gibi lüzumsuz ve mânasız birtakım işâratta bulunmuştur. Bugünkü *Morning Post* gazetesinin İtalya ve Arnavutluk ser-levhasıyla neşrettiği bir telgrafta, Brüksel'de bulunan Arnavutluk Komitesi'nin Arnavutluk'un İtalya'ya geçmesi fikir ve maksadında olmadığı ve bunun komite erkânı külliyen aleyhinde olup kendilerinin nuhbe-i âmali Arnavutluk'un husûl ü istiklâli hususundan ibaret olduğu Münderic bulunmuştur. Ol babda ve herhalde emr ü fermân hazret-i menlehülemrindir. Londra'dan 6 Temmuz 1901

Bendeleri Abdülhak Hâmid" (Tugay, 1963, s. 52-53).

Birçok edebiyatçı şikâyetçi olduğu bu birimin farkında olmadan bir bendesi olmuştur. Buna rağmen jurnalciliğe ve jurnalcilere ağır hitamlarda bulunanlar ve eleştirenler de az değildir. Ali Ekrem, *Kaside-i Askeriyye* şiirinde Abdülhamid dönemini kötüleyip eleştirdiği gibi, 29 Ağustos 1324'te (10 Eylül 1908) yazdığı *Kırmızı Fesler* şiirinde de hafiyelik teşkilatını hicveder çünkü bu teşkilatın üyeleri bordo fes yerine, kırmızı fes takmaktadırlar. Şair, şirinde jurnalcilere seslenir, onlardan şikâyet eder ve onları "köpek, bitli kümes" ifadeleriyle de aşağılar:

KIRMIZI FESLER
Ey kırmızı fesler bakalım sizi kim besler
Aç kaldınız eyvah leîmâna
Nerde o emeller o hevesler
Hep oldu mu gümrâh
Hürriyeti ilan ediyor göklere sesler
Kırmızı fesler
Nerde o bizim kırmızı fesler o kabarmış
İfrît afacanlar
Mllet bu gürûhun başına zilleti sarmış
Geçmekle zamanlar
Batmaz unutulmuş bu köpek yüzlü a sesler
Vây kırmızı fesler ne kadar kelle kulak vây
Çıplak o gün artık
Bin sele iner eksenize şimdi amân ây
Çattık size çattık
Bizden size bir (Tuu!) mu revâ sadece hay hay
Kırmızı fesler
Ey kırmızı fesler koca jurnalci köpekler
Ey kavm-i habâset
Millet sizi tahkiri de pek çok görüp eyler
Tezîle inâyet
Şayestedir idbârınıza bitli kümesler
Kırmızı fesler
Buyurun geliniz koşunuz bir
İhsâna sezâvâr
Tertib-i denâet büyük işi haylice nâdir
'Komplo'muz var
Cemiyetimiz var yazınız haydi tersler
Kırmızı fesler

Kemal-zâde Ali Ekrem (Ali Ekrem, 1324, s. 2-3).

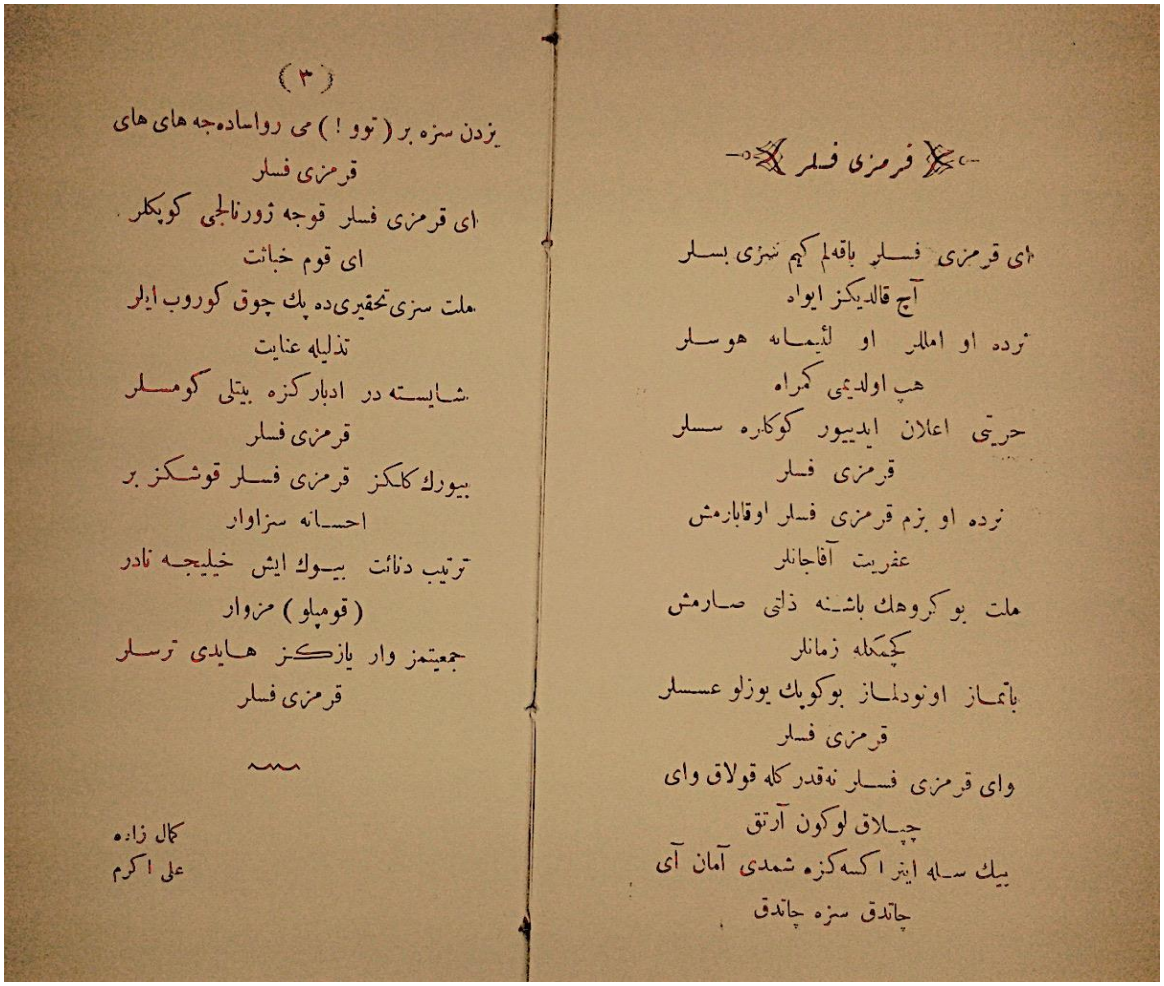

قرمزی فسلر

ای قرمزی فسلر یاقه‌لم کیم سنزی بسلر
آچ قالدیکز ایواه
نرده او املاک او لئیمانه هوسلر
هپ اولدیمی کمراه
حریتی اعلان ایدییور کوکاره سسلر
قرمزی فسلر
نرده او بزم قرمزی فسلر اوقابارمش
عفریت آقاجانلر
ملت بوکروهك باشنه ذاتی صارمش
کچمکله زمانلر
باتماز اونودلماز بوکوپك یوزلو عسلر
قرمزی فسلر
وای قرمزی فسلر نه‌قدر کله قولاق وای
چپلاق لوکون آرتق
بیك سله اینز اکسه‌کزه شمدی آمان آی
چاتدق سزه چاتدق

(۳)

یزدن سزه بر (توو!) می رواساده‌جه های های
قرمزی فسلر
ای قرمزی فسلر قوجه ژورنالجی کوپکلر
ای قوم خبائث
ملت سزی تحقیری‌ده پك چوق کوروب ایلر
تذلیله عنایت
شایسته در ادبار کزه بیتلی کومسلر
قرمزی فسلر
بیورك کلکز قرمزی فسلر قوشکز بر
احسانه سزاوار
ترتیب دنائت بیوك ایش خیلیجه نادر
(قومپلو) مزوار
جمعیتمز وار یازکز هایدی ترسلر
قرمزی فسلر

کمال زاده
علی اکرم

Resim 2.5. Ali Kemâl'in *Kırmızı Fesler* şiirinin fotoğrafıdır

Sonuç olarak, II. Abdülhamid dönemi sansürün yanı sıra jurnal ve hafiyeleriyle de ünlü bir dönemdir. Edebiyatçıların hatıratlarında sansür ve jurnal yüzünden pek çok sıkıntı yaşadıkları belirtilmektedir. Edebiyatçılar eserlerini oluştururken yazdıklarına ne mana yüklenerek jurnallenecek korku ve endişesi ile eserlerini şekillendirseler de jurnalcilerin elinden kurtulamazlar. Bu yüzden "istibdadın casus gözlerine karşı insan kendisini ne kadar perdelerle muhat görürse görsün, pek büyük bir gaflet karanlığı içine gömülmüştür" diyerek durumun ciddiyetini belirten Halid Ziyâ (2008, s. 619) haklıdır çünkü o dönemde en yakınları tarafından bile jurnal edilme tehlikesiyle karşı karşıyadır insan. Bu kişiler çoğunlukla kendilerini korku ve endişeden uzak tutmak için dikkatleri diğerlerinin üzerine çekenlerdir. Bunların dışında edebiyatçılar arasında "altın", "gümüş", "şan" ve "şöhret" gibi nedenlerle jurnalleri padişaha sunanlar da vardır ve jurnalciler sayesinde ülkede 'korku saltanatı' oluşmuştur. Jurnal edilenlere ikamete bağlı memuriyet gibi cezai yaptırım uygulanmaktadır. Bu, cezai bir yaptırım gibi görünse de devlet politikasının işleyişi için elzem bir uygulamadır. Sürgün olarak ele alındığı için bu uygulama sürgünler sayesinde

oluşan bir edebî mecra oluşmuş ve devlet eliyle hürriyet fikrine ve jurnal verme sebeplerine ortak olunmuştur.

2.1.3. Sürgünler

Sürgün "ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse, menfi" (TDK, 2005, s. 1831) olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı Devleti zamanında sürgünün birden fazla anlamı bulunur. Birinci anlamı 'iskân ve yerleştirme'dir. "İkinci anlamıyla sürgün tamamen hukukî bir terimdir ve bir 'ceza' çeşididir" (Köksal, 2006, s. 284). Yani sürgün, vatan toprağından uzak, kişinin bilmediği bir yerde hapsedilmesi olarak, uygulanan bir cezadır. Abdülmecid zamanındaki sürgün cezaları buna örnek gösterilebilir: "1867 yılında tutuklanmış ve sürgüne gönderilmiş siyasî suçlular hakkında bir genel af ilan edildi. […] 4-5 seneden beri İstanbul'dan uzakta Trablusgarp'ta, Kıbrıs'ta, Akka'da, Rodos ve İstemköy zindanlarında mahpus ve sefil yaşayan 20-25 kadar tutuklu İstanbul'a gelmiş, ailelerine kavuşmuşlardı" (Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 371). Abdülhamid döneminde de sürgünün bir ceza olarak uygulandığı örneklerle karşılaşılmaktadır. Saltanatının ilk döneminde sadrıâzam olan Mithat Paşa ile padişahın siyaset anlayışları bağdaşmaz. Padişah, onu İstanbul'dan Avrupa'ya sürer. Zaman sonra yurda geri döndürülen, valiliklerde çalıştırılan ve Abdülaziz'in ölümünden suçlu bulunan paşa hakkında, idam kararı çıkartılır. İdam emri bizzat padişah tarafından sürgün olarak değiştirilse de paşa, 1884 yılında Taif zindanında boğularak öldürülür. (Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 697). Sürgün, Abdülhamid döneminde ceza yöntemi olarak daha çok ikamete bağlı memuriyetle ortaya çıkar. Bu dönemde devletin tehlikeli kabul ettikleri sürgünle hem devlet işlerinde çalıştırılır hem de payitahttan uzak tutularak onların siyasî girişimlerinin önüne geçmeye çalışılır. Bu da, ikamete bağlı memuriyet adı altında sürgüne gönderilme politikasını ortaya çıkarır. Abdülhamid tarafından ikamete bağlı memuriyet ile İzmir'e gönderilme emrini alan Tahir Kenan, bunu 'nefy'e gönderilme olarak algılamıştır (Uşaklıgil, 2008, s. 432). Ali Kemâl de ikamete bağlı memuriyetle sürgün olanlardan biridir (Ali Kemâl, 2004, s. 165). Süleyman Nâzif, ikamete memuriyet göreviyle senelerce Bursa mektupçusu olarak görev yapar (Tahsin Paşa, 2008, s. 281-282). Ziyâ Paşa ise 10 Ocak 1877'de Suriye Valiliği'ne tayin edilir. Devletin beyin takımlarından biri olan Nâmık Kemâl, Abdülhamid'in himayesine rağmen hem Abdülmecid hem de Abdülhamid döneminde ikamete bağlı memuriyetle payitahttan uzaklaştırılmak istenir: "Nâmık Kemâl'in 'Şark Meselesi' başlığı altında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yazdığı en son makaleden dolayı bu gazeteden uzaklaştırılmak istenmesi, Erzurum Vali

Muavinliği'yle İstanbul'dan sürülmek istenmiştir". (Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 201). Fesch'e göre Nâmık Kemâl, Abdülhamid'in çekindiği isimlerden biridir: "Abdülhamid, uzun süre bu tanınmış şairi karşısına almaya tereddüt etti. Kendini yeterli derecede güçlü hissettiği zaman da güpegündüz Devlet Şûrası toplantısında onu tevkif ettirip sürgüne yolladı" (Fesch, 1999, s. 45). Ahmed Râsim ise, Nâmık Kemâl'in hürriyete ait ateşli fikirlerinin coşkun hâlde olmasından dolayı padişahın şair hakkında olumsuz bir düşünceye sahip olduğunu belirtir (Ahmed Râsim, 1980, s. 96). Hâlbuki Abdülhamid hem şairle hem de şairin ailesiyle yakından ilgilenir, onu hep himayesinde bulundurur. Şairin mektuplarında ve arşiv belgelerinde de yer alan bu durum padişahın 'düşmanına dostundan daha yakın olma' politikasını uyguladığını düşündürmektedir. Sürgün edilenler genellikle devletin yetiştirdiği önemli kişilerdir ve devlette üst düzey görevlerde yer alırlar. Padişah, maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılamalarına da yardımcı olur.

Arapça kökenli nefy ve tağrîb sözcükleriyle ifade edilen sürgün kelimesini 'baskı, zorbalık, çoğu kez de şiddet' olarak tanımlayan Cortazar, kelimenin sözlük ve siyasî anlamıyla ele almaktadır. Hâlbuki sürgünün olumsuz özelliklerinin yanında olumlu özelliklerinin de bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle edebiyat yönünden ciddi kazanımlar doğuran sürgün, sanatçıda edebî zenginleşme ve duyarlaşma sağlama özelliğine sahiptir. Edebiyat için ciddi bir kazanım olan bu edebî zenginliğe, 'sürgün edebiyatı' adı verilir. Sürgün cezası alan birçok şair ve yazar sansür uygulamasına marûz kalır. Düşüncelerini ve yazı icraatlarını hükûmet lehine çevirmeyen sanatçılar sürgüne gönderilir. Ülkedeki sansürden uzak kalan yazarlar sürgünde eserlerini rahatlıkla kaleme alarak, ülkedeki yazarlara göre daha verimli olur. Sürgün yazarlarından bazıları, nispeten çok azı, da ortama alışma ve yaşam koşullarına uyum sağlama problemlerinden dolayı edebî zenginleşmeden ziyade 'edebî körelme' yaşar. (Andaç, 1996, s. 23). Sürgünde edebî anlamda yıldızı parlayan birçok edebiyatçı vardır. Bunda sürgünde olan, mazlum görülen yazara önem verilmesi ve bu yazarların sürgün zamanlarında kaleme aldığı eserlerin dikkat çekici olması etkilidir. Çoğunlukla sürgün yazarları eserlerinde "iç ve dış sürgünlüklerinin serüvenini yaşayarak" (Timur, 2008, s. 15) yazarlar. Bu isimlerin bazıları: "James Joyce, Robert Musil, Rainer Maria Rilke, Ernest Heminway; Henry Miller, E.Scott Fitzgerald, Henry James, Gertrude Stein, T.S. Eliot, E.E. Cumming, Kavafis, Lawrence Durrell"dir (Timur, 2008, s. 15).

Nâmık Kemâl gibi ülke sorunlarını tartışan, eleştiren ve gazete aracılığıyla halka duyuran siyasî kimliği olan edebiyatçılar halkı galeyana getirdikleri için siyasî suç işlemiş

sayılırlar. Nâmık Kemâl, 'Girit mevzuu' hakkında eleştiriler yazdığı için sürgün edilenlere örnektir. Bir başka örnek ise Gedikpaşa Tiyatrosunda 1873 yılında sahnelenen *Vatan Yahud Silistre* oyunun, halk üzerindeki büyük tesiridir. Bu tesir, sarayda korkuya neden olur. Bunun üzerine *İbret* gazetesi kapatılır ve oyunun sahnelenmesi yasaklanır. Durumu "Zarar yok. Dünyada kim kalmış! Ne sürekli olmuş! Yaşasın vatan!" içerikli yazıları ile tenkit eden Nâmık Kemâl ve arkadaşlarına sürgün cezası verilir. "*Sirac* gazetesi sahibi Tevfik Bey'le *Dağarcık* dergisi yazarı Ahmed Midhat Efendi Rodos'a, *İbret* başyazarı Nâmık Kemâl Bey, Magosa'ya ve yine *İbret* yazarlarından Nuri Bey ile medrese talebelerinden Hakkı Efendi Akka'ya gidecek ve bundan böyle bu adları sayılan yerlerde oturacaklardı". Yazarlar bu emre uyararak, sürgün giderler. Gittikleri yerlerde kendilerine hürmetle davranılır. (Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 464). Koloğlu'na (1983, s. 84) göre yazarların sürgüne gönderilmelerinde, tiyatroda gösterilen coşkudan ziyade gazetelerde yayınlanan Nâmık Kemâl'in yazıları sebep olmuştur. I. Meşrûtiyet'in ilanına kadar yazarların sürgün cezası devam eder. Nâmık Kemâl gibi değerli düşünürlerin bu sürgünleri lehlerine çevirdikleri görülür. Bu sürgünler sayesinde gizliden gizliye Anadolu'da hürriyet ortamının oluşmasına zemin hazırlanır: "II. Abdülhamid, İstanbul'daki okullarda ve fakültelerde çağdaş bir eğitim gören binlerce Türk gencini sürgün ederek, istemeden özgürlük davasına büyük ölçüde hizmet etmiştir" (Fesch, 1999, s. 402). Bu gençler davalarını yarı yolda bırakmayıp, gittikleri yerlerde düşüncelerini yaymaktan ve yazmaktan geri kalmaz. Eserlerini edebî çerçevede ele alanlar 'sürgün edebiyatı'na da katkı sağlayanlardır. Örneğin, "İstanbul'da yayımladığı gazetede yer alan bir yazıdan ötürü "sürgün" olarak Trablusgarp'a gönderilen Şemseddin Sâmi" (Varlık, 1983, s. 101) *Trablusgarp* gazetesini yönetir; "Edirne'den İzmir'e sürgün olarak gönderilmiş olan Mehmed Necib 'Türkçü Necib', *Ahenk*'e gönderdiği ilk yazısından" itibaren *Hizmet'*te de savunduğu fikirlerini açıklama cesaretini bulur (Arıkan, 1983, s. 107-108). Yazarlar gittikleri yerde yeni eserlere imza atarlar. Nâmık Kemâl, Magosa adasında iken on iki eser kaleme alır. Ahmed Midhat Efendi "*Letâif-i Rivayât* kitapçıklarından bazılarıyla Kırkambar'ın ilk on kitapçığını yazıp İstanbul'da yayımlatır. […] *Mektuplar* (N. Kemâl), *Menfa* (A. Midhat), *Yeni Osmanlılar Tarihi* (Ebüzziyâ Tevfik), *Akka* (Menapirizade Nuri), *Yâd-ı Mâzî* (Bereket-zâde İsmail Hakkı)" sürgünde neşredilen eserler arasındadır. Neşredilen bu mektup ve hatırat türü eserler, hem dönemin özelliklerini anlatması hem de sürgün edebiyatını teşkil etmesi bakımından önemlidir. Meşrûtiyet romanlarına da yansıyan dönem çatışmaları, romanların kurgusunu oluşturmuştur:

> "Çatışmanın bir tarafında Jön Türk kimliği içindeki fert, öbür yanında ise, bütün kurumları ile birlikte yönetim yer alır. Fert, sahip olduğu fonksiyonları itibarıyla vatanperver ve hürriyetçidir. Meşrûtiyet rejiminin tesisi için her türlü fedakârlığa katlanır. Bu yolda sürgünü göze aldığı gibi gerekirse canını bile etmekten çekinmemiştir. Çatışmanın öteki cephesini oluşturan karşıt güç ise, Abdülhamid idaresidir" (Timur, 2008, s. 16).

Sürgüne gönderilenler, çoğu genç ve Jön Türk çalışmalarıyla alakası bulunan kişilerdir. Örneğin siyasetle uğraşan Abdülhalim Memduh, Abdülhamid idaresini tenkit ettiği için sürgüne gönderilir. Siyasî kimliği veya siyasî bir duruşu olan kişilerin sürgün edilmelerinde, bu kişiler hakkında padişaha verilen jurnallerin de etkili olduğu arşiv evraklarından anlaşılmaktadır. Padişah gittikçe güçlenmeye başlayan hatta kendisini hal' etme planları kuran bu Jön Türk yapılanmasının ilerlemesini önlemek için halkı Jön Türklerden uzaklaştırmaya çalışır. Kendi arkadaşları tarafından jurnallenenler, saray tarafından tevkif edilerek tutuklanır ve çoğu Trablusgarp ve Fizan'a sürülür (Tunaya, 1998, s. 20).

Edebiyatçı ve edebiyatseverlere ayrı bir bakış açısı yaratmış olması bakımından sürgün minvalinde oluşan bu edebiyat önem arz eder. Sürgünler sayesinde, edebî eserde mekân çeşitliliği artar, edebî çevre İstanbul'un dışına, Trablusgarb, Fizan, Akka, Halep gibi merkezlere çıkar. Yazarların ele aldıkları eserlerde mevzular, farklılık gösterir. Örneğin, Ali Kemâl, sürgün yeri Halep'e giderken yolculuk esnasında tanıştığı bir ailenin büyük kızı olan Seher'i, *Çölde Bir Sergüzeşt* isimli eserinde anlatır (Yüksel, 2009, s. 1482). Çevre unsurunun eserde yeni bir mekân olarak yer alması, mekânın İstanbul'un dışına çıkması ve Anadolu insanının edebî eserde kendini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Ayrıca sansüre uğrayan edebiyatçıların varlığı iktidar düzenin iyi gittiğini göstermektedir. Çünkü entelektüel olan kişi içinde bulunduğu şartları hiçbir zaman yeterli görmez. Daha iyisini ister ve arar. Bu yüzden sadece Osmanlı'da değil bütün dünyada sanatçılar, sansürün acımasız uygulamalarına marûz kalmışlardır: L'abbe Prevost, Voltaire, Rousseau, Mme de Stael, ChateauBirand, Stendal, Verlaine, St. Exupery, Malraux, Jean Giraudoux, A.S. Puşkin, İ.S. Turgenev, F.M. Dostoyevski, Saltıkov Sçedrin, N.G. Çernişevski, M. Gorki, İ. İ. Bunin, Y. İ. Zamyatin, İ. G. Ehrenburg ve A. İ. Soljenitsin gibi ünlü edebiyatçıların sansüre uğramaları ve sürgün edilmeleri Osmanlı'nın Abdülhamid dönemindeki uygulamalarıyla benzerlik taşır.

Sürgün, birçok yazarın eserlerini - Jön Türklere dâhil olsun ya da olmasın- ilgi çekici hâle getirir. Halk sürgün edilen sanatkârın hayat hikâyesini ve eserlerini merak eder. Romanlarda sürgün bir konu veya hatıra olarak işlenir. Romanlarda, okudukları veya bulundurdukları yasak eserlerden, Jön Türklere dâhil olmalarından, yazdıkları ve siyasî

uğraşılarından kaynaklanan birçok sürgün sebebi gösterilmektedir. Yasak neşriyatı bulundurma ve okumalarından dolayı sürgün edilenlerden biri Ahmed Midhat Efendi'nin 1908'de yazılan *Jön Türk* romanında ele alınmaktadır. Roman kahramanı Nurullah, odasında bulunan kitaplardan dolayı yargılanır. O kitapların odasına nasıl geldiğini bile bilmeyen Nurullah, kendisine sorulan soruları cevaplayamaz. Bunun üzerine Nurullah, kalebent olarak Akka'ya sürgün gönderilir. Yazarın *Menfi* romanında da evinde *Meşveret* gazetesi bulunan Ekrem, yakalanarak sürgüne gönderilir. Yazdıkları ve siyasî uğraşıları yüzünden sürgün edilenler de romanlara konu olur. Bekir Fahri'nin *Jönler* romanında Necip, Jön Türk damgası yemesi nedeniyle sürgüne gönderilir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Bir Sürgün* adlı romanında ise, Jön Türklerin siyasî uğraşları mevzu edilmiştir. Halid Ziyâ Uşaklıgil'in *Nesl-i Ahir, Hekim Aşkı* gibi romanlarında karakterlerin yaşadığı sürgünlerin siyasî gerekçelerine değinilmektedir. Reşad Nuri Güntekin'in *Değirmen* adlı romanında ise başkarakter Halil Hilmi Efendi, Yıldız Sarayı'nda şehzadelerin hocalığını yapar. Ama Halil Hilmi Efendi, şehzadelerden birisini aşağıladığı için sürgüne gönderilir. Emre Caner'in *Sürgün ve Hürriyet Paris'te Bir Jön Türk* romanında başkahramanlarından İhsan Sâdık, Abdülhamid'in hafiyelerinden biri olup, İstanbul'dan Paris'e kaçması ve orada sürgün hayatı yaşaması anlatılmaktadır. İhsan Sâdık'ın ihtilâlci bir ruha sahip olmasında hürriyet fikirleriyle dolu kitapları okumasından kaynaklandığı belirtilmektedir.

Abdülhamid döneminde yaşanan sürgünlerin romanlardaki mekânları şu şekildedir: "Akka, Atina, Bağdat, Batum, Beyrut, Bingazi, Büyükada, Fizan, Gelibolu, İşkodra, İtalya, İzmir, Kahire, Konya, Kütahya, Makedonya, Malta, Midilli, Paris, Suriye, Şam, Taif, Trablusgarb, Vilâyet-i Şarkiye, Yemen". Sürgün yerinin en önemli özelliği merkezden uzak ve yaşam şartlarının farklı olmasıdır. Sürgünlerin bazıları gönderildikleri yerlere ya alışır ya da alışamaz. Bu sürgünler, sürgünlükleri sırasında siyasî görüşlerini yayma ihtiyacı duyar. Daha büyük ve özgür mekânlara kaçma isteği içlerinde doğar. Sürgünde oluşturulan edebiyatın istemeden özgürlük davasına katkı sağladığı bir gerçektir. Sürgün edilen sanatkârın büyük bir üne kavuşmasında etkilidir. Ayrıca sürgün, edebî eserde mekân çeşitliliğinin artmasını ve Anadolu insanın yer almasını sağlar. Yani uygulanan sürgün politikası, edebî çevrenin İstanbul'un dışına çıkmasında önemli bir etken olur. Ayrıca sürgün edilenlerin gittikleri yerde yazdıkları edebiyat ürünleri ve bunların yasaklı sayılmaları konu için önemlidir. Bir kısmı sürgünde yazdıklarını Meşrûtiyetten sonra yayımladı.

2.1.4. Firariler

Müttefiklik ve muhaliflik, sosyal bir varlık olan insanın özelliğidir. Ayrıca toplumda bir birey olmak için gereken ön şartlardan biridir. Entelektüel kişi, içinde bulunduğu durumu kabullenmeyerek daha iyisini arar. Entelektüel sanatçılar yüzünden Abdülhamid döneminde saray erkânının birçoğunda edebiyatçılara karşı olumsuz bir tutum söz konusudur. Sebepleri birden çok olan bu tutumda, bu iki zümrenin birbirine yabancılaşmasının da etkili olduğu düşünülmektedir:

> "Babıâli'den başlayarak bütün hükûmet devairi mensupları alıştıkları edebiyattan başka bir yazı ile kalemlerde kullanılan resmî lisana hiç benzemeyen bir üslupla meydana çıkmaya çalışan bu genç ve genç oldukları için içtinap edilmek lâzım gelen zümreye muhalifti. Saray basiret ve tecessüs gözünü dikmiş duruyordu; oradan mülhem olan bütün anasır fırsata mütekarrıp, ne zaman buradan bir külâh vesilesi zühur edecek diye pusuda idi." (Uşaklıgil, 2008, s. 626).

Muhaliflik veya müttefiklik sebeplerin yanı sıra yurt dışında oluşan edebiyatın özellikle Fransız edebiyatının hürriyet fikrine kaynak olduğu ve hürriyet düşüncesi taşıyan gençlerin iradelerinin, hükûmet tarafından kontrol altına alınmaya çalışılmasıyla Avrupa'ya firarların başladığı görülmektedir. Ama firarların çoğu her zaman bu amaç doğrultusunda gerçekleşmemiştir:

> "Avrupa'ya firar edenler uzaktan başka türlü görünmek ve birtakım dedikodular yapmak yollarını takip ettiklerinden hünkâr bunu hiç hoş görmez, bundan bilhassa gocunurdu. Esasen bu sebeple idi ki firar tarikine tevessül edenler çoğalmıştı. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse Avrupa'ya firar edenlerin kısm-ı azamı memleketin idaresine veyahut Sultan Hamit'in siyasetine ilân-ı isyan için değil ya fazla bir menfaat celbi maksadını takip yahut teveccüh ve iltifatın ziyanının müşahede ettikleri için kaçmışlardı" (Tahsin Paşa, 2008, s. 255-256).

Sadece Abdülhamid döneminde değil; ondan önceki dönemlerde de bu gibi firarlarla karşılaşılmaktadır: "Sultan Abdülaziz'in devr-i saltanatında ve Âli Paşa'nın zaman-ı sadaretinde memlekette hürriyet-i fikir ve lisanlarını saklayamayan ve halkı bu yolda tenvire çalışan gençler aleyhine şiddetli takibata tevessül olunduğundan bunların bir kısmı nasılsa bir yolunu bularak Avrupa'ya firar etmişlerdi" (Tahsin Paşa, 2008, s. 306).

Abdülhamid saltanatının dönem gençliği, basını kullanarak kendilerini hem içte hem de dışarda güvence altına almayı başarırlar. Maişetlerini Abdülhamid'in vehminden ve basının gücünden yararlanarak elde etmektedirler. Çünkü, "zaman pek nazik, halkın efkâr ve hissiyatı son derece galeyanda olduğundan matbûâtın neşriyatı bu nezaket ve galeyanı fena yola sevk edebilirdi" (Tahsin Paşa, 2008, s. 492) düşüncesini taşıyan padişahı yönlendirmek onlar için çok kolay bir meseledir. Padişahın yanı sıra hürriyet taraftarı olan

nüfuzlu kişilerden gizlice maddî destek aldıkları da ayrı bir gerçektir: "Avrupa'daki Türk gençlerine Mısırlı Mustafa Paşa'nın nakden küllî muavenette bulunduğu anlaşılıyordu" (Tahsin Paşa, 2008, s. 306). Ayrıca firar edenler kendi maişetlerini çıkardıkları gazete ve risalelerle de elde etmektedirler:

> "O tarihlerde Avrupa'da intişar ve Sultan Hamid'in şahsı ve iradesi aleyhine birçok şiddetli yazıları ihtiva eden gazete ve risaleler bu korkuyu bir kat daha teşdit etmekte idi. Türkiye'den firar ederek Mısır'a Avrupa'ya giden bazı kimselerin arada içtimalar aktettikleri ve faaliyet programları hazırladıkları hususî vesait-i istihbariye tarafından peyderpey bildirilmekteydi" (Tahsin Paşa, 2008, s. 439).

İstibdad döneminde basın hayatlarını istedikleri gibi devam ettiremeyen kalemler yurt dışına kaçarak, orada amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır (Yılmaz ve Doğaner, 2007, s. 4). Nâmık Kemâl'in *Tasvir-i Efkâr*'daki yazılarını durdurabilmek için, Nâmık Kemâl'e Erzurum Vali Muavinliği görevi verilmiştir. Şair, oraya gitmemek ve vakit kazanmak adına Yusuf Kâmil Paşa ile Fuat Paşa'nın muhabbetinden yararlanmıştır. Bu durum üzerine İstanbul'u bir an önce terk etmesi ve görevinin başına gitmesi için şaire para teklif edilmiştir (Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 53-60). Bunlar, şairin yurt dışına kaçış macerasını tetikleyen olaylar zinciridir. Yazar, düşüncelerini yazıya aktarmaya firar ettiği yerde de devam eder. Dönem gençliği arasında yurt dışına firar edemeyenler de bulunmaktadır. Bunlardan fikrî hareketlerini alenî hâle getirenlerin menfalarda süründürülerek, akıllarının başlarına gelmesi, icraatlarını bırakması amaçlanmıştır. Firar edemeyenlerden bazıları, hürriyet düşüncelerini gizli olarak içlerinde taşımış ve gizli sohbet ortamlarında alenî hâle getirmişlerdir. Bu kişilerin çoğunluğunu, devlet memurları oluşturmaktadır.

Yurt dışına firar eden kişilerden aynı fikre hizmet edenler, kendilerini Jön Türk olarak tanıtarak bir arada hareket etmişlerdir. Düşüncelerini yurt dışında hayata geçiren şairlerden biri Nâmık Kemâl'dir. Şair, hürriyet heyecanını taşıyan ve bu heyecanı düşünceleri ile çevrelerine aktaran bir grubun oluşmasında etkili olmuştur. Bunlardan biri Abdülaziz; diğeri Abdülhamid döneminde ortaya çıkan Jön Türklerin ilki Yeni / Genç Osmanlılar; diğerine ise sadece Jön Türk denilir. Hükûmete ve padişaha karşı olan bu iki grubun asıl amacı istibdadla yönetilen Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hürriyetle engellemektir. İnsanın zihnî kalıplarının oluşmasında eğitim, önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden Yeni Osmanlıların bürokrasiden; Jön Türklerin ise tıbbiye, mülkiye gibi yüksekokullardan yetişmiş olmaları bu iki grup arasındaki farkın bir nedenidir (Yazıcı, 2002, s. 139).

Yeni Osmanlı ve Jön Türkler, siyasî politikaya fikirleriyle etki ederek devletin yönetimine dâhil olmayı amaçlar. Bu yüzden siyasî grupların her hareketi takip edilir ve hareketleri durdurulmaya ayrıca onların padişaha bağlı olmaları sağlanmaya çalışılır. Bunun için bu kişilere önce makam, mevki, nişan, para gibi ödüller verilerek bu kişilerin susturulması sağlanır, başarılı olamadıklarında ise para cezası kesilir. Merkezden yani İstanbul'dan uzak vilayetlerde ikamete bağlı zorunlu memuriyetler verilerek devlet adına çalıştırılır. Bu uygulamayla da bir başarı elde edilmediği takdirde hapis cezaları da uygulanmaktadır. Firarların çoğunluğunu oluşturduğu için Jön Türklerin kimler ve amaçlarının neler olduğunu bilmek gerekir.

Yeni Osmanlılar ile bu grup arasındaki en önemli farklardan biri, Abdülhamid yönetimine karşı olan bütün muhalefet gruplarının bu isimde birleşmesidir (Somel, 2009, s. 107).

> "Yeni Osmanlılar 1887-1888'lerde fikir ve aksiyon olarak Türk edebiyat ve siyaset hayatından çekilirken, yeni bir nesil, bu def'a Abdülhamid saltanatına karşı muhalefete başlıyordu. Ali Suavî'nin, 1878 Mayısında, bilinen akıbetiyle nihayetlenen Çırağan Sarayı vak'asından sonra da V. Murad'ı tahta geçirmek için girişilen teşebbüsler durmamıştı. 'Cleanthi Scalieri- Aziz Bey Komitesi' denen gizli bir teşekkül, Ali Şefkatî Bey'in Napoli ve Cenevre'de *İstikbal* gazetesiyle yürüttüğü mücadele bu teşebbüsler cümlesindendir" (Emil, 1982, s. 9).

Jön Türklerin en önemli gayelerinden biri "Avrupalıların, Türkiye'ye iyileşmesi imkânsız bir hasta nazarıyla bakmak hususunda yanıldıklarını göstermek"tir (Uğur, 1955, s. 349). Jön Türklerden Suriyeli Halil Ganem Efendi, mektubunda "Jön-Türklük istibdâd ve tazyikten doğmuş millî emellerin heyet-i mecmuasıdır" (İrtem, 1999a, s. 94-95) diyerek aslında baskı, zorlama ve sansürün bir amaçta birleştiğinden bahsetmektedir. Bu şartlar arasında ortaya çıkan neşriyat çalışmaları, hürriyet ateşini içinde taşıyan gerçek hürriyetperverlerin elinden her zaman çıkmasa da ortaya çıkan çalışmalar, padişaha endişe verecek kudrettedir. Bu sebeple, hafiyeler aracılığıyla Jön Türklerin çalışmalarından haberdar olmaya çalışılarak hükûmet ona göre öne gardını alır. Hafiyelerin Jön Türklerin arasına girebilmesi için bir Jön Türk kaçağı gibi görünmesi ardından hapsedilip sonra sürgüne gönderilmek suretiyle başarırlar. Arasına karışan hafiyeler sarayı olay ve durumlardan haberdar haberdar eder. Yusuf Fehmi'nin *Paris'te Türkler* adlı kitabında bu durum daha detaylı olarak anlatılmaktadır (İrtem, 2001, s. 83). Hafiyelerin Jön Türklerin arasın sızma çabaları dönemi anlatan romanlara da konu olur. Bekir Fahri Bey'in *Jönler* (2013) adlı romanında İstanbul ve özellikle Jön Türklerin yaşadığı şehirlerde gizli hafiyelerin olduğundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla buralarda yaşayan Jön Türkler, kime güveneceğini bilemez. Yavaş yavaş ülkeden firarlar da başlar. Birçok ülkeye firar edilmekte

ama genellikle firarların çoğu Avrupa'ya yapılmaktadır. Abdülhamid dönemi firarları eserlerde nereden nereye olduğu şu şekilde gösterilmektedir:

1. (*Jönle*r romanında) Selânik'ten Mısır'a,
2. (*Jönler* romanında) Mısır'dan Avrupa'ya,
3. (*Jönler* romanında) Mısır'dan Bulgaristan'a,
4. (*Jön Türk* romanında) Akka'dan İskenderiye'ye,
5. (*Hekim Aşkı, Gökyüzü* romanlarında) Trablus'tan Paris'e,
6. (*Bir Sürgün* romanında) İzmir'den Fransa'ya,
7. (*Menfi* romanında) Konya'dan Paris'e,
8. (*Sinekli Bakkal* romanında) Şam'dan Avrupa'ya,
9. (*Sevdâ-yı Meftûn* romanında) İzmir'den Kıbrıs' Oradan Londra'ya" (Timur, 2008, s. 269-275)
10. (*Sürgün ve Hürriyet Paris'te Bir Jön Türk* romanında) İstanbul'dan Paris'e.

Firarlar, gençlik için hürriyetle ortaya çıkan bir idea olarak kabul edilebilir çünkü "gençlik, sorunları tek açıdan görmeye eğilimli; 'evet', 'hayır' biçiminde tek yanlı kesin yargılara vararak yaşanmış anların zorunluluğunu, gereklerini düşünmüyor." (Yalçın, 2010, s. 52). Bu yüzden olaylara tek yönlü bakmaktadırlar, denilebilir. Buna, Jean Jaurés ile yapılan Jön Türklerin görüşmesi de örnek olarak verilebilir: Jön Türkler, ünlü politikacı Jean Jaurés'e, birçok Osmanlı vatandaşının Avrupa'nın kötü ve çökmüş olduğunu düşündüklerini ama kendilerinin bu düşünceden yana olmadıklarını bildirirler. Yenilikçi ve aydın bir kişi olan Jaurés'den "Ben de sizin mütercîler gibi düşünüyorum, onlar haklı Avrupa kötüdür ve değişmelidir!" (Özgül, 2008a, s. 200) cevabını alan Jön Türkler şaşırırlar çünkü, onların gözünde hürriyet davasında Avrupa önemli merkezlerden biridir. Aldıkları cevaba rağmen gençler düşüncelerinden vazgeçmez. Jön Türkler neşriyatların yanı sıra fikrî hareketleri için her türlü yolu kullanmaktadırlar. Bunlardan biri, halkı derinden etkileyen tiyatro ile fikirlerini halka entegre etmeye çalışmalarıdır:

> "Eski Jön Türkler ana hedef olan özgürlük ve Meşrûtiyet'e ulaşmak için gelişme ve ilerlemenin elde mevcut her türlü aracından yararlanmayı öngörüyorlardı. Bundan dolayı, tiyatroyu da gelişme ve ilerlemenin vazgeçilmez yardımcı araçlarından biri olarak kabul etmişlerdi. Tiyatro bir eğlenceydi ama eğlendirerek öğretmesinin ve eğitmesini de biliyordu" (Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 443).

Üniversiteler, muhalif grupların oluştuğu önemli yerlerden biridir. İstanbul Üniversitesi'nde tarih dersi veren ve edebî kimliği de olan Jön Türklerden Mizancı Murad'ın Avrupa'ya firar etmesinin ardından bu dersler denetim altına alınır. Buna rağmen eğitim

kurumlarında muhalif grupların oluşmasının önüne geçilemez (Tekeli, 1999, s. 77). Eğitim kurumlarından Jön Türklere katılanların sayısı gittikçe çoğalır. Hükûmet, edebiyat ve tarih derslerini kontrol altında tutarak, zihin yıkanmasının önüne geçmeye çalışır. Muhalifler grupların lider konumundaki kişiler muhaliften vazgeçmeleri konusunda ikna edilerek muhalif grubun çökertilmesi ve grup arasındaki bağın zayıflatılması amaçlanır. Jön Türklüğü bırakması istenen Mizancı Murad'ın bu isteğe karşı hürriyet ile ilgili talebi vardır. Talebine hükûmetten olumlu yanıt alan Mizancı Murad, sarayın sunduğu Devlet Şûrâsı üyeliğini kabul eder ve İstanbul'a döner. "Kurenadan Dağıstanlı Emin Bey merhum vasıtasıyla Sultan Hamid'in Murad Bey'e sûret-i mahsûsada iltifatta bulunduğu ve *Mizan*'ın tekrar saha-i intişara çıkmasını teshil için mübrem masarifine medar olmak üzere beş yüz lira ihsan ettiği" bilgisi bulunur (Tahsin Paşa, 2008, s. 48). Mizancı Murad'a verilen söz yerine getirilmez. Murad Bey'in davasını bırakıp padişahın verdiği memurluğu kabul etmesi ise, onu idol alan gençleri hayal kırıklığına uğratır. Bu da gençler arasındaki Jön Türklük duygu bağını inceltir. Davası uğrunda kararlı adımlarla ilerleyen Ahmet Rıza Bey ve yandaşlarının bulunması, sönmek üzere olan Jön Türklük ateşini yeniden alevlendirir (Yalçın, 1975, s. 52-53). Ama bu ateş eskisi gibi güçlü olmaz.

Yurt dışındaki Jön Türklerin memleket ahvali hakkındaki yazıları, Sultan Abdülhamid tarafından özellikle takip edilmektedir. Padişah beğendiği yazıların yazarlarını taltif-teşvik ile bu tür yazıların devamlılığını sağlar. Beğenmedikleri yazıların yayınlanmasını engellemeye çalışır; başaramazsa o yayının yurda girişini yasaklayarak, halkın arasına nifak tohumlarının yayılmasının ve saray halk arasındaki hilafet ve saltanat bağının kopmasının önüne geçmeye çalışır. Muzır neşriyatı, hafiyeler aracılığıyla anında öğrenir. Muzır yazıların sahiplerini cezalandırmaktan ziyade ikna ederek yanına çekme politikasını uygulayan padişah bu politikadan zararlı çıkacaktır. Çünkü kendi tarafına çektiği ya da tarafında olan muhabir ve yazarları hediye ve paralarla taltif etmektedir. Bunu bilen bazı yönetici, yazar ve muhabirler kendi menfaatlerinde yazı sanatına dönüştürürler. Bazı yöneticiler ise padişaha yaranabilmek için Jön Türkleri kendi istekleri doğrultusunda yönlendirerek yönetir. Mısır Hidivi'nin padişahın gözüne iyi görünebilmek için birkaç Jön Türk'ü Mısır'dan çıkarması bu duruma örnek gösterilebilir. Jön Türk olmadıkları hâlde bazı yayınların Jön Türk neşriyatlarından daha çok dehşet saçtığı da ayrı bir gerçektir: "En sonra *Abdülhamid'in Son Günleri* namı altında bir risale çıkmıştı. Bu risalenin muhteviyatı büsbütün dehşet veriyordu" (Tahsin Paşa, 2008, s. 472).

Mısır'da, Avrupa'da ve Amerika'da tab'ı ve neşri yapılan Jön Türk neşriyatlarının önüne geçilemeyince bu neşriyatlar yasak edilir. Jön Türklerin çıkardıkları gazete ve dergilerin çoğu siyasî özellik taşımakla birlikte edebiyattan numuler içermesi ya da edebî değer taşıyanlarının olması konu açısından önemlidir. Bunda aralarında edebiyatçıların veya edebî kimliği olan kişilerin yer alması etkilidir. Sansürün uygulandığı Türkiye ve Fransa gibi ülkelerden kaçanlar, çoğunluğunu Jön Türklerin oluşturduğu, hariçte bir dış basının oluşmasında etkili olur:

> "Devrimin arefesinde, Montesquieu, Voltaire, Rousseau gibi düşünürlerin eserleri Fransa dışında basılmış ve ülkeye gizli gizli sokulabilmiştir. Büyük Fransız Devrimi sansüre son verdi. Ne ki geniş halk kitlelerinin desteği ile siyasal egemenliğini pekiştiren burjuvazi, kısa süre sonra kendi sansürünü uygulamakta gecikmedi. 'Eşitlerin Cumhuriyeti'ni savunan Gracchus Babeuf'ün hayatına kastederek, sansürün en şiddetlisini uygulamaktan geri kalmadı" (Kocabaşoğlu, 1987, s. 42).

Bu dışarda oluşan basın, 'yurt dışında Türkçe basın'ın oluşmasına ön ayak olması ile birlikte, hayâli neşriyatların olmasına da ortam hazırlar. Muhaliflik insanoğlunun bir sosyal özelliği olmasına rağmen edebî ve siyasî tarihe etki edip ona yön verecek kadar da güçlü olduğu görülmektedir. Avrupa'ya kadar uzanan Jön Türkler ve Abdülhamid'in endişe ve uygulamaları konu için önemlidir. Firar edenlerin çoğu Jön Türk olanlar değil, Abdülhamid'den para sızdırmak, mevki kapmak isteyen gençlerdir. Ama yurt dışındaki siyasî ve edebî çehreyi oluşturanlar genellikle Jön Türkler olduğu için hariçteki neşriyat denildiğinde akla Jön Türkler gelmektedir.

2.2. Hariçteki Neşriyat ve Edebiyat Hakkında

Birçok milleti kendi tebaası altında birleştiren Osmanlı, devletin birlik ve bütünlüğünü kaybetme endişesi nedeniyle basına yasaklar getirir. Özellikle bazı haber bültenlerinin devleti parçalama ve halkı ayaklandırma amaçlı olduğu fark edilmesiyle basın üzerindeki baskılar daha da arttırılır. Bu dönemde milliyetçilik cereyanı da Osmanlı'yı etkiler. Milliyetçiliğin Osmanlı'da yayılmasında okunan eserlerin etkisi fazladır: "Osmanlı Devleti'nin 17. ve 18. asrın Fransa'sını tanımak onların eserlerini okumak, anlatmak ya da özetlemekle oluşmaktadır. Fransa'nın tanınması için okunan eserler edebîden çok siyasîdir" (Özgül, 1981, s. 183). Bu siyasî eserler, Osmanlı'nın yönetim biçiminin eleştirilmesine olanak sağlar ve basın hayatı bu eleştirilerden nasibini alır. Basın hayatında yabancı gazetecilerle aynı haklara sahip olmayan Osmanlı gazeteciler, haksızlığa uğradıklarını açıkça ifade eder. Ayrıca bir gazete kapatılırken diğerinin güle oynaya istediğini yazabilmesi, Osmanlı gazetecileri arasında sıkıntıların da doğmasına sebep olur. Örneğin,

Rusya ve diğer ülkelerin Panislavist politikalarının basın üzerinden yürütülmeye çalışması Şinâsi ve taraftarlarının canını sıkar. Ermeni harfleri ile yayın yapan *Mecmûa-i Havadis* kapatılma emrini sunarken, yabancılarla eşit özgürlüğe sahip olmadıkları için sitemkâr ifadelerde bulunur. *Muhbir*'in kapatılması (1867) da bir Osmanlı-Türk gazetesi olmasına bağlanır (Koloğlu, 1983a, s. 79).

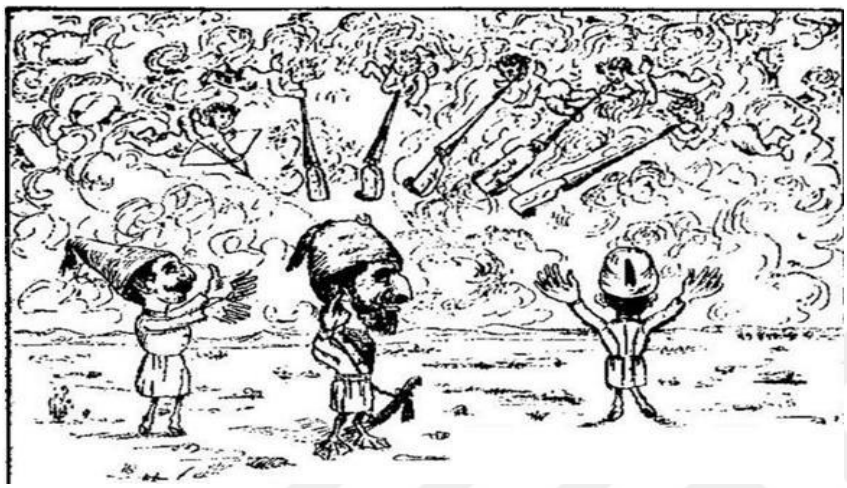

Resim 2.6. 19 Mart 1941 tarihli Akşam gazetesinden alınan bir karikatürdür

Fındıkoğlu (1960, s. 44) Türkiye dışı matbûâtı ikiye ayırır: Bunlar, Türkiye dışındaki Türk çevreleri ile yabancı memleketlerde Türkiyelilerce neşredilen matbûâttır. Memleket dâhilinde diğer dillerde yayımlananlar ise, Türkçe-dışı basın olarak nitelendirilir. Matbûâtta Türkçe-dışı basın üzerinde ayrımın yapılmasında milliyetçiliğin ve kapitülasyonların etkisi bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların etkisiyle 1850'lerde Türkçe yayımlanan iki gazeteye karşılık, Türkçe dışı 16 gazete bulunur. Bu da ekonomik nedenlerin etkisini gözler önüne serer. Yabancı basının Osmanlı'da doğmasının diğer bir sebebi ise savaşlardır. 1854 yılındaki Kırım Savaşı'nın etkisiyle Osmanlı, bir göç silsilesine ev sahipliği yapar ve Avrupa'nın yazar, gazeteci ve teknisyenleri Osmanlı'ya yerleşir. İsteyen herkes 1856 yılında çıkan iradeye göre, izin alarak gazetelerini tab' ettirebilme hakkına sahip olur (Koloğlu, 1983a, s. 75-79). Görüldüğü gibi matbûât yasası çıkana kadar hem Türkçe hem de Türkçe-dışı basın üzerinde belirgin bir yasal düzenleme yoktur (Koloğlu, 1983a, s. 72). Bu yüzden basın kör topal hareket eder. Buna rağmen matbûâtın gelişiminde bir aksaklık yaşanmaz. Buna örnek olarak verilen tabloda, yürütülen İslâmî politikanın da etkisiyle Arapça basının yıllara göre ilerleyişi gözlenebilir:

Çizelge 2.1. Osmanlı İmparatorluğu içinde yayınlanan Arapça süreli yayınlar

Osmanlı İmparatorluğu İçinde Yayınlanan Arapça Süreli Yayınlar			
	1852-1877	1878-1907	1908-1914
İstanbul	3	16	27
Beyrut	21	54	122
Cebe-i Lübnan	1	10	59
Suriye(Şam)	1	5	58
Halep	3	2	22
Bağdat	1	1	53
Kudüs	2	3	34
Basra	-	1	12
Trablusgarp	1	1	7
Hicaz	-	-	5
TOPLAM	33	93	399

Kaynak: Koloğlu, 1983a, s. 96.

Özellikle Türkiye dışı matbûât Osmanlı'nın siyasî politikasında etken bir oynamaya başlar. Bu yüzden yabancı memleketlerde basılan gazete ve mecmualara abone olunarak Osmanlı'nın dış politikadaki durumu takip edilir. Ayrıca aleyhte bir yazının varlığının söz konusu olup olmadığı da sarayca kontrol edilir. Aleyhte bir makale varsa yayınlayan matbaayla irtibata geçirilir ve o yazının yayınlanmaması için makale sahibi ya da matbaacı ikna edilir. İkna yönteminin işe yaramadığı durumlarda o neşriyat veya matbaa satın alınarak muzır yayınların önüne geçilir. Bunda da muvaffak olunamadığı takdirde, irade ile o neşriyat memnûlar listesine eklenir ve o neşriyatın ülkeye girişi yasaklanır; ülkeye girmiş nüshaları var ise toplattırılarak yaktırılır (İskit, 1943, s. 106). Her gazeteye abone olmak mümkün olmadığı için Osmanlı elçilerine bir görev daha düşer: Bulundukları şehirlerde padişah ve Osmanlı aleyhinde bir neşir çıktığında padişaha önceden haber vermek. Şayet böyle bir durumla karşılaşılmışsa, önceden haber vermeyen elçilerin başı ağrır. Hasta adam olarak nitelendirilen Osmanlı'nın ayakta kalabilmesi ve padişahın her şeyden zamanında haberinin olabilmesi için hafiye şebekesinin gereklilik arz ettiği görülmektedir. Bu hafiyeler sayesinde aleyhte yayın yapan neşriyat hakkındaki bilgiler padişaha hemen telgraf yoluyla ulaştırılır. Aleyhte yayınların çoğu idhali yasak edilir. Bu gazete ve mecmuaların mevcutları sayı itibariyle fazladır. Mevcutlarının fazla olmasında muhalif olma durumundan ziyade padişahı sinir etme, padişahtan makam, mevki tahsis etme veya para koparma gibi amaçların yer alması etkilidir. Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan evraklar örnek olarak

gösterilebilir. Özellikle padişahın aleyhte yazı yazanları para karşılığında susturma ya da kendilerine memuriyet tahsis etme siyasetini bilen birçok kişi, aleyhte yazı yazarak padişahtan para ve memuriyet koparmaya çalışmaktadır (Aylık Ansiklopedi, 1946, s. 780). Bu amaçlar hem Jön Türk hem de padişah taraflı olan iki yanlı kimselerin gittikçe artmasına da etken olur. Örneğin Ali Kemâl ve Çürüksulu'nun aleyhte neşriyat çıkarma teşebbüsleri iki yanlı olan "Ali Kemâl'in Belçika Sefaretinde görev kabul etmesiyle" (Hanioğlu, 1966, s. 34) son bulur. Ayrıca Abdullah Cevdet de sefarette doktor olarak görevlendirilerek susturulur.

Avrupa ülkelerine ve Mısır'a davalarını özgürlük ortamında yürütmek için gidenler, istibdadın merkezden taşraya doğru azaldığını; yurt dışında ise tamamen yok olduğunu bilmektedirler (Ali Kemâl, 2004, s. 161). Merkeze yaklaşıp uzaklaşma istibdadın ağırlığını da doğru orantılı olarak hissedilmesini sağlar. Bu yüzden, yurt dışı özgürlük için idealdir. Davalarına yurt dışında çıkardıkları neşriyatlarla sahip çıkanlar; Cenevre, Paris, Kahire, Filibe gibi şehirlerin matbaalarında eserlerini bastırıp yurtta dağıtarak, halkta bir farkındalık yaratma ve halkı uyandırma çabası içine girer. Muzır yayın olarak ifade edilen bu neşriyatların yurda duhûlü yasak olmasına rağmen kaçak olarak yurda sokulmaya çalışıldığı için bu neşriyatlar gümrüklerde, postahanelerde didik didik aranırlar. Postanelerde aramaların yapılma işlemini *Sirac* gazetesi şöyle dillendirir. Aşağıdaki evrak Ziyad Ebüzziyâ evrak koleksiyonundan alınmıştır. ZE-185 numaralı evraktır:

> "Posta Nezâretine İhtâr-ı Mahsûs
> Şehir postası matbaamıza yevmi yirmi otuz ve daha ziyade mektup isâl etmektedir. Fakat bazıları açık yani yırtılmış geliyor. Bir kere kazaya hamlettik fakat tekrar ettiği için kaza ihtimaline meydan kalmadı. Lâzım gelenlere tenbiye edilmesini ihtar ederiz. Zira ayıptır. Sirâc."

Ayrıca ülkeye girişi yasak olan yayınların üzerine bazı roman kapları geçirilerek yurda sokulmaya çalışılmaktadır. MF. MKT 150-104 numaralı evrakta, belirtilen durum hakkında bilgi mevcuttur:

> "19 Ağustos 1308/ 29 Safer 1310
> Şaradora roman kabıyla idhâl edildiği görülen Adriyan nam kitabın men'i intişârı hakkında
> Umûm Maarif Müdürlüklerine
> Paris'te tab olunup Memâlik-i Mahrûse-yi Şâhânede intişârı memnû olan Adriyan serlevhalı kitap neşri üzere Şaradora nam romanın kabı ile idhâl edildiği müşahede olunduğundan bu vesile ile mezkûr kitabın duhûlüne meydan verilmemesi bu kerre Hâriciye Nezâreti Celilesinden işâr olunması üzerine iktizâ edenlere tebligât-ı lâzıme ifâ edilmiş olmakla oraca dâhi takayyüdât-ı mütemâdiye icrasına himmet olunması siyâkında şukka terkim kılındı".

ZB. 592-44 numaralı evrakta da "Beyoğlu'nda Vasil Kütüphanesi'nin teftişi esnasında Emile Zola'nın *Nana* adlı romanı içinde *Şark Meselesi* namında bir kitabın ilan varakası ortaya çıktığından mezkûr kitabın yurda sokulmaması"na dair bilgi yer almaktadır. Bu arşiv evrakı, bazı romanların içinden başka muzır yayınlar çıktı diye o romanların da yurda sokulmasının yasaklandığı gerçeğini de ortaya koyar. Ele geçirilen muzır yayınlar memurlar ya da hafiyelerce hükûmete bildirilir. Sultan-ı hümayûndan, bu tarz yayınların yurda sokulmaması konusunda daha dikkatli olunmasına dair polis teşkilatı, sansör müdürlükleri ve nezaret müdürlüklerine sürekli emirler çıkar. MF. TTD 21-130 numaralı evrakta Fransızca Le Temps Tan gazetesi için verilen emr ü ferman örneği yer almaktadır:

> "İşbu telgrafnâmede *Ermenistan Seyahatnamesi* unvanlı bir makaleyi hâvî olduğundan dolayı men'i neşri lüzumu arz u beyan olunan Tan nam Fransızca gazatesi ilavesinin duhûl ü intişârına meydan verilmemesi lüzumunun tamimen Maarif Müdürlerine irade ve işârı ve gümrük ve postalarca imrarına mümânaat olunması zımmında Dâhiliye Nezâreti Celilesine Rüsumât Emâneti Celilesiyle Posta Nezâreti aliyyesine dâhi keyfiyetin beyân u izbârı merhûn-ı reyy-i sayy-i Cenab-ı Nezaretpenahları bulunmuştur. Ol babda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir".

Avrupa'daki gazeteler, yabancı memlekette çıktıkları için istedikleri şekilde; İstanbul'daki gazeteler ise padişahın isteği doğrultusunda yazarlar. Padişah, ödül yöntemini kullanarak herkesi kendisine bağlamaya çalışır ve Avrupalı gazetecilerden bazılarını ödüllendirerek, istediklerinin neşredilmesini sağlar. II. Abdülhamid, özellikle dış basın muhabirlerine veya sevdiklerine armağanlar göndererek bunu yapar. "Türkiye lehinde yazılar yazan *Daily Telegraph* muhabiri Gay'in oğlunun atları sevdiğini" öğrenerek padişahın ona küçük bir at hediye etmesi bu durumu örnekler (Koloğlu, 2005, s. 233). Padişah tarafından ödüllendirilen gazeteciler elde ettikleri ayrıcalıkları kaybetmemek için sultana ve vezirlere bağlılıklarını sunarak Osmanlı Devleti'ne hizmet ederler. Buna rağmen aleyhte yayınlar devam eder. Bunda yurt dışına okumak için gönderilen öğrencilerin etkisi bulunur. Bu kişiler, Abdülhamid'in verdiği burslarla geçimlerini sağladıkları gibi yine bu cömert burslardan arda kalan paralarla padişah aleyhinde yayın yapmaktadırlar. Örneğin, Jön Türk olarak da bilinen "Osmanlı" grubunu oluşturan kadro muhalefete katılmalarına karşılık bir yandan da talebe tahsisatı adı altında saraydan para almaktadır" (Hanioğlu, 1966, s. 35). Padişah yine de onları, yaramaz çocukları olarak görür ve bir baba gibi öncelikle onları affetme yolunu kullanır. Kısaca saray, muhalif grupları ikna etme yöntemini kullanarak düzeni sağlama çabası içerisindedir. Bu yüzden devletin önemli paşaları muhalifleri ikna etmek için görevlendirilir. Maksat, muhaliflere iş teklifi edilerek, onların İstanbul'a avdet etmesi ve faaliyetlerini durdurmalarını sağlamaktır. Öğrencileri ikna etmek için yurt dışına gönderilen paşalardan biri de İsmail Paşa'dır. Paşa, gençlere kendilerine

örnek aldıkları Nâmık Kemâl, Şinâsî, Mizancı Murad, Abdullah Cevdet gibi hem edebî hem de siyasî kimliği olan hürriyet âşığı bu kişilerin aslında kendi çıkarlarına çalıştığını ve onların hükûmet tarafına geçtiğini söyleyerek gençlerin akıllarını çelmek ister. Bunlara inanan öğrenciler padişahtan af dileyerek, paşaya adalet isteklerini sıralar. Paşa, öğrencilerin bu isteklerini padişaha iletir ve on gün sonra af çıkartılarak, öğrencilere kendi mekteplerinde tekrar okuma hakkı verilir (İrtem, 1999a, s. 213-214). Yine de bu teklifleri kabul etmeyip yayınlara devam edenler de bulunmaktadır.

Özellikle Abdülhamid yönetiminden veya sürgün yerinden kaçarak yurt dışına giden kişiler muhalif yayınlarıyla dikkat çeker. Bunların çoğu, Jön Türklere ya da kendini Jön Türk ilan edenlere ait yayınlardır. Muhalifliği ve gençleri etkilemesi bakımından dikkat çeken ayrıca sürgünden kaçarak Jön Türklere katılan önemli isimlerden biri, Abdullah Cevdet'tir. "Bir İtalyan yelkenlisiyle Mehdiye'ye kaçan Abdullah Cevdet, buradan Marsilya'ya geçerek Avrupa'daki Jön Türklere iltihak etti" (Hanioğlu, 1966, s. 31). Abdullah Cevdet hem öğrenci hem de Jön Türklerin bir araya gelmesi için uğraşan bunun için gazete çıkarıp cemiyet kuran önemli bir kişidir. Öğrenci burslarıyla geçinen bu kişi aynı zamanda Abdülhamid aleyhtarlığı yapanların verdiği desteklerden de yardım alır: "*Osmanlı*'yı yeniden yayınlamanın yanı sıra Abdullah Cevdet, Ahmed Celâleddin Paşa'dan sağladığı yardımla kendi adına ölümüne kadar çıkaracağı '*İctihad*' dergisini ve matbaasını kurdu" (Hanioğlu, 1966, s. 49). Mısır Hidivi ve zenginlerden yardım alınması (Hanioğlu, 1966, s. 39) Osmanlı'yı içten ve dışardan parçalama isteğine sahip kişilerin çok olduğunun da bir göstergesidir. Y.EE 15-83 numaralı evrakta "Jön Türkler namına İsviçre'de neşriyattan bulunan heyetin başı Abdullah Cevdet'i ikna ederek neşriyatına son verebileceğinden bahisle huzura kabulünü istirham eden Ebüzziyâ Tevfik Bey'in mektubunun sureti" bulunmaktadır. Bu mektup, kendisini Jön Türk eden Ebüzziyâ'nın ikili oynadığını da gösterir. Ayrıca Jön Türkleri ikna etmeyi başaranlar padişahtan istedikleri lütfu görecekleri bilindiğinden menfaatin de ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir. "Jön Türklerle anlaşmak üzere Paris'e gelmiş bulunan Ahmed Celâleddin Paşa'nın muhalefete katılmaması yolundaki teklifine Abdullah Cevdet üç ay daha susacağını daha sonra gerekli reformlar yapılmazsa muhalefete başlayacağını belirterek karşılık verir" (Hanioğlu, 1966, s. 34). Yurt dışına kaçarak yurttaki yangını söndürmeye çalışan veya çalıştığını düşünen hatta kendi çıkarları için çalışan kimselerin de olduğu Jön Türkler, siyasal sürgünler için özgürlük ve reform taleplerinde bulunurlar ve bu talepler padişah tarafından kabul edilir. Bu kabuller, ülke politikasına uymamakla beraber göstermeliktir. Maksat ülke politikasına uymayan bu

gençleri ikna edip, dize getirmektir. Vaatlerin yerine getirilmeyeceğini anlayan Doktor Abdullah Cevdet ile İshak Sükûtî Cenevre'de *Osmanlı* gazetesini çıkararak muhalefete ve mücadelelerine yeniden başlama kararı alır (Fesch, 1999, s. 356). Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü dış politikayla İsviçre yönetimi Abdullah Cevdet'in faaliyet alanlarını kısıtlayıcı koşullarda çalışma yapmasına izin verir (Hanioğlu, 1966, s. 49). Yapılan kısıtlamaya karşı Abdullah Cevdet'in yaptığı itirazı kabul edilmez. Bu sebeple yayın hayatında uzun süre imzasız ya da Edhem Ruhi'nin imzasıyla yazılarını neşretti. (Hanioğlu, 1966, s. 49). Ayrıca zayıflayan Jön Türk bağını tekrar alevlendirmek için Cenevre'de faaliyetlerine hız veren Abdullah Cevdet'in sınır dışı edilmesi için hükûmet tarafından bir plan hazırlanır:

> "Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın ajanı olan Abdülhalim Hikmet Paşa, Necip Melhame ve diğer yöneticiler hakkında kısmen pornografi yoluyla eleştiri yapan bir risaleyi Abdullah Cevdet'in matbaasında yayınladı. Bu risale aynı zamanda *Osmanlı*'nın edebiyat eki olarak yayınlarınca Salih Münir Paşa *Osmanlı*'nın editörü durumunda olan Abdullah Cevdet'in sınır dışı edilmesi için Cenevre'ye gelerek Federal Savcılığa başvurdu" (Hanioğlu, 1966, s. 51).

Rûya Veyâ Hudâ Ne-gerde Hakîkat-i Müstakbele adlı bu manzum eserde Abdülhamîd'i kötülemekte onun zalimliğiyle beraber diğer devlet erkânlarının da yanlış yönetimi yüzünden devletin kudretten düştüğü beyitlerle anlatılmaktadır (Özgül, 1989, s. 102-104). Bilindiği gibi devlet erkânını kötülemek onlar hakkında kötü konuşmak anayasaya göre bir suçtur. Bu tür eserleri bastıran ve yazan kişiler sorumlu kişiler olarak cezai işlemlere tab'ı tutulur. Bu yüzden matbaa sahibi Abdullah Cevdet de bu işten payını alır. Abdülhalim Hikmet'i bulamayan ve eserin kendisine ait olmadığını ispatlayamayan Abdullah Cevdet, Ermenilerin kendisi hakkındaki şikâyet mektubunun da olaya dâhil olmasıyla birlikte, sınır dışı edilmekten kurtulamaz (Hanioğlu, 1966, s. 51-54; Özgül, 1989, s. 96-105). Benzer gerekçelerle Almanya'dan daha önce sınır dışı edilen Abdullah Cevdet'in sınır dışı edilmesinde ise, kartpostal üzerine yazılarak Abdülhamîd'e verilen kendi manzumesi sebep olur:

> İstîlâf-ı Âhir
> Et mülkünü hürriyete mazhar
> Kıl rehbet yeni şer'i mutahhar
> Adil-i hükm ol kendine kendin
> Ta muhakkim ola taht-ı bülendin
>
> Unvanın ilen hâris-i Furkan
> Uryan kılıcından akıyor kan
> Birz gadr ü tecavüzle dem a dem
> Masumlarındır dökülen dem

Zulmetlerini gayete vardır
Zira bu şebin gündüzü vardır
Bıktırma hezarsızları candan
Adl-i ahvalini kurtar helecandan

Dolmakla cıvarın zafer ve şân
Sen kişverini tutma perişân
Olma mı nâhvet ve mahmur
Sermişdi Süleyman'ı yere mûr

Halkın gözüne pâyını basma
Bir milletin ümidini asma.
(Abdullah Cevdet, Kahriyat, Tab'ı Saniye, Matbaa-i İctihad, Mısır, 1906, s. 103-104).

Avrupa'da tutunamayan Abdullah Cevdet bu sefer özgürlük ülkesi olarak Mısır'a gider. Faaliyetlerine Mısır'da devam eden Abdullah Cevdet'in Mısır'da gördüğü siyasî muhalifliğin görüntüsünü, doğrudan muhalefet yapmamakla birlikte Yusuf Akçura ve Şerafeddin Mağmumi gibi Jön Türklerin çıkardığı *Türk*, Ahmed Kemâl Akünal ve Ubeydullah Efendi'nin çıkardığı *Doğru Söz* oluşturmaktadır. İctihad'ın Mısır'da yayın hayatına başlamasıyla buradaki siyasî muhalefet daha da güçlenir (Hanioğlu, 1966, s. 55-56). Ama Jön Türklerin aralarındaki güvensizlik, istedikleri yankıyı yeniden bulmalarına engel olur. Bekri Fahri'nin Jönler Mısır'da eserinde Abdullah Cevdet'in harekete destek değil; köstek olan birisi olarak tanımlaması Jön Türklerin Abdullah Cevdet'i kendilerinden saymadığını da gösterir (Hanioğlu, 1966, s. 59). Münir Bey tarafından Jön Türklerin affedileceği ve İstanbul'a avdet edebilecekleri vaadi iletilen Jön Türkler bu teklifi değerlendirirler. Faaliyetlerine son veren buna rağmen İstanbul'a dön(e)meyen Jön Türkler, bir sürgün gibi yurt dışında yaşar. Abdullah Cevdet'in Jön Türkler arasında en dikkat çekici isimlerden biri olmasının sebebi, uzun süren siyasî aleyhtarlığı ve eserlerinde özellikle edebî form ve edebiyat ürünlerine yer vermesidir. Edebiyat üzerindeki baskının arttığı bir dönemde "Abdullah Cevdet'in 1901 sonlarından itibaren edebiyat çalışmalarına ve Fransızca lirik şiirler yazmaya yönelmesi buna karşılık 'Osmanlı'daki yazılarının ise azalmaya başlaması" (Hanioğlu, 1966, s. 46) önemli bir ayrıntıdır. Buna rağmen yazarın amacı edebî mahfilde kendini göstermek değil, siyasî düşünür olarak fikirlerini yansıtabilmek ve bunun için edebiyatı aracı olarak kullanabilmektir:

> "Abdullah Cevdet'in tüm eserleri göz önüne alındığında, çeviri, deneme, makale ve kitaplarının eğitim reformu tasarılarından beynin işlevlerin, felsefe tartışmalarından sembolist şiirlere konuyu kapsadıkları görülür. Abdullah Cevdet'in şiir kitaplarının dâhi Hugo, Goethe, Ömer Hayyam gibi düşünürlerin çeşitli fikirlerinin anlatılması amacına yönelik olması bu eserlerden çevirilerdeki kendi düşüncelerine uymayan kısımların Abdullah Cevdet tarafından geniş dipnotlar ile birer tartışma alanı hâline sokulması, bu eserlerin başına yazılan geniş önsözlerle noktaları göz önüne alarak Abdullah Cevdet'in Ahmed

> Midhat Efendi'nin yazın hayatına atıldığı ilk dönemlerdeki 'ansiklopedizm akımına dönüşü' temsil ettiğini belirtmek gerekir" (Hanioğlu, 1966, s. 161).

Yazar, 'biyolojik materyalizm' için şiirin gerekli olduğu düşüncesinin okuyucuda da oluşmasını sağlamak amaçlı şiir çevirileri yapar. (Hanioğlu, 1966, s. 181-182). Eser tercümelerinde edebî kimliği olan kişilerin eserlerini çevirmek, diğer Jön Türk mensuplarında göze çarpan bir özellik olmamakla birlikte "temel olarak halkın kültür seviyesini yükseltmeyi amaçladığı" (Hanioğlu, 1966, s. 58) da düşünülmektedir.

> "Abdullah Cevdet'in çevirilerini incelediğimizde ise bunların propaganda amacının oldukları görülür. Bu çevirilerin yayınlanmasıyla II. Abdülhamid yönetiminin sakıncalarının sahnelenmek istenmesi eğilimi de görülmektedir ve bu eserlerin aynı nedenlerle yasaklanmış olması Abdullah Cevdet'i bu tercümeleri yapmaya yönelten nedenler arasındadır" (Hanioğlu, 1966, s. 178).

Hamlet, bu sebeplerle yasaklanan tercüme eserlere örnek gösterilebilir.

Edebî anlamda kendini saklamadan eleştiri oklarını doğrudan padişaha yönelten diğer bir Jön Türk ise Şair Eşref'tir. Yurt dışında karşı politikada yer alarak "1905-1906 yıllarında *Curcuna* ve *Zuhurî* adında iki gazete çıkarır" (Yücebaş, 1978, s. 29). Aynı şekilde Jön Türk olarak eser neşreden diğer bir şair Ali Ferruh'tur. Yurt dışında matbaalarca basılmayan ya da siyasî eleştiri için yazılan eserler kimi zaman el ile çoğaltılarak yayınlanmaktadır.

Resim 2.7. Ali Ferruh'un 'Kerbela' kitabının dış kapak fotoğrafıdır

Resim 2.8. Ali Ferruh'un 'Huşeng' kitabının iç kapak footğrafıdır

Ali Ferruh'un *Kerbela* adlı 1305 yılında Paris'te el ile çoğaltılan eserinin kapağına aittir; diğeri ise, aynı yazarın *Huşeng* adlı piyesidir. Bu kitap, meşhur 1318 yasaklar listesinde yer almaktadır. Yurt dışında Jön Türkler tarafından çıkarılan sahte isimler ve hayalî matbaalarla da eser çıkaranlar bulunmaktadır. Bu eserlerden biri Ali Rıza tarafından yazılan *Divân-ı Abdülhamid* adlı eserdir. Bu eser, Abdülhamid'in ağzından çıkmış gibi yazılmıştır. Bu eserde özellikle halktan özür dileyen bir padişah okuyucuyla buluşturulur. Padişahın kendisini kötüleyen bu gibi eserler Abdülhamîd'i Öven ve Yeren Eserler başlığı altında daha detaylı incelenmiştir. Bu başlık altında Jön Türklerin özelikle edebî formları kullanarak oluşturduğu eser örnekleri de yer almaktadır.

Saray, zararlı gördüğü yayınları muzır olarak ilan eder ve bunların okunmasını, taşınmasını istemez. Bu muzır yayınları okuyan, taşıyan ve onları ahaliyle buluşturan kişiler suçludur ve haklarında gerekli işlemler yapılmaktadır. Örneğin Y.MTV 279-68 numaralı evrakta, "talebeden Mehmed Efendi'nin muzır yayını taşıması sebebiyle hakkında olunacak muameleden" bahsedilmektedir. Jön Türklerin yurt dışında çıkardıkları gazeteler memnû olduğu için yurda sokulması da yasaktır. Yine de "Hayfa Liman Reisi Sami Efendi Avrupa'da ve Mısır'da Jön-Türklerin çıkardıkları yayınları 'Ali Baba' namı altında Hayfa'daki ecnebî postasına getirerek Suriye ahalisine dağıtmasıyla" (İrtem, 2001, s. 82) belli bir süre yasak olan yayınlara ulaşıldığı bilgisi bulunmaktadır. Sonradan bu muzır eserleri taşıdığı tespit edilen Sâmi Efendi Fizan'a sürgün edilir. Muzır eserlerin tespitinde bazı konsoloslarla da işbirliği içinde hareket edilmektedir. Konsoloslar, hükûmet tarafından

mimlenmiş olan kişilerin pasaportlarına özel işaretler koyar. Memurlar tarafından bu işaretler görüldüğünde, pasaport sahipleri dikkatle aranır.

Muzır yayınların yurda girişini önleme çabalarına rağmen yabancı postanelerden gelenler o kadar iyi gizlenir ki bu tarz evrakları arayanlar çoğunlukla onları bulamaz. Anılarında *Mizan*'ın siyasal içeriğinden kısaca bahseden Hüseyin Câhid, Ahmed Şuayip'in *Mizan, Meşveret* gibi yasak olan gazeteleri bile bulup kendisine getirdiğini bildirir. Yalçın, "Onun bu gizli ve yasak kâğıtları bulup getirme becerisi nasılsa, uzun süre devam etti." (Yalçın, 1975, s. 51) hayreti ile anlatır. Hüseyin Câhid, sonradan Ahmed Şuayb'in *Meşveret*, *Temps* gibi gazeteleri Samatya ve Yedikule taraflarından temin ettiğini öğrenir O dönemde Samatya ve Yedikule tarafları, neşri ve dağıtımı yasak olan gazete ve diğer yayın organlarının el altından halka ulaştırıldığı yerler olarak bilinir. Ahmed Şuayb ile Hüseyin Câhid her cuma buluşup, gizlice ülkeye sokulan neşriyatı özellikle Fransızca yayınları haftalık olarak değerlendirmektedir. "*Abdülhamid yönetimine göre yabancı gazetelerin hepsi birer düşman gibiydi. Bunları okumak suç sayılırdı*" (Yalçın, 1975, s. 65) düşüncesine rağmen dönemin aksaklıkları için genelde Abdülhamid değil; Abdülhamid yönetimi suçlanır. Yabancı postaneler sayesinde ülkeye özgürlük havasının taşındığını belirtir. Yabancı postanelerden neşri ve dağıtımı yasak olan bu yayınları isteyenler araya tanıdık bir konsolosluk görevlisi ya da yabancı sokarak, postalarının alınmasını sağlar ya da posta alıcıları tanınmamak için kılık değiştirerek muzır yayınlarını alırlar (M.K. 1907, s. 29). Böylelikle yurtta yurt dışı basının neşriyat külliyesi de oluşur. Dış yayınlarla ile ilgili diğer bilgiler ise genellikle Sansür Uygulamaları gibi konu başlıklarında ele alınmıştır. Dış yayınlar günümüzde de geçerliliğini koruyan bir konu olduğu için dönem en ince ayrıntısına kadar gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Jön Türklerin yazışmaları da bu dönemin önemli neşriyatları arasında sayılmaktadır.

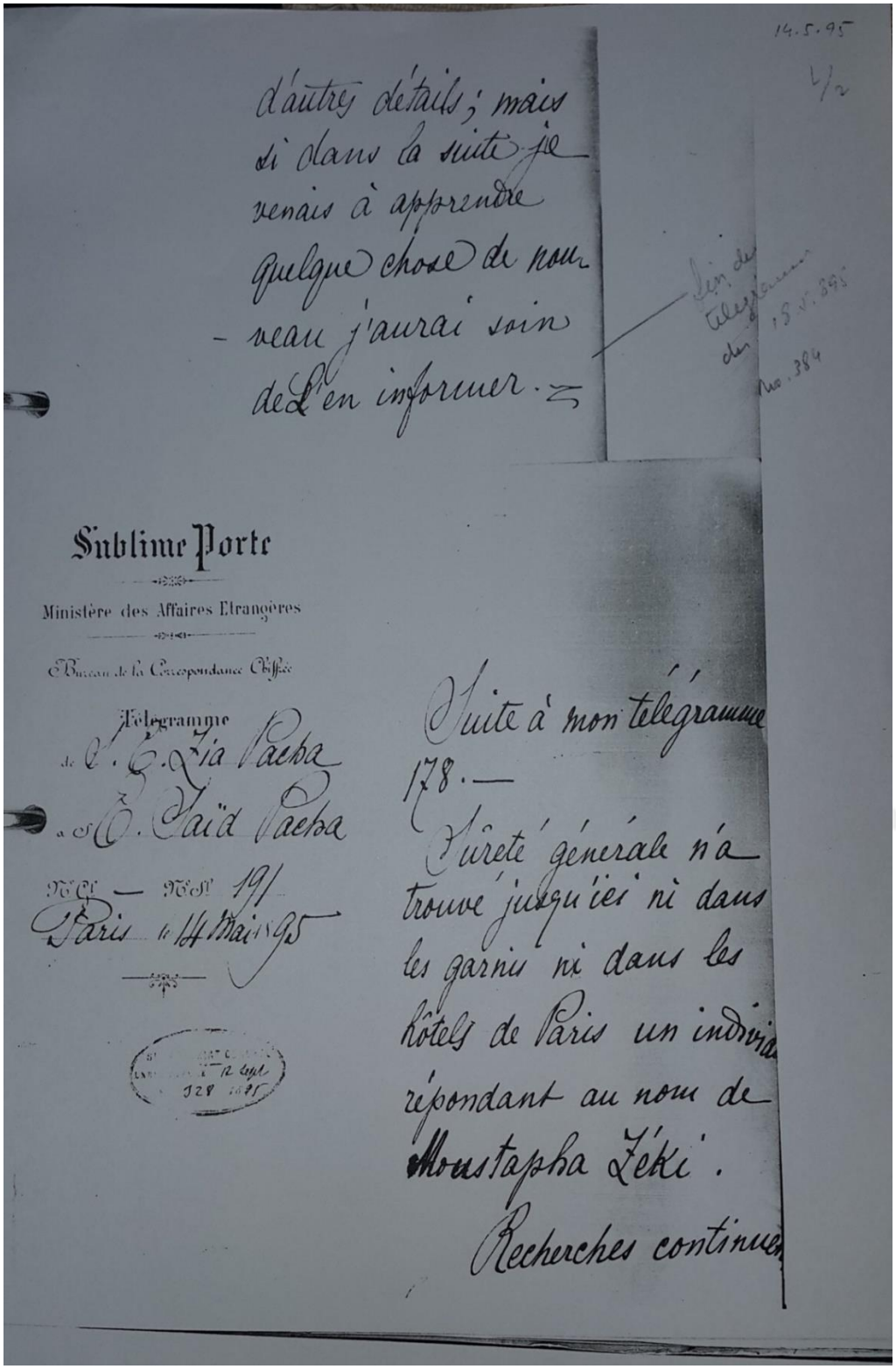

d'autres détails; mais si dans la suite je venais à apprendre quelque chose de nouveau j'aurai soin de l'en informer. =

14.5.95

Sublime Porte

Ministère des Affaires Etrangères

Bureau de la Correspondance Chiffrée

Télegramme

de S. G. Zia Paeha

à S. Exc. Vaïd Paeha

N° Cl. — N° 191

Paris le 14 Mai 95

Suite à mon télégramme 178. —

Sûreté générale n'a trouvé jusqu'ici ni dans les garnis ni dans les hôtels de Paris un individu répondant au nom de Moustapha Zéki.

Recherches continuent

Resim 2.9. ZE- 841 numaralı evrakta yer alan iki Jön Türk Yazışma belgesinin fotoğrafıdır

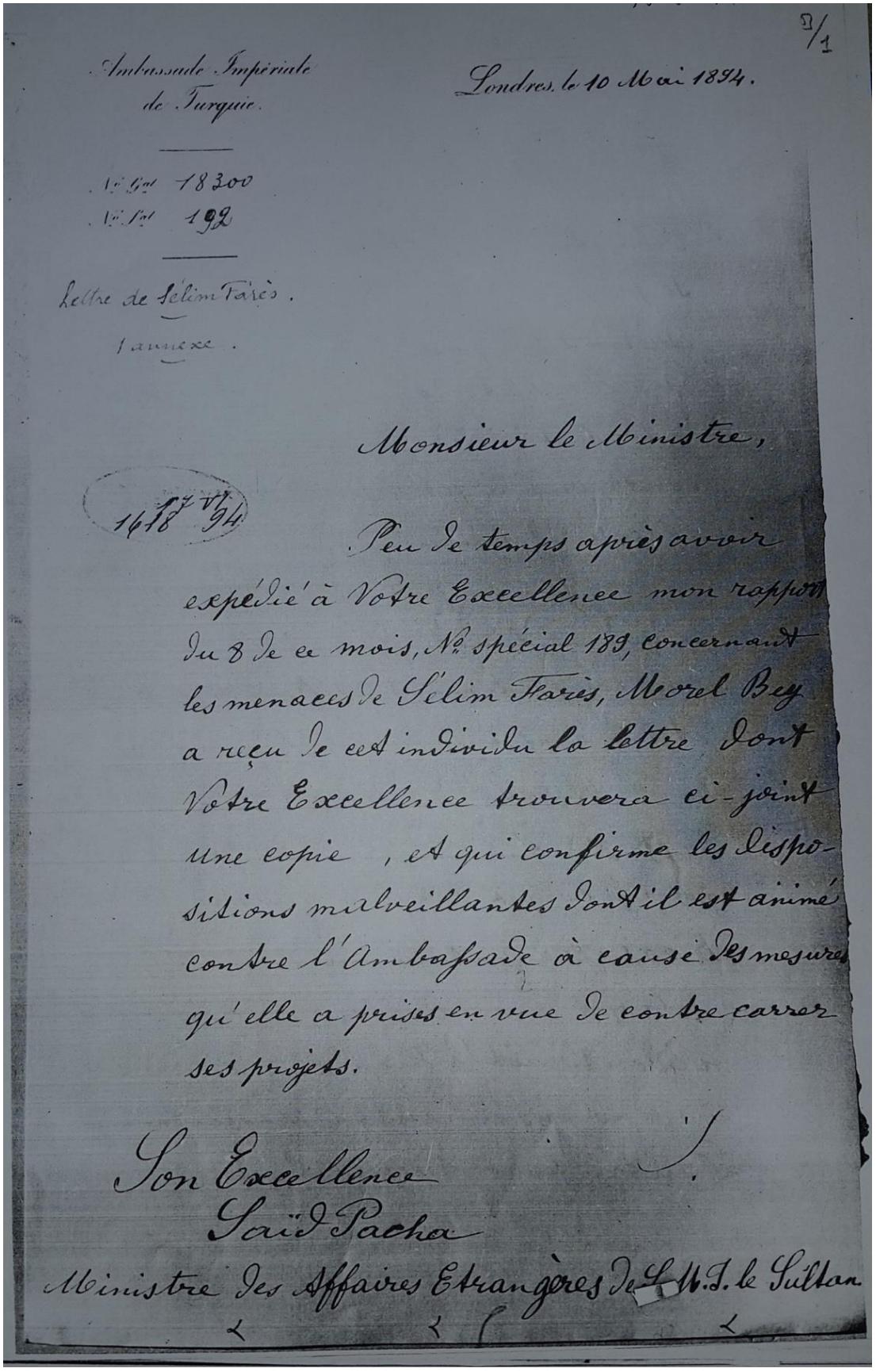

Ambassade Impériale
de Turquie.

Londres, le 10 Mai 1894.

1re Cat 18300
1re Sect 192

Lettre de Sélim Faïès.
1 annexe.

Monsieur le Ministre,

1618 17/V/94

Peu de temps après avoir expédié à Votre Excellence mon rapport du 8 de ce mois, No spécial 189, concernant les menaces de Sélim Faïès, Morel Bey a reçu de cet individu la lettre dont Votre Excellence trouvera ci-joint une copie, et qui confirme les dispositions malveillantes dont il est animé contre l'Ambassade à cause des mesures qu'elle a prises en vue de contrecarrer ses projets.

Son Excellence
Saïd Pacha
Ministre des Affaires Etrangères de S.M.I. le Sultan

Resim 2.9. (devam) ZE- 841 numaralı evrakta yer alan iki Jön Türk Yazışma belgesinin fotoğrafıdır

Yurt dışı yayınları anlatan bir çalışma olan *Yeni Belgelere Göre: Sultan II. Abdülhamid döneminde Dış Yayın Yasaklamaları* (Acaroğlu, 1979, s. 135-154) adlı makalede dış yayınlara yapılan yasak emirlerinin sadece evrakın içeriğine bakılarak yorumlandığı görülmektedir. Yasakların nedenine bakılmadığı gibi dönemin sosyo-kültürel yapısına da değinilmemiş, bir bakıma Abdülhamîd'e Kızıl Sultan nazarıyla yaklaşılmıştır. Bu sebeple bu yayın Abdülhamid döneminin dış yayın yasaklarını aydınlatıcı olmaktan uzaktır. II. Abdülhamid döneminde yurt dışında çıkan neşriyata birçok araştırmacı eserinde yer vermiştir. Aşağıda sırayla farklı kaynaklardan edinilen bilgilere göre çıkartılan dergi ve gazeteler yer almaktadır. Neşriyatın hepsi buraya yazılmamakla beraber ele alınanların edebiyatı, bir araç olarak da olsa, kullanmaları ve bazı edebî kimliğe sahip olan kişilerin ismi yazılı neşriyatta kalem oynatması nedeniyle neşriyatların gerekli görülen bilgileri verilmiştir.

Meşveret, 1895 yılında Ahmed Rıza tarafından çıkarılmıştır. İstanbul'dan İsmail Safa gibi edebî isimler derginin yazı kadrosunu oluşturmuştur.

Mizan, 1886-1890 tarihleri arasında İstanbul'da neşredilmiştir. 1897 –Kahire'de Mizancı Murad tarafından çıkarılmıştır. İstanbul, Kahire, Paris ve Cenevre'de neşrolunmuştur.

Osmanlı gazetesi, 1897 yılında Cenevre'de kapatılan *Mizan* Gazetesinin yerine açılmıştır. "15 günde bir neşrolunan gazetenin yazar kadrosu; Tunalı Hilmi, Nuri Ahmed , Çerkes Mehmed Reşid, Halil Muvaffak, Âkil Muhtar gibi Jön Türklerden oluşmaktadır. Bu gazetenin neşriyatı II. Abdülhamîd'i huzursuz ettiğinden, Büyükelçi Münir Bey bir uzlaşma teklifiyle İshak Sükûtî ve Abdullah Cevdet'le konuşup anlaşmaya gönderilmiş, Trablus ve Fîzân'daki siyasî tutukluların serbest bırakılmaları karşılığında Osmanlı neşriyatının durdurulması istenmiştir. Abdullah Cevdet bu teklifi müspet bulduğundan, 1899 yılı başında Osmanlı gazetesinin yayını durdurmuştur. 1900'de İshak Sükûtî, Roma; Abdullah Cevdet de Viyana elçilikleri doktorluk görevlerine, Tunalı Hilmi ise Madrid elçiliği kâtipliğine tayin edilmiştir". Bu gazete sonraları, 1900 yılında Nuri Ahmed ve Ethem Ruhi tarafından Londra'da ve 1903'te Folkestone'da neşredilmiştir. 120. sayıdan itibaren ise Kahire'de yayımlanmış ve 134. sayıya kadar çıkmıştır.

Şûrâ-yı Ümmed, Paris'te Ahmed Rıza tarafından 1904 yılında Türkçe çıkarılmış bir gazetedir. Gazete Jön Türklerin gazetesi olmuştur. Sami Paşazâde Sezai, Yusuf Akçura ve

Ahmed Ağaoğlu gibi önemli isimler de bu gazetenin yazarları arasında yer almıştır. Gazete 31 Mart olayında kapatılmış, 1920'de yeniden haftalık olarak çıkarılmıştır.

İctihad, Abdullah Cevdet'in 1 Eylül 1904'te Cenevre'de çıkarmaya başladığı, sonra Kahire ve İstanbul'da yayımını sürdürdüğü İctihad, Batıcılık akımının en gözde yayın organıdır. İlk sayısından son sayısına kadar çizgisini koruyan dergi, hemen her dönemde çeşitli akımların sert eleştirilerine uğramıştır. Kurucusu Abdullah Cevdet'in ölümü üzerine Aralık 1932'deki 358. sayısıyla kapanmıştır." (Toprak, 1983, s. 131).

Muhbir gazetesi, Londra'da haftada üç gün yayımlanan "Ali Suavi ile Ziyâ Bey'in (Paşa'nın) yazılarını ihtiva eden siyasî bir gazetedir." (Aylık Ans., 1945, s. 401).

Aşağıda yer alan neşriyatlar için sadece kim tarafından, ne zaman ve nerede çıkarıldığına dair bilgiler sunulmuştur:

Hizmet: Nevzad, 1984 - Cenevre.

Hürriyet: Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa, 1868 - Londra

İcmâ-i Ümmed: Ahmed Kemâl Bey (Akünal), 1901 - Atina.

İncilli Çavuş (Mizah gazetesi): Köprülü-zâde Ressam Galib Bey, 1897 - Paris.

İntibah: Şekib Bey, 13 Şubat 1903 - Paris.

İttihad: Mehmed Fâzıl (Müdürü: Mehmed Emin), 1899 - Kahire.

Lâk Lâk (Resimli siyasî mizah gazetesi): Mehmed Fazlı, 1907 - Kahire.

Muvazene: Ali Fehmî, 20 Ağustos 1897 - Filibe.

Pinti (Siyasî Mizah): İbiş Ağa, 1898 - Kahire.

Sâdâ-yı Millet: İbrahim Temak, Kadri, İbn-i Mukbil Kemâl Bey, 1898 - Köstence.

Şark: İbn-i Mukbil Kemâl, 1898 - Bükreş.

Tercüman: Gaspıralı İsmail Bey, 1907 - Bahçesaray.

Terakki: Prens Sebahaddin, Ahmed Fazlı Bey, 1906 - Paris

Ulûm: Ali Suavi, 1869 - Paris (Tevetoğlu, 1973, s. 11-19).

Basirü'l-Şark: Ahmed Reşid Rey, 1895 - Mısır

Hakikat: Tarsusizâde Münif Bey, 1896 - Cenevre

Muvakkaten: Ali Suavi

Osmanlı: Tarsusizâde Münif Bey, 1896 - Cenevre

(Gerçek, 1941, s. 3).

Vicdan: Ahmed Arif Bey, 21 Ekim 1883 - Hanya.

Jön Türk neşriyatının genel tasviri şöyledir:

> "Cenevre'de Tunalı Hilmi Bey'in çıkardığı Ezan (*1896)*, Londra'da Hürriyet *(1895),* Kahire'de Kanun-u Esâsi *(1897)*, İngilizce ve Türkçe Yıldız, Türkçe ve Ermenice Saday-ı Millet, Cenevre'de Hakikat *(1897),* Meşrûtiyet *(1900),* Emel *(1900),* Doğru Söz *(1906)*, Paris'te ve Kahire'de Türkçe Şûra-yı Ümmet *(1902)*, Şûra-yı Osmanî *(1906)*, Kahire'de Mizan, Türk *(1903),* Saib Bey'in çıkardığı Sancak *(1900),* Londra'da Emin Hindiye tarafından Türkçe, Arapça, Farsça çıkarılan Hilâfet, Tuna, Terakki *(1906),* Kahire'de Enin-i Mazlum *(1899),* Mizah-i Zarurî *(1901),* Ahali *(1905),* Anadolu *(1903),* Cenevre'de Mizah-î Beberuhi *(1898*), Mizah-î Davul *(1901*), İttihad, Hürriyet, Lâklâk, İstirdad *(1901),* Rumeli, Fransızca La Foudre *(1901),* Paris'te İntibah *(1903),* Cüheyne *(1900),* Havatım, İskenderiye'de Yeni Fikir *(1907),* El-Eyyam, Arnavutluk, Selâmet, Yıldırım, Hak *(1900),* İstikbal, Cenevre'de İntikam *(1900),* Kahire'de Mizan-ı Adalet *(1900),* Tokmak *(1901),* Fransızca Le Monitör Otoman, e Liberal Otoman *(1901),* Şark, Muvazene, Albania, La Federation Ottoman *(1903)* Bunlardan başka ilmî mahiyette Şikago'da Şikago sergisi *(1893), Kahire'de* Musavver Şark*(1900),* Cenevre'de İçtihad *(1904),* Paris'te Şark ve Garp *(1896),* Kahire'de Mecmua-i Kemâl gibi mecmualarda çıkarılıyor Bunlardan bazılarının ömürleri pek az oluyordu. Abdülhamid bu ahrarâne neşriyata karşı gelmek üzere Paris'te iki gazete çıkartıyordu. Bunlardan biri Mısırlı Ebu Nazare'nin, diğeri de Nikolaidis'in idaresinde idi" (İrtem, 1999a, s. 235).

Ankara Milli Kütüphane'nin Eski Harfli Türkçe kataloğundan yapılan tarama sonucu aşağıda yer alan liste, dönemin Hariç'teki neşriyat görünümünü sunmaktadır:

<u>LONDRA</u>

1. *Ne Bekliyoruz. Mazlum Türklere 2. Kitâb*: Abdülhalim Memduh, Londra, 1902 (Miladi), 32,
2. *Vatanın Hâline ve Maârif-i Umûmiyenin Islahına Dair Sultan Abdülhâmid Han-ı Sânî Hazretlerine Takdim Kılınan Altı Lâyıhadan Birinci Lâyiha*: Ahmed Rıza, Londra 1312 (Hicri) - - 1895 (Miladi), Imprimerie Internationale, 56.

<u>KAHİRE</u>

1. *Afrika Delili*: Mehmed Muhsin, Kahire 1312 (Hicri) - - 1895 (Miladi), El-Felâh Ceridesi Matbaası, 769+13+9+2,

2. *Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları*: Silistreli Mustafa Hamdi, Kahire 1323 (Hicri) - - 1905 (Miladi), Osmanlı Matbaası, 342+8,

3. *Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hâtıraları:* Şerafeddin Mağmumi [Bilmen], Mısır-Kâhire, 1327 (Hicri) - - 1909 (Miladi), 312,

4. *Âsâr-ı Cemaleddin*: Es-Seyyid Bereketzâde Abdullah Cemaleddin, Kahire, 1319 (Hicri) - - 1902 (Miladi), Matbaatü'l-Maarif, Asmaî [Yusuf Samih], 81,

5. *Ayanımız, Mebuslarımız, Paşalara, Beylere*: Tunalı Hilmi, Kahire, 1324 (Rumi) - 1908 (Miladi), 18,

6. *Bağdat'dan Haleb'e Arabistan Seyahati*: Rousscau, Jean Baptist Louis Jacque, (Çeviren: Mehmed Suad). Kahire, 1321 (Hicri) - - 1904 (Miladi), Türk Matbaası, 137,

7. *Başımıza Gelenler*: Mehmed Arif, Kahire, 1321 (Hicri) - - 1904 (Miladi), Maarif Matbaası, 3+2+535+2,

8. *Beyrutlu Bir Papaz. Talim-i Arabî*: (Çeviren: İsmail Yusuf). Kahire, 1312 (Hicri) - - 1896 (Miladi), Matbaatü'l-camia, 134,

9. *Bin Bir Hadis*: Mehmed Arif, Kahire, 1325 (Rumi) - 1909 (Miladi), Ceride Matbaası, 5+468,

10. *Bin Bir Hadis-i Şerîf Şerhi*: Mehmed Arif, Kahire, 1319 (Hicri) - - 1902 (Miladi), Matbaatü'l-Maarif, 6+470,

11. *Bir Hutbe Hemşerilerime*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Kahire, 1909 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 16,

12. *Celâleddin Harizmşah*: Nâmık Kemâl, Kahire, 1315 (Hicri) - - 1898 (Miladi), Kanûn-i Esâsi Matbaası, Rodoslu Salih Cemal, 69+414+1 (Başda Ebced harfleriyle numaralanan 69 S. *Mukaddime-i Celâl*'dir),

13. *Cemal ile Meşhur Olan Eline Tiyatrosunun Faslı*: Hüsnü, Kahire, Bulak Matbaası, 84,

14. *Cidâl yahut Ma'kes-ı Hakikat*: İsmail Hakkı, Kahire, 1908 (Miladi), 32,

15. *Çar*: Kahire, 1321 (Hicri) - - 1904 (Miladi), Türk Matbaası, 51,

16. *Çay Risalesi*: Yusufî, Kahire, 1300 (Hicri) - - 1883 (Miladi), Bulak Matbaası, 75-87,

17. *Deccal*: Eşref Mehmed, Kahire, 1907 (Miladi), (2. Kitap), 72,

18. *Devlet-i Âliyyenin Zaaf ve Kuvveti*: Von der Goltz, Colmar Freiherr [Goltz Paşa], (Çeviren: Zaimzâde Hasan Fehmi). Kahire, 1324 (Rumi) - 1908 (Miladi), Matbaat'ül-fütûh, 61,

19. *Divân-ı Hasan Hüsnü*: Hasan b. Hüsnî Toyranî, Kahire, 1300 (Hicri) - - 1884 (Miladi), Matbaatu'l-Vatan, (2. Cilt),

20. *Emir Bedirhan*: Kahire, Matbaa-i İctihad, Neşr Eden: Lütfi, 62,

21. *Erkekler Arasında*: Fikripaşazâde Ömer Lütfü, Kahire, 1907 (Miladi), Türk Matbaası, 96,

22. *Ertuğrul Nam Osmanlı Kulübü Nizamât-ı Esâsiyesi*: Kahire, Matbaatü'l-Tevfik, 16,

23. *Es-Siyasetü'ş-şer'iye fî Siyadeti'r-rai ve Saadeti'r-rai*ye: Es-Seyyid Abdullah Cemaleddin, Kahire, 1319 (Hicri) - - 1903 (Miladi), Matbaatü'l-Maarif, Asmai, 209+2,

24. *Fahişeler*: (Çeviren: Ali Muzaffer). Kahire, 1315 (Hicri) - - 1897 (Miladi), 115+1,

25. *Firak*: Giritli Bir Türk [M. Macit], Kahire, 1906 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 16+108+2, (Başında Abdullah Cevdet Karlıdağ'ın Mukaddimesi vardır),

26. *Fünûn ve Felsefe ve Felsefe Sanihaları*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Kahire, 1906 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 49,

27. *Geçid*: İzmirli Hocazâde Mehmed Ubeydullah, Kahire, 1323 (Hicri) - - 1905 (Miladi), Matbaaü't-Tevfik, 94 (Türkçe) + 70 (Arabca), (Arabçası *El-ma'ber li-Sebilü'r-reşad Hadisetü'l-kunbüle* başlığını taşır),

28. *Gizli Figanlar*: Süleyman Nâzif, Kahire, 1906 (Miladi), - Matbaa-i İctihad, 31,

29. *Hadâikü'r-rend Tercemet-i Terci-i B*end: Ziyâ Paşa, (Çeviren: Mehmed Beşir el-Halebî). Kahire, 1898 (Miladi), Matbaaü't-Tevfik, 19,

30. *Havas-ı Biberiye*: Ali Zeki, Kahire, 1300 (Hicri) - - 1883 (Miladi), Bulak Matbaası, 60-76,

31. *Hicaz Mezâlimi*: Kahire, 1323 (Hicri) - - 1906 (Miladi),

32. *Hûlâsatü'l-kelâm fî Tercih-i Din-i İslâm*: Es-Seyyid Bereketzâde Abdullah Cemaleddin, Kahire, 1318 (Hicri) - - 1901 (Miladi), Terakki Matbaası, Asmai (Yusuf Samih), 80,

33. *İki Emel*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Kahire, 1316 (Hicri) - - 1899 (Miladi), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 32+1,

34. *İki Emel*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Kahire, 1906 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 32,

35. *İlyas-i Homirus*: Süleyman el-Büstanî, Kahire, 1904 (Miladi), Hilâl Matbaası, 848,

36. *İngiliz Kavmi. Ale'l-umûm İngiliz Şahsı*: Boutmy, Emile, (Çeviren: Abdullah Cevded [Karlıdağ]). Kahire, 1909 (Miladi), Matbaa-i İctihad, (1. Kitap), 100,

37. *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*: Cevrî [Çerkes Reşid], Kahire, 1909 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 42,

38. *İsdibdad. Della Tiranide*: Alfieri, Vittorio, (Çeviren: Abdullah Cevded [Karlıdağ]). Kahire, 1908 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 271,

39. *Islahat Risalesi*: Kahire, 1322 (Hicri) - - 1905 (Miladi), 43+1,

40. *İslâmın İstikbâli Vardır*: Asmaî [Yusuf Samih], Kahire, 1320 (Hicri) - - 1903 (Miladi), El-Müeyyed Matbaası, 114,

41. *İstanbul'da Köpekler. İctihad Mecmuasından Çıkarılmış Bir Makale*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Kahire, 1909 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 16,

42. *İstimdad*: Mehmed Eşref, Kahire, 1323 (Hicri) - - 1905 (Miladi), 8,

43. *İstinsaf*: Mehmed Kadri Nâsıh, Kahire, 1315 (Hicri) - - 1898 (Miladi), El-Zeria İlâ Mahasin il-Şeria Matbaası, İctihad Kütübhanesi, 132,

44. *İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne Açık Mektub*: Hakkı el-Azm, Kahire, 46,

45. *Kahriyyât*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Kahire, 1906 (Miladi, Matbaa-i İctihad, 128,

46. *Kanûn-i Esasî Ceridesine Birinci Lâhika*: Kahire, 1313 (Hicri) - - 1897 (Miladi), 16,

47. *Kavâid-i Lisan-i Fransevî*: Fikripaşazâde Ömer Lütfü, Kahire 1905 (Miladi), Türk Matbaası, 35,

48. *Kongre. Cevabları - Cevabımız. On Birinci Hutbeye İlâve*: 1: Tunalı Hilmi, Kahire, 1319 (Hicri) - - 1902 (Miladi), 15,

49. *Kütübhane-i Umûm Defteri*. Tarih-i Tesisi 1300 - 1884: Fikripaşazâde Ömer Lütfü, Kahire, 1905 (Miladi), Türk Matbaası, 199,

50. *Lâyiha ve İstitrad*: Ali Haydar Midhat, Kahire, 1317 (Hicri) - - 1900 (Miladi), Hindiyye Matbaası, 66,

51. *Liverpol Müslümanlığı*: Asmaî [Yusuf Samih], Kahire, 1313 (Hicri) - - 1896 (Miladi), El-Müeyyed Matbaası, 112,

52. *Mahkeme-i Kübra*: Receb, Kahire, 1908 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 30,

53. *Makbet (Macbeth)*: Shakespeare, William, (Çeviren: Abdullah Cevdet [Karlıdağ]). Kahire, 1909 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 159,

54. *Makedonya Mâzi, Hâl, İstikbâl*: Tunalı Hilmi, Kahire ,1316 (Hicri) - - 1899 (Miladi), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Neşriyatı, 47,

55. *Malûmu İlâm*: Abdülahrar Tahir [Süleyman Nâzif], Kahire, 1908 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 18,

56. *Matbaa-i İctihad'ın Fihrist-i Neşriyatı*: Kahire, 1908 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 48,

57. *Mebuslar Meclisi Kapısında Bir Köylü. Dertli Köylü Memiş Çavuş Bu Meclise Girmeliyim*: Tunalı Hilmi, Kahire, 1326 (Hicri) - - 1908 (Miladi), 20,

58. *Medar. Kanun-i Esasi. İntihap*: Mehmed Faik, Kahire, 1908 (Miladi), Osmanlı Matbaası, (1. - 4. Cüz),

59. *Memâlik-i Osmaniye Mâzisi İstikbâli*: Midhat Paşa, Kahire, 1317 (Hicri) - - 1900 (Miladi), Matbaatü'l-mahruse, Ali Haydar Midhat, 32,

60. *Mesele-i Şarkiye*: Ali Kemâl, Kahire, 1900 (Miladi), Matbaa-i Osmaniye, 112,

61. *Mesele-i Şarkiye*: Mustafa Kâmil Paşa - Asmaî [Yusuf Samih], Kahire, 1323 (Hicri) - - 1905 (Miladi), Türk Matbaası, 28,

62. *Meslekî Tedrisat Hakkında Muhtıra:* Guillaume Tell. Von Schiller, Johann Friedrich , (Çeviren: Abdullah Cevded [Karlıdağ]). Kahire, 1314 (Hicri) - - 1897 (Miladi), Anderya Gostagliola Matbaası, 176,

63. *Midhat Paşa'nın Hayat-i Siyasîyesi, Hidemâtı, Şehadeti*: Ali Haydar Midhat, Kahire, 1322 (Hicri) - - 1905 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 3+4+469,

64. *Muhasebe-i Münir*: Ahmed Mehmed, Kahire, 1316 (Hicri) - - 1900 (Miladi), 167+161,

65. *Muhtasar İngiltereTarih-i İnkılâbı*: (Çeviren: Mehmed Sabir). Kahire, 1316 (Hicri) - - 1899 (Miladi), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, 51,

66. *Murad*: Tunalı Hilmi, Kahire, 1318 (Hicri) - - 1901 (Miladi), 232,

67. *Musiki ile Tedavi*: Doubresse, M., (Çeviren: Abdullah Cevded [Karlıdağ]). Kahire, 1908 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 63,

68. *Mülahazat-i Siyasîye*: Es-Seyyid Muhammed Bayram Hamis, Kahire, 1315 (Hicri) - - 1898 (Miladi), Kanûn-i Esâsi Matbaası, 45,

69. *Mürşid*: Cemil, Kahire, 1316 (Hicri) - - 1899 (Miladi), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 48,

70. *Müslümanlar Uyanın*: Muhammed Ghuri, İkaz-ı Müslim, (Çeviren: Abdullah Cevdet [Karlıdağ]). Kahire, 1907 (Miladi), Matbaa-i İctihad, Matbaa-ı İctihad, 157,

71. *Neler Olacak*: Kahire, 1314 (Hicri) - - 1897 (Miladi), İttihad ve Terakki Cemiyeti, 24,

72. *Onuncu Hutbe*: Tunalı Hilmi, Kahire, 1316 (Hicri) - - 1899 (Miladi), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 101,

73. *Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti*. Nizamnâme-i Esasi: Kahire, 1323 (Hicri) - - 1905 (Miladi), 10+1,

74. *Osmanlıda Ahali Hâkimliği - İntihablar - Bir Şart - Bir Dilek*: Tunalı Hilmi, Kahire, 1324 (Rumi) - 1908 (Miladi), Osmanlı Matbaası, 18, (İlk baskısı için bak: Türkiye'de Ahali Hâkimliği Düzeni-Bir Şart-Bir Dilek),

75. *Rehnümâ-yı İnkılâb*: Ahmed Salib, Mısır [Kahire], 1318 (Hicri) - - 1902 (Miladi), Hindiyye Matbaası, 78+1,

76. *Rezalet*: Tunalı Hilmi, Kahire, 1901 (Miladi), (4. Fasıl), 48,

77. *Riyazü'l-muhtar Mir'atü'l-mikat ve'l-Edvâ*r: Gazi Ahmed Muhtar Paşa [Katırcıoğlu], Kahire 1304 (Hicri) - - 1886 (Miladi), Bulak Matbaası, (Zeyl), 58,

78. *Ruhü'l-akvam*: Le Bon, Gustave, (Çeviren: Abdullah Cevdet [Karlıdağ]). Kahire, 1907 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 296+4,

79. *Rüya ve Magosa Mektubu*: Nâmık Kemâl, Kahire, 1908 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 80,

80. *Seyyareler*: Âli, Kahire, 1315 (Hicri) - - 1897 (Miladi), Kanûn-i Esâsi Matbaası, 31,

81. *Sultan Abdülhâmid-i Sânîye İkinci Arizam*: Ali Fahri, Kahire, 1315 (Hicri) - - 1899 (Miladi), 16,

82. *Şâh ve Pâdişâh*: Mehmed Eşref, Mısır [Kahire], 1906 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 16,

83. *Şark Meselesi ve Anın Halli İle Bütün Âlemi İnsaniyet İçin Husûle Gelecek Cereme*: Kahire, S. Tarpinyan, 23,

84. *Şimdiki İzdivaclar*: Fikripaşazâde Ömer Lütfü, Kahire, 1905 (Miladi), Türk Matbaası, 199,

85. *Tarih-i İslâmiyet. Essai sur l'histoire de l'İslâmisme*: Dozy, Reinhardt, (Çeviren: Abdullah Cevded [Karlıdağ]). Mısır [Kahire], 1908 (Miladi), Matbaa-i İctihad, (1. Cilt), 1-336,

86. *Tarih-i Sultan Murad Han-ı Hâmis*: Ahmed Saib, Mısır [Kahire], 1322 (Hicri) - - 1906 (Miladi), Matbaa-i Hindiyye, 304,

87. *Tarihü'l-meşrik*: Maspero [Ahmed Zeki], Mısır [Kahire], 1897 (Miladi), Bulak Matbaası, 234,

88. *Tepedelenli Ali Paşa*: Ahmed Müfid, Mısır [Kahire], 1903 (Miladi), Matbaatü'l-Hilâl, 283+5,

89. *Tercübe-i İntikad. Duhter-i Hindu*: Fikripaşazâde Ömer Lütfü, Kahire, 1905 (Miladi), Türk Matbaası, 35,

90. *Tezkire-i Ulemâ. Ulema-i Arabın Hilâfet Hakkında Şer-i Mübin ve Ahbar-i Sahihadan İktibasları ve Damat Mahmud Paşa'dan Sultan Abdülhâmid Han-ı Sâniye Mektub*: Kahire, 1316 (Hicri) - - 1899 (Miladi), Matbaa-i Osmaniye, 15,

91. *Türkiye Meclis-i Mebusan*: Kahire, (1. Cilt), 363,

92. *Türkiye'de Meclis-i Mebusan*: Azmizâde Hakkı, Mısır [Kahire], 1907 (Miladi), Matbaa-i İctihad, (1. Cilt), 36,

93. *Türkiye'de Meclis-i Mebusan*: M. K., Kahire, 1907 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 363,

94. *Türkiye'de Sansür Eğlenceleri*: De Persignac, Comte, (Çeviren: M. K.: Mehmed Kadri Nâsıh). Kahire, 1907 (Miladi), 43,

95. *Uçurum*: Kahire, 1905 (Miladi), 13,

96. *Uyanınız! Uyanınız!*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Kahire (Hicri), 1907 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 36,

97. *Uyanınız! Uyanınız!*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Kahire (Hicri) - 1908 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 32,

98. *Üç Tarz-ı Siyaset*: Yusuf [Akçura] - Ali Kemâl - Ahmed Ferid [Tek], Kahire, 1907 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 80,

99. *Vak'a-i Sultan Abdülaziz*: Ahmed Saib, Kahire, 1320 (Hicri) - 1903 (Miladi), 215+2,

100. *Vatan Uğruna yahut Yıldız Mahkemesi*: İsmail Hakkı Paşa, Kahire, 1326 (Hicri) - 1908 (Miladi), 8+6+232,

101. *Vazife ve Mes'uliyet. Asker*: Ahmed Rıza, Kahire, 1323 (Hicri) - 1905 (Miladi), (2. Cüz), 69,

102. *Vazife ve Me'suliyet. Mukaddime, Padişah, Şehzâdeler*: Ahmed Rıza, Kahire, 1320 (Hicri) - 1903 (Miladi), (1. Cüz), 26,

103. *Yıldız Sarayı Hümayunu ve Babıâli yahut Şarkın Derd-i Aslîsi*: [Mizancı] Mehmed Murad, Kahire, 1313 (Hicri) - 1895 (Miladi), 100.

Kahire'de çıkan her neşriyatın ismi bu listede yer almamaktadır.

CENEVRE

1. *Lâyiha Sûreti*: Paşazâde Halil Rifat, Cenevre, 1903 (Miladi), Arnavutluk Gazete İdarehanesi, 16
2. *Adalet*: Tarsusizâde Münif, Cenevre, 1904 (Miladi), 64
3. *Ali Suavi*: Süleyman Midhat, Cenevre, 1316 (Hicri) - (Rumi) 1899 (Miladi), 72,
4. *Asker*: Cenevre, 1900 (Miladi), 55+1,
5. *Avrupa'da Tahsil, Cenevre Şehri Mektebleri*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1320 (Hicri) - 1903 (Miladi), (1. Kısım), 2+272,
6. *Bir Dilek. Yeni Osmanlılara*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1320 (Hicri) - 1902 (Miladi), 32,
7. *Cumhuriyet*: Tarsusizâde Münif, Cenevre, 1903 (Miladi), 64,
8. *Dokuzuncu Hutbe*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1319 (Hicri) - 1902 (Miladi), 40,
9. *Dördüncü Hutbe*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1314 (Hicri) - 1898 (Miladi), 15,
10. *Elveda yahut Fatih-i Hanya Gazi Yusuf Paşa'nın Ser-i Balininde Bir Feryad*: R. Figani, Cenevre, 1316 (Hicri) - 1898 (Miladi), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 25,
11. *Evvel ve Ahır*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 32,
12. *Ezan*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1314 (Hicri) - 1898 (Miladi),
13. *Felek-i Devvar*: Naim Gregor, Cenevre, 1318 (Hicri) - 1900 (Miladi), 8,
14. *Fetâvâ-yı Şerîfe*: Hacı Şakir, Cenevre, 1314 (Hicri) - 1896 (Miladi), Meşveret Matbaası, 16,
15. *Fikr-i Islahat*: Esmin, Jean, (Çeviren: Dr. Lütfü). Cenevre, 1904 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 149,
16. *Hak*: Tarsusizâde Münif, Cenevre, 1904 (Miladi), 64,
17. *Hilâfet*: Naim Gregor, Cenevre, 12,
18. *Hükümdar ve Edebiyat*: Alfieri, Vittorio, (Çeviren: Abdullah Cevded [Karlıdağ]). Cenevre, 1905 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 10+340,
19. *Hürriyet*: Tarsusizâde Münif, Cenevre, 1903 (Miladi), 64,
20. *İlk ve Son Gayret*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 30,
21. *İnkılâb*: Tarsusizâde Münif, Cenevre, 1903 (Miladi), 64

22. *İstibdad, Della Tyrannide*: Alfieri, Vittorio, (Çeviren: Abdullah Cevded [Karlıdağ]). Cenevre, 1317 (Hicri) - 1900 (Miladi), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, 10+314,

23. *İttihad*: Cenevre, 1900 (Miladi), 15,

24. *Kafkasya'daki Müslümanlara Beyannâme. Mecmua-i İctihad Heyet-i Tahririyesi Namına*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Cenevre, 1905 (Miladi), 14,

25. *Kahriyyât*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Cenevre, 1315 (Hicri) - 1898 (Miladi), Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyet Matbaası, 64,

26. *Külliyât-ı Hikmet*: Abdülhakim Hikmet, Cenevre, 1322 (Hicri) - 1905 (Miladi), (3. Cüz), 47,

27. *Menfa-yi İhtiyarî Hâtırâtı*: Ali Haydar Midhat, Cenevre, 1905 (Miladi), Imprimerie İnternationale, 12+34+222,

28. *Müsavat*: Tarsusizâde Münif, Cenevre, 1904 (Miladi), (1. Cüz), 64,

29. *Onbirinci Hutbe. Türkiyalılık. Osmanlılık Türkiyalılıkdır*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1318 (Hicri) - 1901 (Miladi), 35+1,

30. *Rezalet Yine İspanya'da Beşinci Fasıl*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1901 (Miladi), (4-5. Fasıl yine 5. Fasıl), 16+101

31. *Rüya veya Hüdanekerde Hakikat-i Müstakbele*: El-Hac Tabib Abdülhakim Hikmet, Cenevre, 1322 (Hicri) - 1904 (Miladi), Imprimerie İnternationale, (3. Cüz), 47,

32. *Saltanat-ı Seniyyenin Bükreş Sefiri Kâzım Bey'e Mektub*: Halil Muvaffak, Cenevre, 1315 (Hicri) - 1897 (Miladi), 23,

33. *Şilyon Mahbusu*: Lord Byron [George Gordon], (Çeviren: Abdullah Cevdet [Karlıdağ]). Cenevre, 1904 (Miladi), Matbaa-i İctihad, 38, (1 Planı. Kitabın İngilizce aslının adı The Prisoner Of Chillondur)

34. *Tercüme-i Hâl-i Midhat Paşa. Biographie de Midhat Paşa ècrite Pariui-mème*: Midhat Paşa, Cenevre, 1319 (Hicri) - 1902 (Miladi), İntikam Matbaası, Midhat Paşa Hafidi

35. *Trablusgarb Vali-i Esbâkı İsmail Kemâl Bey Tarafından Atebe-i Ûlya-yı Padişahîye Takdim Olunan Lâyıha Sûretidir*: İsmail Kemâl, Cineve [Cenevre] 1314 (Hicri) - 1897 (Miladi), Mizan Matbaası, 29,

36. *Türkiye'de Ahali Hâkimliği Düzeni - Bir Şart - Bir Dilek*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1320 (Hicri) - 1903 (Miladi), 32,

37. *Umûm Osmanlılara Açık Mektub*: Cenevre, 1318 (Hicri) - (Rumi) 1901 (Miladi), İntikam Matbaası, 8

38. *Üçüncü Hutbe*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1314 (Hicri) - 1897 (Miladi), 22,

39. *Vasiyetnâme-i Siyasî*: Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa, Cenevre, 1314 (Hicri) - 1896 (Miladi), Mizan Matbaası, 29,

40. *Vatanın Hâline ve Maârif-i Umûmiyenin Islahına Dair Sultan Abdülhâmid Han-ı Sânî Hazretlerine Takdim Kılınan Lâyihalardan Hakkında Makam-ı Sadarete Gönderilen Mektubtur*: Ahmed Rıza, Cenevre, 1313 (Hicri) - 1896 (Miladi), Imprimerie et Lithographie A.Friedrich, 36,

41. *Vatanın Haline ve Maârif-i Umûmiyenin Islahına Dair Sultan Abdülhâmid Han-ı Sânî Hazretlerine Takdim Kılınan Makam-ı Sadarete Gönderilen Mektub*: Ahmed Rıza, Cenevre, 1314 (Hicri) - 1896 (Miladi), Imprimerie et Lithographie A.Friedrich, 39,

42. *Ya Muvahhid*: Cenevre, 1318 (Hicri) - 1901 (Miladi), İntikam Matbaası, İntikamcı Yeni Osmanlılar Fırkası Neşriyatı, 6,

43. *Yeni Osmanlılar Kongresi*: Ali Fahri, Cenevre, 1316 (Hicri) - 1899 (Miladi), 22,

44. *Yeni Osmanlılara Bir Dilek*: Tunalı Hilmi, Cenevre, 1320 (Hicri) - 1903 (Miladi), 32,

45. *Zafer*: Tarsusizâde Münif, Cenevre, 1903 (Miladi), 64.

RUSÇUK

1. *Şâh ve Pâdişâh*: Eşref, (Yayınlayan: Tevfik Hacı Sunullah). Ruscuk, 1908 (Miladi), 16,

PARİS

1. *Ahrar-i Ümmete İmparatorun Yâdigârı*: Ali Şefik, Paris, 1314 (Hicri) - 1897 (Miladi), 3+85+3,

2. *Cülûs-ı Hümayunun On Altıncı Senesi. Şevketli Sultan Abdülhâmid-i Sâni Hazretlerine Paris'de Tab' Olunan 'Orient' Gazetesinin Takdime-i İhtiramkâranesidir*: Nikola Nikolaidis, Paris, 1891 (Miladi), Flamaron - Graft Matbaası, 27,

3. *Divân-ı Abdülhâmid-i Sânî*: Ali Rıza, Paris, 1901 (Miladi), Abdülhamid Kitabhanesi Sahibi Ali Rıza, 32,

4. *Felsefe ve Hikmet*: El-Hac Abdülhakim Hikmet, Paris, 1903 (Miladi), Imprimerie de L'esr-Ouest, 40+1,

5. *Hadd-i Tedib (Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektub)*: Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Paris, 1903 (Miladi), 64,

6. *Hakikat-i Hâl*: Şerafeddin Mağmumi [Bilmen], Paris, 1315 (Hicri) - 1898 (Miladi),

7. *Halife-i Nâ-Meşru' ve Sultan Murad-ı Hâmis*: Fevzi - A. Muhtar - Fuad, Paris, 1315 (Hicri) - 1898 (Miladi), (1. Kitap), 23,

8. *İpnotizma*: Besim Ömer [Akalın], Paris, 146+6,

9. *İttihad ve Terakki'nin Sahtekârlıklarına, Denaetlerine Bülend Bir Sada-yı La'netimiz*: Dervişkaptanzâde Ali Necati, Paris, A. G. L'Hoir Matbaası, 51,

10. *Kardeşim*: Refik Nevzad, Paris, 1904 (Miladi), Şark ve Garb Matbaası, 23,

11. *Kerbelâ*: İbnü'r-Reşad Ali Ferruh, Paris, 1305 (Hicri) - 1888 (Miladi), 228,

12. *Külliyât-ı Hikmet*: Abdülhakim Hikmet, Paris, 1903 (Miladi), Imprimerie de L'esr-Ouest, (1-3. Cüz),

13. *Leyâl-i Girizan*: Hüseyin Sired [Özsever], Paris, 1904 (Miladi), Şark ve Garb Matbaası, 78+1,

14. *Malûmu İlâm*: Abdülahrar Tahir [Süleyman Nâzif], Paris, 1314 (Hicri) - 1896 (Miladi), Meşveret Matbaası, 16

15. *Mazlum Türklere Mev'ize*: Abdülhalim Memduh, Paris, 1902 (Miladi), 1+15

16. *Millet ve Hükûmet*: Dr. Lütfü, Paris, 1906 (Miladi), 60

17. *Misbahu's-salah. Vilâdet-i Peygamberî*: Ali Ferruh İbnü'r-Reşad, Paris, 1305 (Hicri) - 1888 (Miladi), 61,

18. *Mukavele-i Heyet-i İctimaiye yahut Mebâni Hukuk-u Siyaset. Kitab-ı Evvel*: Rousseau, Jean Jacques , (Çeviren: Rufaizâde Mehmed Şekib). Paris, 1321 (Hicri) - 1904 (Miladi), Imprimerie de L'esr-Ouest, 40,

19. *Nâmık Kemâl*: Abdülahrar Tahir [Süleyman Nâzif], Paris, 1314 (Hicri) - 1897 (Miladi), 16,

20. *Nâmık Kemâl*: Rıza [Nur], Paris, 1314 (Hicri) - 1897 (Miladi), 16,

21. *Nesteren. Mukaffa Bir Facia*: Abdülhak Hâmid [Tarhan], Paris, Victor Goupy (Matbaası), 215

22. *Nesteren. Mukaffa Bir Facia*: Abdülhak Hâmid [Tarhan], Paris, Victor Goupy (Matbaası), 215+1

23. *Takrir*: Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, (Hazırlayan: Ali Suavi). Paris, Imprimerie de Victor Goupy, 48+2+2,

24. *Teavün*: Paris, 1896 (Miladi), 32,

25. *Tunus*: Ali Kemâl, Paris, 1900 (Miladi), 16,

26. *Türkler İçin Yeni Bir Türkiye. Musavver Türkiya, Une Türquie Nouvelle Pour les Turca la Turquie en İmage*: Grand, John - Carteret, Paris, 183,

27. *Vazife ve Mes'uliyet*: Ahmed Rıza, Paris, 1324 (Rumi) - 1908 (Miladi), Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti Marifetiyle, 56,

28. *Vazife ve Mes'uliyet. Kadın*: Ahmed Rıza, Paris, 1324 (Rumi) - 1908 (Miladi), (3. Cüz), 56,

29. *Yeni Kongre*: Ali Fahri, Paris, 1318 (Hicri) - 1902 (Miladi), 7,

30. *Zamane Türkleri*: Fazy, Edmond, (Çeviren: Cemil - Zeki - Refik - Nevzad). Paris, 1898 (Miladi), 30.

FOLKESTONE

1. *Dolap*: Jön Türk grubu, Folkestone, 14 Kasım 1900, M.; ayda bir.

GİRİT

1. *Âsâr-ı Manzume*: Damad Mahmud Celaleddin Paşa [Asaf], Girit 1311 (Hicri) - 1894 (Miladi), Girit, Vilâyet Matbaası, 131+1 Yaprak,

2. *Divân*: Damad Mahmud Celaleddin Paşa [Asaf], Girit, 1311 (Hicri) - 1894 (Miladi), Girit Vilâyet Matbaası, 131,

3. *El-Hikemü'l-Ataiye*: İbrahim Edhem, Girit, 1303 (Hicri) - 1886 (Miladi), Girit Vilâyet Matbaası, (1. Cilt), 67,

4. *Tuhfe-i Vehbî*: Sünbülzâde Vehbi, Girit, 1301 (Hicri) - 1884 (Miladi), Mekâtib-i İslâmiye Matbaası, 73.

BÜKREŞ

1. *Hareket*: İbrahim Temo, Bükreş, 1896.

SİLİSTRE

1. *Hak Söz*: Mehmed Niyazi, Silistre.

KANDİYE

1. *Hicab*: Kandiyeli Fahrizâde İbrahim Midhat, Kandiye, 1317 (Hicri) - 1900 (Miladi), Hükûmet Konağı İttisalindeki Matbaa, 138,

TİFLİS

1. *Bize Hangi İlimler Lâzımdır?*: Ahund Ebu Türab, Tiflis, 1325 (Hicri) - 1907 (Miladi), Gayret Matbaası, Neşriyat-i Gayret, 47

2. *Kurban Ali Bey Molla Nasreddin*: Tiflis, 1325 (Rumi) - 1909 (Miladi), Gayret Matbaası, 1+30,

3. *Muhtasar Kafkas Tarihi ve Zakafkazda Zuhûr Eden Meşhur Türk Edib ve Şairlerinin Muhtasaran Tercüme-i Hâlleri*: İsmailof, Reşid Bey, Tiflis, 1321 (Hicri) - 1904 (Miladi), Gürcü Şirketinin Matbaası, 51.

İSKENDERİYE

1. Kongre Nedir, Nasıl Olmalıdır? On Birinci Hutbeye İlâve: 2: Tunalı Hilmi, İskenderiye, 1319 (Hicri) - 1902 (Miladi), 14,

2. Nâmık Kemâl: Süleyman Nâzif, İskenderiye, Hanoude Matbaası, 3+1601+25 (Fransızca), (1 Plan, 2 Portre. Fransızcadan tercüme edilmiştir).

Yukarıdaki merkezlerden hareketle Jön Türklerin Hariç'te en çok neşriyat çıkardığı yerlerin başında Kahire, Cenevre ve Paris'in geldiği görülmektedir. Bu neşriyatlar, Osmanlı'da yurt dışı Türkçe basınının çoğunluğunu oluşturur. Jön Türk neşriyatı üzerinde çalışan araştırmacı Akünal'ın yaptığı çalışmada ise, Jön Türklerin yurt dışında çıkardıkları gazete ve dergilerden 151'inin nerede, ne zaman, kim tarafından çıkarıldığına dair bilgiler yer alır. Araştırmacı, haklarında yeterli bilgi olmayan 14 neşriyatın ise adını vermekle yetinir (Akünal, 1979, s. 1296-1299). Jön Türklerin neşriyat çalışmalarını göstermesi bakımından bu liste önemlidir. İsmi geçen merkezlerde çıkarılan eserlerin tamamı bu listede yer almamaktadır. Seçmeler şahsî olarak yapıldığı için sağlıklı olmamakla beraber edebiyata uzaktan yakından alakası olunan eser ya da kişilerin isimlerinin bu listede yer almasına çalışılmıştır. İçlerinde edebiyatla ilgili metinlerle, edebî değer taşıyan neşirlerin bulunması bu neşriyat listesini önemli kıldığı düşünülmektedir. Avrupa'da matbûât kanunu vardır ve Osmanlı'dakinden daha ağır maddeleri bulunduğu bilinmektedir. Her ülkenin kendine ait bu matbûât yasalarına dışarıdan gelen herkesin uyma zorunluluğu da vardır. Bu yüzden Abdülhamid sansüründen kaçtığını, özgürlük ortamı istediğini beyan edenler Avrupa'da uygulanan matbûât kurallarına uydukları eserlerinin basılmasından anlaşılabilir. Ayrıca Abdülhamid'in müttefik ülkelerle görüşerek muzır olarak gördüğü her yayını kapattırma kudretine sahip olur. Bunda müttefikliği bozmak istemeyen Avrupa ülkelerinin yanı sıra matbûât kanunun da etkili olduğu bilinmektedir. Abdülhamid hakkındaki aleyhte yayınların Avrupa ülkeleri tarafından kimi zaman durulması kimi zaman da basın özgürlük adına devam ettirilmesi o dönemki çıkar çatışmalarının bir sonucu olarak görünmektedir.

2.2.1. Edebiyat- Siyaset İlişkisi İle Edebiyatçıların Sansürdeki Yeri ve Rolü Hakkında

Batıyla etkileşimin başladığı, makale, roman, öykü gibi yeni türlerin edebî hayata dâhil edildiği dönem, aynı zamanda modern Türk edebiyatının başlangıcı olarak sayılmaktadır. Bu etkileşim yanında kavram kargaşasını da getirir. Yaklaşık 200 yıldır yaşanan bu kavram kargaşasında siyaset, edebiyat gibi farklı alanların da iç içe girdiği görülür. Siyasî bir tür olan gazetelerde edebî eserlerin tefrikalar şeklinde basılması önemli bir etkileşim ortamı yaratır. Bu yüzden farklı alanların birbirine tesir etmesi kaçınılmaz olur. Zizek, *Ahir Zamanlarda Yaşarken* ve *Yamuk Bakmak* kitaplarında siyasetin her şeyde az ya da çok bulunduğunu belirtir ve her şeyde kendini gösterdiğini iddia ettiği siyasetin olmadığı bir yaşam da ona göre mevcut değildir. Hayatın neresinde ne kadar olduğu ise bakış açısıyla ilgilidir. Siyaset çoğu zaman edebiyatın mevzusudur ama asla olmazsa olmazlarından değildir. Bu iki ana dal birbirlerini destekleyen unsurlardır. Bürokratın aydın, aydının edip, edibin muharrir olduğu basın döngüsünde, edebiyatçılar önemli rol üstlenirler. Onlar entelektüel olmakla birlikte, basının temel yapı taşını oluştururlar. Bu yüzden muharrirliğe soyunan edebî kimlik zamanla yerini siyasî kimliğe ya bırakır ya da o kimlikle birleşir. Zaman şartlarının mecbur kıldığı bu ortam edebiyatın geniş sahasında kendini gösterir. Edebî çevrelerin sunduğu siyasî ortam da bunlara dâhildir. Bu nedenle edebiyat - siyaset ilişkisi eserlerde mevcuttur. Eserlerin siyasî içeriğe sahip olması o eseri, tamamen siyaset bilimine dâhil etmeyeceği gibi; ediplerin yazdığı her siyasî eserin de edebiyata mal edilemeyeceği bir gerçektir:

> "Bu yıllarda realizmi ve natüralizmi en iyi anlamış yazarımız Mîzancı Murad'dır. Stavropol Gimnazyesi'nde Rus realizminin önemli yazarlarını Rusça orijinallerinden okumuş, etkilemiş, inanmış, inandığı taraflarını savunmaktan çekinmemiş bir kalem olsa da Murad Bey romancı değildir. Turfanda mı Yoksa Turfa Mı? Romanı idealizmin romantik söyleyişini ağırlıkla taşır; fakat bu söyleyişe rağmen, kuvvetli realist hatları vardır ve tam bir realist romancıyı müjdelemektedir. Oysa Murad Bey romancı olmak niyetinde değildir; sadece fikirlerini insanlara söylemenin bir yolu olarak romanı seçmiştir" (Özgül, 2012, s. IX).

Tarih dersleri veren Mizancı Murad, siyasî fikirlerini edebiyat aracılığı ile anlatan kişilerdendir. Nâmık Kemâl gibi yeni düşünceyi kabul ettirmeye çalışır: "Ona göre edebî eserler, medeniyetlerin ve cemiyetlerin gelişmesinde mühim bir rol oynar. Edebiyat millî olmalıdır ve içinde vücuda geldiği cemiyetin örf, adet, ahlâk, din kaidelerine riayet ederek örnek alınacak tipler ortaya koymalıdır. Konunun gerçek olup olmaması mühim değildir" (Emil, 1979, s. 706) sözleriyle yazar, kendi döneminin eser ve olaylarını hedef tahtasına koyar. Ayrıca edibin sanatkârlık endişesinin dışında yazmadığı genel bir görüştür. Yazar,

eserinde siyasî konuları işlenmiş olsa bile, eserin gerecek değerini bulacağı tamamen tartışılır (Tutkun, 1998, s. 288-289). Türk edebiyatında siyasî eserler olarak nitelendirilen edebî niteliği bulunan birçok ürün, birçok yazar tarafından yeterli olgunlukta kabul edilmez. Bu yüzden "Maatteessüf bir siyasî roman, bir siyasî komedi bile vücuda getiremedik. Rusya'da Maxim Gorki, Leo Tolstoy pek az farklarla bize pek müşabih şerait-i içtimaiyeye müellif-i muhteremdir. Biz *Ana* gibi bir hikâye, *Esirlik* gibi bir demet küçük hikâye mi yazdık?" siteminde bulunarak, II. Abdülhamid döneminde edebî - siyasî bir mahsulün oluşmadığı iddia edilir. Aynı zamanda siyasetin sanata engel oluşturmadığı vurgulanarak; sanatkârın elindeki malzemeye sanat endişesiyle yaklaştığından siyasî bir amaç da taşımaz, sadece siyaset bir araç olarak var olur: "Sanat kendisine lâzım olan zemin-i bedayii sahâ-yı siyaset üzerinde de icat edebilir. Elverir ki ona rehber olacak sanatkâr olsun!" ifadelerinde bulunulur (Ercilasun, 1998, s. 30-33). Bu dönemde ediplerin çok azı dergi aracılığıyla toplanıp edebî ürünlerini neşreder; bir kısmı ise ürün neşretmekten ziyade beklemeyi tercih eder (Şen, 2013, s. 237). Eserlerini neşretmeyip bekleyen şair ve yazarlar, siyasî açıdan ele alınırsa, birçok kişinin dönem siyasetine uymadığını düşündüğü eserlerinin yayımını beklettiği söylenebilir. Bu da kişinin muhalif grup içerisinde olduğunu gösterir: Muhalif gruplar, iki şekilde kendi gösterir: Birincisi aktif; diğeri de pasiftir. Sanatçılar arasındaki bu muhalif gruplar için şu değerlendirme yapılabilir: Aktifler, hem kimliklerinde hem de eserlerinde siyasî fikirlerini ön planda tutmaktadır; pasifler ise eserlerine de siyasî kimliklerine de bir anlam katma gayesi içinde beklemektedir. Beklemede yaşın etkisinin de önemli olduğu söylenebilir çünkü ilerleyen yaşla birlikte protest ilişki ve düşünceler, örneklerini yitirmektedir. Bunun tam aksi örnekleri de mevcuttur ve buna en güzel örnek olarak hayatının hemen hemen her döneminde şiir yazan ve uzun yıllar yaşayıp, birçok edebî akıma da dâhil olan Abdülhak Hâmid gösterilebilir. Muhalif olmak, sisteme bir başkaldırıştır. İktidara karşı gelmek bir nev'i kendi sonuna önceden razı olmaktır. Buna rağmen kişiler, muhalif olmanın bir ayrıcalık olduğu düşüncesine sahiptir. Bu yüzden bu ayrıcalığı kendi çıkarları için kullananlar türer. Daha çok ün sağlama ve eserlerini satabilme endişesi için kullanılan bu ayrıcalık fikri, saray tarafından kişinin muhalif olarak kabul edilmesiyle makam ve mevkii elde amacına da hizmet eder çünkü saray muhalifleri susturmak için taltif yöntemini kullanmaktadır. Özellikle sansürün yeni eser üretmelerine engel olduğunu belirterek topluluklarda gözde olmayı başaran bu kişilerin çoğu, hürriyet ortamında bile vaad ettikleri yazarlık, sanatkârlık iddialarının gerçekleşmemesi; kıyıda köşede sansürden sakladıklarını belirttikleri eserlerinin gün yüzüne çıkmamasından onların sansürü kendi çıkarları için kullandıklarını ispatlamaktadır.

Çıkarcılarla dolu muhalif ortamda edebiyat, mekândan ve zamandan ayrı düşünülemez. Bu yüzden, edebiyat zihniyet değişimi ve gelişimi içinde kendini yeniler. Dolayısıyla her yeni değişim ya da gelişim, eskisini ortadan kaldırmaya çalışarak kendini kabul ettirir. Bu sebeple yönetimde değişiklik isteyen kişiler, mutlakıyet dönemi edebiyatı olan eski edebiyatı kabul etmezler çünkü zihniyet olarak eskiye aittir. Bu durumda yeni bir zihniyetin oluştuğu yeni bir edebiyat anlayışı kabul edilir. Dönem şartlarının oluşmasına dolaylı da olsa edebiyatın etkisi bulunduğu düşüncesinin var olduğu bilinmektedir. Edebiyat, zihniyet değişimi ve gelişimi içinde kendini yenilerken okuyucu da bu durumdan etkilenir. Bu yüzden sansürün ve istibdadın daha derinden hissedilmesine sebep olan jurnalcilerin çoğalmasında edebî zevkin etkili olduğu belirtilir:

> "Ben, a'dâ-yı bürde Nâci'nin verdiği heves-i şi'rle derslerimi ihmal ederek iki sene üst üste aynı sıraları bekledim, bir arkadaşım yine derd-i şi'irle hastalanarak maliyeden kovuldu ve devr-i istibdadın ekser şuarası, bir menfaat-i maddiye için değil, sırf istidad-ı şairânelerinin tatmini için yegâne fırsat olan kasidecilikten başlayarak yavaş yavaş jurnalci ve hafiye oldular" (Enginün, 2010, s. 804).

Baha Tevfik, şiirin gençleri zehirlediğini düşünür ve "Edebiyat Katiyyen Muzırdır" başlığı altında birkaç sayı devam eden makalelerinde edebiyatın, hatta özellikle bir şairin mazarrattan başka bir işe yaramadığını iddia eder ve mekteplerden edebiyat derslerinin acilen kaldırılmasını ister. Gençlerin hayallerinde Avrupa'nın yer almasının, Osmanlı tebaası olmak için bir çaba sarf etmemelerinin ve kendi ülke gerçeklerini görüp kavrayamamalarının nedeni olarak edebiyat gösterilmektedir:

> "Bir şair hiçbir zaman iyi bir tebaa olamaz, iyi bir memur olamaz, âdî bir tüccar olamaz, bir âlim olamaz, bir doktor olamaz, bir gazeteci olamaz, bir gemici olamaz, bir asker olamaz, yalnız sonelerini yazar, "Edirne şehrinin cennet-i âlâya benzediğini!!!" yahut "Kalbinin içinde rengârenk perilerin dans ettiğini söyler!!!" ve meslektaşları bunları okuyarak 'ne güzel hayal, ne şairâne buluş!' derler, takdir ederler. Ve farz olunur ki bunlardan evlâd-ı vatan istifâde eder. Halbuki o zavallı evlâd-ı vatan, ayrı, garip, remlî, esatirî bir lisan öğrenmek kabîlinden "kamerin semaya açılmış ve yukarıdan aşağıya ziyâ şelâlesi dökmek için tahsis kılınmış bir delik!!!" olduğuna –maa'l-istiğab- okur ve dimağen hastalanmağa başlar" (Baha Tevfik, 2004, s. 124).

Ali Kemâl'in edebiyat hakkındaki düşünceleri, Baha Tevfik'inkinin tam aksi yönündedir. Ali Kemâl'e göre ferdi ve cemiyeti yükselten edebiyat, millet ve varlık için önemlidir. Bu yüzden edebiyat hayatın her alanında kendini göstermelidir:

> "Edebiyat insana sade kavâid ve kavânîn-i tahrîri, sade mekârim ve mahâsin-i üslûbu öğretemez, bütün o kavâid-i mebâdiden, vesaitten, hem de en basit mebâdî ve vesaitten ibarettir. Fakat edebiyat, müntehâ itibarıyle bir ferdi fikren büyütür, büyür, ma'nen yükseltir, yükseltir de kabiliyetine göre bir heyetin, bir cemiyetin, bir kavmin, hatta bütün insaniyetin hayrını, salâhını, ricâlini derece derece güzel, pek güzel, en güzel düşünür bir mertebeye â'lâ eyler." (Ali Kemâl, 1324, s. 78).

Muhalefet bahsinde "Edebiyat, hükümdarın tabiatına, mizacına, zekâsına, iştigalâtına, âmâline muhaliftir. Bu da sabittir ki hiçbir hükümdar-ı mutlak hakîki edîb olmamıştır ve olabilmek ihtimali de yoktur" (Tutkun, 1998, s. 276) tespiti, ileriyi görebilen kişi olan 'edibin zaman zaman politikayı sıkıntıya sokabilecek kudrete malik olduğu için, siyaset çarkının korkulan yüzüdür'(Tutkun, 1998, s. 278) düşüncesinden ileri gelmektedir. Buna rağmen büyük muharrirler, muhalif ortamlarda doğarlar. Bu yüzden muhaliflik aynı zamanda pozitif bir edebî duruşu sergiler. Edebiyatın halk üzerindeki etkisini bilmelerine rağmen padişahlar, açıktan açığa edebiyat aleyhtarlığı yapmazlar. Bunun yerine onları kendisi için kullanarak padişah-halk ilişkisini kuvvetlendirmeye yönelik tavır takınırlar. Muharrirlerle hükümdarların birleştiği nokta-i nazar, II. Abdülhamid ve dönem muharrirlerinin durumu örneklendirmektedir. Hükümdara yaranmaktan başka bir hünerlerinin olmadığını anlatan bu tutumda hükümdar, edipleri mükâfatlandırma yoluna giderek, halkı kendi tarafında tutmaya çalışır. II. Abdülhamid de bu yöntemi kullananlar arasındadır.

II. Abdülhamid döneminde edip siyasete bulaştığı takdirde dikkatleri celp edeceğinden tazyiklere marûz kalacağı da dönem şartlarına göre kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden siyasî makamların edebiyata engel oldukları ya da edebiyatı yönlendirdiği düşüncesi bulunmaktadır. Edebiyatçıların eserlerindeki yönetime ve siyasete olan isyankâr düşüncelerinin bu durumun varlığını gösteren ilk delillerdir:

> "Bu senelerden başlayarak gittikçe memleketin bütün eczasını bir mengene içinde sıkıştıran, bütün beyinleri düşünmek kabiliyetinden mahrum bırakmak için her gün milletin müdrikesini [düşüncesini] bir demir pençe içinde daha ziyade ezen casus teşkilatı o vakit bile pencereleri kapamaya, lambaları kısmaya ihtiyaç hissettirecek derecede miydi" (Uşaklıgil, 2008, s. 104).

Yazarın sarf ettiği bu cümlelerden siyasetin jurnal şebekesinde çürüyen bir olgu olarak nitelendirildiği görülmektedir. Jurnal şebekesiyle oluşan umûmî korkunun ülkede küçük yaşlardan itibaren oluşmaya başlandığı belirtilmekte ve dönemin her hâliyle kişiyi istibdadın içine doğru çektiği bildirilmektedir (Uşaklıgil, 2008, s. 104).

Edebiyât-ı Cedîde yazarlarından, her türlü tenkite cevap vermesiyle Servet-i Fünûn tenkitçisi olarak anılan ama birçok konuda yeterli bilgisi olmamasından ve eleştirilere net cevap veremediğinden sessiz kaldığı belirtilen Hüseyin Câhid (Özgül, 1988, s. 137-138), dönemin edebiyatını şu şekilde değerlendirir: "Edebiyat açısından II. Abdülhamid zorba yönetimi ve kuruntulu tutumuyla sansür-jurnal-hafiye yaşamını getirmiş, onun döneminde gelişen Servet-i Fünûn edebiyatı, bu etkilerin izlerini taşıyarak bezgin, karamsar, bireysel

eğilimlerle "sanat için sanat" anlayışına sığınmıştır" (Yalçın, 1975, s. 59). 'Sanat için sanat' anlayışı sanatkârın istibdad olmasa da ortaya çıkaracağı eserlere bakış açısını yansıtır ki Abdülhamid dönemi öncesinde de bu anlayışla eserlerini kaleme alan birçok sanatçıyla karşılaşılmaktadır. 17. yüzyıldan beri kullanıla gelen Sebk-i Hindî akımı tarzında eser verme ise bu anlayışla ortaya çıkmıştır.

Buhranların, bunalımların yaşandığı bu dönemde basının gücünü şehzadeliğinden beri bilen II. Abdülhamid, tahta çıktığında basını kontrolü altında tutmak ister. II. Abdülhamid saltanatı, Tevfik Fikret'in deyişiyle ağır bir 'sis' olan istibdad, matbûât üzerindeki 'hasta adam' profilini halk tarafından kabul edilebilir hâle getirir. Hâlbuki istibdad ve sansür, Osmanlı Devleti'ni bu profilden çıkarmaya çalışmak için ortaya konan uygulamalardır.

Sansür, devletin bekası için uygulanmaya başlamış olsa da kraldan çok kralcı olanların keyfi sansür uygulamaları nedeniyle kimi aksaklıklara sebep olduğu ve amacından saptığı da görülür. Devlete karşı bir politika yürüten neşriyatın toplatılmasının devletin doğru politikasını; Hoca Hayret Efendi'nin Hüseyin Câhid'e küs olmasından dolayı Hüseyin Câhid'in eserine basım izninin vermemesi ise şahsî ve keyfî uygulamayı göstermektedir. Bu sebeple siyaset ve edebiyattan memnûniyet duymayanlar bulunmaktadır. Ülkenin baskın siyasî havasından boğulan ve memnûniyet duymayan edebiyatçılardan biri Tevfik Fikret'tir:

> "O zaman Abdülhamid hükûmetinin mesaisinden, idare teşkilâtından, halkı sefalet içinde zelil ve hakir, hele ahlak itibariyle, malûl yapan iğrenç hâllerden, bütün ruhunun isyan etmesine bol bol sebepler vardı; fakat bunda yalnız değildi, o idare tarzından geniş mikyasta menfaat bakanlar istisna edilince, herkes, hususiyle gençlik, şikâyet etmekte, derin ıstıraplarla sızlanmakta haklı idi" (Uşaklıgil, 1955: 256).

Aydın kesimin siyasî duruşunu sergileyebilmesi için, politikada söz sahibi olması gerekmektedir. Osmanlı politikası hakkında söz söyleyebilmek için yurtta söz sahibi olamayan veya ciddiye alınmayan kişiler ya da menfaatçiler yurt dışına firar etmektedirler. Çocukluğu, gençliği ve yetişkinliği II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında geçmiş olan Hüseyin Câhid, padişahın politikasından memnûn olmamakla birlikte yurtdışına firar etmemiştir. O, 1897'de kadrosuna katıldığı *Servet-i Fünûn* dergisinde kendisinin fikrî ve siyasî olgunlaşmasına yönelmiştir. Sanatçılığını siyasetle birleştiren Hüseyin Câhid, siyaseti Edebiyât-ı Cedîde muhiplerinden öğrenmiştir (Özgül, 1988, s. 137-138). Hüseyin Câhid, Fikret gibi Edebiyât-ı Cedîde mensupları ya da diğer Mutavassıtin sanatçıları siyaset hakkında konuşan, siyaseti dillendiren ama icraatta bulunmayan aynı zamanda ülkenin havasında boğulan kişilerdir.

Yazar, dönemin siyasî buhranlarıyla "vücudunu yavaş yavaş kemirmekte devam eden ve yer yer patlayarak birikmiş teaffünlerini döken yaralarıyla" baştan aşağıya hastalıklarla kaplanmış bir memleketin (Uşaklıgil, 2008, s. 637) "gençleri, böyle hem dışından hem içinden çürüyen, ne vakit yıkılacak diye beklenen bir yurdun bahtı kara çocuklarıydı" (Uşaklıgil, 2008, s. 642) tanımlamasını yapar. Yine yazar, gençler için *Servet-i Fünûn*'un kapatılmasının kayda değer bir şey olmadığını düşünür. Ona göre gençler, yazı hayatının "birdenbire durdurulmasını bir yas sebebi olarak da almadılar; daha ziyade bir yükten, kendilerini mutmain etmekten ziyade üzüp yoran, bezdirip hırpalayan bir savaştan kurtulmuş gibi"dirler (Uşaklıgil, 2008, s. 821) çünkü siyasî bir bekleyiş ya da ilerleyiş gençlerde bulunmaz. Gençlerde beklenilen hürriyet ateşinin ciddi olarak yayılmadığı görülmektedir. *Servet-i Fünûn*'un kapatıldığı bu dönemde Jön Türkler arasındaki bağ da gevşemiştir. Yine de biyolojik yapı itibari ile siyasî yönelim bir ihtiyaçtır ve zamanla, yaşla birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden siyasî makamların birçoğu siyasetin okul sıralarına inmesini istemez ve okullar gözetimde tutulur. Öğrencilik yıllarında Ahmed Râsim, II. Abdülhamid döneminde okula gazete sokmanın yasak olduğunu bilmesine rağmen *Tercümân-ı Hakikat* gazetesini okula sokar hatta gazete kâğıdı ile defterini kaplar. Okuldaki aramada gazetenin fark edilmeyişi yazarda şaşkınlık yaratır: "Gazeteyi müvezziden alınan şekilden başka şekilde tanımıyorlar, mamafih tanımadıklarına da isabet ediyorlardı." (Ahmed Râsim, 1980, s. 45). Siyasetin gençlere sirayet etmesi engellenmeye çalışılmışsa da 1895'ten sonra siyaset varlığını her konuda daha çok hissettirir ve buna sebep olan siyasî olay ve savaşlar daha da şiddetlenir. Birinci (2006) "Edebiyatın siyaseten zabt ü rapt altına alınmasının zorluğu ile faydasız olduğu ve bir işe yaramadığı yolundaki görüşün birleştiğini ve bu iki tavrın birbirini beslediğini söylemek de mümkündür" (s. 328). Hüseyin Câhid'in 'Edebiyat ve Hukuk' başlıklı yazısından dolayı *Servet-i Fünûn*'un kapatılmış olduğu görülür. 1895'te Tanzimat Dönemi'nin Nâmık Kemâl, Şinâsi, Ziyâ Paşa, Abdülhak Hâmid, Recâizâde Mahmud Ekrem, Münif Paşa gibi önemli isimlerinin eserleri genç neslin fikir dünyalarını etkilediği için yasaklanır (Birinci, 2006, s. 327). Yine de Hüseyin Câhid gibi gençlerin genel olarak tavırları, inandıkları siyasî görüş çerçevesinde şekillenmektedir. Dönemin yazar ve şairleri, birbirlerinden habersiz olarak, Avrupa edebiyatı ve sanatçılarını daha önde tutarlar. Ağırlıklı olarak Fransızcadan eserler okunur. Bu okunan eserlerin çoğu siyasîdir. Mehmed Rauf ve Hüseyin Câhid gibi sadece Avrupa edebiyatını takip eden bir nesil ortaya çıkar. Bu yüzden Halid Ziyâ gibi değerli bir yazarın eserlerini yazarın kendisiyle tanışana kadar okumazlar. Buna Fransız eserlerinden başka kitaplara yaşama hakkı görmemiş olmaları sebep olarak gösterilebilir (Yalçın, 1975, s. 75). Ayrıca Avrupa sevdasıyla yazılan eserlerdeki

karakterlerin okudukları kitaplar, Avrupaî eserlerden oluşmaktadır. Örneğin Yalçın'ın bir eserinde roman karakteri "Şah İsmail, Kerem, Âşık Garip, Âşık Ömer gibi eserleri okumuş, hatta bazılarını ezberlemiştir." fakat yazarın bu yazarları okutturmasındaki amaç, eskiyi kötülemek ve onun kötü olduğunu okuyucunun bilinçaltına yerleştirmektir (Kavcar, 1985, s. 28). Buna sebep, siyasîdir çünkü devir eskiye karşı tutumunu sertleştirmiştir. Onlara göre Avrupaî olan her şey yenidir. Yeni olan her şey de güzeldir. Günlük, haftalık, aylık veya yıllık olarak çıkan dönem risalelerine bakıldığında çıkarılan neşriyatların içeriklerinden doyalı "derin bir teessüf" duyulacağını söyleyen yazar, bu teessüfe siyasetin sebep olduğunu söyler (Uşaklıgil, 2008, s. 549). Ahmed Midhat Efendi, *Üss-i İnkılâb*'ı yazarak siyaset dairesinde yerini almıştır. Kanun tekliflerinin tamamını meclisin sunması gerektiğini savunan Teodor Kasab ile Ahmed Midhat Efendi'nin görüşleri aynıdır. Her ikisi de devletin yönetim şeklinin değişmesi gerektiğine inanır. İstibdad'dan Cumhuriyet'e direkt geçilmesi halk üzerinde ters etki yaratabileceğinden Cumhuriyet'in hazırlık safhası olarak kabul ettikleri Meşrûtiyet'i istemek durumunda kalırlar (Ahmed Midhat, 2004, s. 26-247). Siyaset dairesinde yer alan bir başka isim Hüseyin Câhid'dir. Cebir derslerinde Hüseyin Câhid'in gazete okuduğunu gören hocası Boyacıyan Efendi'nin "*640 Hüseyin Câhid Efendi yine siyasîyat ile uğraşıyor"* şeklindeki ikazı, yazarın hayatına da akseder çünkü yazar, bundan sonraki zamanlarda da gazete ile uğraşır ve siyasî yazılarından dolayı tutuklanır, çalıştığı gazete bile kapatılır (Yalçın, 1975, s. 22).

Devlet memurluğundaki herkes, aynı zamanda mutlakıyetin başı olan padişahın bir kuludur. Buna rağmen çalışanlardan çoğu bir parça da olsa siyasetle uğraşmıştır. "Mesela Ziyâ Paşa yine tegazzül eder, kıtalar ve rubailer vücuda getirirdi. Lakin mevzuunu siyasiyattan, içtimaiyattan alırdı. Şeklen kadim, manen yeni olan bu edebiyat eser itibariyle de oldukça zengindir. Ve bu suret âsâr-ı mensûrede daha fazladır" (Ayata, 2009, s. 208-209). Siyasî kimliği ön planda olan Şinâsi, İskit'e göre, sadece edebî yazılar yazmış, bu yazılardan öteye de gitmemiştir: "Çünkü Şinâsi herkesin bildiği vechile vehimlidir ve çünkü Şinâsi o vakit memurdur, yani Maarif Meclisinde âzadır. Malûm olan menabiin hepsi de bu husus hakkında müttefiktir ve *Tercümân-ı Ahvâl*'in birinci nüshasının ikinci sayfasındaki 'İhtar' başlıklı bent de bu hakîkati teyit etmektedir" (İskit, 1938, s. 48). Çavdar'a göre ise, Şinâsi'nin şair olma özelliğinden çok onun 'Türk ilerici siyasal yaşamdaki etkisi' daha önemlidir (Çavdar, 1980, s. 1291). Şinâsi'nin "Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemesine ilişkin sorunları ele alan ve bunlara özgün çözümler getirmeye çalışan yazıları" *Tercümân-ı Ahvâl*'de yayımlanmıştır. Siyasal içeriğe sahip olan bu

yazılarından dolayı Agâh Efendi, şairin gazetede yazmasına engel olur. Gazeteden ayrılan şair kendi gazetesini kurar (Çavdar, 1980, s. 1291-1292). Ayrıca Şinâsi, zülf-i yâre dokunacağını düşündüğü yazılarını Fransızca olarak *Courrier d'Orient* gazetesinde imzasız olarak yayımlar. Sonra da bu yazıları kendi gazetesine naklederek şâibelerden kurtulur. Tüm bunlar şairin bir siyaset adamı olduğunu gösterir.

Abdülhamid dönemi mutasarrıflarından Nâmık Kemâl, hakkındaki şikâyetler yüzünden, padişahın emriyle şair, arkadaşı Mâbeynci Emin Bey tarafından sorguya çekilir. Sorgulamanın "Midilli'deki tiyatro mes'elesiyle, buna bağlı olarak da bazı siyasî mes'elerle ilişiği bulun"masından (Tansel, 1973, s. XXI) kaynaklandığı belirtilmektedir. Nâmık Kemâl'in siyasî kimliği ile edebî kimliğinin iç içe girdiği görülmektedir. Kimi araştırmacılara göre şairliği siyasî kimliğinin; kimine göre de siyaset adamlığı şairliğinin üzerindedir. Recaizâde Mahmud Ekrem de hem siyasî hem de edebî kimliği olanlardan biridir. Şair, siyasî kimlikle anılmasına rağmen padişaha karşı bir harekette bulunmaz. Sabir Bey, II. Abdülhamid'e planları ile hürriyet hakkındaki plan ve düşüncelerini aktarmak için kendi taraflarında olduğunu düşündüğü Recaizâde Ekrem Bey'le konuşmaya gider. Sabir Bey ile Recâizâde Ekrem Bey arasında daha öncesinde siyasî hiçbir muhabbet olmamıştır. Şair tarafından bu düşüncelerinin memnûniyetle karşılanacağından en ufak kuşkusu bulunmayan Sabir Bey'e şair, "Oğlum Nejat kadar severdim… Fakat gördüm ki… Hayır, hayır. Bana böyle şeylerden bahsetme, evimi mi yıkmak istiyorsun. Ve bir daha buraya gelme!" (Kandemir, 1975, s. 96) diyerek siyasete bulaşmak istemediğini belirtir.

Edebiyatçıların politikada söz sahibi olma isteğinin arttığı bu dönemde birçok ünlü isim, siyasetle uğraşır. Bazıları ise iki yönlü davranarak, edebî tarihin bakış alanını genişletmiştir: Süleyman Nâzif, "1897'de Paris'te *Meşveret* gazetesinde istibdad aleyhinde yazılar neşreder" (Göçgün, 2010, s. 3). Aynı zamanda Abdülhamid'in hoş görüsünü kazanmak adına Abdülhamid'e jurnal verir. Şair, bazı yazılarında İttihat ve Terakki'yi över. Ama "iktidar muhaliflerin eline geçtiği zaman; gazetelerden birinde ve galiba *Hak*'da yazdığı 'Mihridad'ın Tacı' başlıklı çok ateşli bir makalesiyle, muhaliflere karşı hücuma geçmişti. Biraderi de, Tevfik Fikret'in 'Doksan Beşe Doğru' manzumesine mukabele olarak, 'Hangisi Doksan Beşe Doğru'yu yazmamış mıydı?" (Tugay, 1961, s. 13) tespiti buna örnek oluşturmaktadır. Ayrıca bu durum, insanların siyasî düşüncelerinin iktidar değiştikçe, değişime uğradığının bir göstergesidir. Buna rağmen fikir dünyalarını alenen ortaya koyan sanatçının eserleri de muzır listelere dâhil edilmiştir. Ziyâ Paşa, Abdülhak Hâmid, Recâizâde

Mahmud Ekrem, Münif Paşa ve Nâmık Kemâl gibi önemli edebiyat şahsiyetlerinin eserlerinin yasaklanmasında yine onların siyasî düşüncelerinin etken olduğu savunabilir.

Edebiyatçıların istibdad ve sansürde eser neşredebilmek için bazı maharetler sergilediği bilinmektedir. Hüseyin Câhid, "Bir zamanlar memleketin ulusal varlığını ilgilendirecek; zulme ve haksızlığa karşı bir nefret bildirecek bir satırı, hatta tek bir sözcüğü sansürün gözünden kaçırabilmek için neler düşünür ve bunda başarı kazanınca çocuklar gibi ne kadar çok sevinirdik." cümlesi ile dönemin sancılı eser oluşum sürecini ve yazarın durumunu aktarır. Sansür memurlarından muzır kelime ya da yazı kaçırma; yakalanmadan yazı veya eser bastırma işi yazarlar için bir zekâ oyununa dönüşür. Böyle bir ortamda eserlerini nasıl yazacağını kestiremeyen Edebiyat-ı Cedîde'nin kalem erbabı, sansürcülerin gözünden yazılarını kaçırmak için farklı yollara başvurur. Mehmed Rauf'un 'Servet-i Fünûn'da Sansür' başlıklı yazısında sansörün gözünden kaçırılmaya çalışılan kelime oyununun nasıl yapıldığına dair detay şu şekildedir:

> "Meselâ, Fikret *Rubâb-ı Şikeste*'de son mısraında 'bürehne ser tâ bâ' diye bütün bir şiirini böyle bir oyun ile sayesinde aynen Servet-i Fünûn'da bastırabilmişti. O zaman ser a pâ çıplak bir kadından bahsetmek- çünkü devrin ahlâkı o kadar mazbût ve mukayyed ki- ahlâka karşı büyük cinayet olacağından gazetede basılamazdı. İşte Fikret burasını sansürün satırından kurtarmak için tedkike gönderdiği prova kâğıtta 'bürehne ser tâ pa' diye dizdirmiş, yani başı ayağı çıplak bir kadın suretinde sansüre gönderip kâğıtlar tedkiklerden gelince bu mısraı 'bürehne ser a pâ' suretine koymuştu. İşte Abdülhamid sansürüne oynadığımız oyunların en zararsız bir tanesi." (Mehmed Rauf, 1927, s. 11)

Bahsedilen uygulama, Tevfik Fikret'in 'Ruh-i Eş'ârım' adlı şiirinde yapılmıştır. Halid Ziyâ kitap, dergi ve mecmualarda çıkan yazıların teftiş edildiği bilindiğine göre mantıklı olarak yapacakları şeyin zararlı görülen kelimelerden kaçınmak olduğunu söyler ve "muharrir zühul ederek memnû mevzulara temas ederse, o zaman henüz miat rakamlarıyla mahdut olan hazer edilecek kelimelerden birkaçını kaçırırsa bunu o encümenin vehham ve uyanık azası derhal tashih etmiş olurlardı." der (Uşaklıgil, 2008, s. 618-619). Bir hikâye tahayyül edildiği hâlde bile istibdad yüzünden tamamen bir eser olarak teşkil edilemez:

> "Hikâyenin kahramanı ruhunun içinde hakîkate isal edilemeyecek emeller kaynaşan hayalperest bir genç bir şair olacaktı. Bu şairi tasvir ederken onun muhitini, teneffüs ettiği havanın fesadını, bir kelime ile ifade etmek lâzımsa, zamanın bütün seyyiatını ihtiyatkâr bir lisanla anlatmak icap ederdi. Fakat bir kelimenin, dolayısı ile işaret edebileceği medlullerden, vesvesesinin malûl noktalarına temas edecek tecavüz şişleri tevehhüm eden bu devirde, neşredilmeyecek olsa bile, bu kabilden bir yazı bulundurmak büyük bir tehlikeyi davet edebilirdi. Sonra mevzu o derece tevsie müsait idi ki bunu küçük bir hikâyenin dar hududuna sıkıştırmaya kıyamadım, bununla beraber birkaç sayfalık bir parçasını da yazmış bulundum. (Uşaklıgil, 2008, s. 572-573).

Bu düşüncelerden hareketle yazarın kendi ihtiyatı ve tutumu nedeniyle eserin vücuda gelemediği aşikârdır. Özellikle "süreli yayınlar kitle iletişimini hedeflediği için, mesuliyeti daha büyüktür ve büyüklüğüne uygun bir otokontrol ister" (Özgül, 2013, s. 98) Bunda sansürün 'korkutucu etkisi' vardır. 'Chilling effect' ifadesinin karşılığı olarak kullanılan bu terim, "bir kişi ya da bir grup tarafından cezalandırılacağını düşünen bir konu nedeniyle uzun süreli bir hapis cezasına çarptırılabileceğini düşünen bir gazeteci bazen farkında olmadan kendini sansürleme"sidir (Salihpaşaoğlu, 2007, s. 44). Bu terimden hareketle *İbret*'in ilk sayfasında yer alan 'En kutsal bildiğimiz görevlerden biri de Basın Kanunu'nun izin verdiği ölçü ve çerçeve içinde- daimâ doğruyu yazmaktır." (Ebüzziyâ Tevfik, 2006, s. 373) ifadesinin de aslında bir chilling effect olduğu söylenebilir. Ayrıca yazıları değiştirmekten ziyade yayınlamamayı tercih edenlere de bunun tesir ettiği görülür:

> "*İbret* gazetesinin kapatılması konusunda bir makale yazmış ve dizdirmiştim. Onu da yeni baştan okudum. Bir gün önce –derin bir öfke içinde-yazımı çok aşırı bir dille kaleme almış olduğumu gördüm. Kaldı ki Matbûât Müdürü Sadullah Bey, 'Hükûmetin sizin gazetelerinize karşı âdeta bir alerjisi var' gibisinden sözleri de söylemişti. Bütün bunları hatırlayıp göz önüne getirince, çaresiz o makaleyi gazeteye koymaktan vazgeçtim" (Ebüzziyâ, 2006, s. 453).

Eseri daha çok eciş bücüş hâle soktuğu için birçok yazar bu durumu kabullenememektedir. Nâmık Kemâl'in eseri olan *Evrâk-ı Perişân* da sansür memurlarının tashih adı altında tahrip ettiği eserler arasındadır. Yazar, eserini onların onayladığı şekilde değil de kendi yazdıkları gibi bastırabilmek için korsan baskıcılara verir. Eserleri orijinal hâliyle neşredildiği için yazar, korsan basımla neşredilmiş olsa da içi rahattır.

Sosyal bir varlık olan insan, toplumda yaşananlardan etkilenir. Bu yüzden çoğu yazar, kendi çevrelerini ve yaşamlarını eserlerinde ya açık ya da kapalı olarak anlatır. II. Abdülhamid dönemi özelliklerini yansıttığı düşünülen eserler aynı zamanda tarihî bir vesikadır. İstibdad ve sansür hakkında bilgiler içerirler. Siyasî olarak bir gruba dâhil olmak isteyen edebiyatçılar fikirlerini doğrudan söylemezler. Onlar eserlerinde ima yolunu kullanarak siyasî duruşta yer aldıklarını gösterirler. Gazetelerde çıkan Avrupalıların 'bahara' ıslahat yapılacak, haberlerinden hareketle yönetimin değişmesini isteyen edebiyatçıların ekseriyeti manzume ve yazılarında 'bahar' kelimesini kullanırlar çünkü ıslahat kelimesi muzırdır. Kullanıldığı takdirde eserler bile yasaklanabilir. Tevfik Fikret'in 'Bahar-ı Mağmum'u en çok bilinen bahar= ıslahat fikri ile yazılmış şiirdir. 5 Nisan 1312 (1896)'da yazılan bu şiirde:

"Bahar olsun, bahar olsun da gönlüm
Biraz def'i melâl etsin diyordum;
Cihan tagyîr-i hâl etsin, diyordum.
Bahar oldu bütün feyziyle, gördüm:
Cihan pürhande, cennetden nişandır,
Benim gönlüm fakat vakf-ı hazandır.

Bütün rengiyle, âhengiyle gülşen
Garîg-i neş'e, lâkin bence mağmûm;
Tabî'at 'arz eder karşımda meş'ûm,
Soğuk bir levha, bir tasvîr-i medfen.
Evet, mest-i hayât ammâ şu enhâr,
Benim gönlüm değil bundan haberdâr,

Ağaçlıklarla süslenmiş ufukdan
Gelir bir nefha-i serd ü siyeh-renk;
Semâ çeşmimde bir peygûle-i teng
Döner nazzâre pür-lerziş ufukdan.
Hazîn bir telhî-i nekbet hevâda;
Nedir bilmem, ne vardır mâverâda!..

Birer gençlik masalı gibi
Söylerim aşkımın hâtıralarını;
Şimdi ise bir nâğme, bir ezgi gibi
Aşkla süslü şiirimi dinle...
Öyle bir nefret ânı gelece ki,
Dargın durumûmdan incinip,
Bıkkın dudaklarımdan duyacaksın

Bir inilti, belki... bir ezgi hayır!" (Tevfik Fikret, 1962, s. 316-317)

Bu şiir, dönemle ilgili bilgileri üstü kapalı bir şekilde vermektedir. Siyasî anlamda söyleyemediklerini edebî mevzu ve çerçevelerde sunma edebiyatçıların sansürdeki önemli rollerinden biridir. Bu dönem eserlerinin çoğunda vatan, millet, hürriyet gibi sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir. Eser başarılı olmasa da bu gibi sözcüklerle eserin tutulduğu görülür. Buna en çok şaşıranlar ise yine eserlerin sahipleridir. Ali Kemâl, vatan konulu şiirinin bu kadar beğenilmesini şiirde geçen "vatan" kelimesine bağlamaktadır çünkü şair, kendi şiirini çocukça bulmaktadır: "O zaman böyle saf-dilâne düşünmek bir liyakat, hattâ vatan lâfzını ağza alabilmek büyük bir meziyet addolunuyordu. O bir devr-i garîb-i istibdad idi." (Ali Kemâl, 2004, s. 73). Ön plana çıkanlar sadece eserler değildir. Eser sahiplerinin de taparcasına sevildiği görülmektedir. Yahya Kemâl, tüm yönleri ile ele almadan bir şairi tapma derecesindeki sevgiyle savunmayı eleştirir ve bu düşüncenin 'Şarklılık' zihniyetinden ileri geldiğini belirtse (Beyatlı, 1968, s. 2) de istibdad ve sansürün kendilerini bu düşüncelerle ispatlamaya şansını vermiştir.

Şiirin yanında, rüya adı altında basılan eserler yine geleceğe ait fikirleri içerdiği için halkı bilinçaltında yönlendirme potansiyeline sahiptir. Rüya etrafında oluşturulan birçok

eserden bazıları ve içeriği şöyledir: Ziyâ Paşa'nın 'Rüya'sı Âli Paşa'yı eleştirir. Nâmık Kemâl'in 'Rüya'sı sadrıâzamın değişmesiyle, yeni gelenin bütün istek ve hayalleri gerçekleştirmesi bakımından dikkat çeker. Abdülhâlim Hikmet'in yazdığı 'Bir Rüya' komplo çerçevesinde yazılmış olsa da devlet erkânını suçlayıcı ve aşağılayıcı ifadelere sahiptir. Mizancı Murad'ın 'Vazîfe ve Mes'uliyyet' adlı yazısı de sultanın politikasıyla Jön Türklerin düşüncelerini alenen açıklayıcı bir eserdir. Siyasî fikirleri açıklama ve yönetime de görevini kendi fikirleri çerçevesinde öğretmen çabası eserin amacı arasındadır (Özgül, 1989, s. 52-89).

Dönemin sansürü eserlerde muzır kabul edilen sözcük ve olayları ya çıkarmakta ya da yeni kelime veya olaylarla değiştirmektedir. *Servet-i Fünûn* mecmuasının bütününe bakıldığında hangi tür eserlerin çıkarıldığı ve bunların hangi aşamalardan geçip basıldığı belirtilirken, teftiş kurulunun "tırpanlarına uğramayarak kitap hâlinde çıkabilen eserlerden müteşekkil Edebiyât-ı Cedide Kütüphanesi'nin kırmızı ve beyaz kaplı – sanki milli renklerin bir pişdarı gibi- kitaplara bakılınca görülür ki bu zümre en bol vaatlerle dolu pek verimli bir devresinde boğulup ölmüştür." (Uşaklıgil, 2008, s. 819) denilmektedir. Adı geçen mecmuada çıkarılan eserler edebî değildir. Bu eserler daha çok siyasetle ilgili haber ya da metinleri içermektedir. Ayrıca istibdad yönetimi gazeteleri özellikle hedef aldığından dergiler sansüre ciddi anlamda tab'ı tutulmamıştır. Dikkatle bakılacak olunursa Edebiyât-ı Cedîde'nin kütüphanesinde siyasî veya ahlaka mugayir bir eser mevcut değildir. Abdülhamîd'e dua etmemek amacıyla bu kütüphaneye ait kitapların önsözsüz basıldığı hatıratlarda özellikle belirtilmektedir. Hâlbuki padişaha dua etme, âdettendir. Bu âdet, saraya bağlılığı gösterdiği gibi eser sahibinin câize beklediğine de işarettir. Nitekim II. Abdülhamid saltanatında padişaha dua etme âdeti neredeyse kalkmış gibidir. Bu âdeti yerine getirmemeyi bir başkaldırış olarak okuyucuya sunan edebiyatçıların bu çocukça davranışı siyasî tutum olarak kendilerini belli etme düşüncesinden başka bir şey değildir. Aynı zamanda halk tarafından kabul görme, ün kazanma endişesine sahip olduklarını da gösterir çünkü halk, söyleyemediklerini söyleyenlere sahip çıkar ve teftiş kurulunun keskin gözlerinden kaçtığı belirtilen o eserleri merak eder: "Zira bu kitapların sansür tarafından men' edildiği anlaşılınca Müslüman olsun, Hristiyan olsun Osmanlılar ile Avrupalıların yüreğinde bir arzu baş gösterir. Herkes 'memnû meyveye' gösterilen şedid bir hâheşle onları satın alır" (M.K., 1907, s. 28-29). Ayrıca bu eserler -siyasî olsun ya da olmasın- ticarete dönüşür ve bir ekonomi dengesi oluşturur:

> "Devr-i istibdadda bin bir müşkilat ile Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin elinden kurtardığımız bir kitabın tab'ını bitirdiğimiz gün son derecede sevinirdik çünkü o gün bize mühim bir alışveriş vukua geleceğini tebşir ederdi. Kütüphanemize müracaat edenlerden maada diğer kitapçılar mevzular, beş altı yüz daha satarlar, biz de bir taraftan vilayetteki kitapçılara posta posta yollardık. O gün çekmecemize oldukça mühim bir meblağ girerdi. Mektep kitapları zamanları müstesna olmak üzere şimdiler öyle bir alışveriş günü gördüğümüz yoktur. Bu sebeple pek çok âsâr-ı mühimenin tab'ına cesaret edemiyor ve müelliflerinin müracaatlarına maalesef cevab-ı red vermek vaziyetinde kalıyoruz" (Ahmed Râsim, 1924, s. 3).

Ticarete dönen edebiyatın asıl endişesi san'at olmalıdır. Yine de dönem sanatçıları birbirlerini düşünce açıdan etkilemekte ve yönlendirmektedir. Buna Nâmık Kemâl - Abdülhak Hâmid örneği verilebilir. Nâmık Kemâl, sansüre karşı eser vermediği için Abdülhak Hâmid'e 'miskin' sıfatıyla hitap eder. Abdülhak Hâmid, eserlerinde tarihten izler taşıyarak piyeslerinde hükümdarlara alegorik özellikler katar ve o hükümdarları üstü kapalı olarak eleştirir. Bu yüzden eserlerinde özellikle II. Abdülhamîd'i eleştirdiği düşünülmektedir çünkü fikirleri eserlerde doğrudan değil; dolaylı yoldan yer almaktadır:

> "Vukuât-ı âlemi daima kalblerinde hissedercesine şair yaradılmış olan erbâb-ı kudret için, bir şey yazmak istedikleri zaman, tevârih-i kadîmeden istimdâda ihtiyaç yoğ ise de ben yazdığım şeyin mevzuunu tarihten almak zaruretinde bulunan acezedenim. Esası bu vecihle tedârik edip, sonra onu kendi efkârıma göre vaz'etmek âdetimdir ki Tezer, Eşber, Tarık, hep bu yolda yazılmış şeyler olduğu gibi Sardanapal da öyledir" (Safi, 2009, s. 1907-1908).

Şairin özellikle tiyatro eserlerinde alegorik olarak yansıyan karakterler ve bazı dönemler, II. Abdülhamîd'i ve devrini anlatır gibidir. *Liberte*'de, *Sardanapal*'da alegorik olarak sultanın dönemi ve dönem özelliklerinin sunulduğu; sultanla ilgili ara yerde tenkitlerin bulunduğu *Nesteren*'de, *Tarık*'da, *İlhan*'da; sözlerinin iktidara muhalif özelliği taşıdığı *Tezer*'de ve sultanı kötülediği *Eşber*'de; Abdülhak Hâmid'in kastettiğinin aslında dönemin buhranları olduğudur.

Siyasî bir düşünceye sahip olanların isimlerini sanatlarıyla birleştirerek ün sahibi oldukları bilinmektedir. Siyasetle yakından ilgilenen Nâmık Kemâl'in ilk iki sürülüş nedeninin tam olarak bilinmediğini vurgulayan Ahmed Râsim, yazarın siyasî kimliğine rağmen eserlerinin okunması ve taşınmasında bir sakınca olmadığından bahseder: "Hatta bir taraftan Ebüzziyâ, diğer taraftan *Envâr-ı Zekâ* ismindeki mecmuanın sahibi Mustafa Reşid Bey mektuplarını, kıt'alarını, velhasıl iki üç satırlık tezkiresini bile şiir ve edebiyata kıymetli birer hediye olmak üzere neşrediyorlardı." şeklinde belirtir (Ahmed Râsim, 1980, s. 94). Bunda padişahın inisiyatifin olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Sansürde bile başarılı örneklere imza atanlar, tarihe adını yazdıranlardır. Bu açıdan bakmak adına Alexandre Dumas Fils'in *Kamelyalı Kadın* romanı örnek olarak verilebilir: Dumas'ın *Kamelyalı Kadın* adıyla oluşturduğu piyesine Fransa'daki matbûât kurumu tarafından 'eser dilinin ve üslubunun yanlış ve kötü kullanımı' gerekçesiyle basım izni verilmez. Yazar, sansürün basım izni vermediği piyesine üzülür ama bunun kendi yararına olduğunu fark eder. Yazar eserini daha güzel bir Fransızca ile ama roman olarak kaleme alır. Yeniden yazdığı bu eser, yazarın en ünlü eserlerinden biri olur. Böylelikle önemli bir romanın edebiyat tarihinde yer alması sağlanır. Bu gibi örnekler edebiyatta çokça bulunmaktadır. Özgül'ün tespitiyle, bu durum, sansürün yazar ve edebiyat üzerindeki sosyo-psikolojik tesirinin bir göstergesidir (Özgül, 2013, s. 118).

Dönem sansürünün sosyo-psikolojik anlamdaki tesirinin olumsuz göstergeleri de bulunmaktadır. *Basın Tarihimizde Parazitler* adlı eserde gazeteciliğin ne kadar saygın bir meslek olduğunu vurgulanan bu meslekte, mesleğin adını kirletenlerin de bulunduğunu özellikle belirtilir. Gazeteci unvanıyla insanları dolandıran, şantaj yapan sansürü ve istibdadı kendine yontan insanların varlığından bahsedilir. Bunların başında edebiyata önemli hizmetleri olan Baba Tahir gelmektedir. Rütbe ve nişana olan düşkünlüğü ayrıca kötü huyları sebebiyle çevresindekilere gına getiren Baba Tahir'in bir vakit dövüldüğü de anlatılmaktadır (Çapanoğlu, 1967, s. 14).

Edebiyatçının otokontrolüne rağmen, dönem şartlarının da etkisiyle siyasetin veya siyasî unsurların eserlerde yer alması, sansür mercilerini daha aktif hâle getirir. Buna rağmen edebiyat-siyaset ilişkisi ve edebiyatçının rolü edebiyata farklı bir açı kazandırmış hatta farklı kazanımlar sağlamıştır, denilebilir. Ayrıca sansürde ün kazanma peşinde olanlar, edebî yönden pek bir değeri olmayan müstehcen eser ve yazılar meydana getirerek halkın edebiyat seviyesini aşağıya düşürür. Buna rağmen edebiyatçı bu istibdad-sansür ikilisi içinde, birçok zorluklar yaşasa da birkaç durum hariç genellikle kazanan taraf olmuştur.

2.2.2. Abdülhamid Dönemi Muzırâtı

II. Abdülhamid dönemi sansürünü anlamak için muzır sayılan kelime ve konuların neler olduğunu bilmek gerekir. Bir ülkede yönetimin muzır sayacağı şey, kendi iktidarını tehlikeye sokacak her türlü harekete sebebiyet veren kelime ve konuların var olmasıdır. Her ülkede muzırâtın olması iktidarı tehdit eder. Bu yüzden yönetimde aksaklıklar çıkabilir.

Osmanlı Devleti'nde yönetim, sadece padişahın tekelinde değildir. Devletin yönetim yapısı kayıtlarda mutlak monarşi olarak yer almasına rağmen aslında yönetimi sağlayan halktır çünkü halk istemediği padişahı ve saray erkanını istediği zaman makamından indirebilme gücüne sahiptir. Saray, halkı kışkırtacak küçük bir hareketin varlığından bile hazzetmez. Yine de saray, bu düşüncesini açıkça ortaya çıkarmaz. Halkın isteği üzerine Tanzimat ve Islahat fermanlarını yayınlar. Anayasa ve talimatnamelerle küçük de olsa saraya karşı her türlü hareketi önlemeye ve düzeni sağlamaya çalışır. Hazırlanan anayasa, özgürlük ülkesi olarak addedilen Fransa'dan alındığı için Fransız anayasası ile neredeyse aynıdır. İki anayasada da hükûmetin iktidarını zora sokacak neşriyat için matbaacı ve müelliflere para, tatil, ilga, hapis ve sürgün gibi birçok ceza uygulanmasının yapılacağı açıkça belirtilmiştir. Özgürlüğü temel alan Fransa gibi bir ülkenin yayın hayatını kısıtlayan bu gibi yaptırımların olması trajikomik bir durumdur. Abdülmecid zamanında yürürlüğe konan anayasanın yeterli olmadığı düşünüldüğü durumlarda, anayasaya madde eklemek yerine kararnameler veya talimatnameler çıkarılarak eksikler tamamlanmaya çalışılır. Her dönemde rastlanan bu tür kararnamelerden özellikle *Kararname-i Âlî* dikkat çeker çünkü *Kararname-i Âlî'*nin çıktığı dönemi gazete aracılığıyla iletişimin gelişmeye, halk üzerinde modern anlayışın tesir etmeye, Osmanlı'nın da bu durumlardan etkilenerek siyasî kırılmaya, başladığı dönemdir. Bu yüzden *Kararname-i Âlî,* halkta korkuya sebep olur.

Abdülmecid'in ölümü ve Meşrûtiyeti ilan etme sözü ile başlayan Abdülhamid'in saltanatıyla yeni bir Osmanlı dönemi başlar. Aydın zihniyetiyle hazırlandığı söylenen anayasanın yetersizliği ile meclisin başarısızlığı, padişahı meclisi kapatmaya yöneltir. 'Yeni dünya' fikirlerinin oluşturulmaya çalışıldığı bu dönemde siyasî parçalanmalar ve boğulmalar hem içte hem de dışarda kendini gösterir. Padişah, çözüm için gerektiğinde *Kararname-i Âlî*'yi kullanarak kendini siyasî parçalanmanın birinci sebebi olmaktan uzak tutmaya çalışır. Abdülmecid döneminde başlayan muzır kelime ve konular, Abdülhamid döneminde karmakarışık bir hâle bürünür. Halkın muzırattan etkilenmemesi için bunları tespit etmek amacıyla Abdülhamid tarafından oluşturulan teftiş ve muayene kurumunun nezdinde çalışan kişilere sansör denir. Birçok ülkede sansör görevini ifa eden memurların bulunması bu durumun yeni olmadığını gösterir: İrade Hususi. 5 – 1326/11 numaralı evrakta: "Sansür memuriyeti, Avrupa'nın her tarafında hatta Amerika'da bile carî ve yalnız nam-ı muhtelifte olup, mesela Amerika hükûmeti muhaberât-ı telgrafiye ve gazetelerin hükûmetce emir verilmeksizin neşrini men eylediği gibi en ziyade serbest olan yerlerde dâhi matbûât bir kanuna tabi bulunmuş" (Demirel, 2007, s. 49) olduğu bilgisi yer almaktadır. İşte bu

sansörler, muzır kelime ve konuları bulmakla mesuldürler. Ama neyin ne zaman, niçin memnû olduğu sorusu sansörlerden tutun, bu işi yapan müdürlerin kafasını bile karıştırır. Saraydan gönderilen ünlü talimatnamede geçen "Ermenistan kelimesi gibi tarih ve coğrafyaya müteallik esâminin zikri memnûdur." ifadenin net olmayışı herkesi kuruntulu yapar. Padişahın hafiye teşkilatını ve onların jurnallerini pek önemsediğini bilen en üst mevkiden en alt mevkiiye kadar olan bütün memurlar, başlarını belâya sokmamak için işlerine daha çok titizlenirler (Koloğlu, 1994, s. 53). Birçok kişiye göre işgüzâr olan bu memurların etkisi ve "fısıltı gazetesi dedikoducuların yaygınlaşmasıyla doğru ile yanlış birbirine" karışır (Koloğlu, 1994, s. 51). Padişah, yalan yanlış bilgilerin yağdığı jurnallere kulak verdikçe başta saray erkânı olmak üzere çalışan bütün memurlar muzır arama çalışmalarını arttırır. Bu da memurları bir çıkmaza sürükler.

Muzır bulunan eserler hakkında 'nasıl bir muamele izleneceği' ya da eserlerin muzır olup olmadığını neye göre tespit edileceğini bilmeyen sansörlerin Matbûât Müdürlüğü'nden muzır cedvellerin gönderilmesini talep ettiği ve buna dair birçok yazışma evrakının var olduğu tespit edilmiştir. Bu, memurların ne yapacaklarını bilmediklerini de açıkça göstermektedir. MF. TTD 10-12 numaralı evrak buna örnektir. Bu evrakta, Van Maarif Müdiriyeti'nin 20 Zilhicce sene 1305 tarihli arzuhâlinde eserlerin muzırâtını anlamakta zorlandıklarını ve bunun için muzır kütüb ü risâleyi hâvî cedvelden iki nüsha istendiği belirtildikten sonra cevap tebliğ edilmiştir: "Henüz böyle bir cedvelin yapılamadığından şimdilik muhteviyatı muzır görülen kitaplar hakkında bu babda ahvâl u teâmülle tevfiken muamele edilmesi lâzım geleceğinden cevaben Müdiriyet-i mezkûreye izbâr buyrulması babında". Muzır neşriyatı gösterir cedvellerin vilayetlerce istenmesi devlet eliyle Mizancı Murad'a meşhur 1318 muzır cedvelini hazırlatacaktır. Bu tarihten önce elde hazırlanmış ciddi bir muzır listesi yoktur. Bu yüzden muzırı bulamadığı için başı belâya giren birçok görevli, muzır olup olmadığı ikileminde kaldığı eseri yasaklamakla işi çözer (Koloğlu, 1994, s. 42): "İzin vermek, matbaâtın önünü almak, mûcib-i tekdir ve tevbîhdir. Sansörler bunu iyice bilirler. Bunun içindir ki sebepli sebepsiz her gördükleri kitabı men' ederler" (M.K, 1907, s. 10). Sorumlu müdürler de, en kötüsünü düşünerek hareket ederler. Bu sebeple gayr-i resmî oluşturulan yasak listelerinin ahvâli şu şekilde açıklanır:

> "Eğer bir sözcük, bir cümle ya da bir konu geçmişte sansürce çıkarılmış ise, gelecekte de çıkarılacağını beklerlerdi. Ya da eğer çıkarılmazsa, kapatılma için sebep olabileceği endişesiyle yaşarlardı. Böylelikle yazı işleri müdürleri, bahsedilmeyecek sözcük, tümce ve konuların kendi "gayr-i resmî" listelerini hazırlamış oldular. Herkesin kendisine göre bir listesi vardı" (Koloğlu, 1987, s. 17).

Örneğin ‘Murad’, ‘ıslahat’, ‘vatan’, ‘Türk’, ittihad’, ‘cünûn’ gibi kelimelerin kullanıldığı örnek yazı ve eserlere rastlanıldığı için bu gibi kelimelerin yasaklanmadığı ve bu sebeple muzır listelerin uydurma olduğunun belirtilmesi (Koloğlu, 2005, s. 440) belli bir noktaya kadar haklı bir değerlendirmedir çünkü listelerin çoğu resmî olarak kayıtlarda yoktur. Ama bu listeler; sansörlerin, hatta yazarların ellerinde, şahsî defterlerinde veya zihinlerinde yer almaktadır. Kendilerinden muzırata izin verilmemesi, daha dikkatli olunması istenen sansörler, izin verdikleri arasında sansürlük bir durumun olmadığını fark etse de jurnaller yüzünden elleri kolları bağlı oturmak zorunda kalırlar. Ayrıca padişah, hükûmet, memurlar hakkında yazılan her türlü kötü sözün yasak olduğu belirtilen nizamnamenin ucu açık olan ifadelerinden dolayı her şeyi yasak olanla ilişkilendirme yeteneğine kavuşurlar. Yazarlar ise, bu ilişkilendirme noktasından ‘nasıl kurtulurum’ sorusuyla eserlerini oluştururken otokontrol sistemlerini devre sokarlar. Ne var ki ne yazılmaması gerektiğini ne yazarlar ne de sansörler bilmektedir. Sansörlerin neyi, niye yasakladığı tam bilinmemekle beraber birçok araştırma evrak ve bulgularından alınan bilgilerle bu konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Nizamnâmeyle yasak olduğu belirtilen durumların hükûmetin refahı ve devletin sınırlarını koruma amacıyla hazırlandığı düşünülmektedir: “Gazetelerde padişahın resmi ve padişahla alâkalı kötü bir sözü yazmak, sarayın asayişinden, hafiyelerini zikretmek ile Ermenistan ve Makedonya kelimelerini zikretmek yasaktır. Çünkü Makedonya Rum ili; Ermenistan dedikleri ise Van, Erzurum veya Trabzon vilâyetleridir” (M.K, 1907, s. 25). Aynı nedenle ‘Kızıl sultan’ tamlaması da yasak edilir. Önceleri sakalına kına yaktığı için kullanılan bu tamlama masum bir tabir iken; Ermenilerin ‘Sakalına kan bulaştı.’ benzetmesiyle padişahı katil olarak göstermeye çalıştıkları için bu tamlama da muzır olarak kabul edilir.

Sansörlerin uygun görmedikleri veya muzır kelimeler yüzünden eseri yasaklamak yerine tahvil etmeyi yeğlediği durumlar da vardır. Sansörlerin çıkardığı veya değiştirdiği bazı kelime ve cümlelere örnekler şunlardır:

> “Ben fakirim cümlesi değişmiş, ‘ben minnettarım’ olmuş; ‘biz memnûn değiliz cümlesi, ‘Biz her şeyden mahrum değiliz’ kılığına girmiş; ‘sen genç değilsin’ cümlesi yerine ‘sen bir çocuk değilsin’ denilmiş; ‘biraderi zekidir’ cümlesindeki birader kelimesi urulup yerine ‘hemşire’ kelimesi konulmuş; bir ‘amcazâde’ birden bire ‘hala-zâde’ olmuş, ‘Kıbrıs şarabı’ ile ‘Girit sabunu’ lafızları bütün bütün mahvedilmiş. Çünkü bunlar bu âlemde, bu hayatta bulunmağa hakları yoktur. Zavallı ‘Âli Bey’in biraderi’ bir anda ‘Âli Bey’ olmuş; ‘Nuri Bey’in oğlu, hükmüne geçmiş bu ‘birader’ lafzı Osmanlı sansürünün hiç hoşuna gitmez. Öyle ya! Belki kamus müellifleri padişahın biraderini ima etmek

> istiyorlar. Belki onu tahta geçirmekten başka bir şey düşünmüyorlar. Kim bilir? 'vazife' kelimesi de burada bulunmaz, onun yerini 'ders' kelimesi tutmuş. 'Câhil' kelimesi büsbütün kitaptan kaldırılmış. O nasıl söz? Hiç Türkiye'de câhil bulunur mu? Birahane, tımarhane fena lafızları da Osmanlı kâmuslarında bulunmağa hakları yoktur. Sebep? O bir sırdır. Onu kimse bilmez. Hatta sansür bile belki bu sırra vâkıf olamaz 'bir frank' nasılsa 'Bir mecidiye çeyreği' olmuş, bir ihtiyar adam, yaşça biraz gençleştirmek için 'bir efendi'ye tebdil etmiş. 'Birkaç lisana vâkıf olanlar kendilerine kemâl-i suhûletle bir vazife bir iş bulurlar' cümlesi iyiden iyiye silinmiş. Öyle ya! Bu cümle Osmanlı gençlerine maişetlerini namus dâhilinde kazanmak için bir yol göstermiş olmuyor mu? 'Zenginler, kimsesiz, fakîr ihtiyarlara yardım etmeleri lâzımdır" cümlesi de olamaz. Çünkü, bundan 'Sosyalizm' (İştirakilik) kokusu çıkıyor. 'Eğer vesait-i lâzime elimde olsa bir seyahat yapardım' cümlesi de aforoz edilecek cümlelerdendir. Seyahat mi dediniz? Hiç öyle şey mi olur? Emirü'l-müminîn hazretleri sarayından bile çıkmıyor. Kimin haddine düşmüş ki seyahate çıksın? Dürüs eşya kitaplarında şaraptan bahsetmek memnûdur: çünkü karain şarap içmeği men' etmiştir. Bir kitapta "beni âdem-i mahlûkatın hâkîmidir" cümlesinin derç edilmesi olamaz. Çünkü Türkiye'de hâkim olan bir kişidir. O da zât-ı hazret-i padişahidir. Onun hak hâkimiyetini kim gasp edebilir" (M.K, 1907, s. 31-32; Kandemir, 1975, s. 62).

Dönemin bir çeşit hastalık olarak addedilen vehimli olma ile ortaya çıkan marazî bağlantılar, gülünç görünmektedir: "Tepe diyemezsiniz, Yıldız sarayının bir tepede kâin olduğuna telmih yapmış olurdunuz; sakal hele boya derhal padişahın boyalı sakalına imâ olurdu. […] Lodos'tan bahsolunmasını burnunun büyüklüğüne bir işaret" ettiği gibi burun kelimesinin coğrafya kitaplarında bile yer almazdı (Uşaklıgil, 2008, s. 663). Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin marazî bağlantılarının bir diğeri ağustos ayıyla ilgilidir. Padişah bu ayda doğup, bu ayda tahta geçmiştir. Bu yüzden bu ayla ilgili yazılan her şey, padişaha bir göndermedir, mantığıyla hareket edilmektedir:

> "Vilâyet şairlerinden birisi bir gün La Fontaine'nin hikâyelerini Türkçeye tercüme eder. Sansör bu kitabın tab' u neşrine izin vermez: Karınca ile Ağustos Böceğinin hikâyesi tab'u neşredilsin ha! Hiç olur mu? Ağustos böceğini zikr etmek! Aman Ya rabbi, ne büyük küstahlık! Padişahın ağustos ayında doğduğunu bilmiyor musunuz? O hâlde bu böceği zikretmekle padişahı imâ etmek istiyorsunuz! Allah'ım ne azim, ne fazî' bir cinayet! La Fonte'nim tercümesi gibi Ağutos ayından, bu ayda yağmurdan, güneşten bahis etmek de men edildir. Türkiye'de ağustos ayı yoktur vesselam!" (M.K, 1907, s. 23).

Halkın kurtarıcı olarak gördüğü Midhat Paşa, Genç Türklerle birlikte olduğu için değil, paşanın bir işret sofrasında sarf ettiği "Şimdiye kadar Devlet-i Âli Osman yönetti, biraz da âli-i Midhat yönetsin" cümlesi Nâmık Kemâl tarafından saraya jurnal edildiği ve hakkında sürgün kararı çıktığı için onun ismi muzır olarak kabul edilir. Midhat ismini zikretmek sakıncalıdır. Halkın zararlı görülen kelimeleri hatta isimleri değiştirerek, bu kelimelerin kendi aralarında bir şifreye dönüştürdükleri de sansürün farklı bir lisan geliştirdiğini gözler önüne serer. Örneğin ayna anlamındaki mir'at aslında Şehzade Murad'ı anlatmaktadır:

> "Reşat Efendi'nin sade kendisinden, gölgelerinden değil isminden bile ürkülürdü, Abdülhamid böylece isimlerinden ürkülen iki birader arasında idi; ne Murat ne Reşat denebilirdi, hatta kendi isminden de ürkülürdü. Hamitler Hamdi yahut Hamit olmuştu, Muratlar Mir'at, Reşatlar Neşet isimlerini almışlardı; o tarihlerde sicile Hamit, Murat, Reşat isimleriyle yeni doğmuş çocuk kaydedildiği belki hiç vukua gelmemiştir" (Uşaklıgil, 2008, s. 669; Demiroğlu, 1955, s. 11-12).

Hatta Midhat Paşa'nın hatırasını hatırlattığı için Midhat isimli olanların adları Ahmed, Celal, Rıza olarak değiştiğini, Şehzâde Murad'ı hatırlattığı için Murad adını taşıyanlar da adlarını can korkusu sebebiyle değiştirdiği bilinmektedir. (M. K, 1907, s. 23).

Bazı sansörlerin kelimenin cümle bağlamında anlamına bakmadan yani içeriğini ya da anlamını bilmeden işlem yaptığı bilinmektedir. Gazetede geçen "Hükûmet tarafından ittihaz olunan ihtiyatât pek şiddetlidir' ifadesinde şiddetli kelimesine takılan sansörün gazeteciye kelimeyi değiştirmesini işaret eder. Gazeteci onun yerine 'müstebidâne' yazar. Sansör anlamını bilmediği için 'şiddetli' geçti diye izin vermeyeceği gazetenin bu hâline bu değişiklikle izin verir" (M.K, 1907, s. 10). 'Dinamo' ve 'dinamit' kelimelerinin yazım şekli olarak birbirine benzemesi nedeniyle dinamonun memlekete girmesine engel olunur. Bu nedenle memlekete elektriğin gelmesi de uzun sürer (Uşaklıgil, 2008, s. 647). Marazî yakıştırmalardan biri de kimya alanındadır. "0=AH' gibi simgelerin kullanılması yasaktı, çünkü bunlar 'Abdülhamid=sıfır' anlamına gelebilirdi" (Topuz, 2003, s. 57). 'Har'ın oluşumundan bahsedilen makalede har kelimesinin değiştirilmesi yazardan istenir. Yazar ise kelimeyi değiştirip anlamın bozulmasından ziyade makaleyi yazmaktan vazgeçer (M.K, 1907, s. 26). Nasıl bir ilişkilendirme yapıldığı bilinmeyen 'siyemmâ' kelimesinin 'zehir' ya da 'siyanür' arasında; 'büzürgvâr' sözündeki 'büzürg' 'büyük, ulu' ile de 'büzük' arasında bir ilişki kuruyordu herhalde" (Kudret, 1977, s. 51-52) düşüncesi herkesin muzır olana neden yasak olabileceği sorusunu yönelttiğini ve onları merak ettiğini gösterir. Dolayısıyla neleri yazabilecekleri de ortaya çıkacaktır:

> "Her şeyi yazabilirsiniz. Yalnız: padişahlardan, krallardan, hükûmet-i ecnebiyyeden, Nihilistlikten, iştirakilikten, 'aşiyandan, itisabdab, anarşistlikten, hürriyetten, umûm u akvâmın hukukundan, hârici politikadan, dinden, din adamlarından, kiliselerden, camilerden, Muhammed'den, İsa'dan, Musa'dan, programlardan, dinsizlikten, hükûmet-i memurlarından, kadınlıktan, haremden, vatandan, [Karainden] Kur'an'dan, cennetten, cehennemden, ümitten, komiteden, hukuk-ı beyne'd-düvelden, cumhuriyetten, parlamen âzasından, âyan âzasından, Meşrûtiyetten, dinamitten, bombadan, Midhat Paşa'dan, Kemâl Bey'den, Sultan Murad'dan, helâlden, Hacdan, Makedonya'dan, Ermenistan'dan, ıslahattan, Ağustos Böceğinden ve bu gibi diğer bazı şeylerden bahsetmek bu sözleri ağza almak memnûdur." (M.K., 1907, s. 16).

Diğer bir deyişle,

> "Tarihten, dinden, siyasetten bahsedemezdiniz; ilkönce 'hürriyet', 'vatan', 'millet', 'zulüm', 'adalet' kabilinden elli yüz kelime ile başlayan memnû kelimelerin gün geçtikçe yekûnu kabartan yeni merdut eşlerini öğrenmeli ve bunları daima hatırda tutarak kalemin ucuna geldikçe murdar bir böcek kabilinden fırlatıp atmalıydınız. Bir merak sahibi çıksa da eski matbaalarda böyle muayeneden geçerek kırmızı

mürekkeple çizilmiş kelimelerle kalabilmiş ilk tertip kâğıtlarını gözden geçirse istibdad idaresinde memnû lügat kitabı diyene tuhaf bir eser vücuda getirirdi" (Uşaklıgil, 2008, s. 662).

Sansörler, başka bir gazeteden haberin neşredilip neşredilmediği ve halkın zihnini bulandıran bir durumun var olup olmadığı da kontrol etmek zorundadır. Bu yüzden

"Türkiye'deki gazetelerin ne Duma'dan ne de yeni İran Anayasası'ndan haber vermemeleri kaçınılmaz bir olgudur. Hükümdar veya devlet başkanlarına karşı yapılan suikastlarda da durum aynıdır: Cumhurbaşkanı Carnot onlara göre beyin kanamasından, Avusturya İmparatoriçesi göğsünde kan toplamasından, Amerikan başkanı Mckinley de şir-pençeden öldüler, vs. Birçok adamın ölümüne, evlerin yıkılmasına, yangınlara neden olan ve her seferinde tanıkları bulunan Beyoğlu'ndaki çeşitli bomba patlaması olaylar da gazetelere hiçbir zaman habere konu olmadı" (Fesch, 1999: 54).

آهنك
١٣١٢

Resim 2.10. *Ahenk* gazetesinin bir nüshasının fotoğrafıdır

Ahenk gazetesinde "Çin imparatorunun hasta olduğuna" dair haber sansör tarafından işaretlenmiştir. Sansörler, *Matbûât Nizamnâme*'sinin Mevadd-ı Cezâiyye faslının 26. maddesini icraata koymaktadır:

> "Bir gazeteci taammüden ve bir sû-i niyete mebnî kasden havadis-i kâzibe veyahut evrak ve sened-i musannaa tab' eder veya bu makûle havadis ve evrakı diğer bir gazeteden naklen derc eyler ise bir aydan bir seneye kadar hapis veyahut on altından elli altına kadar cezâ-yı nakdi ahziyle mücazat edilir".

1901 senesinden itibaren sansür şiddetini arttırır ve gazetelerde yer alan siyasete malzeme edilen edebî ürünler de yasaklanır. "Gazetelerde cinasların, bilmecelerin, muammaların neşri şiddetli bir surette yasaktır". (M.K., 1907, s. 24-25) Sansörlerin en çok dikkat ettiği mevzuların başında özellikle müstehcenlik diğer bir deyişle adâba ve dine aykırılık gelmektedir. "Sansürcülere kalsa Mevlâna'nın *Mesnevi*'sini, cinsellikle ilgili bölümler içeren kutsal kitapları bile sansür ederler" (Sercan, 1986, s. 7) eleştirisinin haklı tarafı olmakla beraber, muzırâtı tespit etmekle görevli sansörün amacı belki de sadece görevini ifâ etmektir. Muzırâtın varlığı ise, nizamnâme ve talimatnamede yer aldığından sansörlerin bunlara izin vermemekle mükellef olduğu görülür: Talimatnamenin 2. maddesinde "Ahlâk nokta-i nazarından neşrinde beis olmadığı devletlû Maarif-i Umûmiyye Nâzırı Paşa hazretleri tarafından tasdik edilmedikçe hiçbir tefrikanın neşr edilmemesi" hususu özellikle belirtildiği gibi nizamnâmenin 14. maddesinde de benzer ifadeler yer almaktadır:

> "Herhangi gazete âdâb-ı umûmiyeye ve mahâsin-i ahlâk-ı millîyeye mugayir bir şey yazar ve edyân ve mezâhib-i câriyyeden birine gazete vasıtasıyla hakaret ederse bir yüzlük altından yirmi beş yüzlük altına kadar cezâ-yı nakdî alınır veyahut bir haftadan üç mâha kadar hapis olunur".

Sansörler sadece muzır kelime ve konuları incelemekle görevli değildir, neredeyse her türlü konuları tedkik ederler. Bunların Başında Jön Türklerin neşriyatları vardır. Yabancı bazı neşriyatların arasında bilmedikleri neşriyatı da yasaklar listesine ekleyerek, kendilerine en kolay çözüm yolunu oluştururlar:

> "Böyle bir listeden örnek olarak Ünlü Arapça dergi *Al Manar'da* (1912: 796) yayınlanmış bir listeyi aynen aktarıyoruz. Hamid döneminde yasak olan yayınlar:
>
> *Al Manar, Kitab Sicil Cemiyeti Umal-Kur'a, meşveret, Şûray-ı Ümmet, Şûrayı Osmanî, Mizan, İstibdad, Hürriyet, ihtilâl, istiklâl, İttihad, ittihadı Osmanî, ittihâdı islâmi, Osmanlı, Osmanlılar, Arnavud, Arnavudluk, Arnavudlar, Makedonya, ıslahat, Türki Hilâfet, Al Hilafe, Yıldız, İntibah, İkaz al Arab, Meşrûtiyet, İntikam, Kanunu Esasi, Al Kanun Al Esasi, Abdülhamîd, Feryad, Vatan, Hayret, Kevkeb, Takvimi Ebüzziyâ, Takvim al Muayyad, Binbir Gece kitabı, Nasreddin Hoca(Cuha), Kitab Muammediye, Bahr alsulta min kitab Ahmadiya, Kelile ve Dimme, Gülistan, Tarihi Osmanî, Tarih al Hilâfet al Abbabiye, Tarihi İspanya, Son Rusya Harbi tarihi, Bermeki harunu Reşid olayı, Eba Müslim kıssası, İbni Sina, İbni Batuta, Seyahat Evliya Çelebi, Muhit al Maarif, tenbih al Gafilin, Sadrıâzam Kâmil Paşa'nın ıslahat layihası, Piyango el-Ecanib, Evrak al İane Linasara Girid, Mezmurlar, Timurlenk ve Cengiz Han öyküsü, Rus lisanının Arap diyarında eğitimi (bahsi yasak), Yusuf Aleyhisselam rivayeti, Büyük Fransız ihtilali, Fransa Cumhurbaşkanı, İran Şahı, Sırp Kralı ve diğerlerinin öldürülme resimleri ve yaşam öyküleri, Mushaf-ı Şerif Tercümesi, Tevrat'ta Arzı Mevud'un Beni İsrail'e döneceği hakkındaki bahis, Din tartışma kitapları, Şeyh Abduh'un tefsiri, Reşid Rıza'nın Fatiha tefsiri, Kıbrıs Adası ve Bosna Hersek'in elden çıkması, Ermenistan, Yunan*

> *Ordusu resmi, Yunan kralı ve veliahdı resmi, Yunan gemileri, Sultan Abdülhamîd ve çocuklarının resimleri, Mısır ve Rusya'dan gelen bütün Mushaflar, Maarif Nezâreti mührü olmayan tefsirler. Müstazaraf, Kık Hadis, Rüya tabiri, Krallar ve Sultanlar, öyküleri, izinsiz çekilmiş askeri yer, hükûmet dairesi, cami, Müslüman kadın resimleri, adaba aykırı resimler, gizli cemiyet resimleri, dergileri, onlarla mektuplaşmak, zararlı yayınları, yasak yayınları. Murad, yabancı ülkelerden gelen her türlü eşya üzerindeli hilâl ve yıldız, "el eimme min el Kureys" hadisi, hukuk-u düvel kitabı ve sözcüğü, Telemak, zulüm ve zulme ait her sözcük, bu konudaki hadisler ve kitaplar, idam, intikad, inkıraz, ihtilâl, muhtel el akl, mecnun, cünûn, rüşvet, irtişa, ictima, tecennün, cumhur, cumhuriyet, hal, biat, ihtiyar ve buna benzeyenler. Nâmık Kemâl'İn bütün eserleri, Abdülhâk Hamid'in ve diğerlerinin fikir veren bütün eserleri. Osmanlı bütçesi, Maarif Nezâreti'nin onayına sahip olmayan her dergi, Hidiv'in resimleri."* (Kologlu, 2005, s. 440-441).

Yukarıda sayılan konuların dışında vilayetlerden gönderilen muzır cedvelleri derdest edilen ve muzır sayılan eserleri gösterir. Hatta Maârif Müdürlüğü'nün aylık hatta 15 günlük rapor cedvelleri istediği düşünülmesine sebep olan 'haziranının ibtidasından on beşine kadar" yahut "nisan ayının on altısından nihayetine kadar" ifadelerle dolu muzır listeleri gittikçe çoğalır. Rüsûmat Emaneti vilayet müdürlüğünden gönderilen MF. TTD 43-118 numaralı bu evrakta, bu cedvellerden bir örnek bulunmaktadır. Cedvelde ismi geçen eserlerin muzırâtının nedeni ise 'Maârif Nezâreti Celilesinin cedvelinde ismi mukayyed idüğü" olarak gösterilmektedir. Yani sansör elindeki cedvele göre de tanzim yapmaktadır.

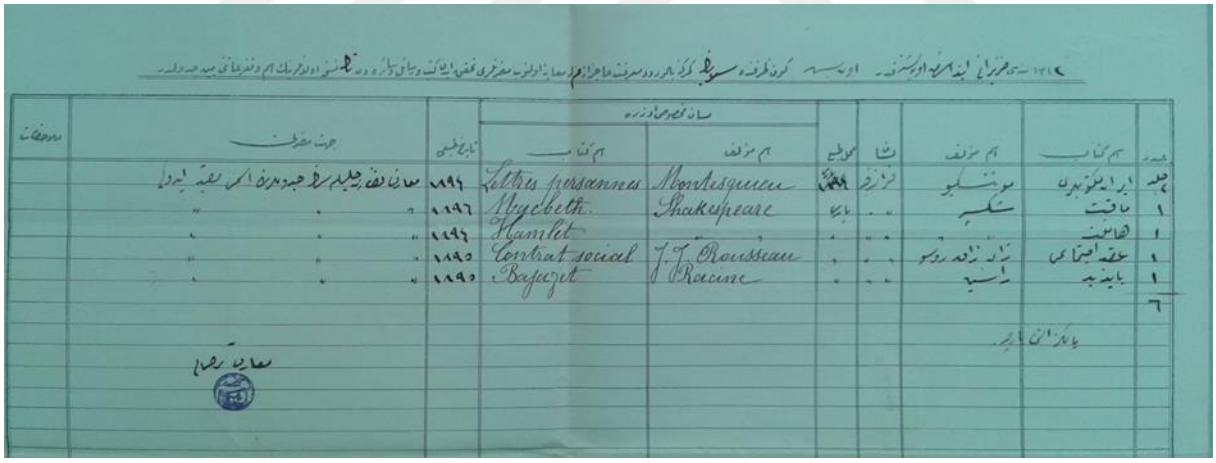

Resim 2.11. MF. TTD 43-118 numaralı evrakındaki muzır eserler çizelgesini gösteren fotoğrafdır

İşini titizlikle yapan sansörlerin yanında aynı ciddiyetle sarılmayan memurlar da bulunmaktadır. Bu memurların çoğu makbul görülen kelimelerin kullanıldığını gördüğünde o eserin tab' ve neşir daha kolay izin verir; diğer bir deyişle sansör, eseri incelerken makbul kelimelere rast geldikçe o eserin içinde aleyhte bir yazı olmayacağına kani gelir. Muzır görülen bir kelime ya da ifade, makbul görülenlerle tahvil veya tahsis edildiğinde eserin basımı için iznin verilmesi kolaylaşmaktadır. Makbul sayılan kelimelerden bazıları

şunlardır: “Ubudiyet, sadâkat, atıfet, atiye, bende, dua, ihsan, , şehriyari, hilâfetpenahi, kul, şükrân, tevazu, velinimet, melek-simat, melek-haslet, ihsan-ı şâhâne, halife-i rû-yi zemin, hilafet-meap ulüvvücenap…” (Kandemir, 1975, s. 61-62; Berkes, 2007, s. 350; Uyar, 2009, s. 20-21).

Sansörler düşünüldüğü gibi cahil insanlar değillerdir. Onlar yasak olan kelimeleri kelime oyunlarıyla değiştiren bir alt hatta bir üst manayı da beraber düşünerek eserde geçen kelimenin hangi anlamlarda kullanılmış olabileceğini fark eder. Hatta o kelimenin veya cümlenin saray ve padişahla alâkasını kurabilme yeteneğine sahiplerdir. Bu ilişkilendirme ve öngörü sayesinde muzırı tespit etme de kolaylaşmaktadır. Bazı yazar ve şairlerin sansörden gizleyerek basım sırasında değiştirdiği kelimeler de bir oyundan ibarettir. Belki de tamamen art niyet olmaksızın başlayan her iki tarafın birbirini kandırma – dolandırma oyununda kazanan taraf yoktur. İma sanatını kullanmak ve bu sanatı kullanılan eserde onu bir bulmaca çözer gibi üzerinde zihin yorarak tespit etmek, belki de insanoğlu için zarardan çok fayda sağlamıştır. Günümüzün bir çok alanda subliminal mesaj olarak ele alınan muzır durumlar, eserde gizlenilen anlam olarak Abdülhamid’den sornaki dönemde olduğu gibi önceki dönemde bile vardır. Bu tarz iletimlerin bulunduğu her yayım ve yayının önüne geçilmesi iktidarın kendini koruma ve tebaasını kendilerine devamlı olarak bağlı kılma çabasından ibarettir. Ayrıca hafiyelerin jurnallerin bu muzır ifadelerin artması yönünde etkisi çoktur.

Bir sansörün onayladığını diğerinin onaylamadığı ya da bir sansörün muzır gördüğü bir ifadeyi diğerinin muzır saymadığı bir ortamda oluşturulan muzır listelerinin elbet ne başı ne de sonu olacaktır. Aşağıda muzır sayılan kelime ve konuların listesi verilmiştir. Bu listede geçen kelimelerin muzır listesinde yer alıp almadığı ya da neye göre muzır olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Birçoğunun muzır nedeni adâba, ahlâka ve dine mugayir olması ile padişah ve saray erkânını küçük düşürücü ifadeleri hatırlatması, halkın huzurunu bozması olarak açıklanmıştır:

Muzır Kelimeler[4]

- Açıkgözlü
- Adalet
- Aksülmen (bir zehir)
- Amcazâde
- Anarşi

[4] (İskit, 1943, s. 132-134), (İrtem, 1999, s. 217-237, 259), (Oral, 1968, s. 153), (Kandemir, 1975, s. 61-62), (M.K., 1907, s. 1-37), (Koloğlu, 1994, s. 30-55), (Koloğlu, 2005, s. 440-441), (Uşaklıgil, 2008, s. 520-700), (Demiroğlu, 1955, s. 11-12), (Topuz, 2003, s. 57), (Berkes, 2007, s. 350)”. (Uyar, 2009, s. 20-21), (Kudret, 1977, s. 51-52) ile bazı arşiv evrakları.

- Anarşist
- Arsenik
- Âsî
- Ateh
- Avene
- Âyan
- Ballı Baba
- Balon
- Barbar
- Barut
- Batmak
- Bedbaht
- Beyne'l-Milel
- Bıyık
- Birader
- Birahane
- Bomba
- Bosna
- Boya
- Bozmak
- Buhran
- Burun
- Büzürgvâr
- Câhîl
- Çalmak
- Can Sıkıcı
- Cemiyet
- Cinnet
- Cumhuriyet
- Çete
- Devir
- Dil-Gîr
- Dinamit
- Dinamo
- Diyanet,
- Dokunaklı
- Donanma (Bahriye Donanması)
- Düşman
- Elektrik
- Ermenistan
- Esaret
- Esrar
- Facia
- Fakîr
- Felâket
- Firar
- Gaddar
- Gasp
- Gayr-i Âdil
- Gayr-i Mutî'
- Genç (Genç Türklere yani ahrara delâlet ettiğinden)
- Geride (Yazılışı Giritle Aynı)
- Girit
- Grev
- Hafi
- Hafiye
- Hain
- Hal' etmek
- Hal'
- Hamid
- Hamiyet
-
- Hasta (Avrupa'da Türkiye'ye 'Hasta Adam' namını verdiklerinden)
- Hazır u Müheyya
- Hersek
- Hırs
- Hukuk u Millet
- Hunhar
- Hürriyet
- Islahat
- İctihat
- İçtima
- İhtilâl
- İnatçı
- İnfilâk
- İnkılap
- İnkıraz
- İnsan Hakları
- İntibah
- İrtica
- İrtiyab (kuşku)
- İspirtizm
- İstibdad
- İstikbâl
- İstiklâl
- İsyan etmek
- İsyan
- İttihat
- Jön Türk
- Kanun-i Esâsi
- Kardeş
- Kargaşa
- Kargaşalık
- Kemâl Bey
- Kesmek
- Kıbrıs
- Kırmızı (Kırmızı Sultan denildiğinden)
- Kısas
- Kıta
- Kıtal
- Kıyam
- Kızıl Sultan
- Konferans
- Mahkûm
- Makedonya
- Mazlûm
- Meb'usan
- Mecnun
- Medeniyet
- Mel'ûn
- Merhametsiz
- Meşum
- Meşveret
- Metin
- Midhat Paşa
- Millet Hakkı
- Millet
- Millî
- Mizan

- Muhteli'ş-Şuur
- Murat,
- Musibet
- Mutî'
- Mücâhid
- Müfsit
- Müsavat
- Nahoş
- Namert
- Nâmık Kemâl
- Namzet
- Nef
- Nihilist
- 0=Ah
- Parlemantarizm
- Parlemento
- Reform
- Reşad
- Reşadetlü
- Rönesans
- Sakal
- Salp
- Sefaret
- Serbestiz
- Serkeş
- Serseri
- Siyemmâ
- Sosyalizm
- Suikast
- Sukut
- Sultan Murad
- Şakâvet
- Şebap
- Şeytan
- Şiddetli
- Tahtakurusu
- Tama'
- Tayyare
- Tebeddül
- Telefon
- Tevhid u sancak
- Top
- Tuzak
- Tüfenk
- Uhuvvet
- Vatan
- Vazife
- Veliaht
- Yağma
- Yaramaz
- Yek diğerine zâhir
- Yıldız
- Zalim
- Zehirlemek
- Zindan
- Zulüm

MUZIR OLAN KONULAR

- Âşiyan,
- Ağustos Böceği.
- Anarşistlik,
- Âyan Âzaları
- Bomba
- Camiler
- Cehennem
- Cennet
- Cumhuriyet
- Din Adamları
- Din
- Dinamit
- Dinsizlik
- Ermenistan
- Hac
- Harem
- Hârici Politika
- Helâl
- Hukuk-ı Beyne'd-düvel
- Hükûmet Memurları
- Hükûmet-i Ecnebiyye
- Hürriyet
- Islahat
- İsa (a.s)
- İştirakilik
- İtisab
- Kadınlık
- Kemâl Bey
- Kiliseler
- Komite
- Krallar
- Kur'an
- Makedonya
- Meşrûtiyet
- Midhat Paşa
- Muhammed
- Musa (a.s)
- Nihilistlik,
- Padişahlar
- Parlemen Âzaları
- Programlar
- Sultan Murad
- Umûm u Akvâmın Hukuku
- Ümit
- Vata

2.2.3. Edebiyatçıların Çilesi ve Sansörler

Birçok yazarın hatıralarında sansürden devamlı yakınmış olmaları, Abdülhamid = sansür bağlantısının sorgusuz sualsiz kabul edilmesine neden olmuştur. Edebiyat alanında özellikle Ahmed Râsim'in *Muharrir, Şâir, Edip*'i ile *Muharrir Bu Ya'*sı, Ali İhsan Tokgöz'ün *Matbûât Hatıralarım*'ı, Ali Kemâl'in *Ömrüm*'ü, Ali Ekrem Bolayır'ın *Hatırat'*ı, Halid Ziyâ'nın *Kırk Yıl'ı* ile dönemin olaylarını yansıtan *Kırık Hayatlar* romanı ve Yahya Kemâl'in *Siyasî ve Edebî Portreler*'i bunların başlıcaları arasında sayılabilir. Bu eserler, yazarın kendi bakış açısını yansıtmakla beraber eserlerde dönemin yayın yasaklarından, edebiyatçıların eser basımındaki çilelerinden ve tevkif edilen sanatçılardan da bahsedilmektedir.

Edebiyatçıların çoğu, padişaha verilen jurnaller yüzünden sıkıntılar yaşar. Bunlardan biri Abdülhak Hâmid'dir. Şair, Paris ve Londra'da sefarette iken ünlü şairlerin eserlerini okur ve onlardan aldığı ilhamla benzer konularda yeni eserler neşreder. Corneille'in *Le Cid* adlı eserine çok benzediği için, Fransa'da yayımlanan *Nesteren* Osmanlı'da şüphe uyandırır. *Nesteren*, iki şehzâde arasında olan kavgayı konu edinmektedir. Eserde bahsedilen hükümdarın II. Abdülhamid olduğu jurnali verilince, şair görevinden azledilir ve diğer bütün eserlerine verilen tab' u neşir izinleri kaldırılır. Yazarın *Finten* adlı eserine izin verilmemesinde bu durumun etkili olduğu düşünülmektedir. MF. TTD 10-99 numaralı arşiv evrakı "Abdülhak Hâmid Bey'in tercümesi olup tab'ına ruhsat itası talep olunan [*Birkaç Moskover]* *yahut FİNTEN* ünvanlı piyesin bu kerre tab' u neşrinden sarf-ı nazar eylemesine mebni mezkûr piyesin mumaileyhe iade edilmiş olduğu" edebiyat tarihimiz için önemlidir.

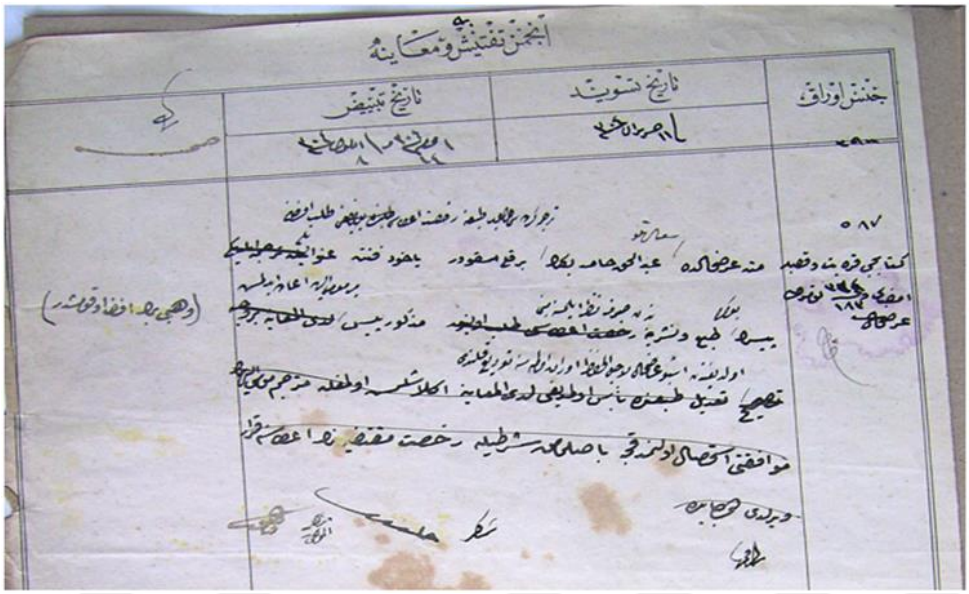

Resim 2.12. MF. TTD 10-99 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Paris'te ikinci kâtip olarak görev yapan Abdülhak Hâmid, Nâmık Kemâl'le mektuplaşmış ve Kemâl'in fikir dünyasından da etkilenmiştir. Sarayın dikkatinden kaçmayan bu durum uzaktan takip edilmektedir. *Finten* ve *Zeynep*'i de yurt dışında iken yazan Hâmid, Finten ve Zeynep'i beraber gönderir ama *Finten*'le beraber yurda gönderilen *Zeynep*'in akıbetleri aynıdır. *Zeynep adlı eserde şairin* "devlet ve hanedanla alay ettiği"ni beyân ettiğini söylenince padişah onu görevden alır. Encümen-i Teftiş ve Muayene, bu eserde tasvir edilen zalim hükümdârın II. Abdülhamid olduğuna karar kılmış ve padişaha bu konuyu bildirmiştir. Bu habere sinirlenen padişah, Abdülhamid'e *Finten* adlı eseri için verilen basım iznini de kaldırılarak, eserleri toplattırılmıştır. (İrtem, 1999, s. 203). Paris'te iken *Nesteren* adlı eserini bastıran Hâmid, eserinde biri zalim, diğeri ise milliyetperver olan iki kardeşin taht kavgasını anlatmıştır. Bu eser, II. Abdülhamid'e V. Murat tarafgirliği yapıldığı iddiasıyla jurnal edilmiştir. Bu jurnale çok kızan Abdülhamid, Hâmid'i iki sene açıkta bırakmıştır (İrtem, 1999: 202). Abdülhak Hâmid, sadakat yemini vererek padişahın affına nail olmuştur. Az bir maaş karşılığında çalışmak, şiir ve edebiyatla uğraşmamak kaidesiyle Londra'daki eski görevine iade edilmiştir (İrtem, 1999, s. 203-204). Bilge Abdülhak Hâmid, *Duhter-i Hindû, Nesteren, Liberte* gibi "zalim hükümdar-mazlûm halk" temasını kullanmaktadır. Maksadı hükümara karşı gelmek değildir. Hâriciye'de çalışan, padişahın sefirlerinden biri olan şair, padişaha saygıda kusur etmez. Bilgegil'in tespitine göre

> "Şair, "Murad" kelimesi etrafında bazı lafız oyunları da bulunan "Nesteren'de, Mithad Paşa hadisesi üzerine yazıldığı bildirilen Liberte'de devrin münevverleri arasındaki kısa ömürlü modanın içindedir. Bu işler için yaratılmış dava adamı değildir. Üstelik hangi mektubunda Halife-i rûy-i zemîn Abdülhamid Han Gazi hazretlerinden, onun hakkında saygılı bir dil kullanmıştır. Onun itaatkâr bir Hâriciye memurudur. Finten'in Servet-i Fünun'da tefrika edilmeğe başlaması üzerine memuriyetten azledilen Hâmid, yeniden memuriyete geçince 1897-1907 yılları arasında –Yunan harbi münasebetiyle kaleme aldığı (Ordu-yı Hümâyunda Bir Şair) başlıklı manzume istisna edilmek şartıyla- neşriyatta bile bulunmamıştır" (Bilgegil, 1976, s. 146).

Tevfik Fikret, jurnal yüzünden tazyiklere marûz kalan diğer edebiyatçılardan biridir. 1898'de birkaç edebiyatçı ile İsmail Safa'nın evinde toplantı yapılması sebebiyle jurnal verilir ve Tevfik Fikret tevkif edilir. Jurnal eden ise o toplantıda bulunan kendi arkadaşlarından biridir:

> "Sizi Mabeyn Başkâtibi Bey istiyor." diyerek şairi aldı. Beşiktaş Karakolu'na götürdü. Tevfik Fikret Bey burada tevkif edildi. Tevkifinin ikinci gecesi bir arabaya bindirilerek evine getirildi. Babası Hüseyin Efendi Halep'te menfi bulunuyordu. Memurlar evi araştırdılar. Babasından gelmiş mektupları bir mendile bağlayıp aldılar. Tevfik Fikret Bey saraydan çağrıldığı gün bir kartvizit üzerine zülfü yâre dokunacak bir kıta yazmış, bunu büyük bir Fransızca tarih kitabının arasına sıkıştırmıştı. Kütüphane araştırıldığı sırada Fikret bu kitabı kendisi aldı ve memurlara: "Fransızca bir tarihtir." diye bakmaları için uzattı. Fransızca bir tarih! Memurlar bakmağa lüzûm görmediler. Taharri memurları Fikret'in ailesiyle görüşmesine müsait bulundular. İşleri bittikten sonra gene alıp götürdüler. İstintak ve muvacehe esnasında Şair Bay Sîret jurnalı veren arkadaşının suratına tükürdü. Fakat gerek araştırmalarda, gerek soruşturmalarda mesuliyeti mucip bir şey bulunamadığı için şairler serbest bırakıldılar" (İrtem, 1999, s. 71-72).

Tevfik Fikret'in zülfü yâre dokunacak o kıtası aramalar sırasında bulunmuş olsa idi, şairin hakkında nizamnâmenin 15. maddesi hükmünce "altı aydan üç seneye kadar hapis veyahut yirmi beş altından yüz elli altına kadar ceza-yı nakdi ahz kılınacaktır".

Hüseyin Câhid'in "*Edebiyat ve Hukuk*" adlı makalesi Baba Tahir ve Doktor M. M. Paşa tarafından jurnal edilir. Bu jurnal sebebiyle haklarında Fizan'a sürgün kararı çıkar. Bu kararı duyan ve kararın çıktığı o gece tesadüfen sarayda olan Ahmet İhsan'ın arkadaşı Mabeynci Ârif Bey, makaleyi okur ve Teşrin-i evvel 1317'de Adliye Nezâretinden göndeilen tezkiredir:

> "*Edebiyat ve Hukuk* gibi masumane bir başlık altında Servet-i Fünûn gazetesinin melfuf nüshasında intişar eden melûnane makalede, Fransa kral ve kraliçesinin idamlarına ve ihtilâli kebire ait vakalar enzar-ı umûmiyeye vazolunmuştur. Bununla birlikte veli nimet… Efendimize karşı halk isyana teşvik edilmektedir. Böylelerine karşı Avrupa'da, her memlekette ağır cezalar tertip olunmakta, hatta Amerika'da linç tatbik edilmektedir. Bu sebeple bu gazetenin imtiyaz sahibi ile bütün alakadarlarının derecelerine göre tecziyeleri ve neticesinin intibası ba irade-i seniye tebliğ olunur" (İrtem, 1999, s. 252; Tokgöz, 1993, s. 89-90).

Bu tezkirede bahsedilenlerin makalede olmadığını fark eder. Durumun adliyeye sevkini sağlar ve böylelikle arkadaşlarının sürülmelerini engeller. Mahkeme nizamnâmeye göre

gazetenin imtiyaz sahibi Ahmet İhsan Tokgöz ile makale sahibi Hüseyin Câhid'i çağırır. Makaleyi kontrol eden Sansör Veled Çelebi'nin de mahkemede hazır bulunması istenerek, makale ve dergi sahibi olanlar, mahkemede sorgulanır. Mahkeme makalede muzır bir ifadeye rastlanılmadığından davalılar hakkında beraat kararı verir. Yine de bu beraat kararı 16 Ekim 1901'de *Servet-i Fünûn*'un kapatılmasına engel olamaz (Demirel, 2007, s. 71; İrtem, 1999, s. 251-256). Bu karar için mahkemenin nizamnâmenin 13. maddesini dayanak olarak kullandığı düşünülmektedir:

> "Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'nun ikinci faslında beyan olunduğu vech ile Devlet-i Aliyye'nin emniyyet-i dâhiliyyesini ve Memalik-i Mahrûsa'nın asayişini ihlal edecek cinayet ve cünhalardan birinin icrasına her kim bir gazete vasıtasıyla bazı eşhası tahrik ve iğva ederse müşterek-i cinayet addolunacak eşhâs-ı merkumenin derece- i cünha ve cinayetlerine göre haklarında terettüb edecek mücâzâta ol kimse ve gazeteci beraberce müstahak olacaktır. Ve ol gazete dâhi hükümet marifetiyle muvakkaten veya kat'iyyen tatil edilecektir".

1907 senesinde bir jurnal yüzünden Midhat Paşa'nın damadı olan Süleyman Nüzhet Bey'in İzmir'deki evi aranır. Evinden evrakları alınan ve kendisi de tevkif edilen Süleyman Nüzhet Bey'in aleyhinde bir şey bulunmaz (İrtem, 2001, s. 2217). Muzır addedilen bir evrak bulunacak olsa idi, başka bir şehre sürgüne gönderilecekti. Süleyman Nüzhet bir mektubunda, tevkif sebebini, Midhat Paşa ile akrabalık ilişkilerinin bulunduğu için oğlunun adını Midhat koymasına bağlanması ve 'bu isim, Midhat Paşa adını canlı tutmak için konulmuştur' jurnali yüzünden olduğunu belirtmektedir. Yazarın mektubundaki şu satırlar konunun aydınlatılması için önemlidir: "Evimi basan hafiyeler kütüphanemden birkaç kitap almışlardı, bunlar arasında bir de '*Muharrerât-ı Nadire'* nüshası vardı. Bu kitapların gelişi güzel alınıverilmesi hafiyelerin evrak taharrisinden ziyade beni tevkife geldiklerini gösteriyordu" (İrtem, 2001, s. 220). Bu cümlelerden Abdülhamid döneminde birini tevkif etmek için ispata gerek olmadığı, bazen bir iftiranın ya da jurnalin de yeterli olduğu anlaşılmaktadır. DH. MKT 1625-79 numaralı evrakta, "Muzır neşriyatta bulunacakları haber alınarak tevkif edilen Abdülhalim Memduh, Ali Kemâl, Hüsameddin, İbrahim Fahri ve bu babda ihbarda bulunmuş olan Kenan Efendi'ye yevmiye tahsisinin" bilgisi yer almaktadır. Bu evrakın içeriğinden edebiyatçıların kendi arkadaşları sebebiyle jurnal edilmiş ve zorluklar yaşamış oldukları anlaşılmaktadır.

Edebiyatçılar, yazdıkları eserlerin anlamlarının farklı yöne çekilip jurnal edilmesi sebebiyle de tazyiklere marûz kalmışlardır. Nâmık Kemâl, meclisin birinde:

"Bâde arak tükendi sâki müselles

Eş'şey'ü lâ yüsennâ illa vekad yüselles" beytini okur. "İki padişah, tahttan indirildikten sonra üçüncüsü de, yani Sultan II. Abdülhamid de indirilir" demek istediğini belirten jurnal nedeniyle Nâmık Kemâl tutuklanır. Bu bilgi gazeteler aracılığıyla halka duyurulur (Yazıcı, 2002, s. 89).

Padişah, jurnalcilerin "bahardan ve kelebeklerden ilham alan bir manzumenin, bazen tacını, tahtını devirmeyi telkin ettiğine inanır, bu yüzden edebî mecmuaları da insafsızca kapattırırdı" (Banoğlu, 1960, s. 17). Bu duruma İsmâil Safa'ya ait olan '*Bahar*' manzumesini jurnal edenler yüzünden Ahmet Râsim'in başına gelenler örnek olarak gösterilebilir (Ahmed Râsim, 1980, s. 159-162).

Osmanlı kanunlara göre fes giymek zorunludur. Fes yerine şapkayı tercih etmek kanuna ve padişaha karşı gelmek anlamında olduğu için, Osmanlı tebaasından olup şapka takanlar zabtiyelerce tevkif edilirler. Ahmet Râsim ve Nuri Baba, şapka giydiği için jurnal edilen bir arkadaşlarını kurtarmaya karar vererek, karakola şahitlik yapmaya giderler. Jurnal veren kişi, karakolda fikrini değiştirir, şapka takanların aslında Ahmed Râsim ile Nuri Baba olduğunu söyler. Jurnalci, onların tevkif edilmesine sebep olur. Komiser durumu: "Ne yapayım? Bu Kasap Mehmet, mabeyn hafiyesidir. Başka bir şey yapamam!" şeklindeki açıklaması, jurnalcilerin yaptırım gücünün ne kadar yüksek olduğunu da gösterir (İrtem, 1999, s. 60).

Haklarında jurnal alınan ecnebî gazeteler, evrak-ı fesadiyeden sayılarak muzır listelerine eklenmektedir. Padişah, bu tarz neşriyatı kimlerin alıp okuduğunu sadece jurnal ile haber almaz. Muzır yayınların getirilip, okunan malûm yerler gözetlenir ve bu yerlere girip çıkanların isimleri her gece padişaha arz edilmektedir (Tahsin Paşa, 2008, s. 233). Arşiv belgelerinde öncesinde izin alınarak basılan eserlerin sonradan hakkında hiçbir neden gösterilmeden toplattırılmasının sebebi ise şöyle açıklanmaktadır: "Zaman zaman Maârif'in muayenesinin gevşekliği yüzünden basılma imkânı bulan bazı kitaplar da daha sonra dikkati çekiyor ve toplatılmaktan kurtulamıyordu." (Birinci, 2006, s. 317). Dönemin yerli gazeteleriyle ilgili olarak "arzu dairesinde neşriyatta bulun"dukları hâlde Tatil ettirilmesi sebebini Tahsin Paşa (2008) şu sözlerle açıklamaktadır: Neşriyatlarda "dikkatsizlikle veyahut sahiplerinin gözünden veya sansürün kontrolünden kaçmak sureti ile intişar etmiş 'marzi-i Âliyye mugayir' yazılar da çıkardı. O vakit bir tarafın jurnali ve ihbarı üzerine

bunlar birkaç gün müddetle tatil edilir, ondan sonra tekrar çıkmalarına müsaade olunurdu" (s. 234).

Jurnallerin yanı sıra çeşitli sebeplerden tevkif edilen veya tazyiklere uğrayan isimler de bulunmaktadır. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yönetimi şiddetle eleştiren yazıları nedeniyle Şinâsi'nin görevine, gazetenin 106. sayısına tekabül eden dönemde son verilir (Koloğlu, 1983, s. 78). Edebî ve siyasî tarihte önemli bir rol oynayan Ebüzziyâ Tevfik de tazyiklere uğrayan isimler arasındadır. 1899'da Konya'ya sürgüne gönderilen Ebüzziyâ Tevfik, en verimli zamanlarını sürgün yıllarında geçirir. Kemâl paşa-zâde Said de devletin kurumları hakkında yazdığı yazılar sebebiyle sürgüne gönderilenler arasındadır:

> "20 Kasım 1899 tarihli sürgün kararı mazbatasında ifade edilen "devlet ve saltanat aleyhine neşrolunan muzır neşriyata muavenet ve dedikoduya sebebiyet" gibi suçlamalara Said Bey'in sürgünden bir yıl kadar önce kaleme aldığı "İntihâb-ı Me'mûrîn Komisyonu Lâyihası" ve daha sonra yazdığı "İsti'fâ-yı Hümâyun Şâyiâtı" adlı yazıları sebep olmuştur"(Beyhan, 1993, s. 185).

Siyasî uğraşlara yönelen sanatçıların çoğu gençlik dönemlerinden itibaren dış ülkelere özenerek onların yayın ve faaliyetlerini takip etmektedir. Mekteb-i Mülkiyeli gençler, Ali Kemâl'in önderliğinde Cenevre'deki Helvetia, Philadelphia talebe cemiyetine ve onların kendilerine has şapkalarına imrenirler. Kendi adlarına bir cemiyet kurarak, kurdukları bu cemiyetin de bir kalpağı olmasını isterler. Cemiyete dâhil olanlar için kırmızı bir fes ve mavi püskül taşıma şartı konulur. Cemiyet adı altında bir araya gelen gençler dönemin ünlü isimlerinin eserlerini okumakta ve bu eserler hakkında istişarelerde bulunmaktadırlar. Gençler, bu hareketlerini istibdad dönemi içerisinde ancak dört hafta sürdürürler. Durumun hükûmet tarafından hemen fark edilmesine şaşıran Ali Kemâl ve arkadaşları tevkif edildiği gibi kendilerine ait evrakları da toplatılmıştır. Tevkif edilen bu gençler geceyi karakolda geçirmiş, sonrasında Maarif Nâzırı Münif Paşa'nın konağına götürülerek, Münif Paşa'dan emr-i hümâyunu dinlemişlerdir. Emirde, Jean-Jacques Rousseau'nun eserlerinin dine ve ahlâka mugayir olduğundan bu gibi eserleri okumamaları gerektiği belirtilmektedir. İşin gülünecek tarafı ise, o dönemde Jean-Jacques Rousseau'nun eserlerini tercüme eden Münif Paşa'nın kendisidir. Ali Kemâl, bu durumu şu cümleleriyle açıklar:

> "İdâre-i sâbıkanın mâhiyyet-i idrâkine, nuhbe-i ef'aline bir nümûne idi. Tâ Ragıb Bey'den Münif Paşa'ya kadar bütün ricâl-i hükûmet padişahın o emirlerine, vehimlerine içlerinden gülüyorlardı, fakat öyle iken yine körü körüne mutavaat eyliyorlardı, kimse ulu'l-emre hakîkati söylemeye cesaret edemiyordu. Herkes nur'a zulmet, zulmet'e nur demeği vicdanına ferah ferah sığdırıyordu." (Ali Kemâl, 2004, s. 123-127)

Bu düşüncelere sahip olan Ali Kemâl, Fransızca dergileri takip ettiği için saray tarafından mimlenir. Evinde yapılan bir aramada *Gil Blas* dergisi ile *Temps* gibi gazeteler görevlilerce toplanır. *Temps* gazetesinde Anatole France'ın 'Hayât-ı Edebiyye' başlıklı eleştiri yazı dizisi yer almaktadır. Anatole France'ın yazısına işaret koyan Ali Kemâl, Bâb-ı Zabtiyyeye götürülür, orada sorguya çekilir. Daha önce de tevkif edilen yazarın evinde bulunan *Hürriyet, İbret* gibi muzır sayılan evraklar memurlar tarafından toplanıp yakılmıştır (Ali Kemâl, 2004, s. 140-143). Yazarın tevkifinin sebebi ise muzır sayılan evrakları ulu orta okumuş olmasıdır.

Kanuna göre muzır evrak okumanın yanında taşıyanlar da suç işlemiş sayılmaktadır. Y.MTV 279-68 numaralı evrakta, "talebeden Mehmed Efendi elinde muzır bir kitap bulunduğu ve hakkında olunacak muamelenin" bildirilmesi istenmektedir. Uşşakizâde Süleyman Bey (2008, s. 424) de üzerinde bazı evrak-ı Muzıra bulunduğundan tevkif edilmiştir. 15 Nisan 1903'de evinde zararlı evrak bulunan ve cinayet ithamıyla suçlanan ayrıca hicivleri ile meşhur olan Şair Eşref, bir yıl hapis cezasına çarptırılır (Yücebaş, 1998, s. 7). Şair, şiirlerinde özellikle devlet mercilerini hicveder. Bu yüzden de defalarca tevkif edilir. Şair hakkında, kanunun 19. maddesine göre işlem yapıldığı bilinmektedir: 'Bir meclis veya mahkeme veya devletçe teşkil olunmuş olan sair bir hey'et hakkında zem veya kadih vukuunda mütecasiri on beş günden bir seneye kadar hapis olunur veyahut iki yüzlük altından elli altına kadar cezâ-yı nakdî alınır". Evrak-ı fesadiyeyi evde, iş yerlerinde ya da üzerlerinde taşımalarından dolayı canı yanan birçok insan olmuştur. Böyle davranılmasının sebebi padişahın, "bu evrak-ı fesadiyenin memleket dâhilinde intişarını doğrudan doğruya şahsı aleyhinde bir hareket telâkki" etmesi ve "Avrupa'daki serbest fikirlerin bu vasıtalarla memleketimizde revaç bul"ması idi (Tahsin Paşa, 2008, s. 153). DH. MKT 2475-114 numaralı evrakta, "Bazı kötü halleri tespit edilip Zabtiye ve Adliyece tutuklanan Şûrâ-yı Devlet muavinlerinden Safvet Bey ve ketebeden Esad Andelip Efendi'nin uzak bir mahalle tayin edilmeleri"nden bahsedilmektedir. İkamete bağlı tayinin sebebi de belirtilmektedir.

Nâmık Kemâl'le mektuplaşması nedeniyle Hâmîd'e de soruşturma açılmıştır (Safi, 2009, s. 1915) çünkü hürriyet fikrini aleni olarak savunan Nâmık Kemâl'in her türlü eseri hatta beyti bile tevkif sebebi sayılmaktadır. Nâmık Kemâl'in

"Ne efsûn- kâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet,

Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten" beytini bir makalesinde yazdığı için Ahmed Râsim (1980, s. 96), tevkif edilmiştir. İstibdadın uygulamalarından birçok kişinin yara aldığı belirtilir. Bunlardan biri de *Hizmet* gazetesi sahibi Nevzad Tevfik'dir: "Bu sâika ile devr-i istibdadın hışmına uğradı, darbelerini yedi, habs ü nefyden korkmadığını öyle nazik bir zamanda bize gösterdiği fart-ı muhabbetle isbat eyliyordu" (Ali Kemâl, 2004, s. 160).

Menemenlizâde Tahir Bey, Ali Kemâl'in de yazar kadrosunda bulunduğu gazetesini istibdad döneminde neşredebilmek için birçok tehlikeli durumda kaldığını anlatır (Ali Kemâl, 2004, s. 155-158). Hem saray hem Jön Türk yanlısı olarak bilinen Ali Kemâl, Cenevre'den İstanbul'a döndüğünde tevkif edilmiş, fotoğraf dâhil olmak üzerinden çıkan bütün evraka el konulmuştur (Ali Kemâl, 2004, s. 121).

Tevkif edilip sürgüne gönderilenler arasında sanatlarıyla uğraşarak bu günlerini verimli bir şekilde geçirenler de vardır. Örneğin, iki yıl kadar Edirne'de yeniden atama için bekleyen Abdülhak Hâmid, bu süreçte *Tezer* ve *Eşber* gibi tarihî eserlerini kaleme alır. Buna benzer olarak tevkif edilip hapis cezasına çaptırılanlar, mahkûmiyet anılarını anlatan eserler yazarak gizlice bastırır. *Hatıra* ve *Merhale* adlı eserler bunlara örnektir. Mahkûmlar, *Hatıra*'daki:

"Dönmez evlâdı vatan azmi civan merdaneden

Nefiyle, tağrip ile, tazip gûnagûn ile!" beytiyle *Merhale*'deki:

"Hâli âlem böyledir: Şah üzre gör kim meyvenin

Hamı âlâda, kemâle ermişi esfeldir!" beytini okuyarak ayakta durmaktadırlar (İrtem, 2001, s. 259).

Tevkifler, her dönemde karşılaşılan bir durumdur. Aşağıda örnek olarak sunulan tevkif ve sürgünler, Abdülhamid dönemi öncesinde ve sonrasında da ciddi istibdad uygulamalarının yapıldığını göstermek içindir: Abdülhamid dönemi öncesinde yazarların tevkif edilip sürgüne gönderilmesine, Z.E.-815 numaralı evrakta yer alan ve 1289 yılında çıkarılan *Basiret* gazetesinin 897 numaralı sayısında yayınlanan bir haber örnek olarak gösterilebilir:

> "[…] Geçen gün ilga olmuş olan *İbret* gazetesi muharrirlerinden Kemâl ve Nuri Bey'ler ile Midhat Efendi ve Fatihli olup talebeden bulunan Hakkı Efendi ve *Sirac* gazetesi sahib-i imtiyazı Tevfik Bey geçen gün Pazar akşamı Gedikpaşa'daki Agob'un tiyatrosunda bulundukları hâlde zabıta tarafından kaldırılıp habishâne-i umûmîde tevkif edilmişlerdir.
>
> O gece mezkûr gazete sahib-imtiyazı Aleksan Efendi dâhi habis eylemiş ise de merkumun ertesi günü şartlı tahliye kılınmıştır.
>
> Mumaileyhüm bugün Kıbrıs ve Rosos ve Aka taraflarına nefy ve icla' kılınacakları söylenmekte ve bunların habis tevkiflerinin esbâb-ı malûm ise de buna dair henüz bir haber-i resmî vürûd etmediğinden şimdilik tafsilatından sarf-ı nazar eyledik".

Abdülhamid döneminde yaşayanların devr-i sâbık için 'istibdad' ifadesini kullanması (Özgül, 2013, s. 101) önemlidir. Abdülhamid dönemi sonrasında yani hürriyet ortamında tutuklananlardan biri Süleyman Nâzif'dir:

> "İşgalci güçlere karşı bağımsızlık savaşının başlamasından sonra sansür, işgalciler tarafından ulusal güçlere karşı susturucu bir silah olarak kullanılmaya başlanır. Ulusal savaşı destekleyen ve ulusal temaları işleyen yazı ve konuşmalar yasaklanır. Karşı koyan aydın ve yazarlar tutuklanır. Süleyman Nâzif'in *Kara Gün* başlıklı yazısı nedeniyle tutuklanıp Malta'ya sürülmesi bu tür uygulamaların en bilinenlerindendir" (Yıldırım, 1998, s. 39).

Selahaddin Enis, "Zola-vârî" yazmak isterken natüralizmin kolay, cazip ve sivri taraflarına kendini kaptırır". Eserinde ahlâk anlayışını bir kenara bırakır. Bu girişimi sansür belâsını da üzerine çeker ve yazar tevkif edilir. Abdülhamid tahttan indirildikten on yıl sonra çıkan bu mesele geçmişe yönelik yorumları içerdiği için buraya alınmıştır. Selahaddin Enis'in durumu şu şekilde özetlenmektedir:

> "Cemiyetin kokuşmuş taraflarını, ferdin 'süflî, müstekreh ve mübtezel' ruhunu işlerken ahlâkî normları çabucak çiğner […] Mütarekeden evvel, '*Hufre'* hikâyesini Servet-i Fünûn'da yayımlatmak istediğinde, bizzat Sadrıâzam Talât Paşa tarafından engellenir. S. Enis *Kaplan Mecmuası*'nı neşrettiği sıralarda, hikâyesini ikinci sayıya koymak niyetindeyken yine mâni olunmuş; nihayet, *Bataklık Çiçeği* (1926) basılırken kurnazlık edilip kitabın sonuna sıkıştırılıvermiştir".Yazarın başı sansürle her dönem belâdadır. Bu yüzden, *Çingeneler* ve *Bağırsak* adlı hikâyeleri yüzünden 22 Ocak 1919'da muhakeme edilir" (Selahaddin Enis, 2012, s. XIV).

II. Meşrûtiyet döneminde tevkif edilenlerden biri de *Turfanda mı Yoksa Turfa mı adlı eserin sahibi* Murad Bey'dir:

> "Murad Bey 'devr-i istibdad'da bile böyle bir muameleye marûz bırakılmadığını düşünerek polis müdürüne karşı kendisini şöyle savunur: 'Evvelâ- ben kendimi bilirim, Tevkîfime şöyle dursun, en küçük tevbîhime bile zemin olacak bir hareketim yoktur. Saniyen, Olsa bile Kanûn-i Esâsî devrinde bulunmak ile müşerrefiz. Hürriyet-i şahsiye onunla taht-ı temine alınmıştır. Siz Nâzır Paşa hatta Sadrıâzam Paşa usûlü dairesinde tevkîfnâne ısdar edilmeyince beni tevkif edemezsiniz. Hâl böyle olduğu takdirde teşebbüsünüz oyuncaktan başka olamaz (s.6)'. Murad Bey'in bu itirazları bir işe yaramaz ve bir hafta Nezârette kalır. Bu hâlde iken geçmişle şimdiyi telâkki eder: 'Yavrucakların Hasreti, Mizan'ın tatil edilmesi, zaman zaman da ihtilâttan memnû'dur, hem muzır, hem mühlik bir müttehemdir' diye emniyet tedbirlerini arttıran subayların hakaretleri arasında geçirdiği bu bir haftada

> Murad Bey geçmiş hayatı ve mücadelesi üzerinde bir vicdan muhasebesi yapar. Fedakârlıkta kendisiyle yarışacak kimse yokken, bu durumlara düşürülmesi ve asıl 'Meşrûtiyet tarihinde bir mevki-i mahsus tutmaktan hâli kalmayacak olan Mizan'ın tatili hadisesi kendisini bedbaht eder. Gazetesini kapatan 'ilân-ı resmî'yi 'kizb-i sarih'(s.19), 'fahiş bir tecavüz' (s.20), 'sahte' (s.21) bulur, ona 'vatanın cidden tehlikede bulunduğunu gösterir.'(s.24) bir vesika nazarıyla bakar. Nihayet 'hürriyet-i matbûât'ın ne demek olduğunu zihninden geçirir" (Emil, 1979, s. 657).

Meşrûtiyet'ten bir yıl sonra Prens Sabahaddin Bey'i ziyaret etmesi nedeniyle Yahya Kemâl de tevkif edilmiştir (Beyatlı, 1968, s. 137). İktidara gelen yeni yönetimlerin kendi siyasî fikirlerini kabul ettirmek için yönetime muhalif olanları tevkif ettirme yolunu seçtiği âşikârdır.

Tevkif edilme edebiyatçıların yaşadığı tek çile değildir. Siyasî ahvâlden hoşnut olmayan veya dikkat çekmek isteyen edebiyatçıların çoğu içindeki sesleri eserlerine ya da davranışlarına yansıtır. Bu da, edebiyatçıların farklı çileler çekmesine sebep olur. Yazarların bir eser meydana getirmek için birçok uğraş vermesi de bir çiledir. Edebiyatçılar, öncelikle *Kararname-i Âlî* ile başlayan muzır kelimeler silsilesinden kurtulma gayretiyle düşüncelerini anlatmaya çalışırlar. Bu yüzden yazarlar, eserlerini vücuda getirirken kendi kendilerini tenkit ederler:

> "Bendeniz Son Pişmanlık unvanıyla bir hikâye yazmış ve Maarif Nezareti tarafından namı İntibah'a tahvil olunduktan sonra neşrine muvaffak olabilmiştim. Hikâye, mahiyet-i lisanın o yola olan istidadını tecrübe yolunda tertip olunmuşsa da tasavvur ve tasvirde bir suubete düşmemek için mevzuu gayet sade tuttuğum hâlde yine fikdan-ı isti'dad cihetiyle gönlümün istediği dereceye götüremedim. Tertipte birçok hayalât u hissiyât-ı menazıranın telfîk ve tefkirine çalışan romanlarımızda ise reviş-i zâgane ile kebge taklit bül-hevesliğinden başka bir meziyet göremiyorum." (Enginün ve Kerman, 2011, s. 149).

Matbûât Nizamnâmesi'nin 3. maddesine göre, yazarlar, eserlerini bitirdikten sonra tab' ve neşri için incelenip muzır olmadıklarına dair Encümen-i Teftiş ve Muayeneden onay almak zorundadırlar:

> "Politikaya ve edyâna ve edebiyata dair kitap ve risaleler Dersaadet'te Dâhiliye Nezâreti ve taşralarda vali-i vilâyet vasıtalarıyla mercilerine gösterilerek evvelce ruhsat-ı resmiyye istihsal olunmadıkça tab' olunmaz. Ruhsatsız tab' olunan kitaplar zabt ve müsadere olunduktan başka tabilerinden beş Osmanlı altınından yirmi beş Osmanlı altınına kadar cezayı nakdî hüküm ve istihsal olunur ve her nevi ilan ve resimlerin tâbileri ait olduğu daire-i belediyeye kalben-neşir birer nüshasını vererek tasdik ettirmeye mecburdur".

Bu iş için Encümen Teftiş Kurulu görevlendirilmiştir ve bu kurul, kendilerine gelen eserleri dikkatle incelemekle memurdur.

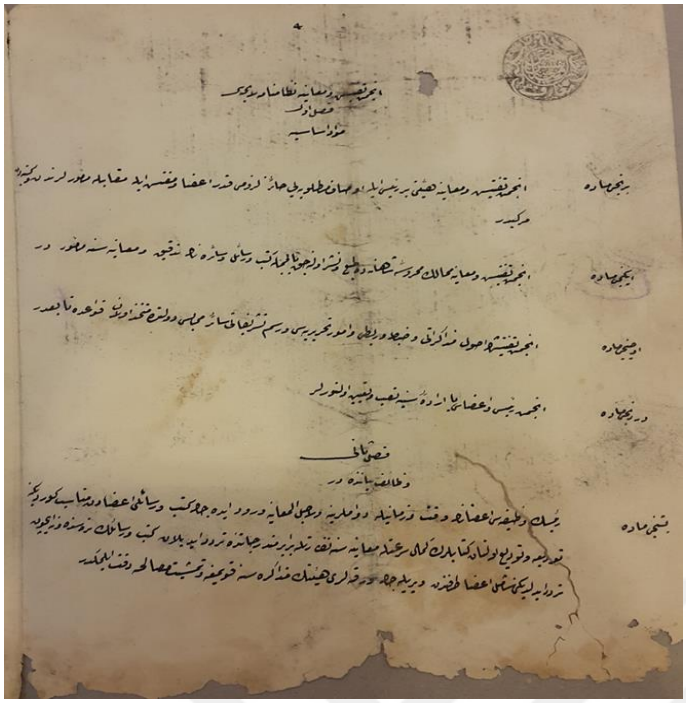

Resim 2.13. MF. TTD 14-67 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Memurlarca tedkik edilen eserler arasından bazılarının kırmızı mürekkeple çizilmesi ya da makalelerin çıkarılması, yasak bir durumun varlığını göstermektedir. Eserlerde muzır bir durum olmasa da kırmızı mürekkebin o satırlarda hep dolaştığı söylenir:

> "Uyku saatlerinde çalışmak her gece yığınlarla gelen bu matbaa müsveddelerini gözden geçirerek ayıklamak mecburiyetinde olan bu bedbaht adam bazen melhuz bir mes'uliyet tehlikesinden kaçmak için bir makaleyi baştanbaşa çizer, bazen yeniden uykudan mahrumiyete sebep olacak bir ikinci muayeneden kaçınmak için şuradan buradan birkaç satırla yirmi otuz kelimeyi kaldırarak kırmızı kalemiyle bunlardan boş kalan yerleri doldururdu" (Uşaklıgil, 2008, s. 664-665).

İktibastaki "melhuz bir mes'uliyet tehlikesinden kaçmak için" ifadesi aslında yapılan eser tedkiklerindeki tayy u tashih veya eserin reddi, nizamnâme veya talimatnâmelerin bir gerekliliği olarak ortaya çıkmasından ziyade memurun şahsî korkusuyla da alâkalıdır. Buna Sami Paşazâde Sezâyi Bey'in Alphonse Daudet'den tercüme ettiği *Jack* romanı örnek gösterilebilir. Servet-i Fünûn'da tefrika edilen bu romanda geçen "Elde bir gazete lâzımdı; iş görüldükten sonra gazetenin kapatılması kolaydı." (İrtem, 1999, s. 216) ifadeleri hemen dikkat çeker; çünki, tefrikanın bu bölümü basılmadan bir gün önce dizgi hatasından dolayı *Takvîm-i Vekayi* kapatılmıştır Teftiş Encümeni dergi idarehânesine, gazetenin kapatılacağını ne zaman ve nasıl haber aldıklarını sorar. Memurların her şeye dikkat etmesinde, taşıdıkları korkunun sebep olduğu düşünülmektedir çünkü saray, devamlı olarak eser tedkikinde daha dikkatli olmalarına dair memurlara ikazda bulunmaktadır. Görevini ihmal eden

memurlardan bazılarının maaşları kesilmiş ya da görevden uzaklaştırılmış olduğu bilinmektedir. Memurlara gönderilen ikazlardan bazıları şunlardır: DH. MKT 102-47 numaralı evrak, "İzmir'de çıkan Türkçe *Ahenk,* Musevice *el-Komersiyal*, Fransızca *Journalde* Smyrne gazetelerinde hükûmet-i seniyyenin meslek-i siyasîsine aykırı makale, ilan ve resim yayınlaması sebebiyle sansür memurlarının tabdilli, tanbihatta bulunması vesar tedbirlerin alınması"; İ..DH.. 1178-92150 numaralı evrak, "*Mekteb* namı ile neşredilecek gazetenin neşrinden sarf-ı nazar olunması hakkında"; İ..DH.. 1256-98669 numaralı evrak "Dersaadet'de tab' ve neşir olunan gazetelere yalan yanlış havadis derc olunmaması ve tiyatrolarda muzır piyesler oynatılmaması"; İ..DH.. 1295-102048 numaralı evrak, "Devlet görevlileri hakkında ilzam edici neşriyatta bulunulmaması konusunda, gazetelerin tekiden ihtarı"; İ..DH.. 1295-102361 numaralı evrak, "Gazetelerin hükümet ve adab-ı umûmiyyeye mugayir neşriyatta bulunmamaları hususunda tedbir alınması"; İ..DH.. 1360-22 numaralı evrak, "Gazetelerin kapatılması hakkında daha önceden hazırlanan ve yürürlükte olan usûlün uygulanması"; İ..DH.. 778-63327 numaralı evrak, "Gazeteler ile neşr ve ilan olunacak tevcihatın ve havadis-ı resmiyyenin ibarat-ı gayr-i müttahiza ile neşrolunması tenbihatı"; İ..DH.. 833-67043 numaralı evrak, "*Tercüman-ı Hakikat* ve *Vakit* gazeteleri imtiyaz sahiplerine gerekli uyarı ve tenbihlerde bulunulması" türünden emirler alan ve kafası karışan sansörlerin yasaklamayı kendine en kısa çözüm yolu olarak tercih ettiği görülmektedir. Bu da yazarların memurlar yüzünden çektikleri çilelerin bir sebebini açıklar:

> "Her satırı ve satırları teşkil eden bütün kelimeleri, hatta noktaları ayrı ayrı, birer birer parçalanarak büyülten camlarla tahlil edilirdi. Sarayın vehmi bir sari hastalığın yayıldıkça büyüyen tohumları kabilinden hükümet cihazının her aletine intikal etmiş ve vazife ihtimalinden, dikkat zaafından doğabilecek mesuliyet korkusu, her memuru mütevehhim, müvesvis, her kelimenin gölgesinden ürkerek gırtlağına sarılmak için pençesini saldıran bir mecnun yapmıştı. Ve böylelikle, yukarıdan sarih emirler gelmesine ihtiyaç kalmadan, yalnız belki "marzı-i Âliyye" muvafık olmaz düşüncesiyle, günden güne temas edilemeyecek mevzuların ve kalemin ucuna geldikçe atılacak kelimelerin, hele ne neviden olursa olsun saraya, idareye, ahvale telmih denebilecek sözlerin adedi arta arta öyle bir yekûna çıkmıştı ki matbûâtın sahası artık içinde cevelan edilemeyecek kadar daralmış, kullanılabilecek kelimelerin lehçesi iptidai bir kavmin lisanı kadar küçülmüştü" (Uşaklıgil, 2008, s. 662).

Mehmed Rauf da sansörlerin yaptıklarını: "Bî-amân kırmızı mürekkepli kalem heman dâima her sütûnda zâlimâne hasârât ikâ' etmiş, yukarıda söylediğim gibi, en ruhlu noktaları hunhâr bir cellatlıkla tahrip etmiş bulunurdu." (Mehmed Rauf, 1927, s. 10) cümleleriyle ifade etmektedir. Edebiyatçılar eserlerinde muzır ifade kullanmamaya dikkat etseler de yazıların üstünü çizen bir kırmızı mürekkep daim olarak bulunmaktadır. Halid Ziyâ'nın bu hususta ki açıklamaları şöyledir:

> "Gördüm ki kendi tarafımdan sarf olunan bütün gayretlere, dikkatlere rağmen hikâyemin en beklenilmeyecek, umulmayacak yerlerinde kırmızı kalem delice cevelanlar yapmakta, yalnız kelimelere, satırlara değil, uzun fıkralara kadar, şurasını burasını delip geçerek onu kalbura çevirmektedir. Çıkan şeylerin yerini açık bırakmak yasak olduğundan bu kalburun deliklerini doldurmak vazifesini okuyanların icat fikrine terk etmek de mümkün değildi, müsveddeyi geri alıp tekrar yazmakta da külfete mukabil emniyet muhakkak olamadığından –çünkü yeniden yazılanın da aynı akıbete uğraması pek melhuzdu- bu çareye de müracaat ameli bir fayda vermeyecekti." (Uşaklıgil, 2008, s. 816-817).

Bu cümleleri söylemesinde Halid Ziyâ'nın ilk romanı olan *Sefile'*den itibaren kırmızı mürekkeple başı belâda olduğu düşünülse de durum sadece bir iki eserin ahvâlinden ibarettir. Çünkü Reji Müdiriyet Başkatibi olan yazar hem sanatçı arkadaşları hem de saraydaki dostları aracılığıyla eserlerini bastırabilmiştir. *Sefile*'de ise yaşanan durum şöyledir: Yazar basılması için tanıdık aracılığı ile eserini Encümen-i Teftiş ve Muayeneye gönderir. Muayeneden posta ile gelen *Sefile* müsveddelerinin üzerinde kırmızı mürekkeple "Şerait-i İslâmîyeye mugayereti hasebiyle bu romanın tab'ı katiyen gayr-i caiz" ifadesi yer almaktadır. Halid Ziyâ, bu romanda geçen ahlâka aykırı durumun ne olabileceğini şu satırlarla aktarır:

> "Bir genç kızın yalan söyleyen bir aşka kurban olarak sefaletten sefalete düşe düşe nihayet çamurların kurbanı olması mı?... Bu kazaların ihtimalini def'edebilmek için herhangi bir dinin nüsha-i imanını vicdanın üstüne yapıştırmak kâfi miydi? Eserin baştanbaşa gâyesi bir ahlak dersi iken, onu okuyanlarda kalacak tesir bir gafletten nasıl vahim facialar tevellüt edeceğinin bir levhasına karşı duyulacak ihtiraz ve tehaşi hissinden ibaret iken Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin riyakâr azası, ihtimal kitabın kendi haris mahrumiyetleri arasında teheyyücatına hizmet eden yerlerini gece evinde mükerreren okuduktan sonra- müsveddenin pek örselenmiş olmasından doğan bir fikir – bunu şerait-i İslâmiyeye mugayir bulmaya muktezâ-yı siyaset hususuyla encümende mevkiinde tahkim edecek bir eser-i dirayet nazariyle bakmıştır" (Uşaklıgil, 2008, s. 320-321).

Halid Ziyâ, mollalardan, hocalardan oluştuğunu iddia ettiği Encümen-i Teftiş ve Muayene elinde okunup anlaşılmadan eserinin üzerinin çizilmesine üzülmektedir. Halid Ziyâ, encümendeki bu hoca efendiye sinirini "Onun sarığını boğazına dolayarak Yenicami civarını, Örücüler Hamamı havalisini dolaştırmalı ve orada çamur hayatını süren biçareleri göstererek: 'Ya bunlara ne buyurursunuz?' demeli." cümleleriyle çıkartmaktadır (Uşaklıgil, 2008, s. 322). Halid Ziyâ'nın bahsettiği kişi encümende bulunan Hoca Hayret Efendi olmalıdır. Sansür heyeti azalarından Hayret Efendi, Ali Kemâl'in derslerine girmiştir. Muallim olduğu vakitler, Ali Kemâl ve arkadaşlarının şakalarından alınan Hayret Efendi, sansür azalığında yazarın neşretmek istediği "*Dilenciler*" ünvanlı risalesine ruhsat vermez. Eserin şahsî bir mesele sebebiyle ortaya çıkmadığı görülmektedir. Arşivlerde ise "*Dilenciler*" unvanı adıyla bir eserin varlığına rastlanmamıştır. Özgül'ün kitabın sonraları da basılmadığına dair dipnotu, bu bakımdan önemlidir (Ali Kemâl, 2004, s. 81). Ayrıca Halid Ziyâ'nın ifade ettiği gibi muayene azası ve memurları tamamen molla ve hocalardan

oluşmamaktadır. Bu kişilerin çoğunluğu Mekteb-i Mülkiye gibi devletin önemli okullarından mezun ve belli dil becerilerine sahip olan kişilerdir. Abdullah Zühdü bu muayenenin azalarından biridir çünkü Abdullah Zühdü de romancı ve hikâyecidir. Mehmed Rauf'un *Zehirlerim* adlı eserine izin almasına yardımcı olmuştur. Veled Çelebi de bunlardan biridir ve Edebiyât-ı Cedîde edebiyatçılarını her fırsatta kollamasıyla bilinmektedir. Bahsi geçen bu iki şahsın edebî kimliğe sahip olmaları da ayrı bir önem taşımaktadır.

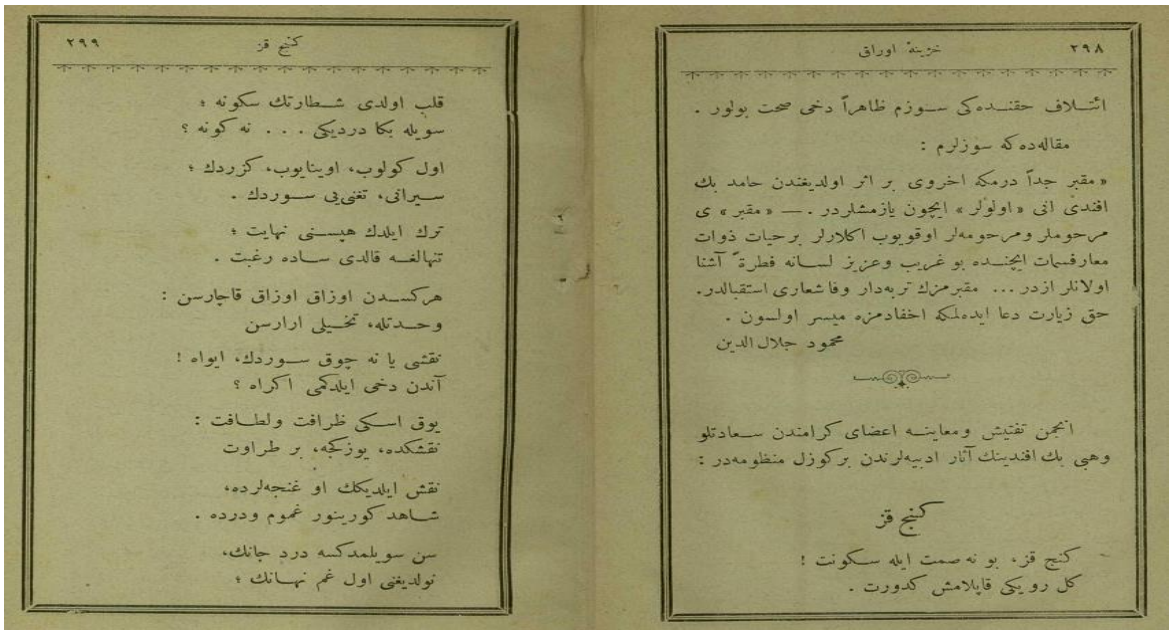

خزينهٔ اوراق ۲۹۸

ائتلاف حقنده کی سوزم ظاهراً دخی صحت بولور .

مقاله ده که سوزلرم :

« مقبر جداً درمکه اخروی بر اثر اولدیغندن حامد بك افندی انی « اولولر » ایچون یازمشلردر . — « مقبر » ی مرحوملر ومرحومه لر اوقویوب اکلارلر برحیات ذوات معارفسمات ایچنده بو غریب وعزیز لسانه فطرةً آشنا اولانلر ازدر ... مقبرمزك تربه دار وفاشعاری استقبالدر. حق زیارت دعا ایده ملکه اخفادمزه میسر اولسون .

محمود جلال الدین

انجمن تفتیش ومعاینه اعضای کرامندن سعادتلو وهبی بك افندینك آثار ادبیه لرندن برکوزل منظومه در :

کنج قز

کنج قز، بو نه صمت ایله سکونت !
کل رویکی قاپلامش کدورت .

کنج قز ۲۹۹

قلب اولدی شطارتك سکونه ؛
سویله بکا دردیکی . . . نه کونه ؟

اول کولوب، اوینایوب، کزردك ؛
سیراتی، تغنی یی سوردك .

ترك ایلدك هپسنی نهایت ؛
تنهالغه قالدی ساده رغبت .

هرکسدن اوزاق اوزاق قاچارسن :
وحدتله، تخیلی ارارسن

نقشی یا نه چوق سوردك، ایواه !
آندن دخی ایلدکی اکراه ؟

یوق اسکی ظرافت ولطافت :
نقشکده، یوزکچه، بر طراوت

نقش ایلدیکك او غنچه لرده،
شاهد کورینور غموم ودرده .

سن سویلمدکسه درد جانك،
تولدیغی اول غم نهانك ؛

Resim 2.14. Vehbi Beyefendinin yayınlanan *Güzel Kız* şiirinin fotoğrafıdır

Hazine-i Evrak mecmuasında "Encümen-i Teftiş ve Muayene azâ-yı kirâmından Saadetlü Vehbi Beyefendinin âsâr-ı edebîyelerinden bir güzel manzumedir" tanıtımıyla *Güzel Kız* şiiri yayınlanmıştır. Bu şiir, Encümen-i Teftiş ve Muayenedeki memurların bazılarının sanatkâr yönlerinin olduğunu göstermektedir. Özgül'ün (1996, s. 113) dipnotta verdiği bilgi de bu konu için dikkat çekicidir: *Leylâ yâhud Mecnûnun İntikamı* adlı eser, 1308'de müstakilen basılır. Fakat, müsveddesinden epeyce farklıdır. İçerik gibi içinde yer alan mısralar da kaldırılarak halk şiiri tarzında yeni mısraların eklendiği görülür. Sercan, "Sansürcüler mucittir. Sansürcülerin mucitliği yeni bir olay değil. Örneğin *Gizli El* romanını Reşat Nuri Güntekin'in yazdığı sanılır. Hayır Efendim. O romanı, adı bilinmeyen bir sansürcü yazmıştır. Reşat Nuri de haksızlık etmez sansürcüye. Önsözde hakkını teslim eder" ve

> "Sansürcüler olmasaydı,
> Yıkılır giderdi dünya…
> Ne edebiyat kalırdı, ne sanat,
> Ne tatsız olurdu yaşamak!" (Sercan, 1986, s. 7-8).

Hepsi okumuş insanlar olmasına rağmen, Kandemir'e (1975: 57) göre de sansörler yeterli bilgiye sahip değillerdir: "Sansür vazifesini gören memurların çoğu da cahil, vaziyeti kavrayamamış, işinin ehli olmayan insanlardı. Sansür işlerinin bozuk yürüyüşü dolayısıyla gazetecilerin ve kitap tab' ettirmek isteyenlerin şikâyetleri bitip tükenmezdi. Fakat sansür idaresi, kös dinlemiş, bildiğinden şaşmazdı, şaşamazdı". Ayrıca memurların içinde, işine odaklanan, ne denilirse onu yapan, eserlerin tamamını ve anlamını okumadan sadece bir arama tarama makinesi gibi çalışan memurlar da bulunmaktadır. Bu sansörler, kendilerine verilen listeye göre eseri incelemekte ve eserden gerekli çıkarma işlemlerini yapmaktadır. Dolayısıyla birçok kişiye göre bu memurlar işgüzardır: "İşgüzâr memurların sansür uygulamasındaki abartmalı davranışları da çoğu kez yönetimin öngördüğünün de ötesinde hatalar işlenmesi sonucunu yaratmıştır. Daha da kötüsü, fısıltı gazetesi ve dedikoducuların yaygınlaşmasıyla doğru ile yanlış birbirine karışmıştır" (Koloğlu, 1994, s. 51). Bu durum memurları bir çıkmaza sürükler. Bu yüzden yasak olarak ilan edilen eser ve kelimelerin Muzırat nedeni 'önceden beri muzır kabul edildiği için' veya 'kütb-i Muzıra cedveline kaydı bulunduğu için' ya da listelerde alt alta sıralanan eserlere 'bu dâhi' gibi ifadeler yazarak hem verilen emirleri yerine getirdikleri hem de kendi başlarını belâdan korumaya çalıştıkları sonucuna varılabilir. Vilayetlerde sansür bahsinde ise kontrol memurları olan mektupçunun hoşgörüsüne yani inisiyatifine bırakılmış gibidir. Özellikle mektupçunun anadili Türkçe olmayan bölgelerde dil bilgisindeki yetkinliği bu konuda önemli bir etkendir. "Eğer evvelce gazetecilik yapmışsa ya da çoğu kez olduğu gibi, vilayetin resmî gazetesini kendisi çıkarıyorsa iş kolaylaşıyordu; bu alanda bilgisi yoksa keyfilik artıyordu. Eski örnekler de geçerli bir yöntem olmuyordu. Bir mektupçunun yasakladığını öbürünün hoşgörüyle karşılamasına çok rastlanıyordu" (Koloğlu, 1987, s. 17). Bunun dışında yeni bir muzır mevzu ya da eserin tespit edilerek padişaha iletilmesi 'taltif edilme' ya da 'memuriyetten müdürlüğe terfi ettirilme' sebebidir[5]. Bu yüzden bazı sansörler için muzır tespit etmek önemlidir. Bu yüzden muzır sayılmayacak kelime ya da makalelere kılıf uydurularak muzır kabul edilmesi, kurumda olan çürük meyvelerin varlığını göstermektedir. DH. MKT 102-47 numaralı evrak *Ahenk* ve *Hizmet* gazeteleriyle ilgidir. Bu evrakta, kırmızı mürekkeple çizilen *Ahenk* gazetesinin sayfalarından biri görülmektedir.

[5] Jurnal evrakları içinde Encümen-i Teftiş ve Muayene memuru ya da müdürü imzalı birçok esere rastlanılmıştır.

Resim 2.15. DH. MKT 102-47 numaralı evraklardan birinin fotoğrafıdır

Gazetede, Sırbistan vükelasından birinin top siparişi verdiği ve Avusturya ile Sırbistan hükûmeti arasındaki anlaşma yaptığı hakkında verilen haber kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Aynı gazetenin başka bir sayfasında da İspanya ve Almanya kralı hakkındaki haber muzır olarak işaretlenmiştir. Nizamnâmenin 17. maddesine göre bu tarz haber yapmak yasak olduğu gibi ağır cezası da bulunmaktadır: “Devlet-i Aliyye'nin dost ve müttefiki bulunan hükümdârâna dokunur elfâz ve ta'bîrât istimal olunursa üç mâhdan üç seneye kadar hapis veya on beş altından yüz altına kadar ceza-yı nakdî ahz olunur”.

Yasaklanan ve muzır kelimelerin yanı sıra sual ve te’hîr edilen yazılar da bulunmaktadır. Sualde olan yazılar hakkında, yazarın yazı hakkında sorguya çekildiği; te’hîr de ise yazıların bekletmeye alındığı belirtilmektedir: “Bazen kırmızı kalem satırları çıkarmakla iktifâ etmez, sütûnlara boydan boya hücûm eder, bazen bu çizdiği sütunlar üstüne

‘sual’ veya ‘te’hîr’ kelimelerini de ilâve ederek makale muharririni davet veya makalenin neşrini te’hîr etmiş olurdu” (Mehmed Rauf, 1927, s. 10). Bu safhada edebiyatçının çilesi de daha çetrefilli bir hâl alır: Halid Ziyâ *Sanskrit Edebiyatı Tarihi* adında bir kitap yazmıştır. Kitap Encümen-i Teftiş ve Muayenede ‘sual’ ile bekletilir. Halid Ziyâ, kendisine sorulan sorulara şu açıklamalarla cevap verir:

> “Ben o edebiyat tarihini ancak edebiyat nokta-i nazarından yazıyorum, eski Hint şiirlerinden parçalar yazıyorum, eski Hint şiirlerinden parçalar tercüme ediyorum ve bunlarda bahsolunan mabutlara dair kısa izahat veriyorum. Bunun Yunan esatirinden ve onlara dair eski Yunan şiirlerinden farkı yoktur. Bunlarla herhangi bir felsefe neşriyatı arasında münasebet aramak kedileri bile güldürecek bir icattır. Hele Encümen-i Teftiş ve Muayene bile anlaşılamayacak, o heyet azasını iğfal edecek bir şekilde yazılmış olması iddiası her şeyden ziyade gülünçtür” (Uşaklıgil, 2008, s. 621-622).

Muallim Nâcî’nin *Tevhid* adlı şiiri de sansürlenen eserler arasındadır. Şiirin muzır görülen mısraları için ‘sual’ edilmek üzere şair çağrılır. Gerekli görülen kısımlar sansörler tarafından ya ta’dil ya da tashih edildikten sonra basımına ancak izin verilir. Bu durum, edebiyatçıların çilesini de artırır. Çünkü edebiyatçı sanatını istediği gibi süsler ve eserini en güzel belagat ile yazmaya çalışır. Lakin sansörler meselesinde ele alındığı gibi edebî zevke ve dil olgunluğuna sahip sansörler bulunduğu gibi bu özelliklere sahip olmayanlar da vardır. *Tevhid* şiirinin değiştirerek, şairin kaleminden farklı bir şekilde ortaya çıkmasına sebep de bu tip bir sansörün elinde muaheze olmasıdır. Muallim Nâcî, şiiri ile alâkalı bilgileri encümen aleyhinde açılan bir mahkeme sırasında verir. Tevhid’de geçen, “Hakkıyla teemmül etse âdem / Allah çıkar meâl-i âlem” beytinin çizilmesini anlamayan muallim, nedenini sorar ve “Bunu çizmemiz yani sizi vikâye içindir. Zirâ ihtimaldir ki bu beytinizi okuyanlardan bazıları ‘Allah âlemden çıkarmış’ görerek size isnâd-ı küfr ederler de müdafaa etmeye mecbur olursunuz. İş uzar.” cevabını alır (Çoruk, 2014, s. 855). Bu sözlerden, sansörlerin saçma sapan da olsa jurnal edilebilecek her türlü muzırâtı temkinli davranarak ya tayy ettiği ya da ta’dil ettiği anlaşılmaktadır. Aynı şiirde geçen “Devr etmede dost-i kudretinde/ Yüz bin kürre mülk-i hikmetinde” beytinde yer alan ‘kürre’-‘kerre’ olarak Ahmed Hamdi Bey tarafından ta’dil edilir. Yine “Bir öyle melike esirân / Hürriyetim olmasın mı sana kurban” beytini inceleyen Ahmed Hamdi Bey, hürriyet kelimesinin kullanılmasının yasak olduğunu ama burada hürriyeti kurban ettiği için bir sorun teşkil etmeyeceğini dile getirerek, Muallim Nâcî’nin şaşkınlığının artmasına sebep olur. ‘Sanek-Allah’ terkibindeki ‘sanek’ kelimesini ‘sanki’ olarak okuyan Ahmed Hamdi Bey, başka bir sansör tarafından doğru okunuşu söylenerek uyarılır (Çoruk, 2014, s. 856-857). Bu da Ahmed Hamdi Bey gibi bazı kelimelerin okunuşunu bilmeyen sansörlerin yanlış okumaları

nedeniyle bir eserin akıbetinin değiştirebileceği gerçeğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Encümen âzâlarına ve sansörlere karşı hukuk mücadelesinin verilmesi, Abdülhamid döneminde sanatkârın hukukî haklarının korunduğunu gösterir (Çoruk, 2014, s. 94).

Muallim Naci'nin Başına Gelenler başlıklı makalede, *Mecmua-i Muallim* dergisinin yeniden neşre başlaması ve Muallim Nâcî'nin yedi ay boyunca o daireden bu daireye resmî işler için koşuşturması anlatılır. İşleri hallettikten sonra da dergide çıkması planlan yazıların listesi ve içeriği saray tarafından istenir. Liste, şair tarafından arz edilir. Nihayetinde '1 Temmuz 1890 tarihinden 20 Ocak 1891 tarihine kadar' yedi ay sürmüş olan bu koşuşturma sonuçsuz kalır ve Muallim Naci'nin evrakı bir köşeye fırlatılır (Banoğlu, 1960, s. 16).

Bir yazının sansör tarafından çıkarılması dâhilinde yerine yeni bir yazının konulması, boş bırakılmaması gerekir. Bunun sebebi ise Yıldız Saray-ı Hümâyunu Başkitabet Dairesi'nden gönderilen talimatnamenin 4. maddesinde şöyle belirtilmektedir: "Bir makalede beyaz yerler ve noktalarla geçilen boş yerler bırakılması, birtakım faraziyyât-ı gayr-i münâsibeye ve teşviş-i ezhâna sebep olacağı cihetle bunlara kat'iyyen meydan verilmemesi". Bu sebeple gazetecilerin ve yazarların ikinci bir yazıyı hazır etmesi şu şekilde anlatılmaktadır:

> "Matbaada evvelden bir ihtiyatta bulunulmamışsa el altında bulunan muharrir gece yarısı sudan bir şeyler çırpıştırmak, mürettipler bunu dizmek bu işle matbaada bekleyen çocuk tekrar karanlıkta, yağmurda, çamurda avdet etmek, ertesi sabaha vaktinde gazete yetişemeyecek diye halecenından sönük petrol lambaları altında titreyen matbaaya bir halas haberi yetiştirmek lâzım gelirdi" (Uşaklıgil, 2008, s. 664).

Edebiyatçıların yazı ve eserleri sansürlenerek ve toplatılarak; yazarın kendisi mimlenerek, tevkif edilerek, memuriyetten uzaklaştırılarak, sürgüne gönderilerek çileleri çetrefilli bir hâl alır. Eser neşretmek için nizamnâmede yer alan -edebiyatçıların veryansın ettiği- kanun maddeleri angarya olan işleri çoğalttığı için onların çilelerinden kabul edilmektedir. Bütün bunlara rağmen nizamnâmeye dikkatle bakılacak olduğunda yapılanların aslında kanun dairesinde olduğu fark edilir. Hâlbuki *Matbûât Nizamnâmesi,* içinde edebiyatçıların da olduğu hürriyetçi kişilerce hazırlanmıştır. Bu çileler, aslında Fransa'dan alınan matbûât yasasını aynen kullandıkları için ortaya çıktığını göstermektedir. Muzır bir durum olmasa da şahsın siyasî kimliğe sahip olması o kişinin eserlerinin tırpanlanmasına yetmiş olması ise, hükûmetin kendisine karşı gelen tebaayı yıpratma politikası olarak uygulandığı görülse de sanatçıyı zor durumda bıraktığı için yanlış olarak

kabul edilmektedir. Bahsi geçen bu durumları anlatan belgelerin daha fazlası *Belgelerle Sansürün Görünümü* kısmında ele alınmıştır.

2.2.4. Sansürde Edebiyatçılara Yardım Edenler

Edebiyât-ı Cedîdeci'lerin çoğunluğu gibi siyasette aktif olmayan ve hiçbir icraatta bulunmayanlar, günün şartlarından memnûn olmazlar. Sansürden başı ağrıyan birçok edibin muzır tarafı vardır denilemez. Hatta siyasetle de uğraştıkları belirtilemez ama .Her türlü eserin basımından önce kontrolü için Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye getirilmesi şartından dolayı edebiyatçılar bu kurumdan sık sık geçmişlerdir. Hatıralarda bu kurumun hışmından kurtulmada yine sansür kurumlarının içinde ya da başında olanların büyük etkisi vardır:

> "Her şeyden evvel fütûra mağlup olarak zaten censure [Fr. Sansür] kemendinin günden güne daha sıkışıp boğmaya çalıştığı kalemlerini bir daha ele alınamayacak gibi kırıp bir tarafa atmaktan onları vikâye eden [koruyan] bir mukavemet sermayesi vardı ki ancak sanata çılgınca aşklarının kaynağından geliyordu. Sonra birinden alınan cesaret numuneleri tezelzüle uğramak istidadını gösteren azmine taze bir hayat şarabı sunuyordu" (Uşaklıgil, 2008, s. 649).

Edebiyatçılara destek verenlerin başında yine sansür kurumlarının oluşmasını sağlayan padişah gelir. Padişahın sevdiği ve değer verdiği kişiler sansür kurumlarında sorun yaşamazlar. Hatta bu kişiler, politika ile uğraşsalar da II. Abdülhamid, onları hoş görür. Padişahın siyasî açıdan tehlikeli gördüğü Nâmık Kemâl'i koruyup desteklemesi, şairi daha korkusuz, daha güçlü kılar: "Kendisini 'bir yed-i galebeye mâlik sayıyor, mansıbımdan değil, hatta hayatımdan korkmam ki, birtakım me'murlar gibi altından şu çıkar, üstünden bu iner diye evhâma düşeyim de, uhdeme tevdî' olunan bir yeri hırsızlara, papazlara, konsoloslara, koncolozlara', tecavüz için imtihan yeri edeyim" (Tansel, 1973, s. XXIV) şeklindeki düşüncesi, "Kemâl Kamaşması' nın (Özgül, 2014, s. 1-6) nedenini göstermektedir. Hatta Süleyman Nüzhet'in bir tevkifi sırasında verdiği ifadeden Nâmık Kemâl'in padişah tarafından korunduğunu herkesin bildiği anlaşılmaktadır: "Kemâl Bey dediğiniz gibi fena fikirli bir adam olsaydı padişahımız onu ömrünün sonuna kadar hayatın maddî ve manevî her türlü nimetlerine mazhar kılarak Midilli'de oturtmazdı, hatta vefatından sonra dâhi hatırasına hürmeten oğlunu elan hizmetlerinde bulunduruyorlar" (İrtem, 1999a, s. 222). Nâmık Kemâl, korunmasının haklı gururunu ömrü boyunca yaşar. Padişah tarafından devamlı olarak nişanlar ile taltif edilen şair, teşekkür mektuplarının "ikincisinde, ile'l-ebed saltanat dilediği Abdülhamîd'e sadakatinden bahsettikten sonra, her

türlü lütuflara müstagrak edildiği, daima merhamet gördüğü, bu nişan dolayısıyla öğünme vesilesi verdiği için duyduğu minneti" ifade eder (Tansel, 1973, s. XXVII).

Nâmık Kemâl, *Celâleddin Harezmşâh'ı* Abdülhamîd'e sunarak padişah tarafından rütbelerin en yükseği ile taltif edilir. Bu durum yazarın mektuplarına da yansır: "28 Ağustos 1881 mektubunda *Celâleddin Harezmşâh* piyesini bitirdiğinden söz eden Kemâl, bunu Abdülhamîd'e takdim etmiş, ardı ardına himâyesini gördüğü bu padişah tarafından, rütbe-i bâlâ ile lütuflandırılmıştır" (Tansel, 1973, s. XVII-XVIII).

Nâmık Kemâl'in 9 Haziran 1883 tarihli bir mektubunda, bu piyesinin tab'ına izin vermeyeceğini bildiği hâlde padişahın himayesine sahip olduğu için eserlerinin tab'ına izin alacağı ümidindedir. "Kemal, bu hususta önce Abdülhamid'e müracaatı yersiz buluyor, Maârif'e verildikten sonra, izin verilmez ise, o zaman şikâyet etmeği düşünüyordu" (Tansel, 1973, s. LVII).

Padişahın sadece Nâmık Kemâl'e değil, birçok edebiyatçıya yardımı dokunur. Malûmat gazetesi sahibi Baba Tahir olarak bilinen Mehmed Tahir Efendi de bunlardan biridir. Padişahın güvenini kaybedene kadar Baba Tahir'in neşriyatları sansür usûlüne tâbi tutulmaz. İrade-i Hususi 36 numaralı evraka, bu durum kaydedilmiştir: "*Malûmat* gazetesi imtiyaz Sahibi Tahir Bey'in, zat-ı şâhânelerinin af ve merhametine sığınarak yardım dilemesi üzerine, neşretmekte bulunduğu gazetelerin sansür usûlüne tâbi olmak şartıyla yayınlanmasına izin verildiği Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir" (Engin, 2001, s. 48). *Malûmat* mecmuası, 1895 senesinde yayın hayatına girdiğine göre dört sene boyunca padişahın desteği ile sansür kurumundan Baba Tahir'in yolu geçmemiştir denilebilir. Hatta Baba Tahir, padişaha verdiği jurnaller sayesinde gazetesinin çıkmasından tutun da matbaasının gaz masraflarına kadar neredeyse bütün ihtiyaçlarını saraydan aldığı destekle karşılar. Y.. MTV. 235-94 numaralı evrakta, "*Malûmat* gazetesi matbaası gaz masrafının Hazine-i Hassaca ödenmesi"; BEO 3158–236784 numaralı evrakta, "Matbaacı Tahir tarafından vaktiyle bi-isticar matbaa ve mesken ittihaz edilmiş olan hanenin bedel-i icarının Dâhiliye tahsisatına mahsuben tesviyesi"; İ..DH.. 1358-47 numaralı evrakta, "*Malûmat* Gazetesi'ne tahsisat verilmesi"; DH. MKT. 670-4 numaralı evrakta, "*Malûmat* ve *Servet* gazeteleri imtiyaz sahibi Mehmed Tahir Efendi'nin Almanya'dan getirdiği matbaa malzemesinin gümrükten geçişine izin verilmesi"; DH. MKT. 601-42 numaralı evrakta, "*Malûmat* ve *Servet* gazeteleri imtiyaz sahibi Tahir Bey'in Avrupa'dan

getirttiği matbaa makinalarının kendisine teslim edilmesi gerektiği" bilgisinin yer aldığı bu belgeler padişahın nasıl yardım ettiğini göstermektedir.

Padişahtan bir hayli inâyet gören başka bir edebiyat adamı da Ebüzziyâ Tevfik'tir. Ebüzziyâ Tevfik, Abdülhamîd'i över ve padişaha başkaları hakkında jurnaller gönderir. Bunun karşılığı olarak matbaası için birçok alet ve edevatın saray tarafından karşılanması sağlanır. Ama bu edebiyatsever gazeteci, muhalifler tarafında olmaktan da geri kalmaz. İki yönlü davransa da padişaha karşı ihanette bulunması imkânsız olarak görülmektedir (Bilgegil, 1976, s. 171).

Padişahın destek verdiği diğer bir isim Kemâl Paşa-zâde Said Bey'dir. Abdülhamid hem onun pederinden Farisî dersi aldığı için hem şairin mükemmel Fransızcasından dolayı hem de usta hiciv zekâsına hayran olduğu için takdir eder ve destekler. Hatta sultan, Said Bey'i özellikle yanına çağırtarak, şairin kendisi için yazdığı hicivleri dinler. Padişah, bu söylediği hicivleri hiçbir yerde söylememesi ve bastırmaması için ikaz eder. Bu durumdan padişahın sanata saygısının olduğu ve toplumu kışkırtmayacak şekilde yapıldığında kendine yapılan hicivleri bile rahatlıkla dinleyebileceği anlaşılmaktadır. Ama bu şiirleri başka yerlerde de söylediği tespit edilen Said Bey, meşrûtiyete kadar sürgünde kalmıştır.

Padişahın takdir ettiği diğer bir edebiyatçı ise Ahmed Midhat Efendi'dir. Yazarın roman, hikâye ve makale yazmasını, usanmaz bir çaba ile eğitim kurumları için çalışmasını ve şahsını çok beğenir. Başta hürriyet fikirlerine vâkıf olsa da Ahmed Midhat Efendi, sonraları koyu bir Abdülhamid taraftarı olur. Bu sebeplerden ötürü Ahmed Midhat Efendi ile Kemâl Paşa-zâde Said Bey çok defa taltifata ve tergibata nail olmuşlardır (Tahsin Paşa, 2008, s. 235).

Padişah, yanına çektiği kişilerin fesatlık fıtratlarını kullanır; dürüst ve sadık olanları ise yanında tutarak onlara itimat eder. Bu yüzden padişahın himâyesine aldığı birçok kişi vardır. Bunlardan biri Teodor Kasab'tır. Çünkü Molière'den tercüme ettiği *Pinti Hamid* piyesi yüzünden padişah daha şehzade iken Teodor Kasab'a gücenmiştir. Padişahın bu gücenmişliği zamanla geçince, padişah Teodor Kasab'ı yanına alır ve roman tercümesi hizmetinde çalıştırır (İrtem, 1999, s. 212-213).

Padişahın emri ile neşriyatlara özel tahsisatlar ayrılarak maaşlar verilmektedir. Bu da padişahın edebiyatçılara maddî yönden verdiği bir destektir. Yalnız bu destek padişaha bağlı olmak şartı ile yapılmaktadır. Ayrıca bazılarının ihtiyaçları saray tarafından karşılanır. Padişah gazete ve dergilerin kapanmasından ziyade onların sayfalarının işlenmesini istemektedir. Bu destekte muhalif grupların önüne geçme ve onları kendine bağlama amacı yatmaktadır. İ..DH.. 1358-75 numaralı evrakta, "*Hanımlara Mahsus* gazete idarehanesine tahsisat verilmesi"; İ..DH.. 1359-43 numaralı evrakta, "*İkdam* gazetesi tahsisatına zam yapılması", İ..DH.. 1359-36 numaralı evrakta, "*Tarik* Gazetesi'ne mahsus meblağa zam yapılması"; İ..DH.. 1360-3 numaralı evrakta, "*Sabah* gazetesi tahsisatının artırılması", İ..DH.. 1197-93675 numaralı evrakta, "Gazetelerin tahsisatı" bu duruma örnektir. Abdülhamid aleyhte yayın yapan matbaaları tamamen kapatmak istese onların ihtiyaçlarını karşılamaz hatta gerekli malzemeleri elde etmelerine engel olurdu. Ama padişah özellikle içinde edebiyatçıların da yer aldığı bazı matbaalara çıkarlar dâhilinde yardım etmekten geri kalmamıştır: Y..MTV. 43-31 numaralı evrakta, "Matbaa-i Osmaniye'de bastırılan kitapların listesinin takdimi ve bunların satın alınması lüzumuna dair Maârif Nezareti'nin tahriratı"; İ..HUS. 109-89 numaralı evrakta, "*Servet-i Fünûn* gazetesi sahibi Ahmed İhsan Bey'in Almanya'dan getirttiği matbaa makinesinin vergisiz gümrükten geçişi" ile DH. MKT. 2623-64 numaralı evrakta yer alan "Gazete neşretmek ve matbaa açmak isteyenlerden teminat ve tâbiiyet senedi alınacağı, ayrıca bir gazete imtiyazının iki kişiye verilemeyeceği" hakkındaki bilgiler konuyu örneklemektedir. Padişahın emri ile yurt dışındaki gazetelerin satın alınması da konuyu örnekler. Abone olma yoluyla yurt dışı neşriyatın ayakta kalabilmeleri sağlanır. Yurtdışındaki gazetelerin tek tutar dalı sarayın dikkati çekecek neşirler yayınlamak ve bu yayınların alınmasını sağlamaktır çünkü Osmanlı hakkındaki Türkçe yayınların neredeyse tamamını Osmanlı hükûmeti okuyacaktır.

Padişah emri ile bazı edebiyatçılar da taltif edilir. Bu taltiflerle padişahın edebiyatçıları kendi safına çekme politikasının yattığı bariz olarak görülmektedir: Y..MTV. 290-42 numaralı evrakta, "Hüdavendigâr Vilayeti Mektubçusu ve Matbaa Nâzırı Süleyman Nâzif Bey'in hazırladığı *Salname* dolayısıyla taltifi"; İ..DH.. 1264-99380 numaralı evrakta, "*Servet-i Fünûn* gazetesi imtiyaz sahibi Ahmed İhsan Bey'e Gümüş Liyakat madalya itası" buna örnek oluşturur.

Padişahın yanı sıra edebiyatçıları koruma ve desteklemeyi kendilerine bir görev kabul eden saray erkânından ve memurlarından kişiler de bulunmaktadır. Edebî zevk çerçevesinde

birbirlerini koruyanlar olsa da genellikle ‘dostun varsa paşa da sensin’ mantığının ortaya çıktığı bir durumu gösteren sansürden korumalardır.

Münif Paşa, Encümen-i Teftîş ü Muâyene’nin şiddetini arttırdığı günlerde Maârif Nâzırı’dır. Ayrıca paşa, *Mecmua-i Fünûn* adı altında hem fenden hem de edebiyattan bahseden bir ilim mecmuasının sahibidir. Paşa, gazetenin sığ haber zihniyetinden ziyade bir eğitim aracı olarak başka öncelikli özelliklere sahip olması gerektiğini düşünür (Özgül, 2005, s. 134). Dolayısıyla gençlere örnek olarak fikirlerini nâzırlığı sırasında başta kendi çalışmaları olmak üzere her konuda hayata geçirir. Yine de nâzırlığı yani görev aidiyeti içinde kimi eserlerin çıkmasını sağlarken kimi eserlerin de basımına ruhsat vermez. Buna rağmen paşanın edebî anlamda birçok eserin basılmasını sağladığı bilinmektedir: “Rodos Mutasarrıfı Kemâl Bey, yazdığı *Osmanlı Tarihi*’nin bin sahifeye yakın olan ‘*Medhal*’ini Ebüzziyâ’ya gönderir. O da eseri Kemâl’in ‘muhibbânı samimîlerinden’ olan Münif Paşa’ya verir. Paşa bu eseri ‘bir sûret-i fevkâdede’ kabul eder ve yayınlanmasını sağlar.” (Özgül, 2005, s. 150). Bunun yanı sıra paşa, bazı eserlerin basımı için Encümen-i Teftişten onay almadan birçok eseri de yayınlatmıştır. Bunlardan biri de “İbnülemin M. Kemâl Bey’in hazırladığı *Eser-i Kâmil Paşa*’dır (İst., 1308, Kasbar Matb.)”. Paşa, baba dostu İbnülemin’in Encümen-i Teftişten onay almayan bu kitab’ının müsveddelerini alır, okur tedkik eder ve içinden şu beyti çıkararak, tab’ını onaylar:

‘Hal’ olup Sultan Aziz şâh Murad Hân oldu

Biri giryan gözümün dîgeri handân oldu” (Özgül, 2005, s. 150-151).

Paşa’nın neşrine izin verdiği bir diğer eser *Numûne-i Edebiyyât-ı Osmaniye*’dir:

> “Bütün Genç Osmanlılar gibi, Münif Paşa ile onun temsil ettiklerinden hoşlanmayan Ebüzziyâ, antolojisini hazırladığı sıralarda onu dâhil etmek istememiştir. İkinci baskı paşanın nezâreti sıralarına rastlayınca, *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye*’nin sansüre takılacağı endişesiyle Münif Paşa’dan da parçalar almayı uygun görür. Neredeyse tamamı Genç Osmanlıların eserlerine ayrılan bu antolojinin ikinci kere basılması için ruhsat vererek mevkiini tehlikeye atan paşa, kendisinden parçalar neşrine izin vermez. Sebep ilk baskıya alınmayışına kırılması mıdır yoksa ‘mimli’ şahıslara aynı kitapta yer almak istemeyişi midir, bir hükme varmak mümkün görünmüyor.” (Özgül, 2005, s. 149).

Abdurrahman Paşa, hem valilik hem de nâzırlık görevlerinde bulunmuştur. Birçok edebiyatçıyı sansürün elinden kurtarmıştır. Valilerin neredeyse sultan kadar hükmünün geçtiği bir ortamda Abdurrahman Paşa’nın İzmir’e atanması, *Hizmet* muharrirleri olarak Uşaklıgil ve arkadaşlarını endişelendirir: “Bu yeni vali az çok serbest, hatta Türkçenin

imlasını değiştirmeye, her samite bir sait ilave ederek acayip bir yazı icat etmeye kadar vararak Maârif Nezâreti'nin tevbihine uğrayan bu haşarı gazeteye ne nazarla bakacaktı?" (Uşaklıgil, 2008, s. 481). Paşanın edebiyatsever yönü ve geniş bir bakış açısına sahip olması, Uşaklıgil'in korkularının yersiz olduğunu gösterir. "Abdülhamid'den siyaseti, satın alınabilenleri iştira ederek kalben tezyif ile beraber kullanmaya, satılık olmayanları da takdir ve ihtiram ile tanıyıp öğrendikten sonra bu nadir unsuru kendi itikadına tevafuk eden vesilelerde mevki-i iktidara getirmeye matuftur" (Uşaklıgil, 2008, s. 482). İkinci unsura tâbi olan Abdurrahman Paşa, Kastamonu'dan İzmir'e, İzmir'den Edirne'ye vali olarak gider ve sonrasında da Adliye nâzırı olarak, uzun bir dönem aynı görevde çalışır. Ulaştığı mevkilerde, paşa, birçok edebiyatçının kurtarıcısı olmuştur. Hüseyin Câhid bunlardan biridir. Hüseyin Câhid'in *Edebiyat ve Hukuk* başlığı ile neşrettiği yazı sebebiyle *Servet-i Fünûn* kapatılmıştır. Ama durumun kapatılma vakasından daha ciddi sonuçlar getirebileceğinden bahseden yazar, çok büyümeden sadece ceza alınarak kurtulmalarının Abdurrahman Paşa sayesinde olduğunu belirtir. *Edebiyat ve Hukuk* makalesi hakkında açılan davayı Halid Ziyâ şöyle değerlendirmektedir:

> "Bu, gayet safvetle yazılmış bir makaleydi, en büyük bir su-i niyetle bunda fena kim bilir nasıl bir hıyanetle sarayın evhamını bunu üzerine celbetmek vesilesini buldular. Eğer Ahmed İhsan'ın kendisini sarayda koruyabilecek bir mevkide bir mektep arkadaşı olmasaydı da daima olduğu gibi doğrudan doğruya mecmuanın sahibi de, yazının muharriri de oradan çıkacak bir kararın hışmına uğrasalardı, her ikisi de kim bilir hangi menfada hayatlarını çürütüleceklerdi; fakat bir kere adeta mucize kabilinden, iş sarayın doğrudan doğruya alınmış bir kararına çarpıtılmayarak adliyeye intikal ettirilince göğüslerde bir inşirah nefesi peyda oldu. Sarayda namus vefa sahibi bir arkadaşın bulunması ile başlayan tali' o sırada Adliye Nâzırlığında Abdurrahman Paşa'nın bulunmasıyla tamamiyet kesbetmiş oluyordu" (Uşaklıgil, 2008, s. 818).

1882-1885 yılları arasında Maârif Nâzırı olan Mustafa Nurî Paşa, Nâmık Kemâl gibi birçok kişiyi himâyesinde bulundurmuş ve eserlerinin basılmasını sağlamıştır: "*Cezmî* ile birlikte, *Evrâk'ı Perişân* için de basım izni alınabilmesi maksadıyle Maârif Nâzırı Mustafa Nûrî'ye yazdığı mektubunun verilmesini, Menemenli Rif'at'tan ister. Aradan bir yıla yakın zaman geçtiği hâlde hâlâ Maârife verilip basım izni alınamayan" (Tansel, 1973, s. LXI) esere izin çıkmıştır.

Kâmil Paşa'nın Şair Eşref'in tavrını beğenerek, onun eserlerinin basımında yardımcı olduğu bilinmektedir: "Abdülhamîd'e Meşrûtiyet teklifinde bulunduğu" için ikinci sadrıâzamlığı görevinden "azledilen Kâmil Paşa […] hiç kimseye hissettirmez idiyse de Abdülhamîd'e o zamanın idaresine ait gizli ve şiddetli bir iğbirarı vardı. Bundan dolayı

İstanbul'dan İzmir vilâyetine gönderilen siyasî sürgünlere büyük yardımda bulunurdu" (Yücebaş, 1978, s. 135).

Türk edebiyatının gelişmesine yardımcı olan ve hatıralarda ismi çokça geçen Ârif Bey de sansür döneminde edebiyatçılara destek olan memurlardan biridir. Abdülhamid'in iradesiyle Mabeyn-i Hümâyun 2. Kâtipliği yapan Mehmed Ârif, Ahmed İhsan Tokgöz'ün sınıf arkadaşıdır. Konu içinde de bahsi geçen, "Mektep refiklerine karşı vefakâr himayesini esirgemeyen ve mabeynin iffet ve haysiyet dairesinde kalmış mümtaz erkânından sayılan Ârif Bey, dostu Ahmed İhsan'ı vikâye ve himaye" (Uşaklıgil, 2008, s. 624) ederek *Servet-i Fünûn*'u birçok belâdan kurtarmıştır.

Dil ve edebiyat âlimi olan Veled Çelebi, baba tarafından Mevlana Celâleddin Rûmi'nin on sekizinci göbekten torunudur. Ayrıca "Bahâî" takma adıyla çeşitli gazete ve dergilerde şiirler neşretmiştir. Maarif müdürlüğü dergilerin teftişi için sansör seçimini, kişilerin tecrübe ve bilgi birikimine göre yapmaktadır. Dil ve edebiyatta yetkin bir isim olan Veled Çelebi'yi *Servet-i Fünûn*'u teftiş etmekle görevlendirilir. Encümen-i Teftiş ve Muayenede memur olarak yer alan Veled Çelebi'nin sayesinde *Servet-i Fünûn*'daki yazıların sansüre takılmadan kolayca neşredilmesi sağlanmıştır: "*Servet-i Fünûn*, bu şiddet idaresinden kurtulmasına sebep olan mesut mazhariyeti Veled Çelebi'ye medyundur" (Uşaklıgil, 2008, s. 665). Veled Çelebi'nin kişiliği ve Edebiyât-ı Cedîdeciler için önemi şu şekilde aktarılmaktadır:

> "Veled Çelebi Edebiyât-ı Cedîde'nin tazyik eden bir pençesi değil, düşmekten sendelemekten vikâye eden bir eli oldu. Bu korumak siyasetinde kaç kere onun omuzlarını çökeltecek ağır yükler altına girdiğine şahit olduk. Kaç kere kendi şahsını tehlikeye koyarak yeni hareketin amillerini himaye eden cesaret hamleleriyle bedenini bizlere siper yaptığı görüldü ve böylelikle Hıfzı Bey'in müsamahasıyla, Veled Çelebi'nin himayesiyle, Baba Tahir ve emsalinin hainâne hücumları arasında "*Servet-i Fünûn* "üç beş sene yaşayabildi. Üç beş sene… Uzun bir ömür değil, fakat Edebiyât-ı Cedîde'nin bu kısa ömründen ortada bir hakikat kaldı ki en hayra-ver tesiri o olmuştur" (Uşaklıgil, 2008, s. 666).

Ayrıca yazar, dönem edebiyatçılarının en zengin edebî hayatını bu zamanda olduğunu dile getirir. Safveti Ziyâ, *Salon Köşelerinde*'nin ilk baskısının mukaddemesinde sansür belâsından ve sansörün kırpmalarından ancak teşkil edebildiği anlatır. Eserin basılmasının önüne geçen kişi Veled Çelebi'dir. Basımının engellenmesi sebebi ise, dönemin kültür ve yaşam şartlarına uygun olmayan ifadelerin yer almasıdır:

> "Tefrika edilirken, bir bölümde yazarın Şekib Bey ile hanımları vapurun bir kamarasında yanyana oturtup konuşturmasına itiraz eden Veled Çelebi, tramvay, vapur gibi toplu taşıma araçlarında ayrı ayrı

> harem-selâmlık bölümleri bulunan bir memlekette –evli olsalardı bile– iki cinsi aynı yerde bulundurmanın aklen ve âdeten mümkün olamayacağını, bunun romanın gerçekçiliğini zedeleyeceğini söylemiştir."(Özgül, 2013, s. 120-121).

Yazar, hatasını anlar ve eserini verilen tavsiye üzerine düzeltir ve 4 Ağustos 1326'da yazdığı *Salon Köşelerinde*'nin mukaddemesinde Veled Çelebi hakkında şunları yazar: "O zamanlar bizlere zâhiren sansörlük eden hakikatte âlimâne, hakimâne ihtâratıyla bizi zarifâne irşad eden bazen vazgeçmeğe, terk etmeğe kıymadığımız bir cümleyi göze çarpan bir kelimeyi aynı manayı ifâde eden daha munis, daha mülâyim elfâz-ı müterâdife ile edâ etmeği tavsiye suretiyle imdadımıza yetişen ahrâr u fuzalâ-yı ümitten Veled Çelebi hazretleridir" (Safveti Ziyâ, 1328, s. 6).

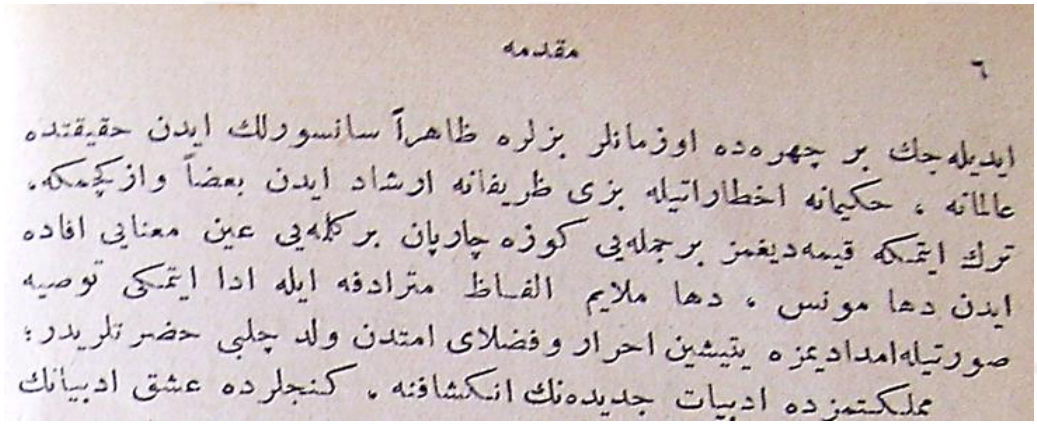
مقدمه ٦

ايديله جك بر چهره ده اوزمانلر بزلره ظاهراً سانسورلك ايدن حقيقتده
عالمانه ، حكيمانه اخطاراتيله بزى ظريفانه ارشاد ايدن بعضاً وازكچمكه،
ترك ايتمكه قيمه ديغمز بر جمله يى كوزه چارپان بر كلمه يى عين معنايى افاده
ايدن دها مونس ، دها ملايم الفاظ مترادفه ايله ادا ايتمكى توصيه
صورتيله امداديمزه يتيشين احرار و فضلاى امتدن ولد چلبى حضرتلريدر ؛
مملكتمزده ادبيات جديده نك انكشافنه ، كنجلرده عشق ادبيانك

Resim 2.16. *Salon Köşelerinde* adlı eserin mukaddemesinin fotoğrafıdır

Sansür müdürlerinden Hıfzı Bey'in Halid Ziyâ'ya olan dostane tavırları *Servet-i Fünûn*'un romanlarını rahatlıkla yazıp neşredebilmelerini sağlayan bir dostluk nişanesidir: Bu durum yazarın yeni eserler neşretmesine teşvik eder. Uşaklıgil bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: "Hıfzı Bey'in sonra Veled Çelebi'nin dostane, halisane bir ikinci murakabesi yazdıklarıma kâfi bir siper teşkil ediyordu; artık yazmak hevesine serbest bir cevelan verebilirdim ve zannederim ki en mebzul [bol] yazıcılığımın devresi o senelere aittir" (Uşaklıgil, 2008, s. 769).

Halid Ziyâ, İzmir'deki basın hayatının mesut ve rahat bir şekilde geçmesini "yekdiğerini takip eden Maârif müdürlerinin cidden şayan-ı hürmet ve takdir zevattan olmaları" (Uşaklıgil, 2008, s. 387) olarak açıklamaktadır. Yazar, *Sefile* romanının basılmasına izin verilmediğini ama Menemenlizade Tahsin'in bu romanı beğenip, kendisinin o dönemde Maârif Müdürü olması vesilesi ile basıma izin verdiğini belirtmektedir. Halid Ziyâ, "ben de derhal bütün bekleyen kitaplarımı basmakta ve

İstanbul'a göndermekte istical ettim, hiç kimseden bir ses çıkmadı. Güya İzmir başka bir memleket, başka bir idareye tâbi ayrı bir hükûmet idi." (Uşaklıgil, 2008, s. 389).

Mehmed Efendi, Matbûât müdürlüğü yapmıştır. Sansür keyfiyetinin sathi bir şekilde ilerlemesinde Matbûât müdürünün rolü çoktur. Ahmed Râsim ondan yüce bir zat olarak bahsetmektedir: "*Ceride-i Havadis*'e devam etmekte olduğum için biliyorum ki, Matbûât Müdürlüğünde Mehmed Efendi isminde yüce bir zat bulunuyor, sansür keyfiyeti pek sathi gidiyor." (Ahmed Râsim, 1980, s. 95).

Hüseyin Câhid (Yalçın), Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi'nde çalışır ve dostlukları sayesinde bazı edebiyat dergilerinin önünü açar. *Yeni Mecmua*'nın müsveddeleri incelenir. Maârif örgütünde yer alan Hüseyin Câhid sayesinde, bu derginin müsveddeleri ve yazılanlar için rahatlıkla izin alınabilmiştir. (Yalçın, 1975, s. 90).

Kâmil Efendi, Nâmık Kemâl'in eserlerinin rahatlıkla yayımlanmasında dönem memurlarının etkisinin de çok olduğunu belirtir: "Kâmil Efendi isminde bir memur da vardı ki, idarehanelere girerken kaş çatmaz, bilâkis nazikâne davranırdı. Bu zât hâlâ sağdır. İşte Kemâl'in eserlerinin serbestçe neşredilmesi bu sebeplerle mümkün oluyordu" (Ahmed Râsim, 1980, s. 95-96).

Selim Sabit Efendi, 1887'de Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin başkanlığını yapar. Ama o hür düşünceli bir insan olduğundan sansür görevini padişahın istediği gibi titizlikle yapmaz ve görevinden azledilir. Selim Sabit Efendi dönemde kitaplar, sansüre takılmadan çıkar.

Abdullah Zühdü hem Encümen-i Teftiş ve Muayene'de yani Maârif Nezâreti'nin Kitap Sansürü Kalemi'nde âzâ hem de hikâye ve roman yazarıdır. Abdullah Zühdü, Mehmed Rauf'un eserinin basılmasını sağlar. "*Abdullah Zühdü* hakikaten "Tab'ında beis yoktur" kaydı"nı arkadaşlarının kitaplarına rahatlıkla verir. Yine de padişaha bağlılığını devam ettiren Abdullah Zühdü, İngilizlere gönderilen mektubu saraya jurnal etmiştir (Yalçın, 2010, s. 149).

Halid Ziyâ Hâkim Emin Efendi için "Teşekkür olunur ki, Hâkim Emin Efendi – bir aralık "*Şehbal*" musavver risalesini çıkaran ve en güzide evsaf ile mütehallik olan Sadettin

Bey'in pederi – münevver fikirli, temiz vicdanlı, yüksek tıynetli bir zat idi. Yoksa ben de Süleyman Bey gibi bir seyahate çıkacaktım: Fizan'a, Sinop'a, San'a'ya, bilir miyim, hangi menfaya." (Uşaklıgil, 2008, s. 366) sözleriyle edebiyatçılara yardım eden hâkimin yardımsever olduğunu belirtmektedir.

Edebî kimliğe sahip olanların devlet dairelerinde çalışması onlara birçok imkân sunar. Özellikle de üst mercilerdekilerle dost olmaları sayesinde birçok kişi sansür belasından kurtulmuştur.

Halid Ziyâ Uşaklıgil, edebiyatçı – yazar ve Reji Müdiriyet başkâtibidir. Halid Ziyâ, Reji İdaresi'nde çalışırken edebiyattan uzak kalacağını düşünür. Ona göre, sarayda edebiyatla ilgili bir şey konuşulamaz: "O zaman bana İdare'deki odamın bir nevi edebiyat mahfeli olacağını ve boşalıp dolacağını söyleselerdi buna ihtimal vermezdim. Nasıl oldu da bu toplantılar o zamanın casuslarından saklanabildi, bunu da hiçbir zaman anlayamadım" (Uşaklıgil, 2008, s. 508). Hafiyelerce odanın dikkat çekmemesinin sebebi, Reji İdaresi'nin yabancı sermayeli bir kuruluş olmasındandır.

Ahmed Râsim'in arkadaşı olan şair Ali Ferruh, Hariciye Nezâreti'nin Matbûât-ı Ecnebiyye'ye bağlı faaliyet gösteren Tercüme Odası'nda çalışmaktadır.

Mustafa Reşid Bey, Maârif Nezâreti Mektub-i Kalemi mümeyyizidir (Uşaklıgil, 2008, s. 504).

Tevfik Nevzad, Rüsumat Tahrirat Kalemi'nin mühim bir kişisidir. (Uşaklıgil, 2008, s. 220).

Kerim Sabit, Halid Ziyâ'nın aklında Hâriciye memurlarından olduğu kalmıştır. Şair yönünün olduğu yayımlanan bir şiirinin de mevcut olduğunu belirtilmektedir (Uşaklıgil, 2008, s. 278).

Abdülhalim Memduh, Hâriciye Nezâreti'nde çalışmıştır. Mizan gazetesindeki siyasî yazıları sebebiyle çeşitli yerlere sürgün gitmiştir. *Tarih-i Edebiyât-ı Osmaniye*'nin de yazarı olan Abdülhalim Memduh aynı zamanda bir şairdir.

İsmail Safa, şair ve devlet adamıdır. Peyami Safa'nın babasıdır. Şair-i maderzâd unvanını Muallim Nâcî'den almıştır. Hükûmet aleyhinde çalıştığı iddiasıyla sürgüne gönderilir.

Yukarıda ismi geçen kişiler, Osmanlı devlet dairelerinde çalışan, edebiyatla uğraşan aynı zamanda da edebiyatçılara destek olan kişilerdir. Bazılarının sadece isimlerinin bilinmesi olması sebebiyle

Sonuç olarak, edebiyatçılar, siyasî bir eser neşretmeseler de sansörlerin titiz davranışları ve hafiyelerin jurnalleri yüzünden gittikçe artan muzır listeleri içinde boğulurlar. Edebiyatçıları destekleyenler onları bu çıkmazdan kurtarır. Hatta destekleyenlerin güveni sayesinde birçok edebî simanın sansür döneminde korkusuz davrandığı bile söylenebilir. Edebiyatçının asıl derdinin sanat olması hasebiyle hükûmet için edebiyatçılar birinci sırada tehlikeli kişiler olarak beklenilmez. Ama oynadıkları küçük sansür oyunları, onların aslında dikkat çekmek ve seslerini duyurmak isteğini gösterir. Edebiyatçılar arasında mürekkebi siyasete bulaşanlar olsa da onları tüm olumsuz durumlardan koruyanların himâyesi sayesinde cesurdurlar. Yani sansürün kimseye nefes açtırmadığı Abdülhamid döneminde başta padişahın kendisi olmakla birlikte önemli kişilerin destekleriyle dönemin edebiyatında sansür izine fazla rastlanmaz. Sansüre takılmadan edebî neşir, seyrinde ilerlemeye, gelişmeye devam etmiş ve edebiyat, tarihe en güzel örneklerini vermiştir. Bu yüzden Abdülhamid döneminde sansür uygulanmış olsa da edebiyata neredeyse hiç uğramamıştır denilebilir.

2.2.5. Sansür Edilen Eserler Hakkında

II. Mahmud döneminden beri uygulanagelen kitap sansürünün yanına, II. Abdülhamid döneminden itibaren gazete ve mecmualar da eklenir. Sansür, sadece Osmanlılar tarafından değil, diğer ülkeler tarafından da uygulanmaktadır: "Osmanlı yöneticileri sansür uygularken hiçbir zaman yeni buluşlar ortaya koymamışlar, hep Avrupa'da gördükleri örnekleri kopya etmişlerdir" (Koloğlu, 1987, s. 14). Fransa'dan alınan *Matbûât Nizamnâmesi*'nde eser yasaklamaya sebep teşkil edecek mevzuların olması ve bilgi ve eğitimin gelişmesini engellemek adına yapılan kitapların kontrol edilmesi (Koloğlu, 2006, s. 54) sansürün Avrupa'da Osmanlı'dan daha öncesinde var olduğunu ispatlar. Osmanlı'da kitap sansürü önceki yıllarda başlamış olmasına rağmen devlet tarafından bu

sansürün ciddi olarak kullanılmaya başladığı yıl, 1841'dir. Abdülmecid tarafından 1841'de yayımlanan bir iradeyle "basılacak kitap, kitapçık ve dergilerin 'kabl-el istizan' bastırılamayacağı" (Kocabaşoğlu, 1987, s. 44) bildirilerek özellikle azınlıkların zararlı faaliyetleri engellenmeye çalışılır. Bu uygulama, Abdülhamid döneminde de devam eder. Abdülhamid döneminde ise, Maârif Nezâretinden kitap basımı için ruhsat alınması ve kitapların üstüne "Maârif Nezâreti Celîlesinin ruhsatnamesine haizdir" yazılması zorunluluğu bulunur. Bu nedenle, 'zararlı' görülen kitaplara basım izni verilmez ve bunlardan gizlice basılanlar toplatılır" (Akyüz, 1981, s. 503)[6]. MF. TTD 60-20 numaralı evrakta, "Maarif Nezareti Celilesi Müfettişleri tarafından ilmühaber verilerek toplatılan kitapların esamisi ile Kayıtları" yer almaktadır. Listede birçok önemli kitabın ismi geçer. Örneğin *Akıldan Belâ* adlı kitabın "fi 3 Mart sene 1314 tarihinde Müfettiş Rıza Bey'in ilmühaberi ile" toplatıldığı yazmaktadır.

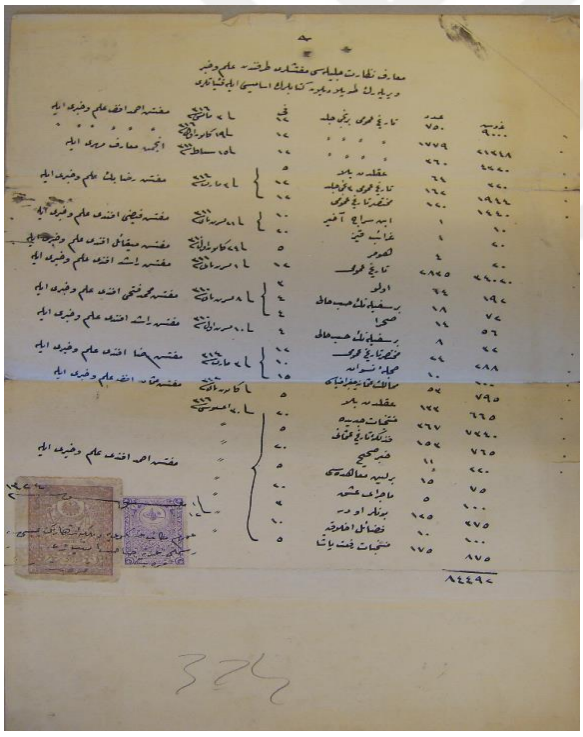

Resim 2.17. MF. TTD 60-20 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Osmanlı'da yasaklar azınlık olmayan tebaasına daha çok sıkıntı verir (Koloğlu, 2005, s. 416-417). Ulaş'ın (1966) verdiği bilgilere göre, *Matbûât Nizamnâmesi'*nden sonra kitap

[6] Detaylı Bilgi için *Matbûat Nizamnâmesi* ile *Arşiv Belgelerinden Hareketle Neşriyat Çıkarımı* bölümüne bakınız.

sansüründe "ilk kurbanlar Nâmık Kemâl'in '*Evrâk-ı Perişan*' adlı kitabı ile Ahmed Midhat'ın '*Dağarcık*' isimli risaleleridir"(s. 28).

Nâmık Kemâl, *Evrâk-ı Perişân* adlı altında *İbret*'te neşrettiği makalelerini bir iki cilt hâlinde bastırmayı düşünür ama Maârif Nezâreti buna izin vermez. Önceden basılmış bir yazının sonradan kitap hâlinde basımına izin verilmemesinde *Vatan Yahut Silistre*'nin halkın üzerinde yarattığı heyecan ile yazarın siyasî kimliği etkili olur (İslâm Ansk., 1995, 1347-1348).

> *"İfâde-i Merâm* adlı ve başlıksız yazılarında, kitap basımı hakkındaki kararnamenin maddelerini tenkid ettiğini görüyoruz (İbret, nu. 100, 103, 24 ve 28 Ocak 1873). *İbret*'in 110'uncu sayısındaki yine başlıksız makalesinde, 103 numaralı *İbret*'teki yazısından dolayı kendisinin 'te'dib' olunacağı, gazetenin kapatılacağı rivâyetlerinden söz ederek, bunun nizâma uygun olamayacağı üzerinde durmuş ise de (6 Şubat 1873), aynı günün tarihini taşıyan emirle gazete bir ay Tatil olmuştur. Bu süre sona erince, *İbret*'in 8 Mart, 1873 tarihli 111'inci sayısındaki *İfade-i Merâm'*da, matbaalara gönderilen zabtiyeler, müfettişler vasıtasıyla, İslâm'dan üç büyük zâtın hâl tercemesiyle devletimizin devr-i istilâsını içine alan *Evrâk-ı Perişan*'ın daha önce neşredilen üç cüzünün tekrar basımı hakkını muhafaza ettiklerine, bunlar dışındaki cüzleri izin almadıkça basamayacaklarına dair senet alındığı yazmıştır" (Tansel, 1973, s. LIX).

Nâmık Kemâl, *Cezmi*'nin *Evrâk-ı Perişan*'la birlikte basılmasını ümit eder. Menemenlizâde Rifat ile Maârif Nâzırı Mehmed Nuri'ye bir mektup gönderir. Mektubun gönderilmesinin üzerinden bir sene geçmesine rağmen cevap gelmez. 12 Nisan 1884 tarihli mektubunda bu kişilerin kendisine yardım edeceklerini bildirir. Bu mektuptan sonra *Evrâk-ı Perişan*'ın muzır görülen ifade ve cümleleri hatta bölümleri çıkartılarak, hızlı bir şekilde dizilir ve yayımlanır. Basımı biten eser, 24 Mayıs 1884'de Kemâl'e gönderilir. Basılan eserinin kırpılan hâline üzülen yazar elbette bu basımı hiç beğenmez: '*Evrâk-ı Perîşân*'ı gördüm; bomb.. bir şey olmuş, ne çâre" (Tansel, 1973, s. LXI). Yazarın *Cezmî* adlı romanı ise tamamlanmadan, cüz cüz basılır. *Cezmî*'nin 1. cildini tamamlayan yazar, *Celâl* adlı eserini de değiştirdiğini ve yakında ikisinin de birlikte basılacağını müjdeler. Lâkin "Resmî hayatındaki sarsıntılar ve hakkındaki pek çok şikâyetler yüzünden neşri için Maâriften izin almak mümkün" olmaz (Tansel, 1973, s. LIII-LVI).

Zenannâme ve *Sâkînâme, Hamzanâme* gibi eserlerin yeniden basımının yapılmaması zihniyet değişimini gösterir. Zihniyet değişimi, yeniye kapıyı açarken eskiyi unutur, yok sayar. Bu yüzden eski olan her şeyden kötü ve değersiz olarak bahsedilir. Dolayısıyla aydınlar da bu fikre ayak uydurarak, eserleri Divân edebiyatının en iyi mahsullerinden de olsa bu alanda üreten olmaktan kaçınırlar. Eskiyi kötüleyen Nâmık Kemâl'in *Celâleddin Harzemşah* adlı tiyatro eserinin ön sözünde tiyatro ve edebiyat hakkındaki düşüncelerini

müstakil olarak yer aldığı ve bilinen adı ile *Mukaddime-i Celâl*'i buna örnektir. Zihniyet değişimi sebebiyle Birinci (2006), Divân edebiyatının miadını tamamladığı düşüncesi hâkim olduğundan bu tarz eserlere izin verilmediğini (s. 327) ve Mehmed Ârif'in *Elhân-ı Şebâb* isimli eserine ruhsat verilmemesinin sebebi olarak da bu düşünce tarzını görmek gerektiğini örneklerle belirtir:

> "Edebiyat eserleri içinde yazma hâlinde havas eline dolaşan bazı eserlerin basılıp umûmun eline düşmesi de hoş görülmeyen şeylerden biri olmuştu. Meselâ *Sâkinâme* isimli manzum eserini, basılması için Huzur-ı Hümâyuna takdim eden Bâbıâlî hocası Antepli Aynî'ye bu eseri için dört bin kuruş âtiye verilmesine rağmen basılması hususunda gönülsüz davranılmış, daha doğrusu hâl-i hayatında basılmamıştı. Gerekçesi ise bir yorum imkânı vermektedir. Buna göre "bu misillû âsâr mest-i sahbâ-yı maârif olan havâs-ı üdebâya mahsus olup tab' u intişârı terbiye-i umûmiyyece mütenasip olmayacağı bedîhî" idi, ancak yaşına ve ihtiyarlığına hürmeten Aynî'nin keyfini kaçırmamak için bir aralık basılması için bir kenara konulması uygun görülmüştü. Nitekim Sâkînâme ölümünden (1766-10 Mayıs 1837) sonra ancak divanıyla beraber (1842) basılmıştı. Nitekim benzer bir gerekçeyle Enderunî Fâzıl'ın da *Defter-i Aşk*, ismi altında İstanbul'da taşbaskı olarak (1254-1838) basılan dört manzum risâlesi *(Defter-i Aşk, Hûbân-nâme, Zenân-nâme, Çengi-nâme)* Hâriciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa tarafından toplatılmıştır. Ancak kitabın bir sene sonra yeniden bu defa Matbaa-i Âmire'de hurufatla basılması yasaklanan baskının tasvirli olması ihtimâlini hatıra getirmektedir. Bu gibi kitapların en çok bilinenlerinden biri olan *Mütayyebât-ı Türkiye*'nin de (Galip Paşa, ts. 55 s.) taşbaskı nüshasının kaçak baskı olduğuna bu vesile ile dikkati çekmek gerekiyor. Bu kitabın ruhsatla basılmış olması da mantıken mümkün görünmektedir" (Birinci, 2006, s. 321).

Destanların da yasak edilmesinde aynı sebep yatar. Bu gibi yasaklar, zihniyet değişiminin bir göstergesi olarak eskiden uzaklaşmak adına yapılır. Çünkü epik eserlerde encümen, muzır olarak belirlenen ifadelerin yer aldığını görür. Bu ifadelerin ne olduğu açıklanmamış olsa bile tahmini zor değildir. Ayrıca encümenin birçok defter kaydında yasakların nedeni olarak gösterilen 'hurafe' ve 'türrehat' tarzı ifadelerin yer alması destan tarzı eserlerin yasaklanmasına ortam hazırlar. Örneğin, MF. TTD 12-116 numaralı evrakta, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Şi'r-i Mensûr* nam risalenin mündericâtı hurafattan ibaret cihetle tab'ı câiz olmadığından reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına buyurulması"; MF. TTD 11-133 numaralı evrakta, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Fedâkâr Suyolcu* nam Türkçe piyesin sihr u efsun gibi taklîd-i ezhân edeceği birtakım hurafattan olup tab'ı ve icrası caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış" olan eserin reddedildiği bildirilmektedir. Benzer durum Nasreddin Hoca hikâyeleri için de geçerlidir. Buna rağmen bazı destanlara izin verildiği gibi tayy u tashih yapılarak basım izni de verilmektedir: MF. TTD 29-23 numaralı evrakta, "*Hoca Nasreddin* nam kitaptan marûz altıncı cüzünün ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildiği" görülmektedir. MF. TTD 36-3 numaralı evrak, "*Muhabereye Giden Bir Askerin Dastânı* unvanıyla tertip edilmiş olan dastân-ı maen takdim kılındı. Encümen aleyhlerince bi'l-muayene ve ruhsatname-i resmiyyenin i'tası" istenildiği gibi

cevap olarak aynı evrakın altına encümenin kararı olarak şu yazılmıştır: "İş bu dastânın tab'ında beis olmadığı ve bu babda mesuliyeti der-uhde eylediği arz olunur". MF. TTD 23-63 numaralı evrakta, ismi belirtilmemiş olan risalenin tab'ının uygun olmadığına dair olan soruya verilen cevap şöyledir:

> "Tab'ı memnû olan destan ve hikâye kitaplarının görüldüğü yerde müsaderesi lüzûmuna dâir Şehr-emânet-i Celilesine [şu] eden işâr-ı Âliyyülcenab-ı Nezâret-Penâhlarına cevaben vârid olup encümene hususu buyrulan melfûf müzekkirede memnûiyyet-i vukuunda ruhsat-ı resmiyye ile tab' edilmiş olan destan ve hikâye kitapları yine şümûlü olup olmayacağı istifar olunur ise de şimdiye kadar destanların hiçbirine Encümence ruhsat verilmediğinden bunların külliyen men'i ve hikâye [ise de] gelince yalnız ruhsatsız bulunanlar men'-i neşri olunmak üzere cevaben işâr buyurulması babında".

Y.MTV. 89-159 numaralı evrakta, destan tarzı eserlerin basımına dikkat edilmesi ve basımı yapılanların ise hemen derdest edilerek yaktırılması gerektiği yazmaktadır:

> "*Ebamüslim Divânı*'ndan bir nüsha-i matbûasının itasıyla bu misillû diyaneten muzır ve hürmet-i sakinâmeye mebâhisi hâvi bir eserin neşri gayr-i câiz bulunduğundan men'-i intişarı ve [sailikin idhâli] ber-mukteza-yı emr ü ferman-ı hümâyun cenab-ı hilâfet-penahiyeden bulunduğuna dair suret-i husûsiyede ahz u telakki eylemiş olduğum irade-i senniye-i hazret-padişahı hükmü celilini infaza müsaaratla Nezâret-çakerince tedkikat-ı mukteziyeye bilâ- tebdâr mezkûr divân ile *Hamzaname* ve *Battal Gazi* gibi Türkî ibare ve nazm ile tertip ve tab' olunmuş risalelerin ve *Yıldızname* ve *Vasiyetname* gibi emsalinin birtakım mevadd u mebahis-i Muzıra vü gayr-ı lâyıkayı muhtevî bulundukları zaten Encümen-i Teftiş ve Muayene Celilesi bi't-tedkik tebeyyün ederek yeniden tab' u neşrine ruhsat verilmemekte ve taharriyât-ı mütemadiyen icrasıyla ele gerçiren nüshaları hark u imha edilmekte olduğu ve geçende bunlardan mezkûr *Ebumüslim Divânı*'ndan altmış nüshası derdest olunup mahv edildiği anlaşılmış ve bu babda bir kat daha iltizam-ı takayyüdat ü itina ile bunlardan ve bu gibi evvelce tab' olunmuş kütüb ü resâil-i Muzıradan derdest edilecek nüshaların heman hark u imhası hususu müfettişlere tekrar tenbih ve ihtar kılınmış olduğu maha ta'lim-i Âliyye buyruldukta ol babda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir".

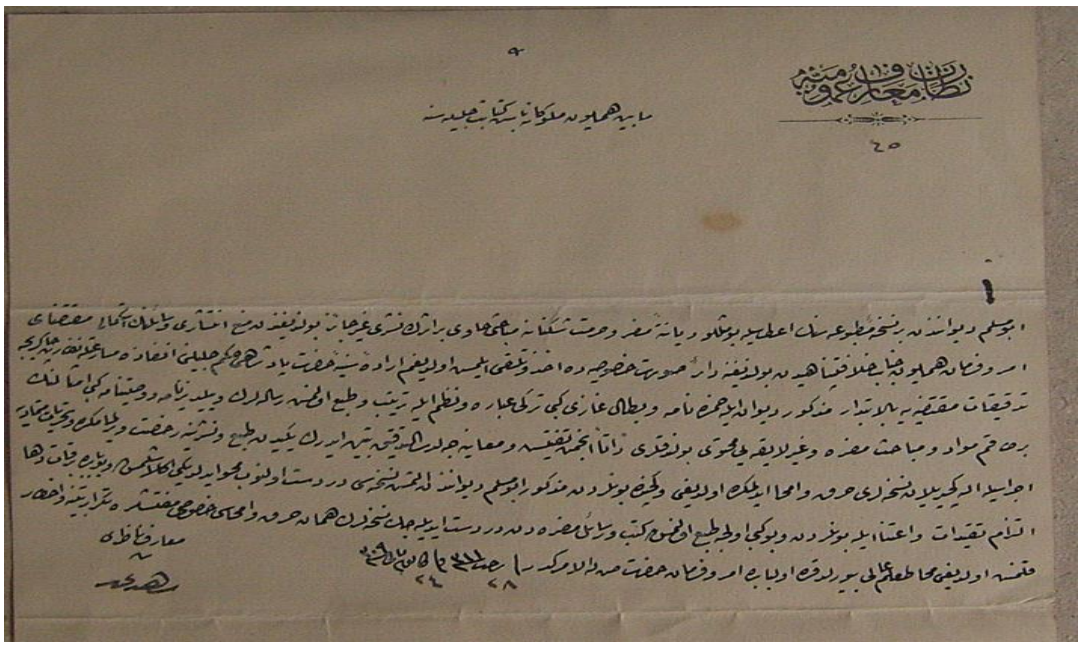

Resim 2.18. Y.MTV. 89-159 numaralı evrakın fotoğrafı yer almaktadır

Tebliğe rağmen bu tarz eserlerin Anadolu'nun köylerinde gizliden gizliye satıldığı bilinmektedir. Bu ifadeler, yeniyi henüz sindirememiş olan halkın bu tarz eserlere ilgisinin devam ettiğini gösterir. Ayrıca bu ifadelerden yasak edilen eserlerin yurtta okuyucu tarafından merak edildiği ve okunduğu gerçeği de ortaya çıkar.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi Münasebâtı (Seçmeler) 1. cilde öncelikle basım izni verilir. Sonrasında bazı kısımlarda müstehcenlik olduğu fark edilince de yasaklanır. Ahmed Râsim'e göre kitabın yasaklanmasının sebebi (hâletmek) kelime grubunu defaten kullandığı içindir: "*İkdâm* sahibi Cevdet Bey'in huzur-ı mahkemede söylediği gibi meselâ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi* derûnunde tekerrür eden 'Hâlet giderildi' terkipleri yüzünden men edilmiştir. Çünkü (hâlet) de (hal') aslı mevcuttur". Sansörlerin eserleri her zaman enine boyunca incelemedikleri söylenebilir. Ayrıca yasaklatılan eserin Mısır'da kaçak baskısı yapılır. *Muhayyebât-ı Türkiye* eseri, açık bir latife kitabıdır. Bu eser, padişahın mizahtan ve latifeden hoşlanmadığı düşünülerek yasak edilir.

Pélissier'in *Morceaux Choisis* kitabını okutan Fransızca hocası Gaetan Efendi, seçtiği bir şiirde geçen köpeğin adı 'Sultan' olduğu için, okul Müdiriyetine durumu haberdar eder ve zikredilen kitap öğrencilerden toplattırılır. Bu gibi durumlar devrin öğrencilerinde oluşacak zihniyetin temelini de atar (Ali Kemâl, 2004, s. 89-90). Zihniyet değişimi firarların artmasına sebep olur. Buna rağmen firar edenlerin çoğu Jön Türk taraftarları ile dikkat çekmek, ün kazanmak ve padişahı kızdırmak amaçlı giden kişilerdir. Sansüre de etki eden bu firarlar sebebiyle matbûât üzerinde baskının daha da arttığı görülür (Birinci, 2006, s. 308).

Matbûât Nizamnâmesi'nde hangi durumların muzır sayıldığı yer almaktadır. Buna rağmen özellikle bazı yazarların Muzırat dolu neşriyat yayınlamalarında yazarların bunu kasıtlı olarak yaptıkları düşünülmektedir. Dolayısıyla çoğu yazarın kimi zaman şöhret, kimi zaman para, kimi zaman da düşüncelerinin hafiyeliğini yaparak basılmayacağını bile bile nizamnâmeye uymadığı ve ikazlara dikkat etmediği bilinir. Özellikle yayınları denetlemekle görevli memurun muzır ifadelere rastladığı yayının kopyasının çıkararak Abdülhamîd'e gönderir ve padişah da notla gönderilen bu kopyaları okutarak dinler. Bu durum herkesçe bilindiği için (Topuz, 2003, s. 54) kendi düşüncelerine dikkat çekmek isteyenlerin muzır yayın yaparak, fikirlerini padişaha ulaştırma yöntemini seçtikleri de söylenebilir. Ahmed Midhat, İsmail Kemâl gibi dönemin büyük yazarlarının gazetede yer alamayacağını bilmelerine rağmen, özellikle saraya duyurmak istedikleri konuları başmakale şeklinde

yazarak, yazıların sansürden geçmesini sağladıklarını belirtilmektedir. Özgül'e (2013) göre, "Sansüre takılan metinler yazmış olmak, okurun gözündeki yerini pekiştirmek için en kestirme yoldur ve yazar bu yolda neler yaşadığını abarttıkça, kitap satışları da artar" (s. 121). Buna Safveti Ziyâ'nın *Salon Köşelerinde* adlı eseri örnek olarak verilebilir. Edebiyatçıların destekçisi olan sansör Veled Çelebi, Safveti Ziyâ'nın *Salon Köşelerinde*'sine itiraz eder. Veled Çelebi'nin itiraz ettiği bir bölümün çıkarılması veya düzeltilmesinin istenmesi sayesinde roman basılabilir. Romanda muzır kısım Avrupai yaşam hevesinin gerçek yaşam görüntüsünün önüne geçmiş olmasından doğan bir hatanın var olmasıdır. Aynı vapurun harem-selamlık bölümünde kadın ve erkeğin yan yan oturması karı-koca olsa dâhi Osmanlı tebaasına ait bir davranış değildir, bu yüzden bu bölümün ya düzeltilmesi ya da çıkarılması gerekmektedir. Neyse ki yazar kendi hatasını fark eder ve o kısmı diğer baskılara almaz. Ama Safveti Ziyâ eserinin ön baskısında "Sansörün pençe-i gadrinden zarif bir cümleyi, imâlı bir kelimeyi, bir mevzuu, bir fikr-i hürriyet-perverâneyi zemin olabilecek hikâyeleri yeni yeni kelimelerin müphemiyeti içinde boğarak kurtarabildiğimiz günler düşmandan bir kale zabdetmiş gibi muzafferâne seviniyorduk." (Safveti Ziyâ, 1328, s. 4-5) ifadeleri ile hürriyetperver düşüncelerinin engellenerek eserden çıkartıldığını yazar (Özgül, 2013, s. 121). Bu ifadelerin halkın sansürlenen esere olan ilgisini bilen yazarın şöhret yakalama ve eserini tanıtma yolu için kullanıldığı âşikârdır. Eserin sansür edilmesindeki gerçek ile yazarın söylemi arasındaki tezadı görenler Özgül'ün (2008) "İşte yazarların başının belâsı sansürün 'hürriyet-perver' bir edebin 'meşrûtiyet-perverâne' imâlarla dolu romanında yakalayıp yok ettiği siyasî fikirleri!.." (s. 265) sözlerine katılacaktır.

Sansörler eserlerin çoğunda haklı ya da haksız olarak bazı kelimelerin, cümlelerin hatta bölümlerin çıkarılmasını ya da ta'dil ve tashihini ister. Muallim Nâcî'nin *Tevhid* adlı şiiri de sansürlenen eserler arasındadır. Neşriyatın muzır görülen ifadelerini 'sual' edebilmek için eserin sahibi de ön kontrolünde hazır bulunur. Gerekli görülen kısımlar sansörler tarafından ya ta'dil ya da tashih edilerek basımına izin verildiği için bu durum, edebiyatçıların çilesini de yansıtır. Çünkü edebiyatçı sanatını istediği gibi süsler ve eserini en güzel şekilde yazmaya çalışır. Lakin sansörlerden bahsedilirken, edebî zevke ve dil olgunluğuna sahip sansörler bulunduğu gibi bu özelliklere sahip olmayanlar da vardır. *Tevhid* şiirinin değiştirilerek, şairin kaleminden farklı bir şekilde ortaya çıkmasına sebep de eserin bu tip bir sansörün elinde muaheze olmasıdır. Muallim Nâcî, şiiri için sansürün yaptığı tayy u tashih ve ta'dilin detaylarını encümen aleyhinde açılan bir mahkemede verir.

Tevhid'deki "Hakkıyla teemmül etse âdem / Allah çıkar meâl-i âlem" beytinin çizilmesini anlamayan muallim, nedenini sorar ve "Bunu çizmemiz yani sizi vikâye içindir. Zira ihtimaldir ki bu beytinizi okuyanlardan bazıları 'Allah âlemden çıkarmış' görerek size isnâd-ı küfrederler de müdafaa etmeye mecbur olursunuz. İş uzar." cevabını alır (Çoruk, 2014, s. 855). Bu sözlerden sansörlerin de neleri olup bittiğini anlamadıkları saçma sapan da olsa jurnal edilebilecek her türlü muzırâtı temkinli davranarak ya tayy ettiği ya da ta'dil ettiği gerçeğini ortaya çıkarır. Aynı şiirde geçen "Devr etmede dost-i kudretinde/ Yüz bin küre mülk-i hikmetinde" beytinde yer alan 'küre'-'kerre' olarak Encümen Üyesi Ahmed Hamdi Bey tarafından ta'dil edilir. Şiirin yapısına ve anlatılmak istenene uymamasına rağmen Nâcî, encümenin yaptıklarına itiraz edemez. Arşiv belgelerinde bunları belgeleyen benzer birçok evrak bulunmaktadır. MF.TDD 4-145 numaralı evrakta şunlar yazılıdır:

> 'Abdülhak Hâmid Bey Efendi'nin *Tarık yahut Zehra binti Mûsâ bin Nefîr* unvanlı tertip eylediği tiyatro risalesinin tab'ına Fi 8 Mart sene 1292 tarihinde mevkût ruhsatname verilmişti. Mezkûr risale bu kerre tab' olunarak Te'lif ve Tercüme idaresine irâe oldukta "Tevhid u Sancak-ı Şerif" gibi bazı ibarât u tabirât görülmüş olduğundan bunlar ihraç olunmak şartıyla mezkûr risalenin neşri için işbu ruhsatname ita kılındı'.

Muzır olarak addedilen kitapları içeren listeler hükûmet tarafından devamlı olarak yayınlanarak ülkenin her tarafına gönderilir. Sansör, jurnal edilen ve *Matbûât Nizamnâmesi*'ne uymayan her şeyin muzır olduğu için yasaklanması gerektiği düşüncesine sahiptir. Bu yüzden nizamnâmede belirtilen, zorunlu olduğu hâlde ruhsatnamenin alınmaması ya da basılan eserin basım yeri, yayın yılı, yazarının isminin olmaması da eserin yasak edilip, yasaklar listesine dâhil edilmesine sebeptir. İ..DH..1172-91597 numaralı evrakta "*Ahter* gazetesi matbaasında ruhsatsız olarak neşredilen kitabın yasaklanmasına" dair bilgi; MF. MKT 444-7 numaralı evrakta ise, "Zabtiye Nezâreti'nce gönderilen *Resimli Elifba, Bedayi'ü'l-İnşâ, Kerem* ve *Billûr Köşk* risalelerinin ruhsatsız ve yasaklanmış eserlerden olmaları dolayısıyla imha edilmek üzere alıkonduğu" bilgisi yer almaktadır. Ayrıca MF. TTD 34-109 numaralı evrakta, Merhum Kemâl Paşa'nın manzumelerinin bir kitap hâlinde basıldığı ve Acemler arasında bu kitabın revaç görülerek, yüzlerce nüshanın İran'a gönderildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca eserde, Arapça olarak yazılan kısımlar aslında farklı anlamlar ifade ettiğine (Hamid Han gibi bazı ibarâtı kastettiğine) dair detaylı olarak verilen bir jurnal örneği bulunmaktadır. Jurnallerden ve sansürden kaçmak için yapılan küçük oyunları ve bu oyunları çözebilen okuyucunun satır aralarını okuyabilme yeteneğinin bu dönemde nasıl üst seviyelere ulaştığının da bir göstergesidir.

MF. TTD 36-37 numaralı evrak, muzır listesinden bir tanesini içermektedir. Yasak edilen neşriyatın nedeni 'Mebni Muzırâtı' kısmında belirtilir. Evrakta, "1313 senesi nisanının on altısından nihayetine kadar on beş gün zarfında Kosova Rüsumat Müdiriyetine bil-vürûd marifet-i acizanemle muayene ve tedkik olunarak Muzıratları tahkik eden Kütüb ü risâil u saireden tek nüsha olanlarının ism u muzırâtını mübeyyin cedveldir" açıklamasıyla muzır liste sunulmaktadır. Evrakta Paris'te basılan iki farklı Fransızca kitabın yer aldığı görülür. İlki 1891 yılında basılmış ve Auguste De Villier De L'isle Adam tarafından yazılmış olan *L'éve Future'*dur. Muzırat nedeni "Mündericatı siyaseten muzır idiğü" olarak kaydedilmiştir. Diğer kitap ise, Pierre Loti'nin 1890 yılında yazdığı *Aziadé* adlı kitabıdır. Muzırat nedeni ise, "Yirmi iki sene evvel Selanik'te geçen konsolos vak'asında bir İngiliz zabıtının bir İslâm kızına âşık olup da İstanbul'a gitmeleri ve orada ne suretle imrâr-ı evkat eyledikleri ve birçok sahifesinde Rus muharebesinden bahsolunduğu gibi 1308 senesi Eylül ve Teşrîn-i evvel ve sâni aylarına mahsus kütüb-i Muzıra cedvellerinde dâhi münderic bulunmakla" açıklanmaktadır.

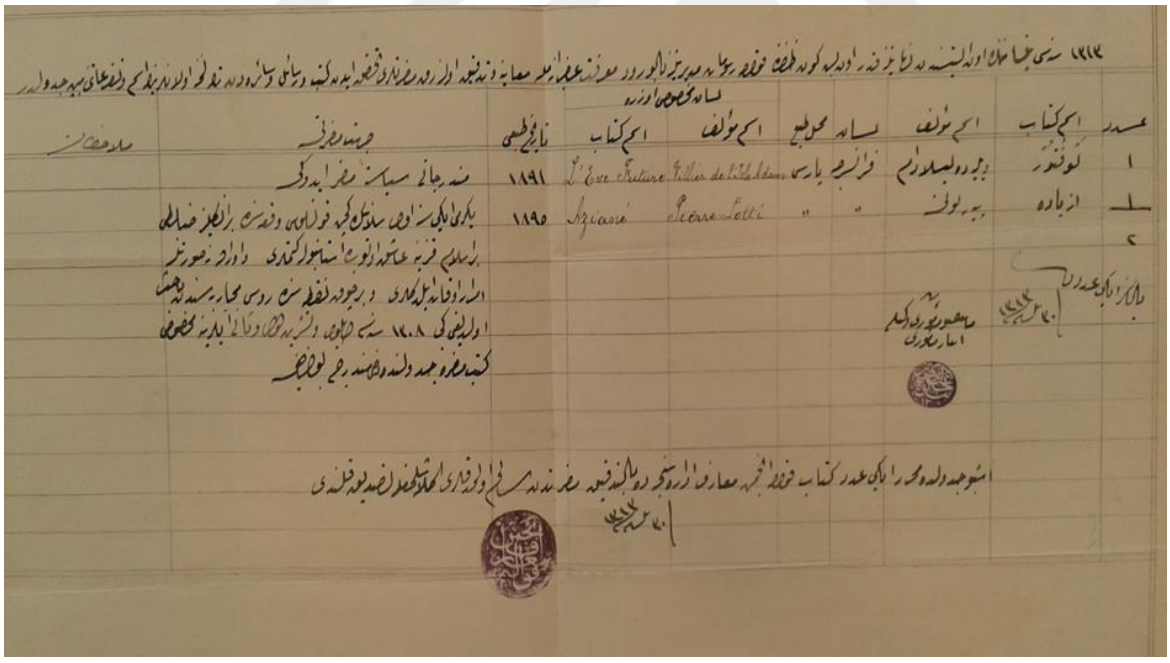

Resim 2.19. MF. TTD 36-37 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Kitapların sansürü konusunda muzır cedvelleri oluşturulurken ya da encümene muayene için gönderilen eserler tedkik edilirken, muzır listeleri ile eserde muzır bir içeriğin veya hatanın var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılarak, eserin nizamnâmeye uygunluğu kontrol edilir.

Kitapların sansürüne sadece Türkçe yayınlar ya da romanlar dâhil değildir, yabancı dilde yapılan yayınlar, tercümeler, piyesler, formalar hâlinde basılan kitaplar da bu konuya dâhildir. Abdülhamid döneminde en çok tercüme edilen eserlerin başında siyasî kitaplar ile roman ve piyesler gelmektedir. Türk ve dünya edebiyatlarının etkileşimini sağlayan ve en önemli çalışma unsuru olan tercüme faaliyetleri hakkındaki düşüncelerini Uşaklıgil (2008): "Ben bütün ilim, fen, sanat kitaplarında olduğu gibi edebiyatta da, roman, hikâye ve tiyatroya ait eserlere de her şeyden ziyade tercümeye muhtaç olduğumuza inanırım" (s. 594) sözleri ile aktarır. Kitaplarda olduğu gibi tercümelerde de dikkat edilmesi gereken nokta, eser içeriğinin Abdülhamid'in vehmine ve siyasete dokunmamasıdır. MF. TTD 23-48 numaralı evrakta, "Metn-i arzuhâlde Rumca olarak tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Les Misérable* yani *Sefiller* nam Fransızca romanın Fransa ihtilalinden bahis olup tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevabının itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması" dair bilgiler yer almaktadır. Abdülhamid'in vehmine dokunacak bir içerik veya sözler mevcut ise eser tercüme edilirken Abdülhamid'in vehmine dokunmayacak şekilde içeriğin ya da muzır görülen sözlerin değiştirildiği bilinmektedir (İrtem, 1999, s. 209). Bazen tercümanlar bazen de sansörler tarafından yapılan edebî eserdeki tashihler, eserin bütünlüğüne çoğu zaman zarar verir. Çünkü bir edebî eserde bir kelimenin mânâsı, her zaman, başka bir kelime ile tam olarak sağlanamaz. Bu durum eserin tamamen değişmesine ya da dilinin bozuk olmasına sebebiyet verir. Sansörlerin birer titiz işçi; edebiyatçıların ise sanatkâr oldukları unutulmamalıdır ve her iki grup da sadece görevlerini yapmaktadır. Onlar işlerini lâyıkıyla yapmaya; edebiyatçılar ise sanatkârane ifadelerle eserini yaratmaya çalışır. Tercüme edilen Guy de Maupassant'ın *Kalbimiz* adlı eserini kontrol eden sansör beğenmediği yerleri ya çizer ya da değiştirir. Değiştirdiği yerlerin eserin aslıyla alakası olmaz (Yalçın, 2010, s. 118). Lamartine'in *Graziella* eserinin üzerinde ise sansör çok fazla değişiklik yapınca eser roman özelliğini kaybeder. Hüseyin Câhid, eseri düzeltmek istemez ve bu eserin çevirisini yarım bırakır. Sansör tarafından tashih ve tahvil edilen *İzlanda Balıkçısı, Madam Krizantem* romanları da roman özelliğini yitirdiği için Hüseyin Câhid, eserlerin tercüme eden kısmına adını yazmaz (Yalçın, 2010, s. 118-119).

Sansör, eserde gerekli gördüğü kısımlar için tayy u tashih veya tahvil edildikten sonra eserin basımının uygunluğuna karar verir. MF. TTD 13-156 numaralı evrakta Mustafa Reşid imzalı 597 numaralı arzuhale şöyle cevap verilmektedir: "Metn-i arzuhâlde tiyatroda oynatılmak üzere ruhsat itası talep olunan *Telemak* nam Türkçe piyesin çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra icrasında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı

matlubunun itasına karar verildi". Önceden hiçbir sorunla karşılaşmadan basılan bu eserde, 1889 [1305] yılında ideal devlet adamının nasıl olması gerektiği anlatıldığından, sansür uygulandığı düşünülmektedir. Nâmık Kemâl'in *Son Pişmanlık* adlı eserine, ismi "İntibah" olarak değiştirilmesi şartıyla basım izni verilir. MF. TTD 23-103 numaralı evrakta kitap isminin tahvil edildiği görülmektedir: "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Bir Karıya İki Koca* nam Ermenice romanın ismi *Karı Koca* olmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itası verilmesine karar verildi". MF. TTD 21-123 numaralı evrak gibi birçok evrakta da benzer durum söz konusudur:

> "Metn-i arzuhâlde Trabzon Maârif Müdiriyetinden mukaddema varid olup encümence bazı yerleri işaret olunarak redd u iâde edilen *Trabzon'da Bir Maşûka* nam romanın sahibi yeniden Tatil ve tebeyyün ile ismi dâhi *Hikem-i Kader*'e tahvil edilerek tab'ı için iktiza eden ruhsatnamenin irsâl ve müdîriyyet-i mumaileyh vasıtasıyla ita buyurulmasını talep ve istida ediliyor. Mezkûr risale tekrar muayene edilerek fil-hakîka işaretlenen yelerin bir mikdarı tayy u tashih edildiği görülmüş ise de kitabın esası devlet-i ileyh ile Rusya'nın son muharebesine müteallik olmakla tab'ı câiz olmayıp yeniden redd ü iâdesine karar verilmiş olduğundan Müdiriyet-i mezkûreye irsâl buyurulması medhun müsaide-i celile-i cenab-ı nezaret penahiyelerinindir".

MF. TTD 34-119 numaralı evrakta, "Metn-i arzuhâlde iki nüsha olarak bi't-takdim tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Mecmûa-i Eş'âr'*ın ismi *Gülizâr'*a tahvil edilerek tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun takdiri karar verildiği" bildirilmektedir. MF. TTD 11-167 numaralı evrakta,

> "Metn-i arzuhâlde Vassaf Bey'in Türkçeye tercüme etmiş olduğu *Bir Milyon Frank Bir de Güzel Matmazel* nam Türkçe romanın çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra ve isminin *Bir de Güzel Matmazel* ibare tayy olunarak *Bir Milyon Frank* kalmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubun itasına karar verildi";

MF. TTD 14-153 numaralı evrakta, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan İbtilâ-yı Kemâl unvanı *Mahsûl-i Şebâbe* unvanına tedvil edilmek ve çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi"; MF. TTD 13-90 numaralı evrakta,

> "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Adalet* nam Türkçe bir romanın irae olunan bir basmasının çizilen yerleri çıkarılarak ve ismi Doktor [Saniyeli]ye tebdil edilmesi üzere tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı mukteziyyenin itasına ve bazısının peyderpey muayene olunmasına karar verildi";

MF. TTD 41-124 numaralı evrakta,

> "İşbu arzuhâlde İşkodra fırka-i askeriyesi Erkân-ı Harbiyyesine Memur Halil Rüşdü Bey'in âsârından olup tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Nevha* nam Türkçe mecmua-i edebiyyenin hakk-ı tab'ının müstediye terk olunduğu Encümene irâe olunan sened meailinden ve mezkûr risalenin dâhi münasip

olmayan ismi *Sevdâ-yı Muhabbet* namına tahvil olunmak üzere tayy u tashih olunduğu cihetiyle tab'ında beis olmadığı muayenesinden anlaşılmış olmakla ruhsat verilmesine karar verilmiştir".

İ..DH.. 752-61399 numaralı evrakta, Türkçe tab' edilmekte olan *Çaylak* ve *Hayâl* gazetelerinin isimlerinin tahvili istenir.

İsimlerini tahvil etme şartı ile basım ve yayın izni alan neşriyatların yanında eserlere de benzer bir şart getirilir. Bu şart, eserde geçen şahısların isimlerinin değiştirilmesi ile ilgilidir. MF. TTD 8-108 numaralı evrak, "Metn-i arzuhâlde tab'ı için ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan *Âsâr-ı Aşk* ünvanlı Türkçe piyesin ber- mucib-i tashih esami-i eşhas tebdil olunmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubun itasına müttefiken karar verildi". MF. TTD 8-140 numaralı evrakta yer alan,

"İşbu arzuhâlde tiyatroda oynatılmak üzere ruhsat itası talep olunan *Kör bir Valide, Hasret-i Muhabbet yahut Çifte Gelinler, Rûz-ı Tabib, Tâhir ile Zühre* ve *Nedâmet* nam beş kıta tiyatro piyesinin bazı esâmi-i eşhas ber-mucib-i tashih-i tebdil edilmesi şartıyla icrasına beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış ve binaenaleyh ol cihetle ruhsat-ı matlubunun itasına müttefiken karar verilmiş" olduğu bildirilmektedir.

MF. TTD 8-167 numaralı evrakta,

"İşbu arzuhâlde tiyatroda oynatılmak üzere ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan *Sürûr Bey, Bahtiyâr Âşıklar* ve *İhsan Efendi* ünvanlı üç kıta dramdan *Bahtiyar Âşıklar* ve *İhsan Efendi* nam ikisinin mündericatının muhıll-ı âdâb, münasebetsiz elfâz ve tabirât-ı galîz bulunduğu ve icrası câiz olmadığı cihetle sahibine reddi, *Sürûr Bey* namındakinin dâhi esâmi-i eşhâsından birinin ber-vech-i tashih ü tebdîl ve bazı münasebetsiz yerlerinin dâhi tashih ve te'diye şartıyla icrasında beis olmadığı anlaşılmış olmakla yalnız mezkûr-ı dram için ruhsat-ı lâzımenin itası babında".

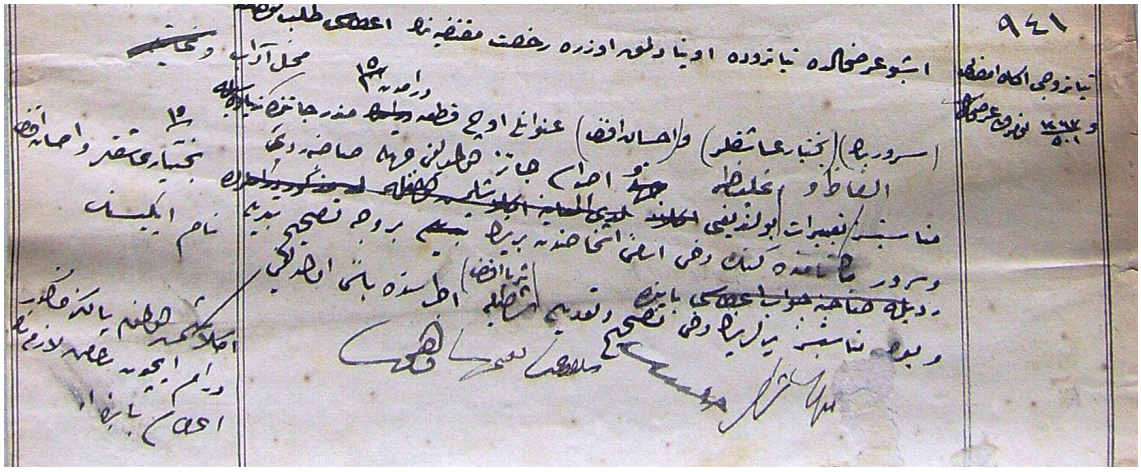

Resim 2.20. MF. TTD 12-182 numaralı evrakın fotoğrafıdır

MF. TTD 12-182 numaralı evrakta, Halid Ziyâ'nın eserlerine de tayy u tashih yapıldığı hatta *Mezardan Sesler* adlı eserinin reddedildiği yazılıdır.

> "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Hikâye, Mezardan Sesler, Mensûr Şiirler* nam resailden *Hikâye* ile *Mensûr Şiirler* ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı cihetle ruhsat-ı mukteziyenin itasına ve *Mezardan Sesler* nam diğerinin tab'ı câiz olmadığından reddine karar verildi".

Sansör tarafından eserlerin provalarına, çıkarılması ve tashihin yapılması istenilen kısımların neler olduğu kırmızı mürekkeple işaretlenir. Sanatçı da buna göre gerekli işlemleri yapar. Provalara ulaşılamadığından Halid Ziyâ'nın yayınlanan *Hikâye* ile *Mensûr Şiirler* başlıklı eserleri için gerekli işlemleri yaptığı düşünülür. Halid Ziyâ'nın *Mezardan Sesler* adlı eseri bu evraktaki bilgilere rağmen basılır. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür: *Sefile* romanının basılmasına izin verilmediğini ama Menemenlizade Tahsin'in bu romanı beğenip, kendisinin o dönemde Maârif Müdürü olması vesilesi ile basıma izin verdiğini belirtmektedir. Halid Ziyâ, "ben de derhal bütün bekleyen kitaplarımı basmakta ve İstanbul'a göndermekte istical ettim, hiç kimseden bir ses çıkmadı. Güya İzmir başka bir memleket, başka bir idareye tâbi ayrı bir hükûmet idi." (Uşaklıgil, 2008, s. 389). MF. TTD 17-167 numaralı evrakta ise, ruhsat verilmesinin şartı olarak çizilen yerlerin çıkarılması istenmektedir: "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Yâdigâr-ı Hayatım* nam risalenin çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi". Hatta ruhsat verilme şartına bir de 'çıkarılan yerlere nokta konulmaması' şartı getirilir. Boş bırakılmayan, nokta konulmayan bir yayın yapılması istenmektedir: MF. TTD 18-128 numaralı evrakta, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Netice-i Taammi yahut Timsâl-i Aşk* nam Türkçe hikâyenin çizilen yerleri çıkarılmak ve oralara nokta konulmamak şartıyla tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi".

II Abdülhamid döneminde tercümeye merak saran birçok kişi bulunur. Dil bilgisi kötü olsun ya da olmasın hemen hemen herkes yabancı dildeki eserleri tercüme etmek ister. Encümen-i Teftiş ve Muayene ise tercüme, roman demeden çoğu kere hezeyan olan bir dil bilgisi ile yapılan tercümeleri tab' ve neşrine izin vermez. Edebî olsun olmasın bu gibi eserlere ruhsat verilmez. Bu yüzden encümen, 'dilin doğru kullanımı'nı bir sansür kriteri olarak ele alır, yorumu yapılabilir.

MF. TTD 17-30 numaralı evrakta "İşbu müzekkirede bazı hataiyatı şâmil olduğundan şu hâliyle tab' u neşri câiz olmadığı beyan olunan *Ahbâr-ı Muhammediye* nam kitabın reddiyle sahibine itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması"; MF. TTD 21-34 numaralı evrakta "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Mânâlı Kelimât-ı Osmâniye* nam risalenin sehv ü hataiyyesi kesîr olup tab'ı câiz olamayacağından reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyurulması"; MF. TTD 12-77 numaralı evrakta, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Devha-i Kemâl* namıyla *Bahâristân* tercümeleri yanlış ve rabtsız ve âdâba mugayir olduğundan câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına buyurulması"; MF. TTD 21-102 numaralı evrakta, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Figan* nam mecmua-i eş'ârın vezin ve imlâsı bozuk olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyurulması"; MF. TTD 13-196 numaralı evrakta,

> "Babıvâlâ-yı Fetva-penahiyeden cevaben şeref-vârid olup encümene muhavvel 2 Zilhicce sene 1306 tarihli ve on Numrolu işbu müzekkirede Sahhaf Hafız Şâkir Efendinin tab'ına ruhsat istida eylediği *Mehabis-i [Sab'a]* nam risalenin lafz u manasında bir hayli hataiyata tesadüf eylediği ve şu halde neşri münasip olmayacağı işâr buyrulmuş olmakla mezkûr risalenin hezeyan-âmiziyle müstediye ol-vecihle cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması babında";

MF. TTD 14-182 numaralı evrakta,

> "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Zübde-i Baharistân* nam risale lede'l-muayene *Baharistân* risalesinin tercümesi ise de tercümesi ser-â-pâ sehv ü hataiyyâttan ibaret olduğundan bu hâlde tab'ı câiz olmadığı anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyurulması babında";

MF. TTD 28-87 numaralı evrakta,

> "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Vak'a-i Dil-sûz-ı Kerbelâ* nam Türkçe manzumenin nazmında selâmet olmadığı gibi imlâsında dâhi hatası ve efkârında ifrât bulunmak hasebiyle tab' u neşri câiz olmadığından reddiyle müstediye cevap itası hususun Evrak Odasına emr ü havale buyurulması babında" şeklinde yer alan bilgiler encümenin dilin kullanımına dikkat ettiğini gösterir.

Eserlerin 'âdâb u ahlâka/İslâmiyeye mugayir' olup olmadığı da gözetilerek ön kontrolü yapılmaktadır: MF. TTD 20-156 numaralı evrakta, 'Metn-i arzuhâlde esamisi mahvolup icrasına ruhsat itası talep olunan *Nadide* nam risalenin mündericatı âdâb u ahlâka mugayir bulunduğundan tab' u câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyurulması'

bildirilmektedir. Hüseyin Câhid'in sansörler tarafından reddedilen bu eseri yine de yayınlanır. Bu durumun net bir cevabı olmadığı için araştırmacıya üç ihtimal cevap hakkını doğurur: Birincisi, bir sansörün basılamaz dediğini diğer bir sansörün basılabilir olarak ruhsat vermesi ve ruhsat izni için araya hatırı sayılır dostların koyulması; ikincisi Hüseyin Câhid'in otokontrolle eserini tekrardan elden geçirmesi; üçüncüsü ise eserin kaçak olarak basımının yapılmasıdır. Bahsi geçen ihtimal cevap hakkından doğru olma ihtimali en yüksek olanı birincisidir çünkü Hüseyin Câhid gibi briçok Edebiyât-ı Cedîdecilerin dostları sayesinde birçok eserin basılmasından bu kanının oluşmasını sağlamaktadır. Sansörlerin acımasız, hiçbir şeyden anlamayan kişiler olduğu Halid Ziyâ ve Hüseyin Câhid gibi kişiler tarafından tekrar tekrar söylendiği için o dönemi bilmeyen okur, edebiyatçıların tamamen mağdur olduğunu düşünmektedir. Ama sansörün tab'ına ve neşrine ruhsat izni vermediği eserlerini bile bastırmaya muktedir olmuşlardır. MF. TTD 40-28 numaralı evrakta, *'Seniha* nam Türkçe hikâyenin mündericâtı âdâb u âdât-ı İslâmiyeye mugayir ve birçok türrehat ile dolu olduğu görülerek reddedilmiştir. MF. TTD 20-168 numaralı evrakta, 'Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Netice-i Aşk* nam millî romanın mugayir-i âdâb olduğundan dolayı tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyurulması'; MF. TTD 29-59 numaralı evrakta, 'Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *İmtizâc-ı Hayat* ve *Leyâl-i Yeldâ* ve *Piraye* nam üç kıta hikâyenin mündericâtı âdâb-ı İslâmiyeye mugayir olduğundan tab'ı câiz olmadığı reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması'; MF. TTD 18-26 numaralı evrakta, 'Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Ümîd-i Saadet* nam romanın mündericâtı âdâb u ahlâka mugayir olduğundan tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene olmakla reddiyle müstediye itası'; MF. TTD 11-72 numaralı evrakta, 'Metn-i arzuhalde tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Harem Eğlenceleri* ünvanlı Rumca romanın mündericatı mugayir-i ahlâk olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle mezkûr romanın reddiyle müstediye cevap itasına karar verildi'; MF. TTD 20-14 numaralı evrakta, 'Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *İlâh-ı Matilda* nam Türkçe hikâyenin âdâb u ahlâka mugayir olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyurulması' bildirilmektedir.

Tıflâne mündericata sahip olan eserlere basım izninin verilmediği görülmektedir: MF. TTD 29-133 numaralı evrak, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan [*Tahassür-i Şebâb* ile *Melek*] nam iki kıta Türkçe mecmua-i eş'ârın âsâr-ı tıflâneden

olduğundan reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması"; MF. TTD 30-9 numaralı evrak, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Çocuk Bağçesi* nam risalenin mündericatı tıflâneye mübeyyin tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması"; MF. TTD 30-19 numaralı evrak, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Bir Müteverrimenin Hissiyâtı* nam risalenin mündericatı tıflâneye mübeyyin tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması" bildirilmektedir. Tepedenlizâde Hüseyin Kâmil'in 23 yaşındayken yazdığı bu romanı, içeriği çocuksu bulunduğu için tab'ına ve neşrine izni verilmemesine rağmen basılmıştır. Bu durum siyasî bir devlet adamı olan Tepedenlizâde Âlî Paşa'nın torunu olan ve ölümüne kadar hiçbir işle meşgul olmayan yazarın tanıdıklar vesilesiyle romanını bastırdığı anlaşılmaktadır. MF. TTD 30-21 numaralı evrak, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Hep O* nam Türkçe romanın mündericatı tıflâneye mübeyyin tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması babındadır".

Encümen, istifade edilmeyecek eserlerin basımına da izin vermez: MF. TTD 37-20 numaralı evrakta belirtilen *Bir Parisli [Haylazın] Devr-i Âlemi ve Kısm-i sânisi [Korsanlar]* Türkçe romanın şâyân-ı istifade bir eser olmadığından tab'ına izin verilmeyerek reddedildiği görülmektedir. MF. TTD 40-57 numaralı evrakta, 'Müstedinin tab' u neşrine ruhsat talep eylediği *Kamelya yahut iki Sevdâzedeler* nam Türkçe hikâyenin ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmıştır' ifadeleri ile önce kabul edildiği görülür, sonra 'Hikâye-i mezkûrenin tercümesinde bazı ibâratı bozuk olduğu gibi heyet-i mecmuası dâhi şayân-ı istifâde olmadığından reddine karar verildiği yazılıdır.

Sadece Osmanlı yazarlarının değil; yabancı yazarların da eserleri yasaklılar listesinde yer alır: "Yabancı dilde yazılmış kitaplardan yasak edilenler arasında Racine, Corneille, Shakespeare, J.J. Rousseau, Voltaire, Victor Hugo, E. Zola'nın eserleri ile Lamartine ve Hammer'in tarihleri bulunuyordu. Bundan başka genel olarak siyaset ve milliyete dair olan eserler de yasak"tı (Karal, 1988, s. 414). Yabancı dilden tercüme edilmiş ya da yabancı dilde yazılmış eserlerin bazılarının yasaklanmasının sebebi, memlekette kötü tesire sebep olmaları ile padişah ve hükûmet erkânının resimleri ihtiva etmeleridir. Emilé Zola'nın eserlerini tercüme etmek yasaktır. *Tarîk* gazetesi muharrirlerinden biri Emilé Zola'nın '*Fécondité* romanını '*Bereket-i Tenasül'* adı ile tercüme etmeye başlamıştı. Bu

durum haber alınınca "yazı derhal çizilmiş, gazete idaresi şiddetle azarlanmıştı" (Til, 1951, s. 1108). İ..DH.. 968-76526 numaralı evrakta da "*Tarîk* gazetesinin neşriyatından dolayı Tatil ettirildiği" bilgisi yer almaktadır. Eserde hem müstehcen hem de siyasî ifadelere yer verse de bir yazar, kaliteli eserler vücuda getirebilir:

> "Pek çok erbâb-ı kalem ikinci imparatorluk zamanınnın (tabir-i âlileri veçhile 'Üçüncü Napolyon'un ikinci imparatorluğu' zamanının desem kim bilir nasıl vukûfsuzlukla itham olunurum" fesadât-ı ahlâkıyesine *La Dame aux Caméelias*'nın sebebiyetini beyanen derler ki 'O romanın tesiriyle gençler hep Armand olmağa özendiler; fahişeler Marguerite sayesinde teveccüh-i ammeye mazhar oldular; böylelikle fahişelik en muteber familyalara kadar sirayet etti. […] Nâ-maruf bazı tasvirât ve ta'birâtından dolayı Zola'nın âsârına ve realizm mesleğine edilen tariz *La Dame aux Camélias*'yı iltizam eden zat için eser-i tenakuz sayılır. Cihanda kesb-i rağbet ü şöhret etmiş olmak bir eserin müfsid-i ahlâk olmamasına delilse, Zola'nın âsâr-ı dâhi 'familya' kadar ve belki ondan ziyade eydi-i itibar-ı ammede dolaşmakta olarak, Zola'ya hasud olanlar bu rağbet-i fevkalâdeye müstehcen tafsilât ve tabirâtın sebebiyetini iddia eylerse de musavvir ve gayr-ı musavvir bunca bâhnâmeler mevcut olduğu ve bunlardan birtakım meşhurları pek üstad ellerinden çıkma şeyler bulunduğu hâlde onlrdan hiçbirinin Zola'nın âsârı derecesinde ve her sınıf erbab-ı mütalâa miyanında mazhar-ı rağbet olamaması Zola'nın âsârında bir kıymet-i mahsûsa-i edebiye bulunduğu isbata kâfidir." (Enginün ve Kerman, 2011, s. 281).

Yenişehirli Avnî'nin divânı da şiirleri yüzünden toplatılıp yakılan ve muzır listesine giren bir eserdir. Divânı, ancak Yenişehirli Avnî öldükten sonra şairin damadının gayretleri sonucu gerçekleştirilebilir. Divânın basım ve yayınına onay alınmasına rağmen toplatılmasındaki sebep, kitapta geçen Şehzâde Murad Efendi için yazılmış bir kasidenin -sırf basımı gerçekleşebilsin diye- Abdülhamîd'e atfedilmesi ve sonrasında şiirin gerçekte kimin için yazıldığının ortaya çıkmasıdır. Bu divân, Abdülhamid'in vehmine kurban giden bir eser örneğidir. MF. TTD 16-61 numaralı evrakta, bildirilmektedir:

> 'Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Mekteplere Mahsûs Müntehebât-ı Edebiyât-ı Cedîde* unvanlı mecmuanın ekseri müntericâtı mahzurdan salim olmadığı gibi müntericât sairesi dâhi muahharen men'i tab' u neşri muktezîye-i irade-i senniyeden olan Ziyâ Paşa Merhumun asâr-ı manzûmesinden ve bazılarının hasbe'l-verâse kendisine intikal eden hukuk-ı tâbiyesinden muhafazası mukeddemâ mahdûmu tarafından istida olunmuş olan Kemâl Bey Merhumun asâr-ı edebiyyesinden vesair bazı zevâtın âsârından me'hûz olup şu hâlde ruhsat-ı Matlubun itası câiz olamayacağı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında'.

1307 yılında yazılan bu evraka göre, Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa'nın eserleri muzır olarak kabul edilmektedir:

> "Ruznâme-i [Ceride-i] Havadis "Nev'iye" namıyla bir de tefrika neşretmeğe başladı. Sezâvâr-ı dikkattir ki 'Küçük fıkralar tabirine bedel 'Fıkarât-ı Muhtasara' terkibi ve 'Tefrika' lafzına bedel 'Nev'iye' tabiri kullanılıyordu. Bundaki hâlet-i ruhiyeyi bu zamandaki gençlerimiz keşiften âcizdir. Fakat biz bedbahtlar, o devri idrak eylediğimiz için, bu tabirlerin hikmet-i istimalini, o zaman anlamadıksa da şimdi anlıyoruz. 'Nev'iye'de hulâsa suretiyle tercüme ve neşrediliyordu. On iki yaşındaki Bonaparte'ın Brienne mekteb-i askerisindeki kartopu oyunlarına iştirakini ve ikiye ayrılan şâkirdânın hangi kısmında bulunursa galebenin o tarafta kaldığını okuyan her tıfl-ı Osmanî'de, Napolyon hakkında bir hiss-i muhabbet, ona bir incizab-ı meveddet hâsıl oluyordu. Biraz sonra da Hugo'nun *Les Misérables*

> *(Mağdurîn Hikâyesi)* unvanıyla tercüme ediliyordu. Onun mütalâası gayr-i ihtiyarî bir şefkat ve merhamet uyandırdığı gibi zamanın kavâid-i mevzua-i adliyesine ve hükkâmın hâl ü şanına dair de bir fikr-i muhakeme tevlit ediyordu." (Enginün ve Kerman, 2011, s. 244).

Alfonse Daudet'nin *Jack* romanı Sâmipaşazâde Sezâyi Bey tarafından tercüme edilerek, *Servet-i Fünûn* mecmuasında tefrika olarak yayınlanmaktadır. Son tefrikanın son paragrafında: "Elde bir gazete lâzımdı; iş görüldükten sonra gazetenin kapatılması kolaydı." cümleleri, *Takvim-i Vekâyi*'nin kapatıldığı vakte tekabül eder. Sansörler bu cümleden işkillenir ve gazetenin kapatılacağı haberini nereden aldıklarına dair bilgiyi öğrenmek için *Servet-i Fünûn* sahibi Ahmed İhsan'ı sorguya çekerler. Bu iki durumun birbirleriyle alâkasının olmadığı anlaşıldığı hâlde *Jack* romanının neşri matbûâtça durdurulur (İrtem, 1999, s. 216).

Şemseddin Sâmi Bey'in Kuran'ı Türkçeye tercüme etme isteğine, Tedkîk-i Mesâhif-i Şerif izin vermez (İrtem, 1999, s. 262). Bunda, sadece din âlimleri tarafından Kur'an'ın tercüme edilmesi gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu düşünülebilir.

J.J. Rousseau'nun *Du Contrat Social* adlı eserini izahlı olarak tercüme eden Ahmed Midhat'ın bu eseri yasaklananlar arasındadır. Eser, halkın zihnini bulandırmasından dolayı yasaklanır. Kitap "mülkî hukukun temeli olduğu için her yerde konuşulup, fikir yürütülen başlıca konu" olmuştur (Ahmed Midhat, 2004, s. 246).

Piyesler -özellikle tercüme piyesler- bu dönemde sansüre marûz kalan bir diğer edebî türüdür. Hâlbuki Abdülhamid'in tiyatroyu sevdiği ve özellikle yorgun olduğu günlerde tiyatro izlediği Tahsin Paşa'nın hatıralarından (2008) ve Metin And'ın (1961; 2010) çalışmalarından öğrenilmektedir. II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'na yaptırdığı özel tiyatro sahnesi ile çeşitli oyun ve operaları hususî olarak getirterek ailesiyle birlikte seyretmekte ve dinlemektedir. Padişah saray tiyatrosunda önemli oyunları oynatır. Mesela, İtalya'nın en önemli oyuncularından Ernesto Ricci (1827-1896) 12 Mart 1889'da İstanbul'a gelerek, Yıldız Sarayı Tiyatrosu'nda padişahın huzurunda Shakespeare'in *Othello* ile *Venedik Taciri* adlı piyeslerini icra eder ve oyunlardan hoşlanan padişah, Rossi ve arkadaşlarına nişanlar dağıtır. İtalyan tiyatro sanatçısı Ernesto Novelli de Abdülhamid'in huzurunda *Venedik Taciri* oyununu oynar. Abdülhamid'in en sevdiği piyeslerden birisi, ünlü Alman şairi Friedrich Schiller'in *Haydutlar* adlı eseridir (Armağan, 2008, s. 215-216.). Buna rağmen bu eserler, yasak yayınlar arasında gösterilir:

MF. TTD 14-126 numaralı evrakta ise, "Metn-i arzuhâlde tiyatroda icrasına ruhsat itası talep olunan *Othello* unvanlı Türkçe piyesin ber-vech-i tashih icrasında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına" kararın verildiği bildirilmektedir. MF. MKT 654-31 numaralı evrakta ise, toplatılan *Venedik Taciri* adlı piyesin kontrol edilerek eserin muzırdan sâlim olduğu tespit edilmiş olsa da Shakespeare'in bütün eserleri yasaklandığı için bu eserin de memnû olması gerektiği yazılıdır. Bu evrak, daha öncesinde yasaklanan bir eser ya da muzır bulunan bir yazarın eserleri için 'muzır olmadığı' tespit edilse dâhi sansörler tarafından 'önceden muzır edilen muzırdır' kuralını devam ettirdiğini göstermektedir. Halk üzerindeki müthiş etkisi bilindiği için tiyatrolar, Zabtiyeden Maârif Nezâretine kadar herkesin pür-dikkat ve endişe ile takip ve kontrol ettiği bir siyasî ve ahlâkî alan olarak ele alınır. BEO 3811-285770 numaralı evrakta, 'Ahlâk-ı umûmîyeye etkisi olan tiyatro piyeslerinin oynanmadan önce sansüre tab'ı tutulması hakkındaki Maârif Nezâreti tezkiresi' bulunmaktadır. Bu yüzden de oyunlar oynanmadan önce piyeslerin Maârif Nezâretine ya da Zabtiye Nezâretine gönderilmesi ardından Encümen-i Teftiş ve Muayene ve gerekli durumlarda Tedkik-i Müellefât Komisyonu tarafından kontrol ettirilmesi zorunluluğu vardır. İstanbul dışında kontrole getirilen piyesler özellikle gümrüklerde daha önceden görevlendirilmiş, Posta ve Nezâret memurları tarafından kontrol edilmektedir. Görevli memurlar tarafından tedkik edilmelerine rağmen, temsil edilmeleri için İstanbul'da Maârif Müdürlüğü, diğer illerde de Matbûât Müdürlüğünden izin almaları gereklidir (İskit, 2000, s. 90).

Sosyal düzeni eleştiren ve ihtilâlci bir düşünce ile eserini ele alan yazarın anlattığı çatışmaların bulunduğu Mehmed Murad'ın tercüme eseri olan *Akıldan Belâ* da sansüre takılanlar arasındadır. İhtilâl kelimesinin geçtiği bu eser, iktidar düzenini bozan her yazıya sansür uygulanma emrini alan memurların elinden kurtulamaz ve eser ülke genelinde yasaklanır. Bu piyesin halkı kışkırtıcı tarafı bulunmakla beraber, devrin kuruntulu padişahını da rahatsız edecek derecede muhtevaya sahip olması da önemlidir:

> "Murad Bey 1300 (1884) yılında Rusça'dan *Akıldan Belâ* adlı bir piyes tercüme etmiştir. Piyesin yazarı Alexandre Sergievitch Griboyedov (1793-1829) 1826 Dekabristler ayaklanmasına katılmış, bir ara siyasî memuriyetle Türkiye'de gelmiş bir Rus ihtilâlcisidir. Piyesinde, sosyal tenkitler yapan yarı ihtilâlci bir yazarın hayatını anlatmıştır. Murad Bey'i bu eseri tercümeye götüren sebep, hiç şüphe yok ki, Griboyedov'un bir ihtilâlci olması ve piyesindeki düşüncelerin kendi görüşüne yakın bulunmasıdır" (Emil, 1979, s. 517).

Emil'in (1979) "Piyeste baştan sona kadar o devir Moskova'sının sert tenkitlerle tablosu çizilir. Hükûmet adamları, zengin ve yüksek tabaka, mevki sahipleri, devlet daireleri,

rüşvet yiyen, boyun eğen memur sınıfı Aleksandr'ın üst üste hücumlarına hedef olur." (s. 518) açıklamasıyla verdiği bu bilgi, piyesin ülke genelinde neden yasak edildiğini anlatmaktadır.

Neşredilen eserlerin içeriği hakkında muzırdan yana en ufak bir şüphenin dâhi var olması o eserlerin yasaklanması için yeterli bir sebep olarak görülmektedir. Örneğin, Maârif Nâzırı Münif Paşa, tab'ı için izin alıp bastırmak üzereyken bir jurnal sebebiyle padişah tarafından kitabın basılması tab'ına müsaade edilmemesi konusunda irade-i seniyye gönderilir. Bunun üzerine Münif Paşa, tercümesini bastıramaz (Banoğlu, 1960, s. 27-28) ve bu eser muzır listelerine dâhil edilir. Muzırâtı 'Memâlik-i Şahâne'ye duhulü memnû olan kitaplardan olduğu' şeklinde belirtilen bu eser, MF. TTD 51-37 numaralı evrakta gösterilmektedir: "*Divân-ı Komedi*- Dante- *La Divina Commedia*- 1315- Paris / *Hamlet*- Shakespeare- 1897- Londra / *Makber-i Ahrar*- Ali Rıza". Oyunların konuları piyeslerin yasak edilmesinde en büyük etken olarak gösterilmektedir: "Kralı devirmek, yağınma [suikast], kral ve kral ailesinden birinin öldürülmesi gibi olaylar geliyordu. İşte bu yüzden *'Maskeli Balo', 'Don Carlos', 'Huguenots'* ve *'Macbeth'* oynanması yasak edilmişti" (And, 1961, s. 84). Ayrıca padişahın trajediden hoşlanmaması Sheaskpeare'in ünlü eserlerinin oynanmasına engel olmuş, bu sebeple ilk başta *Hamlet, Othello, Macbeth, Kral Lear, Louis XI, Neron* adlı eserlerin oynanması yasak edilmiştir (And, 1961, s. 84-85). 1839'dan beri osmanlı'da Fransız oyunlar sahnelenmektedir. Metin and, Eski İstanbul'da Fransız Sahnesi adlı makalesinde Osmanlı'nın Batı tiyatrosounu benimsediği 1839'dan 1914'da kadar yıl yıl İstanbul'da oynanan oyunlar ve sanatçılar yer almaktadır. Bu da istibdad yönetimi içinde tiyatronun olmadığını söyleyenler için bir yanılgıdan ibaret olduğunu gösterir (And, 1971, s. 77-102).

Yurt dışında oynanan ya da oynatılmak istenen piyeslerin yasak ettirilmesi, dinî ve siyasî temellere dayalıdır. II. Abdülhamid yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da dinî ve siyasî bütünlüğü bozacak her türlü neşriyatı, politikasına uygun olarak yönetmeye çalışır: 1900 yılında Paris'te *Muhammed'in Cenneti* adlı tiyatronun oynatılmasına karşı çıkan padişah, İslâmiyet karşıtı unsurların kaldırılarak ve piyesin ismi değiştirilerek oynanmasına müsaade verir (Ebüzziyâ Tevfik, 1988, s. 328). Peygamber efendimizin (s.a.v.) adının bile bir piyeste geçmesi, İslâmiyet için büyük bir hassasiyet noktası oluşturur (Ebüzziyâ Tevfik, 1988, s. 346). Arşiv belgelerinde de benzer örneklere rastlanılmaktadır: MF. TTD 28-9 numaralı evrak, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Felâket-i Aşk* nam

Türkçe tiyatro piyesinin mündericatı âdâb-ı İslâmiyeye mugayir olduğundan" reddedildiği bildirilmektedir. MF. TTD 8-149 numaralı evrakta, yer almaktadırr:

> "Rüsûmât Emâneti Âliyyesinin Encümene havale buyrulan 4 Muharrem Sene 1304 tarihli ve yüz otuz iki numrolu melfûf müzekkiresinin muhteviyat-ı Muzırasından nâşi bit-tevkif gönderildiği beyan olunan *Tiyatro-yı Volter* ve *Ansiklopedi* nam iki kıta Fransızca kitabın mündericatının Diyânet-i İslâmîye aleyhinde âdâben kelâm edilmiş olduğu lede'l-muayene anlaşılmış ve binaenaleyh tevkifine müttefiken karar verilmiş olmakla keyfiyetin Emâneti müşârün-ileyhe işâr buyrulması babında".

MF. TTD 31-24 numaralı evrakta, Moliere'in *Petite Collection Guillaume- Guillaum'un Küçük Koleksiyonu* adlı eserinin neden yasak edildiği yazmaktadır:

> "1310 senesi Temmuzu ibtidasından on beşine kadar on beş gün zarfında havale Rüsûmâtta tedkik olup muzırâtı tahkik eden kitabın ism ve muzırâtı mübeyyin cetveldir.
>
> Cihet-i Muzırası: Yüz ellinci sahifesinde derviş kıyafetinde ve dua eder şeklinde durmuş bertahsis ve elle dizleri üzerinde eğilmiş sırtında Kur'ân-ı Kerim namıyla açık bir kitap resmi bulunduğu gibi 151'den 192'inci sahifeye kadar diyânet-i İslâmiyye taklid ve istihza edilmiştir. İşbu cedvelde mevzu-ı bahis olan kitap Maârif Tercüman Kethüdası Menteş Efendi mârifetiyle tedkik edildiği ve cihet-i Muzırası gösterildiği vechile Encümence tasdik kılındı. 16 Temmuz sene 1310".

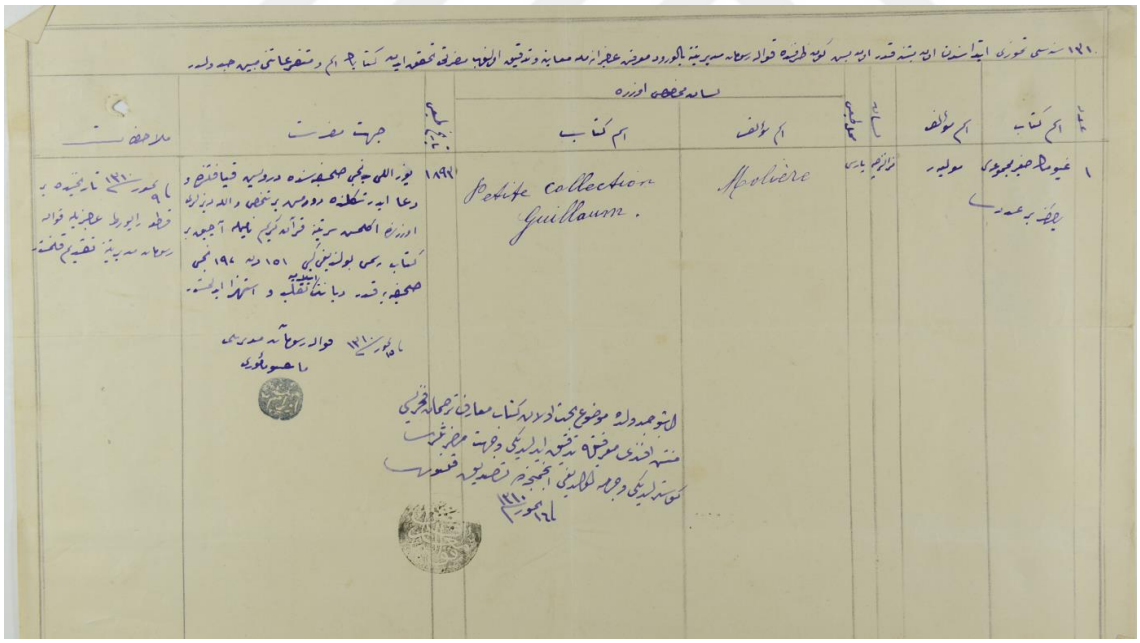

Resim 2.21. MF. TTD 31-24 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Sansürün kitaplar gibi gazete ve dergiler üzerinde hissedildiği apaçık bir gerçektir. Özellikle takip edilen bu neşriyatlar hakkında hafiyelerce gönderilen her türlü jurnal hemen dikkate alınarak, değerlendirilir. Ebüzziyâ Tevfik, söylentilere göre *Dağarcık* gazetesinin kapatılacağını önceden dile getirmiştir ve

> "Böyle bir memlekette ki birtakım erbab-ı gayret gazete neşreder, kitap neşreder, gazete yazmağa, kitap yazmağa gayret eder. Bununla beraber şükran yerine küfrân görür. Lâkin erbâb-ı gayret zaten takdir ve aferin maksadıyla değil, vazâif-i insaniyeden bildikleri için çalıştıklarından halkın güft ü gûsu kimseyi ne ikdamından, ne gayretinden men edebilir." (Enginün, 2010, s. 240).

Matbûât Nizâmnâmesi'yle her tür neşriyat ön kontrolden geçmektedir. 'Yazı Makinesi' olarak nitelendirilen Ahmed Midhat'ın *Dağarcık* mecmuası önkontrolden geçerek basım ve yayın ruhsatına haiz olmasına rağmen hased kişilerin jurnalleri yüzünden kapatılır. Konu ile ilgili bilgi MF. MKT 8-98 numaralı evrakta yer alır. "*Dağarcık* neşrolunmağa başladığı günden beri- gayrın âsârını okumakla mütelezziz olunduğundan ziyade kendisinde o derecede bir eser icadına iktidar görünmeyen bazı erbab-ı hased- tarafından men olunacağı hakkında bin türlü erâcif neşredildi." (Enginün ve Kerman, 2011, s. 240). MF. TTD 10-147 numaralı evrakta, 'Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Çanta* ünvanlı Türkçe letâife dair risale-i mevkûtenin irâe olunan birinci cüzünün çizilen yerleri çıkarılmak şartıyla tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi'. Gazetelerde yayınlanan çıkan bazı edebî eserlerin kitap olarak basımının uygun olmadığı ve eserlerin reddedildiği görülür: MF. TTD 28-124 numaralı evrak buna örnektir:

> "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Ülfet* unvanlı Türkçe hikâyenin her cüzün *Servet-i Fünûn* gazetesinde tasdik olarak neşrolunması ise âdâb-ı İslâmiyeye muhalif olunduğuna binaen risale şeklinde olarak tab'ı câiz olmadığından reddiyle müstediye cevap itası hususun Evrak Odasına emr ü havale buyrulması" .

Ahmed İhsân'ın bu romanını sansör tarafından reddedilmiş olsa da dostları sayesinde roman kitap hâlinde yayınlanır.

Tab' u neşrine ruhsat istenilen dergi ve gazetelere de tayy u tashih yapıldığı görülmektedir: MF. TTD 34-13 numaralı evrak, "İşbu arzuhâlde iki nüsha olarak bit-takdim tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Yadigâr-ı Nâcî* nam mecmua-i edebiyyenin ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itası karar verildi'; MF. TTD 34-14 numaralı evrak, "Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Malûmat* nam Türkçe risale-i mevkûtenin elli üçüncü cüzünden marûz kısmı ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun takdiri karar verildi"; MF. TTD 39-13 numaralı evrak, "*Servet-i Fünûn* gazetesi nüsha-i müntehâsına ait olup melfûfen arz u takdim kılınan kısmın ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildi" bilgisini sunmaktadır.

Encümenin Jön Türk gazetelerine dikkat ettiği ve muzır neşriyatların Memâlik-i Şâhâneye girmesinin engellenmesi için bilgi verdiği görülmektedir:

MF. TTD 51-80 numaralı evrakta,

> "Cenevre'de basılan *Tokmak* ve 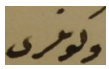 *[Günleri]* varakasının ve Paris'te Abdülhalim tarafından yeni çıkarılan *Hayâl* nam Türkçe hezeyannâmenin men u duhul u intişarları ve memnû olan evrak ve resailden bazılarının idhâl edilmekte olduğu elde edilen nüshalarından anlaşılmış olduğundan mahsûsen memnûiyetleriyle dâhil-i Memâlik'te intişâr edemedi esbabının istikmâli" belirtilmektedir.

MF. TTD 51-86 numaralı evrakta, Paris'te Ali Rıza tarafından *Divân-ı Abdülhamîd-i Sâni* ve Roma'da Derviş Hîmâ tarafından *Makber-i Ahrar* namlarıyla çıkarılmış birer risale-i Muzıranın ve Mısır'da çıkan *Mısır* gazetesinin Memâlik-i Şâhâneye idhâlinin men edildiğine dair bilgiler bahsedilen duruma örnek teşkil eder.

Diyojen, İbret, Hadîka, Letâif-i Âsar, Şark, Hayâl gibi yayınlar, 1870'li yıllarda birbiri ardınca kapatılır. Kapatılma sebepleri ise "Kaide-i hükûmetin cevaz göstermeyeceği bir yolda irade-i lisan etmeği itiyad etmek" olarak belirtilmektedir (Kocabaşoğlu, 1987, s. 44). "110. sayıda Nâmık Kemâl'in hükümetten izin almadan basmış *olduğu Evrâk-ı Perişan* isimli eserinin yasaklanması ve bu tarz uygulamayı şiddetle tenkit eden Gene Kitap Sansürü Meselesi başlıklı yazıyı bahane eden hükûmet *İbret'i* tekrar bir ay süreliğine kapatır" (Can, 1992, s. 209).

Mizan, bir edebiyat gazetesi olmamasına rağmen sayfalarında edebiyatın çokça yer edindiği görülmektedir. Moliere'in *Pinti Hamid* adlı eseri de bu edebî eserlerden biridir. Bu eserin padişahın pintiliğini anlattığı jurnal edilerek *Mizan* gazetesinin kapatıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu gazete birkaç kez, kurum ve kuruluşlar hakkında eleştiri yazıları neşrettiğinden ötürü muzır listelerine girer. MF. TTD 33-10 numaralı evrakta, *Mizan* hakkında yapılan işlemlerden bahsedilmektedir:

> "Murad Bey tarafından Mısır'da intişârına başlayan *Mizan* gazetesinin mevâdd-ı mündericesindeki garabet ve tecavüze mübeyyin henüz Dersaadet'ten bir emir gelmemiş ise de cânib-i vilayetten tahriren alınan tebligât resmî dairesinde Beyrut ve Sevâhil postalarına tevarüd eyleyen nüshaları kâmilen tevkif ve müsadere kılınmış ve bunlar ber-vech-i usûl taraf-ı Vilayetten imha edilmiş oldukları ve bâdemâ bu vecihle herkeste [devam] tabiî idüğü berây-i malûmat mâruzdur".

İ..DH..1295-102361 numaralı evrakta belirtilen "Gazetelerin hükûmet ve âdâb-ı umûmiyyeye mugayir neşriyatta bulunmamaları hususunda tedbir alınması" gerektiği talimatnameleri benzer ifadelerle ara ara gönderilmektedir.

Nizâmnâme kaidelerine uymayan gazetelerin kapatıldığı görülür: MF. TTD 34-8 numaralı evrakta, bir tatil emri bulunmaktadır:

> "*Maârif* risalenin bu kerre tab' olunan otuz beş Numrolu ve 29 Haziran sene 1312 tarihli cüzünün encümence tayy olunmuş bir takım makalât u manzumâtı hilâf-ı usûl tamamıyla ibka ve tab' edilmiş olduğundan ibka olunan mahallerin neşrine nazaran bir mah müddetle tat'iline ve nüsha-i matbûsunun toplatılmasına karar verilmesi ve müfettişlere tenbihat-ı mukteziyye ifâ kılınmış olmakla işaretli bir nüshasının tesyarıyla müddet-i mâruz 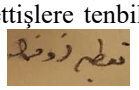 tatil [olunan] Dâhiliye Nezaret-i Celilesine işâr buyrulması babında".

İ..DH.. 1295-102361 numaralı evrakta, "Gazetelerin hükümet ve âdâb-ı umûmiyyeye mugayir neşriyatta bulunmamaları hususunda tedbir alınması" bildirilmektedir. Tedbir olarak, uyarı, yayından men' etme, tatil etme, tab' u neşrine ruhsat vermeme gibi uygulamalar yapılmaktadır. İ..DH..1014-80018 numaralı evrakta, "*Hizmet* gazetesinde yayınlanan zararlı neşriyattan dolayı gazeteye ceza verilmesi ve bir daha matbûâtta zararlı yayınlar yapılmaması için gerekenlerin uyarılması"; İ..DH..1295-102014 numaralı evrakta "*Vakit* gazetesinde Posta ve Telgraf Nezareti aleyhine bir yazı yer aldığı"; İ..DH..1295-102048 "Devlet görevlileri hakkında ilzam edici neşriyatta bulunulmaması konusunda, gazetelerin tekiden ihtarı" bildirilmektedir.

Fesch, *Takvim-i Vekayi'*nin kapatılması üzerine "Bugünkü Sultan, dinî görüş açısından kendisine karşı bir hücum gibi düşünülen bir makale yayınladığı bahanesi ile onu tamamıyla kapattı" der. Fesch'e göre kapatılmadaki asıl neden, padişahın "bütün basını yok etme arzusu olduğu idi ve kendi resmi organını kapatarak diğer basın organlarına apaçık bir gözdağı veriyordu" (Fesch, 1999, s. 47).

Âgâh Efendi'nin teşebbüsü ile yayınlanan ilk özel Türkçe gazete olan *Tercümân-ı Ahvâl'*in içeriğinden hareketle gazetenin düşünce ve tartışma yazılarını bünyesinde taşımayı amaçladığı fark edilmektedir. *Tercümân-ı Ahvâl*'in ilk sayılarında yayımlanan en önemli tartışma konusu "Avrupa gazetelerinden alınan haberler yanlıdır, hangi ülkeden gelirse, o ülkenin fikir rengini de birlikte taşır; vatanımızın haberlerini Avrupa'dan dilenmeyelimdir" (Koloğlu, 1983a, s. 77). *Tercümân-ı Ahvâl*, düşünce ve tartışma yazıları ile gazeteler arasında ön plana çıkar. Ziyâ Paşa'nın ülkenin eğitim sistemindeki aksaklıklarını kaleme

aldığı bir yazısı yüzünden *Tercümân-ı Ahvâl* iki hafta kapatılır. Fesch gazetenin tatil edilmesinde asıl sebebin *Tercümân*-ı *Ahvâl*'in Yeni Osmanlılar'ın en eski yayın organı olmasına ve "gerek düşüncelerini gerek varlığını savunmak için bütün gücüyle savaşmasına" bağlar (Fesch, 1999, s. 47).

Maârif Nâzırlığı da yapan Münif Paşa, hükûmet yanlısı bir tavır sergilemekle beraber ileri düşünceye sahip hür fikirli biridir. Basının gücünü iyi bilen paşa, birçok konuda dikkatli ve titiz davranarak konulan yasaklara sâdık kalmaya çalışır. Dolayısıyla paşa, "*Şehab Mecmûası*'nın neşrini ve Dante'nin *İlâhî Komedya*'sının tercüme edilmesini engeller" (Özgül, 2005, s. 147). Daha öncesinde paşanın aynı eseri tercüme etmesine rağmen bir jurnal sebebiyle eserin tab'ının engellenmesi kendi nâzırlığı sırasında da bu esere ruhsat vermeyişi paşanın dikkatli olmasından ziyade padişaha kırgın olma ihtimalini de akla getirmektedir (Banoğlu, 1960, s. 27-28; Demirel, 2007, s. 93). Ayrıca Münif Paşa, *"Paris Illustré*'yi toplatır ve yurda girişini yasaklar. Fakat paşanın bir kısım neşriyat yasaklamaları da samimî değil, mecburidir" (Özgül, 2005, s. 147).

Mecmûa-i Fünûn dergisinin yeniden kapanmasına sebep olan dergide yayınlanan '*Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu*' hikâyesidir. Jurnal edilen bu hikâye yüzünden dönemin Maârif Nâzırı, böyle bir esere nasıl ruhsat verildiğinin hesabını sorar. Ortalığı yerinden oynatan bu hikâyenin muzırâtı tam olarak belirtilmez. Bilim, kültür ve edebiyat dergisi olarak kendini gösteren bu derginin kapatılmasına sebep oluşturan bu hikâyenin önce ne olduğu ardından hangi muzır durumları içermiş olabileceği şu şekilde sıralanmaktadır:

> "Bir yolcu bir karanlık gecede kırda giderken yolunu şaşırmış olduğu hâlde uzaktan bir yıldız böceği gördü. Bunu fenerli bir adam zannedip arkasından gitti ve nihayet bir bataklığa düştü.
>
> Herif pek münfail olarak böceğe itâb etmeğe başlayıp 'Allah müstehakkını versin, sen niçin beni böyle fenâ yerlere getirdin' dedikte böcek 'Sana benim ardım sıra gel diyen oldu mu?' diye cevap verdi.
>
> Başına bir felâket geldiği vakit daimâ başkasından bilme, elbette senin kusûrundur.
>
> Her ne gelirse sana senden gelir
>
> Sen onu zannetme ki benden gelir" (Özgül, 2005, s. 69).

Hikâyenin aslında bir didaktik eser olduğu ve ders verme amaçlı yazıldığı görülmektedir.

> "Bu hikâyede jurnal edilebilecek üç suç isnâdı vardır:
>
> 1. Yıldız Sarayı'nda oturduğu için Sultan Abdülhamid'i rahatsız eden 'yıldız' kelimesi kullanılmıştır.
> 2. O hâlde 'yıldızböceği' de sultanın tâ kendisidir.

3. Yıldız'da oturan böceğin peşinden gidenlerin batağa saplanacakları iddiâsıyle halk isyana teşvik edilmektedir (Özgül, 2005, s. 70).

Jurnal edilen bu hikâye yüzünden paşa da zor durumda kalır. Dolayısıyla paşa gerekli savunmasını yaparak, dergisinin tatil edilmesine ilişkin karara afv ü inâyet gösterilmesini şu sözlerle istemektedir:

> "Mecmûada mizâc-ı mehâsin-imtizâc-ı şâhânelerine mugayir olan her ne ise hâşâ bir sû-i niyet ü kasda makrûn olmayıp mücerred gaflet ve âdem-i dikkatten nâşî olduğunu temin ve nasıl istenirse yemin ederim. Teftiş memurlarının bundan zühûl etmeleri dâhi mâzeret-i çâkerânemi müeyyeddir.İsnâd buyurulan sû-i niyeti ben kimse hakkında tecvî etmem. Bâ-husus çerağ-gerdesi ve ihsan-dîdedsi olduğum bir padişâh-ı şevket-penah hakkında küfür addederim. Remz ü ibham tarîkıyle beyân-ı efkâr etmek hiç âdetim değildir. Mukaddemâ dört beş sene mütevâliyyen çıkarmış olduğum *Mecmûa-i Fünûn*'da bu kabîlden bir kelime görülmemiştir. Kulları mütâlâât-ı kasırânemi iktiza ettiği vakit açıktan açığa söylerim. İyi yahut fenâ her ne ise bu yolda cesaretim nezd-i hümâyunda dah,i sâbit zannederim. Öyle merâmı gizli bir tarik ile ifade etmek münâfık ve sûreti siyretine gayr-ı muvâfık olan adamlara mahsustur. Ben âcizâne hiçbir vakit bu sıfat-ı mezmûneyi kabûl etmem. Her neyse, bâdemâ maraz u ferah-ı hazret-i pâdişâhî inhirâf olunmamak eazz ü âmâl-i ubeydânemdir. Münderecâtı itimâd-ı şâhâneye mazhar olan bir zât mârifetiyle kable't-tab' mütâlâa ve tedkik ettirdiği hâlde bu müşkilâta hiç mahal kalmaz. Hulâsa mecmûa hakkında ittihaz buyurulan karâr-ı âlînin tâdiline afv ü inâyet-i pâdişâhinin şâyan buyurulmasını istirham ederim. Fakat bu teşebbüs ve tazarru'dan asıl muradım şu münasebetle dûçar olduğum sû-izandan dolayı beyân-ı teessüfle beraber hakk-ı nâçizânemde hüsn-i nazar-ı kimyâ-eser-i şehriyârîlerinin devam ve istikrarıdır. Ol babda ve katıba'-ı ahvâlde er ü ferman ve lûtf u ihsan şevketlü kerâmetlû velînimetimiz efendimiz hazretlerinindir. Münif Paşa'nın arzûsu padişah tarafından kabul görmemiş olmalı ki, *Mecmûa-i Fünûn* bir daha neşredileme" (Özgül, 2005, s. 70-71).

Jurnali veren *Yıldız Böceği* hikâyesinden gocunmuş olan Darü's-saâde Ağası Behram Ağa'dır. Bir jurnal neler yapabilmektedir! "Maârif Nezâreti alt üst, Paşa tekdir edildi, mecmuanın da tab'ı kaldı. Paşa merhuma, 'zât-ı âlileri gibi vüzeranın da bizim gibi kalemleri kırıldı' dedim. Merhum: 'Bizim kalemlerin kırılması bir şey değil, Sudanlı bir siyahî uğruna memleketin istinad armutları devriliyor' dedi." (Âsaf, 1994, s. 128).

İ..DH..975-77037 numaralı evrakta, "*Saadet* Gazetesinin ilgası"; İ..DH.. 1019-80426 numaralı evrakta, "*Mizan* gazetesi aleyhine yazdığı bendlerden dolayı tatil edilmiş olan *Saadet* gazetesi'nin affıyla neşrine müsaade olunması"; sonrasında İ..DH.. / 1030 - 81102 numaralı evrakta "*Saadet Gazetesi*'nin gerçeğe aykırı neşriyatta bulunduğu" için encümenin daha dikkatli olması ve bu gibi neşriyata izin verilmemesi gerektiği ve nizâmnâmeye göre gerekli muamelenin yapılması tebliğ edilir. Cenab Şehabeddin'in *Saadet* gazetesinde çıkan *Sa'y-i Dimağ* yazısı, sansörler tarafından 'böyle şeylere uymayın' ihtarı ile çizilir. (Til, 1951, s. 1108). Sansörlerin neye göre eserleri çizdikleri ya da eserlere izin verdikleri kesin olmadığı için kendi içlerindeki tutarsız davranışlarından edebiyatçılar da etkilenir. Buna Muallim Nâcî'ye daha öncesinde izin alındığı hâlde Encümen-i Teftiş ve

Muayene üyesi Mehmed Şükrü ile çıkardıkları *Âfâk* mecmuasında bastırmak istediği *Dicle* adlı manzumesinin baştan sona çizilmesi örnek olarak gösterilebilir (Çoruk, 2014, s. 857).

MF. TTD 42-14 numaralı evrak, bir muzır listesini içermektedir. Aşağıdaki evrak "1313 sene şehr-i ağustos ibtidasından nihayetine değin Rüsumat ve Posta İdaresiyle elden derdest edilen evrak-ı Muzıraya mahsus şehriye cedvelidir". Evrakta, Ahmed Tevfik imzalı '*Kokonoz*' adlı Türkçe gazete "15 Ağustos 1313 tarihinde vilâyet-i celileden bil-vürûd emr u havale buyrulan telgraf üzerine zabt olunmuştur". Fransızca gazetenin de de aynı sebeple zabt edildiği belirtilmektedir.

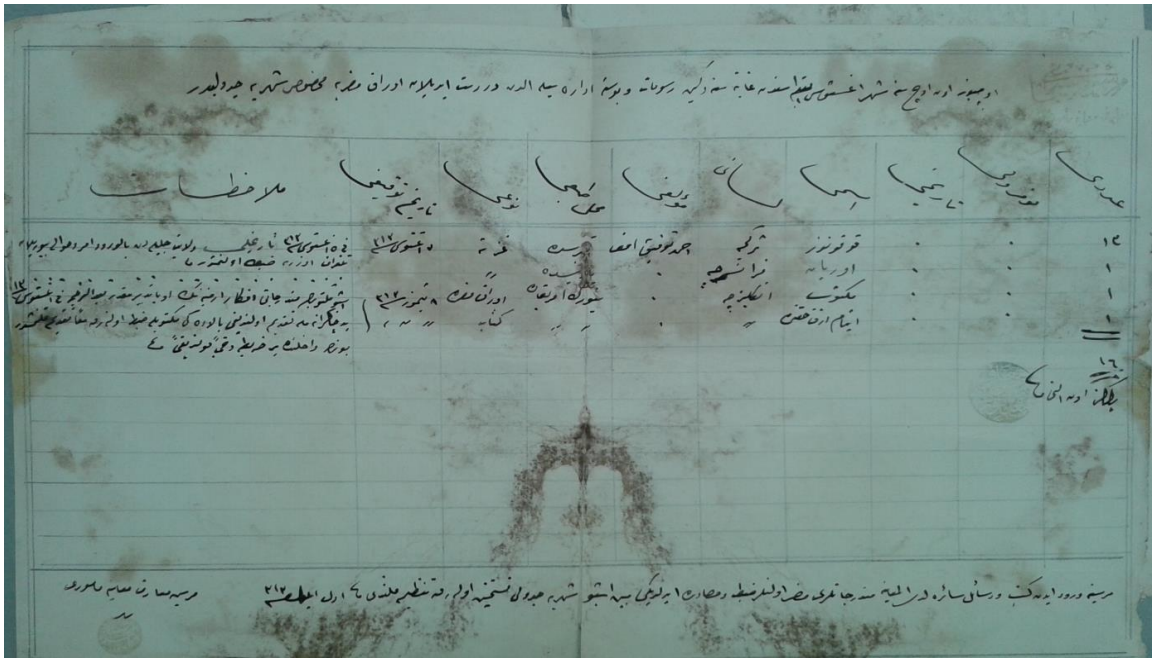

Resim 2.22. MF. TTD 42-14 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Bir neşriyatın kapatılmasında o neşriyat sahibinin siyasî kimliğinin de etkili olduğu görülmektedir. Ali Kemâl ve Abdülhalim Memduh daha önce hareketlerinden dolayı kuşku duyulduğu için sırf tercümeden ibaret edebî risale *Mütalaâ* ilk sayıdan itibaren sadrıâzamın emriyle kapatılarak toplatılır (Ali Kemâl, 2004, s. 133-134).

Farsça çıkan *Ahter* gazetesi padişah için yazılan bir medhiyede sansörler "netice-i Âlî Osman" terkibini Osmanlı'nın sonu şeklinde okuduğu için gazete kapatılır. Konu Adliye Nâzırlığına taşınarak, netice kelimesinin son anlamında değil; büyük anlamında kullanılan bir tamlama olduğu belirtilerek itiraz edilir. Mahkeme, müellif ve gazete sahib-i imtiyazını

haklı bulur ve encümenin verdiği kararı bozar (Banoğlu, 1960, s. 43; Demirel, 2007, s. 59). Bu durum, müellif ve yayıncının hukukî hakklarının korunduğunu da gösterir.

Encümen-i Teftiş ve Muayene Baba Tâhir'den gazetelerini resimsiz basmasını ister. Baba Tâhir de bu isteğe uymak istemez. Kendi kararı ile *Mekteb*'in birinci sayfasında yayına ara verdiğini duyurur. Bunun ardından da 306. sayfada '*Mektep*' imzalı '*Hiddet etme çizseler de resmini, âsârını /Fehm-i ma'nâ-yı kelâma encümen bigânedir'* beyti de yayınlanınca dergi bir hafta süreyle kapatılır" (Tümer, 2003, s. 329).

Ahmed Midhat Efendi, (2004, s. 247), *İstikbal* gazetesinin Teodor Kasab'ın yazdığı bir makale sebebiyle kapatıldığından bahseder. İ..HR..335-21573 "Ali Şefkati'nin Napoli'de çıkartmakta olduğu Türkçe *İstikbal* gazetesinin Dersaadet ve Memâlik-i Şâhâne'ye girişinin yasaklandığı" bildirilmektedir.

Yeni Mecmua'nın çıkışını "Elektrikli Duyuru" olarak ilginç bir fikirle halka ilan edilen yazı *Sabah* gazetesinde yayımlanmıştır. Bu ilginç ilân sansürün dikkatini çekmiş ve dergi ilk sayısını bile yayımlatamadan tatil edilmiştir. Hüseyin Câhid, sorgulamadan mecmualarının direkt kapatılmasının sebebini saraya verilen jurnale bağlar (Yalçın, 1975, s. 91).

İ..HUS. 49-52 numaralı evrakta, '*Sabah* gazetesinin tatili ilan edilmiştir. İ..HUS. 27-68 numaralı evrakta da '*Sabah* Gazetesi'nin Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'nin bir kısmı yıkılarak yirmi iki kişinin sakatlandığı ve üç kişinin enkaz altında kalarak vefat eylediğine dair neşrettiği ilandan dolayı külliyen tatiliyle gazetelerle tekzib ettirilmesi' bilgisi yer almaktadır. ZE 18-600 numaralı evrakında '*Vakit* ve *Sabah* gazetelerinden Vakit'in Tatili" bulunmaktadır: *Sabah* gazetesi ise 29 Nisan 1876'da 65. sayısında sansüre uğramış sayfaları beyaz olarak çıkmıştır.

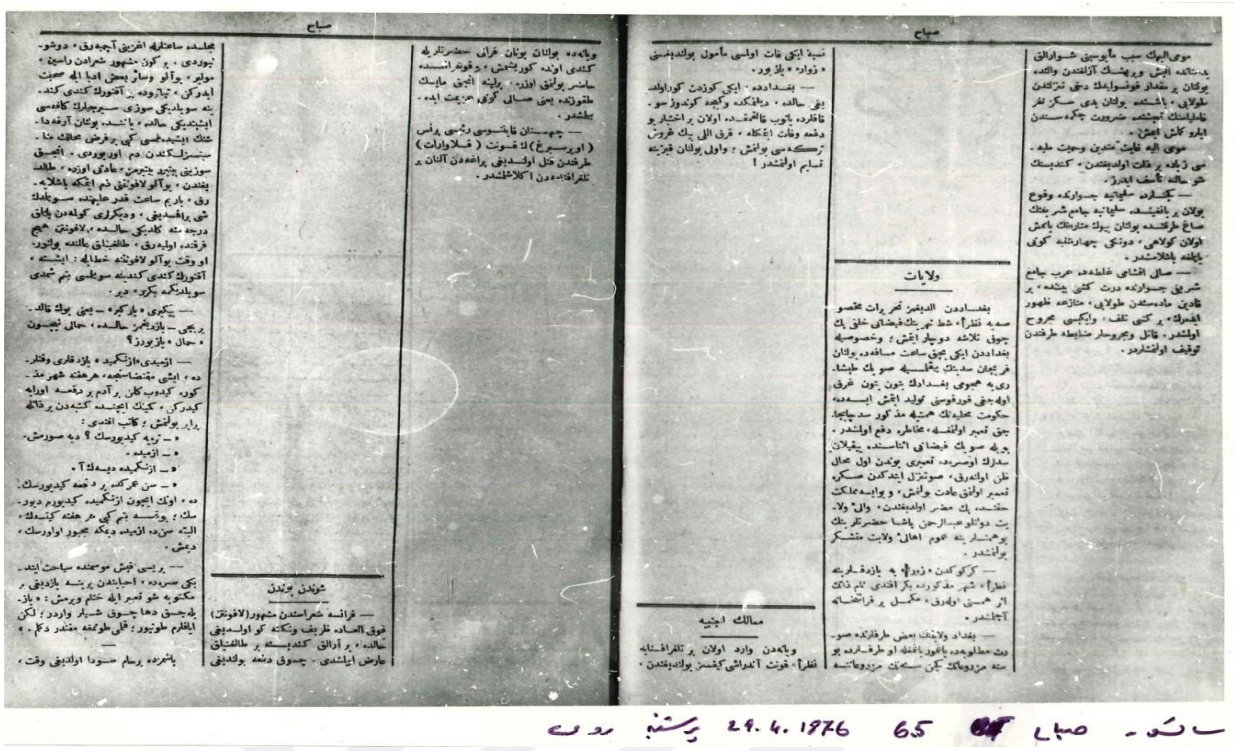

Resim 2.23. ZE 18-600 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Resim 2.23. (devam) ZE 18-600 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Yaklaşık 3 sütunu dolduran *Vakit*'in Tatili başlıklı yazıda gazetenin neden kapatıldığının meçhul olduğu bilgisi verildikten sonra bazılarının (Şûrâ)dan bahsettiği için kapatıldığından bahsedilir. Vakit, bunun bir gazetenin tatil edilmesine sebebiyet teşkil etmeyeceğini uzun uzun

anlatmış olsa da yine de insanların bu sebebi göstermelerindeki niyeti anlamak ister ve ‘Şurâ’nın ne gibi bir sakıncası olduğunu sorar.

Ziyad Ebüzziyâ’nın arşivinde gazetelerinin tatili için yapılan itiraz mektupları da bulunmaktadır. ZE 15-568 numaralı evrakta ise, *Hayâl ve İstikbal* gazetelerinin tatili için yapılan itiraz mektubu bu duruma örnektir. Ayrıca bazı sebeplerden dolayı ihtarnameler gönderilmektedir.

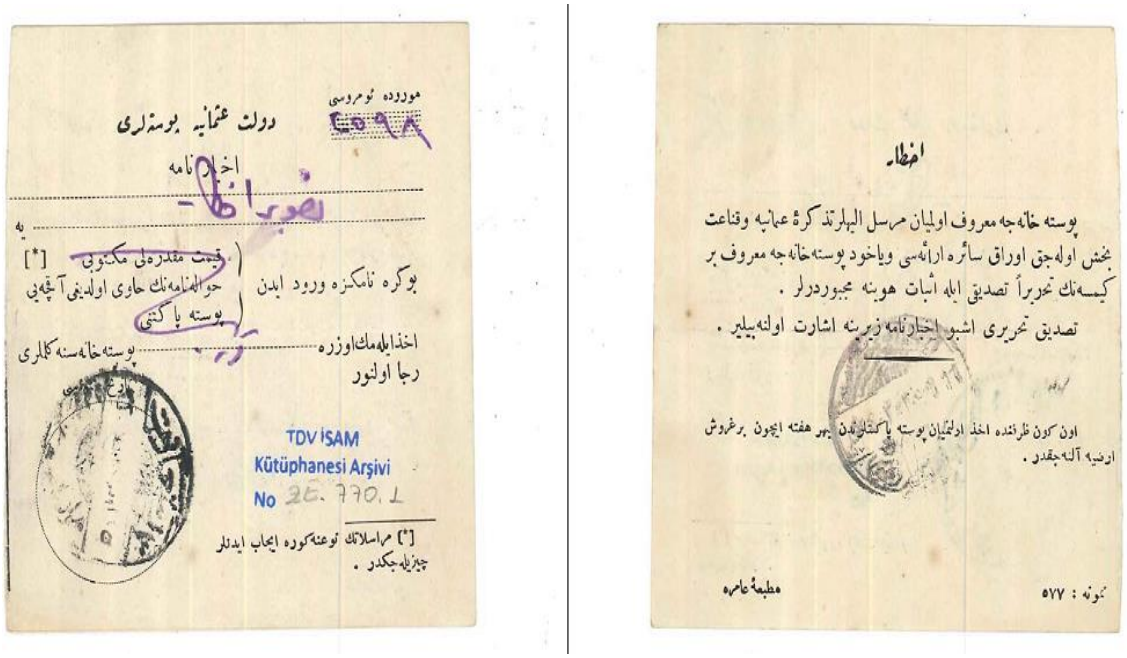

Resim 2.24. ZE 27-770 numaralı evrakın fotoğrafıdır

ZE 27-770 numaralı evrakında, ‘Matbaa-i Âmire’nin *Tasvir-i Efkâr* gazetesine yolladığı ihbarnâme’ bulunmaktadır:

> “Devlet-i Osmaniye Postaları
> İhtarnâme ahz eylemek üzere Tasvir-i Efkâr [Girid] postahanesine gelmeleri rica olunur”.

Arşivde sansür konulu yazışmaların yer aldığı ve Ziyad Ebüzziyâ’nın kapatılan gazetelerin fihristini de tuttuğu görülür. ZE 109-2661 numaralı evrakta, “A-K” arasında; ZE 109-2662 numaralı evrakta “L-S” arasında; ZE 109-2663 numaralı evrakta ise “Ö-Z” arasında kapatılan gazetelerin isimleri yer almaktadır.

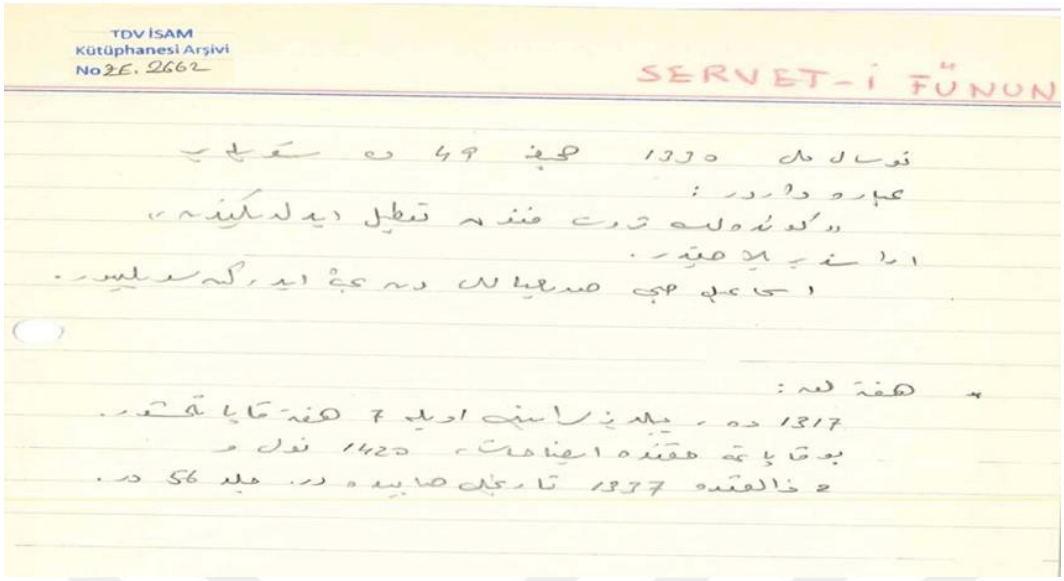

Resim 2.25. ZE 109-2662 numaralı evrakın örnek bir fotoğrafıdır

ZE 2661-61/62 ve 63 numaralı evraklarında ismi geçen gazeteler şunlardır:
GAZETELER

1. ADALET
2. AKŞAM
3. AYDIN
4. CERİDE-İ HAVADİS
5. CEVAİP
6. CÜZDAN
7. ÇOCUK BAĞÇESİ (Sultan Abdülhamid lağv)
8. DAĞARCIK
9. DEVİR
10. DİYOJEN
11. EDEBİYAT-I UMÛMİYE MECMUASI
12. GAYRET (24 temmuz 1908- 31 ağustos 1876) Sultan Abdülhamîd Bulgaristan ile de 163 seneden sonra)
13. GAZETTE
14. GÜLŞEN
15. HADİKA
16. HAK
17. HAKAİK
18. HAKİKAT
19. HAKİMİYET-İ MİLLİYE
20. HAYAL
21. İBRET
22. İCTİHAD
23. İKTİHAM-İKDAM-YENİ İKDAM
24. İRTİKA
25. İSTİKBAL
26. İSTİKLAL
27. KOKORİKOS
28. KONSTANTİNOPOLİS
29. LETÂİF-İ ÂSÂR
30. LEVANT HERALD*
31. LEVANT TİMES
32. MAKEDONYA
33. MANZUME-İ EFKÂR
34. MECMUA-İ FÜNUN
35. MECMUA-İ HAVADİS* (ERMENİCE HAVADİS TÜRKÇE)
36. MİLLİYET
37. MİRAT
38. MİRAT-ÜL AHVÂL
39. MİZAN*
40. MONİTEUR ORİENTAL*
41. MUAHEDE
42. MUHBİR
43. MUVAKKAT
44. MÜCADELER
45. EL-MÜEYYED
46. NEAPİTORİSİS*
47. NEVRA’
48. REHNÜMA
49. RESİMLİ GAZETE*
50. RESİMLİ HAFTA
51. REUME DE COSTANTİNOPOLE*
52. RUZNAME-İ AYİNE-İ VATAN
53. SAADET
54. SABAH
55. SADAKAT
56. SADA-İ HAK
57. SEBAT
58. SEB-İ REŞAD
59. SERVET-İ FÜNÛN*
60. SES
61. SİRAC
62. LE SPECTATUS ORİENTAL*
63. STANBUL*
64. ŞARK
65. ŞEMS
66. ŞÛRA
67. TAKVİM-İ VEKAİ
68. TAN
69. TANİN
70. TASVİR
71. TESVİR-İ EFKÂR
72. TERAKKİ
73. TERAKKİ MUHADDERAT (HANIMLAARA MAHSUS)
74. TERCÜMÂN-I AHVÂL
75. TERCÜMAN-I HAKİKAT
76. TEVHİD-İ EFKÂR
77. LA TURQUE
78. UNİON DİORİENT
79. UTARİD
80. VAKİT
81. YENİ ASIR

İsmi geçen bu gazetelerden bazılarının Abdülhamid dönemi sonrasına ait olduğu görülmektedir.

Tarla gazetesi de ilk sayısından itibaren kapatılan dergiler arasındadır. 1882'de Sofya'da çıkan "Haftada bir, cumartesi günleri çıkan siyasî- edebî bir gazete"dir (Acaroğlu, 1979, s. 143). "Türk hükümetine karşı ağır sözlerinden dolayı" girişi yasaklanmış ardından da Bulgar hükümeti tarafından kapatılmıştır (Acaroğlu, 1979, s. 144). Yarı edebî bir gazete olan *Tarla*'nın kapatılışının sebebi de siyasî olduğu görülmektedir. "1881-83 yılları arasında "en çok yasaklanan yayınlar Paris'te çıkanlardır" (Acaroğlu, 1979, s. 154).

1866 çıkmaya başlayan *Muhbir*, ilk yayımından itibaren siyasî yazılara yer vermiş "Hükümete karşı bir muhalefet çizgisi oluşturmaya çalış"ılır. 'Okuyucu mektupları yayınlayarak halkın yönetim hakkındaki görüşlerini serbestçe söylemesi ve yazması geleneğini'n yaratılmak istendiği görülür. 55 sayı çıkan *Muhbir* kapatılır (Çavdar, 1980, s. 1292). "Ali Suavi '*Muhbir*' gazetesinde Girit ve Sırbistan ile ilgili diplomatik sorunlar hakkında ve Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını eleştiren yazılar yazmıştır. Ali Suavi'nin Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın istekleri hakkında yazdığı bir yazı üzerine Bâbıâli'nin 9 Mart 1867 tarihli emriyle" gazetenin yayın hayatı durdurulmuştur. (Demirel, 2007, s. 34).

Sansür memurlarına *El-Nemle* gazetesinin yasağa uyması gerektiği ihtar edilmiş ama ne gibi bir muzır yayına Hâvî olduğu belirtilmemiştir. Acaroğlu'na (1979, s. 136) göre, "Bütün illere ve bağımsız mutasarrıflıklara gönderilen telgraf emrinin siyasal ve keyfi olduğu anlaşılmaktadır. Bu gazete üzerine, hiçbir Türkçe kaynakta bugüne kadar herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır".

Muhasene adlı mizah gazetesi 1881'de Atina'da yayımlanmıştır. Neşriyatın 1881'de yayımının yasaklanmasının sebebi bir Jön Türk gazetesi olan *Muhasene*'nin gârazkâr ve zararlı yayında bulunuşu olarak gösterildiği için, Acaroğlu (1979): "Kime karşı? Padişahın kişiliğine mi, yoksa yurt ve ulus aleyhine mi? Belli değildir. Ama, yasaklanma 'yüce buyruk'la olduğuna göre, padişahın kimliğiyle ilgili olduğu düşünülebilir" (s. 139) sözleriyle eleştirmektedir.

Paris'te çıkarılan *Revue Des Deux Mondes* adlı ünlü dergi 1882'de Türkiye için zararlı yayın yaptığı için kapatılmıştır. Dergi hakkında epey bir malumata sahip olan Acaroğlu, Alexandre Dumas, Balzac, Vigny, Sainte-Beuve gibi ünlü yazarların bu yayın organında yazılarının yer aldığı ve çalıştığı bilgisini verir. Edebiyat yönü ağır basan bu dergide "1831'den sonra politikaya, ekonomiye, güzel sanatlara vb. de yer verilmeye başlandı. İkinci İmparatorluk döneminde, bir muhalefet merkezi durumuna gelen dergi, Thiers'i destekleyen Vuloz'un ölümünden (1877) sonra, oğlu Ch. Bulos, ardından F. Brunetiére'in etkisiyle, Katolik taraflısı bir yayın organı oldu." (Acaroğlu, 1979, s. 142).

Dönemin en önemli haber kaynaklarının *Le Moniteur Oriental* ile *Levant Herald* gazeteleri olduğu söylenmektedir (Yalçın, 1975, s. 114). Bu iki gazete, Osmanlı karşıtı tutumu ile bilinmektedir. İ..DH.. 1109-86861 numaralı evrakta, Tatil edilen *Servet* ve *Levand Herald* gazetelerinin neşrinin" durduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. ZE 15-570 numaralı evrakta *Levand Herald* gazetesinin kapatılma berat fotokopisi bulunmaktadır:

> *"İhtarname*
>
> Matbûât İdaresi sansür memurlarının *Levand Herald* gazetesi [yevmî…] nüshasında çıkarmış oldukları Girid emsallerine dair fesad-âmiz iki mütalâa mezkûr gazetenin İngilizce haftalık nüshasında neşrolunduktan başka ceride-i mezkûre umuruna dair fesad-âmiz ve bedhâhâne mütalaâtı hâvî olarak Roma'dan bir mektup dâhi derc u ilan kılınmış olduğundan *Levand Herald* gazetesinin mezkûr İngilizce haftalık nüshası bugünden itibaren bâ-emr-i-âlî Tatil u ilga olunmuştur".

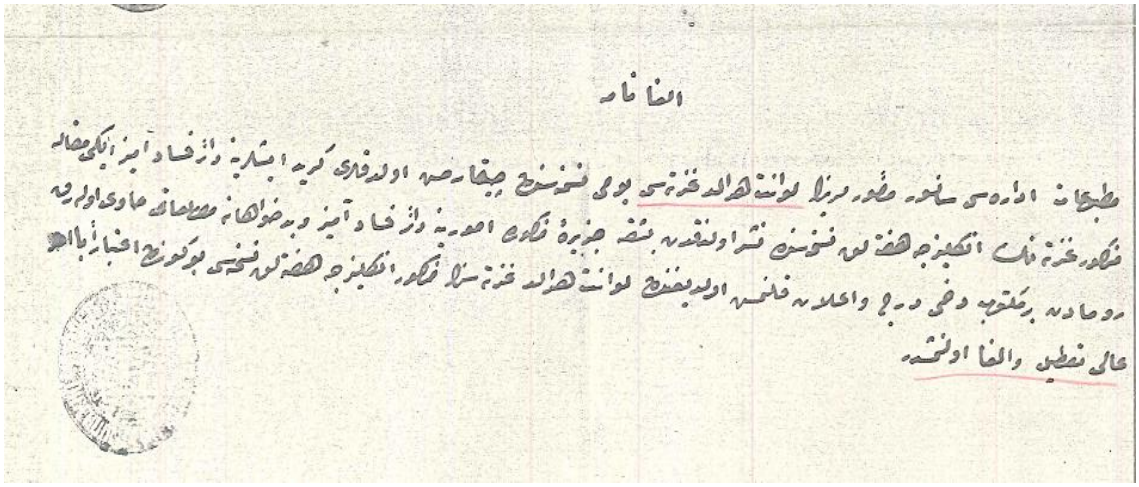

Resim 2.26. ZE 15-570 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Ali Kemâl, sansürün olduğu bir devirde Tahir Bey, Nâmık Kemâl gibi eş'ârı güçlü olan, ortalığı ayağa kaldıran şiirlerin nasıl yayımlandıklarını bilmemekle beraber, "*Fakat, o*

zamanlar Matbûât daha sonralarına nisbeten bir dereceye kadar serbest idi." açıklamasında bulunur (Ali Kemâl, 2004, s. 75)

> "Ukaz-ı Osmanî" adlı bir edebiyat zümresi Nâcî Efendi'nin tesiriyle bir araya gelmiş ve bu edebî zümre aynı redif ve kafiye üzerinden şiirler neşretmektedir. Bu duruma özenen Ali Kemâl, Abdülhalim Memduh, Hâlid Ziyâ gibi isimler İzmir'de *Hizmet*'te yazmaya koyulmuştur. Ali Kemâl, oluşturdukları bu şiirlerin, sansürün dikkatini çekebilecek cihette olduğunu söyler. Yazar, bunların yayımlanabilmesinin *Hizmet* risalesinin İstanbul'da değil de İzmir'de oluşuna bağlar. Taklidî ve alaycı bir hâlde sürüp giden yazı ve isimler, Matbûât Müdîriyetinin dikkatini çekmiş ve Matbûât Müdîriyeti, o neşriyatı yasaklamıştır (Ali Kemâl, 2004, s. 99-100).

Yurt dışında neşriyatların yasaklanmasında Jön Türk faaliyetleri etkilidir. Hükûmet de bu yüzden ara ara muzır neşriyatların ülkeye girişini engellemek için genelge yayınlar. İ..DH.. 1244-97487 numaralı evrakta yer alan 'Avrupa'da muzır neşriyatta bulunan bazı gazetelerin Memâlik-i Şâhâne'ye sokulmalarının men edilmesi' bilgisi duruma örnektir. Özellikle Jön Türklerin çok olduğu yerlerde neşriyatların kapatılma sayısının da yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre nüsha sayısına göre bu ülkeler listesi şöyledir: Mısır (220+1 külliyen); Sırp (57); Fransa (38+1 k); İngiltere (22, Ağustos 5 tarihli bütün İngiliz gazeteleri yasaktır); Belçika (16); Amerika, güney ve kuzey (12+2 k); Avusturya (2); İtalya (2+1 k); Yunanistan, Hırvat, Macar, İsviçre (birer); Türkçe (20, Filibe, Saraybosna, Avrupa, Kıbrıs) şeklindedir. Yasaklanan bu neşriyatların siyasî amaçla men' edilenleri bulunmasına rağmen bazılarının sadece "şantaj ve para kopartma amaçlı yayınlar" olduğu bilinmektedir (Koloğlu, 2005, s. 427-428).

Edebî eserler, Abdülhamid döneminde genellikle gazete ve dergilerde okuyucunun karşısına çıkar. Bu durum özellikle titizlikle incelenen gazete ve dergilerde edebî eserlerin sansüre marûz kalmasını bir kat daha kolay sağlar. Bu yüzden sansür edilen edebî eserin neşriyat sayfalarında noktalı ya da boş bir şekilde yayınlandığı görülür. Buna Abdülhak Hâmid'in *Nâ-kâfi, Lahika, Mersiye,* gibi manzumları örnek gösterilebilir:

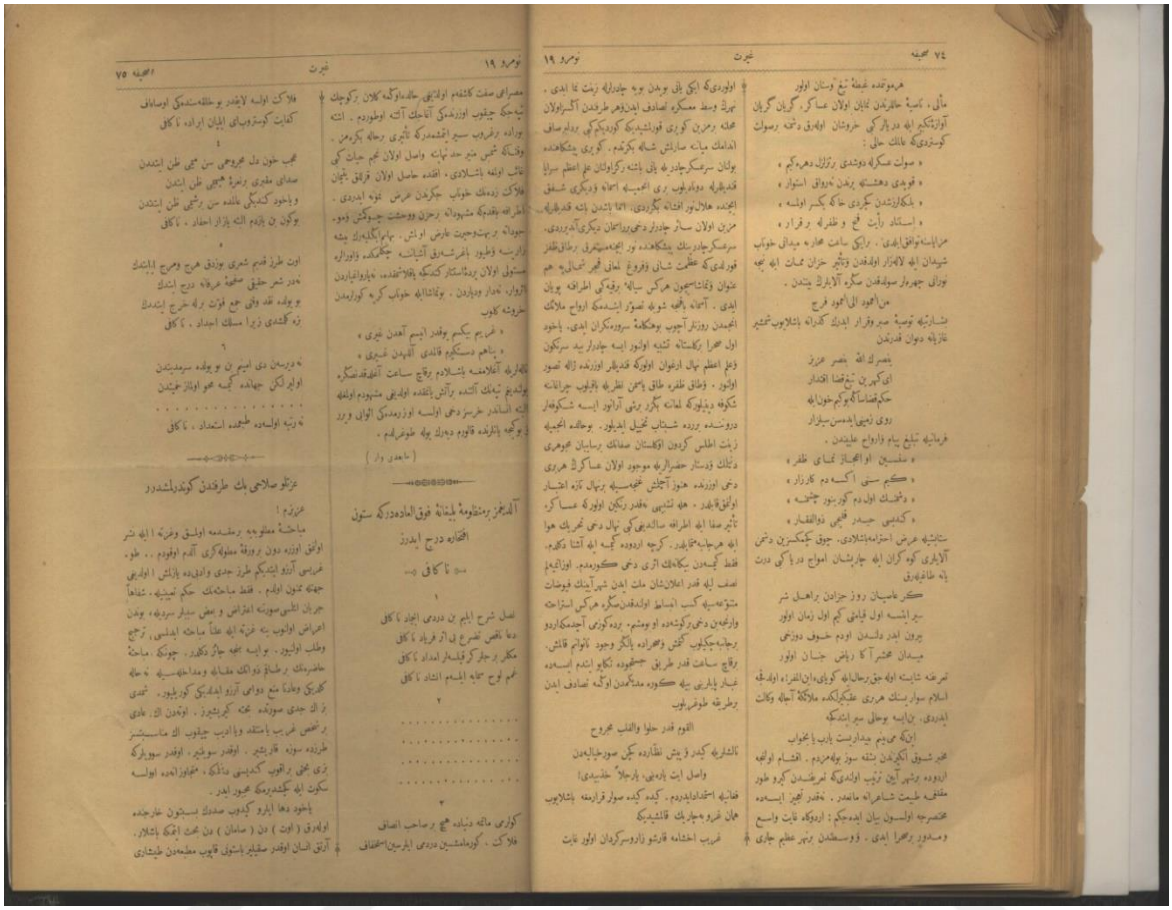

Resim 2.27. Nâ-Kâfî şiirinin fotoğrafıdır

Nâ-Kâfî[78]
1
Nasıl şerh eyleyim ben derdimi, icâd nâ-kâfi,
Dua nâkıs, tazarru b-eser, feryâd nâ-kâfi,
Gamım levh-i semâya eylesem inşâd, nâ-kâfi!
2
……
……
……
……
3
Güler mi mâtee dünyada hiçbir shib-i insâf?
Felâket görmemişsin, derdimi eylersin istihfâf.
Felâket olsa lâyıktı, bu halka sendeki evsâf,
Kifâyet gösterip ey eyleyen irâd, nâ-kâfi.
4
Acep hûn-ı dil-i mecruhumu sen mey mi zannettin?
Sadâ-yı makberi bir na'ra-i heyhey mi zannettin
Veyahut kendini âlemde sen, bir şey mi zannettin?
Bugün ben yazdım, elbette yazar ahfâd, nâ-kâfi.
5
Evet, tarz-ı kadim-i şi'ri bozduk, herc ü merc ettik,

[7] "Nâ" edatının Farisi, "kâfi" kelimesinin Arabî olması itibariyle Makber'deki "nâ-kâfi" tabirini yanlış zanneden birinin tâ'rizât-ı nâ-becâsına karşı. Mu'teriz; bizde bunun emsal-i adîdesine ve alelhusus müstakil bir lisana mâlik olduğumuza ehemmiyet vermiyor. Ne affolunmaz bir hata!... Nazar-ı gayr-ı ârifânesinde dünyada Arabden, Farisden başka bir lisan yok mudur bilmem ki… (Not: metne aittir).

[8] Tarhan, Abdülhak Hâmid. Bütün şiirleri 3 (Hep Yahut Hiç), İstanbul: Dergâh yayınları. s. 129.

Nedir şi'r-i hakîki safha-ı irfâna dercettik.
Bu yolda nakd-i vakti cem'i kuvvet birle harcettik,
Bize gelmişti zirâ meslek-i ecdâd, nâ-kâfi.
6
Ne dersen de, eminim ben bu yolda sermediyyetten,

Lahika
….
Sıyt u şöhretler misâl olmuş bugün.
Surlar hem-hâl-i tariki-i şeb,
Nûrlar ayn-ı zılâl olmuş bugün.
Var imiş binlerce erbâb-ı kemâl,
Hepsi makrûn-ı zevâl olmuş bugün.
Gerçi Eflâtunlar, Sokratlar,
Bunda bâdi-i makal olmuş bugün.
Ya nicolmuş anların eslâfı kim,
Nâmını bilmek muhâl olmuş bugün?
Söyle, ey hikmet-şinâs-ı inkılâb:
Dünkü ahvâle ne hâl olmuş bugün?
Bir zaman müşkîl ne varsa bî-vuku,
Vâkı' olmuş, ihtimâl olmuş bugün.
Her neye olmuşsa âlem mu'tekid,
Bir hayâl-i bî-meâl olmuş bugün.
Benzer âtîde fakat mâziye hâl,
Gerçi pür-feyz ü kemâl olmuş bugün.
Hep haleflerden, seleflerden garaz
Mâak bunda misâl olmuş bugün.
(Hazine-i Evrak, 1883, s. 105-106).

Ölür, lâkin cihânda kimse mahvolmaz hamiyetten,
Gelen imdâd kâfidir bana irfân-ı milletten (2),
Ne rütbe olsa da tab'ımda isti'dâd, nâ-kâfi.
(Gayret, 1302, s. 136-137; Abdülhak Hâmid, 1980, s. 129).

Resim 2.28. Sansür edilen *İğbirârım* şiirinin fotoğrafıdır

Abdülhak Hâmid'in *Tercümân-ı Hakikat*'te yayınlandığı *Bilmem neye bu diyâr muğber/ Gönlüm gibi her civar muğber* dizeleriyle başlayan *İğbirârım* adlı şiiri de sansüre uğrayan eserlerinden biridir. *Mersiye* şiiri de *Hafta* mecmuasında sansüre uğrar ama şair sonra şiirini *İctihad* mecmuasında tamamını yayınlatmayı başarır:

"Bu şiir görüldüğü üzere bir terkib-i benddir. Her hane beş beyittir, vasıta beytiyle 6 beyit olmaktadır. Şiir ilk neşrinde bazı beyitleri çıkarılarak yayımlanmıştır. *Hafta*'da bu mısralar (…) işaretiyle

gösterilmiştir. Daha sonraki neşirlerde, Hâmid'den, çıkarılan beyitleri tamamlaması istenmiş, o da muhtemeen şiirin ilk şeklini vermemiş, sonradan yaptığı ilâvelerle onu tamamlamaya çalışmıştır. Beşinci hanede bir mısranın fazla olduğu görülür. Mânâ ve kafiye şeması göz önünde tutularak ve tertip hataları da hatırlanarak mısraları yeniden sıralarken, sayın Orhan Şaik Gökyay'ın yardım ve emeğini belirtmek isterim. Şiirin sadece 7,8,9,10. bendleri, bütün neşirlerde mısra sayısı ve sırası bakımından aynıdır. Bu bendlerdeki kafiye düzeni mısralar arasında ufak tefek farklar göstermekle birlikte daima iki mısraın birbiriyle kafiyeli olduğu ve vasıta beyitindeki mısraların da kendi aralarıdna kafiyelendiği göürülür. Şiirdeki kafiye düzeni, bendlerdeki mısra sırasına göre şöyledir".

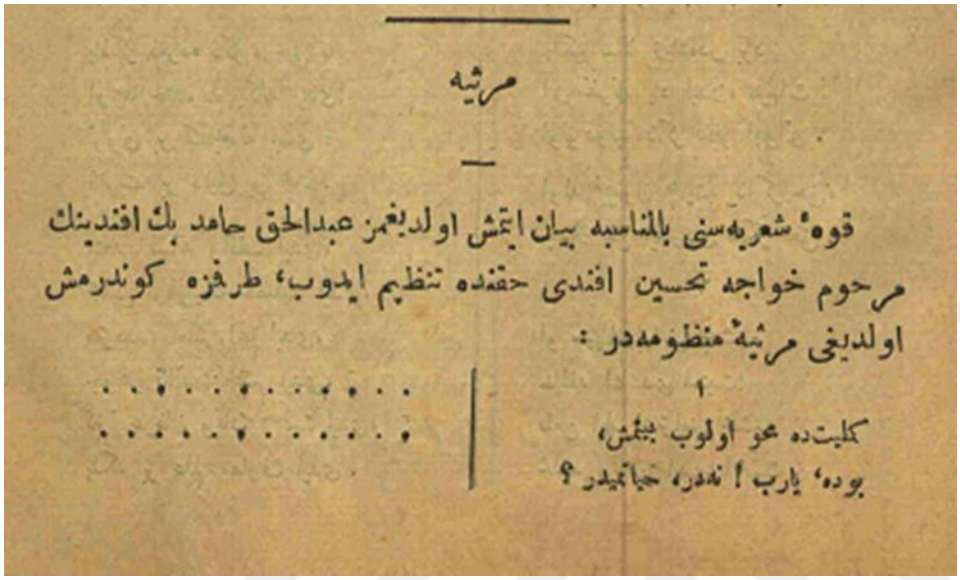
مرثیه

—

قوه شعریه‌سنی بالمناسبه بیان ایتمش اولدیغمز عبدالحق حامد بك افندینك
مرحوم خواجه تحسین افندی حقنده تنظیم ایدوب، طرفزه کوندرمش
اولدیغی مرثیه منظومه‌در :

. . . . . ۱
. . . . . کلیت‌ده عمو اولوب بیلمش،
. . . . . بوده، یارب ! نه‌در، حیاتیدر ؟

Resim 2.29. Mersiye şiirinin fotoğraflarıdır

MERSİYE
Merhum Hoca Tahsin Efendi için
Devrimiz, devr-i zâyiat mıdır?
Hoca Tahsin Efendi de gitmiş!
Kimmeliyet de mahvolup bitmiş,
Bu da Yârab, nedir, hayat mıdır?
Şu büyük kâinatın altında
Geçinir bir garib idi yalnız,
Efkâr-ı bî-nasîb idi, mazlum,
Hastalanmış tabîb idi, merhum;
Hakka az çok karîb idi yalnız,
Kubbe-i pür-sebâtın altında.
…..
…..
2
O kadar âşinâ-yı hey'et idi,
Ki yaşardı semâda, yerde değil;
Gökte de tâlib-i hakikat idi,
İştigalâtı sâde yerde değil.
Gökteki hey'eti değil ancak,
Yerde de hey'eti severdi o zât,
Yani cemiyyeti severdi hemân,
Ki umûma bunu mürur-ı zamân
Mutlaka bir gün eyleyip isbât,
En büyük aşinâları zerrât,
En yakın akribası seyyârât.
3
Yalınız fakrda değil, hattâ
O semâhatte de yegâne idi;
Servet-i kitâbhâne idi:
Fakrına bir delil-i bî-hemtâ.
Müteaddid lisana vâkıf idi,
Meclis-ârâ vü nîk-haslet idi,
Mutarasıd, hakîm, a'lem idi,
Cevher-i zâtdan mücessem idi
Belki bir âlem-i Maârif idi.
4
Feylesof u edîb ü şâir idi,
Ne sorulsa, cevaba kadir idi.
Bu kemâlât ile, çok olmuştur
Kuru ekmekle doyduğu demler!
Varı kerrât ile yok olmuştur,
Anı soymuştu yani mücrimler
Kerem-i tab'ı iktizasından,
Esef etmez buna, demezdi fenâ,
Der idi: "Mâlimi eden târâc
Belki benden ziyadedir muhtâc".
Afv ile gösterirdi istignâ,
Bir sitem görse âşinâsından.
…..
…..
5
Müstefid eylemek için gayrı,
Gördüm, eyelrdi nefsini ızrâr,
Yine gördüm de, söylerim tekrar:
Olmadı kimsenin ana hayrı.
Hakk'a makrûn bilip semâvâtı;

Belki hâlâ ziyadedir birden
Anı nefretle yâd eden, heyhat!
Unutup zikr-i hayr-ı emvâtı
Hem esâgır ve hem ekâbirden
Görür olmuştu ta'n ü tevhibât.
Olduğuyçün hemişe zâkir-i Hak,
Cühelâ zannederdi münkir-i Hak.
6
o siyehle beyaz bahsinde
hâlık'a eylemişti emniyyet;
Ta'n ile itiraz bahsinde
Halka vermez idi ehemmiyet.
Muktezâ-yı nizam-ı âlemdir,
Kim olur itirazdan sâlim?
Ezkiyâdan gabi eder nefret,
Humakadan zeki alır ibret.
Cühelânın içinde bir âlim
Ecnebi kaldığı müsellemdir.
Hocanın şimdi gördüğü ta'rîz
Olur âtiîde mutlaka takriz.
7
Hâlini her bilen eder teslim;
Sağ iken, bunda yoktu mânendi;
Döndü mânendine bugün kendi;
Önce nâdirdi, şimdi oldu adm!
Bulmadı matlabı fenâda husûl,
Gerçi bir hayli iştigal etti;
Etmedi arz-ı çehre cânânı,
Ki 'hakikat'tir ism ü unvanı!
Âkıbet âşık irtihal etti,
Ana bulmak için bekada vusûl.
Nâil-i vahdet eylesin Mevlâ!
Sermediyyette görsün isti'lâ!
8
iyi Tahsin veya fenâ tahsin,
Ebeden oldu müfterık Tahsin,
O kadar ilme âşinâ Tahsin,
Ne kadar vasfa müstehik Tahsin.
Ne imiş bir zaman, nedir hâlâ?
O da bir şuledir, sönüp bitmiş.
Bahr-ı bî-intihâ-yı hılkatte.
Bu siyeh perde-i hakikatte
Bir 'hayale'dir oynamış gitmiş,
Eylemiş kahkahayla vâveylâ!
Ne aceb bir sadâ imiş âni!
Şimdi bizce ilelebet fâni!
9
Gördüğüm bir cihân-ı hulyâ mı?
Bu da, yârab! Nedir, hayat mıdır?
ZUlemât-ı şeb-i memat mıdır?
Yoksa rûyâ-yı hâb-ı ukbâ mı?
Dâne-i dest-i inkılâb olmuş,
Öyle bir âlem-i kemâli düşün!
Ne kadar hoştu dünkü mev'ızası!
Taşlar altında şimdi mahfazası!
Dünkü Tahsin Efendi nerde bugün?
İşte, bak, bir avuç türâb olmuş!

Böyle bitmiş kemâl-i zâtîsi,
Ömr-i mâzisi, hâl ü âtîsi!
Bunda vardır fakat kemâlullah;
Gerçi zâhirde hâk-i esmerdir;
Nûr-ı vicdân ile meâlullah
Safha-ı makbere muharrerdir.
Hoca Tahsin olunca dâhil-i hâk,
Söyleriz Rabb-i kânâta ki biz:
Seni bilmiş o, var olup bir dem,
Yok olursa, ne öğrenir âdem?
Aklımız ermiyor, hayâta ki biz:
Edelim mevtin aslını idrâk.
Var mıyız, yok muyuz, neyiz? Meçhul;
Şu kadar var ki rAhmedin me'mûl.
(Tarhan, 1980, s. 55-62).

Şiir: İctihad'da şu notla yayımlanır: "Bu mersiye, bundan kırk sene evvel yazılmış ve *Hafta* mecmuasında neşrolunmuştur. Fakat o zaman sansür bu güzel manzumenin birçok güzel parçalarını tayyetmişti; bu defa bu -şiirin mübdi'i olan Abdülhak Hâmid Beyefendi vaktiyle imha edilen parçaları kardeşlerine kavuşturmuşlardır".

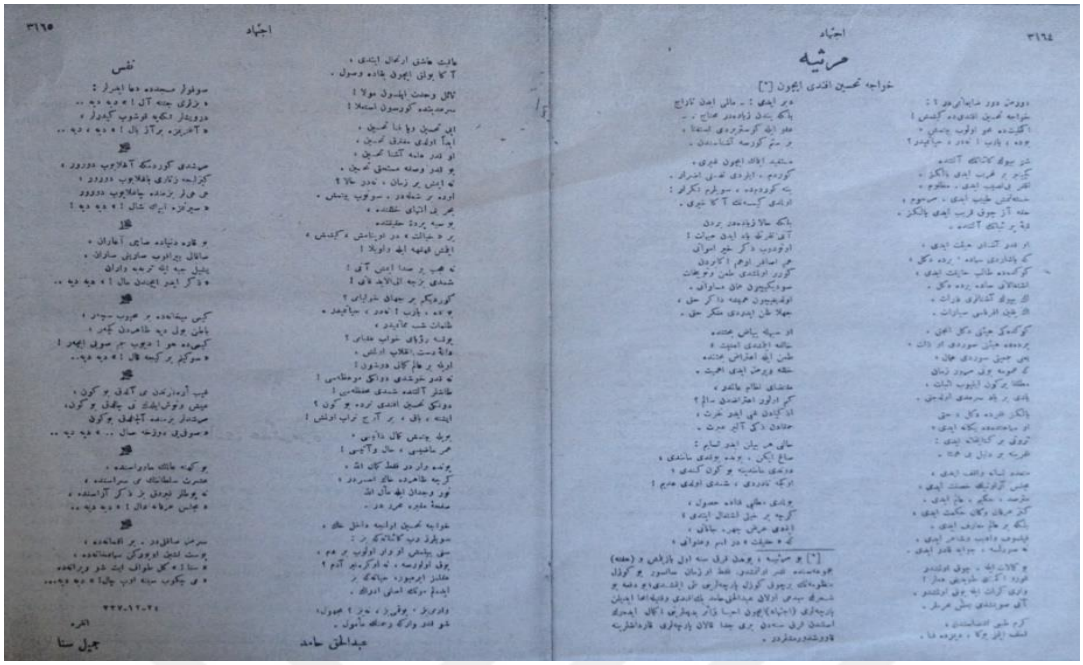

Resim 2.30. İctihad gazetesinde yayınlanan Mersiye şiirinin fotoğrafıdır

Ali Kemâl'in de *Gülşen* mecmuasında yayınlanan *Gazel*'in ilk mısraları da sansürlenir ve noktalı olarak gösterilir (Ali Kemâl, 1302, s. 13).

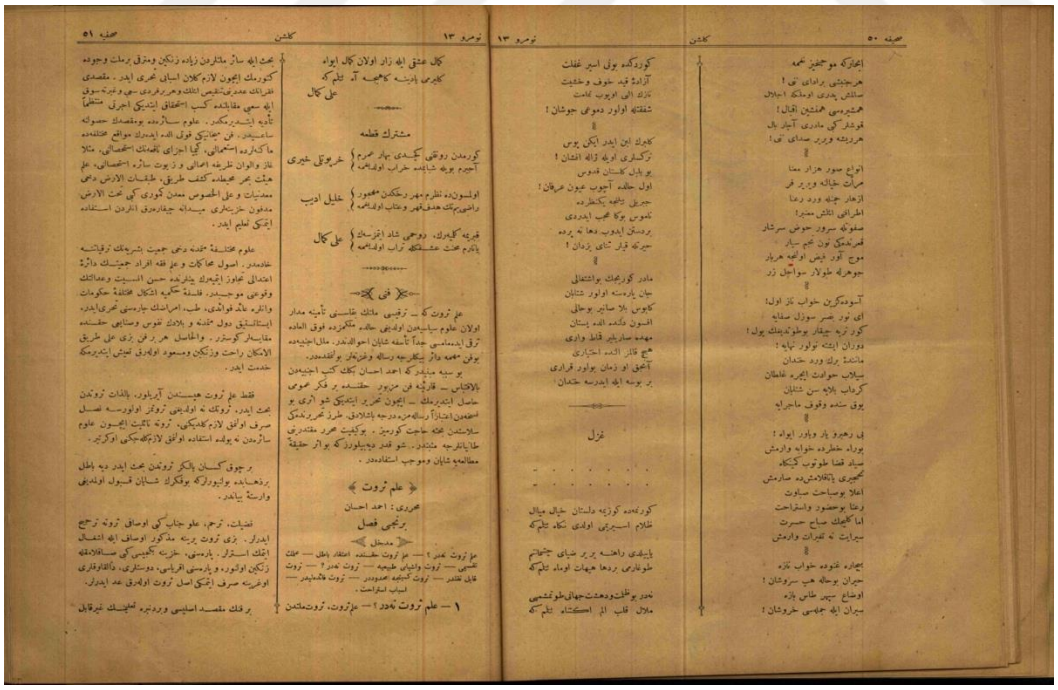

Resim 2.31. Gülşen mecmuasında yayınlanan Ali Kemâl'in Gazel şiirinin fotoğrafıdır

Gazel

…….

…….

Görünmede gözüme dilistân hayâl meyâl
Zalâm-ı esîrin mi oldu nigâh bilmem ki

Yayıldı rahne yer yer ziyâ-i çeşmâtım
Doğar mı bir daha heyhât o mâh bilmem ki

Nedir bu zulmet u dehşet cihânı tutmuş mu
Melâl-i kalb-i elem iktinâh bilmem ki

Kemâl-i aşkı ile zar olan Kemâl eyvâh
Gelir mi yâdına gâhice âh bilmem ki
Ali Kemâl

Ali Ferruh'un yazdığı *Herkesin Bir Revişi Her Revişin Bir Kesi Var* şiiri ve Ali Kemal'in bu şiire yazdığı nazire de sansüre uğrar ve şiirlerde çıkarılan yerlere ancak noktalar koyularak basılabilir.

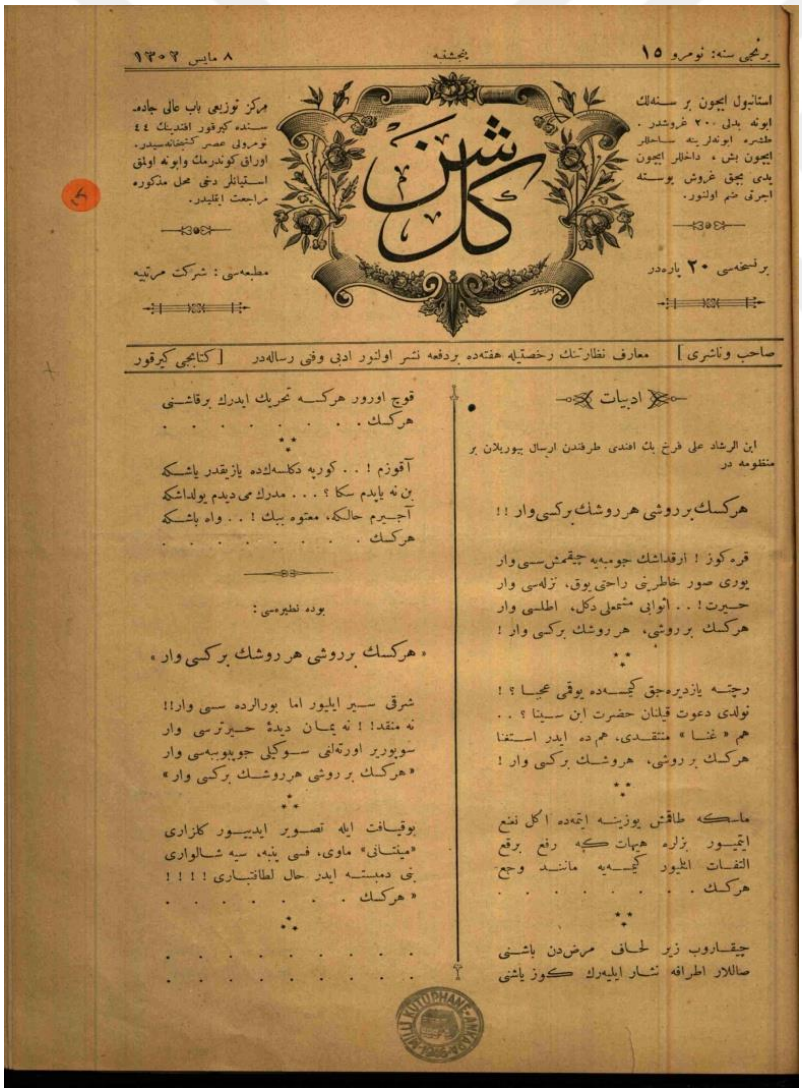

پرنجی سنه: نومرو ۱۵ پنجشنبه ۸ مایس ۱۳۰۲

استانبول ایچون بر سنه‌لك ایونه بدلی ۲۰۰ غروشدر . طشره ایونه‌لرینه سکسانار ایچون بش ، داخلار ایچون یدی بچق غروش یوسته اجرتی ضم اولنور.

مرکز توزیعی باب عالی جاده‌سنده کیرقور افندیلك ٤٤ نومرولی عصر کتبخانه‌سیدر. اوراق کوندرملك وایونه اولمق استیانلر دخی محل مذکوره مراجعت ایتملیدر.

برنجی سی ۲۰ پاره‌در

مطبعه‌سی : شرکت مرتیه

صاحب وناشری] معارف نظارتنك رخصتیله هفته‌ده بردفعه نشر اولنور ادبی وفنی رساله‌در [کتابجی کیرقور

ادبیات

این الرشاد علی فرخ بك افندی طرفندن ارسال بیوریلان بر منظومه در

هرکسك بر روشی هر روشك برکسی وار !!

قره کوز ! ارقداشك جومبه‌یه چیقمش سی وار
یوری صور خاطرینی راحتی بوق، تزلهسی وار
حیرت ! . . آنوانی مشتعل دکل، اطلسی وار
هرکسك بر روشی، هر روشك برکسی وار !

***

رچته یازدیره‌جق کیمسه‌ده یوقی عجبا ؟ !
نولدی دعوت قیلنان حضرت ابن سینا ؟ . .
هم « غنا » منتقدی، هم ده ایدر استفتا
هرکسك بر روشی، هر روشك برکسی وار !

***

ماسکه طاقش یوزینه اتمه‌ده اکل نفع
اتمیور بزاره هیهات که رفع برقع
التفات الطیور کیمسه‌یه مانند وجع
هرکسك . . . . . .

***

چیقاروب زیر لحاف مرض‌دن باشنی
صالار اطرافه نشار ایلیه‌رك کوز یاشنی

قوچ اوروز هرکسه تحریك ایدرك برقاشنی
هرکسك . . . . . .

***

آقوزم ! . . کوریه دکلسه‌ده یازیقدر یاشکه
بن نه یاپدم سکا ؟ . . . مدرك می دیدم یولداشکه
آجیرم حالکه، معتوه بیك ! . . واه یاشکه
هرکسك . . . . . .

بوده نظیره‌سی :

« هرکسك بر روشی هر روشك برکسی وار »

شرق سیر ایلیور اما بورارده سی وار!!
نه منفذ! ! نه یمان دیدهٔ حیرتر سی وار
سویورر اورتهلی سوکیلی جویویه‌سی وار
« هرکسك بر روشی هر روشك برکسی وار »

***

یوقیاف ایله تصویر ایدییور کلزاری
« میتانی » ماوی، فسی یذبه، سیه شالواری
بی دمبشه ایدر حال لطافتباری ! ! ! !
« هرکسك . . . . . .

***

. . . . . .
. . . . . .

Resim 2.32. Ali Ferruh'un yazdığı *Herkesin Bir Revişi Her Revişin Bir Kesi Var* şiiri ve Ali Kemal'in bu şiire yazdığı nazirenin fotoğraflarıdır

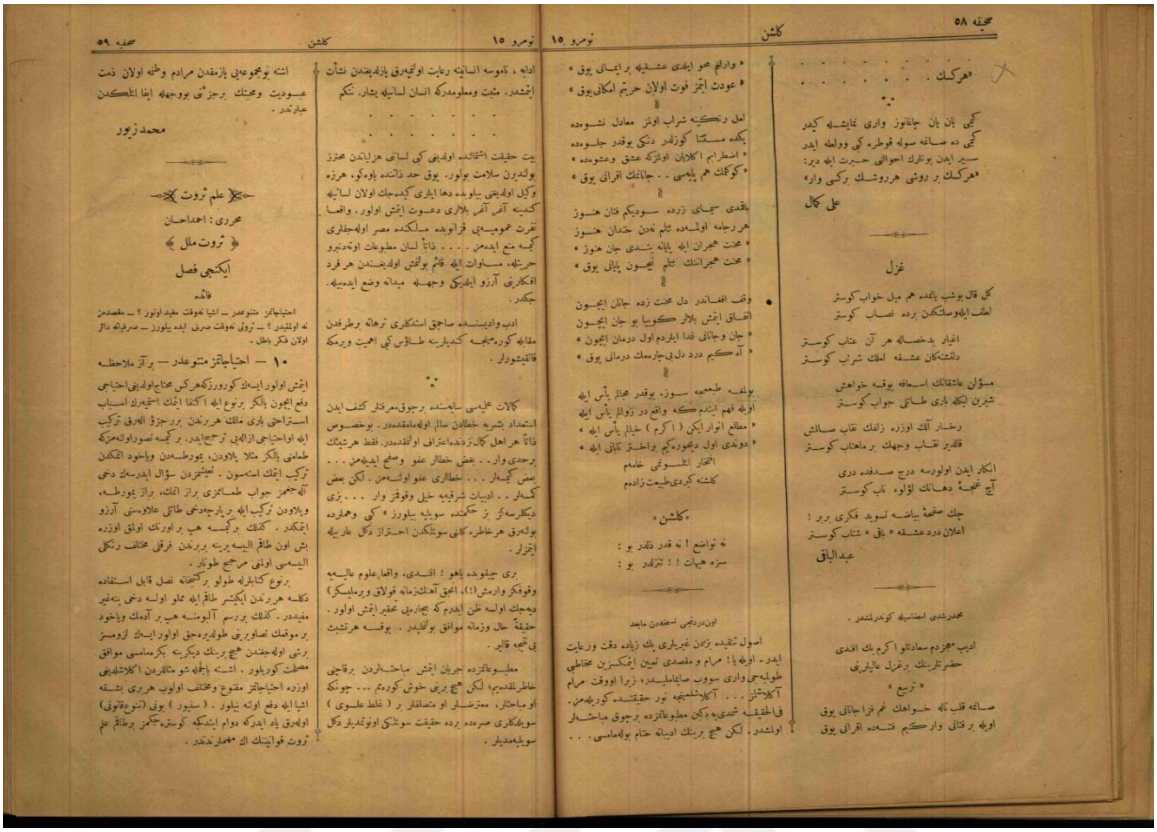

Resim 2.32. (devam) Ali Ferruh'un yazdığı *Herkesin Bir Revişi Her Revişin Bir Kesi Var* şiiri ve Ali Kemal'in bu şiire yazdığı nazirenin fotoğraflarıdır

Sonuç olarak, sansür edilen eserler hakkında verilen her türlü bilginin encümenle yakından ilintili olduğu görülmektedir. Üst makamların, kurula eserleri değerlendireceklerine neye göre dair net bilgi ver(e)meyişi, buna rağmen Matbûât Nizâmnâmesi'nin kılavuz olarak ele alınması, jurnallerden ve korkudan dolayı muzır kelimeler ile muzır neşriyat listelerinin artması, eser incelemelerinin uzun sürmesine sebebiyet verdiği gibi eserde dilin doğru kullanımı, İslâm inancının hurafe ve türrehatlerden arındırılması, bazı destanların ve eserlerin zihinleri bulandırmaması ile Osmanlı geleneğinin gerçeğe uygun yansıtılmasının istenmesi gibi hem olumlu hem de olumsuz tutumlarla eserlerin kaderlerinin belirlendiği görülmektedir. Sansür kurumuna postaneler, gümrükler ve zabtiyeden gelen telgraflarla derdest edilen birçok eserin muzırâtı 'siyaset, adâba ve ahlâka mugayir olma, devlet kurum ve ricallerine kötü söz söyleme, önceden beri yasak olma' gibi gösterilen birçok sebebin sansür kurumunun kriterleri olarak kabul gördüğü aşikârdır. Yapılan araştırma sonucu; sansörlerin okuma yanlışlıkları, jurnaller, sansörlere sürekli tebliğ edilen ikazlar, kişisel kırgınlıklar ve eser müellifin siyasî kimliğinin (Yeni Osmanlı/Jön Türk) olması da eseri muzır olarak değerlendirmede büyük bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Avrupa'ya firarların artması, matbûât üzerindeki baskının artmasına

da sebebiyet verir. Bu yüzden yurt içi ve yurtdışında çıkarılan herhangi bir neşriyatın Tatili ya da ilgası, genellikle neşriyatın siyasîyatla meşgul olması ya da neşriyatla ilgili bir jurnalin var olması ile muzır olarak kabul edilip çıkarılan veya değiştirilen kısımların gizlice basımıyla alâkalı olduğu görülmüştür. Sansür edilen eserler hakkında ele alınan bu durumlar, edebî eserlerde sansürün görünümünü verdiği için önemlidir. Neşriyatta sansür uygulamaları; eserlere basım ve yayın izninin verilmemesi, eserlerin yasaklanması, eserlerden bazı kelime ya da kısımların tayy edilmesi, eser isimlerinin ya da şahıs isimlerinin tahvil veya tashih edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu tür uygulamaların edebî eserler üzerinde de uygulandığı verilen örneklerden de anlaşılmaktadır. Ayrıca tab' u neşir izni almak için gelenlerin çokluğu[9] sansür uygulamalarının edebî cevelanın aksamasına bir engel oluşturmadığı sonucunu vermektedir.

2.2.6. Edebî Münakaşalar ve Bunların Sansüre Yansıması Hakkında

Dönem içerisinde çok fazla edebî münakaşa yaşanır. Münakaşaları önemli yapan hükûmetin bunları yakından takip ve gerektiğinde de müdahale etmesidir. Münakaşalara karışan hükûmetin amacı taraf gürûhunun oluşmasına ve çatışma yaşanmasına engel olmaktır. Ayrıca ülke içinde ve dışında edeben, ahlâken ve saraya dokunmayan bir neşriyat âleminin oluşması amaçlandığı için de neşriyatlar saray erkânı tarafından takip edilir. Siyasî ortamda konuşulamayan birçok konunun edebî zeminde -çoğu zaman ciddi amaçlar dâhilinde- tartışmaya açıldığı görülür. Siyasî düşünce edebiyatta kendi gösterir. Bu tartışmanın beşiğinde de zihniyet değişimi yatmaktadır. Çünkü münakaşaların hemen hemen hepsi eski-yeni çatışmasını taşır ve kalem kavgaları, "I. Meşrûtiyet'in arkasından başlayan 'İstibdad Döneminde Mutlakıyyet'ten ve saraydan yana olan gazete ve gazeteciler arasında yaşan"ır (Karaca, 2008, s. 21). Edebî polemiklerin en çok yaşandığı bu devir, edebiyat tarihi bakımdan çok önemlidir. Malûmat mecmuasında yayımlanan Hasan Âsâf'ın *Burhan-ı Kudret* şiirinde geçen abes-muktebes kelimelerinin kafiye yapılmasıyla Mehmed Tahir bir eleştiri yazısı yazar ve ardından "Kafiye sem' için midir, nazar için midir?" tartışması başlar. Bu münakaşa etrafında eski – yeni taraf gürûhu oluşur. Bu tartışma mecmualarda uzun bir vakit konu olarak yer alır. Çünkü kafiye meselesi ardından H. Nâzım'ın yazdığı 'Şiir nedir?' makalesi yüzünden bir başka münakaşa daha yaşanır (Kolcu, 1993, s. 65-86).

[9] Belgelerle Sansürün Görünümü bölümüne bakınız.

Recâizâde Ekrem, Muallim Nâcî arasında da kafiye meselesi münakaşası olur. Bu tartışmada en önemli etkenlerden biri, Ekrem ile Nâcî'nin yollarının ayrılmasıdır. Batıcılık ve yenilik anlayışını sindirmeden, sorgulamadan kabul eden kişilere tavır koyan Muallim Nâcî'nin hem kırgın gönlüne hem de anlayış olarak kendisine ters istikamette giden Ekrem'e ve onun peyklerine olan kızgınlığı Ekrem'in *Zemzeme*'siyle artar. Çünkü Recâizâde Mahmud Ekrem, *Zemzeme*'nin 3. cildinin önsözünde Muallim Nâcî'nin eserleri üzerinden eski edebiyat anlayışını üstü kapalı olarak hicvetmektedir. Muallim Nâcî de Batıyı savunanları hicvetmek için hem bu esere hem de *Takdir-i Elhân* eserine karşılık vermek *Demdeme*'yi kaleme alır. *Demdeme*'nin öz sözünde şunlar yazılıdır: Ekrem'i kastederek "Mir Müşarün-ileyh bu eserinde kendine mahsus olan şive-i … ile irâd eylediği ta'rizâtın birtakımı bana müteallik şeyler olduğundan mukabeleten biraz söz söylemek lâzım gelmiştir" der. Birkaç satır sonra "Ekrem Bey'in –ne dürlü maksada mebni ise- bu risalede dâhi hakkımda ezhârından çekinmek istemediği tecavüze karşı sükût-ı âcizânede bulunmağı tecvîz edemem"(Muallim Nâcî, 1303, s. 3). Bu iki eser üzerinden münakaşa başlar. Bu münakaşada oluşan Recâizâde ile Nâci tarafları, eski-yeni çatışmasını da temsil ederler. Münakaşa, gittikçe uzayarak içinden çıkılamayacak bir hâl alır. Muallim Nâcî'nin *Demdeme*'de Ekrem'in beyitlerinden birini ahlâka aykırı olduğuna binaen eleştirir ve bu eleştiriyi aşırıya kaçırır. Şair, eleştiriyi devam ettirerek yeni bir nazire daha yazar. Taraflardan biri, zaten takipte olan hükûmetten yardım isteyerek sansür kurulunun devreye girmesini sağlar. Münakaşa *Demdeme*'nin devam neşrinin yasaklanmasıyla sona erer (Tansel, 1953, s. 159-200). Ali Kemâl (2004) bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> "Fazla olarak yine aynı Nâcî Efendi aynı *Demdeme*'de Urfa Mutasarrıfı meşhur Celâl Bey'in Üstâd-ı Ekrem'e hicviye tarzında müzeyyifâne bir nâziresini yazıyordu. O sözler mâzallah öyle bî-edebâne idi ki, gazete sütununa geçmek şöyle dursun, herhangi bir mecliste olursa olsun, ağza alınamazdı. İş bu dereceyi bulunca, Matbûât Müdîriyeti *Demdeme*'nin devâm-ı neşrini men'eyledi. Fakat o cidâl yine başka başka kisvelerde, zeminlerde sürdü." (s. 54).

Ekrem, bu tartışmada daha güçlü konumdadır. Ekrem'in gücü ise, Devlet-i Şûara azası olmasından ileri gelir.

Eski – yeni tartışmasını içeren bir başka edebî münakaşa da Muallim Nâcî ile İzmir'de bulunan Hâlid Ziyâ arasında gerçekleşir. Bu münakaşa da gülen taraf Halid Ziyâ olur ve yazar çevrenin bu münakaşaya olan etki ve tepkisini "İstanbul gençlerinde azîm bir heyecan uyandırdı, bittabi lehime… Ve ben orada her türlü tazyikin altında teneffüs edemeyerek bunalan gençliğe *Hizmet*'in binnisbe serbest sayfalarını açacak bir refik olarak telakki

edildim. Her postada bana tebrik mektupları geliyordu." (Uşaklıgil, 2008, s. 382-383) sözleriyle aktarır.

Şinâsi ve Münif Paşa arasında geçen münakaşa ilginçtir. Münakaşanın çıkışı ve bitişi şu şekilde aktarılmaktadır:

> "Şinâsi'yi oyununu ve gazeteciliğini küçümseyen cümleleri, Münif'i *Tercümân-ı Ahvâl*'in karşısına çıkarır. *Rûznâme* bu sefer de ona hücum etmeğe başlar. 'Ahkâm-ı sulhıyyenin icrâsıyçün şimdiye kadar hiçbir tarafa kapı açılmamış olduğu hâlde bu makule devânin ru'yetine mahsus İngiltere'de bir meclis teşkîl olunmuş olduğu İngiltere gazetesinde muharrer bulunduğu 149 numrolu ruznâmemizde beyan olunmuş ve bu madde için şimdiye kadar hiçbir tarafta kapı açılmamış olduğu tabirinde memâlik-i devlet-i aliyyenin dâhi dâhil ve bu rey ise vâkiin hilâfı olmağla itiraza mail olup ahkâm-ı sulhıyye denilen husûsâtın mehâkim-i şer'iyye ve mecâlis-i kanûniyyede ru'yet olunmakta olduğu *Tercümân-ı Ahvâl*'in 43 numrolu nüshasında muharrer nüshasında muharrer bulunmuş olup bu husus İngiltere gazetesinden istihrac ve rivâyet olunarak işbu gazetenin hiçbir tarafında buna dâir şimdiye kadar kapı açılmamış tâbirinden muradı ise gerek Avrupa ve gerek memâlik-i sâirede her nevi' deâbî ya kütüb-i diniye veyahud kanuniyyeye müracaat ve muvafakatle görülecek idâle-i akliye ile rü'yet ve şahsına göre muameleye mübâderet olunmadığı' Böylece hükümetin çok hassas olduğu dikkatler *Tercümân-ı Ahvâl*'e yöneltilmiş olur. Neticede Münif'in beklediği tepki gelir ve Şinâsi'nin gazetesi 43. Sayıdan itibaren iki haftalığına tatil edilir. Bu hadise, Türk basın tarihine ilk gazete tatili olarak geçer" (Özgül, 2005, s. 136).

1880 yılında Ahmed Midhat'ın Corneille'den tercüme ettiği *Le Cid* adlı tercüme üzerine çıkan 'Klasikler Meselesi ve Tercümeler' için teşvik konuları mecmualarda kendini gösterir ve münakaşaya epey kişi katılır. Hükûmet herkesçe takip edilen ve yorumlanan bu tarz mevzuları pür dikkat inceler. Klasiklerin tercüme meselesi münakaşanın ilerleyen safhasında, yazarlara bizim klasiklerimiz var mıdır, sorusunu da sordurur (İnci, 1988, s. 1-4). Dekadanlık meselesi de münakaşa konuları arasında yer alır. Kemâlpaşa-zâde Said Bey de *Galatat-ı Tercüme* adlı bir eser neşreder ve bunu cüz cüz yayınlar. Kitabın sekizinci cüzü yayınladığında Ahmed Midhat Efendi, aynı adla kaleme aldığı makalesinde yazarın yaptıklarını ve kitabın faydasını sıralamakla beraber, "kelime ve deyimlerin alfabetik sıralanmamasını, verilen açıklamalarda ölçünün zaman zaman aşılmasını eleştirir" (Ahmed Mithad, 2015, s. 21-22). Bunun üzerine bazı yazarlar da neşir hakkında eleştirilerde bulunur. Kemâlpaşa-zâde Said Bey kendini savunur ve *Ahmed Midhat Efendi Hazretlerine Arizadır* mektuplu yazısında, "Galiba zât-ı meali-âyâtlarınca 'klasik' âsârın tercümesi *Cid* nam eseri tercümeten neşir buyurdukları *Hamzanâme*'yi tanzir edivermekten ibaret add buyrulduğundan *İkram-ı Aklam* diye ashab-ı aklamı helva sohbetlerine davet eder gibi o yola davet eylemekten içtinap buyurulmuyor" (Ahmed Midhat, 2015, s. 21-22) sözleri ile eleştirmeye başlar ve yazıda Ahmed Midhat Efendi'nin damadı Mualim Nâcî'ye laf atar. Bu mektuptan sonra Ahmed Midhat Efendi de *Said Beyefendi Hazretlerine Cevap* mektubunu

kaleme alır. Yazıda, *Galatat-ı Tercüme*'nin 14. nüshası hakkındaki fikirlerini belirttikten sonra, detaylı bir şekilde açıklama yaparak, damadını da savunur.

Ahmed Midhat Efendi'nin çıkardığı *Tercümân-ı Hakikat*'te Nâzım Hikmet'in dedesi Nâzım Paşa'nın iki şarkısı yayınlanır. Kemalpaşa-zâde Said de şarkıları Ahmed Midhat Efendi'nin yazdığını düşünerek şarkılardan birine nazire yazar ve *Vakit*'te yayınlanır:

> "Anılsın sürdüğüm zevk ü safa ülfetle, işretle
> Zarar yok kalsam artık matbaamda hüzn ü mihnetle
> Seni zikreylesinler her bilenler nam-i Midhat'le
> Beni yâdedenler yâdeder iffetle, Fıtnat'la".

O vakte kadar, Ahmed Midhat ile Fitnat ismi yan yana kullanmamışken, bu nazireyle bir aşk halka ilan edilir:

> "Bir perşembe günü *Tercümân-ı Hâkikat*'te çıkan iki şarkıya, Ahmed Midhat Efendi'ye ait olduğu zannıyla Said Bey, *Vakit*'te metinlerini aynen verdikten sonra Midhat Efendi'yi kasdederek, 'böyle şarkılar bir âşık ile ma'şûka arasında şâyân-ı teati olduğundan, biz bu şarkılara âcizâne tanzîm ettiğimiz nazîreleri o zeminde tertîb ettik, notuyla yaptığı nazîreleri Cuma günü neşreder. Ahmed Midhat Efendi, Saîd Bey'in kendisini "sarhoşlukla, fuhşiyyâtla, rezâletle" itham ettiğini ileri sürmüş ve bunu bir namus meselesi yaparak Saîd Bey'i karşılaştığı Babıâli Caddesi'nde dövmüş, hadise *Tercümân-ı Hakikat*'te *Said Bey'e Dayak* başlığı ile neşredilmiştir"(Beyhan, 1993, s. 174-175).

Kemalpaşa-zâde Said'in, Ahmed Midhat Efendi'nin açığını ortaya çıkarmak için yazdığı bu dizeler, dayak yemesine sebep olduğu gibi bir gerçeği de ortaya çıkarır. Fakat bir sorun vardır o sırada akraba olan bu iki şair de evlidir ve bu iki şair arasında aşk mektupları gidip gelmektedir. Bu münakaşalar bu gibi şahsî meselelerle derinleşirken Matbûât Müdürlüğü de münakaşanın devam etmesini 26 Mayıs 1879'da resmî bildiri ile engeller. İ..DH.. 833-67043 numaralı evrakta, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Vakit* gazeteleri imtiyaz sahiplerine gerekli uyarı ve tenbihlerde bulunulması' bildirilmektedir. Koloğlu (1987), bildirinin içeriğini vererek, bildiri hakkındaki düşüncelerini şu şekilde sunmaktadır:

> *Tercümân-ı Hakikat* ve *Vakit* gazeteleri arasında edebiyata dair bir vakitten beri cereyan eden tartışmalar hadd-i marufu' aşmış olduğundan bundan böyle bu tartışmaya devam olunmaması yüksek emre dayanılarak tenbih ve ihtar olunduğunu bildiriyordu. 'Hadd-i Maruf" deyimi (bilinen çizgi, kabul edilen sınır) deyimi hayli şaşırtıcıydı. Bu bildirinin altına eklediği notta, *Terüman-ı Hakîkat* karara uyacağını belirttikten sonra soruyordu: Siyasal sorunlardan hiçbiriyle ilgisi olmayıp sırf lisanımıza ait bir sorunu Matbûât idaresinin yasaklaması kırk seneden beri ilk kez vaki olmuştur. Hele hadd-i marufu neden dolayı aşmış olduğu gerçekten meçhulümüzdür. Matbûât âleminde en olumlu tartışmaydı. Lisan-ı resmîyi ilgilendirir bir konudur. Umut ederiz ki, matbûâtın hukukunu bu cihetten sınırlamağa beyle matbûât idaresi hizmet ederek şu resmî ihtarı geri alır." (s. 16).

Mektep dergisinde, Ahmed Midhat Efendi ile Şeyh Vasfi arasında da ‘Lam-elif’ tartışması yaşanır. Bu yüzden 7 Şubat 1896’da *Mektep* dergisi kapatılır. Cenab Şehabeddin’in 17 Nisan 1901 tarihli *Servet-i Fünûn*’da neşredilen *Felsefe-i Evzân* adlı makalesi yüzünden çıkar. 1905’te *Çocuk Bahçesi*’nde Mehmed Emin’in şiirleri üzerinden hece-aruz tartışması tekrardan alevlendiği görülür (Kolcu, 1993, s. 86-114).

MF. TTD 48-115 numaralı 2. evrakta, *İkdam* ile *Tercümân-ı Hakikat* arasında gerçekleşen kafiye hakkındaki konuşmalarının şahsî münakaşaya dönüştüğünü ve bunun üst makamlara bildirildiğine dair bilgiler yazılıdır.

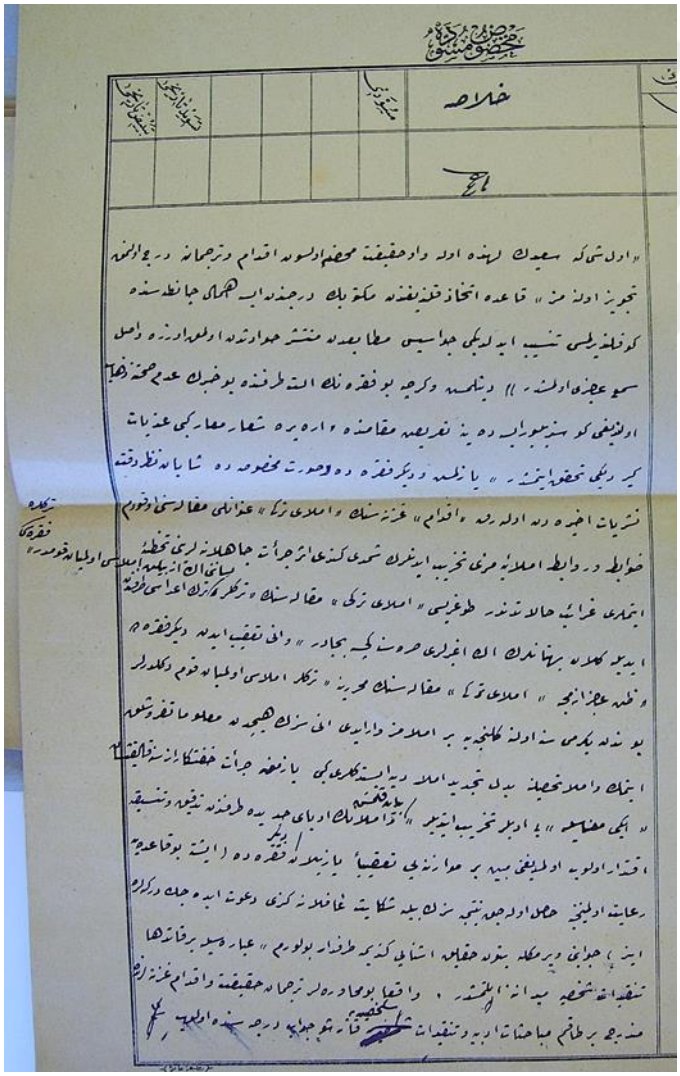

Resim 2.33. MF. TTD 48-115 numaralı 2. evrakın fotoğrafıdır

Ali Kemâl ile Hüseyin Câhid’in tartışmaları *Paris Muhasebeleri* yazı dizisini de kesintiye uğratır:

> "*İkdam*'ın Paris Muhabiri" adıyla *Paris Musâhabeleri* başlığı altında her hafta *İkdam*'a gönderdiği yazıları ile Türk okuyucusuna Batı dünyasını, buradaki sanat ve edebiyat anlayışı ile faaliyetlerini tanıtmaya çalıştı. Yazılarında Edebiyât-ı Cedîde'ye çeşitli ta'rizlerde bulunması üzerine Hüseyin Cahid tarafından *Servet-i Fünûn*'da tenkit edildi ve mektuplarında ele aldığı bazı konuların *Figaro*'dan aktarma olduğu ortaya çıkarıldı. Böylece ikisi arasında daha sonra da devam edecek şiddetli bir çatışma başlamış oldu. Çok rağbet gören ve dört yıl kadar devam eden bu yazı serisi hükümetin yasaklaması sonucunda kesintiye uğradı". (Uzun, s. 405).

Bu münakaşaya Ahmed Râsim de katılır ve "Şirket-i Hayriye'nin 43 numaralı *İkdam* vapuru *Figaro* açıklarında şapa oturdu" yazısı ile de son nokta konar. İ..DH.. 1239-97058 numaralı evrak, 'Paris'de tab olunan *Figaro* nam gazetenin Dersaadet'e duhulünün men edilmesi' hakkındadır.

Gazeteler arasındaki çekişmeler, gazetelerin sansür edilmesine, tatil ettirilmesine ve toplattırılmasına da neden olabilmektedir. Hem Ahmed İhsan Bey hem de Mazhar Bey tarafından yani hem *Sabah* hem de *Tercümân-ı Hakîkat'te Kaptan Grand'ın Çocukları* eser tercüme edilir. Bu tercümeler arasında bir zıtlaşma olmasına sebebiyet verir. Okuyuculardan birinin mektubu bu konu ile alakalıdır. Ahmed Midhat Efendi, *Mürüvvet*'te bu mektubu Mazhar Bey'in değil de Sabah'ta bu romanı tercüme eden Ahmed İhsan Bey'in daha iyi olduğu görüşündeki yazısıyla beraber yayımlanmış olan yazı çıkarılmıştır. Bu yazının çıkarılmasında ise Y.A.HUS. 234-27 numaralı evrakın derkenarına şöyle bir gerekçe not düşülmüştür: "Mazhar Bey bize iyilik etti, roman verdi. Onun aleyhinde söz söylemek ahlâkımıza mugayîrdir. Onun için varakada Mazhar Bey'in aleyhine olan fıkraları çıkarmak lâzımdır" (Demirel, 2007, s. 88). Tercüme edilen "roman hakkında almış olduğunuz balâdaki varakayı aynen dercetmekle beraber Ahmed İhsan Bey'in iktidarı ilmisi ve kuvve-i kalemiyesi, Mazhar Bey'in malûmat ve dirayeti dâhi münker değildir" (Banoğlu, 1960, s. 20). Sansür memurları, geceleyin *Mürüvvet* gazetesinden bu mektup ile bahsi geçen romanın sütununu çizer ve çıkarır. Sabah *Mürüvvet* gazetesinin o kısımları bembeyaz çıktığı için dikkati çok çeker, bu sefer de gazetenin sansür edildiği öğrenilmesin diye gazete toplattırılır. Ahmed Midhat Efendi bu duruma çok kızar:

> "Gazeteden çıkarılan varakanın hiç çıkarılmaksızın intişarı hâlinde halkça ve hükümeti seniyece ne dereceye kadar mucibi ziyan olacak idiyse anın derecesini tayin ve gazeteyi ona göre mücazat matbûât memurları için vazife-i kâfiye olabilecek iken gazetenin iki sütunu beyaz çıkmasına türlü mânalar verileceği derkâr olmaktan nâşi ne kadar münasebetsiz ise polisin gazeteleri toplaması da uygunsuzluğun derecesini arttırmış olacağı aşikârdır ki: bu kadar müessifane suretlere sebebiyet verenler dâhi yalnız sansür memurlarının kabiliyetsizliğidir. Bu ahval, ekseriya bizim de başımıza geliyor. Hiçbir gazetenin gündüzlerde teftiş edildiği olmayıp gece yarısı ve daha sonra çıkarılan birkaç sütunun yeri doldurulmadığından ibka edilse sansürün emrine muhalefet edilmiş oluyor. Çıkarıldığı o sütun beyaz olarak neşrolunsa uygunsuzluk arttırılmış bulunuyor. Ertesi gün gazete hiç neşredilmemek lâzım gelse Babıâlice tahtı mesuliyete alınıyor. Geçence sifahen dâhi arzolunduğu veçhile sansürün şimdiki suretten devlete fayda yerine işte türlü türlü mahzurlar hâsıl oluyor. *Mürüvvet*'ten çıkarılan

> varakanın ne kadar âdi bir şey olduğu manzur u âlileri buyurulmak üzere aynen takdim kılındı. Bunun halkça olan tesiratını izaleye medarı yegâne olmak üzere yarınki *Tercümân-ı Hakikat'*te 'İşte dün *Mürüvvet*'ten çıkarılan varaka şu imiş! Diye dercini istizan edecek ve her gazetenin duçar olabileceği ve bu misüllû mahzurdan dolayı şu işe bir sureti hasene verilmesini bilhassa kendi selâmetim için istirham eylerim" (Banoğlu, 1960: 20-21).

Ahmed Midhat Efendi, böyle bir sebeple gazetesinin yirmi gün boyunca kapatılmasını hiçbir vakit kabul etmeyeceğini dile getirir" (Demirel, 2007, s. 88).

Gazete ve dergi sayfalarında sıklıkla görülen edebî münakaşalar, bir devrin düşünce sistemini aktarmaktadır: Zihniyet değimi ve Garplılaşma. Garplılaşma, siyasî ve edebî değişim ile ortaya çıkan modernitenin kabulü demektir. Hal' edilmekten ürken bir padişah tarafından bu durumun kabul görmeyeceği aşikârdır. Ayrıca Osmanlı'da "hayatın her sahasında bir bakıma icazetli ve izinli bir içtimaî nizam bahis mevzuuydu. Bu çerçeve dışında bir serbestlik sahası içtimaî hayatın hiçbir devresinde bulunmuyordu. Cemiyet kendi dinî siyasî ve içtimaî temel değerlerini korumak ve tartışmaya sokmamak kararındaydı" (Birinci, 2006, s. 343). Bu yüzden Abdülhamid'in vehmiyle çevrilen sarayın, gizli anlamlar yüklenen neşriyatı takip ettirmesi doğal bir refleks olarak ortaya çıkar. Bu vehimli ortamda edebiyattan hatta edebî münakaşalardan bile ürken sarayın bu tavrına yazarlar tarafından bir türlü anlam verilemez. Encümen-i Teftiş ve Muayeneden zaten illallah eden yazar ve çizerlerin zamanla şiddeti artan sansür uygulamalarından boğulmakta olduğu da belirtilir. Zihniyet değişiminin hüküm sürdüğü ve Garplılaşmaya yönelik fikrî ve edebî faaliyetlerin açıkça yürütüldüğü bu dönemde hükûmet, değişimi engellemek için bazı sansür işlerini abartarak sanatçıyı vehme sürükler ve sanatçıda korkunun oluşmasını sağlar (Uşaklıgil, 2008, s. 635). 1901'e kadar süren *Edebiyât-ı Cedîde*'nin yenileri temsil eden bir zihniyet hareketi olduğu ise şu cümlelerden anlaşılmaktadır:

> "Nerede on satırlık bir fıkra basılmak üzere ise bunun en az beşi çıkarılmaya mahkûmdur. Ne için çıkarılmıştır? Bunu hiçbir vakit anlayıp ona göre davranmak, şu on satırın çıkarılabilecek olan beşini yazmamak mümkün olamıyordu. Bu yalnız *Edebiyât-ı Cedîde* yazılarına karşı değil, bütün neşriyat âlemine şamildi; fakat en çok göze batan ve şöhreti, kuvveti arttıkça fikir âleminde, bir gün evvel önüne geçilemeyecek olursa kim bilir ne büyük bir tehlike olacağından kuşkulanan *Edebiyât-ı Cedîde* yazıları hepsinden ziyade sıkıştırıldı; hatta bir gün herkesin şaşkınlıktan ağzını açık bırakan bir kararla bütün manzum yazılar yasak edildi. Ne eski ne yeni tarzda, tek bir satır bir küçük mısra, altında fena bir anlamın gölgesi saklanabilir diye, matbûâtta yer bulamaz oldu. Bu elbette asıl yenilere karşı alınmış bir tedbirdi amma yalnız yenilere tatbiki mümkün olmadığından Fikret'le Cenap'la beraber bütün eski tarzın peyrevleri de kafiyelerini, vezinlerini, artık telleri kopmuş birer saz hükmünde, raflara, toz yığınlarının altında uyumaya bıraktılar. Bu şartlar dairesinde *Edebiyât-ı Cedîde* değil, ne neviden olursa olsun fikir âleminde bir hayatın devamına imkân kalmıyordu" (Uşaklıgil, 2008, s. 814-815).

Edebiyât-ı Cedîde hareketini durdurmak için takip etmekten başka bir önlem almayan saray, Garp ülkelerinde var olan olumsuz bir durumu lehte kullanmaya yönelir. Böylelikle

padişah, Avrupaî takınan veya Avrupalıların modernliklerini savunanlara karşı, Avrupalıların yaptığı sansür örneklerini göstererek modern toplumların ahvâllerini gözler önüne sermeye ve kendi tebaasını modernite sevdasından uzaklaştırmaya çalışır. Edebî münakaşaların devr-i istibdadda olduğunu belirten Ali Kemâl (2004), münakaşalardan hareketle dönemi "Matbûât-ı Osmaniyye böyle şiirleri, mübâhase-i edebiyeleri bu devr-i hürriyette bile görmedi." (s. 77) sözleri ile değerlendirir. Bu değerlendirme, edebiyatçıları tedirgin edecek derecede ciddi bir sansürün edebiyata uygulanmadığını da anlatır. Ayrıca birçok yazar, Abdülhamid dönemindeki gibi hiçbir dönemde, rahat bir edebî münakaşa ortamının oluşmadığından bahsetmektedir. Unutulmamalıdır ki edebî münakaşalar, edebî ortamın rahat olduğunu gösteren farklı ifade davranışlarıdır.

2.2.7. Abdülhamid Dönemi Eserleri Hakkında

Abdülhamid döneminin edebiyatı, farklı mecralarda doğup büyüyen, gelişen, ölen önemli bir edebî devirdir. Dönemin edebiyat eserlerinin çoğunda siyasetin olduğu varsayımından yola çıkılarak yayınların ön kontrole tâbi tutulduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise, edebiyatçıların siyasî tutumudur. Edebiyatçının yaptığı en masum yakınmaları bile siyasî bir önerme olarak değerlendiren iktidar, edebiyatı ve edebiyatçıyı kontrol altında bulundurmak ister; çünkü var olan durumdan hiçbir zaman memnûn olmayan ve hep en iyisini isteyen entelektüel edebiyatçı "her zaman iktidarın korkulu rüyası, heyulasıdır" (Oktay, 2000, s. 275).

Sanatçıların, siyasetin sanata engel olmadığı görüşüne rağmen (Ercilasun, 1998, s. 30-33) Abdülhamid dönemi edebiyatı siyaset ve yasaklarla anılmıştır. Dönemin her eserini değerlendirmek adına ele alınacak müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat II. Abdülhamid döneminin ilk on beş yılında İstanbul'da basılan eserlerin bilgisini verdiği ve Türk edebiyatı tarihine kaynak oluşturduğu için Mizancı Murad'ın hazırladığı *Devr-i Hamîdî Âsârı*[10] önemlidir. Yazar bu eserde, yayınlanan neşriyatı lisan, fünûn, edebiyat, kavanîn u nizâmât ve dinî olarak tasniflemektedir. Sınıflandırılan eserler hakkında detaylı bilgilerin yer aldığı bu kitapta edebiyat bölümü, 93 ile 150 sayfaları arasında gösterilmektedir. Ayrıca eserlerin mündericâtı da yazılarak, okuyucunun basılanlar hakkında kolayca fikir edinebilmesi sağlanmıştır. Basılan eserlerin ön kontrolden geçerek

[10] Bu eserin ön sözü ve ilk üç sayfası eser hakkında örnek olsun diye çalışmanın EKLER kısmında sunulmuştur.

yayınlandığı unutulmamalıdır. Bu yüzden bu eserlerin mündericâtı kısmında yazan açıklamalar, ön kontrolden geçen eserin muhteviyatını göstermesi bakımından önemlidir. Kitapta yer alan mündericat kısmında yazan ifadeler şunlardır: tiyatro, dram, komediye, pandomima, roman, fennî roman, millî roman, hikâye, manzum hikâye-i tiyatro, küçük hikâye, hikâyât, ihtiyarlık ve gençliğe dair hikâye, hikâyât ve letâif, nasâyih ve hikâyât, hikâye-i tarihîye, hikâyeyi edebîye, hikmet ve hikâyât, manzum, gazaliyât ve kasâid, şiir, eş'âr, eş'âr u edebiyat, sanâi'i şiiriye, arûz, ilm-i arûz, ilm-i arûz ve beyân, terci-i bend, divân, manzûmât-ı edebîyye, mübâhis-i edebîye, makalât-ı edebîye, makâlât-ı edebîye ve mütalaât-ı mahsûsa, şuûnât ve edebîye, ulûm-ı edebîye-i Arabîye, mecmua-i eş'âr, mecmua ve eş'âr, edebî mecmua, mekâtib mecmuası, inşâ, inşa ve muharrerât, mesûdât-ı muharrerât, muharrerât, muharrerât-ı edebîye, edebî, edebî ve mezâhib, edebiyat, edebiyat ve saire-i mevâdd-ı nâfia, edebiyat ve hikemîye, ilm-i edeb, ilm-i kavâfî, risâle-i edebîye, risâle-i mevkûte-i latîfe, risâle-i edebîye-i mudhike, kadınlara mahsus risâle-i mevkûte, musavver edebî, edebî ve mütenevvia, münşeât, mektuplar, Fransızca mektup tercümeleri, kavaid-i kitâbet, belâgat-i Osmaniye, kelâm, şarkı, durbûb-ı emsâl, letâif, nikât, usûl-i münâzara, âdâb-ı münâzara, muâhiz-i edebîye, nasâyih, ahlâk ve nasâyih, terbiye ve ahlâk, ahlâkın fezâili, fen ve edebiyat, fenn-i bedaii, tabâyi' ve ahlâk, akvâl u etfâl-i ezkiyâ-yi etfâl, Arab medeniyeti, medh-i padişehi, Reşid Paşa'nın tercüme-i hâl ve bazı âsârı, Kaside-i berdenin şerhi, Âkif Paşa merhumun bazı âsâr-ı edebîyesiyle tercüme-i hâli, müşârünileyhin emsâl-i celîle-i hikemîyeleri, Talim-i hüsn-i hat, Farisî ibarelerin Türkçe mânâlarını mutazammın, *Elhân* adlı kitap hakkında, Ziyâ Paşa'nın *Harabât*-ı hakkında, aşkın kanûn-ı tabiâtından bahis, Franklin nam feylesofun bir mezarda söylenilmek üzere irâd ettiği nutuk, şair-i meşhûr Sabit'in bir manzumesi. Edebiyat eserlerinin mündericâtı kısmında belirtilen bu ifadelere bakıldığında doğrudan siyasetle alâkalı bir mevzuunun olmadığı görülür. Edebî türlerin yanı sıra çeşitli konuları ihtiva eden bu ifadeler, edebiyatın meşgalesinin sanat olduğunu kanıtlar. Yine de bazı edebî eserlerde siyasetin açıktan veya gizliden yer aldığı bilinmektedir. Bu eserler genellikle padişahı veya hükûmeti öven ya da yeren eserler olarak ikiye ayrılır. Öven eserler, geleneğe bağlı olanların; yeren eserler ise "Batılı düşünce ve fikir akımlarıyla az ya da çok iletişime geçmiş" kişilerin (Akpınar, 2014, s. 60) yayınları olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyasî ve edebî tarihe yön veren Jön Türklerin eserleri bu dönemde ön plana çıkarken bu eserlerin mündericatı ekseriyetle Abdülhamîd'i kötüleme ve hicvetme yönündedir. Aynı dönemde eser veren edebî tarihin zirve isimlerinin yer aldığı Edebiyât-ı Cedîde ve

Mutavassıtîn'in eserleri ise Abdülhamîd'i kötülemekten ziyade sanatla, edebî bir üst dil yaratmayla, resmin gölgesini şiire düşürmeyle, hece vezinli tiyatro yaratmayla, mensur şiirin örneklerini vermeyle, 'sone', 'terzerima' gibi Batılı nazım şekillerini kullanmayla, edebiyatın tarihini yazmakla uğraşmaktadırlar. Hatta bu topluluklarda yer alanlardan bazıları, fazla para kazanmak adına erotik yayın furyasında kendini göstermekle meşguldür.

Resim 2.34. Abdülhalim Memduh'un Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniyye'sinin dış kapak fotoğrafıdır

Sanatçı yaşadığı döneme tamamen kayıtsız da kalamaz. Bu yüzden ilk zamanlar düşüncelerini sertçe söyleyen sonradan ılımlı olmayı öğrenen edebiyatçılar da vardır (Özgül, 2008b, s. 60-61). Döneme kayıtsız kalamayan edebiyatçılar en azından bir iki eserinde istibdadı ve Abdülhamîd'i konu eder. Yaşadığı dönemin ahvâli hakkındaki masum yakınmalar bile jurnal belâsını üzerine çektiğinden edebiyatçı bunu ifade edebilmenin farklı bir yolunu arar ve çareyi satır aralarında düşüncelerini sunmada bulur. Böylelikle satır arasını okuyabilen, gizlenen şifreyi çözebilen, her yazılandan farklı bir mânâ çıkarabilen ciddi bir okur kitlesi oluşur. Örneğin okur, 'Mir'at' kelimesini ayna olarak değil, Şehzâde Murad olarak okumaktadır. Edebiyatçının ahvâli ve halkın edebiyata olan dikkati, *Gayret* gazetesinde "Garib Bir Terakki" (Gayret, 1301, s. 11-12) başlığı altında anlatılmaktadır:

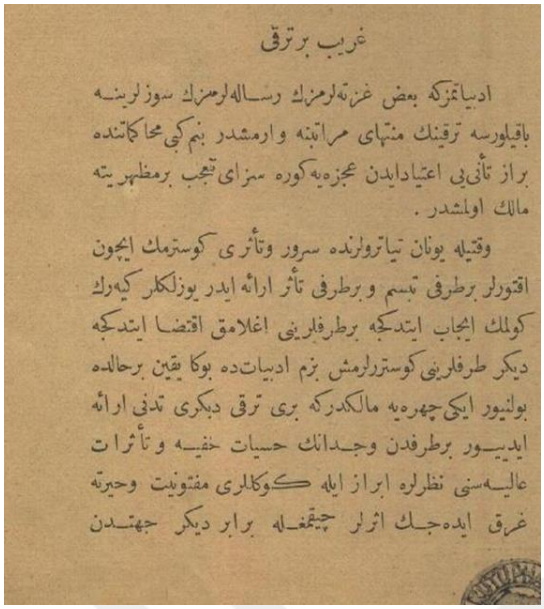

غريب بر ترقى

ادبياتمزكه بعض غزته‌لرمزك رساله‌لرمزك سوزلرينه باقيلورسه ترقينك منتهاى مراتبنه وارمشدر بنم كبى محاكاتنده براز تأنى بى اعتيادايدن عجزه‌يه كوره سزاى تعجب برمظهريته مالك اولمشدر .

وقتيله يونان تياترولرنده سرور وتأثرى كوسترمك ايچون اقتورلر برطرفى تبسم و برطرفى تأثر ارائه ايدر يوزلكلر كيه‌رك كولمك ايجاب ايتدكجه برطرفلرينى اغلامق اقتضا ايتدكجه ديكر طرفلرينى كوسترلرمش بزم ادبيات‌ده بوكا يقين برحالده بولنيور ايكى چهره‌يه مالكدركه برى ترقى ديكرى تدنى ارائه ايديبور برطرفدن وجدانك حسيات خفيه و تأثرات عاليه‌سنى نظرلره ابراز ايله كوكللرى مفتونيت وحيرته غرق ايده‌جك اثرلر چيقمه‌له برابر ديكر جهتدن

Resim 2.35. “Garib Bir Terakki” yazısına ait bir fotoğrafıdır

> “[…] Vaktiyle Yunan tiyatrolarında sürur ve teessürü göstermek için aktörler bir tarafı tebessüm ve bir tarafı teessür irâe eder. Yüzlükler giyerek, gülmek icab ettikçe bir taraflarını; ağlamak iktiza ettikçe diğer taraflarını gösterirlermiş. Bizim edebiyat da buna yakın bir hâlde bulunuyor. İki çehreye mâliktir ki biri terakki, diğeri tedenni irâe ediyor. Bir taraftan vicdanın hissiyât-ı hafiye ve tessürât-ı âliyyesini nazarlara ibrâz ile gönülleri meftûniyet ve hayrete gark edecek eserler çıkmakla beraber, diğer cihetten bin yıllık köhne mazmunlardan ibaret gazeteler kasideler, filanlar neşrolunur. Halk ise ikisini de mütalâa eyliyor. Bu hâlin devamı elbette kabul olamaz. Hiç şüphe yoktur ki efkâr-ı umûmiye bir noktada ictimâ edecektir, fakat o noktanın tayini bazılarınca müşkül görünürmüş. Bence ise pek kolaydır. Bir kere zamanın efkâr-ı umûmiyesini göz önüne alalım, meyelân-ı milleti düşünelim! Bugün hiçbir kimse yoktur ki terakkinin ehemmiyetini takdir ile hâlde tavakkuf etmeyerek daima ileri gitmek esbâbını istihzâr eylemek lüzûmunu teslim etmesin. Bu delâlet eder ki her şeyde olduğu gibi, edebiyatta dâhi halkımız taharrî-i hakikatla iştigal ederek, o gazellerin, kasidelerin isbâtına vücudlarından büyük delil olmayan fenalığı nazarlara çarpa çarpa kendilerine bittabî nefret peydâ eyleyerek edebiyat-ı sahîhaya bir meyl-i umûmî görülecektir”.

Padişah ise, parayla yanına çektiği şair ve yazarlara kendisini övdürerek halkın gözündeki makamını daha da yüceltmeye çalışır. Padişahı öven eserlerin büyük bir çoğunluğunu, padişahın cülûsuna tekabül eden sene-yi devriyeler ile padişahtan lütuf ve ihsan bekleyenlerin eserleri oluşturmaktadır. Edebiyatçılardan bazıları bir eserinde padişahı övüp yüceltirken başka bir eserinde yerip eleştirmesi zamana ve şartlara göre değişen olgularla veya bir çıkar ya da ihtiyacın hâsıl olmasıyla ancak açıklanabilir. Abdülhak Hâmid de bu kişilerden biridir ve padişahı öven bir kasidesi vardır. Abdülhak Hâmid, eserlerinde doğrudan doğruya padişahı hedef alan ne bir mısra ne de bir satır yazar. Ama bazı yazarlara göre, şair eserlerinde en çok padişahı hedef alarak, eleştirir (Safi, 2009, s. 1907-1908) ve dönem şikâyetlerini satır aralarında okuyucuya sunar:

> “Nâmık Kemâl’in hayranı, Sezâî’nin dostu olan, istibdad aleyhinde –açıkça Türkiye’yi zikretmemesine rağmen- birkaç eser meydana getirmiş bulunan, mektuplarında yer yer istibdaddan şikâyet eden

Abdülhak Hâmid; Sultan Abdülhamid'in ellinci doğum yıldönümünde padişahı öven bir manzume yazmıştır. 'Mamafih Nâmık Kemâl'in Sultan Hamid hakkında bilinenlerden başka sitayişli sözleri de vardır. Hele Ebüzziyâ Tevfik'in kaleminden çıkmış bu mahiyetteki yazıları, müstakil bir risâle teşkil edecek kadar çoktur" (Bilgegil,1976, s. 157).

Padişahı doğrudan eleştirmeyen Hamid, *Hürriyet Neşîdesi*'nde II. Abdülhamid dönemine atıfta bulunur. Hürriyet'ten önce vatanın kanını içerek sarhoş olanların artık hükümlerinin kalmadığından bahseder (Safi, 2009, s. 1917). *İkinci Neşîde-i Hürriyet't*e de benzer bir durumdan bahsedilir. "Hyde Park'tan Geçerken" adlı şiirinde ise satır aralarında gizlenen bir hürriyet düşüncesi yer almaktadır (Özgül, 2008a, s. 193-194).

Nâmık Kemâl, himâyesinden ve lütuflarından her zaman memnûn olduğu padişahı mektuplarında, kasidelerinde devamlı över. Bâlâ rütbesini alan şairin o sevinçle padişahı yüceltir:

"Ne kadar mümkün ise himmetin a'lâ olsun

Milletin rütbesi ahdinde du-bâlâ olsun" (Tansel, 1973, s. XVII- XVIII). Şahsî sevincini anlattığı bu şiirin yanı sıra şairin, bazı eserlerinin ön kontrolden geçebilmesi için edebiyatçıların küçük oyununu yani eser başına padişahı öven şiirler yazdığı da bilinmektedir. Nâmık Kemâl, *Osmanlı Tarihi* kitabın başına koyduğu Abdülhamîd'i öven şiiri bu durumu örnekler:

"Senâ-vü hamd o sultan-ı cihan-ârâ-ya şâyandır.
Ki, her vak'a nizamül adline bir başka bürhandır.
Tevarihi cihanın mekteb-i ibretde her bahsi,
Fünün-i hikmetinden bir mükemmel ders-i irfandır.
Resul-i erkeme şâyestedir enva-ı teslimât
Ki, şehrâb-ı selamet şer'i pâkinden nümayândır;
Mukaddes hulk-ı rabbânisine mevlâ senâhandır.
Hüdâ razıdır elbet mahremân-ı bezm-i feyzinden
Kimi âl-i mutahhardır, kimi esahâb-ı rıdvandır;
Cihanın nısfını gark ettiler envar-ı imana,
O ferr ü tâb hâlâ hire-bahş-i ehl-i hüsrandır.
Duası hazreti sultan Hamidin farzdır, zira,
Hilâfet mesnedinde muktedâ'yı ehl-i imandır.
Hüda bir rütbe mamur eylemesin, devrinde kim mülkü
Desinler: şimdi dünya cennet-i adn ile yeksandır" (Kutay, 1961, s. 8804).

Padişahın himayesinde olan Nâmık Kemâl, padişahı eleştirse de ona saygıda kusur etmez ve onun lütuflarından bol bol yararlanır. Şairin padişahı yücelten başka bir şiiri de şudur:

"Sad hamd o hüda-yı lâyezâle
Kim, kudret-i hakim-i cihandır.

Tarih-i Tahavvülât-ı kevnin
Her bahsi kemâline nişandır.
Sad telsiye fahr-i kâinata
Kim, zübde-i hükm-i kün-fekândır.
Şer'indeki rahmet ü adalet
Hakdan bize hüccet-i emândır.
Ashâbına, Âl'ine demâdem
Sad tarziye vird ü arifândır.
Kim, her biri evc-i ihtidâda
Bir sabite-i ziyâ feşândır.
Her lâhza dua-i padişahî
İhlâs ile ziver-i zebandır.
İkbal ü kemâl ile denilsin
Eyyamına: zînet-i cihandır" (Menemenlizâde Rifat, y.y., s. 214-215).

Münif Paşa, '*Kasîde Der-Sitâyiş-i Sultan-ı Zaman Hazret-i Abdülhamid Hân-ı Sânî*' adlı kasidesi gibi ayrıca Abdülhamid'in padişah olarak seçilmesinde Tanrı'nın bir arzusu ve onu halka hayırlı kılmasından dolayı olduğunu anlatan beyitler de konuya örnek teşkil eder:

"Halkın murâdı hazret-i Sultan Murâd idi
Hakk'ın murâdı hazret-i Abdülhamid imiş
Her işte mülk ü millet için hayrı mahz olan
Elbette mâ-yürâd değil mâ-yürîd imiş" (Özgül, 2005, s. 241-243 ve 266)

Abdülhamid döneminden sonra da Abdülhamîd'i öven şiirler yazılır. Buna Abdülhamid'den sonra gelen yönetimlerin yaptığı istibdad etkili olur. Örneğin İttihatçıların uyguladığı istibdaddan yakınan Rıza Tevfik[11], Sultan Abdülhamid dönemini özlemle arar ve bunu *Sultan Abdülhamid Han'ın Rûhâniyetinden İstimdâd* adlı şiirine yansıtır:

Nerdesin, şevketli Sultan Hamid Han,
Feryadım varır mı bârigâhına?
Ölüm uykusundan br lâhza uyan,
Şu nankör… bak günahına!

Tarihler ismini andığı zaman,
Sana hak verecek, hey koca Sultan;
Bizdik utanmadan iftira atan
Asrın en siyasî Padişahına!

Divane sen değil, meğer bizmişiz!
Bir çürük ipliğe hülya dizmişiz!
Sade deli değil, edepsizmişiz!
Tükürdük atalar kalbigâhına.

Sonra, cinsi bozuk, ahlâkı fena,
Bir sürü türedi, girdi meydana..
Nerden çıktı bunca veled-i zina?
Yuh olsun bunların ham ervahına!

[11] Hem Abdülhamid dönemi yönetimini hem de sonraki hükûmet yönetimini gören ve başta padişahı eleştirmeleri sonra da övmeleri sebebiyle Rıza Tevfik ve Süleyman Nâzif'in şiirleri örnek olarak burada gösterilmiştir.

Rıza Tevfik" (Tahsin Paşa, 2008, s. 204).

Süleyman Nâzif de "1897'de Paris'te 'Meşveret' gazetesinde istibdad aleyhinde yazılar neşreder" (Göçgün, 2010, s. 3). Bu yüzden de sürgüne gönderilir. Buna rağmen, Abdülhamid sonrası dönem daha sıkıntılı geçer ve Abdülhamid dönemini mumla arar:

"Padişahım gelmemişken yâde biz,
İşte geldik senden istimdada biz,
Öldürürler başlasak feryâda biz,
Hasret olduk eski istibdada biz" (Yücebaş, 1978, s. 113).

Abdülhamid, birçok şiirde cahil olarak hicvedilse de "Abdülhamîd'i bir vesile ile konu alan romanların hemen hepsinde onun kültürlü, okuyan bir devlet adamı olduğu, yurt ve dünya siyasetini, edebiyatını yakından takip ettiği gerçeği" özellikle vurgulanmaktadır (Akpınar, 2014, s. 203).

Abdülhamid döneminde padişahı ve hükûmeti öven eserlerden ziyade şikâyet edip eleştiren eserler bulunmaktadır. Bu dönemde padişahı ve hükûmeti en çok hicvedenlerin başında Şair Eşref gelmektedir. Şairin gözü pek oluşu ve söylediği şiirler çevresindekiler tarafından çok sevildiği için Şair Eşref'e hayran olan büyük bir kitle mevcuttur. Şair Eşref, padişah için: "Yerin yurdun yıkılsın, memleketsiz bir hükümdâr ol' dediği zaman, Abdülhamid'in hal' edildiğini duymuş kadar memnûn" olanlar (Yücebaş, 1978, s. 52) şairi niçin sevdiklerini açıkça da beyan ederler. Bunun yanı sıra hicivleri sebebiyle şair, birkaç kez tazyike marûz kalır. Hafiyelik teşkilâtını hicvettiği şiiri, ünlü hicviyelerindendir. Bu şiirin Abdülhamid'in kulağına gitmemesi imkânsızdır:

"Tefrika saldın meyanı millete şol rütbe kim
Alet etmekte seni ağraza dostun, düşmenin!
Padişahım! Verme beyhude hafiye aylığı!
Hasbedeb lillâh millet hep hafiyendir senin!" (İrtem, 2001, s. 77).

Haksız olarak hapishanede geçirdiği söylenen bir yıl on gün sonunda evine dönen Şair Eşref:

"Çektiğim cevr ü cefânın sebebinden sorma,
Deme kim: - Bâdıhavâ menkabe dellâlı budur!
Habs ile, nefy ile, işkence ile ömrü geçer,
İşte Türkiye'de şair olanın hâli budur!"

der ve Abdülhamîd'i yine hicveder:

"Abdülhamid bahsi ise bambaşkadır. Çünkü bazı sade-dilânın zannettiği gibi kafeste bir kuş olmayıp Yıldız'da bir baykuştur. Gıdası da erbâb-ı zekâdır […]
Ey pâdişâh-ı âlem, düşman mısın zekâya?
Erbâb-ı iktidarı gördün mü saldırırsın;
Asrında kaldı millet üstadsız, kitabsız,

Havf eylerim yakında Kur'ân'ı kaldırırsın" (Eşref, 2006, s. 53).

Şair Eşref, hicivlerini söyleyemediği İstanbul'dan önce Mısır'a, sonra Avrupa'ya göçer. Gittiği yerlerde hicivlerine devam eder ve neşriyat çıkarmakla uğraşır. Şairin "*Hasbıhal, Şah ve Padişah, Deccal*" gibi eserleri hicivlerinin yer aldığı eserleridir. 1904'te Mısır'a giden Şair Eşref şu dizelerle ahvâlini anlatmaktadır:

"Eylemek âmâlimiz rûh-ı Resûllâh'ı şâd
Yıldız'a karşı Mısır'da Türklerin Hassan'ıyız
Eşrefâ olsak acb mi kûy-ı gurbette melûl
Padişahın zulm u istibdadının kurbanıyız." (Eşref, 2006, s. 120).

Şairin şu mısraları Ahmed Râsim'in şapka jurnalini de hatırlatır:

"Surete etme nazar, sirete bak ârif isen,
Cam gibi cevher-i imân da nümâyan olmaz.
İtikadımca benim Avrupa'da bir âlem,
Şapka giymekle gâvur, fesle Müslüman olmaz" (Yücebaş, 1978, s. 10).

Şair Eşref, Sultan Abdülhamid tarafından sırf yeni göreve tayin edilen Ahmed Midhat Efendi'yi de eleştirir. Çünkü Abdülhamîd'i sevmeyenler, Abdülhamid'in verdiklerini kabul etmeye bile tahammül edememekte ve kabul edenleri de hoş karşılamamaktadırlar:

"Hükmünde bizler daha hayran olduk demekten,
Bu ne hatâ, ne ayıp, ne de en küçük günâh.
Ölmüş eşek, at, katır etlerini yemekten,
Anırır, çifte atar, kişner olduk Mâşaallah!" (Yücebaş, 1978, s. 12).

Padişaha yalakalık edenleri gören şair, bu kişileri de şiirleriyle hicveder:

"Ne ekâbir, ne ricâlde, ne de bizde var huzur,
Künyemiz yoksa da âyan ile meb'usta bizim,
Onların bâb-ı sarayda,…. ken anası
Anamız ağladı sürgün ile mahpusta bizim

Pâdişâhım yap bana da bir konak;
Şu Boğaz'da, kimseden eksik miyim?
Bir hanım sultan da ihsan eyle kim,
Eşref oldumsa eşek de …. miyim?

Edeyim bir iki yıl şöyle rahat,
Sadrıâzam, şuraya git! Demesin.
Yerimi söylemesin sultana da,
Ki, unutsun o da bir bok yemesin!...

İmam sordu musallada yatandan,
Cemaat hep yalan şâhitlik etti.
Dedim içten, kizipte, bîhâyâ da
Sen üstâddın, sana şâkirtlik etti.

Durup şöyle o musallada garip mâsum idi.
Doğru hâl ile it, geldi; köpek gitti herif.
Ben imam olsa idim şöyle verirdim telkini:
Edemem hâlini, ecdâdını ….sem târif.

Koydular cümle musallaya tutup bir ölüyü,
Hoca sordu cemaate: - Bu nasıl insan idi?
El gibi Allah'a karşı ne yalan söyleyeyim:
Hocanın yok şerefinden, şerefi noksan idi." (Eşref, 2006, s. 387-388; Yücebaş, 1978, s. 22).

1908 tarihli Mısır basması olduğu tahmin edilen, matbaa adı yer almayan ve muhtemelen kaçak baskı olan *Hasbıhal* tamamen II. Abdülhamid aleyhindedir ve kitabın kapağında yer alan beyit şairin asıl isteğinin padişahın ölümü olduğuyla alâkalıdır:

"İyd ederler birleşip Ahmed, Bohor, Kosti, Agop
Kal'alardan hangi gün patlasa yüz bir pare top
Şimdiki nesil vaktiyle bir padişah öldü veya hal' edildi mi yenisinin tahta çıkması üzerine yüz bir pare top atıldığını belki bilmez. Bilse de yukarıdaki beyitte yine bir güzellik görmez. Haklıdır. 'Agop'a 'top'a kafiye yapmaktan ve hicvettiği adamın ölümünü isteyip bu ölümün her dindeki ve ırktaki cemaatleri memnûn edeceğini anlamaktan ibaret basbayağı bir söz" (Yücebaş, 1978, s. 46).

Mısır'da tab ettiği *Deccal*'in kitap kapağında yer alan:

"Budur adl-i ilahî pâyîdar olamaz zâlim /Gelir elbette galib birtakım cellâda 'Deccal'im" dizeleri ile başlayan şairin hicivlerden padişahın da haberi olur ve kitabın ismi muzır listelere yazılır. Şair Eşref'in *Şâh ve Pâdişâh* kitabının dış kapağında yer alan

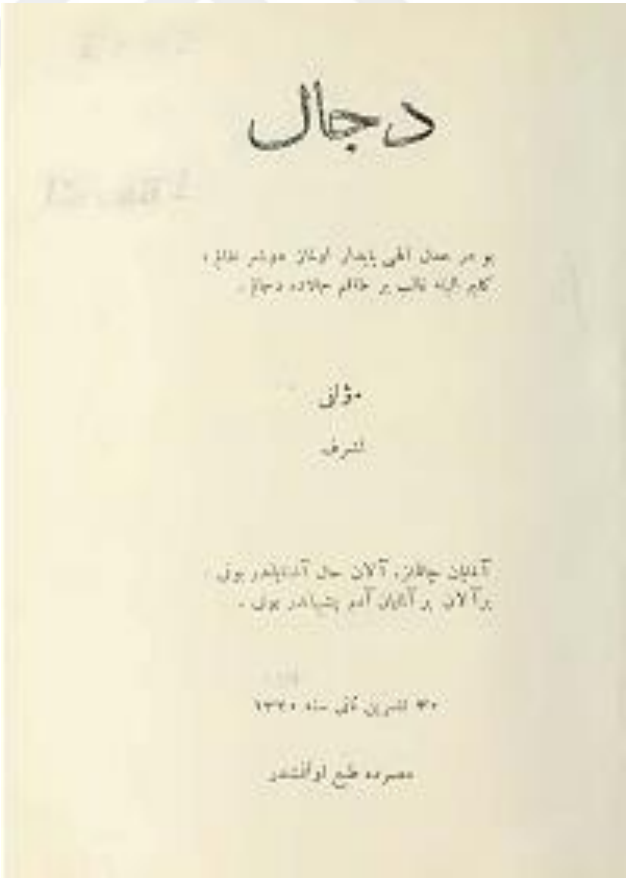

Resim 2.36. *Deccal* kitabının fotoğrafıdır

"Okurken pek kusûra bakma ey zât-ı kerem-mu'tad / Eder sehv-i mürettibden bu 'şâh-ı pâdişâh' feryâd" beytinin ardından kitapta geçen şu kıt'alar dikkat çeker:

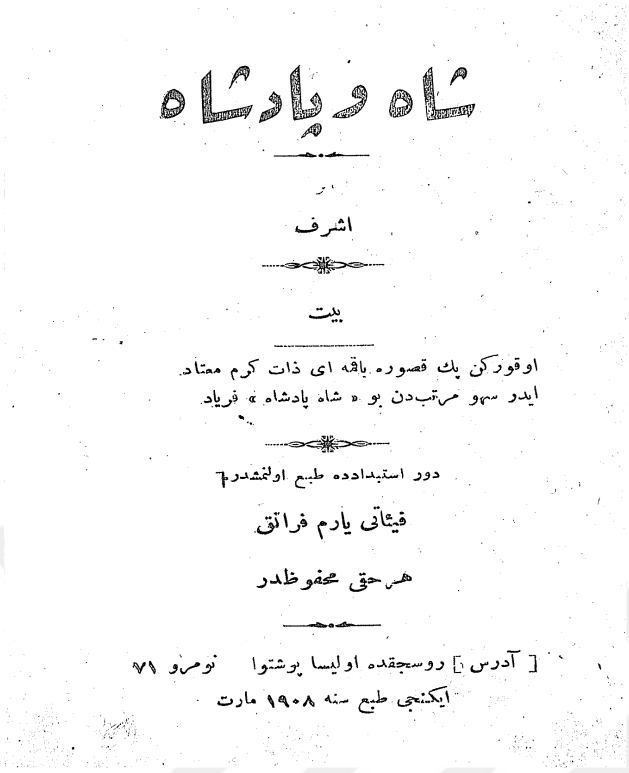
شاه و پادشاه

اشرف

بیت

اوقورکن پك قصوره باقه ای ذات کرم معتاد
ایدر سهو مرتبدن بو « شاه پادشاه » فریاد

دور استبدادده طبع اولنشدر

فیتاتی یادم فراتق

هر حقی محفوظدر

[آدرس] روسچقده اولیسا پوشتوا نومرو ۷۱

ایکنجی طبع سنه ۱۹۰۸ مارت

Resim 2.37. *Şâh ve Pâdişâh* kitabının fotoğrafıdır

"Ahali memleketlerce becayiş oldu menfiyen!
Görenler Arnavutluk zanneder şimdi Lâzistanı!
Sürüldü oldu İstanbullular Kastamonu halkı!
Bugün İzmirlilerce oldu Bitlis belde-i sani!

Bu tebdil-i mekânın ardı gelmez böyle saymakla,
Değişmiştir hulâsa her mahallin eski sükkânı!
Uzun müddet, ne hacet, ilim ve fen tahsili mektepte!
Sürülmek çün vatanda bellemek kâfi Gülistanı!

Bihakkı ismi âzam başka tahkikata hacet yok!
Eder bir tek hafiye jurnalı insanı Havranî
Asa elde ahali-i memlik cümleten seyyah!
Ederler âtiyen hicret için gûya bu idmanı!" (Eşref, 2006, s. 218).

Avrupa'da iken sarayın kendisine dönmesi için yaptığı teklifleri can korkusuyla kabul etmeyen şair, II. Meşrûtiyet'in ilanına kadar Avrupa'da kalır.

Mehmed Âkif, Şair Eşref'i Abdülhamîd'i hicvettiği için sever ve şairin şu kıtasını çok beğenir:

"Besmele gûş eyliyen Şeytan gibi,
Korkuyorsun 'Höt!' dese bir ecnebî.
Pâdişâhım öyle alçaksın ki sen,
İzzet-i nefsin Arap İzzet gibi!" (Eşref, 2006, s. 52; Yücebaş, 1978, s. 5).

Mehmed Âkif, Abdülhamîd ve yönetimini şiirlerinde eleştiren bir başka şairdir. Şair, jurnal ya da muzır evrak bulundu diye sürgüne gönderilenler için şu mısraları yazar:

> "Beş on herif yapışıp bir fakirin ellerine,
> Sürüklüyor; öteden bir kadın diyor: Bırakın!
> Kocam ne yaptı? Ne cürmü var, bigünah adamın?
> Acıklı, göğsü sakat, koyverin, didiklemeyin;
>
> Günahtır etmeyin oğlum, ayıptır eylemeyin.
> "Efendi" kim, o ne bilsin? Bilirse hem ne çıkar?
> Kilercisiyle uzaktan biraz hısımlığı var.
> Geçende komşuyu görmüş, demiş; "Selâm söyle."
> Demek alınmayacak Tanrının selâmı bile!
> (Mehmed Akif, İstibdad)" (Kudret, 1977, s. 48-49).

Bir jurnal sonrası Tevfik Fikret'in evi polisler tarafından gözetlenir. Şair, bu durumdan rahatsız olur. Gözetlemelerin devam ettiği bir gün denizin üzerine ağır bir sis çöker, akşama kadar da üzerinden kalkmaz. Bu durum Tevfik Fikret'in içindeki kesafeti ortaya çıkarır. Şair, *Sis* şiirini kaleme alır. Dönemin özelliklerini 'sis' imajıyla okuyucusuna sunan (Kolcu, 2005, s. 72; Kaplan, 1973, s. 58) şair, şiirde alegorik olarak o günkü İstanbul'un hâlini tasvir eder ve istibdadın bir sis gibi şiirleri ile ruhunun üzerine çöküp kaldığını okuyucuya hissettirir. Tevfik Fikret, bu şiirinde İstanbul üzerine çöken baskıcı anlayışa karşı haykırışını dile getirir (Nigâr, 1942, s. 44-45). *Sis,* II. Abdülhamid siyasetini gizlice eleştiren bir şiirdir. Tevfik Fikret, fikirlerini üstü kapalı olarak yansıtan ve dönemi eleştiren önemli şiirler yazar: *Rücû*, *Ey Gençlik*, *Doksan Beşe Doğru*, *Mâzi – Âti*. Tevfik Fikret'in *Bir Lâhza-i Teahhur* adlı şiirine ise, farklı bir açıdan bakılmalıdır. Çünkü bu şiirini, Abdülhamîd'e düzenlenen bir suikastın başarısızlığına hayıflanmak için kaleme alınmıştır. Birçok kimse gibi Fikret de özgürlüğün ancak Abdülhamid'den sonra geleceğine inananlardandır. Bu yüzden padişaha düzenlenen suikastı şiiriyle desteklemektedir:

> "Kurtuldu, hakkıdır, alacak şimdi intikam;
> Lâkin unutmasın şunu târih-i süflekâm:
> Bir kavmi çiğnemekle bugün eğlenen denî
> Bir lâhza-i teahhura medyun bu keyfini" (Nigâr, 1942, s. 43).

Hersekli Arif Hikmet, II. Abdülhamid dönemini anlattığı beytinde sevilmeyen, zamanı ve dünyayı tahrip eden padişahtan kurtarıcı olarak görülen yeni yönetimlerde olduğu yönündedir. Beyitte şairin veryansını derinden hissedilmektedir, çünkü yeni yönetimlerin de beklenilen kurtuluşu sağlayıp sağlayamayacağından emin olunamamaktadır: "Dehri tahrip eyledi yecüc ve mecüc-i zaman! / Halkın ümidi gene Mehdi ile Deccalde!" (İrtem, 1999, s. 7).

Mehmed Murad'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* adlı romanının bir kesitinde, yazarın dönemin sosyal ve ideolojik düşüncelerinden memnûn olmadığı belirtilir. Kendisinin ideolojik düşüncelerini gerçekleştiren bir padişahın halkın gönlünde ne kadar kıymetli olduğu imajı çizilir. Bu, yazarın yönetim hakkında fikirlerini anlatarak, eser aracılığıyla padişaha sesini duyurmaya çalıştığı görülmektedir:

> "İstanbul'dan aldığı haberlerle kendi sosyal ve ideolojik düşüncelerinin bizzat padişah tarafından gerçekleştirilmek üzere olduğunu öğrenen Mansur Bey, yaklaşan ölümüne rağmen, kendisini mes'ut bilir ve karısına yazdığı son mektub şu cümlelerle biter: 'Herhalde pek rahat ve mesrur olduğumu biliniz. Çünkü Devlet-i ebed-müddetin nevbahar-ı saadet ü ikbali şeref-hulûl etmiş olduğuna artık iştibâhım kalmadı. İhyâ-yı mülk ü hilâfeti yağâne maksud ittihaz eden sahib-i meşru'u şevketlû Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Efendimiz hazretleri mu'ammer olsun. Hak Taâlâ ve takaddes her teşebbüsüne muîn ve zahir olsun"(Emil, 1979, s. 492).

Ayrıca yazarın *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad* başlığı altında ele alıp veryansın etmesi her dönemde bu vakaların yaşandığını gösterir.

ZE 49-1007 numaralı evrakta, Ebüzziyâ Tevfik'in Konya'da sürgünde iken II. Abdülhamid dönemi ricali hakkında yazdığı imzasız manzum bir hicviyesi bulunmaktadır. Hicviye şu mısralarla başlamaktadır:

> "Seni tekfir eden mutlak diye de dünya yuvarlaktır.
> Döner dünya, o dönmez çünkü sabittir inadında
> Sorulsa hâce-i dânâ Selanik nerdedir bilmez
> Bilir amma ki kaç tüyü Cibril'in ilk kanadında".

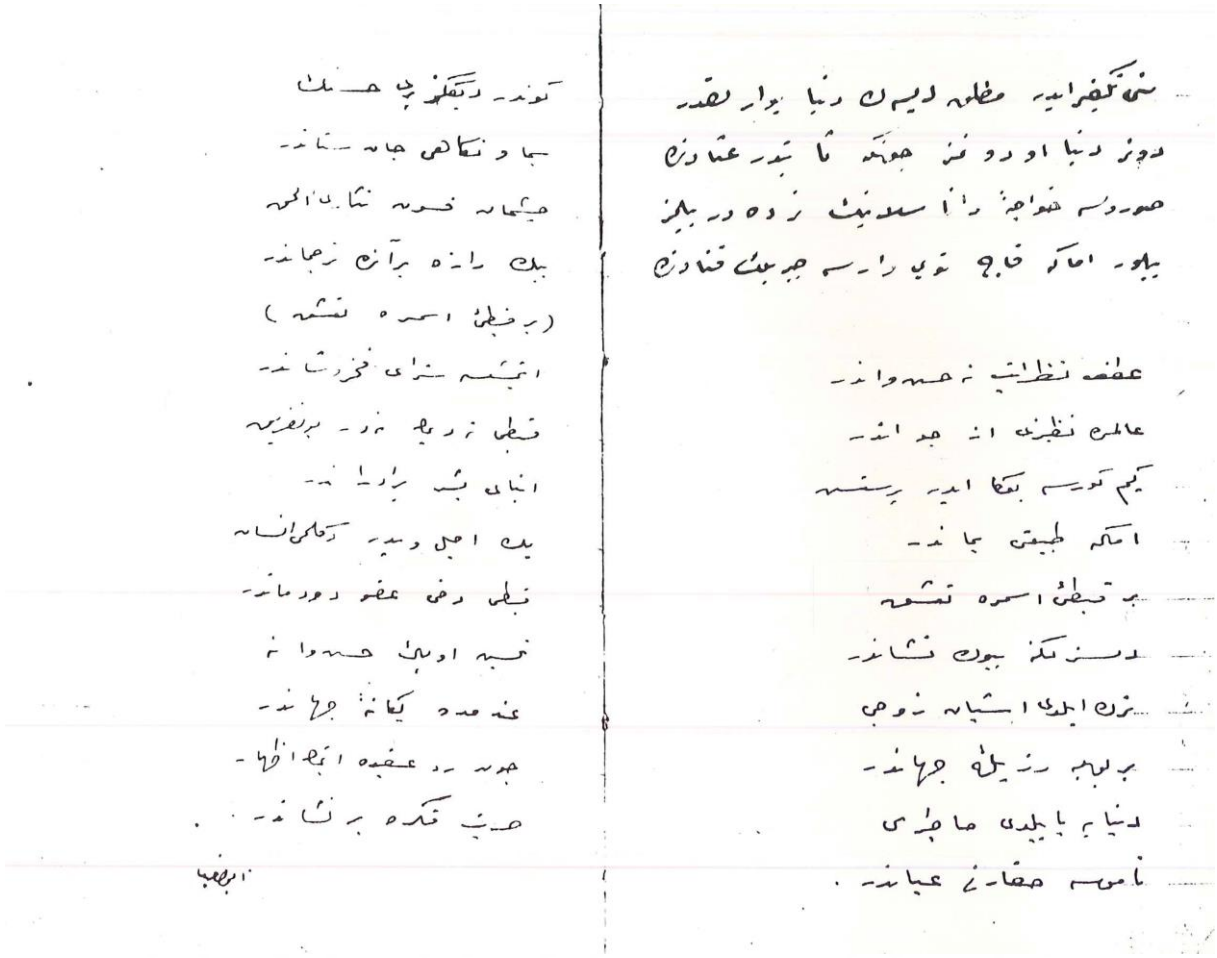

Resim 2.38. ZE 49-1007 numaralı evrakın fotoğrafıdır

Said Paşa da Abdülhamîd'i eleştiren önemli bir heccavdır. Şair, Abdülhamîd'e dokunan ve vükelâyla alay eden hal'nâmesini el altından halka dağıtmayı başarır. Abdülhamid'in ağzından söylenen bu hicviyede "bir iddianame okutturuyor, millete veda ettiriliyordu" (İrtem, 1999, s. 198). Bir gün yakalanıp muhakemeye alınan şaire özür dilekçesi yazması ve padişahın lütfunu dilemesi gerektiği söylenir. Buna rağmen o, cebinden bir kâğıt çıkararak Abdülhamid'in okuması için görevlilere uzatır ve başka bir dua etmeyeceğini belirtir. Uzatılan kâğıtta yazılanın ne olduğunu Fesch (1999) şöyle açıklar: "Said'in taşlamalarının en iyilerinden biriydi ve konusu güya Abdülhamid'in yazdığı bir tahttan istifa mektubu idi. Polemikçi bu yazısında Padişah'ın halkın karşısında itirafını yapıp, yazarın alaycı ifadesiyle pişmanlık duyup, halktan tahttan ayrılmak için izin istemesini" işler (s. 43-44). Matbûât Kanunu'nun 15. maddesine göre padişaha ve vükelâya dokunan yazılar neşretmek yasaktır. Bu yüzden Said Paşa, Sana'ya sürülür. Sana'da Meşrûtiyet'e kadar kalan paşa, oradaki hâlinden şikâyet eder:

"*Zabtolunmaz at gibi vurdun beni yerden yere!*
Nesr ü nazmından neler çektim senin ey hame ben!
...
Hırkapuşi keyfi vali ve müşir oldum yazık!
Belki yüzlerce fakire giydirirken came ben!

Daima eylerken istihmam ü tathiri beden,
Tam dokuz yıl geçti kat'â girmedim hamama ben!

Şiddet-i tazyikten yıllarca imkân bulmadım
Hâlini evlâdımın tahkik u istilâma ben.

Bir kitap ve bir varak vermezler insaf eyleyip
Suphum u fikrimle isal eyler oldum şâme ben!

Enhas u eyyam edersem en büyük bayrama ben!
Devlet ü millet utansın böyle istibdaddan
Eyledikçe bundan gayret ömrünü itmama ben!" (İrtem, 1999, s. 198).

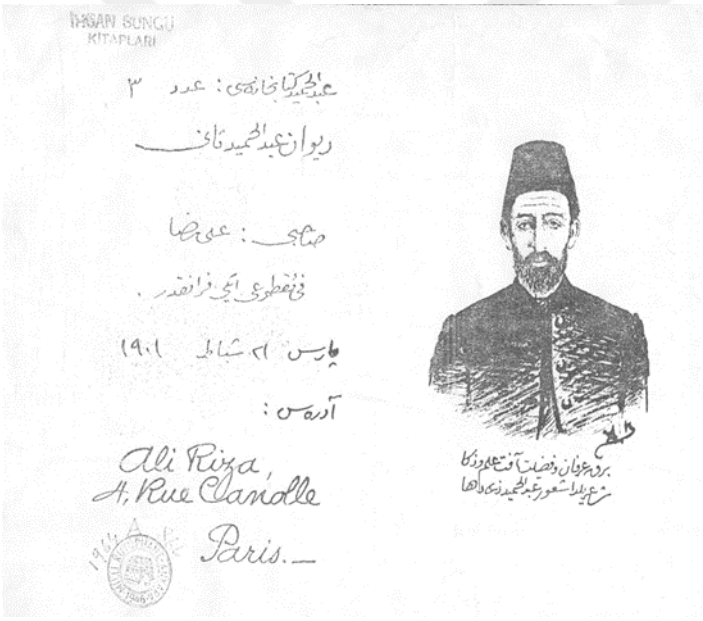

Resim 2.39. Divân-ı Abdülhamîd-i Sâni adlı eserin kapak fotoğrafıdır

Yurt dışındaki eserlerin büyük çoğunluğu Jön Türkler tarafından çıkarılmaktadır. Eserlerde padişah ve hükûmet eleştirilir. Ayrıca Abdülhamid'in ağzından şiir ve yazılar da neşredilmeye başlar. Abdülhamid'in ağzından neşredilen eserlerde Abdülhamid, hep özür ve af dileyen taraftır. Oluşan bu eserler, edebiyata farklı bir görünüm kazandırır. *Divân-ı Abdülhamîd-i Sâni* de Abdülhamid'in ağzından yazılan bir eserdir. 21 Şubat 1901'de Paris'te yazılan bu eserin kapağında Ali Rıza ismi görülmektedir. Jön Türklerin çıkardığı tahmin edilen bu eserde padişahın kendisini kötülediği ve herkesten af dilediği şiirler yer alır. Jön Türklerden Ali Nuri ise, 1903 yılında Stockholm'de yayınlanan *Karikatürlerle Abdülhamid* adlı kitabıyla padişaha karşı tavrını açıkça sergiler:

> "Abdülhamid'in hâkimiyetini karikatürler vasıtasıyla eleştiren Noring'in kitabında değişik birçok karikatür ve bu karikatürlere açıklık getiren metinler ve şiirler vardır. Kitapta yer alan *Abdülhamid'in Şikâyetnamesi* adlı şiirde Abdülhamid'in kendisine yönelik muhalefet ve saldırılar yüzünden kaçaçak bir köşe bucak aradığı ve […] Iskandinavya'nın karlı dağlarında bolluk içinde yüzen ve rahat bir yaşam sürdüren Şerif Paşa ile Emine Hanım'ın yanına gitmek istediği belirtilir. […] Ona göre hülyalar peşinde olan Abdülhamid'in sonu yaklaşmaktadır." (Koloğlu, 2011, s. 96).

The Osmanlı gazetesini çıkaran Tarsusizade Münif Bey'in "Bir Türk Kocası" hikâyesi, dönem ahvâlinin yansıtılmasının yanı sıra hikâyede sultanın yaptıklarından pişman olmuş gibi anlatılması önem kazanır. Hikâyede geçen bir kesit şöyledir:

> "Derviş baba!… Padişahın yanına git. Obası perişan, hanesi viran, kendisi üryan, ciğeri büryan. Bu ben Türk kocasından selâm et. Bu saydıklarımı şöyle, birer birer söyle: 'Aman padişahım aman, gidişiniz pek yaman. At hırsızları, Arap ipsizleri arasında durma. Yalancı, yılancı, palancı, kolancı, üzenci, düzenci heriflere iş sorma. Yabancı, sabancı sözlerine bel bağlama. İşleri bağla, sağlama. Eşini bul, işini bill, yurdumuzun aksakallı ileri gelenlerini başına biriktir. Obamızın kaba sakallı söz bilenlerine, birer birere and içtir. Ayanımıza bağır, çardağına çağır. Bunlarla dernek et. İşlerini ataların işlerine örnek et. Atına bin, ülkemizi bekle. Yurdu mundarlıktan pakla. Sarayında kalma. Karılarla cümbüşe dalma. Er oğlu ersin, er oğlu ersin. İnan Türk'lerin özüne, kulak as bunların sözüne. Sonra düşman sınırı geçer, derken iş işten geçer. Taş taş üstünde kalmaz, yüzüne bakan olmaz. O zaman seni kim arar? Son pişmanlık neye yarar?
>
> Kimsenin ahı kimseye kalmaz,
> Kimsenin çerağı tana dek yanmaz,
> Dehir yumruğuna dağlar dayanmaz,
> Abdülhamid!... Dünya sana da kalmaz.
> Dur bakalım biraz, sen de görürsün,
> Birer birer ettiklerin bulursun.
>
> İşte o zaman Sultan Hamid Han, kocanın sözlerine dayanamamış, çocuk gibi hüngür hüngür ağlamış. Gelmiş Yıldız'ına, burcuna girmiş. Bir daha çıkmamaya yemin vermiş. Aslanın dayamadığı büyük özürdür, yufka yüreklim ne yapsın mazurdur." (Fındıkoğlu, 1961, s. 141).

II. Meşrûtiyet'in ilanıyla birçok edebî eserde devr-i sâbıkı kötüleyen, ağza alınmayacak sözlerle hicveden, İttihat Terakki'yi överken II. Abdülhamîd'i aşağılayan eserler vücuda getirilmiştir. Ali Ekrem de bunlardan biridir. Şair, babası Nâmık Kemâl'in *Hürriyet Kasidesi'*ne II. Meşrûtiyet'in ilanı dolayısıyla bir nazire yazar. *Kaside-i Askeriye* başlığı ile kaleme aldığı bu şiirde istibdad dönemini ele alarak, bu dönemde yaşanan olumsuzlukları dile getirir. Şair Abdülhamid dönemini "Nedir bir ay evvel vech-i mâzî? Kanlı bir sahife / Mülevves âlem-i cesaset ki cân bulmuş hıyanetten" beytiyle anlatmaya başlar.

Denâet, iftirâ, alçaklık … En mel'ûn… Bed-tıynet
Akûr-ı eclâf hilkat-i müstefîd olmuş hükûmetten

Sürüklerlerdi mülkü, devleti her türlü âmâli…
Koparmışlardı hissiyâtı kalb-i âdemiyetten

Sürüklerlerdi tâ amâk-ı fenâya bir cihân halkı
Ne havf Allah kahrından, ne gam âr-ı melânetten

Boğuk bir nevfa gülmezdi feyâfi-i mezalimden
Vatan bir makber-i âhyâya dönmüştü sükûnetten

Bütün ashâb u vicdân zar zar zulm idi amma
Figan-ı ebkem kalırdı titreyip cân-ı yeis ü hayretten

Çehâr-ı ektâr-ı mülkü eyleyüb ahrâr için menfâ

Hükûmet öldürürdü fikri zilletten, sefaletten

Çeküb ağuş-ı levs ü zillete mel'ûn casûsân
Koparmak istiyordu verd-i hüsnü vech-i ismetten

Taarruz-ı ırz u namusa, taarruz-ı kalb ü vicdâna
Taarruz-ı akl u idrake olup esbâb-ı servetten

Ne canlar yandı, kanlar aktı me'valar harab oldu,
Ne meskenler yıkıldı cûşîş-i seyl-i sefaletten

Şehidân-ı hamiyet belki on bin ferde varmıştır
Vatan mahrum olurdu belki yüz bin merd gayretten

Bütün erbâb-ı namus ilticâ etmişti Allah'a
Kararmıştı cibâh-ı millet idbâr u hakaretten

Çocuklar ağlar, inler anneler… Biçâre mazlûmîn
Duyarlardı bu müdhiş naleyi zindân-ı gurbetten

Kalub halka bin hançer indirdi zulm u şeditten
Buruc-ı hakka büyük feryâd uçardı kahr u zucretten

Bütün memnû u müstakil, muakıb, mühmel olmuştu
Ne duysak kalb ü vicdan, ne bulsak akl u fikretten

Adâlet-i mahz-ı hikmet, hidmet-i millet cinâyetti
İbaret her fazilet lefz-i mel'ûn sadâkatten!

Sadâkat… Âh ey fikr-i leim devr-i İstibdad
Sadâkat, ey müevvel-i melânet! Sen ilm u hükûmetten

Zekâvetten, dehâdan, kalb ü hisden her ne bulduksa
Heman add eyledik en mübtezil, âdî cinayetten!

Cinâyet işledik yazdıkça, baktıkça, göründükçe
Cinayet işledik kaçdıksa bir dem hâb-ı gafletten!

Vatan… Mecûh u giryân! [Berrânin] برانين muhteriz, memdûh
Çıkub aheste aheste füshat-zâr-ı mihnetten

Ererdi âlem-i ervaha... Tâ arş ulv-i heyet
Elîm olmuştu artık nevha-i rûh-ı bütünden …!

Nihayet… Ey muzaffer, şanlı ordu! Sen zuhur ettin
Feyz-i adl u hak cûş etti afâk-ı saadetten" (Ali Ekrem, 1324, s. 7

Bazı şairler ise, Abdülhamîd'e olan tepkisini padişahı karşısına alarak değil, Sultan Reşâd ya da Murad'ı överek belirtir. Hüseyin Kâmi Bey'in "Destân-ı Harp"ten adlı şiiri de böyle yazılan bir eserdir:

"Aldanma bizim sabrımıza, çünkü kızarsak
Birden bire dünyayı yakan dûd-ı nihânız
İtham edemez Avrupa artık bizi, zirâ
Nâ-muktedir-i zabtı inân ü heyecanız.
Biz bendesiyiz Hazreti Sultan Reşad'ın.
Şahınşeyh-i devran'la dâhi hem galeyânız" (Kudret, 1983, s. 238).

II. Meşrûtiyet'in ilanıyla birçok kişi devr-i sâbık için içinde ne varsa hepsini birden boşaltır. Bu eserlerden biri olan *Feryâd-ı İstibdad* adlı eserde, "Bir Kızın Nişanlısına Gönderdiği Son Mektubu, Bosfor, Nâ-mevzûn Şiir Parçalarından, Yıldız, Yemen Meydan Mukatelesinden Bir Mektup, Ne Gördüm ve Biz Ne İdik" başlıklarından oluşan yedi bölüm vardır ve her bölüm İttihat Terakki'yi överken Abdülhamid dönemini yermektedir. Özellikle Nâ-Mevzûn Şiir Parçalarından başlıklı bölümde devlet kurumları da eleştirilmektedir. Örneğin,

"Dâhiliye'nin hiddet emr-i hümâyûna ma'tûf
Hasılâtın dörtte üçü devlethânesine masrûf

Rüşvetle vali nasb eylemek İzzet Paşa ma‘rûf
Banknotlar birçok çekler mektep içinde melfûf
Çünkü ibraz etmektedir hüsn-i sirkatle kiyâset" (Vahid Lütfi, 1326, s. 32).

Abdülhamid dönemi sansür uygulamasını ve Encümen-i Teftiş ve Muayene'yi eleştiren bir başka eser ise *Mesâ'ib-i İstibdaddan Sansür Darbeleri* adlı tiyatrodur. Sansür usûlünün topluma ve edebî eserlere nasıl yansıdığını göstermek üzere eserden örnek kesitler sunulmuştur:

İlk perdede Matbûât Daire müdürünün gazetelerde sansürlenecek ibare ve ifade bulamadıklarındaki hâlleri ve paranın ahlakı nasıl bozduğunu anlatan kısımdır:

> "Zülf-i yâre dokunur hiçbir kelimeye mi tesadüf etmemişler?!![Birkaç kâğıt göstererek] İşte husus-ı jurnaller, birkaç gündür hep bu merkezde geliyor. Vakıa, sansürlerin gazetecilerle uyuşmaları da hatıra, gelmiyor değil, fakat sansörlerimizin hemen kâfesini tavassutumla mazhar-ı lütuf olmuş kimselerdir? Küfrân-ı mimet edemeler sanırım. Lâkin kim bilir? Para bu!" (Fuad, 1324, s. 3-4).

Eserde, memurların jurnale değer bir şey bulma ümidi ile inceledikleri eseri nasıl didiklediklerini ve kalem sahiplerinin jurnale düşmemek için özel maharet sarf ettiklerine dair düşünceler aktarılır (Fuad, 1324, s. 4) ve memurların icat ettiği muzır kelime ve kelime gruplarına yüklenen anlamlardan biri şu şekilde ele alınır:

> "Şu 'Simâ-yı Mükevkev' serlevhalı makalede bakınız ne var. [Eliyle gösterderek] okur: Kamer, nurânî ziyalarıyla dağlarıi ovaları, tenvîr etmişti. Memleket bir sükûn amîk içinde idi. Ara sıra fezâda kevâkib uçuyo gribi görünüyor; şehalar husûle getiriyordu. İşte mühim nokta burada! […] Canım! 'kevakib uçuyor' cümlesini ele alırsak ve bundaki Arapça kevakib kelimesini Türkçeleştirirsek ne olur? 'Yıldızlar uçuyor' değil mi? Yıldızları müfrid olan uçuyor kelimesiyle tetabık ettirelim: yani müfrid hâline getirirsek ne çıkar? Yıldız uçuyor… Aman birader gördün mü mühim meseleyi?" (Fuad, 1324, s. 5-6).

Masum bir söz grubuna yüklenen anlamdan dolayı gazetenin kapatılmasını gerektiği vurgulanır: "Şimdi gazetenin Tatili lâzım çünki fenâ hâlde zülf-i yâre dokunmuş" (Fuad, 1324, s. 6). Tatil edilmesi gerektiği söylenen gazete şu sözlerle jurnal edilir:

> "[…] Gazetesinin bugün münteşir […] Numrolu o nüshasındaki *Simâ-yı Mükevkeb* makalesinde âdeta sarih denecek derece şumüllü cümleye tesadüf olundu ki Yıldız uçuyor mânâsını mutazammındır. Mezkûr gazetenin hemen tatili lâzımsa da oraya bazı hususî memurlar izâmıyla su-i kasd-ı ihsasatını gösteren şu keyfiyet hakkında hasbel-sadıka tahkikat-ı hafiye icra edileceği ve icab ederse bulundurulacak polislerle beraber idaresinin de taharri olunacağı ve neticesinin başkaca arzı tab'ı olmakla emr-i tatilin bu sebeple zarure yarına ta'lik kılındığı ma'rûzdur. Ferman." (Fuad, 1324, s. 7).

Çıkarları için çalışan adamların uydurma jurnal ile padişahın vehimli yapısını kullanarak istedikleri gazeteye Tatil emrini çıkardıkları görülür. Ayrıca bu kişilere de para ödülü verildiği belirtilir (Fuad, 1324, s. 20-21). Sansörlerin görevlerini hakkıyla yerine

getirmedikleri, çoğu zaman çıkarları doğrultusunda çalıştıklarına dair bilgiler eserde çokça yer alır (Fuad, 1324, s. 33).

Her dönemde siyasî iktidarlar, kendi düşünce ve politikalarını devam ve kabul ettirebilmek adına sansür uygular. Bu yüzden her dönemde edebiyat dâhil her alanda zararlı görülen eserler sansürlenmiştir. Yazarların otokontrolle eserlerini vücuda getirmelerine rağmen sansörün elinde sansür edilmekten kurtulmayacaktır. Bu gibi eserlerin edebî çehresini kaybettiği düşüncesi çoğu zaman doğru değildir. Buna *Salon Köşelerinde* ile *Kamelyalı Kadın* eserleri örnek olarak verilebilir. Dönem şartları ve Matbûât Nizâmnâmesi göz önüne alındığında neşredilen eserlerin otokontrolle değişimi tahminî olarak şöyle bir tabloyu ortaya çıkarır:

Abdülhamid dönemi öncesinde yayımlanan önemli eserlerden olan Şemseddin Sâmi'nin *Taaşşuk-ı Tal'at u Fitnat* (1873) adlı eseri, ilk aşk roman örneği olarak edebiyatımızda yerini alır. Roman, kız kılığına giren Tal'at Efendi ile öz babası olduğunu bilmediği Ali Bey'le evlendirilen Fitnat'ın aşkının konu edinir. Eserde Fitnat intihar ederek, Tal'at ise hastalıktan ve aşk acısından can vermiştir. Abdülhamid döneminde özellikle asılma yöntemiyle intihar etme ve bununla ilgili mevzuların geçtiği konular yasak olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden asılma yöntemini anlatan intiharlı konular II. Abdülhamid döneminde değiştirilmiştir.

Mehmed Rauf'un *Eylül* romanı, yazar tarafından dönemin şartlarına uygun olarak şekillendirilip yazılmıştır. Yasak aşk, İslamiyet'e aykırı bir durum olduğu için eserin sonunda âşıkların kavuşmasından ziyade ölmeleri kaçınılmazdır. Bilindiği gibi bu romandaki aşk, gerçekte de yaşanmış bir olaydır. Tevfik Fikret, Fikret'in hanımı ve Mehmed Rauf arasında geçen bir aşk hikâyesidir. Tevfik Fikret şeker hastası olduğu için hanımı dâhil herkese asabi davranmaktadır. Evlerine gidip gelmekte olan Mehmed Rauf ile Fikret'in hanımı arasında bir yakınlaşma başlar. Romanda isimler değişse bile olaylar aynı şekilde gerçek hayatta da cereyan eder. Romanda yasak aşkı yaşayan bu kişiler eserde birbirlerine kavuşsalar dâhi sansürden basım izni çıkmayacaktır. Çünkü bu İslâmî ölçülere uygun bir durum değildir. İnsanlar tarafından örnek alınmasın, ders olsun, diye nitelendirilseler de adaba ve dine aykırı muhtevalara sahip eserlerin yazılıp basılması yasaktır.

Halid Ziyâ Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnû*'su da *Eylül* gibi sonu hazinle biten eserlerden. Esere 'Yasak Aşk' ismi konularak konuya dikkat çekmek istendiği düşünülmektedir. Eserde eşini aldatan ve aşkına karşılık bulamayan Bihter'in yalanları ortaya çıktığında, kendi canına kıyar. Yasak aşkın sonunun hazin olacağı mesajı verilerek okuyucuları ikaz etmek istenmiştir. Zina, İslâm'a aykırı bir durum olduğu için yasak aşk yaşayan çiftler arasında mutlu bir son çizilmez.

Nâmık Kemâl Bey'in *Son Pişmanlık* adı altında Maarif Vekâletine yayınlanması için gönderdiği eseri, vekâlet tarafından eserinin ismi *İntibâh: Sergüzeşt-i Âli Bey* olarak değiştirilir. Kıbrıs Magosa'da iken yazdığı bu eserin ilk basımında yazarın adı kullanılmaz. [Yazar ismi olmadan basılmış- (Kuvvetle ihtimaldir ki bu, kaçak bir baskıdır.)]. Padişaha sesini ancak eserleri aracılığı ile duyurabileceğini bilen yazar, pişmanlığını ustaca işleyerek, kitabın adını *Son Pişmanlık* koyar. Ama bu başlık, sansörlerce değiştirilir.

Kütüb-i Muzıra arasında gösterilen eserlerden biri de Ahmed Midhat Efendi'nin *Dağarcık* mecmuasıdır. Kendi dönemini yazılarıyla aydınlatmaya çalışan yazar, Avrupa'dan yaptığı çevirilerle dergisini doldurmaktadır. Yazar, fen ve ilim adına yaptığı birçok çeviri yüzünden pozitivist, ateist, materyalist eleştirilerine marûz kalır. Çevirdiği makaleler de bu eleştirilerle eş değerde olduğundan mecmuanın yayımı durdurularak muzır eserler arasında sayılır. Mecmuada yayınlanan Darwinizm ile ilgili bir yazısı ve *Duvardan Bir Sada* adlı makalesi sebebiyle Ahmed Midhat Efendi sürgün edilir (Özgül, 2008b, s. 60).

Sosyal düzeni eleştiren ve ihtilalci bir düşünce ile eserini ele alan yazarın anlattığı çatışmaların yer aldığı Mehmed Murad'ın tercüme eseri olan *Akıldan Belâ* da sansüre takılanlar arasındadır. Bu eserde 'ihtilâl' kelimesinin geçmesi nedeniyle ve iktidar düzenini bozan her yazıya sansür uygulanma emrini alan memurların elinden kurtulamaz.

Sonuç olarak, Abdülhamid dönemini ele alan eserlerin varlığı padişahın saltanatı ile sınırlı kalmaz. Padişahın adı eserlere konu olmaya devam ettikçe Abdülhamid dönemini içeren eser külliyatı da artar. Tevfik Fikret'in *Revzen-i Mahlu*; Şahabeddin Süleyman'ın *Fırtına, Çıkmaz Sokak*, Hüseyin Nazmi'nin *Genç Zabit Yahut İstibdadın Zulûmleri*; Bekir Büyükarkın'ın *Yoldaki Adam*; Kemal Tahir'in *Bir Mülkiyet Kalesi*; Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul*'u; Mehmet Seyda'nın *Sultan Döşeği*; Ahmed Midhat Efendi'nin *Jön Türk*'ü; Bekir Fahri'nin *Jönler: Mısırda*; Halid Ziyâ'nın *Nesli Âhir*'i gibi eserlerin Abdülhamîd'i veya

onun dönemini -iyi ya da kötü fark etmez- konu olarak ele aldığı görülmektedir. Bu yüzden bunun bir çetelesini tutmak zordur ama en azından tarih sınırlandırmasıyla o dönemde yayınlanan eserler tespit edilebilir. Özellikle edebî eserlerden roman, hikâye ve tercümeler için düzenlenen Selin Erkul Yağcı'nın yaptığı "Catalogue Of Indigenous And Translated Novels Published Between 1840 and 1940" başlıklı çalışma 1876-1908 tarihleri ele alınarak incelendiğinde, bu tarihler arasında yayınlanan 1251 eser ismi ile karşılaşılmaktadır. Bu çalışmada piyeslerin yer almadığı da görülür. Abdülhamid döneminde yapılan sansür uygulamalarının -edebiyatçıların hatıralarında değindiği gibi- edebî eserlerin oluşumunu aksatacak ciddi bir durum yaratmamıştır. Yani ne edebiyatçılar Abdülhamid'in birinci dereceden tehlikeli gördüğü kişilerdir ne de Abdülhamid ve siyaset edebiyatçılar için birinci dereceden icraat alanıdır. Ayrıca Abdülhamid döneminde oluşturulan yazı, şiir ve eserler, edebiyatın sansürden bağımsız bir alan olduğunu da ispatlamaktadır. Ama sansürün varlığı sanatkâra yeni bir kalem cevelanı oluşturmuş, edebî duyuşu üst seviyeye taşımıştır, denilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BELGELERLE SANSÜRÜN GÖRÜNÜMÜ

3.1. Encümenin Kararlarına Ait Yazışma Belgelerinden Örnekler

MF. TTD 1-14

Ruhsatname

Tertip edildiği **Serçe Kuşu** ve **Bağban** hikâyelerinin nefi ve kâr ve ziyânı tarafına raci' olmak ve bade't-tab'ı üçer nüshasını Maârif'e terk eylemek üzere tab'ına irâe ruhsatname olunması mecmuası Maârif'ten ifade olunmakla işbu ruhsatname bit-terkim sahibi istida Ali Raşid Bey'in ita olunmuştur.

20 Şevval sene 1289

Mevkût Ruhsatname - 399 Numrolu

Ortaköy'e sâkin Aleksan nam kimsenin Fransızcadan Ermeniceye tercüme eylediği [Emperkalva] 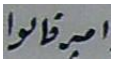 hikâyeye dair nam kitabın tab'ını istida eylediğinden ve lede'l-mütalâa mündericâtının mahzur olmadığı Meclis-i Maârif'ten ifade olunduğundan tab' olunacak matbaanın ism ü mahali ve tab'ının ismi ve tarih-i tab'ı ve neye müteallik olduğu nüsha-i matbûasının üzerine tahrîr olunmak ve Maârif'in rey'i ve tensîbi veya takdir ve tahsini gibi bir gûne ibâre derc edilmeyip yalnız 'Maârif'in ruhsatıyla basıldı' ibaresi yazılmak ve bade't-tab'ı neşir olunmazdan evvel matbû' iki nüshasının zîri mühürlerinin tekrar Meclis-i Maârif irade ile Nezâreti Teftiş'ten geçirilip vech-i meşrûh üzere basıldığı ve bir gûne ilave vukuu bulduğu anlaşıldıktan ve iki nüshanın biri meclis mühürleriyle tasdik ile iade oldunduktan sonra neşri için ayrıca ruhsat almak ve kütübhane-i mahsûslarının hıfz olunmak için matbûâttan iki nüsha verilmek şerâiti ve meclis-i mezkûrenin kararı ile tab'ı için işbu mevkût ruhsatname verilmiştir. Fî 15 Zilkâde sene 1292- fî 20 Teşrîn-i sâni sene 1292'

Ruhsatname

Paul ve Virjini nam hikâyenin mukaddemâsı Türkçeye tercüme edip iki cüzünü tab' ettirmiş oluğundan diğer cüzlerini dâhi tab' ettirmek üzere ruhsat itası Tercüme Odası Ketebesi'nden Emin Sadık Efendi'nin vermesi olduğu arzuhâlinde istida kılınmasına ve kitab-ı mezkûr malûm ve meşhûr tercümesinde aslına bir şey ilave edilmemek ve kâr ü ziyânı tarafına ait olup her cüzünden üçer nüshasını Maârif'ten ifade olunmakla işbu ruhsatname bit-terkim sahibi istida Ali Raşid Bey'e ita olunmuştur.

20 Şevval sene 1289

MF. TTD 1-24

Ruhsatname

Faik Efendi'nin **Zavallı Çocuk** namıyla tertip eylediği tiyatro risalesinin muharrer ita olunan iki aded matbaa nüshasına naziren asıl müsveddesi vechiyle tab' ettirilip ve derûnuna muzır bir ibare derc edilmediği anlaşıldığından kâr ü ziyânı tarafa raci' olmak ve matbuasından üç nüshası Maârif'e verilmek şartıyla neşri içün işbu ruhsatname bit-terkim cümle-i Maârif'ten ifadesi üzerine mumaileyh verilmiştir.

10 Zilkâde sene 1290

MF. TTD 1-81

86 - Ruhsatname

Hamit Bey'in tertip ettiği **İçli Kız** nam Türkçe tiyatronun mündericâtının mahzur olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış mebni usûl-i müntehâsı vechile yalnız tab'ı için mevkût pusûla ita olunmuştu. Mir-mumaileyh mezkûr risaleyi tab' ettirerek iki nüshasının birini meclis ita etmesiyle tekrar muayene olunduğundan bundan mukaddem meclise irâe olunan müsveddesine muvafık surette tab' olunduğu tefhim olduğundan çıkaracağı diğer cüzlerinin dâhi Meclis-i Maârif'e bil-irâe tasdik ettirmedikçe bastırmaması şartıyla mezkûr cüzünün neşri için icap eden ruhsatname-i resmiyyenin itası buyrulması babında.

25 Muharrem sene 1292

MF. TTD 1-119

Mülkiye Kaymakamlarından Salim Efendi Bey'in arzuhâline

Derûn-ı arzuhâlde **Sözde Sebât** nam Türkçe tiyatro risalesinin işaret olunan mahalleri tashih edildiği hâlde tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış. Mebni usûl-ı müntehâsı vechile bade't-tab'ı kablel-neşri men'i matbuasından iki adedi müellifi tarafından temhid u tekrar irâe ile nezâret teftişinden geçirilip derûnunda bir gûne ilave vuku bulmaksızın heyet-i salikası üzerine tab' ettirildiği ve muzır bir şey olmadığı tebeyyün ettirildikten sonra mezkûr nüshaların zira meclise tahtim ve bir nüshası bit-tevkife diğeri kendisine teslim ile neşri için başkaca ruhsat verilmek ve bir vecih işaret olunan mahalleri tashih etmek üzere şimdilik tab'ı için mevkût ruhsat pusûlası itası buyrulması babında.

21 Safer 1292

MF. TTD 1-121

Şems Efendi'nin tertip etmiş olduğu **Mücazât** nam Türkçe tiyatro risalesinin mündericâtının mahzur olmadığı lede'l-muayene anlaşılmasına mebni usûl-ı müntehâdası vecihle bade't-tab'ı kablel-neşri nüsha-i matbûası sından iki adedi müellifi tarafından temhid u tekrar irâe ile Nezâret teftişinden geçirilip derûnunda bir gûne ilave vuku bulmaksızın heyet-i salikası üzerine tab' ettirildiği ve muzır bir şey derc edilmediği tebeyyün edildiği hâlde sonra zira meclis mührüyle tahtim ve bir nüshası bit-tevkife diğeri kendisine teslim ile neşri için başkaca ruhsat verilmek üzere ve yalnız tab'ı için mevkût pusûla itası olunmuştu. Mumaileyh mezkûr risalenin tab' ettirerek iki nüshasının da zîrini bit-temhid meclis ita etmesiyle tekrar muayene olundukça bunun mukaddem meclise irâe olunan müsveddesine muvafık surette tab' olunduğu münfehim olmakla mezkûr nüshaların zira meclis mührüyle dâhi tahtim olunarak bir nüshası Maârif Kütübhanesi'ne ve diğeri mumaileyhe verilmiş olduğundan mezkûr risalenin neşri zımmında icap eden ruhsat-ı resmiyyenin ita buyrulması babında.

22 Safer 1292

MF. TTD 1-132

Şefik imzalı arzuhâline

Derûn-ı arzuhâlde muharrer Fransızcadan Türkçeye tercüme **Sergüzeşt** nameden cüz-i evvelinin mündericâtının mahzur olmadığı muallimesinin ve bin beş yüz nüsha bastıracağı müstedinin ifadesinden anlaşıldığından bademâ çıkaracağı cüzlerlerin dâhi Meclis-i Maârif'e irâe etmek ve bir defaya mahsûs olmak şartıyla icap eden ruhsatname itası buyrulması babında.

4 Rebîülevvel 1292

MF. TTD 2-1

[…] Sakit Muhsin imzalı arzuhâline

Derûn-i arzuhâlde muharrer **Hain Cezasını Buldu** nam Türkçe hikâyenin işaret olunan mahalleri tayy u ihraç olunduğu hâlde tab'ına beis olmadığı mütalâasından ve bilâ-ruhsat nüsha bastırılacağı müstedinin ifadesinden anlaşıldığından hitâm-ı tab'ının üç nüshasını Maârife vermek ve ber-vech-i muharrir-i işaret olunan mahallerini tayy u ihraç ettiği ve bir defaya mahsûs olmak şartıyla icap eden ruhsatnamenin sahibine ita buyrulması babında.

Fi 14 Rebîülevvel sene 1292

MF. TTD 2-51

120 numrolu müzekkire-i sâmiyesine

Metn-i müzekkire-i sâmiyede muharrer **Sully Şairi** ünvanlı bir cilt Rumca kitabın kütüb ü muzıradan olduğu lede'l-muayene anlaşılmış ve bu mesellü kitapların Memâlik-i Şâhâne'ye idhali caiz olmadığı cihetle imha edilmek üzere tevkif edilmiş olduğunun cevaben işâr buyrulması babında.

Fi 25 Cemâziyülâhir sene 1292

MF. TTD 2-62

131 numrolu müzekkire-i sâmiyesine

Derûn-i arzuhâl-i sâmiyede muharrer bir cilt kitabın muzıradan olduğu mütalâasından anlaşılmış ve bu mesellü kitapların Memâlik-i Şâhâne'ye idhali caiz olmadığı cihetle ihrak olunmak üzere tevkif edilmiş olunduğunun cevaben işâr buyrulması babında.

132 numrolu müzekkire-i sâmiyesine

Derûn-i arzuhâlde sâmiyede muharrer **Seyr ü Sefer** ünvanlı bir cilt kitabın muzıradan olduğu mütalâasından anlaşılmış ve bu mesellü Memâlik-i Şâhâne'ye idhali caiz olmadığı imha edilmek üzere tevkif edilmiş olunduğunun cevaben işâr buyrulması babında.

MF. TTD 2-73

147 numrolu müzekkire-i sâmiyesine

Metn-i müzekkire-i sâmiyede muharrer **Hürriyet** ünvanlı bir cilt kitabın kütüb-i muzıradan olduğu mütalâasından anlaşılmış ve bu mesellü Memâlik-i Şâhâne'ye idhali caiz olmadığı cihetle ihrak olunmak üzere tevkif edilmiş olunduğunun cevaben işâr buyrulması babında. [İşbu kitap İzzetli Yusuf Efendi tarafından okunmuştur].

MF. TTD 2-138

Mevkût Ruhsatname - 399 Numrolu

Ortaköy'e sâkin Aleksan nam kimsenin Fransızcadan Ermeniceye tercüme eylediği [Emperkalva] 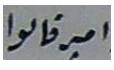 hikâyeye dair nam kitabın tab'ını istida eylediğinden ve lede'l-mütalâa mündericâtının mahzur olmadığı Meclis-i Maârif'ten ifade olunduğundan tab' olunacak matbaanın ism ü mahali ve tab'ının ismi ve tarih-i tab'ı ve neye müteallik olduğu nüsha-i matbûasının üzerine tahrîr olunmak ve Maârif'in rey'i ve tensîbi veya takdir ve tahsini gibi bir gûne ibâre derc edilmeyip yalnız 'Maârif'in ruhsatıyla basıldı' ibaresi yazılmak ve bade't-tab'ı neşir olunmazdan evvel matbû' iki nüshasının zîri mühürlerinin tekrar Meclis-i Maârif irade ile Nezâreti Teftiş'ten geçirilip vech-i meşrûh üzere basıldığı ve bir gûne ilave vukuu bulduğu anlaşıldıktan ve iki nüshanın biri meclis mühürleriyle tasdik ile iade oldunduktan sonra neşri için ayrıca ruhsat almak ve kütübhane-i mahsûslarının hıfz olunmak için matbûâttan iki nüsha verilmek şerâiti ve meclis-i mezkûrenin kararı ile tab'ı

için işbu mevkût ruhsatname verilmiştir. Fî 15 Zilkâde sene 1292- fî 20 Teşrîn-i sâni sene 1292’

MF. TTD 2-140

Numro 33

Mevkût Ruhsatname numrosu – 28

Mehmed Eşref Efendinin […] Abdullah istidası üzerine Fi 12 Cemâziyülâhir sene 92 tarihli mevkût ruhsatname yalnız tab’ına ruhsat verilen **Ulûm-i Edebiyye**’den İsmail Paşazâde Hakkı Bey’in te’life gerek olan divânı mevkût ruhsatnamede münderic-i şerâit tevfiken tab’ olunduğu Meclis-i Maârif’ten ifade olunmakla zikrolunan divânın neşri için işbu ruhsatname verildi.

Fi 15 Zilkâde sene 1292 – 2 Kânun-i evvel sene 1291

MF. TTD 2-150

Mevkût Ruhsatname

194

Vilâyet-i Mektub-i Kalemi Mümeyyizi Mehmed Şükür Efendi İngiliz seyyahlarından **Kaptan Hatras’ın Sergüzeşti**’ne dair olan Türkçe mütercim musavver […] ruhsatnamenin cüz olunan tab’ını istida eylediğinde kâr ve ziyânı tarafına ait olmak ve matbûâtın iki nüshasını Maârif’e verilmek ve tab’ı olunacak matbûanın ism u mahal ve tab’ınn ismi ve Maârif’in ruhsatıyla basıldığı ve tarih-i tab’ı nüsha-i matbûası sının üzerine yazılmak ve bade’t-tab’ı neşir olunmazdan evvel matbû iki nüshasının zeyl-i tahyîr ve tekrar Meclis-i Maârif’e irâe ile Nezâreti teftiş geçirilip vech-i meşrûh üzerine basıldığı ve bir gûne ilave vuku bulduğu anlaşıldıktan ve iki nüshadan birincisi meclisin mahalleriyle tasdik ile itası mumaileyh verildikten sonra neşri için başkaca ruhsat almak ve diğerini dâhi meclis irâe ile tasdik ettirdikten sonra bastırmak şartı ve meclis-i mezkûrun kararıyla yalnız cüzi evvelin tab’ı hakkında işbu mevkût ruhsatname ita kılındı.

Fi 17 Zilkâde sene 92 ve Fi 4 Kânun-ı evvel sene 91

MF. TTD 2-151

Selânik Vilâyet-i Celilesine

Selânik'te [Ezhâyim] Matbaası'nda **Herkes Kendi Çalışsın Kimseye Muhtaç Olmasın** namıyla bilâ-ruhsat bir risale tab' olunarak mevki-i intişara çıkarıldığı derdest edilip leffen irsâl kılınan nüshadan anlaşılmış olmakla mezkûr risalenin heman neşirden men' olunması ve mezkûr matbaanın ruhsatlı olduğuna dair Maârifçe malûmat olmadığından şayet ruhsatı yok ise […] ile nizamın tevkif eylemesi hususunun irâe âsıfanelerine işârı Meclis-i Maârif'ten ifade olunmuş iktizasının icrası babında.

Fi 29 Zilkâde sene 1292 ve Fi 16 Kânun-i evvel sene 1291

MF. TTD 3-29

Ruhsatname - Numro 37

Mevkût Ruhsatname Numrosu 130

Abdülhalim Efendi'nin vuku bulan istidası üzerine Fi 28 Ramazan sene 1292 tarihli mevkût ruhsatname ile yalnız tab'ına ruhsat verilen **Ümidsiz Mülâkât** namıyla tertip eylediği tiyatro risalesi mevkût ruhsatname münderic şartıyla tevfiken tab' olunduğu Meclis-i Maârif'ten ifade olunmakla zikrolunan risalenin neşri için işbu ruhsatname verildi.

Fi 26 Zilkâde sene 1292 ve Fi 13 Kânun-i evvel sene 1291

MF. TTD 3-38

Kudemâ-yı Hâzıra-i Şâhâne'den Ahmed Muhtar Efendinin tertip eylediği *Firkat* nam tiyatro ve risalesinin tab'ı istida eylediğinden kâr ve ziyânı tarafına ait olmak ve matbûâttan iki kısmını Maârif'e verilmek ve tiyatroya müteallik olunduğu levhasının bilâ-ruhsat tab' olunacak matbaanın ism u mahal ve tab'ının ismi ve Maârif'in ruhsatıyla basıldığı ve tarihi tab'ı nüsha-i matbûsunun üzerine yazılarak ve bade't-tabı neşir olunmazdan evvel matbu iki

nüshasının zeyl-i tahyîr ve tekrar Meclis-i Maârif'e irâe ile Nezâreti teftişten geçirilip vech-i meşrûh üzere basıldığı ve bir gûne ilâve vukuu bulduğu anlaşıldıktan ve iki nüshadan birincisi meclisin mahalleriyle tasdik ile itası mumaileyh verildikten sonra neşri için başkaca ruhsat almak şartı ve meclis-i mezkûrun kararı ile yalnız tab'ı hususunda işbu mevkût ruhsatname ita kılındı.

MF.TDD 4-51

Mevkût ruhsatname

Osmanlı gazetesi sahibi imtiyazı Mehmed Tevfik Efendi'nin tertip eylediği *Yâdigâr-ı Le Macar* nam seyahatnaâmenin bil-mütalâa mündericâtının mahzur olmadığı anlaşılmış olduğundan tab' olunacak matbaanın isim u mahali ve tab'ının ismiyle tarih-i tab'ı nüsha-i matbûası üzerine yazılmayıp Maârif'in rey'i tensibi veya takdir ve tahmisini gibi bir gûne ibare-i derc edilmeyerek yalnız "Maârif Nezâret ruhsatıyla basıldı" ibaresi yazılmak ve bade't-tab'ı iki nüshasının zeylerini mühürleyerek Te'lif ve Tercüme Müdiriyet-i irâe ile Nezâreti teftişten geçirildikten biri tasdik ile iâde ve diğeri tevkif kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat almak ve kütübhane-i mahsûsuna hıfz edilmek üzere iki nüshasını vermek şartıyla mezkûr divânın yalnız tab'ı için mevkût ruhsatname itâ kılındı.

MF.TDD 4-99

Fi 5 Zilkâde 1296 ve Fi 8 Teşrîn-i evvel sene 1295 – Numro 38

Mevkût Ruhsatname - Numro 79

Eâzım-ı Şûra-yı Osmâniye'den *Sabri Merhumun Divânının* tab'ına ruhsat itasına el-cevab müdürü Selim Farisi Efendi yazılmış, istida eylediğinden ve tab'ında mahzur olmadığından tab' olunacak matbaanın isim ve mahalli ve tab'ının ismiyle tarihi tab-ı nüsha matbuası üzerine yazılmayıp maarifin rey'i tensibi veya takdir ve tahmisini gibi bir güne ibare-i derç edilmeyerek yalnız "Maarif Nezaret ruhsatıyla basıldı" ibaresi yazılmak ve bade't-tabı iki nüshasının zeylerini mühürleyerek Te'lif ve Tercüme Müdiriyeti irâen ile nezaret-i teftişten geçirildikten biri tasdik ile iade ve diğeri tevkif kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat almak ve kütüphane-i mahsusuna hıfz edilmek üzere iki nüshasını vermek şartıyla mezkûr divânın yalnız tab'ı için mevkût ruhsatname ita kılındı.

MF.TDD 4-104

Fi 11 Zilkâde sene 1296 ve Fi 15 Teşrîn-i evvel sene 1295 – Numro 41

Mevkût ruhsatname - Numro 81

Babıali Caddesi'nde Matbaacı Mizan Türkçe tarihine müstenid **Cezmi** nam hikâye risalesinin cüz-i evvelinin tab'ına ruhsat itası yazılı istida edildiğinden ve lede'l-muamele mündericâtında mahzur olmadığı anlaşılmış olduğundan tab' olunacak matbaanın ism ü mahali ve tab'ının ismiyle tarih-i tab'ı nüsha-i matbûası üzerine yazılmayıp Maârif'in rey'i tensibi veya takdir ve tahmisini gibi bir gûne ibare-i derc edilmeyerek yalnız "Maârif Nezâret ruhsatıyla basıldı" ibaresi yazılmak ve bade't-tab'ı iki nüshasının zeylerini mühürleyerek te'lif ve tercüme müdiriyet-i irâe ile Nezâreti teftişten geçirildikten biri tasdik ile iâde ve diğeri tevkif kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat almak ve kütübhane-i mahsûsuna hıfz edilmek üzere iki nüshasını vermek şartıyla mezkûr Divânın yalnız tab'ı için mevkût ruhsatname itâ kılındı.

MF.TDD 4-108

Fi 21 Zilkâde sene 1296 ve Fi 25 Teşrîn-i evvel Numro 42

Mevkût Ruhsatname - Numro 83

Erkân-ı Harbiye Miralayından İzzetlü **Ahmed Cevad Bey**'in Fünûn-ı Askeriye ve Riyâziye'ye müteallik cem ve tertip etmiş olduğu **Yâdigâr** ünvanlı yazılı mecmuanın cüz olunan tab'ına imtiyaz bu ruhsat itasını istida eylemiş ise de imtiyaz itasına hacet olmayıp mir-mumaileyhe bu babda olan hukukunu nizâm-ı husûle kâfil ettiğinden ve mezkûr mecmuanın tab'ında mahzur olmadığından mevkût ruhsatname itâ kılındı.

MF.TDD 4-133

Fi 2 Muharrem sene 1297 ve 4 Kânun-i evvel sene 1295 – Numro 74

Mevkût ruhsatname - 97

Riadi Ticaret Bahriye ketebesinde İsmail Hakkı Efendi'nin bu kerre **Şâkir Beyin Sergüzeşti yahut Encâm-ı Sabır** ve **Hain Facia yahut Pakdâmen** namıyla te'lif ve tertip etmiş olduğu iki fâcianâmenin tab'ına ruhsat itasını istida edip bu babda bir gûne mahzur dâhi görülmemiş olmakla tab' olunacak matbaanın ism ü mahali ve tab'ının ismiyle tarih-i tab'ı nüsha-i matbaa üzerine yazılıp Maârif'in rey ve tensibi veya takdir ü tahmisi gibi bir gûne ibare derc edilmeyerek yalnız "Maârif Nezâretinin ruhsatıyla basıldı" ibaresi yazılmak ve bade't-tab'ı iki nüshasının zeylerini mühürleyerek Te'lif ve Tercüme Müdirlüğü'ne irâe ile Nezâreti teftişten geçirildikten ve biri tasdik ile iâde ve diğeri tevkif kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat almak üzere mezkûr iki kıta facianâmelerin yalnız tab'ları için işbu mevkût ruhsatname ita kılındı. [Hamdi].

MF.TDD 4-145

14 Muharrem sene 1297 ve Fi 18 Kânun-i evvel sene 1295- Numro 84

Ruhsatname - Numro 28

Abdülhak Hâmid Bey Efendi'nin *Tarık yahut Zehra binti Mûsâ bin Nefir* unvanlı tertip eylediği tiyatro risalesinin tab'ına Fi 8 Mart sene 1292 tarihinde mevkût ruhsatname verilmişti. Mezkûr risale bu kerre tab' olunarak Te'lif ve Tercüme idaresine irâe oldukta "Tevhid u Sancak-ı Şerif" gibi bazı ibarât u tabirât görülmüş olduğundan bunlar ihraç olunmak şartıyla mezkûr risalenin neşri için işbu ruhsatname ita kılındı.

MF. TTD 4-168

Fi 10 Safer sene 1297 ve Fi 10 Kânun-i sâni sene 1295 – Numro 114

Mevkût Ruhsatname - Numro 112

Erkân-ı çariyle sınıfı talebelerinden Mehmed Şevket Efendi fünûn-ı metnua' ile edebiyattan bahis olmak ve on beş gûne bir çıkarmak yazılması üzere **Maâriften Bir Sada** namıyla tertip etmiş olduğu Türkçe mecmua-i mevkûtenin tab'ına ruhsat itasını istida edip irâe eylediği cüz-i evvel ve saniyesinde bir gûne mahzûr görülmemiş olmakla tab' olunacak matbaanın ism u mahali ve tab'ının ismiyle tarih-i tab'ı nüsha-i matbûası üzerine yazılmayıp Maârif'in rey'i tensibi veya takdir ve tahmisini gibi bir gûne ibare-i derc edilmeyerek yalnız

“Maârif Nezâreti ruhsatıyla basıldı” ibaresi yazılmak ve basıldıktan sonra neşri için başkaca ruhsat almak ve kütübhane-i mahsûsusada hıfz edilmek üzere iki nüshasını vermek ve tab’ olunmazdan evvel sair cüzleri dâhi göstermek şartıyla mezkûr-ı mecmuanın tab’ı hakkında işbu mevkût ruhsatname itâ kılındı.

MF. TTD 5-21

Fi 29 Safer sene 1297 ve Fi 29 Kânun-i sâni sene 1295 – Numro 134

Mevkût Ruhsatname – Numro 119

Abdülhak Hâmid Bey’in **İbn-i Musa yahut Zatül-Cemâl** ünvanlı yazmış olduğu fâcia-i piyesin tab’ına ruhsat itasını istida edip lede’l-mütaala mündericâtında mahzur olmadığı anlaşıldığından tab’ olunacak matbanın ism ü mahali ve tab’ının ismiyle tarih-i tab’ı nüsha-i matbûası üzerine yazılıp Maârif’in re’y u tensibi veya takdir ü tahmisini gibi bir gûne ibâre derc edilmeyüp yalnız “Maârif Nezâreti’nin ruhsatıyla basıldı” ibaresi yazılmak ve basıldıktan sonra iki nüshasının zeylerini mühürleyerek Te’lif ve Tercüme Dairesi’ne irâe ile bade’t-tedkik biri bit-tevkif diğeri tasdik ve iâde kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat alıp ve kütübhane-i mahsûsunda hıfz edilmek üzere iki nüshasını vermek şartıyla mezkûr risalenin tab’ı hakkında işbu mevkût ruhsatname ita kılındı. [Hamdi].

MF. TTD 5-32

Fi 25 Rebîülevvel sene 1297 ve Fi 23 Şubat sene 9 – Numro 166

Mevkût Ruhsatname - Numro 136

Daire-i Umûr sahibi tahrirat odası ketebesinden Mehmed Sait Efendi **Fıkracı Koca Karı** namıyla tertip etmiş olduğu Türkçe hikâye risalesinin cüz-i evvelinin tab’ına ruhsat itasını istida edip lede’l-mütalâa mündericâtında mahzur görülmediğinden tab’ olunacak matbaanın ism ü mahali ve tab’ının ismiyle tarih-i tab’ı nüsha-i matbûası üzerine yazılıp Maârif’in re’y u tensibi veya takdir ü tahmisini gibi bir gûne ibâre derc edilmeyüp yalnız “Maârif Nezâreti’nin ruhsatıyla basıldı” ibaresi yazılmak ve basıldıktan sonra iki nüshasının zeylerini mühürleyerek Te’lif ve Tercüme Dairesi’ne irâe ile bade’t-tedkik biri bit-tevkif diğeri tasdik ve iâde kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat alıp ve kütübhane-i

mahsûsunda hıfz edilmek üzere iki nüshasını vermek şartıyla mezkûr risâlenin tab'ı hakkında işbu mevkût ruhsatname ita kılındı.

MF. TTD 5-44

[Erkân-ı Harp tarafından yakalanın kitapların listesi 24 kitap var içinde Cezmi vs yer almaktadır].

MF. TTD 5-52

Fi 19 Cemâziyülevvel sene 1297 ve Fi 17 Nisan sene 1296- Numro 42

Mevkût Ruhsatname - Numro 20

Limân Dairesi ketebesinden **Mehmed Rauf Efendi** Türkçe tertip etmiş olduğu **Pirezen** nam risalenin tab'ını istida edip lede'l-mütaala-i müdericâtında mahzur olmadığı anlaşılmış olmakla tab' olunacak matbaanın ism ü mahali ve tab'ının ismiyle tarih-i tab'ı nüsha-i matbûası üzerine yazılıp Maârif'in re'y u tensibi veya takdir ü tahmisini gibi bir gûne ibâre derc edilmeyüp yalnız "Maârif Nezâreti'nin ruhsatıyla basıldı" ibaresi yazılmak ve basıldıktan sonra iki nüshasının zeylerini mühürleyerek Te'lif ve Tercüme Dairesi'ne irâe ile bade't-tedkik biri bit-tevkif diğeri tasdik ve iâde kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat alıp ve kütübhane-i mahsûsunda hıfz edilmek üzere iki nüshasını vermek şartıyla mezkûr risâlenin tab'ı hakkında. İşbu mevkût ruhsatname ita kılındı. [Hamdi].

MF. TTD 5-54

Fi 19 Cemâziyülevvel sene 1297 ve Fi 17 Nisan sene 1296/ 43

Mevkût ruhsatname - Numro 21

Matbaacı Esad Efendi Fransız üdebâsı meşhuresinden Aleksandır Dumas'ın te'lifâtından olup bu denli Türkçeye tercüme ettirmiş olduğu **Dekadanlar Muharebesi** nam risalesinin cüz olunan tab'ına ruhsat itasını istida edip lede'l-mütalâa müdericâtında mahzûr görülemediğinden tab' olunacak matbaanın ism ü mahali ve tab'ının ismiyle tarih-i tab'ı nüsha-i matbûası üzerine yazılıp Maârif'in re'y u tensibi veya takdir ü tahmisini gibi

bir gûne ibâre derc edilmeyüp yalnız "Maârif Nezâreti'nin ruhsatıyla basıldı" ibaresi yazılmak ve basıldıktan sonra iki nüshasının zeylerini mühürleyerek Te'lif ve Tercüme Dairesi'ne irâe ile bade't-tedkik biri bit-tevkif diğeri tasdik ve iâde kılındıktan sonra neşri için başkaca ruhsat alıp ve kütübhane-i mahsûsunda hıfz edilmek üzere iki nüshasını vermek şartıyla mezkûr risâlenin tab'ı hakkında. İşbu mevkût ruhsatname ita kılındı. [Hamdi].

MF. TTD 6-86

Huzur-ı Âliyül-Cenab Nezâretpenahı

Rüsûmât-ı Emânet Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan Fi 18 Zilhicce sene 1300 tarihi ve yüz sekiz numrolu müzekkiresinin Ali Rıza Efendinin tahmisiye eylediği ezhâr […] taklid nüshalardan olduğu cihetle bit-tevfike gönderildiği işâr olunan yedi cilt kitabın taklid olduğu anlamış üzerine usûlune tevfiken tedkik edildiğinden ve vusûlunun cevaben emanet-i müşârün-ileyh işârı iktiza eder buyrulduğu emr u ferman hazret-i menlehül- mezkûr.

Fi 4 Muharrem sene 1301 ve 24 Teşrîn-i evvel sene 94

MF. TTD 6- 129

21 Receb 1301

[Resimli mecmuaların Encümence incelenmesi sonucu resimlerde dâhi muzır olunacak bir durumla karşılaşmadığını beyan ettikten sonra bahsi geçen mecmualara ruhsat itasının verileceğine dair].

Figaro gazetesinin **Seyahati** namıyla üzerinde resmî olduğu Halil Beyoğlu'nda her biri kitapçı dükkânında alenen satılmakta olan risalenin <u>mündericâtı elfaz-ı reddiye ve muzıradan olduğundan</u> müstediye cevap hususunun buyrulması.

MF. TTD 7-113

1029-

Rüsümat Emante-i Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 21 Rebîülâhir sene 1303 tarihli ve yüz altmış iki numrolu melfûf müzekkiresinde muhteviyat-ı muzırasın bit-tevkif gönderildiği işâr olunan **İstiklÂliyyet-i Yunan** ve **Şiir** namında iki kıta Rumca kitabın mündericâtı siyaseten muzır olduğu lede'l- muayane anlaşılmış ve mahv u ihrak olunmak üzere tevkifine ittifak-ı aza ile karar verilmiş olmakla keyfiyetin cevaben emanet-i müşârün-ileyhe işâr buyrulması babında emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fi 5 Cemaziyelevvel sene 1303 ve Fi 18 Kânun-i sâni sene 1301

MF. TTD 7-117

87-Matbûâtcı imzalı numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab'ı için ruhsat mukteziyyenin itası talep olunan **İdman** nam Türkçe kıraat kitabının birinci kısmının tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılması […] aksam-ı sairesi dâhi Encümence tedkik olunmadıkça basılmamak üzere ruhsat-ı matlûbun itası ittifak-ı aza ile karar verildi. Ol babda. [Süreyya Efendi].

MF. TTD 7-122

105 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Adada Söylediklerim** ünvanlı Türkçe mecmua-i eş'ârın tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 7- 123

112 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Gel Keyfim Gel** nam Türkçe Letâif risalenin tab'ının beis olmadığı,

MF. TTD 7-124

120 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Bir Mahkûmun Son Günü** nam Türkçe romanın tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 7-128

132 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Kanlı Madalyon** nam Türkçe romanın tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 7-129

135 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Esmeralda** nam Rumca dramın tab'ının beis olmadığı,

MF. TTD 7-135

162 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Falcı** ve **Kör** namlarıyla iki kıta Türkçe dramın icrasında beis olmadığı,

166 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Fazilet Mağlup Olur Mu** ve **Vefayı Namus** namlarıyla iki kıta Türkçe piyesin icrasının beis olmadığı,

[Bu eser, yasak listelerinde de yer almaktadır].

MF. TTD 7-136

157 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Nev Nihâl** unvanlı Türkçe mecmua-i edebiyyenin tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 7-143

232 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Üç Fistanlı Kız** nam romanın birinci ve ikinci cüzünün tab'ının beis olmadığı,

MF. TTD 7-149

261 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Ne Yaparsın** ünvanlı mecmua-i edebiyyenin Encümene irâe olunan birinci cüzünün tab'ına beis olmadığı,

MF. TTD 8-8

259 NOLU ENCÜMEN KARARI: Metn-i arzuhâlde tab'ı için ruhsat itası talep olunan muktezîyede **Tedrisât-ı Edebiyye** unvalı mecmuanın tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına müttefiken karar verildi babında. [Süreyya Efendi].

MF. TTD 8-22

389 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Vasıta yahut Mektuplarım** ünvanlı Türkçe risalenin tab'ının beis olmadığı,

MF. TTD 8-27

413 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Şayan** nam mecmua-i eş'ârın tab'ının beis olmadığı,

MF. TTD 8-28

408 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Hevesatım** ünvanlı Türkçe mecmua-i edebiyyenin tab'ının beis olmadığı,

MF. TTD 8-29

417 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Zâlim Valide yahut Mazlûm Kerime** hikâyenin birinci kısmının tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-39

462 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Madam** اوپرا اپك nam Türkçe piyesinin tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-41

447 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Josef [** بالسامو **]** nam romanın irâe olunan kısmının tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-42

487 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Fedâkâr yahut İleri Günün Çoban Kızı** ünvanlı Türkçe piyesin tab'ının beis olmadığı,

MF. TTD 8-44

471 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Dâhiliye-i Aşk yahut Hicrân** ünvanlı Türkçe tiyatronun tab'ının beis olmadığı,

MF. TTD 8-56

506 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Kızının Katili** ünvanlı Türkçe piyesin icrasında beis olmadığı,

507 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Hakikî Paris Eş'ârı** nam romanın tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-66

550 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Müntehâbât-ı Asgar** nam kitabın tekrar tab'ının beis olmadığı,

MF. TTD 8-68

543 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Arakiya** nam Ermenice romanın tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-78

578 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Mükerrem Bey yahut [دسر] Mektupları**'nın icrasında bir beis olmadığı,

MF. TTD 8-96

631 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Mübtelâ-yı Aşk** nam Türkçe tiyatronun tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-98

626 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Müsameret** fenni ve edebî Türkçe risalenin cüzünün tab'ının beis olmadığı ve devamının encümene gösterilmesi gerektiği,

MF. TTD 8-99

628 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Nükte** ünvanlı Türkçe mecmua-i mevkûtenin tab'ında beis olmadığı ve devamının Encümene gösterilmesi gerektiği,

630 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Kraliçe Margo** nam Türkçe romanın tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-101

662- Müzekkire

Rüsumat Emanet-i Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 7 Rebîülevvel sene 1303 tarihli ve yüz on iki numrolu müzekkiresinin mündericât-ı muzırâtından dolayı bit-tevkif gönderildiği beyan olunan Fransızca iki kıta ***Dante*** nam kitap ile İngilizce bir nüsha hikâye kitabının mündericâtı ehl-i İslâm hakkında birtakım makalât-ı garezkârâneyi hâvi bulunduğu lede'l-muayene anlaşılmış ve binaenaleyh tevkifine karar verilmiş olmakla keyfiyetine cevaben emanet-i müşârün-ileyh işâr buyrulması babında.

MF. TTD 8-102

657- Kitapçı Karabet ve Kasbar imzalarıyla muhayyer ve 899/ 362 numrolu arzuhâl zarfında

Derûn-ı arzuhâlde tab' u neşri için ruhsat-ı lâzımenin itası talep olunan makalât-ı edebiyye hâvî **Yadigârlarım** nam kitabın mündericâtına nazaran tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Süreyya Efendi].

658- Mekteb-i Tıbbıye-i Mülkiye […] Mehmed Ekrem [Müdürü] Mahmud 961/ 390 numrolu arzuhâline derkenar

Metn-i istidada tiyatroda icrası için ruhsat-ı muktezîyenin itası talep olunan **Madam Lion** nam Türkçe tiyatronun icrasında beis olmadığı lede'l-muayene tebeyyün edilmiş ve […] ruhsat-ı bit-tun itasına karar verilmiş olmakla ol babda. [Süreyya Efendi].

659- İstanbul Kütübhanesi Hacı İhsan imzalı 983/ 296 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab'ı ve neşri için ruhsat-ı lâzımenin itası talep olunan **Gülşen-i Güzel** nam Türkçe şiir mecmuasının tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-t itasına karar verildi. Ol babda. [Vehbi Efendi].

659- **Mülteci Ceza** nam Türkçe kitabın ruhsat-ı bit-t itasına karar verildi.

660- **Katil Peder** nam tiyatronun ruhsat-ı bit-t itasına karar verildi.

MF. TTD 8-104

600 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Memmuatü'l-Fünûn** nam *risalenin* mündericâtına göre tab'ı caiz olduğu,

MF. TTD 8-108

Teşrîn-i evvel sene 1302- Fi 19 Muharrem sene 1304 ve Fi 5 Teşrîn-i evvel 1302

671- Mekteb-i İdadi-i Mülkiye şakirdânından Mehmed Ali mühürlü ve 966/ 401 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab'ı için ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan **Âsâr-ı Aşk** ünvanlı Türkçe piyesin bir mucib-i tashih esami-i eşhas tebdil olunmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-t itasına müttefiken karar verildi. Ol babda. [Süreyya Efendi].

672- Kitapçı Kirikor imzalı ve 1111/ 418 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab'ı için ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan **Bir Metrukiyenin Hikâyesi** ünvanlı Türkçe muntazam risalenin tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itası müttefiken karar verildi. Ol babda. [Vehbi Efendi].

675- Kitapçı Kirikor imzalı ve 1001/ 409 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlinde tab'ı için ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan **Tercümelerim** ünvanlı Fransızcadan mütercim makalât-ı edebiyye hâvî mecmuanın tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-t itasına karar verildi. Ol babda. [Vehbi Efendi].

MF. TTD 8-109

686 NOLU ENCÜMEN KARARI: بردی ابوه nam İtalyanca *komedyanın* icrasında beis olmadığı,

688 NOLU ENCÜMEN KARARI: آبسنر nam Fransızca *tiyatro piyesinin* tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-110

689 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Kum Adasındaki Matrûdlar veya Fedâkâr Balıkçı** nam Türkçe *romanın* tab'ında beis olmadığı,

Fi 8 Teşrîn-i evvel sene 1302- Fi 9 Ağustos sene 1302

697- Teftiş

Rüsûmât Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 4 Muharrem sene 1304 tarihli ve yüz otuz numrolu melfûf müzekkiresinin muzırül-intişar olduğuna binaen bit-tevkif gönderildiği işâr olunan Fransızca **[….mât]** ve Rumca **Yunanî Bir […]** ve **Kuğu** ve **Sucu** nam şairin **Hicviyat**, **Gazeliyât** ünvanlı beş kıta kitabın din-i İslâmiye ve Saltanat-ı senniye Âliyyesi'ne makalât-ı gârekârâneyi hâvî olduğu lede'l-muayene anlaşılmış ve binaenaleyh bit-tevkifine müttefiken karar verilmiş olmakla keyfiyetin cevaben Emâneti müşârün-ileyhe işâr buyrulması babında. [Naim Bey, Ahmed Süreyya, Sadi, Hilmi, Vehbi, Hamdi].

MF. TTD 8-111

Fi 9 Teşrîn-i evvel sene 1302- Fi 9 Teşrîn-i evvel sene 1302

692- Cebrail Kirkor Efendi'nin 1041/ 340 numrolu arzuhâline

Metni arzuhâlde tab'ı için ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan birtakım âlâmât-ı hâvi **Tenvîr-i Efkâr** nam Türkçe risalenin tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşımış olmakla ruhsat-ı bit-t itası müttefiken karar verildi. Ol babda. [Süreyya Efendi].

MF. TTD 8-112

687 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Hayf** nam Türkçe *hikâyenin* tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-114

683 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Ârzû-yı Memât** nam Türkçe *romanın* tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-116

699 NOLU ENCÜMEN KARARI: نژلرم **[Nejlerim]** ünvanlı *Türkçe mecmua-i Edebiyye'nin* tab'ına beis olmadığı,

MF. TTD 8-117

702 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Kamere Âşık** Türkçe *piyesin* icrasında bir beis olmadığı,

704- [Estepanda Dayan] imzalı ve 1023/ 426 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab'ı için ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan ***Sergüzeşt-i Katerina*** nam Ermenice Romanın mündericâtı âdâba mugayir olduğuna binaen çizilmiş olan yerleri çıkardıktan sonra tab'ında beis olmadığı memur-ı mahsûsun muayene ve iflasında anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun o vecihle itasına karar verildi. Ol babda. [Mikail Efendi].

MF. TTD 8-118

707 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Lisân-ı Umûmî**'nin tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-120

713- Takdir

Rüsûmât-ı Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 15 Muharrem sene 1304 tarihli otuz beş numrolu melfuf müzekkiresinin mündericâtı makalât-ı siyasîyeye hâvî olmasından naşi bit-tevkif gönderildiği işâr olunan **Erşak** nam Ermenice tiyatro kitabının zaten Memâlik-i Şâhâne'ye idhali memnû olan muzırâtı karar verilmiş olmakla keyfiyetin cevaben Emanet-i müşârün-ileyhe işâr buyrulması babında. [Mikail Efendi].

MF. TTD 8-125

Fi 7 Safer sene 1304 ve Fi 6 Teşrîn-i evvel 1302

827- Şûrâ-yı Devlet Evrâkı Odası [...] Efendinden Recep Efendinin 1105/ 446 numrolu arzuâline

Derûn-i arzuhâlde tiyatroda icrası için ruhsat-ı lâzımenin icâzası talep olunan **Ziyâ ile Hüsnâ yahut Çobanın Kızı** nam Türkçe tiyatronun bervech-i tashih-i ismini eşhasından bir yerinin tebdil-i yer hâliyle icrasına beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla zikrolunan risalenin icrası için ruhsât-ı matlûbun itasına karar verildi. Ol babda. [Süreyya Efendi].

MF. TTD 8-131

Fi 6 Muharrem sene 1304- Fi 13 Safer sene 1304 ve Fi 8 Teşrîn-i evvel 1302

839- Müzekkire

Rüsûmât Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 22 Muharrem sene 1304 tarihli ve yüz kırk üç numrolu müzekkiresinin mündericâtı âdâba mugayir bulunmasından dolayı bit-tevkif gönderildiği beyan olunan **Afroditya** nam Rum ibareli bir kıta kitabın muhteviyatı işâr-ı vakıa üzere âdâba mugayir ibarâtı hâvî bulunduğu lede'l-muayene tesbit edilmiş ve tevkifine karar verilmiş olmakla keyfiyetin cevaben Emâneti müşârün-ileyhe izbâr buyrulması babında. [Naim Beyefendi].

840- Müzekkire

Rüsûmât Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 27 Muharrem sene 1304 tarihli ve yüz kırk sekiz numrolu müzekkiresinin muhteviyat-ı muzırasından dolayı bit-tevkif gönderildiği beyan olunan **Kilise Tarihi** nam Rum ibareli bir kıta kitabın mündericâtı din-i mübin-i İslâm Âliyyesi'ne birtakım makalâtı hâvî olup intişârı muzır bulunduğu lede'l-muayene tesbit edilmiş ve tevkifine karar verilmiş olmakla keyfiyetin cevaben emanet-i müşârün-ileyhe izbâr buyrulması babında. [Naim Beyefendi].

841- [**Azavanik] Gazetesi** sahib-i imtiyâzı [Estepan Damadiyan] imzalı ve 1108/ 447 numrolu arzuhâli zuhuruna derkenâr

Derûn-i arzuhâlde tab'ı ve neşri için ruhsat-ı lâzımenin itası talep olunan [**Dekin** 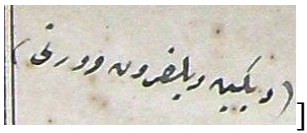] nam Ermenice romanın siyaseten muzıratül-intişâr olduğuna binaen çizilen mahalleri çıkarılmak şartıyla tab'ına beis olmadığı me'mur-ı mahsûsunun muayene ve ifadesinden anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Mikail Efendi].

MF. TTD 8-132

Fi 6 Muharrem sene 1304 - Fi 13 Safer sene 1304 ve Fi 27 Teşrîn-i evvel 1302

834- Müzekkire

Rüsûmât Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 15 Muharrem sene 1304 tarihli ve yüz kırk numrolu müzekkiresinin mündericât-ı muzırasından dolayı bit-tevkif gönderildiği beyan olunan Rumî ibareli yedi kıta kitabın muhteviyatı makalât-ı […] hâvî olup intişârı siyaseten muzır bulunduğu lede'l-muayene anlaşılmış ve tevkifine karar verilmiş olmakla keyfiyetin cevaben Emâneti müşârün-ileyhe izbâr buyrulması babında. [Naim Beyefendi].

836- Müzekkire

Rüsûmât Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 27 Muharrem sene 1304 tarihli ve yüz kırk yedi numrolu müzekkiresinin mündericât-ı muzır bulunduğu cihetle bit-tevkif gönderildiği beyan olunan Rumî ibareli bir kıta kitabın muhteviyatı Diyânet-i İslâmîye Alisine bazı makalâtı hâvî olup muzıratül-intişâr bulunduğu tahakkuk eylemiş ve tevkifine karar verilmiş olmakla keyfiyetin cevaben Emâneti müşârün-ileyhe izbâr buyrulması babında. [Naim Beyefendi].

MF. TTD 8-135

862 NOLU ENCÜMEN KARARI: Arapça **Mecmûa-i Edebiyât**'ın tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-136

856 NOLU ENCÜMEN KARARI: **İki Öksüz Kardeşler** *piyesinin* tab'ında beis olmadığı,

MF. TTD 8-137

846 ve 847 NOLU ENCÜMEN KARARI**: Hoca Hafız Divânı**'nın basımında bir beis olmadığı,

848 NOLU ENCÜMEN KARARI: **Kontes Sara** nam *romanın* devamının Encümene gösterilmesi,

MF. TTD 8-140

Fi 20 Teşrîn-i evvel sene 1302 - Fi 21 Safer sene 1304 ve Fi 5 Teşrîn-i sâni sene 1302

870- Tiyatrocu Agâh imzalı ve 1189/ 446 numrolu arzuhâline

İşbu arzuhâlde tiyatroda oynatılmak üzere ruhsat itası talep olunan **Kör Bir Valide, Hasret-i Muhabbet yahut Çifte Gelinler, Rûz-ı Tabib, Tâhir ile Zühre, Mazlumdaki Sadakat ve** **-i Nedâmet** nam beş kıta tiyatro piyesinin bazı esâmi-i eşhas ber-mucib-i tashih-i tebdil edilmesi şartıyla icrasına beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış ve binaenaleyh ol-cihetle ruhsat-ı bit-tun itasına müttefiken karar verilmiş olmakla ol babda. [Süreyya Efendi].

MF. TTD 8-142

Fi 4 Teşrîn-i sâni sene 1302 - Fi 22 Safer sene 1304 ve Fi 6 Teşrîn-i sâni 1302

872- Kitapçı İlk-san imzalı ve 1183/ 462 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab'ı için ruhsat-ı muktezîye itası talep olunan **Valideyi Arayınız** nam Türkçe romanın tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlûbunun itası müttefike karar verildi. Ol babda. [Süreyya Efendi].

873- Matbaacı Nişân Berberiyan imzalı 1311/ 471 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab'ı için ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan **Melek Hâris Misafir Hanımı** nam Ermenice musavver romanın tab'ının beis olmadığı memur-ı mahsûsun muayene ve ifadesinden anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasını karar verildi. Ol babda. [Mikail Efendi].

975- Bursa'da […] Mahmûd Kemal imzalı ve 1209/ 470 numrolu

Metn-i arzuhâlde tab'ı için ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan **Nevâ-yi Şebâb** ünvanlı Türkçe mecmua-i eş'ârın tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına müttefiken karar verildi. Ol babda. [Şâkir Efendi].

MF. TTD 8-146

Fi 48 Teşrîn-i sâni sene 1302 - Fi 26 Safer sene 1301 ve Fi 10 Teşrîn-i sâni 1302

887- [Kerope Lemonciyan] imzalı ve 20/ 16 numrolu arzuhâline

İşbu arzuhilde tab'ı için ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan **Anjelya** nam Ermeni romanın siyaseten muzır bulunduğu memur-ı mahsûsanın muayene ve ifadesinden anlaşılmış olmakla mezkûr romanın reddiyle keyfiyetin sahib-i istidiaya tebliğine karar verildi. Ol babda. [Mikâil Efendi].

Rüsümât Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 28 Muharrem sene 1304 tarihli ve yüz kırk dokuz numrolu melfûf müzekkiresinin muhteviyat-ı muzırasından nâşî bit-tevkif gönderildiği işâr olunan **Le Tour Demound** ünvanlı Fransızca kitabın intişârı muzıradan sâlim olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış ve binaenaleyh bit-tevkifine müttefiken karar verilmiş olmakla keyfiyetin cevaben Emâneti Müşârün-ileyhe işâr buyrulması babında. [Habib Efendi].

889- Bu dâhi

Rüsûmât Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 10 Muahrrem Sene 1304 tarihli ve yüz otuz dört numrolu melfûf müzekkiresinin muhteviyat-ı muzırasından nâşi bittevklif gönderildiği beyan olunan [**Yankor Meyva Sunuryası**] nam Rumca kitap devlet-i Âliyye ve sair-i düvel İslâmiye ile İslâmiyet-i aleyhinde bazı makalât-ı garezkârâneyi hâvî olduğu lede'l-muayene anlaşılmış ve binaenaleyh tevkifine müttefiken karar ve rilmiş olmakla keyfiyetin Emâneti müşârün-ileyhe işâr buyrulması babında.

MF. TTD 8-149

Fi 8 Teşrîn-i sâni sene 1302 - Fi 4 Rebîülevvel sene 1304 ve Fi 18 Teşrîn-i sâni 1302

893- Teftiş

Rüsûmât Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 10 Muharrem Sene 1304 tarihli ve yüz otuz altı numrolu melfûf müzekkiresinin muhteviyat-ı muzırasından nâşi bittevkif gönderildiği beyan olunan **Costantipol** ünvanlı Rumca musavver kitap Ehl-i İslâm hakkında bazı makalât-ı garezkârâneyi hâvî olduğu lede'l-muayene anlaşılmış ve binaenaleyh tevkifine müttefiken karar verilmiş olmakla keyfiyetin cevaben Emâneti müşârün-ileyhe işâr buyrulması babında. [Naim Bey].

894- Bu dâhi

Rüsûmât Emâneti Âliyyesi'nin Encümene havale buyrulan 4 Muharrem Sene 1304 tarihli ve yüz otuz iki numrolu melfûf müzekkiresinin muhteviyat-ı muzırasından nâşi bittevkif gönderildiği beyan olunan **Tiyatro-yı Volter** ve **Ansiklopedi** nam iki kıta Fransızca kitabın mündericâtının Diyânet-i İslâmîye aleyhinde âdâben kelâm edilmiş olduğu lede'l-muayene anlaşılmış ve binaenaleyh tevkifine müttefiken karar verilmiş olmakla keyfiyetin Emâneti müşârün-ileyhe işâr buyrulması babında. [Habib Efendi].

MF. TTD 8-167

Fi 2 Kânun-i evvel sene 1302 - Fi 9 Kânun-i evvel sene 1302

941- Tiyatrocu Agâh imzalı ve 1267/ 501 numrolu arzuhâline

İşbu arzuhâlde tiyatroda oynatılmak üzere ruhsat-ı mukteziyyenin itası talep olunan *Sürûr Bey, Bahtiyâr Âşıklar* ve *İhsan Efendi* ünvanlı üç kıta dramdan *Bahtiyar Âşıklar* ve *İhsan Efendi* nam ikisinin mündericâtının muhıll-ı âdâb, münasebetsiz elfâz ve tabirât-ı galîz bulunduğu ve icrası câiz olmadığı cihetle sahibine reddi, *Sürûr Bey* namındakinin dâhi esâmi-i eşhâsından birinin ber-vech-i tashih ü tebdîl ve bazı münasebetsiz yerlerinin dâhi tashih ve te'diye şartıyla icrasında beis olmadığı anlaşılmış olmakla yalnız mezkûr-ı dram için ruhsat-ı lâzımenin itası babında

[Süreyya Efendi].

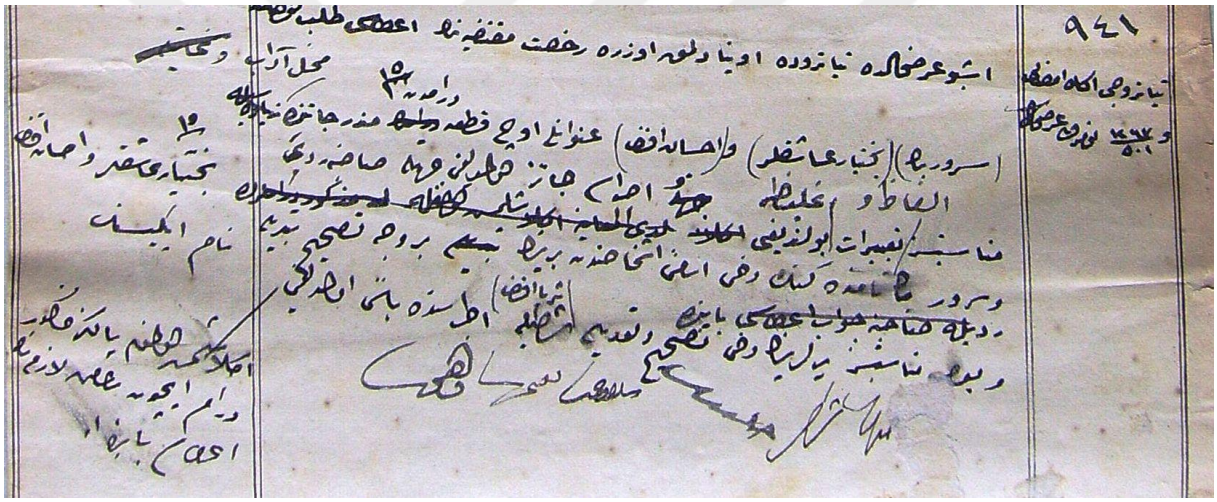

MF. TTD 10-3

Fi 15 Ağustos sene 1304 - Fi 20 Ağustos sene 1305 ve Fi 16 Ağustos 1304

500- Kitapçı Kirkor mühürlü 597/ 326 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab-ı neşrine ruhsat talep olunan **Âsâr-ı Muhit** ünvanlı mecmua-i eş'ârın çizilmiş olan son mütalâa çıkarılmak üzere tab'ına beis olmadığı bil-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-t itasına karar verildi. O babda.

MF. TTD 10-64

Fi 29 Ağustos sene 1304 - Fi 4 Muharrem sene 1306 ve Fi 29 Ağustos sene 1304

561- Tahir imzalı ve 678- 367/ 764 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Lâtife, Garibe, Acibe, Hatime, Mazahkât** ünvanlı dört cüzden ibaret mecmua-i letâifenin çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 10-70

Fi 23 Ağustos sene 1304 - Fi 4 Muharrem 1306- Fi 29 Ağustos sene 1304

553 – Babıali Vilayet-i [Muhtaza] Kalemi Jurnal Memuru İzzetlü Hatip Beyin 635-361/ 755 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Güzide-i Münşeat** ünvanlı Türkçe inşâ risalesinin ilâvesi vechiyle ve çizilen yerleri çıkarılmak şartıyla tab'ına beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Vehbi Beyefendi imza atmıştır].

MF. TTD 10-70

Fi 29 Ağustos sene 1304 - Fi 5 Muharrem sene ve Fi 20 Ağustos sene 1304

565- Hüseyin Hüsnü Mühürlü ve 682- 272/ 762 numrolu arzuhâle

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Fedâ-i Aşk ile Ma'şûk** ünvanlı Türkçe roman lede'l-muayene eşkıya vukuatı, valinin […] alakası; evâil-i hükûmet-i Osmaniye hakkında bazı hikâyât münderic olduğundan ve zaten hurafât nev'inden olup taklîd-i ezhândan maada bir faidesi olamayacağına binaen tab'ı caiz olmadığı anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itasına karar verilmiştir.

MF. TTD 10-82

Fi 21 Ağustos sene 1304 - Fi 7 Muharrem 1304 ve Fi 1 Eylül sene 1304

572- Femradis Şad imzalı 8036- 80/ 404 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde on beş günde bir defa neşrolunmak ve mündericâtı romandan ibaret bulunmak üzere **Mütalâa** namıyla bir mecmua-i mevkûtenin tab' u neşrine ruhsat talep olunuyor. Mecmua-i mezkûrenin irâe olunan cüzünün tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat mukteziyyenin itasına karar verildi. Ol babda. [Vehbi imza etmiştir].

MF. TTD 10-92

Fi 5 Eylül sene 1304- Fi 11 Muharrem 1306- Fi 5 Eylül sene 1304

580- Bab-ı Seraskeri Muhasebat-ı Şube Ketebesinden Hüseyin Hüsnü Efendi 682-273/ 761 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Refik Hanımı Bir Adam** ünvanlı Türkçe piyesin çizilen yerleri tebdil edildiği vecihle basılmak üzere tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ol vecihle ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Selâmi Bey imza etmiştir].

MF. TTD 10-99

Fi 11 Haziran sene 1304 - Fi 14 Muharrem sene 1306 ve Fi 8 Eylül sene 1304

587- Kitapçı Karabet ve [...] İmzalı ve 324/ 182 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde Saadetlü **Abdülhak Hâmid Bey**'in tercümesi olup tab'ına ruhsat itası talep olunan **Birkaç Moskover** **yahut FİNTEN** unvanlı piyesin bu kerre tab' u neşrinden sarf-ı nazar eylemesine mebni mezkûr piyes mumaileyhe iâde edilmiş olduğundan işbu arzuhâl li eclil-mukteza Evrak Odasına tevdi' kılındı. [Vehbi Bey Efendi okumuştur].

[Bu metinde üstü çizilen bir kısım mevcuttur. Eserin basımına önce karar verilmiş, sonradan bu kararın üstü çizilerek değiştirilmiştir].

MF. TTD 10-147

Fi 22 Eylül sene 1304 - Fi 28 Muharrem 1306 ve Fi 5 Eylül sene 1304

622- Divân Papazyan imzalı ve 897- 456/ 789 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Çanta** ünvanlı Türkçe letâife dair risale-i mevkûtenin irâe olunan birinci cüzünün çizilen yerleri çıkarılmak şartıyla tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Rakım Bey okumuştur].

MF. TTD 10-155

Fi 24 Eylül sene 1304 - Fi 3 Safer 1306- Fi 26 Eylül sene 1304

651- Kitapçı Arakel imzalı ve 853- 438/ 852 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Ferid** nam musavver mecmuanın çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasını karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 10-164

Fi 29 Eylül sene 1304 - Fi 6 Safer 1306 ve Fi 29 Eylül sene 1304

655- İbtidai Ketebesinden Mehmed […] Efendinin 942- 478/ 10 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Saika-i Aşk** ünvanlı Türkçe Mecmua-i Edebiyyenin tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olunmakla ruhsat-ı bit-tun itasını karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 11-33

Fi 18 Teşrîn-i evvel sene 1304 - Fi 6 Rebîülevvel sene 1306 ve Fi 25 Teşrîn-i evvel sene 1304

764- Yaşmafcızâde Hafîdi Mehmed Esad Efendi'nin 1004- 503/ 963 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Sabah Hayatım** ünvanlı mecmua-i edebiyyenin çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-t itasına karar verildi. Ol babda. [Rakım Bey].

MF. TTD 11-72

55- Tunus imzalı ve 1090-540- 1029 numaralı arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Harem Eğlenceleri** ünvanlı Rumca romanın mündericâtı mugayir-i ahlâk olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla mezkûr romanın reddiyle müstediye cevap itasına karar verildi ol babda. Fi 3 Teşrîn-i Sâni sene 1304 / Fi Rebîülevvel Sene 1301 Ve Fi 8 Teşrîn-i Sâni sene 1304

Fi 7 Mart sene 1305 - Fi 21 Recep sene 1306 ve Fi 6 Mart sene 1305

44-Divân Muhasebâtı Ser-mûkîdi Osman Nurî Mehdî 1673/ 903 numrolu arzuhâli

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Her Güzele Hediye** nam risalenin hurafât kabilinden olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında. İşbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 11-133

Fi 27 Şubat sene 1304 - Fi 17 Recep sene 1306 ve Fi 7 Mart sene 1305

25-Ali Mustafa imzalı ve 1675/ 904 numrolu arzuhâli

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Fedâkâr Suyolcu** nam Türkçe piyesin sihr u efsun gibi taklîd-i ezhân edeceği birtakım hurafattan olup tab'ı ve icrası caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında. İşbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 11-137

Fi 27 Şevval sene 1304 - Fi 17 Recep sene 1306 ve Fi 7 Mart sene 1305

25-Hüseyin Hüsnü mühürlü ve 1457/ 778 numrolu arzuhâli

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Fakir Adamın Evladı** ünvanlı Türkçe romanın ahlâk-ı mübayin olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında. İşbu arzuhâlin Evrak Odasına havalesi babında.

MF. TTD 11-167

Fi 7 Mart sene 1305 - Fi 23 Recep sene 1306 ve Fi 13 Mart sene 1305

52-Kitapçı Kasbar İmzalı 1568/ 847 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde Vassaf Bey'in Türkçeye tercüme etmiş olduğu **Bir Milyon Frank Bir de Güzel Matmazel** nam Türkçe romanın çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra ve isminin **Bir de Güzel Matmazel** ibare tayy olunarak **Bir Milyon Frank** kalmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-t itasına karar verildi. Ol babda. [Salahi Bey okumuştur].

MF. TTD 11-175

Fi 11 Mart sene 1305 - Fi 23 Recep sene 1306 ve Fi 13 Mart sene 1305

55-Mevzi Hacı […] imzalı ve 1580/ 853 numrolu arzuhâli

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Tavan Arası** nam Türkçe romanın mugayir-i ahlâk olduğu cihetle tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olunmakla reddiyle müstediye cevap itasına karar verildi. Ol babda. [Salahi Beyefendi okumuştur].

MF. TTD 11-180

66- [Civelekyan] Matbaasında Artin Kristayoryan İmzası ve 1669-897 numaralı arzuhâline

Metn-i arzuhâlde **Margo [Takohin]** namıyla Ermeniceye bit-tercüme tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Kraliçe Margo** nam Fransızca romanın mündericâtı siyaseten mahzurdan salim olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla mezkûr romanın reddiyle müstediye cevap itası hususunun evrak odasına havale buyrulması babında. Fi 13 Mart sene 1305 / 24 Recep Sene 1306 Ve Fi 14 Mart sene 1305.

MF. TTD 11-196

Fi 2 Teşrîn-i Sâni sene 1304 - Fi 16 Rebîülevvel sene 1306 ve Fi 6 Teşrîn-i sâni sene 1304

762-

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Harem Eğlenceleri** ünvanlı Rumca romanın mündericâtının mugayir-i ahlâk olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla mezkûr romanın reddiyle müstediye cevap itasına karar verildi. Ol babda. [Na'im Beyefendi imza etmiştir].

MF. TTD 12-1

1 Şubat 1306/ 20 Mart 1305

75- Düyûn-ı Umûmiye Varidât-ı Mahsûsa Müderrisinden Mustafa Tamil ve defter hakanı Evrak Kalemi ketebesinden 1392/ 740 numrolu arzuhâline.

Metn-i Arzuhâlde forma forma tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Müşâbehât** unvanlı Türkçe romanın irâe olunan kısm-ı evvelinin çizilen yerleri çıkartıldıktan sonra tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-7

18 Mart 1305/ 4 Şubat 1306

79-Artin Kristaporyon imzalı ve 1632/ 882 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Çingene Kızı** nam Türkçe romanın ber-vech-i tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-12

25 Mart 1305/ 9 Şubat 1306

83-

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Müşâbehât** nam piyesin icrasında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-13

7 Mart 1305/ 6 Şubat 1306

74- Yeni Mahalle Sâkini Subh Çağcıyan imzalı Artin Kristaporyon imzalı arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Paris Sevdâları** nam Fransızcadan Türkçeye mütercim romanın irâe olunan kısmının tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-21

25 Mart 1305/ 21 Şubat 1306

92- Üsküdar Telgraf Nezâreti Muhbire ser-memuru Ahmed imzalı ve 40/ 29 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Meyvenâme** nam Türkçe risalenin ber-vech-i tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-26

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan Fransızca **Vasiyetnâme** nam kitabın çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-35

28 Mart 1305/ 9 Şubat 1306

106- Babıali Caddesinde 2 numrolu hanede […] ve 67/ 44 numrolu arzuhâli

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Monte Cristo'nun Oğlu** nam romanın siyaseten tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlinin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 12-41

28 Mart 1305/ 9 Şubat 1306

111- Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılarından Ali Rıza Bin Ömer Bey İmzalı ve 1609/ 908 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Küçük Çocuk** nam romanın irâe olunan kısmında çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-41

20 Mart 1305/ 11 Şubat 1306

115 – Yorki Mavrokolos İmzalı ve 1661/ 894 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Tımarhane'nin Esrârı** unvanlı romanın çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-77

20 Şubat 1306/ 8 Mart 1305

148- Dâhiliye Nezâreti Evrak Odası Hulefâsından Mehmed Ali mühürlü ve 108-68 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Zübde-i Kemâl** namıyla **Bahâristân** tercümeleri yanlış ve rabtsız ve âdâba mugayir olduğundan caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında.

MF. TTD 12-88

29 Şubat 1306/ 17 Mart 1305

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Eğlence** nam risalenin mündericâtı hurafattan ibaret bulunduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında.

MF. TTD 12-95

29 Şubat 1306/ 17 Mart 1305

167-Matbaacı Dragon imzalı ve 176/ 116 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Âsâr-ı Dragon** nam Türkçe risalenin mündericâtı hurafattan ibaret bulunduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında.

MF. TTD 12-96

29 Şubat 1306

173- Ahmet Muhtar mühürlü ve 178/ 117 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat istihsal eylediği **Dilenci Kız** nam Türkçe piyesin ber-vech-i tashih icrasında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-116

11 Ramazan 1306/ 17 Mart 1305

184- Nâci imzalı ve 500/ 103 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Şi'r-i Mensûr** nam risalenin mündericâtı hurafattan ibaret cihetle tab'ı câiz olmadığından reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında.

MF. TTD 12-122

11 Ramazan 1306

152- 55/ 37 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Bir Mahkûmun İzdivacı** nam Türkçe romanın birinci kısmının çizilen yerlerden maadasının tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-130

14 Ramazan 1306

200- Nâcî imzalı ve 154/ 102 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Tenvîr-i Efkâr** nam Türkçe risalenin mündericâtı hurafattan ibaret bulunmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında.

MF. TTD 12-131

16 Ramazan 1306

199- 229/ 141 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Büyük Ana** nam Türkçe romanın mündericâtı mahzurdan salim olmadığı cihetle reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında.

MF. TTD 12-142

14 Mart 1305

213- 63/ 41 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mecmua-i Zühtü** nam risalenin tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-149

219- 62/ 41 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Bir Kadının İntizamı** unvanlı Fransızca romanın lede'l-muayene esasen mahzurdan salim olduğu anlaşılmış ise de tercümesinin kable't-tab'ı tasdik olunmadıkça basılmaması üzere ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-182

15 Şevval1306

255- Matbaacı Mihran imzalı ve 135- 89 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Hikâye, Mezardan Sesler, Mensûr Şiirler** nam resailden **Hikâye** ile **Mensûr Şiirler** ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı cihetle ruhsat-ı muktezîyenin itasına ve **Mezardan Sesler** nam diğerinin tab'ı câiz olmadığından reddine karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-193

17 Şevval1306

260- 244/ 155 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Tefsir-i Müntehâbât-ı Edebiyât** nam risalenin tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 12-194

17 Şevval1306/ 2 Haziran 1305

261-Hüseyin Muhsin imzalı ve 258/ 156 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Giriftâr-ı Aşk** nam Türkçe tiyatro kitabın ber-vech-i tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 13-22

Fi 27 Mayıs sene 1305 - Fi 20 Şevval sene 1306 ve Fi 6 Haziran sene 1305

282- Mehmed Ziyâeddin imzalı ve 225/ 140 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Bir Kumarbaz Mir'atı** nam Türkçe romanın siyaseten tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Selâmi Bey okumuştur].

MF. TTD 13-39

Fi 3 Haziran sene 1305 - Fi 22 Şevval sene 1306 ve Fi 8 Haziran sene 1304

399- Kasım imzalı ve 12/ 10 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Muayyer Aşk** nam Türkçe risalesinin ekser-i mübahiş ve intişârını siyaseten men' bulunmuş olmakla risalenin iâdesiyle müstediye cevab-ı itası sahibine işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 13-50

Fi 30 Haziran sene 1305 - Fi 26 Şevval sene 1306 ve Fi 8 Haziran sene 1305

308- 271-180 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlinde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Hüzün** nam romanın mukaddematı ahlâk u âdâb-ı İslâmiyeye münâfî bir takım vukuatı hâvî olduğu ve mündericâtı sairesi dâhi ta'dil ve ıslahı muhtaç bulunduğu lede'l-muayene anlaşılmakla mezkûr romanın reddiyle müstedi tefeyyüc hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 13-57

Fi 10 Haziran sene 1305 - Fi 29 Şevval sene 1306 ve Fi 15 Haziran sene 1305

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Muhabbet Edemeyenler yahut Mazlumdaki Sadakat** nam Türkçe romanın mündericâtı ve mübaratı münasebetsiz bulunduğundan tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlinin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

Mündericât u ibarâtül-ifa münasebetsiz olması sebep reddolamaz zannederim.

MF. TTD 13-90

Fi 22 Haziran sene 1305 - Fi 8 Cemâziyülevvel sene 1306 ve Fi 24 Haziran sene 1305

347- 70/ 54 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Adalet** nam Türkçe bir romanın irâe olunan bir basmasının çizilen yerleri çıkarılarak ve ismi **Doktor [Saniyeli**] ve tebdil edilmenin üzere tab'ının beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı mukteziyyenin itasına ve bazısının peyderpey muayene olunmasına karar verildi. Ol babda.

Roman-ı mezkûr tekmîl gönderilmeyince meali anlaşılamayacağı cihetle […] ruhsat itası […] ve gelür.

MF. TTD 13-95

Fi 20 Haziran sene 1305 - Fi 11 Cemâziyülevvel sene 1306 ve Fi 27 Haziran sene 1305

451- 369/ 417 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mecmua-i Âdem** ünvanlı Türkçe mecmua-i edebiyyenin tab'ı caiz olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Hayret Efendi okumuştur].

MF. TTD 13-133

Fi 1 Temmuz sene 1305 - Fi 22 Zilkâde sene 1901 ve Fi 8 Temmuz sene 1305

386- Salih Arif imzalı ve 302/ 204 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan 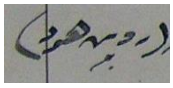 nam Türkçe romanın birinci kısmının çizilen yerleri tayy olunduktan sonra tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına ve aksam-ı sairenin irâesine karar verilmiştir. Ol babda.

MF. TTD 13-156

Fi 15 Temmuz sene 1305 - Fi 1 Zilkâde sene 1306 ve Fi 17 Temmuz sene 1305

408- Mustafa Reşid imzalı ve 597 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tiyatro oynatılmak üzere ruhsat itası talep olunan **Telemak** nam Türkçe piyesin çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra icrasında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Azmi Bey okumuştur].

MF. TTD 13-157

Fi 13 Temmuz sene 1305 - Fi 1 Zilhicce sene 1306 ve Fi 17 Temmuz sene 1305

409- Serkesi Kasabyan imzalı ve 185/ 123 numrolu arzuhâline

Metni arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Güldeste-i Edebiyat-ı Osmaniye** nam Türkçe ve Ermenice kitabın mündericâtı siyaseten mahzurdan gayr-ı salim olmakla tab'ı caiz olmadığından müstedi-i cevap itası zımmında arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 13-167

Fi 29 Haziran sene 1305 - Fi 1 zilhicce sene 1306 ve Fi 17 Temmuz sene 1305

419- 399/ 234 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ve tiyatroda icrasına ruhsat itası talep olunan **New York Taciri** nam piyesin siyaseten mahzurdan gayr-ı salim bazı mevâddı müştemil bulunduğundan tab' u icrası caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hakkında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Habib Efendi tarafından okunmuştur].

MF. TTD 13-178

Fi 17 Temmuz sene 1305 - Fi 4 Zilhicce sene 1306 ve Fi 20 Temmuz sene 1305

430- Kasbar imzalı ve 262/ 162 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Saika-i Heves** nam risale ekseri mündericâtı hezeyandan ibaret olup tab' u caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla müstediye hezeyan-âmiziyle cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Şakir Efendi Tarafından okunmuştur].

MF. TTD 13-179

Fi 17 Temmuz sene 1305 - Fi 4 Zilhicce sene 1306 ve Fi 20 Temmuz sene 1305

431- Abbas Nuri imzalı ve 568/ 319 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Nâ-mesbûk-ı Nadide** [Buraya not düşülmüş:] **Memnûniye-i Âsâr-ı Cedide** nam risalenin ekser-i mündericât-ı hezeyandan ibaret olup tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla müstediye hezeyan-âmiziyle cevap itası zımmına işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Şakir Efendi okumuştur].

MF. TTD 13-182

Fi 17 Temmuz sene 1305 - Fi 22 Zilhicce sene 1306 ve Fi 24 Temmuz sene 1305

434- Muzıra

Zabtiye Nezâreti Âliyyesi'nin Encümene mahvel 8 numrolu melfuf müzekkiresinde Gezginci kitapçılardan "Menavil" nam şahsın Yemen'de görülerek ruhsatsız tab' edildiği anlaşılmış mebni bit-tevkif gönderildiği beyan olunan biri Rum ili tarihinden ve ikisi dâhi ruhsatsız İsmail ve Hazret-i Yusuf Aliyullah'ın kıssalarından bahis üç kıta kitap lede'l-muayene ikisi Ermenice olup mündericâtı **Hazret-i İsmail ve Hazret-i Yusuf hikâyelerinden** ibaret ve mahzurdan salim olmakla neşirlerinde beis olmadığı ve Rum ili tarihi addolunan risale ise Rumca Atina matbûâtından olup **İskender** romanıyla **Sergüzeşti** şamil olmakla külliyen salim olmadığından tevkifi lâzım gelen âsârdan bulunduğu anlaşılmış olmakla mahzurdan salim olmayanların iâdesiyle neşirlerine müsağ gösterilmesi hususunun cevaben işâr buyrulması babında.

MF. TTD 13-196

Fi 1 Temmuz sene 1305 - Fi 22 Zilkâde sene 1901 ve Fi 8 Temmuz sene 1305

440- 10/ 30 numrolu [Bab-ı müştecinin] müzekkiresi üzerine

Babıvâlâ-yı Fetva-penâhiyeden cevaben şeref-vârid olup Encümene muhavvel 2 Zilhicce sene 1306 tarihli ve on numrolu işbu müzekkirede Sahhaf Hafız Şâkir Efendinin tab'ına ruhsat-ı istida eylediği **Mehabis-i [Sab'a]** nam risalenin lafz u manasında bir hayli hataiyata tesadüf eylediği ve şu halde neşri münasip olmayacağı işâr buyrulmuş olmakla mezkûr risalenin hezeyan-âmiziyle müstediye ol-vecihle cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 14-3

18 Zilhicce sene 1306

447- Kalostaliçesi imzalı ve 938/ 351 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Büyük Ana** nam piyesin ber-vech-i tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Hüseyin Efendi okumuştur].

MF. TTD 14-17

22 Zilhicce sene 1306

469- Ali Rıza imzalı ve 11/ 55 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Parisli Bir Kamelya** nam Türkçe romanın tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 14-18

22 Zilhicce sene 1306

470- 32/ 17 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Üç Yiğitler** unvanlı Arapça risalenin mündericâtı mahzurdan salim olmadığı cihetle reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 14-20

22 Zilhicce sene 1306

473-

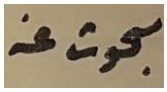 risalenin mündericâtı polislerin vezaif u sıret-i sirkatine dair talimat-ı

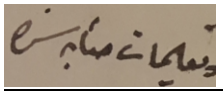 seniyesinin olmasına nazaran daire-i âidesince tasdik olunmadıkça efrad

tarafından tab' u neşrine cevaz gösterilememiş olduğundan buna dair encümenin karar-ı saikı vesihle keyfiyetin riyâset-i müşârünileye işâr buyrulması babında.

MF. TTD 14-60

29 Zilhicce sene 1306

504– 750/ 397 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Eş'âr-ı Fârisi**'nin çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 14-67

[Encümen-i Teftiş Nizamnâmesi'nin tamamının yer aldığı evrak bulunmaktadır.].

MF. TTD 14-76

6 Muharrem sene 1307

518- 736/ 395 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tiyatroda icrasına ruhsat itası talep olunan **Bağçıvanın Kızı** nam romanın mütercimleri mekteb-i şâkirdandan olduğu ve Mekâtib-i Şâhâneye şakirdanın fünûn haricinde bulunan bu mesellü mevadd ile iştigâline mümânaat olunması irade-i aleyh-i iktizasından bit-tedkiki cihetiyle reddiyle cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyulması babında.

MF. TTD 14-106

16 Muharrem sene 1307

552- 62 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tiyatroda icrasına ruhsat itası talep olunan **Gülşenrâz-ı Uşşâk-ı Hicâz** nam risalenin mündericâtı hurufattan ibaret olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ve binaenaleyh tab'ı câiz olmadığı müstediye Lapseki Kazası Telgraf memuru Şevki Efendi'ye ita olunmak üzere kaza-yı mezkûr kaymakamına irsâl buyrulması babında.

MF. TTD 14-126

24 Muharrem sene 1307

565- 858/ 448 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tiyatroda icrasına ruhsat itası talep olunan **Otello** unvanlı Türkçe piyesin ber-vech-i tashih icrasında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 14-136

24 Muharrem sene 1307

575- 867/ 439 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Büyük İkramiye** unvanlı Fransızcadan Türkçeye mütercim romanın muayene olunan birinci kısmın tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 14-153

26 Muharrem sene 1307

691- 410/ 243 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **İbtilâ-yı Kemâl** unvanlı ismi **Mahsûl-i Şebâbe** unvanına tedvil edilmek ve çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 14-165

5 Safer sene 1307

604- 406/ 241 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Hadikatü'l-Hukuk** nam kitabın mündericâtı siyaseten mahzurdan salim olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 14-179

8 Safer sene 1307

617- 938/ 485 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Tuhfetü'l-Tabir** nam risalenin mündericâtı bais-i tevilât olacak türrehat nevinden olup tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 14-182

8 Safer sene 1307

620- 591/ 333 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Zübde-i Baharistân** nam risale lede'l-muayene **Baharistan** risalesinin tercümesi ise de tercümesi ser â pâ sehv ü hataiyyâttan ibaret olduğundan bu hâlde tab'ı câiz olmadığı anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 15-4

Fi 23 Eylül sene 1305 - Fi 14 Safer sene 1307 ve Fi 27 Eylül sene 1305

628- Mehmed Said imzalı ve 915/ 476 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan [**Mühellem] Hanımın Adaleti** nam Türkçe hikâyenin mevzu-i bahis te'vilen olacak kabilden olduğu cihetle siyaseten tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Selâmi Bey okumuştur].

MF. TTD 15-16

Fi 28 Eylül sene 1305 - Fi 17 Safer sene 1307 ve Fi 30 Eylül sene 1305

645- 790/ 412 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Maşûka-i Masumâne yahut Tevbe-i Vuslat** ünvanlı Türkçe romanın mündericâtı ahlâk u âdâba muhalif olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Mehmed Bey okumuştur].

MF. TTD 15-27

Fi 6 Teşrîn-i evvel sene 1305 - Fi 20 Safer sene 1307 ve Fi 3 Teşrîn-i evvel sene 1305

653- 198/ 464 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Sergüzeşt-i Azmi** nam Türkçe romanın mündericâtı menâfi-i ahlâk-ı İslâmiye ve âdâb-ı umûmye olmakla tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Azmi Bey okumuştur].

MF. TTD 15-30

Fi 2 Teşrîn-i evvel sene 1305 - Fi 20 Safer sene 1307 ve Fi 3 Teşrîn-i evvel sene 1305

656- 944/ 491 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tiyatro oynatılmak üzere ruhsat itası talep olunan Türkçe **Öksüz Kızcağız** nam piyes lede'l-muayene fesâd-ı ahlâka hâdim birtakım meyhane adidelerini hâvî olduğu anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 16-3

10 Rebîülâhir 1307

811– 1220/ 652 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Son Aşk** nam romanın tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Vehbi Efendi okumuştur].

MF. TTD 16-16

15 Rebîülâhir 1307

822– 1206/ 643 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Zamanın Esrârı** nam Türkçe romanın sırf türrehat kabilinden olup imlâsı ser â pâ yanlış ve rabt-ı sebki bozuk olduğundan tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 16-23

15 Rebîülâhir 1307

828– 1228/ 655 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Amerika Fezeyânı** nam Türkçe romanın ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 16-33

19 Rebîülâhir 1307

837– 1274/ 675 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Kayınvâlide** nam Ermeni huruflu Türkçe el-ibare romanın tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Mikail Efendi okumuştur].

MF. TTD 16-39

22 Rebîülâhir 1307

843– 1259/ 674 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Zavallı Kız** nam romanın ser â pâ musadamâttan ibaret olduğundan lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 16-44

23 Rebîülâhir 1307

848– 1058/ 557 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Kadın Parmağı** nam romanın muayene olunan kısmının tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 16-47

28 Rebîülâhir 1307

853– 1298/ 698 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Güzel Anjelina** nam romanın birinci cildi mahzurdan salim olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 16-61

30 Rebîülâhir 1307

862– Kitapçı Arakel imzalı ve 665 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mekteplere Mahsûs Müntehebât-ı Edebiyât-ı Cedîde** unvanlı mecmuanın ekseri mündericâtı mahzurdan salim olmadığı gibi mündericât sairesi dâhi muahharen men'i tab' u neşri muktezîye-i irade-i senniyeden olan Ziyâ Paşa merhumun âsâr-ı manzûmesinden ve bazılarının hasbe'l-verâse kendisine intikal eden hukuk-ı tâbiyesinden muhafazası mukeddemâ mahdûmu tarafından istida olunmuş olan Kemâl Bey merhumun asâr-ı edebiyyesinden vesair bazı zevâtın âsârından me'hûz olup şu hâlde ruhsat-ı Matlubun itası câiz olamayacağı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulmasıbabında.

MF. TTD 16-85

11 Cemâziyülâhir 1307

111– Mehmed Reşid imzalı ve 1383/ 854 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Canlı Cenaze** nam Türkçe romanın tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 16-111

20 Cemâziyülevvel 1307

913– [Kolodipos] imzalı1376/ 749 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Seyir** ve **Sülûk** unvanlı iki cilt kitabın encümence dâhi beis görülmemiş olmakla tab'ı için iktiza eden ruhsatnamenin itasına karar verildi. Emr ü ferman menlehü'l-emrindir.

MF. TTD 16-117

20 Cemâziyülevvel 1307

916– [Kolodipos] imzalı1376/ 749 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Klopatra** nam Fransızca piyesin icrası siyaseten ve edeben gayr-i câiz olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 16-119

20 Cemâziyülevvel 1307

914– Mehmed Fuad imzalı ve 1120/ 593 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan iki kıta Türkçe piyesin **Sahte Mevzu'** nam namındaki kitabın hâliyle icrasında beis olmadığı cihetle ruhsatı Matlubun itası ve **Mefrûre** namındakinin dâhi ahlâka mugayir olmakla edeben icrası caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olduğunda iâdesiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 16-126

2 Cemâziyülevvel 1307

925– Bitlis Vilâyeti imzalı 9/ 34 numrolu tahriratına

Bitlis Vilâyeti Âliyyesi'nin Encümene muhavvel işbu tahriratında tab' u neşrine ruhsat itası zımmında gönderildiği beyan olunan **Keşkül-i Edep** nam risale lede'l-muayene husûsiyât u zaman u idareden dolayı şikâyeti hâvî olduğu anlaşılmış olmakla tab'ına ruhsat itası câiz olamayacağının vilâyet-i müşârün-ileyhe cevap işâr u mezkûr risalenin iâde ve tesyâr buyrulması babında.

MF. TTD 16-149

2 Cemâziyülâhir 1307

949– 1527numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Meram** nam Türkçe romanın irâe olunan kısmının ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 16-176

16 Cemâziyülâhir 1307

1000– 1543/ 859 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Hiç** nam Türkçe mecmua-i eş'ârın ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 17-6

24 Receb 1307 ve 3 Mart 1306

8– 1336/ 728 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan [**Mec**] 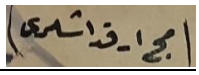 **Arkadaşları** nam romanın çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab’ında beis olmadığı lede’l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Hasan Efendi okumuştur].

MF. TTD 17-7

24 Receb 1307 ve 3 Mart 1306

9- 1198/ 640 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan **Küçük** nam romanın ber-vech-i tayy u tashih tab’ında beis olmadığı lede’l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Salahi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-19

27 Receb 1307

19- 1624/ 901 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan **Gölgesi Sanan Adam yahut Peter** 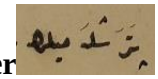 **[Sele Mil]’in Sergüzeşt-i Garibi** nam romanın tab’ında beis olmadığı lede’l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 17-22

30 Receb 1307 ve 8 Mart 1306

22– 1419/ 776 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Kış Geceleri** nam Türkçe romanın ikinci kısmının birinci gönderilen çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Rakım Bey okumuştur].

30 Ramazan 1307 ve 8 Mart 1306

27– 1734/ 962 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Her Bahçeden Bir Çiçek** nam mecmuanın çizilen parçaları çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Salahi Bey Okumuştur].

MF. TTD 17-30

1 Şubat 1307 ve 10 Mart 1306

35-

İşbu müzekkirede bazı hataiyatı şâmil olduğundan şu hâliyle tab' u neşri caiz olmadığı beyan olunan **Ahbâr-ı Muhammediye** nam kitabın reddiyle sahibine itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında emr ü ferman menlehü'l-emrindir. [Hasan Efendi okumuştur].

MF. TTD 17-34

1 Şubat 1307 ve 10 Mart 1306

30- 1676/ 925 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Katil Arkadaşlar** yahut **Mazlum July** nam romanın ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Hasan Efendi okumuştur].

MF. TTD 17-41

1 Şubat 1307 ve 13 Mart 1306

37– 1764/ 985 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Baron Paul De Brantal** nam romanın ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Hasan Efendi okumuştur].

MF. TTD 17-56

4 Şubat 1307 ve 13 Mart 1306

51- 12/ 7 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Münâcâtü'l-Şuara** nam Türkçe mecmuanın çizilen yerleri çıkarılmak ve yerlerine nokta konulmamak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 17-57

4 Şubat 1307 ve 13 Mart 1306

51- 6/ 1 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan 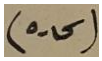 **Sihara** kumpanyasının hezeyan kabilinden olup icrası caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle sahibine itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında emr ü ferman menlehü'l-emrindir. [Salahi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-61

4 Şubat 1307 ve 13 Mart 1306

59- 1311/ 771 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **İki Sevda ve Paris Hilekârları** nam romanların irâe olunan cüzlerinin tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Sülâvi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-62

6 Ramazan 1307 ve 10 Mart 1306

63- 1562/ 868 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Gazale** mecmua-i eş'ârın çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Hayret Efendi okumuştur].

MF. TTD 17-63

6 Şubat 1307

64- 6173/ 926 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan 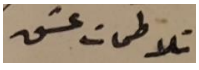 **Talâmât-ı Aşk** nam kitabın hezayan kabilinden olup tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsatın reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Salahi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-73

10 Şubat 1307 ve 19 Mart 1306

69- 19/ 14 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan **Terk-i Bend**’in ber-vech-i tayy u tashih tab’ında beis olmadığı lede’l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 17-76

11 Şubat 1307 ve 20 Mart 1306

72- 69/ 44 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan **Ümid Yahut Bir** 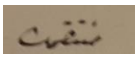 **Akıbeti** nam romanın tab’ında beis olmadığı lede’l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Salahi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-77

11 Şubat 1307 ve 20 Mart 1306

73- 1706/ 946 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan 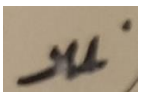 [**Nalla**] nam romanın irâe olunan cüzünün çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab’ında beis olmadığı lede’l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 17-92

13 Şubat 1307 ve 22 Mart 1306

89- 1782/ 995 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan **Nedâmetle Ölüm** nam piyesin çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab’ında beis olmadığı lede’l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 17-112

20 Şubat 1307 ve 29 Mart 1306

107- 5/ 3 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Perişân** nam mecmuanın çizilen yerleri çıkarılmak ve oralara hiç nokta konulmamak üzere tab' olunabileceği lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Salahi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-114

20 Şubat 1307 ve 29 Mart 1306

109- 56/ 40 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Bir** **ün Rüyası** nam musavver romanın tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Vehbi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-118

20 Şubat 1307 ve 29 Mart 1306

110- 24/ 16 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan bazı kısas-ı enbiyaya hâvî bahs-i **Mihnet-i Tufan** nam risalenin rivâyât-ı mündericâtı kitab-ı münevvire mündericâtı muâhedesine muvafık olmadığı lede'l-muayene olmakla reddiyle müstediye itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında. [Sülavi Efendi okumuştur].

MF. TTD 17-120

20 Şubat 1306 ve 29 Mart 1307

112- 93/ 57 numrolu arzuhâline

Muvaffakat olduğum isbat edilmedikçe âsârımın neden hiçbiri tarafından te'lif ve irâe olacak kitap der-cihetle neşrine mani gösterilmesi istidasına dâir Muallim Nâci Efendi tarafından takdim olunup Encümene muhavvel işbu arzuhâl mütalâa kılındı. Encümence bu maddeye dikkat olunacak ise de öyle bir hâl vukuunda nizâm-ı mahkemeye müracaât etmemek sahibinin yedd-i ihtiyarında bulunmakla istidasının li eclil olmakla Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 17-129

24 Şubat 1307 ve 3 Mart 1306

124- 1634/ 905 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Yazdıklarım Yahut Yadigâr-ı Hayatım** nam risalenin sahibi tab'ından vazgeçmiş risale dâhi kendine teslim kılınmış olmakla işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Hasan Efendi okumuştur].

[Bu evrak önce Encümene sunulmuş ve encümence reddedilmiş olduğunu, üzeri çizilen ifadelerden anlamaktayız].

MF. TTD 17-159

3 Ramazan 1307 ve 10 Mart 1306 - 20 Mart 1306

152- Encümen-i Teftiş

Hariciye Nezâreti Celilesinin Encümene muhavvel işbu müzekkirede Tahrirat-ı Hariciye Evrak Odası hulefasından Mehmed Vehbi Beyin eseri olup tab' u neşrine ruhsat itası zımmında gönderildiği işâr olunan **Macerâ-yı Aşk** nam Türkçe romanın çizilen mahalleri çıkarıldıktan sonra tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı lâzımenin itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 17-160

6 Ramazan 1307 ve 10 Mart 1306

154- 176/ 98 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Hayâlât** nam Türkçe piyesin çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra icrasında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Salahi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-167

7 Ramazan 1307 ve 16 Mart 1306

154- 176/ 98 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Cümle Hikâye-i [Müşâhirimin]** nam risalenin çizilen parçaları çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Salahi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-167

7 Ramazan 1307 ve 16 Mart 1306

158- 142/ 83 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Yâdigâr-ı Hayatım** nam risalenin çizilen yerleri çıkarılmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Vehbi Bey tarafından okunmuştur].

MF. TTD 17-169

7 Ramazan 1307 ve 14 Mart 1306

160- 13/ 8 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Kontes Amma** nam Türkçe romanın çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra tab'ına beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Salahi Bey okumuştur].

MF. TTD 17-171

9 Ramazan 1307 ve 16 Mart 1306

162- 179/ 100 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan kararını hem Türkçe lügat **Reh-nümâyı Şaban** nam kitabın ber-vech-i tab'ı ve tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Vehbi Bey tarafından okunmuştur].

MF. TTD 18-26

23 Ramazan 1307

191- 122/ 72 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Ümid-i Saadet** nam romanın mündericâtı âdâb u ahlâka mugayir olduğundan tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene olmakla reddiyle müstediye itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında. [Sülavi Efendi okumuştur].

MF. TTD 18-45

7 Şevval 1307

206- 1378/ 751 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Dilsiz Kızcâğız** nam hikâye ile **Hain Rahip** ve **Margarit [Dansörü]** 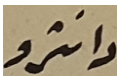 nam iki kıta piyesin mugayir-i ahlâk u âdâb olduğundan tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene olmakla reddiyle müstediye itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında. [Fehmi Efendi okumuştur].

MF. TTD 18-50

10 Şevval 1307

219- 224/ 136 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde **Güzel Çiçek Demeti** nam risale-i mevkûtenin tab' u neşrine ruhsat itası talep olunuyor. Bu mesellü risâil-i mevkûtenin intişârı irade-i senniyeye mütavakkıf olduğundan Dâhiliye Nezâreti Celilesine itası müracaâtı lâzım geleceğinin müstediye tefhimi zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 18-84

22 Şevval 1307

4247- 254/ 147 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Ölüme Bir Nazar** nam romanın tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 18-88

24 Şevval 1307

252- 216/ 130 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mahsûs-ı Heves** nam risale tab' u intişara gayr-ı layık bir eser-i tıflâne olduğu anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında. [Sülavi Efendi okumuştur].

MF. TTD 18-103

26 Şevval 1307

269- 173/ 101 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tiyatroda oynatılmak üzere ruhsat itası talep olunan **Hakikat Yahut Esrâr-ı Efkâr** nam romanın ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Vehbi Bey okumuştur].

[Bu karar için evraka başka bir not düşülmüştür]: (Nâ-tamam romanlara ruhsat verilmemesi Encümenin ekseriyeti irâe-i muktezîyesinden bulunmakla ana göre roman-ı mezkûr ruhsatının icrâ-i muamele olunmak lâzım gelür fikrindeyim).

MF. TTD 18-115

1 Zilhicce 1307

281- 217 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tiyatroda oynatılmak üzere ruhsat itası talep olunan **Zavallılar Yahut Yetim Kız** nam Türkçe komedyanın çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra icrasında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 18-128

4 Zilhicce 1307

281- 217 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Netice-i Taammi yahut Timsâl-i Aşk** nam Türkçe hikâyenin çizilen yerleri çıkarılmak ve oralara nokta konulmamak şartıyla tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 18-146

7 Zilhicce 1307

311- 341/ 204 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Nigân-ı Edebiyye** nam kitabın ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda. [Şâkir Efendi okumuştur].

MF. TTD 18-167

13 Zilhicce 1307

252- 216/ 130 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Esrâr-ı Hikemiye** nam kitabın aklen ve edeben tab' u intişârı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye itası hususunun Evrak Odasına buyrulması babında. [Şâkir Efendi okumuştur].

MF. TTD 19- DES

[Dosyada bulunan evrakın çoğu çeşitli dillerde yazılan tiyatro eserlerinin icrası, tab'ı ve neşri hakkındadır].

MF. TTD 19-53

284- 351/ 199 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Felekzede** nam Türkçe piyesin ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 19-75

1 Zilhicce sene 1308

339- 421/ 236 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Âsâr-ı Şebâbet** nam kitabın siyaseten ve edeben tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 19-75

1 Zilhicce sene 1308

308- 321/ 186 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Eski Hevesâtım yahut İlk Eserim** nam Türkçe divânın edeben ve diyaneten tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 19-78

1 Zilhicce sene 1308

305- 365/ 204 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Küçük Şeyler** nam Türkçe risalenin tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 19-79

1 Zilhicce sene 1308

304- 119/ 76 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Sıhhatnâme** nam Türkçe divânın vezin ve imlâsı bozuk ve mündericâtı türrehatten ibaret olmakla tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 19-114

342- Trabzon Maârif Müdiriyetinin 32 numrolu tahrirat zarfına

Metn-i tahriratta muhteviyat-ı muzırasından nâşi bit-tevkif gönderildiği beyan olunan Paris'ten İstanbul'a kadar yolun 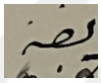 dâir Fransızca kitabın lede'l-muayene fil'hakika muzır olduğu cihetle harik olunmak üzere tevkif edilmiş olmakla teminât alındıktan sonra Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'den ihracı ve münkün olmadığı hâlde harik ve imha olunmak üzere tevkifi hususunun cevab-ı işâr buyrulması babında.

MF. TTD 19-118

347- 429/ 230 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Bahar Hevesim** nam Türkçe eş'ârın tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 19-136

21 Zilhicce sene 1308

367- 443/ 247 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Tavşan Yuvası** nam Türkçe hikâyenin edeben câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 19-138

365- 497/ 281 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Paris Esrarları** nam İspanyolca romanın irâe olunan kısmının tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 20-3

Fi 16 Temmuz sene 1307 - Fi 3 […] sene 1309 ve Fi 37 Temmuz sene 1307

410- 325/ 197 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Ömr-i Güzeşte** nam Türkçe hikâyenin âdâb u ahlâka mugayir olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Osman Bey okumuştur].

MF. TTD 20-14

Fi 27 Temmuz sene 1307 - Fi 6 Muharrem sene 1309 ve Fi 29 Temmuz sene 1307

414- 514/ 277 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **İlâh-ı Matilda** nam Türkçe hikâyenin âdâb u ahlâka mugayir olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Nadir Bey okumuştur].

MF. TTD 20-38

Fi 12 Muharrem sene 1309 ve Fi 5 Ağustos sene 1307

422- 586/ 312 numrolu arzuhâline

İşbu arzuhâl ile merbut diğerinde kuşdili piyasaları unvan-ı umûmiyesi […] tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Fail** ve **Iztırab-ı Vicdan** nam iki milli romanın âdâb u ahlâka nükte-i nazardan tab'ı caiz olmadığı anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Vehbi Bey okumuştur].

MF. TTD 20-38

Fi 1 Ağustos sene 1307 - Fi 13 Muharrem sene 1309 ve Fi 6 Ağustos sene 1307

441- 529/ 529 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Ada Vakası** nam Türkçe romanın siyaseten tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Rakım Bey okumuştur].

MF. TTD 20-103

Fi 10 Ağustos sene 1307 - Fi 6 Safer sene 1309 ve Fi 26 Temmuz sene 1307

504- 552/ 297 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Buhran-ı Şebâbat yahut Ulüvv-i Cenâbın Bir Numunesi** nam hikâyenin mugayir-i âdâb u ahlâka olduğundan lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Nahib Bey okumuştur].

MF. TTD 20-113

Fi 19 Ağustos sene 1307 - Fi 4 Safer sene 1309 ve Fi 29 Temmuz sene 1307

516- 672/361 ve 673 - 362 numrolu arzuhâline

İşbu arzuhâl ile merbut diğerinde **Hükm-i Zaman** unvan-ı umûmiyesi tahtında tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan romanların âdâb u ahlâka nokta-i nazarından tab'ı caiz

olmadığı anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Azmi Bey okumuştur].

MF. TTD 20-124

Fi 27 Ağustos sene 1307 - Fi 7 Safer sene 1309 ve Fi 16 Ağustos sene 1307

527- 535/ 288 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Hayat-ı Aile** nam Türkçe romanın âdâb u ahlâk-ı İslâmiye nokta-i nazardan tab' u neşri caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Rafet Bey okumuştur].

MF. TTD 20-125

Fi 27 Ağustos sene 1307- Fi 7 Safer sene 1309 ve Fi 21 Ağustos sene 1307

528- 758/ 401 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Sakız Ağası ve Kadısı** nam Türkçe romanın mündericâtı ahlâk u âdâba mugayir olduğundan tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Nadiri Efendi okumuştur].

MF. TTD 20-132

Fi 8 Safer sene 1309 ve Fi 21 Mayıs sene 1307

525- Müzekkire

Gazeteden farkları olmadığı beyan-ı Âliyyesiyle resail-i mevkûtenin dâhi irade-i senniyeye istihsal olunmadıkça tab' u neşrine ruhsat ita kılınmaması ol babda […] Şeref sudur eden emr ü ferman hazret-i padişahiden olmakla ilm-i resail-i mevkûte hakkında dâhi esasen gazete muamelesi icra kılınmakta ise de bunların tedkik u muayenesi […] bir surette

cereyan etmemektedir. Şöyle ki gazete ve resail-i mevkûte Matbûât İdare-i Âliyyesi tarafından verilen ruhsatname üzerine encümen-i acizânemizce muayene ve bazıları da doğrudan doğruya irade-i mumaileyhce tedkik edilerek tab' u neşirlerine müsaade kılınmakta ve bu hal gazetelere tefrika olarak derc edilen romanlar hakkında dâhi aynı suretle vakıa olmaktadır. Gerek resail-i mevkûtenin ve gerek tefrika olunarak basılan romanların iki taraftan tedkiki müşkilatı mucib olduğu gibi bundan bilhassa muhazeyid tevellüdü dâhi badel-ihtimal değildir. Encüme-i çakerânemizce keyfiyet bit-teemmülün mademki resail-i mevkûte gazetelerin tab'ı olduğu usûl ve nizama tâbidir ve tefrika suretiyle tab' olunan romanların Matbûât memurları tarafından bit-tâbi muayene edilmektedir. Bir hidmet için iki tarafın meşgulüne mahal kalmamak ve melhuz olan muhazeyidin önü alınmak üzere gerek risâil-i mevkûtenin ve gerek tefrika romanlarının ba-demâ Matbûât-ı idaresi Âliyyesi'nce tedkik ve muayenesi muvaffak-ı maslahat u mucib olacağı mütalâa kılınmış olmakla marûzât-ı acizânemiz nezd-i celil hazret-i Nezâret-penahlarında dâhi tasvip olduğu takdirde iktiza edenlere o emir-i lâzıme itas buyrulmak üzere keyfiyetin makam-ı celil-i sadarat […] arz kılındı.

MF. TTD 20-147

Fi 13 Safer sene 1309 ve Fi 5 Eylül sene 1307

511- Mehmed […] imzalı arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Fuhul-i Şûra** unvanlı Türkçe risalenin irâe olunan cüz olunan mündericâtı muhalif-i dinayet-i İslâmiye ve imamı birtakım işârı mahv bulunduğu lede'l-muayene anlaşıldığından reddiyle sahip-i istida cevap itası himem işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 20-148

Fi 13 Safer sene 1309 ve Fi 5 Eylül sene 1307

552- 380 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Bir Validenin Cinayeti** nam Türkçe hikâyenin mündericâtına göre tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 20-154

Fi 29 Ağustos sene 1307 - Fi 15 Safer sene 1309 ve Fi 7 Eylül sene 1307

557- 604-329 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde esamisi mahvolup icrasına ruhsat itası talep olunan piyeslerin mündericâtı hezeyandan ibaret bulunduğundan icra-yı caiz olmadığı anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası himen işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 20-156

Fi 29 Ağustos sene 1307 - Fi 15 Safer sene 1309 ve Fi 7 Eylül sene 1307

559- 689-373 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde esami mahvolup icrasına ruhsat itası talep olunan **Nadide** nam risalenin mündericâtı âdâb u ahlâkı mugayir bulunduğundan tab' u caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası himende işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 20-157

Fi 15 Safer sene 1309 ve Fi 7 Eylül sene 1307

560- 754-399 numrolu arzuhâli üzerine

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Fırsad-ı Şebâb** nam mecmua-i eş'âr zarafât kabilinden anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 20-158

15 Safer sene 1309 ve Fi 7 Eylül sene 1307

561- 830-418 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Paris Faciaları** nam Ermenice romanın tab'ı caiz olmadığı anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 20-164

5 Eylül Sene 1307 - 18 Safer Sene 1309 ve Fi 10 Eylül Sene 1307

569- 550 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tiyatroda oynatılmak üzere ruhsat itası talep olunan **Timsâl-i Aşk** nam Türkçe piyesin mündericâtı âdâba mugayir bulunduğundan icrası caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 20-168

5 Eylül Sene 1307 - 18 Safer Sene 1309 ve Fi 10 Eylül Sene 1307

564- 880/ 424 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Netice-i Aşk** nam milli romanın mugayir-i âdâb olduğundan dolayı tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 20-200

17 Eylül Sene 1307- 25 Safer Sene 1309 ve Fi 17 Eylül Sene 1307

588- Müzekkire

Babıvâla-yı Fetva-penahiyle muhabereli melfûf müzekkirede tab'ı hayli hatâiyât-i şümûl olduğu cihetle tab' u neşri caiz olmadığı beyan olunan **Münâzilülmâşıkîn** nam risalenin sahibine reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 20-205

Fi 17 Eylül sene 1307- Fi 29 Safer sene 1309 ve Fi 21 Eylül sene 1307

604- 766/ 4051 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan Rumca **Komedya ve Hikâye** mecmuasının irâe olunan cüzünün mündericâtı ahlâka mugayir olmakla tab'ı ve neşri caiz olmadığından reddine karar verilmiştir. Ol babda.

MF. TTD 21-1

Fi 14 Cemâziyülevvel 1310

1080- 671/ 383 numrolu arzuhâline

İşbu ilavede mevzu bahs olan **Kıssasü'l-Enbiya** nüshalarının ruhsatsız tab' edildiği cihetle alel-usûl zabt u müsaderesi lüzumu Müfettiş mumaileyh tenbih edilmiş olmakla babında.

MF. TTD 21-5

4 Rebîülevvel 1309

600- 610/ 330 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **İki Hemşire yahut Encâm-ı Mihnet-i Saadet İçin** nam Türkçe hikâyenin ahlâka nokta-i nazardan tab'ı câiz olmadığından reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-10

4 Rebîülevvel 1309

614- 986/ 436 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mesâlik-i Edebiyât** nam risalenin ekseri mündericâtı ahlâk u âdâba mugayir olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-34

10 Rebîülâhir 1309

639-1119/ 466 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mânâlı Kelimât-ı Osmâniye** nam risalenin sehv ü hataiyesi kesîr olup tab'ı câiz olamayacağından reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-35

10 Rebîülâhir 1309

639- 1043/ 454 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **İki Mahkûmun İntikamı** nam romanın mündericâtı mahzurdan salim olmadığı lede'l-muayene anlaşılmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-76

21 Rebîülâhir 1309

676- 1221/ 495 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Makber-i Hâher yahut Bir Hatıra-i Hazin** nam mecmua-i eş'ârın türrehat kabilinden olduğu lede'l-muayene anlaşılmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-80

21 Rebîülâhir 1309

680- 1162/ 418 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mavili Kraliçe** nam Türkçe hikâyenin tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-88

24 Rebîülâhir 1309

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan edebî **Tercümelerim** nam müntehâbât-ı edebiyye mecmuası ile maad bazı makalâtı hâvî bulunduğu lede'l-muayene anlaşılmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-102

1 Rebîülâhir 1309

701- 1271/ 506 numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Figan** nam mecmua-i eş'ârın vezin ve imlâsı bozuk olmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-116

21 Rebîülâhir 1309

750-

Maârif-i Umûmye Nezâreti Celilesine

Devletlü efendim hazretleri

Doktor İzzetli Hulki Bey imza hazretlerinin Sabah gazetesine derc ettirilmiş olduğu **Berlin Hatıraları** nam eseri bu deme şeklinde matbaa-i çakerânemde tab' etmek arzusunda bulunduğundan Encümen-i Teftiş ve Muayenece bade't-tedkik bir kıta ruhsatnamenin itası hususuna müsaade-i celile-i Nezâret penâhilerinin buyrulması babında ve her hâlde emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

MF. TTD 21-118

29 Rebîülâhir 1309

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mümkümsüz Aşk veyahut Dehşetli Sevdâ** nam Türkçe romanın mündericâtı hezeyan-âmiz olup âdâb ve ahlâk-ı İslâmiyeye muhalif bulunduğundan tab'ı caiz olmadığı anlaşılmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-123

12 Cemâziyülevvel 1309

Metn-i arzuhâlde Trabzon Maârif Müdiriyetinden mukaddema varid olup encümence bazı yerleri işaret olunarak redd u iâde edilen **Trabzon'da Bir Maşûka** nam romanın sahibi

yeniden Tatil ve tebeyyün ile ismi dâhi **Hikem-i Kader**'e tahvil edilerek tab'ı için iktiza eden ruhsatnamenin irsâl ve müdîriyyet-i mumaileyh vasıtasıyla ita buyurulmasını talep ve istida ediliyor. Mezkûr risale tekrar muayene edilerek fil-hakîka işaretlenen yelerin bir mikdarı tayy u tashih edildiği görülmüş ise de kitabın esası devlet-i ileyh ile Rusya'nın son muharebesine müteallik olmakla tab'ı câiz olmayıp yeniden redd ü iâdesine karar verilmiş olduğundan Müdiriyet-i mezkûreye irsâl buyurulması medhun müsaide-i celile-i cenab-ı nezaret penahiyelerinindir. Olbabda. Emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

MF. TTD 21-130

26 Cemâziyülevvel 1309

874 numro

İşbu telgrafnâmede *Ermenistan seyahatnâmesi* unvanlı bir makaleyi hâvî olduğundan dolayı men'i neşri lüzumu arz u beyan olunan **Le Temps** nam Fransızca gazetesi ilavesinin duhûl ü intişârına meydan verilmemesi lüzumunun tamimen Maârif Müdürlerine irade ve işârı ve gümrük ve postalarca imrarına mümânaat olunması zımmında Dâhiliye Nezâreti Celilesine Rüsûmât Emâneti Celilesiyle Posta Nezâreti Âliyyesi'ne dâhi keyfiyetin beyan u izbârı merhun-ı reyy-i sayy-i Cenab-ı Nezâretpenahları bulunmuştur. Ol babda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

MF. TTD 21-132

27 Cemâziyülevvel 1309

882 numro

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Milyoner Olacağım** nam Türkçe romanın siyaseten tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmakla reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-146

16 Receb 1309

[Aşağıda Encümen-i Teftiş'in yayımlandığı 9 maddelik talimatname yer almaktadır].

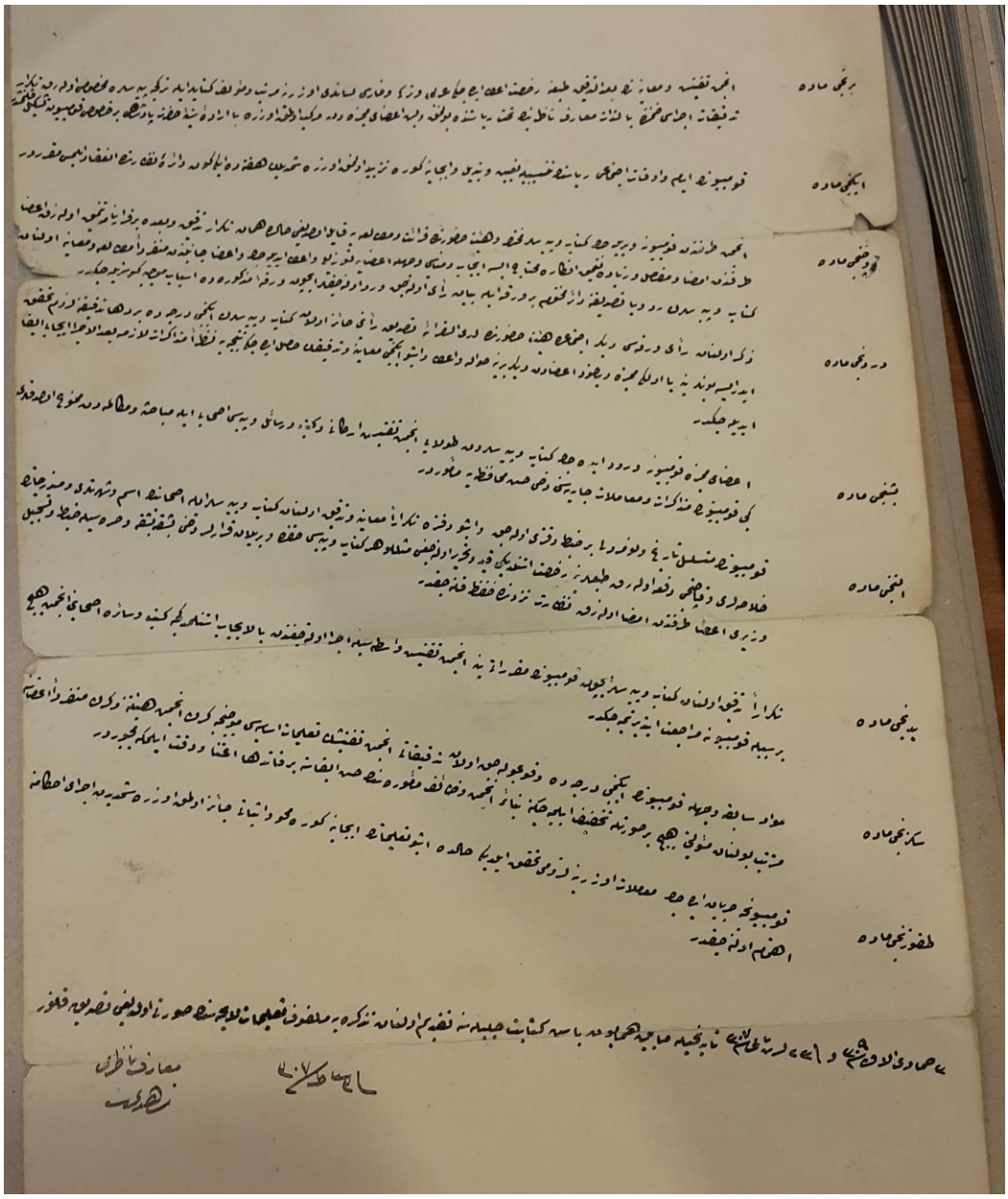

Resim 3.1. MF. TTD 21-146 numaralı evrakın fotoğrafıdır

MF. TTD 21-151

4 Şubat 1309

1088 Numro

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan **Sevda yahut Bir Gencin Jurnali** nam Türkçe hikâyenin âdâb u ahlâk-ı İslâmiyeye mugayir olduğu cihetle reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-152

14 Şubat 1309

10 Numro

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan **Cezasız Kalmadı** nam Türkçe romanın tab’ı câiz olmadığından reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 21-154

1 Ramazan 1309

[**Mecmua-i Ebüzziyâ**’nın 16 varaklı bir örneği bu evrakın içinde yer almaktadır].

MF. TTD 21-189

17 Şevval 1309

212- 224/ 89 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab’ u neşrine ruhsat itası talep olunan **İhyâ-yı Âsâr** nam mecmua-i eş’ârın ekseri mündericâtı eş’âr-ı mecmuadan olup tab’ u neşri câiz olmadığı cihetle talebi üzerine müstediye reddedilmiş olmakla işbu arzuhâlin li eclil-hıfz Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 22-88

295 351-140 numaralı arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Ruzûn-i Aşk** nam risalenin mündericatı türrehat kabilinden olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odası'na havale buyrulması babında. Fi 16 Mayıs sene 1308 / Fi 4 Zilkâde Sene 1309 Ve Fi 18 Mayıs sene 1308

MF. TTD 22-90

301 350-139 numaralı arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Afrika Kızı** nam nam Türkçe romanın mündericatı hurafat kabilinden olmasına mebni tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odası'na havale buyrulması babında. Fi 16 Mayıs sene 1308/ Fi 5 Zilkâde Sene 1309 Ve Fi 19 Mayıs sene 1308

MF. TTD 22-92

303 296-119 numaralı arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Gülizâr-ı Şebâb** nam risalenin sev-i tavile maada olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odası'na havale buyrulması babında. Fi 16 Mayıs sene 1307 / Fi 5 Zilkâde Sene 1309 Ve Fi 19 Mayıs sene 1308

MF. TTD 23-10

Amma nam Ermenice romanın mündericatı muzıradan olduğu lede'l-muayene anlaşılmış olunan bu risalenin iâdesiyle sahibine cevaben sahibine işar buyrulması.

MF. TTD 23-11

28 Zilkâde sene 1309- 11 Haziran sene 1308

460- Mekteb-i Tıbbiyye 674 - 232 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Vazife-i İslâm** nam Türkçe risalenin çizilen mahalleri tamamiyle tayy ihraç olunduktan sonra tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı maylubanın ol-suretle itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 23-19

28 Zilkâde sene 1309- 11 Haziran sene 1308

467- 96/ 118 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Tedrisât-ı Fârisi** nam risalenin fevaid-i Fârisiye müteallik Türkçe risalenin ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun ol-suretle itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 23-28

3 Zilhicce sene 1309- 16 Haziran sene 1308

464- 543/ 185 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Bir Âşığın Tasvir-i Ahvâli** nam Türkçe kitabın tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevabının itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 23-39

445- 588/ 199 Numrolu arzuhâline

Metni arzuhâlde tab' ve neşrine ruhsat itası talep olunan **Bir Muâşıkın İtirafları** nam Türkçe romanın âdâb-ı İslâmiyeye mugayir bulunduğu tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 23-47

3 Zilhicce sene 1309- 16 Haziran sene 1308

453- 554/196 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Şarkı Mecmua** adisinin tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevabının itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 23-48

3 Zilhicce sene 1309- 16 Haziran sene 1308

454- 601/ 202 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde Rumca olarak tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Les Misérable* yani *Sefiller* nam Fransızca romanın Fransa ihtilalinden bahis olup tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevabının itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması babında.

MF. TTD 23-52

3 Zilhicce sene 1309- 16 Haziran sene 1308

458- Edirne Vilayetinin 15/ 15 Numrolu arzuhâline

Metn-i tahriratta li eclil-muayene gönderildiği beyan olunan sekiz nüsha kitap Yunanistan tabiatından **Pandora** nam risale-i mevkûte nüshalarından olup siyaseten intişârı tab'ı caiz olmadığından hark u imha olunmak üzere tevkif kılınması ve ism-i kitabı derdest tanzim bulunan Kütüb ü muzıra cedvellerine derci mukadder bulunmuş olmakla vusûlünün işar buyrulması babında.

MF. TTD 23-63

[ismi belirtilmemiş olan risalenin tab'ının uygun olmadığına dair]

4 Zilhicce sene 1309- 17 Haziran sene 1308

469- Muzıra

Tab'ı memnû olan destan ve hikâye kitaplarının görüldüğü yerde müsaderesi lüzûmuna dâir Şehr-emânet-i Celilesine [şu] eden işâr-ı Âliyyülcenab-ı Nezâret-Penâhlarına cevaben vârid olup encümene hususu buyrulan melfûf müzekkirede memnûiyyet-i vukuunda ruhsat-ı resmiyye ile tab' edilmiş olan destan ve hikâye kitapları yine şümûlü olup olmayacağı istifar olunur ise de şimdiye kadar destanların hiçbirine Encümence ruhsat verilmediğinden bunların külliyen men'i ve hikâyeye gelince yalnız ruhsatsız bulunanlar men'-i neşri olunmak üzere cevaben işâr buyurulması babında.

MF. TTD 23-69

5 Zilhicce sene 1309- 18 Haziran sene 1308

475- 640/ 213 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mütalâat** nam Türkçe risalenin ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 23-71

Encümen-i Teftiş ve Muayene

18 haziran sene 1308/ 5 Zilhicce sene 1309

485- 660/227 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Hediye Bir Yüzük** nam Türkçe hikâyenin tab'ı caiz olmadığından reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 23-72

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Mükemmel Şarkı Defteri** nam mecmuanın tab'ı caiz olmadığından reddiyle müstediye cevap itası.

MF. TTD 23-103

504- 644/ 218 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Bir Karıya İki Koca* nam Ermenice romanın ismi *Karı Koca* olmak üzere tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itası verilmesine karar verildi.

MF. TTD 23-129

24 Zilhicce 1309

536- 656/ 226 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Bedia** nam mecmua-i muharrerâttın çizilen yerleri çıkarıldıktan sonra tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 23-150

26 Zilhicce 1309

546- 776/ 270 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan Paris'te **Siyah ve Penbe** unvanı tahtında cem u neşir edilmiş olan Fransızca hikâye-i edebiyyenin vuraca dâhi ber-

vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı bit-tun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 24-18

Fi 14 Temmuz sene 1308- Fi 4 Muharrem sene 1310 ve Fi 16 Temmuz sene 1308

570- 674/ 232 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Simon'un Babası** nam Türkçe hikâyenin türrahatten ibaret olmakla tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında. [Rakım Bey okumuştur].

MF. TTD 24-99

Fi 27 Teşrîn-i evvel sene 1308- Fi 19 Rebîülâhir sene 1310 ve Fi 28 Teşrîn-i evvel sene 1308

441- 529/ 529 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde **Çiçekler** namıyla tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan Fransızcadan mütercim birtakım edebiye ile manzume mecmuasının tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 24-128

Fi 3 Teşrîn-i sâni sene 1308- Fi 26 Rebîülâhir sene 1310 ve Fi 4 Teşrîn-i evvel sene 1308

1023- 1809/ 510 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Şair Hanımlarımız** nam eserlerin muharrirleri Darül-muallim talabesinden olup bu mesellü mekâtib talebesinin

derslerinin yine müteallik olmayan tel'ifât ile meşgul olmaları bil-irade-i âiye memnû olduğundan reddiyle müstediye müstediye cevap itası hususunun arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 25-102

Fi 26 Cemâziyelâhir sene 1310

1148- 1984/ 610 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan Bulgarca **Mecmûa-i Manzûme** nam risalenin ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 26- DES

[Bu dosyada ağırlıklı olarak çeşitli dillerde yazılan piyesler, komedyalar ve pandomimler hakkındaki evraklar bulunmaktadır].

MF. TTD 26-1

[Selim Sabit Efendi'nin **Muhtasar Tarih-i Osmaniye**'sinin men'i tedrisi ve intişârı hakkındadır].

MF. TTD 26-68

Fi 9 Rebîülevvel sene 1311

1090- Müzekkire

Maarif nam risale-i mevkûteden marûz yüz on üçüncü cüzünün tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildi. Ol babda.

1096-Bu dâhi

Bahar Çiçekleri nam mecmua-i eş'ârdan marûz cüzlerinin ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildi. Ol babda.

1097- Bu dâhi

Paris Vukuatı nam romsandan marûz kısmının ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildi. Ol babda.

1099- Bu dâhi

Islahat Lügati nam Fransızcadan Türkçeye lügat kitabından marûz kısmının ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildi. Ol babda.

1100- Bu dâhi

Lügat-i Şemseddin nam kitaptan marz kısmınnın ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 26-77

Fi 10 Rebîülevvel sene 1311

1106- 1249/ 301 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Lâtife-i Hikâyeler Mecmuası** unvanlı mecmuanın hikâyetten birincisi olarak takdim olunan **Borçlunun Mehcubiyeti** nam Türkçe hikâyenin irae olunan kısmının tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 26-99

Fi 18 Rebîülevvel sene 1311

1103- 1344/ 410 Numrolu arzuhâline

Metn-i azruhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Divân-ı Sâlim** nam mündericâtı tab'ı müsait olmayan bazı kelimâttan ibaret olduğu reddiyle müstediye cevap itası zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 28-9

15 Receb 1311 ve 11 Kanun-i Sâni 1309

1824- 2155/ 648 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan üç kıta Bulgarca kitaptan **Tercüme-i Hâl Muallim Nâci** ve **Maarif-i Umûmiye-i Osmaniye** nam iki kıtasının ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubun itasına ve 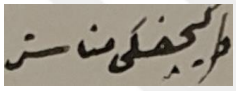 nam bir piyesin dâhi siyaseten tab'ı caiz olmadığından reddine karar verildi. Ol babda.

1826- 61 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Felâket-i Aşk** nam Türkçe tiyatro piyesinin mündericatı âdâb-ı İslâmiyeye mugayir olduğundan reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 28-14

15 Receb 1311 ve 11 Kanun-i Sâni 1309

1842- 2265/ 727 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan ve İzmir'deki *Hizmet* gazetesinin tefrika olarak neşredilmiş bulunan **Ferdi ve Şürekâsı** nam Türkçe hikâyenin ber-vech-i kitab-ı tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 28-29

21 Receb 1311 ve 17 Kanun-i Sâni 1309

1842- 2265/ 727 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mor Menekşe** nam Türkçe risalenin mündericatı âdâb-ı İslâmiyeye muhalif olduğundan tab'ı caiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

1864- 2227/ 702 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Kestacı** ve **Kara Tavuk** nam iki adet hikâye ile **Nevâ-yı Dil** nam şarkı mecmuasının ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 28-34

21 Receb 1311 ve 17 Kanun-i Sâni 1309

1874- 2194/ 738 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Heyhât** nam Türkçe romanın mündericatına nazaran tab'ı caiz olmadığı anlaşılmış olmakla reddiyle keyfiyetin müstediye takdimi zımmında işbu arzuhâlin Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 28-87

8 Şubat 1311

1978- 2379/ 768 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Vak'a-i Dil-sûz-ı Kerbelâ* nam Türkçe manzumenin nazmında selâmet olmadığı gibi imlâsında dâhi hatası ve efkârında ifrât bulunmak hasebiyle tab' u neşri câiz olmadığından reddiyle müstediye cevap itası hususun Evrak Odasına emr ü havale buyurulması babında.

MF. TTD 29-3

23 Şubat 1311

2096- 260/ 396 Numrolu arzuhâline

Edirne Vilâyeti Celilesi Maarif Müdiriyetinin işbu tahriratta tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Feride yahud Köylü Gelini** nam roman lede'l-muayene <u>âdâb-ı İslâmiyeye muhalif olmakla tab'ı câiz olmadığı</u> anlaşılmış olmakla o vecihle bademâ tab'ı ve neşrine ruhsat talep olunan her nevi asârın evvel-emirde mahalce icrâ-yı muayenesiyle mahzurdan salim olanların irsâli ve mahzurdan salim olmayanların dâhi sahiplerine reddiyle bu takım müracaâta meydan verilmemesi lüzumunun cevaben işâr ve mezkûr romanın sahibine reddi zımmında iâde ve tesyar buyrulması babında.

MF. TTD 29-6

23 Şubat 1311

2101- 2433/ 819 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Yeni Gelin** nam Türkçe hikâyenin <u>âdâb-ı İslâmiyeye muhalif olduğu</u> lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

2102- 2528/ 845 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Yâdigâr** nam Türkçe mecmua-i hikâyâtın ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itası karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 29-23

18 Cemâziyelâhir 1311

2506- 2446/ 807 Numrolu arzuhâline

Hoca Nasreddin nam kitaptan marûz altıncı cüzünün ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 29-35

06 Mart 1311 – 1 Mart 1310

2550- 2699 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Paul Ve Virjin** nam Fransızcadan Türkçeye tercüme romanın irae olunan kısmının tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itası karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 29-59

15 Ramazan 1311

8- 2383/ 771 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **İmtizâc-ı Hayat** ve **Leyâl-i Yeldâ** ve **Piraye** nam üç kıta hikâyenin <u>mündericâtı âdâb-ı İslâmiyeye mugayir olduğundan tab'ı câiz olmadığı</u> reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 29-70

21 Ramazan 1311/ 17 Mart 1311

44- 2555/ 856 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Bedevi Bir Çocuk** nam Türkçe hikâyenin zemini âdâb-ı İslâmiyeye muhalif olduğundan reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyrulması babında.

MF. TTD 29-74

22 Ramazan 1311

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Gecelerim** nam Türkçe hikâyenin tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 29-75

22 Ramazan 1311/ 17 Mart 1311

37- 5/ 1 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Baron ve Nişanlısı** nam risalenin tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itası karar verildi. Ol babda.

138- 2713/ 908

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Mecmua-i Âsârım** nam edebiyyenin ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itası karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 29-84

2549

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Makalâtım** nam Türkçe Mecmua-i edebiyyenin tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itası karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 29-107

5 Ramazan 1311

2549

Osmanlı Edebiyatı Numuneleri nam **marûz kısmının** ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı cihetle tedkikine karar verildi. Ol babda. Emr ü ferman menleh'ül-emrindir.

Marûz kısmının ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itası karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 30-4

141- 2574/ 861 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Gençlik Yâdigârım** nam Fransızca edebiyyenin ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itası karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 30-9

15 Şevval 1311

149- 133/ 58 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Çocuk Bağçesi* nam risalenin mündericatı tıflâneye mübeyyin tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması babında.

MF. TTD 30-19

17 Şevval 1311

177- 98/ 40 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat talep olunan *Bir Müteverrimenin Hissiyâtı* nam risalenin mündericatı tıflâneye mübeyyin tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması babında.

MF. TTD 30-21

163- 2620/ 912 Numrolu arzuhâline

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan *Hep O* nam Türkçe romanın mündericatı tıflâneye mübeyyin tab'ı câiz olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla reddiyle müstediye cevap itası hususunun Evrak Odasına havale buyurulması babında.

MF. TTD 31-24

1310 senesi Temmuzu ibtidasından on beşine kadar on beş gün zarfında havale Rüsûmâtta tedkik olup muzırâtı tahkik eden kitabın ism ve muzırâtı mübin cetveldir.

[Moliere'in *Petite Collection Guillaume- Guillaum'un Küçük Koleksiyonu* adlı eserinin neden yasak edildiği yazmaktadır]:Cihet-i Muzırası: Yüz ellinci sahifesinde derviş kıyafetinde ve dua eder şeklinde durmuş bertahsis ve elle dizleri üzerinde eğilmiş sırtında Kur'ân-ı Kerim namıyla açık bir kitap resmi bulunduğu gibi 151'den 192'inci sahifeye kadar diyânet-i İslâmiyye taklid ve istihza edilmiştir. İşbu cedvelde mevzu-ı bahis olan kitap Maârif Tercüman Kethüdası Menteş Efendi mârifetiyle tedkik edildiği ve cihet-i muzırası gösterildiği vechile Encümence tasdik kılındı. 16 Temmuz sene 1310

MF. TTD 33-2

Beyrut Vilâyeti Celilesinin Maarif Müdîriyetine bu kerre vürûd eden 11 Kânun-i evvel sene 1311 tarihi ve 844 Numrolu tahriratın suretidir

Jön Türk namıyla bu kerre Paris'te neşrine ibtidâr edilerek birinci Numrosunun nüsha-i müstediyesi vürud etmiş olan Arapça Fransızca gazetenin mündericât-ı muzırasın cihetiyle

Memâlik-i Şâhâne'ye men'i idhaline her tarafça pek ziyade dikkat ve itina olunması muktezâ-yı irade-i senniye-i cenab-ı Padişahtan idiğünden mezkûr gazetenin hiçbir suretle duhûle ve intişarına aslen meydan verilmemesi zımmında. Ber-mantûk emr ü ferman hümayun mülûkâne takayyüdât-ı mükemmele icrasıyla duhûl olmuşlarının ve kâmilen toplattırılarak imhası, Dâhiliye Nezâreti Celilesinin telgrafı üzerine ehemmiyetle tavsiye olunur efendim.

MF. TTD 33-10

Murad Bey tarafından Mısır'da intişârına başlayan *Mizan* gazetesinin mevâdd-ı mündericesindeki garabet ve tecavüze mübeyyin henüz Dersaadet'ten bir emir gelmemiş ise de cânib-i vilayetten tahriren alınan tebligât resmî dairesinde Beyrut ve Sevâhil postalarına tevarüd eyleyen nüshaları kâmilen tevkif ve müsadere kılınmış ve bunlar ber-vech-i usûl taraf-ı Vilayetten imha edilmiş oldukları ve bâdemâ bu vecihle herkeste [devam] tabiî idüğü berây-i malûmat mâruzdur. Ol babda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. 19 Ramazan 1313 ve 22 Kânun-i sâni 1311

MF. TTD 33-15

8 Ramazan 1313

İşbu arzuhâlde iki nüsha olarak bit-takdim tab' u neşrine ruhsat talep olunan **Esrâr-ı Medeniyet** nam Türkçe risalenin ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun itasına karar verilmiştir.

MF. TTD 34-8

4 Rebîülevvel 1314

Maarif risalenin bu kerre tab' olunan otuz beş Numrolu ve 29 Haziran sene 1312 tarihli cüzünün encümence tayy olunmuş bir takım makalât u manzumât-ı hilâf-ı usûl tamamıyle ibkâ ve tab' edilmiş olduğundan ibkâ olunan mahallerin neşrine nazaran bir mah müddetle tatiline ve nüsha-i matbûsunun toplatılmasına karar verilmesi ve müfettişlere tenbihât-ı muktezîyye ifa kılınmış olmakla işaretli bir nüshasının tesyârıyla müddet-i marûz-ı tatil olunan Dâhiliye Nezaret-i Celilesine işâr buyrulması babında.

MF. TTD 34-14

7 Rebîülâhir 1314

Metn-i arzuhâlde tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Malûmat** nam Türkçe risale-i mevkûtenin elli üçüncü cüzünden marûz kısmı ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle lede'l-muayene anlaşılmış olmakla ruhsat-ı matlubunun takdiri karar verildi. Ol babda.

MF. TTD 34-17

Dâhiliye Nezaret-i Celilesinin işbu tezkiresinde münhasıren ulûm u fünûndan bahis olmak üzere *Yeni Mecmûa* namıyla haftalık musavver bir risalenin tab' u neşrine ruhsat talep olunduğuna ve risail-i mevkûtenin emr-i muayenesi Nezaret Celilerince icra kılınmakta olduğuna binaen bu babdaki rey'en mütalâa-i aleyh-i asıfâneleri [istifar] olunuyor. Zikrolunan risale-i mevkûtenin sair risaleler hakkında mer'î olan usûl ve malumata ve Matbaalar ve Matbûât Nizâmnâmeleri ahkâmına tab'ı olmak ve kablet-tab'ı muayene edilen diyanet ve siyaset ve âdâb-ı umûmye cihetle kelimât ve fıkrât-ı gayr-ı lâyıka ve tenkidât ve şahsiyât ve manâsı mübhem her nevi fıkrât ve makalât ve ihamlı millî makalât ve mekâtib-i şâkirdânı ve nisvân tarafından gönderilen her nevi varaka ve makalât derç olunmamak ve muayene memuru tarafından tayy u ihraç olunan mevad hakkında itası malûmat u beyan-ı mütalaât edilmemek ve ihraç olunan fıkralara nokta konulmamak veyahut beyaz çıkarmamak ve derç olunacak resimlerin müttehaz-i ulûm u fünûna müteallik bulunmak ve bilâ-ruhsat-ı resmîyye matbu nüshasının kable'l-neşir tatbikatı icra ve tasdik edilmedikçe neşir edilmemek ve her cüzün beşer nüsha-i matbûası nezaret celilerine ita olunmak ve risâil-i mevkûtenin tasaddi ve Encümence kisret meşâgil hasebiyle zikrolunan risalenin zımmında yirmi dört sahifeyi tecavüz etmemek üzere Zabıtaca ale'l-usûl tahkikat-ı mukteziye ifa olunarak müstedinin ruhsat itasına ehil olduğu ve bir güne mahzur olmadığı tahkik eyledikten sonra ihdâs u neşri mezun-ı müsaade-i cenâb-ı hilâfet-penâhiye buyurulduğu takdirde müsevvedâtin Encümence muayene ve tedkik edilebileceğinin cevab-ı işâr buyrulması babında.

MF. TTD 34-19

1147- 194/ 24 Numrolu arzuhâline

İşbu tezkire-i sâmiyede fünûn u edebiyattan bahis olmak üzere Çocuklara Rehber namıyla Selanik'te haftalık bir gazetenin neşrine ruhsat itası istidasında bulunan Kitapçı Ahmed Midhat Efendi'nin evsâf-ı matlûbaya câiz olduğu beyanıyla istifâr-ı muameleyi hâvî Dâhiliye Nezâreti Celîlesinden meb'us tezkiresinin gönderildiğinden bahisle icabının icra ve inbâ'sı işâr olunuyor. Mezkûr gazete münhasıren fünûn u edebiyattan bahis vesair gazeteler hakkında mer'î olan usûl ve malûmâta ve matbaâlar ve matbûât nizamnameleri ahkâmına tâbi olmak ve kable't-tab'ı muayene edilen diyanet ve siyaset ve âdâb-ı umûmiye cihetiyle kelimât ve fıkrât gayr-ı lâyıka ve tenkidât ve şahsiyât ve manâsı mübhem her nevi fıkrât ve makalât ve îhamlı makalât ve mekâtib şâkirdânı ve nisvân tarafından gönderilen her nevi varaka ve makalât derç olunmamak ve muayene memuru tarafından tayy u ihraç olunan mevad hakkında itası malûmat u beyan-ı mütalaât edilmemek ve ihraç olunan fıkralara nokta konulmamak veyahut beyaz çıkarmamak üzere ihdâs u neşri mezûn-ı müsaade-i cenâb-ı hilâfet-penâhi buyurulduğu hâlde mezkûr gazetenin te'sir Encümence dâhi bir mahzur görülmediği ve ancak ulûm u fünûndan bâhis olmakla beraber gazete unvanı hakkında neşri hâli zımmında Dersaadet'te emsâl gazetelerle Encümence muayene olunmayıp Matbûât-ı Dâhiliyece [cânibinin] 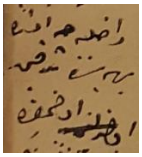 olunmakta bulunduğuna [nezarete birer gazete nüshasının Maarif idaresi tarafından bakılarak mümkün olan tarafta muayenesine ihtar ise de [...] ol babda.] 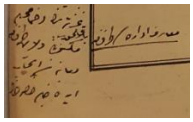

MF. TTD 34-109

[Merhum Kemâl Paşa'nın manzumelerinin bir kitap hâlinde basıldığı ve Acemler arasında bu kitabın revaç görülerek, yüzlerce nüshanın İran'a gönderildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca eserde, Arapça olarak yazılan kısımlar aslında farklı anlamlar ifade ettiğine (**Hamit Han** gibi bazı ibarâtı kasdettiğine) dair detaylı olarak verilen bir jurnal örneğidir. Jurnallerden ve sansürden kaçmak için yapılan küçük oyunları ve bu oyunları

çözebilen okuyucunun satır aralarını okuyabilme yeteneğinin bu dönemde nasıl üst seviyelere ulaştığının da bir göstergesidir].

MF. TTD 36

[Bu dosyanın çoğunluğunu destanlarla ilgili dilekçe, encümen kararları ile matbaa ruhsatnameleri oluşturmaktadır].

MF. TTD 36-37 numaralı evrak, muzır listesinden bir tanesini içermektedir.

[Pierre Lotti'nin **Aziadé** adlı eserinin cihet-i muzırâtı olarak şunlar yazılıdır]: Yirmi ikisine evvel Selânik'te geçen konusu vukusunda bir İngiliz zabıtı bir İslâm kızına âşık olup da İstanbul'a gitmeleri ve orada ne suretle imrâr-ı evkât eyledikleri ve birçok noktasının Rus muhaberesinden bahis olduğu gibi 1308 senesi Cemâziyelevvel ve Teşrîn-i evvel ve sani aylarına mahsûs kütb-i muzıra cedvelinde dâhi bulunmakla.

MF. TTD 36-46

Marûz-ı Çâkeridir

Mütalât-ı Edebiyye namıyla makalât-ı mütenevviadan ibaret olan eser-i âcizânenin tab' ve neşri zımmında alel-husus muayenesiyle ruhsatnamesinin itası istirhamına cüret ederim. Ol babda emr ü ferman menlehü'l-emrindir.

Mütalât-ı Edebiyye unvanıyla mezun olan eser-i sarf-ı münâkaşât-ı şahsîyeden ibaret olduğu mütalâasından müsteban olduğundan tab' u neşri münasip görülmediği marûzdur. Ol babda.

MF. TTD 36-61

[**Hurşid** namında İranlı bir matbaacı olmayıp İranlı matbaalar, çıkarılan, matbaa ismi kaydedilmeyen bir eser hakkındadır].

MF. TTD 36-63

[Selanik'te haftada bir çıkan **Mütalâa** nam mevkûtenin haftada üç defa çıkarılmak istendiğine ve gerekenin anlatıldığına dair evrak] bulunmaktadır.

MF. TTD 36-86

[Matbaalar Müfettişi Hilmi Efendi'nin Valide Hanı'nda basılan kitaplara müdâhil olunamadığı konusundaki arzuhâlidir].

MF. TTD 37-20

Bir Parisli [Haylazın] Devr-i Âlemi ve Kısm-i sânisi [Korsanlar] Türkçe romanın şâyân-ı istifade bir eser olmadığından tab'ına izin verilmeyerek reddedilmiştir.

MF. TTD 39-13

27 Rebîülâhir 1315

1868-

Evliya Çelebi nam kitaptan arz u takdim kılınan kısmın bir ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildi. Ol babda. [Faziletlü Şâkir Efendi mütalâa etmiştir].

1864-

Servet-i Fünûn gazetesi nüsha-i müntehâsına ait olup melfûfen arz u takdim kılınan kısmın ber-vech-i tayy tab'ında beis olmadığı cihetle tasdikine karar verildi. Ol babda. [İzzetli Sülâvi Bey mütalâa etmiştir].

MF. TTD 40-28

25 Eylül 1313- Teşrin-i evvel sene 1313

Seniha nam Türkçe hikâyenin mündericâtı âdâb u âdât-ı İslâmiyye mugayir ve birçok türrehat ile dolu olduğu görülerek reddedilmiştir.

MF. TTD 40-57

8 Teşrin-i evvel 1313 [28 Ağustos sene 1313] - Fi 25 Teşrin-i evvel sene 1313

Müstedinin tab' u neşrine ruhsat talep eylediği **Kamelya yahut iki Sevdâzedeler** nam Türkçe hikâyenin ber-vech-i tayy u tashih tab'ında beis olmadığı lede'l-muayene anlaşılmıştır.

Hikâye-i mezkûrenin tercümesinde bazı ibâratı bozuk olduğu gibi heyet-i mecmuası dâhi şayân-ı istifâde olmadığından sahibine reddine karar verildi.

MF. TTD 41-124

İşbu arzuhâlde İşkodra fırka-i askeriyesi Erkân-ı Harbiyyesine Memur Halil Rüşdü Bey'in âsârından olup tab' u neşrine ruhsat itası talep olunan **Nevha** nam Türkçe mecmua-i edebiyyenin hakk-ı tab'ının müstediye terk olunduğu Encümene irâe olunan sened meailinden ve mezkûr risalenin dâhi münasip olmayan ismi **Sevdâ-yı Muhabbet** namına tahvil olunmak üzere tayy u tashih olunduğu cihetiyle tab'ında beis olmadığı muayenesinden anlaşılmış olmakla ruhsat verilmesine karar verilmiştir

MF. TTD 42-14

1313 sene şehr-i ağustos ibtidasından nihayetine değin Rüsumat ve Posta İdaresiyle elden derdest edilen evrak-ı muzıraya mahsus şehriye cedvelidir.

MF. TTD 43-118

Muzırât cevdeli bulunmaktadır. Cedvelde ismi geçen eserlerin muzırâtının nedeni, 'Maârif Nezâreti Celilesinin cedvelinde ismi mukayyed idüğü" olarak gösterilmektedir

MF. TTD 51

[Bu dosyanın neredeyse tamamı nezaretlerce muzır kabul edilen ve toplatılan eserlerin listeleri bulunmaktadır. 1316 yılına ait olan bu çizelgelerin 'cihet-i muzıra' kısmında "Memâlik-i Şâhâneye duhülü memnû olan kitaplardan idiğü" ifadesi yer almaktadır. Aynı durumda olan eserler için "bu dâhi" notu düşülmüştür].

MF. TTD 51-37

Muzırâtları 'Memâlik-i Şahâne'ye duhûlü memnû olan kitaplardan olduğu' ifadeleriyle gösterilen edebiyat kitapları: **Divân-ı Komedi- Dante- La Divina Commedia**- 1315- Paris / **Hamlet**- Shakespeare- 1897- Londra / **Makber-i Ahrar**- Ali Rıza.

MF. TTD 51-80

18 Zilkâde 1318

Mabeyn-i Maarif Müdürlüğüne 120

Cenevre'de basılan *Tokmak* ve 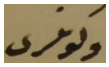 *[Günleri]* varakasının ve Paris'te Abdülhalim tarafından yeni çıkarılan *Hayâl* nam Türkçe hezeyannâmenin men u duhul u intişarları ve memnû olan evrak ve resailden bazılarının idhâl edilmekte olduğu elde edilen nüshalarından anlaşılmış olduğundan mahsûsen memnûiyetleriyle dâhil-i Memâlik'te intişâr edemedi esbabının istikmâli.

MF. TTD 51-86

21 Zilkâde 1318

Mabeyn-i Maarif Müdürlüğüne 120

Paris'te Ali Rıza tarafından **Divân-ı Abdülhamîd-i Sâni** ve Roma'da Derviş Hîmâ tarafından **Makber-i Ahrar** namlarıyla çıkarılmış birer risale-i muzıranın ve Mısır'da çıkan **Mısır** gazetesinin Memâlik-i Şâhâneye idhâlinin men edildiğine

MF. TTD 60-20

Maarif Nezareti Celilesi Müfettişleri tarafından ilmühaber verilerek toplatılan kitapların esamisi ile Kayıtları yer almaktadır

DH. MKT 1087-85

Tiflis'te intişara ballayan **Molla Nasreddin** namındaki gazetenin Memâlik-i Şâhâneye men'i idhâli Hâriciye Nezâreti Celilesinin işârı üzerine tamimen tebliğ kılındı. Oraca da takayyüdât-ı ciddiye ifasıyla mezkûr gazetenin idhâl ve intişârına meydan verilmemesi ve gelmişleri varsa toplattırılarak imha buyrulması babında.

DH. MKT 1579-60

Mizan Gazetesi ibtidâ-i Teşrînden beri üç def'a cezâ-yı tatile uğratıldığı hâlde ıslah-ı hâl ve selâh edememiş ve andan sonra üç defa sansür usûlüne külliyen mugayir ve idareten matbûâtı haysiyet ve itiyâdını mahalli harekâtı yani mu'tâdi vecihle gâh sansür memuru tarafından çıkarılan makalelerine tamamiyle ibkâya ve gâh memurun tasdik ve kabulünü almaksızın tab' ve neşre cüreti tekerrür eylemiş olduğundan ve bu kadar mücâzâtı ve ez-cümle geçen hakkında gönderilen ihtâr-ı resmiyyeyi takib eden harekât-ı serkeşâna artık bu gazete hakkında hiçbir muamele-i resmiyyeye ve tevbihiye kârgir tes'îr olmadıktan başka diğer gazetelere karşı idare tasayyub-ı umur ve tevlîd-i müşkilâtı mucib olacağı gösterdiğinden mezkûr gazetenin külliyen ifası hakkında matbûât idaresinden verilen müzekkere leffen arz ve takdim kılınmış olmakla icrâ-yı icabı vasıtayı umur-ı idâre-i celile-i cenâb-ı Fehâmet penâhileridir. Ol babda.

SONUÇ

1864'te hazırlanılan *Matbûât Nizamnâmesi*, II. Meşrûtiyet'e kadar birkaç küçük değişiklik ve ek maddelerle yürürlükte kalır. Sultan II. Abdülaziz'in çıkardığı bu nizamnâme ile matbûât hayatının keyfî işleyişi kanuna bağlanarak bir düzene sokulur. Bu dönemde Fransız ihtilâlinin etkisiyle çoğalan milliyetçilik söylemleri çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'yı yaralar. Bu yüzden Osmanlı'nın birlik ve bütünlüğüne zarar verecek her yayın ön kontrole tâbi tutulur. Bu ön kontrol için Maârif Nezâreti'ne bağlı Encümen-i Teftiş ve Muayene Hey'eti görevlendirilir. *Matbûât Nizamnâmesi*'nde kapatmaya ve ön kontrole dair birçok maddenin bulunması ve encümenin gâh nizamnameye gâh kendi fikrine göre yayınları tedkik etmesi, matbûât hayatının bir çıkmazı olarak değerlendirilir. Yayınların ön kontrolü, II. Abdülhamid döneminde sıkça, titizlikle ve jurnallerin etkisiyle yapıldığı için sansür denilince akla gelen ilk isim, Abdülhamid olur. Edebiyat tarihine yön veren önemli isimler gazeteci, edebiyatçı, bürokrat ve aydın kimliği ile dönemin matbûât hayatında yerini alır. Edebiyât-ı Cedîde, Mutavassıtîn gibi önemli edebî topluluklar da matbûât hayatındaki bu çıkmazdan yakınır. Abdülhamid sansürünün dönemin edebiyat hayatına ne kadar, nasıl yansıdığı konusunu edebî açıdan değerlendirmek ve sansür olmasaydı nasıl olurdu sorusunun cevabını bulmak çalışmanın çıkış noktasını oluşturur.

Hem fikrî hem edebî akımlar ile değişen ve gelişen Türk edebiyatı 1876-1908 yılları arasında istibdadın içinde kendine bir yer teşkil ederek, ilerlemesine devam eder. Bu, sansürün Türk edebiyatındaki yansımalarını ele alma zaruretini doğurur. Dönemde varlığını sürdüren Türk edebiyatçılarının hangilerine ve hangi eserlerine sansür uygulandığı, hangi eserlerinin basımına izin verilmediği konusu daha önceden müstakil bir çalışma olarak ele alınmadığı için bu çalışma, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarındaki edebiyat tarihimize ışık tutma bağlamında önem kazanır.

Çalışmada II. Abdülhamid dönemindeki sansür ortamında çeşitli belge, makale, tez ve kitaplardan hareketle edebiyatın nasıl şekillendiği sunularak, hem edebî hem de siyasî ortamda edebiyatın ve edebiyatçıların rolü değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirme sonucu şu neticelere ulaşılmıştır:

1. Her devlet siyasî değişim veya gelişim devresinde sansürü uygulamaktadır. Sansür, iktidarın kendisini kabul ettirmesi için kullandığı bir araçtır. Edebiyatçının bürokrat,

bürokratın aydın olduğu Abdülhamid döneminde, siyaset ile edebiyatın iç içe girmesi kaçınılmaz bir durum olur.

2. Siyasî buhran ve bunalımlar, sansür uygulamasını hayata geçiren en önemli etkenlerdir. Birçok milleti "Osmanlı" tebaası altında birleştiren Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünü kaybetme endişesi Osmanlı'nın yasakları artırmasına sebebiyet verir. *Matbûât Nizamnâmesi*'nde yayınlarla ilgili birçok olumsuz yargının yer alması, hükûmetin kendi iktidarını kuvvetlendirme isteğini içerir.

3. Batıyla etkileşim hâlinde olan edebiyatçının Batının edebî eserlerinden çok; siyasî eserlerini okuduğu görülür. Siyasî fikirle dolup taşan entelektüel sanatçının tutumu, 'var olan durumdan memnûn olmamak' yönündedir. Edebiyatçıların politikada söz sahibi olma isteğinin arttığı bu dönemde birçok edebiyatçı, siyasetle de uğraşır.

4. Abdülhamid döneminde, siyasetin yasaklarla edebî eserlere sirayet etmesi engellenmeye çalışıldığı için farkında olunmadan sosyo-politik bir edebiyatın oluşumuna yardım edilir.

5. *Matbûât Nizamnâmesi* ile Osmanlı Devleti içindeki yabancı basının keyfi davranışlarının bir düzene girdiği ve Türkçe basının ilerlediği görülür.

6. 1864 *Matbûât Nizâmnâmesi*'ne bakıldığında Abdülhamid dönemi sansürünün ana sebeplerini oluşturan her konunun nizamnâmede yer aldığı görülür. Nizamnâmenin edebiyat tarihini ilgilendiren üçüncü maddesi birçok edebiyatçının yakındığı ön kontrol uygulamasını içermektedir: "Politikaya ve edyâna ve edebiyata dair kitap ve risaleler Dersaadet'te Dâhiliye Nezâreti ve taşralarda vali-i vilâyet vasıtalarıyla mercilerine gösterilerek evvelce ruhsat-ı resmiyye istihsal olunmadıkça tab' olunmaz. Ruhsatsız tab' olunan kitaplar zabt ve müsadere olunduktan başka tab' edilenlerinden beş Osmanlı altınından yirmi beş Osmanlı altınına kadar cezayı nakdî hüküm ve istihsal olunur ve her nevi ilan ve resimlerin tâbileri ait olduğu daire-i belediyeye kablen-neşir birer nüshasını vererek tasdik ettirmeye mecburdur" (İskit, 1939, s. 699-700). Yazarı çileden çıkaran bu işlemler, kanun maddesi olduğundan da itiraz etmek mümkün değildir.

7. Yazarından izinsiz yapılan eser basımının cezaya tabi tutulmasına dair bilginin nizamnâmede yer alması, te'lif haklarının gözetildiğini ve bu hakların kanunla koruma altına alınmaya çalışıldığını gösterir.

8. Abdülhamid döneminde muhalif olmak bir ayrıcalıktır. Muhalif kişi; aydın, entelektüel, bürokrat ve edebiyatçı ya da edebiyatla alakadar kişidir. Bu kişiler daha ilerisini gördüğü için, hiçbir zaman memnûn olmayacaktır. Eserlerin ön sözünde ya da dipnotlarda yer alan 'Abdülhamid dönemi sansüründen dolayı yazıldığı dönemde basılamadı' sözlerinin çoğu zaman gerçeği yansıtmadığı, edebiyatçının sansür üzerinden üne kavuşmayı planladığı düşünülmektedir. İstibdad yüzünden neşredilemediğinden bahsedilen birçok eser, II. Meşrûtiyet'le gün yüzüne çıkamaz çünkü birçoğunun istibdad yüzünden kıyıda köşede sakladığını söylediği eserlerinin aslında var olmadığı tespit edilir. 'Vatan, millet, hürriyet' gibi konularda yazılan eserler başarılı olmamasına rağmen alkışlanır. İstibdad döneminde yasaklanan eserler okuyucu tarafından ilgi gördüğü apaçıktır. Dolayısıyla sansür edebî zevki kırmamış hatta çoğu zaman güçlendirmiştir denilebilir.

9. Sansürden geçen birçok yayın dönemin ahlâkî ve siyasî anlayışı ile paraleldir. Önemli yayınlarından *Servet-i Fünûn, Tarîk, Saadet, İkdam, Malûmât, Sabah, Tercümân-ı Hakikat* gazete ve dergilerinden hareketle hem moderniteyi hem de İslâm'ı yazılarında aksettiren bir edebiyat ön plana çıkar. Neşriyatların başlık klişesinde yer alan 'Siyasîyattan maada her şeyden bahsolunur' ifadesi siyasî ve tarihî sorunların yer almadığı bir edebiyat ortamının oluşmasını sağlar.

10. Sansürün en önemli Encümen-i Teftiş ve Muayene'dir. Buradaki sansörler basını kontrol edip, teftiş etme ve karar verme hürriyetine sahiplerdir. Tüm ülkede bu kurumun eleman sayısı dönemin başında otuz, sonlarına doğru ise yetmiştir. Encümenin reisi 'Maarif Nâzırı'dır. Nâzırlar, görevlerini yerine getirir, yaptıkları her hareketi padişaha bildirmezler. Arşiv belgelerinde geçen duruma "keyfiyet" içinde karar vermesi emredilmektedir. Bu, gerekenin yapılması, emridir. Sansörün elinde ön kontrol uygulaması çoğu zaman devletin bekası; kimi zaman ise keyfî uygulamalar için yapılmaktadır.

11. Hafiyecilik teşkilatının jurnalleri ile bazı neşriyatın kaderini padişahın kendisi belirlemektedir. Bu da 'Abdülhamid dönemi sansürü' değil; de Abdülhamid sansürü olarak anılmasında en büyük etken olur.

12. *Kararnâme-i Âlî* ile başlayan yasak kelimeler silsilesi Abdülhamid döneminin sonuna doğru artar. Edebiyatçıların kalem cevelanını tamamen kısıtlamayan bu yasak kelime veya cümlelerin kullanımı edebiyatçıda ve okuyucuda üst bir dilin yaratılmasına ortam hazırlar. Eserlere saklanılan ima ve ifadeyi çözebilen bir okuyucu kitlesi oluşur.

13. Sansör, eserler hakkında genellikle tayy u tashih veya tahvil edildikten sonra basımına izin verir ya da tamamen eserin basımının uygun olmadığı yönünde görüş bildirerek, eseri reddeder. Edebî eserde en çok karşılaşılan durum ise eserin tayy edilmesidir. Makalesinin çıkarılmasını istemeyenler, sansöre yakalanmamak adına muzır bir ifadeyi kelime oyunlarıyla sunarak, sansöre belli etmeden eserin basımının sağlanmasına bir zafer kazanmışçasına sevinenler olur. Ama bu durum, saraydan gelen emirler dâhilinde işlerini daha ciddi yapmaları için uyarılan sansörlerin canını yakar. Muzır bir kelime veya cümleye sahip bir yayının basımına izin verenler hakkında memurluktan men' edilme, ağır para ve hapis cezalarına çaptırılma gibi işlemlerin yapıldığı bilinmektedir. Bu da sansörlerin titiz bir işçi gibi her kelimeden işkillenerek basit bir kelimede bile bir çapanoğlu aramalarına sebep olur. Basit bir kelimeden siyasî ve muzır bir anlamın nasıl çıkarıldığının ve muzır listelerinin neden çoğaldığının cevabı da budur. Bunun yanı sıra sansörlerin padişahın gözüne girebilmek ve padişahtan bir menfaat koparabilmek için de her yazıyı titizlikle incelediği hatta gelen yazıları neşirden men' etmesi ortaya çıkan başka bir etkendir.

14. Edebiyatçının asıl derdinin sanat olması hasebiyle edebiyat ve edebiyatçılar sarayın öncelikli olarak tehlike beklediği cepheyi oluşturmazlar. Ama oynadıkları küçük sansür oyunları, onların aslında dikkat çekmek, seslerini duyurmak, siyaset perdesinde yer almak isteğini gösterir.

15. Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin keskin gözlerinden kaçan muzır kelime ya da cümleleri içeren yayınlar, ticarete dönmüş bir ekonomi dengesi oluşturmaktadır. Halkın yasak olana ilgisini bilen yayıncıların çıkarları için bu durumu kullanmaktadır.

16. Yönetimde söz hakkı almak veya fikirlerini padişaha ulaştırmak isteyen edebiyatçılar, muzır olduğunu bile bile fikirlerini yazarak, yazılarının sansürlenmesini sağlar. Bunda temel etken ise sansürlenen yazının sansörün iliştirdiği bir notla saraya gönderilip, padişaha dinletilmesidir. Bu uygulama ile padişaha söylemek istekleri her düşünceyi rahatlıkla ifade edebilme hüviyetini kazanırlar.

17. Abdülhamid'in vehimli kişiliği sebebiyle zihniyetin değişmesi, birçok kişinin jurnalci ve hafiye olmasına sebep olur. Yalan yanlış jurnallerin edebiyatçıları dönem içinde sıkıntıya sokmaktadır. Jurnaller sebebiyle tevkif edilen, tutuklanan, sürgün edilen, hapis ve para cezalarına çarptırılanlar olur. Bu gibi yaptırımlar, edebiyatçıları isyan ettirir. Ne var ki jurnal gönderenler arasında edebiyatçıların kendileri de vardır. Bu edebiyatçıların çoğu çıkarları uğruna kendi arkadaşlarını jurnal eder. Hem mağduru hem mağruru oynayan bu edebiyatçılar, iki tarafın da içinde yer alır. Kısaca edebiyatçıların hafiyeleri de yine edebiyatçılardır.

18. Vehimli kişiliğe sahip olan Abdülhamid, şehzadeliğinden beri tiyatroların halk üzerindeki tesirini çok iyi bildiğinden piyesler üzerindeki ön kontroller daha yoğun ve daha ciddi yapılmaktadır. Piyeslerin tab' ve neşir izni olmasına rağmen icrası için de izin alınması hatta piyeslerin icrası sırasında Zabtiyelerce takip edilmesi de padişahın vehimli kişiliğinin doğurduğu bir sonuçtur. Arşiv belgelerinde tab'ı ve neşrine veya icrasına izin verilmeyen eserlerin başında piyeslerin gelmesi de bu düşünceyi destekler.

19. Jön Türklerin çoğu genç ve öğrencidir. Bu gençler, Avrupa'ya Abdülhamid'in bizzat özel harcama kesesinden verdiği bursla eğitim almaya giden ve öğrencilikleri sırasında oradaki hürriyet düşüncelerinden etkilenerek bu bursla padişaha kafa tutan kişilerdir.

20. Jön Türk neşriyatı olarak bilinen siyasî neşriyatın ilan ve reklam geliri olmadığı için yayın hayatına devam edebilmesi için Abdülhamid'in tahsisat desteğine ihtiyaçları vardır. Padişahın gazetelere para yardımı etmesi (tahsisat ayırması) veya gazeteleri satın alması 'yaramaz çocukları' olarak gördüğü bu gençleri cezalandırmaktan ziyade onları uğraşılarından vazgeçirmeye yönelik ılımlı politikanın bir tezahürüdür. Ayrıca bu neşriyat sahipleri, Abdülhamid'in vehmini körükleyerek, onu ve hükûmeti korkutma amacıyla muzır yayın yapacakları konusundaki tehditleri bu tahsisatın ellerine geçmesindeki en büyük etken olur.

21. Devletin siyasî emelleri doğrultusunda bazı neşriyatların basım ve yayınına muzır olsa dâhi müsamaha gösterdiği bilinmektedir. Kaçak ve siyasî yayınlarından dolayı İranlı matbaacılara kanunî işlemlerin yapılmaması bu durumu örnekler. Bu, devletin kendi iktidarı için gerekli gördüğü zamanlarda, gerekli gördüğü kişi ve yayınları sansüre tâbi tuttuğunu

göstermektedir. Bu nedenle Abdülhamid döneminde her yayının ön kontrole tâbi tutulduğu düşüncesi yanlıştır. Bu durum edebî açıdan ele alındığında, İranlı matbaacıların yayınladığı muzır kabul edilen edebî neşriyatın ön kontrole tâbi tutulmadığı sonucunu verir. Ayrıca ön kontrole tâbi tutulmadan eserlerini bastırmak isteyenler için İranlı matbaacıların kurtarıcı bir rol üstlendiği, edebiyatçılar arasında kabul edilen bir gerçektir.

22. Sansür edilen eserler hakkında verilen her türlü bilginin encümenle yakından ilintili olduğu görülmektedir. Üst makamların, kurula neye göre eserleri değerlendireceklerine dair net bilgi ver(e)meyişi, buna rağmen Matbûât Nizâmnâmesi'nin kılavuz olarak ele alınması, jurnallerden ve korkudan dolayı muzır kelimeler ile muzır neşriyat listelerinin artması, eser incelemelerinin uzun sürmesine sebebiyet verdiği gibi, eserde dilin doğru kullanımı, İslâm inancının hurafe ve türrehatlerden arındırılması, bazı destanların ve eserlerin zihinleri bulandırmaması ile Osmanlı geleneğinin gerçeğe uygun yansıtılmasının istenmesi gibi hem olumlu hem de olumsuz tutumlarla eserlerin kaderlerinin belirlendiği görülmektedir.

23. Sansür kurumuna postaneler, gümrükler ve zabtiyeden gelen telgraflarla derdest edilen birçok eserin muzırâtı 'siyaset, adâba ve ahlâka mugayir olma, devlet kurum ve ricallerine kötü söz söyleme, önceden beri yasak olma' gibi gösterilen birçok sebebin sansür kurumunun ölçütleri olarak kabul gördüğü aşikârdır. Yapılan araştırma sonucu; sansörlerin okuma yanlışları, jurnaller, sansörlere sürekli tebliğ edilen ikazlar, kişisel kırgınlıklar ve eser sahibin siyasî kimliğinin (Yeni Osmanlı/Jön Türk) olması da eseri muzır olarak değerlendirmede büyük bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu tarz konuları içeren yazı ve fotoğraflara sahip eserlerin edebiyat tarihimizde bulunması, sansürün şiddetli bir şekilde eserlere işlenmediği düşüncesini de ortaya çıkarmaktadır.

24. Avrupa'ya firarların artması, matbûât üzerindeki baskının artmasına da sebebiyet verir. Bu yüzden yurtiçi ve yurtdışında çıkarılan herhangi bir neşriyatın Tatili veya ilgası, genellikle neşriyatın siyasîyatla meşgul olması ya da neşriyatla ilgili bir jurnalin var olması ile muzır olarak kabul edilip çıkarılan veya değiştirilen kısımların neşredilmesiyle alâkalıdır. Sansür edilen eserler hakkında verilen bu bilgiler, edebî eserlerde sansürün görünümünü verir.

25. Neşriyatta sansür uygulamaları; eserlere basım ve yayın izninin verilmemesi, eserlerin yasaklanması, eserlerden bazı kelime ya da kısımların tayy edilmesi, eser isimlerinin ya da şahıs isimlerinin tahvil veya tashih edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu tür uygulamaların edebî eserler üzerinde de uygulandığı verilen örneklerden de anlaşılmaktadır. Ayrıca tab' u neşir izni almak için gelenlerin çokluğu sansür uygulamalarının edebî cevelanın aksamasına bir engel oluşturmadığı sonucunu verir.

26. Dönemin önde gelen edebiyat dergilerinden *Servet-i Fünûn*, devrine ışık tutar. Bu derginin bazı sayılarında çıplak kadın resimlerinin bulunması, edebî dergilerin fazla sansüre tab'ı tutulmadığını gösterir.

27. Otokontrol de bir sansür çeşidi olarak ortaya çıkmaktadır. Şahsa ait bu kontrol duygusu, sanatçının daha iyiye ulaşma isteğini de gözler önüne serer. Edebiyatçıyı sıkıntıya sokan asıl durum, otokontroldür. Kendi kendini düzeltme işi sıkıcı ve yorucudur. Sansüre rağmen dili ve içeriği ile dönem şartlarına göre üst düzeyde edebî eserler verenler, edebiyat tarihine de isim yazdıranlardır. Bu edebiyatçılar, halkın edebî ve kültür seviyesini üstlere taşıyan kişilerdir. Sansürde ün kazanma peşinde olan bazı edebiyatçılar ise, edebî yönden pek bir değeri olmayan müstehcen eser ve yazılar meydana getirerek halkın edebî ve kültür seviyesini aşağıya çeker.

28. Sansür, sosyo-psikolojik bir korku yarattığından adı bile dehşet verici bir hâle gelir. Arşiv belgelerine bakıldığında, istibdaddan şikâyetçi olan edebiyatçıların eserinde ciddi bir sansürün uygulandığı görülmez. Sansüre uğrayan eserleri için sonradan istedikleri gibi bastırabilme şansı elde ederler çünkü edebiyatçıların çoğu ya padişah ya saray erkânı ya da memurlar tarafından destek görerek, sansürün pençesinden korunmuştur. Edebiyatçılar arasında mürekkebi siyasete bulaşanlar olsa da onları tüm olumsuz durumlardan koruyanların himâyesi sayesinde cesur davrandıkları söylenebilir. Yani sansürün kimseye nefes aldırmadığı bu dönemde önemli kişilerin destekleriyle edebiyatta sansür izine fazla rastlanılmaz. Bu nedenle edebî neşir seyrinde ilerlemeye, gelişmeye devam eder ve edebiyat, tarihe en güzel örneklerini verir.

29. Türkçe basınla birlikte Türk edebiyatı da gelişir. Roman, öykü, tiyatro gibi yeni türlerin edebiyat hayatımıza girmesiyle edebî kültür ve dil, kendine daha geniş bir gelişim ve değişim alanı bulur.

30. Gazete sayısında azalma olmasına rağmen sevilen gazetelerin tirajını arttırması önemlidir. Bu durum, gazete sayfalarında edebiyatın yer almasıyla alâkalıdır.

31. Gelişim ve değişim çerçevesinde bir geçiş evresi olarak değerlendirilen Abdülhamid dönemi edebiyatı, birçok edebî münakaşanın da kilit noktasıdır. Diğer dönemlere nazaran bu dönem, münakaşaların en şiddetli ve en çok olduğu zaman olarak bilinmektedir. Edebî münakaşaların yaşanması, edebî ortamın rahat olduğunu kanıtlayan önemli göstergelerden biridir.

32. Abdülhamid sansürü ile ortaya çıkan santimantalizmle sanatçılar, daha yoğun duygularla eserler meydana getirir. Yoğun hissediş özellikle de Edebiyât-ı Cedîdecilerin eserlerinde zirve durumundadır. Bu da yaratıcı ve öznel olan bir edebiyatın oluşmasına ortam sağlar. Edebiyât-ı Cedîdecilerin bu durumunu Ahmet Hamdi Tanpınar "Ahmet Cemil'le Mülakat" yazısında ele alır ve santimantalizm yani davranışlara yön veren bir duygu olmadan eserin anlamının olmayacağını vurgular.

33. Abdülhamid sansürü hürriyet, esaret gibi duygularla hayâl dünyasını zenginleştirir.

34. Dönemin bilinmeyene olan eğilimi, sansürü uzak tutulabilecek içsel ve görsel bir alanın yaratılmasıyla ilgilidir. Bu yüzden parnasizm, sembolizm gibi yazın akımlarının edebiyatta uygulanarak yeni bir alan oluşturulmaya çalıştırılması bu dönemde ortaya çıkar.

35. Sansür uygulamalarının edebî anlamda dile etkisi, bir üst dilin oluşumunu sağlar ve edebî dil, bulmaca gibi okura sunulur. Yeni kelimelerin icadı ile anlaşılmaz olmak, sanatın bir parçası olur.

36. İç dünyasına dönen ve sanatını özelleştiren sanatçının yeni türlerde özellikle de psikolojik eserler üretmede başarılı örnekler vermesinin en büyük etkeni olarak sansür gösterilebilir.

36. Saray, kendine karşı olan edebî faaliyetleri durdurur; edebiyatı engellenmez çünkü var olan durumdan memnûn olmayan ve kitleleri etkileyen entelektüelin uğraş alanına dokunmamaya çalışır. Bu yüzden sansürün en yoğun olduğu dönemde bile edebiyat hareketi az da olsa devam eder.

Dönemin RTÜK görevini gören Encümen-i Teftiş ve Muayene sayesinde daha kaliteli dil ve edebiyatın oluşması sağlanmıştır. Dönemin edebî neşri modern Türk edebiyatının biçimlenmesini sağladığı için Abdülhamid'siz ve sansürsüz bir Edebiyât-ı Cedîde ortamı düşünülemez. Bu yzüden Abdülhamid dönemi sansürünü anlamlandırmak 'fikir kamaşması' yaşayan edebiyatçılar ve tarihçiler için zordur. Çalışmadan çıkarılan kısa sonuç şudur: Abdülhamid'in vehimli kişiliği, hafiyelik teşkilatı ve sansürün varlığına rağmen edebiyatçı birçok zorluklar yaşasa da birkaç durum haricinde genellikle kazanan taraf olmuşlardır.

KAYNAKLAR

Abdülhalim Memduh (1303). ***Tarih-i Edebiyât-ı Osmâniyye.*** Matbaa: Ohannes Ferid.

Abdülhamîd (2010). ***Siyasî Hatıralarım***, İstanbul: Dergâh Yayınları, Mayıs.

Acaroğlu, T. (1975). "Sultan II. Abdülhamîd Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları". ***Ulusal Kültür***. S. 5, s. 135-154.

Acehan, A. (2008). Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri. ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research***. Volume 1/5 Fall. s. 12-29.

Ahmed Midhat (1311). ***Fatma Aliye Hanım Yahud Bir Muharrire-i Osmâniyyenin Neş'eti***. Dersaadet.

Ahmed Midhat (2002). ***Menfa***. Haz.: Handan İnci. İstanbul: Arma Yayınları.

Ahmed Midhat (2003). **Hüseyin Fellah**. Haz.: Recep Şükrü Güngör, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ahmed Midhat (2003). ***Jön Türk***. Haz.: Kâzım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmed Midhat (2004). ***Üss-i İnkılâp***. Haz.: Tahir Galip Seratlı, İstanbul: Selis Kitaplar.

Ahmed Midhat (2015). ***Said Beyefendi Hazretlerine Cevap***. Haz: Zeynep Kerman, İstanbul: Dergah yayınları.

Ahmed Râsim (1326). "Hâlâ Kütüb ü Muzıra Meselesi". ***Vakit.*** s. 4.

Ahmed Râsim (1969). ***Muharrir Bu Ya***. (Haz: Hikmet Dizdaroğlu). Ankara: Devlet Kitapları Yayınları.

Ahmed Râsim (1980). ***Muharrir, Şair, Edip (Matbûât Hâtıralarından)***. (Haz: Kâzım Yetiş), İstanbul: Tercüman Yayınları.

Akpınar, S. (2015). ***Türk Romanında II. Abdülhamit***. Doğu Kütüphanesi.

Akünal, D. (1978-1980). "Yeni Osmanlılarla Jön Türklerin Ülke Dışında Çıkardıkları Gazeteler". ***Sosyalist Kültür Ansiklopedisi***. C. 8, İstanbul: May Yayınları. ss. 1296-1299.

Akünal, D. (1983). "Jön Türk Gazeteleri". ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi***. C. 3, İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 850-856.

Akyüz, K. (2005). **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri I (1860-1923)**. İstanbul: Mas Matbaacılık.

Akyüz, Y. (1981). "Atatürk'te Nâmık Kemâl'in Etkisi ve Abdülhamîd Döneminde Yasak Kitaplara İlişkin İki Belge". ***Belleten***. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi Ekim, C. XLV/2, S. 180'den ayrı basım.

Alejandro, Herrero- Olaizola (2007). ***The Censorship Files***. Latin American Writes and Franco's Spain. State University of New York Press.

Ali Ferruh (1302). ***Kerbelâ***. Paris.

Ali Ferruh (1303). ***Huşeng***. Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası.

Ali Kemâl (1302). Gazel. ***Gülşen***. 24 Nisan 1302. S. 13.

Ali Kemâl (1324/1908). "Edebiyât-ı Osmaniye". ***İkdâm***, 10 Teşrîn-i Sâni, Nr. 5207, 78.

Ali Kemâl (2004). ***Ömrüm***. Haz: Metin Kayahan Özgül. Ankara: Hece Yayınları.

And, M. (1961). "II. Abdülhamîd Döneminde Tiyatro". ***Türk Dili***. Ankara, 1 Kasım, S. 122.

And, M. (1971). "Eski İstanbul'da Fransız Sahnesi" ***Tiyatro Araştırmaları Dergisi,*** 2, 77-102.

Andaç, F. (1996). ***Sürgün Edebiyatı Edebiyat Sürgünleri***. 1. bs., İstanbul: Balam Yayıncılık.

Armağan, M. (2008). ***Osmanlı'nın Mahrem Tarihi- Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Padişahları***. İstanbul, s. 215-216.

Asaf, M. (1994). "Matbûât Nizamnâmesi Yapanlara Yuf Borusu!.." ***Müteferrika***.Yaz. Sayı 3.

Aydın, C. (2001). ***Servet-i Fünûn 1021-1073. Sayılar, İnceleme ve Seçilmiş Metinler***. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Banoğlu, N.A. (1960). ***Türk Gazeteciliğinin 100. Yılı için BasınTarihimizin Kara ve Ak Günleri***. İstanbul: Sırlar Matbaası.

Batur, E. (2004). "Baha Tevfik, Edebiyat Katiyyen Muzırdır", ***Kitaplık Dergisi***, 124, 127.

Berkes, N. (2003). ***Türkiye'de Çağdalaşma***. 5. basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beyatlı, Y.K. (1968). ***Siyasî ve Edebî Portreler.*** İstanbul: Fetih Cemiyeti.

Beyhan, M.A. (1993). "Bir II. Abdülhamid Devri Aydını'nın Profili: Lastik Said Bey". ***Osmanlı Araştırmaları*** (Editör: Halil İnalcık ve diğerleri). C. 13. İstanbul.

Beyhan, M.A. (2002). II. Abdülhamîd Döneminde Hafiye Teşkilatı ve Jurnaller. ***Türkler Ansiklopedisi***. C.12, Ankara. s. 939-950.

Bilgegil, M.K. (1976). **Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine: Yeni Osmanlılar**. C.1, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Birinci, A. (2001). ***Tarih Uğrunda Matbûât Âleminde Birkaç Adım.*** İstanbul: Dergâh Yayınları.

Birinci, A. (2001). ***Tarih Uğrunda Siyasi ve Fikri Tarih***. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Birinci, A. (2001a). ***Tarih Yolunda: Yakın Mazinin Siyasî ve Fikrî Ahvâli***. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Birinci, A. (2006). "Osmanlı Devletinde Matbûât ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal". ***Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi***, 4(7), 291-349.

Bolayır, A.E. (1991). ***Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıratı.*** Haz: M. Kayahan Özgül, Ankara: Hece Yayınları.

Can, M. (1992). ***Tanzimat Dönemi Süreli Yayınlarından edebî Dergilerle Gazetelerdeki Yazıların Toplu Bibliyografyası***. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Caso, F. (2008). ***Censorship Global Issues***. America: Foreword by Richard B. Collins.

Çankaya, A. (1959-1968). ***Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler***. C.1; C.2; C.3. Ankara: Mars matbaası.

Çapanoğlu, M.S. (1967). ***Basın Tarihimizde Parazitler***. İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası.

Çıkla, S. (2001). "Halit Ziyâ Ve Mehmed Rauf'un Hayatları ile Romanları". ***Dergâh Dergisi,*** 12(142), 14-17.

Çıkla, S. (2009). "Tanzimat'tan Günümüze Gazete ve Dergi İlişkisi". ***Türk Bilig***, 18, 34-63.

Çoruk, A.Ş. (2014). ***Örnek Bir Vak'a Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü,*** İstanbul: Kitabevi Yayınları.

De La Langue Française. Haz: Avnî Efendi. (1302). Dersaadet: Matbaa-i Nişan Berberiyan

Demirel, F. (2004). "Osmanlı Devleti'nde Kitap basımının Denetimi". ***Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi***, (4), 89-104

Demirel, F. (2006). "Osmanlı Devleti'nde Te'lif Hakları Sorunu". ***Bilgi ve Bellek*** (5), 93-103.

Demirel, F. (2007). ***II. Abdülhamîd Döneminde Sansür***. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Donald, J.C. (1979). "Otoman Censprship in Lebanon and Syria 1876-1908". ***İnternational Journal of Middle Easrtern Studies***, 10, 167-186

Dutton, R. (2000). ***Licensing, Censorship and Authorship in Early Modern England Buggeswords***. New York: Palgrave.

Ebüzziyâ Tevfik (2006). ***Yeni Osmanlılar***. Haz. Şemsettin Kutu, İstanbul: Pegasus Yayınları.

Emil, B. (1979). ***Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri***. İstanbul: İstanbul Üniveristesi Edebiyat Fakültesi Yayınları no:2417.

Emil, B. (1982). ***Jön Türklere Dair Vesikalar I Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları (Ali kemal ve Süleyman Nâzif'ten Mizancı Murad Bey'e)***. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no.2967.

Engin, V. (2001). ***Sultan Abdülhamîd ve İstanbul'u***. İstanbul: Simurg yayınları.

Ercilasun, B. (1998). "Servet-i Fünûn'da Batı Tesiri". ***Prof. Dursun Yıldırım Armağanı***. Ankara.

Erdoğdu, T. (1995). "Maarif-i Umûmiye Nezâreti Teşkilatı I." ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,*** 183-247.

Ersoy, M.Â. (2007)***. Safahat.*** Haz.:M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Bilge Yayıncılık.

Eşref (1324). ***Deccal.*** Mısır.

Eşref (1907). **Şâh ve Pâdişah.** Rusçuk.

Eşref (2006). ***Bütün Eserleri.*** Haz. Ömer Faruk Huyugüzel, Şerife Çağın. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Fındıkoğlu, Z.F. (1961, 28 Kasım). "XIX. Asırda Avrupa'da Türkçe Matbûât ve 'Osmanlı', 'Yıldız' Gazeteleri". ***Yıllık, Gazetecilik Enstitüsü Dergisi***, 2(2), 115.

Freshwater, H. (2009). ***Theatre Censorship in Birtain Silencing, Censure and Suppression***. New York: Palgrave Macmillan.

Fuad (1324). ***Mesâ'ib-i İstibdaddan Sansür Darbeleri: Altı Perdelik Fecî İbretamiz Milli Tiyatrodur.*** Dersaadet.

"Garib Bir Terakki". (17 Kanûn-ı sâni 1301-29 Ocak 1886), ***Gayret Gazetesi***. Nr.3, s. 11-12).

Genel Kurmay Başkanlığı (1968). ***Yasak Yayınlar (II. Kısım)***. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Matbaası-4001.

Gerçek, S.N. (1941). "Jön Türk Gazeteleri". ***Akşam***. 19 Mart.

Green, J. (2005). Karolides, Nicholas J. ***Encyclopedia Of Censorship***. Amerika.

Güz, N. (1999, 6-7 Aralık). "Şinâsi ve Nâmık Kemâl'in Osmanlı Fikir ve Basın Hayatına Katkıları". ***Osmanlı Basın Yaşamı Sempozyumu***. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Hanioğlu, M.Ş. (1981). ***Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi***. İstanbul: Üçdal Neşriyat Yayınları.

İdiz, B.F. (2013). ***Jönler Mısır'da*** Haz: Âdem Özbek. Ankara: Berikan yayınları.

İrtem, S.K. (1999). ***Abdülhamîd Devrinde Hafiyelik ve Sansür: Abdülhamîd'e verilen Jurnaller***. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayıncılık.

İrtem, S.K. (1999a). ***Yıldız ve Jön Türkler, İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi***. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Özgür Yayınları.

İskit, S. (1941). Gazetelerimizde Tefrika ve Mecmuacılık. ***Ülkü Millî Kültür Dergisi***, I(6), 15.

İskit, S.R. (1938). Agâh Efendi Piyrimiz, Şinâsi Üstadımızdır. ***Kalem***, Nu:2, 15 Nisan, 48.

İskit, S.R. (1939). ***Türkiye'de Matbûât Rejimleri***. İstanbul: Ülkü Matbaası.

İskit, S.R. (1943). ***Türkiye'de Matbûât İdareleri ve Politikaları***. Ankara: Başvekâlet Basın Yayın Umûm Müdürlüğü Yayınları.

İskit, S.R. (2000). ***Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış***, Ankara: MEB.

Kabacalı, A. (1983). "Tanzimat ve Meşrûtiyet Dönemlerinde Sansür". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. C.3, İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 607-616

Kabacalı, A. (1987, Temmuz). "Basına Her Yıl Bayram mı? Sansür Nasıl Kalktı?". ***Tarih Toplum***, 8(43), 42-43.

Kâmûs-ı Türkî. (2005). Haz: Şemseddin Sâmi. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Kaplan, M. (1998). ***Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser***. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998, s. 34.

Karal, E.Z. (1988). ***Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrûtiyet ve İstibdad Devirleri 1876-1907***. C.8. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kıvanç, Hüseyin (1999). ***Mürekkebin Yanık Kokusu***. İstanbul: Hasat Yayınları.

Kocabaşoğlu, U. (1987, 19 Şubat). "Basın Özgürlüğünün Engellenmesi Sansür Tarihi". ***Tarih Toplum***, 38, 37.

Kolcu, A.İ. (2005). ***Servet-i Fünûn Edebiyatı***. İstanbul: Salkımsöğüt yayınları.

Kolcu, H. (1993). ***Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışması.*** Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.

Koloğlu, O (1994). "Abdülhamîd Basın Rejimi' Deyimi Üzerine". ***Sutan II. Abdülhamîd ve Devri Seminerinde sunuldu***, İstanbul.

Koloğlu, O. (1983). "Osmanlı Basını; İçeriği ve Rejimi". ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi***. C.1, İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 68-93.

Koloğlu, O. (1983a). "Türkçe Dışı Basın". ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi***. C.1, İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 94-98

Koloğlu, O. (1983b). "II. Abdülhamîd'in Basın Karşısındaki Açmazı". ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi***. C.1, İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 82-84

Koloğlu, O. (1987). "Muzır' Ararken Alay Konusu Olan Rejim: II. Abdülhamîd Sansürü". ***Tarih ve Toplum***. VII(38), 14-8.

Koloğlu, O. (2005). ***Abdülhamîd Gerçeği***. İstanbul: Pozitif Yayınları, Ekim.

Koloğlu, O. (2006). ***Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi.*** İstanbul: Pozitif Yayınları.

Koloğlu, O. (2011). ***Üç İttihatçı Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki***. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, Haziran.

Kudret, C. (1977). ***Abdülhamîd Devrinde Sansür***. 1. basım., İstanbul: Milliyet Yayınları.

Kudret, C. (1983). ***Şehit Sadrıazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları***. İstanbul: Kültür Matbaası, s. 15

Kudret, C. (2000). **Abdülhamîd Devrinde Sansür II**, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Kuntay, M.C. (2007). ***Üç İstanbul***. 6. basım., İstanbul: Olak Yayınları.

Kutay, C. (1961). ***Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi***, C.15, İstanbul: İstanbul Matbaası, s. 8804.

"Lahika". (26 Şubat 1298/ 3, 10 Mart 1883). ***Hazine-i Evrak,*** nr. 6,7,19, s. 83-87 ve 105-106.

M.K[adri] (1907). ***Türkiye'de Sansür Eğlenceleri***. Kahire: y.y.y.

Mehmed Murad (Mizancı) (1307). ***Devr-i Hâmîdî Âsârı***. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.

Mehmed Rauf (1927). "Servet-i Fünûn'da Sansür". ***Güneş***. 1 Nisan. Yıl 1, s. 7, ss.1-2.

Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye Duhûl Ve İntişârı Memnû Bulunan Kütüb ü Resâil-i Muzıranın Esâmîsini Mübeyyin Cedveldir (1318). İstanbul: Âmire Matbaası.

Meriç, C. (1987,13 Ağustos). "Edebiyat ve Sansür". ***Tarih ve Toplum,*** 8, 44.

Muallim Nâcî (1303). ***Demdeme***. Sitanbul: Mihran Matbaası.

Muhbir, ***Aylık Ansiklopedi*** (1946). Nu: 25. Mayıs, s. 780

"Nâ-Kâfi". (1302). ***Gayret***, s. 136-137.

Nâmık Kemâl (1302). ***Evrâk-ı Perişan Emir Nevrûz***. Kostantiniye.

Nâmık Kemâl (1302). ***Rüya.*** Yyy.

Nigâr, S.K. (1942). ***Tevfik Fikret İnkılâp Şairinin İzleri***. İstanbul: Kenan Basımevi,.

Okay, M.O. (2005). ***Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı***. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Okay, O. (1988). ***Servet-i Fünûn Şiiri***. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, s. 3-4

Olaizola, A.H. (2007). ***The Censorship Files.*** Albany: State University of New York Press, ss. 233

Oral, F.S. (1968). ***Türk Basın Tarihi- Birinci Kitap***. Ankara: Oral Yayınları, s. 153

Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat. (2005). Haz. Ferit Develioğlu. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Özgül, M.K. (1988, Nisan). Bir Ütopya Taslağı: Hayât-ı Muhayyel. ***Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,*** 53, 133-160.

Özgül, M.K. (1998). ***Türk Edebiyatında Siyasî Rüyalar.*** Ankara: Akçağ Yayınları.

Özgül, M.K. (2005). ***XIX. Asrın Benzersiz Bir Politekniği: Münif Paşa***. Ankara: Elips Yayınları, Mart.

Özgül, M.K. (2008a). ***Seke Seke Ben Geldim Sekmeler I***. Ankara: Hece Yayınları.

Özgül, M.K. (2008b). ***Seke Seke Ben Geldim Sekmeler II***. Ankara: Hece Yayınları.

Özgül, M.K. (2012*). **XIX. Asrın Özel Bir Mahfeli Olarak Encümen-i Şuara***. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

Özgül, M.K. (2013). ***Bâbil'le Ebâbil.*** İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Özgül, M.K. (2014). ***Kemâl'le İhtimâl Nâmık Kemâl'in Şiirine Tersten Bakmak***. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Özkorkut, N.Ü. (2002). "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü". ***Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi***, 51(3), 75-76.

Öztürk, H. (2003). ***Servet-i Fünûn Dergisi Üzerine İnceleme***. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Safi, İ. (2009). "Abdülhak Hamid Tarhan'ın Eserlerinde Tarih ve Hükümdarlar". ***Tukish Studies International perodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic***, 4(1-II), 1905-1930.

Safveti Ziyâ (1328). ***Salon Köşelerinde***. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı.

Salâhaddin Enis (2012). ***Bataklık Çiçeği***. Haz. M. Kayahan Özgül, Ankara: Kurgan Edebiyat.

Sercan, M. (1986, Mart). "Sansürcüleri Seviyorum ya da Sanatın Gelişmesinde Sansürcünün İşlevi". ***Varlık***, 942, 7-8.

Somel, S.A. (2009). "Osmanlı Reform Çağında Osmancılık Düşüncesi (1839-1913**)".** ***Modern Türkiyede Siyasî Düşünce***. C.1. İstanbul: İletişim yayınları.

Stavans, I., Albin, V. (2008). ***Knowledge and Censorship***. New York: Palgrave Macmillan.

Tahsin Paşa (2008). ***Abdülhamîd Yıldız Hatıraları***. Ankara: İmge Kitabevi, 1. Baskı, Eylül.

Tanpınar, A.H. (1992). "Ahmet Cemil'le Mülakat". ***Edebiyat Üzerine Makaleler***. Haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 279-283.

Tanpınar, A.H. (2012). "Bir Seçme: Gazete, Gazetecilik, İlk Makale". ***On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi***. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tansel, F.A. (1953). "Muallim Nâcî ve Recaizâde Ekrem Bey Tartışması". ***Türkiyat Mecmuası***, 10, 159-200.

Tansel, F.A. (1967a). ***Nâmık Kemâl'in Hususi Mektupları***. C.I., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tansel, F.A. (1967b). ***Nâmık Kemâl'in Hususi Mektupları***. C.II., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tansel, F.A. (1973). ***Nâmık Kemâl'in Hususi Mektupları***. C.III., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tarhan, A.H. (1980). **Abdülhak Hâmid Tarhan Bütün Şiirleri 3**, Haz. İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları s. 55-62.

Tevetoğlu, F. (1973, 1 Şubat). "Jön Türk Basını". ***Hayat Tarih Mecmûası***, s. 11-19

Tevfik Fikret (1962). ***Rübâb-ı Şikeste.*** İstanbul: İnkılâp yayınevi.

Til, E.T. (1951, 23 Kasım). "İstibdadla İdarenin Başlıca Alâmeti: Sansür". ***Resimli Tarih Mecmuası***, 2, 1105-1108.

Timur, K. (2008). ***Meçhule Yolculuk-Türk Romanında Sürgün***. Kayseri: Laçin Yayınları.

Tokgöz, A.İ. (1963). ***Matbûât Hâtıralarım, 1888-1923***, Haz. Alpay Kabacalı, C.2. İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.

Toprak, Z. (1987, Şubat). "Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Müstehcen Avam Edebiyatı". ***Tarih Toplum***, 38, 25-28.

Topuz, H. (2003, Kasım). ***II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi***. İkinci basım. İstanbul: Remzi Kitabevi,

Tugay, A. (1961). ***İBRET: Abdülhamîd Döneminde Verilen Jurnaller***. İstanbul: Okat Yayınları.

Tugay, A. (1963). ***Saray Dedikoduları ve Bazı Mâruzat***. İstanbul: Ersa Matbaacılık.

Tunaya, T.Z. (1998, Ocak). ***Türkiye'de Siyasî Partiler, II. Meşrûtiyet Dönemi***. C.1. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tutkun, S. (1998). ***İctihad Mecmuası (1-100. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler***, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Tümer, C.Ş. (2003). "Mektep Dergisi ve Hakkında Yapılan Çalışmalar". ***Atatürk Üniveristesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi***, 21, 323-338.

Türk Dil Kurumu (2005). ***Türkçe Sözlük***. Ankara: TDK.

Uğur, H. (1955). Jön Türklerin Çıkardığı Gazeteler 'Mizan 1'. ***Türk Düşüncesi***, 3(15), 180-184.

Ulaştırma Bakanlığı Posta, Telgraf ve Te lefon İşletme Genel Müdürlüğü (1952). ***Yurda Sokulması ve Elden ele Geçmesi Yasak Yayınlar***. Ankara: Alsancak Demiryollar Matbaası-4001,

Uşaklıgil, H.Z. (2008). ***Kırk Yıl***. İstanbul: Özgür Yayınları.

Uyar, A. (2009). ***Tanzimat Sonrası Sürgün Edebiyatı (1870-1908)***. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Uzun, M. (1989). "Ali Kemâl". ***İslâm Ansiklopedisi,*** 405-408.

Varlık, M.B. (1981). ***Türkiye Basın-Yayın Tarihi Kaynakçası***. Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi yayın, Nu: 153.

Varlık, M.B. (1983). "Tanzimat ve Meşrûtiyet Dergileri". ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi***. C.1. İstanbul: İletişim Yayıncılık, s. 112-120.

Varlık, M.B. (1983a). "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri". ***Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi***. C.1. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 90-102.

Worrall, D. (2006). ***Theatric Revolution Drama, Censorship, and Romantic Period Subcultures 1773-1832***. New York: Oxford University Press.

Yalçın, H.C. (1933). "Servet-i Fünûn Edebiyatı". ***Fikir Hareketleri***, I, 2.

Yalçın, H.C. (1976). ***Siyasî Anılar***. Haz. Rauf Mutluay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalçın, H.C. (2010). ***Edebiyat Anıları***. Haz.: Rauf Mutluay. 3. basım. İstanbul: Türkiye Bankası Kültür Yayınları.

Yazıcı, N. (1983). "Matbûât Müdürlüğü'nün Kuruluşu". ***Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Dergisi***. Ankara. S. 5-6, s. 119-120

Yazıcı, N. (1986). "Basın Tarihimizin Bibliyografyası Meselesi". ***Osmanlı Araştırmalar***. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matbaası. 5. C. 195-208

Yazıcı, N. (1994). ***Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme***. Ayrı Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yıldırım, C. (1998). "Sansür Edebiyat". ***Evrensel Kültür***. Aralık. 84, 39-40.

Yılmaz, M. ve Doğaner, Y. (2007). ***Cumhuriyet döneminde sansür: 1923-1973.*** Ankara: Siyasal Kitabevi, Jan 1, 2007 - Censorship - 277 pages.

Yöntem, A.C. (1963). "Bizim Gençliğimizde Fikir Kavgaları". ***Yakın Tarihimiz***. s. 1, s. 289-290

Yüksel, S. (2009). "Türk Edebiyatında Taşraya Çıkış: Ali Kemal'in Romanları". ***Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.*** 4(1-II), 1479-1506.

EKLER

EK-1. Edebî Hatıralar: Servet-i Fünûn'da Sansür

Bizim için bir kâbustu. Çünkü yazdığımız şeylerin en canlı, en ruhlu noktalarının gaddar düşmanıdır.

O haftaki nüshaya girecek yazılar salı gününe kadar dizilir, sansüre gönderilir ve

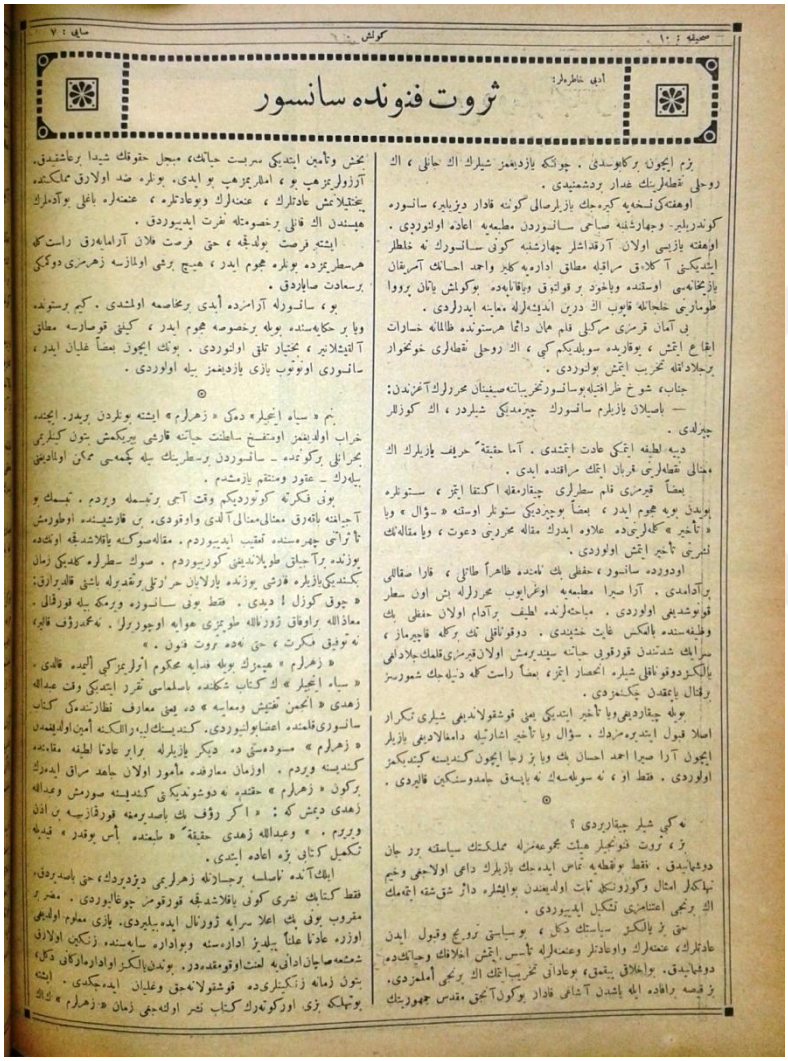
ثروت فنونده سانسور

çeharşenbih sabahı sansürden matbuaya iâde olunurdu. O hafta yazısı olan arkadaşlar çeharşenbih günü sansürün ne haltlar ettiğini anlamak merakıyla mutlak idareye gelir ve Ahmed İhsan'ın Amerikan yazıhanesi üstünde veyahut bir koltuk veya kanepede bükülmüş yatan prova tomarını halecanla kapıp en derin endişelerle muayene ederlerdi.

Bî-amân kırmızı mürekkepli kalem heman dâima her sütûnda zâlimâne hasârât îkâ' etmiş, yukarıda söylediğim gibi, en ruhlu noktaları hunhâr bir cellatlıkla tahrip etmiş bulunurdu.

Cenâb, şûh zarefetiyle bu sansür tahribatına sığınan muharrirlerin ağızdan:

-Basılan yazılarım sansürün çizmediği şeylerdir, en güzelleri çizildi, diye latife etmeği âdet etmişti. Ama hakikaten herif yazıların en mânâlı noktalarını kurban etmek merakında idi.

Bazen kırmızı kalem satırları çıkarmakla iktifâ etmez, sütûnlara boydan boya hücûm eder, bazen bu çizdiği sütunlar üstüne "Sual" veya "te'hîr" kelimelerini de ilâve ederek makale muharririni davet veya makalenin neşrini te'hîr etmiş olurdu.

O devirde sansür, Hıfzı Bey nâmında zâhiren tatlı, kara sakallı bir adamdı. Ara sıra konuştuğu olurdu. Mübahaselerinde latif bir adam olan Hıfzı Bey vazifesinde bilâkis gayet haşindi. Dokunaklı tek bir kelime kaçırmaz, sarayın şiddetinden korkuyu hayatında sindirmiş olan kırmızı kalemin cellatlığı yalnız dokunaklı şeylere inhisâr etmez, bazen râsat kelime denilecek şuursuz bir kıtal yapmaktan çekinmezdi.

Böyle çıkardığı veya te'hîr ettiği yani kuşkulandığı şeyleri tekrar asla kabul ettiremezdik. Sual veya te'hîr işaretiyle damgaladığı yazılar içün ara sıra Ahmed İhsân Bey veya biz recâ içün kendisine gittiğimiz olurdu. Fakat o, ne söylesek ne yapsak câmid ve sengîn kalırdı.

Ne gibi şeyler çıkarırlardı?

Biz, Servet-i Fünûncular heyet-i mecmûamızla memleketimin siyasetine birer cân düşmanıydık. Fakat bu noktaya temas edecek yazıların dâi' olacağı vehim tehlikeler imsâl ve görünenle sâbit olduğundan bu işlere dâir şakşuka etmemek en birinci itinamızı teşkil ediyordu.

Hatta biz yalnız siyasetin değil, bu siyaseti tervîh ve kabul eden âdetlerin, ananelerin vav-ı âdetler ve ananelerle te'sis etmiş ahlâkın ve hayatın da düşmanıydık. Bu ahlâkı yıkmak, bu âdâtı tahrip etmek en birinci emelimizdi. Biz kısa bir ifade ile baştan aşağı kadar bugün ancak mukaddes cumhuriyetin bahş ve temin ettiği serbest hayatın, mübeccel hukuk şeydâ bir âşıkıydık. Arzularımız hep bu, emellerimiz hep bu idi. Bunlara zıd olarak memleketinde pıhtılanmış en kanlı bir husumetle nefret ediyorduk.

İşte fırsat buldukça, hatta fırsat filan aramayarak rastgele her satırımızda bunlara hücum eder, hiçbir şey olmazsa zehrimizi dökmeğe bir saadet sayardık.

Bu, sansürle aramızda edebî bir muhaseme olmuştu. Kim bir sütûnda veya bir hikâyesinde böyle bir hususa hücum eder, kinini kusarsa mutlak alkışlanır, bahtiyar telakki olunurdu. Bunun için bazen galeyan eder, sansürü unutup yazı yazdığımız bile olurdu.

****

Benim *Siyah İnciler*'deki *Zehirlerim* işte bunlardan biridir. İçinde harap olduğumuz o mütefessih saltanat-ı hayatına karşı birikmiş bütün kinlerimi buhranlı bir günümde – sansürden bir satırının bile geçmesi mümkün olmadığını bilerek – akûr ve müntakim yazmıştım.

Bunu Fikret'e götürdüğüm vakit acı bir tebessümle verdim. Tebessümün bu acılığına bakarak manâlı mânâlı aldı ve okudu. Ben karşısında oturmuş tesirâtını çehresinde takip ediyordum. Makale sonuna yaklaştıkça onun da yüzünde bir acılık toplandığını görüyordum. Son satırlara geldiği zaman beğendiği yazılara karşı yüzünde pralayan hararetli bir takdirle başını kaldırarak: "Çok güzel! dedi. Fakat bunu sansüre vermeğe bile korkmalı. Maazallah bir ufak bir jurnalle topumuzu hevâya uçururlar. Ne Mehmed Rauf kalır ne Tevfik Fikret, hatta Servet-i Fünûn"

Zehirlerim hepimizin böyle fedâya mahkûm eserlerimiz gibi elimde kaldı. *Siyah İnciler*'in kitap şeklinde basılması tekrar ettiği vakit Abdullah Zühdü "Encümen-i Teftiş ve Muayene"de yani Maarif Nezâreti'ndeki Kitap Sansürü Kaleminde a'zâ bulunuyordu. Kendisinin liberalliğine emin olduğumdan *Zehirlerim* mesudesini de diğer yazılarlar beraber âdetâ latife makamında kendisine verdim. O zaman maarifte memur olancahid merak ederek bir gün *Zehirlerim* hakkında ne düşündüğünü sormuş ve *Abdullah Zühdü*: "Eğer Rauf Bey bastırmağa korkmazsa ben izin veririm." der ve *Abdulllah Zühdü* hakikaten "Tab'ında beis yoktur" kaydıyla tekmîl kitabı bize iâde etti.

İlk anda nasılsa bir cesaretle *Zehirlerim*'i dizdirdik, hatta bastırdık. Fakat kitabın neşri günü yaklaştıkça korkumuz çoğalıyordu. Muzır bir mikrop bunu pekâlâ saraya jurnal edebilirdi. Yazı malûm olduğu üzere âdetâ alenen Yıldız İdaresi'ne ve bu idare sayesinde zengin olarak şa'şa saçan idâniye lânet okumaktadır. Bundan yalnız o idare erkânı değil, bütün zamane zenginleri de kuşkulanacak ve galeyan edecekti. İşte bu tehlike bizi ürküterek kitap neşir olacağı zaman *Zehirlerim*'in en coşkun tarafları kitaptan kesilerek beşyüz nüsha basılmış olan kitabın nüshası, yani ilk satılacak olan kısmı böyle nâkıs tevzî' olundu. Kalan beşyüz nüsha emin olduğumuz dostlara verildiği gibi belki müsait bir zaman rast gelir ümidiyle saklandı. Ve filhakika hürriyetin ilanından sonra satıldı.

*

Sansürle bu müsarra esnasında bir zaman oldu ki sansür bize, biz sansüre alışmış, o bizim tehlikeli günlerimizi, biz onun zayıf cihetlerini öğrenmiştik. O aralık nisbeten daha serbest bir idareye mazhar olan Selânik'te Osman Tevfik Bey (Vatancı Ahmet Emin'in Babası) *Mütalâa* namıyla mürekkep bir risale neşretmeğe başlamıştık. Bu risale burada basılan yazılarımıza bir intişar vasıtası oldu. Elimizde kalmış yazıları *Mütalâa*'ya gönderiyor ve Selânik'te bastırıyorduk.

Bu cümleden olarak Fikret de izin alamadığı veyahut veremediği bazı sert şiirlerini *Mütalâa*'da bastırmıştık. Yunan muharebesi Osmanlı ordusunun muzafferiyetiyle neticelendiği vakit Abdülhamid hükümetine yalandan bir kuvvet ve şehamet gelmişti. Sansür bu şehamete istinaden çenberini biraz genişletmeye meyl ederek eski tazyik biraz müsaid-i messâhaya intikal etti.

Bir gün Hıfzı Bey yine Servet-i Fünûn'a gelmişti, Fikret lakırdı arasında latife makamında *Mütalâa*'da basılan şiirleri kendisine gösterdi. Hıfzı Bey de hepimiz gibi bunlar hakkında eski şiddetinin vârid olmadığını tasdik ederek: "Bugün olsa ben de müsaide ederdim!" dedi.

Fikret bu müsaideden heman istifade için "Siz müsaide buyurun, biz yine basarız…" dedi, öbür nüshada bir musahabe-i edebiye içinde bunları sıra ile bastırdı.

**

Yukarıda sansür bizim tehlikeli noktalarımızı biz onun zayıf cihetlerini öğrenmiştik, demiştim. Bu kabilden olarak bize artık malûm olmuştu ki: gazete çıktığı zaman sansür idaresi makaleleri yukarıdan aşağı tekrar okumuyor ve elinde bulunan prova kâğıtlarındaki çizilmiş satırların basılıp basılmadığını muayene ile iktifa ediyordu. Bu hâlde istifade etmemek içün biz, biz olmamalıydık. O zaman buna çare aranıldı ve heman bulundu.

Bu kabilden olarak sansürün okuduğu ve hiç dokunmadığı satırların arasına sahife tashihinde yeni cümleler ve yeni terkibler ilâve ederdik. Fakat demokrasinin kılıcı her an

başımızın üstünde mütealik olduğundan çok ihtiyat ve teenni lâzımdı. Bunun için ilâvelerimiz yıldız erkânını kudurtmayacak hafifçe, ahlâkî veya hayatî cihetlere inhisar ederlerdi.

Meselâ, Fikret *Rübâb-ı Şikeste*'de son mısraında 'bürehne-ser tâ bâ' diye bütün bir şiirini böyle bir oyun ile sayesinde aynen Servet-i Fünûn'da bastırabilmişti. O zaman ser tâ pâ çıplak bir kadından bahsetmek- çünkü devrin ahlâkı o kadar mazbût ve mukayyed ki- ahlâka karşı büyük cinayet olacağından gazetede basılamazdı. İşte Fikret burasını sansürün satırından kurtarmak için tedkike gönderdiği prova kâğıtta 'bürehne-ser u pa' diye dizdirmiş, yani başı ayağı çıplak bir kadın suretinde sansüre gönderip kâğıtlar tedkiklerden gelince bu mısraı 'bürehne-ser tâ pâ' suretine koymuştu.

İşte Abdülhamid sansürüne oynadığımız oyunların en zararsız bir tanesi.

Mehmed Rauf (1927). Servet-i Fünûn'da Sansür. ***Güneş*.** 1 Nisan. yıl 1, s. 7, ss.10-11.

(Aktaran: Ömrüm IŞIKAY GÜRBÜZ)

EK-2. Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye Duhûl u İntişârı Memnû Bulunan Kütüb ü Resâil-i Muzıranın Esâmisini Mübeyyin Cedveldir.

CATALOGUE

Des livres et des brochures dont l’entrée dans L’Empire Ottoman a été interdite

Darül-Hilâfetil-Aliyye

Matbaa-i Âmire

1318

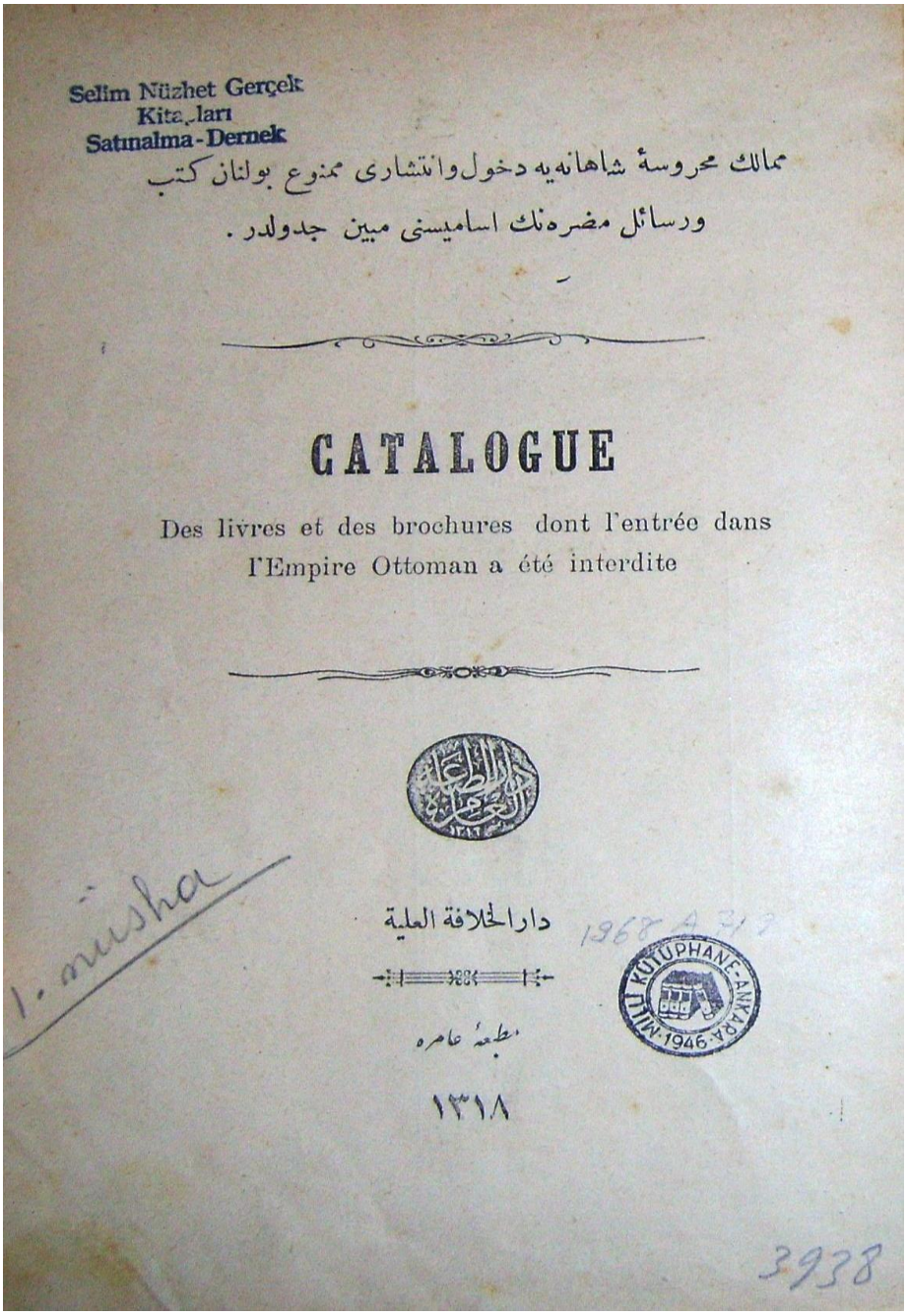
Selim Nüzhet Gerçek
Kitapları
Satınalma-Dernek

ممالك محروسهٔ شاهانه‌یه دخول وانتشاری ممنوع بولنان کتب
ورسائل مضره‌نك اسامیسنی مبین جدولدر .

CATALOGUE

Des livres et des brochures dont l'entrée dans
l'Empire Ottoman a été interdite

دار الخلافة العلية

مطبعهٔ عامره

١٣١٨

1968 A 41
KÜTÜPHANE-ANKARA-1946-MİLLİ
3938

Yasaklar listesini içeren bu katalogda Türkçe 57, Zeyl-i Türkçe 65, Arapça 41, Zeyl-i Arapça 14, Fransızca 502, İngilizce 77, Almanca 9, İtalyanca 14 ve çoğunluğu Rumca olmak üzere muzır eserler hakkında bilgiler yer almaktadır. 1901'e kadar yani sansürün şiddetinden bahsedilen Abdülhamid döneminin 25 senelik devrinde toplamda 122 Türkçe eser mevcuttur. Bu, sansürün Türkçe eserlere yönelik olmadığını gösterir. Özellikle yurt dışından gelen eserlere uygulandığını gözler önüne serer. Türkçe eserlerin tamamı çizelgede gösterilmiştir. diğer dillerden ise edebiyatla alâkası olduğu düşünülen eserler seçilerek, aşağıdaki çizelgeye dâhil edilmeye çalışılmıştır.

	TÜRKÇE		
SIRA	İSM-İ MÜELLİF	İSM-İ KİTAP	MAHAL-İ TAB'I
1.	Selim Sâbit Efendi	Muhtasar Tarih-i Osmanî	Dersaadet
2.	Hasan Fehmi Paşa	Talhis-i Hukuk-ı Düvel	"
3.	Yusuf Ziyâ Paşa	Hukuk-ı Düvel	"
4.	Mustafa Reşid Bey	Asâr-ı Meşâhirin birinci ve ikinci cüzleri	"
5.	Kemâl Bey	Celaleddin Harzemşah (tiyatro)	"
6.	Kemâl Bey	Vatan ve Silistre	"
7.	Kemâl Bey	Evrâk-ı Perişan	"
8.	Kemâl Bey	Cezmî	"
9.	Mustafa Reşid "	Hazine-i Evrâk nam risâle-i mevkûtenin son cüzü (Ziyâ Paşa)	"
10.	Abdülhak Hâmid Bey	Duhter-i Hindu	"
11.	" " "	Eşber	"
12.	" " "	Tezer	"
13.	" " "	Ester	"
14.	" " "	Makber	"
15.	" " "	İçli Kız	"
16.	" " "	Sahra	"
17.	" " "	Heder	"
18.	" " "	Nazîfe	"
19.	" " "	Halce	"
20.	" " "	Ölü	"
21.	Kâzım Paşa	Mekâlid-i Aşk	"
22.	" "	Yıldıznâme	"
23.	Ahmed Midhat Efendi	Dağarcık	"
24.	" "	Süleyman Muslî	"
25.	" "	Üss-i İnkılâb	"
26.	Murad Bey	Akıldan Belâ (Tiyatro Kitabı Rusçadan Mütercim)	"
27.	..	Tarih-i Kırk Vezir	"
28.	..	Her Gunâ Dastânlar	"
29.	Tal'at	Feryâd	"
30.	..	Doğru Yol	"
31.	Tunalı Hilmi	Birinci Hutbe	"
32.	"	İkinci Hutbe	"
33.	..	Meftâh-ı Kavânîn-i Osmâniyye	"
34.	Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'den me'zun Mehmed Hulûsî Efendi	Asya Haritası	"
35.	Ali Ferruh Bey	Huşeng	"
36.	..	Tuhfe-i Gadîrîyye	"
37.	Ahmed Vefik Paşa	Fezleke-i Tarih-i Osmânî	"
38.	Mustafa Reşid	Müntehâbat-ı Cedîde	"
39.	..	Hayr-ı Sahîh	"

40.	Abdî	Zavallı Kız	“
41.	Şerafeddin Mağmumî	Başlangıç	“
42.	Hüsâmeddin	Fitne Şekeri	“
43.	Ekrem Bey	Atala	“
44.	..	Ebu Ali Sinâ Hikâyesi	“
45.	..	Münşeat-ı Azîziye	“
46.	Şinâsî	Tercüme-i Telemâk	“
47.	.	Melikşâh İle Güllühân	“
48.	.	Matbûât-ı Cedîde Yahut Seyid Yahya	“
49.	.	Fâcialı Tiyatro	“
50.	.	Ahvâl-i Âlem	“
51.	.	İrtikâb-ı Cinâyetle Mazhar-ı Saadet - Ölmenin Neticesi (roman)	“
52.	Mustafa Reşid	Bedâyül-inşa	“
53.	Kemâl	Cezmî	“
54.	.	Kerem	“
55.	.	Hoca Nasreddin	“
56.	.	Şah İsmâil	“
57.	.	Şerh-i Vasiyatnâme	“
	FRANSIZCA		
58.	Yeraçimos	Recueil de poésies-Mecmuâ-i Eş’âr	Athêne
59.	Jovanides	Recueil de poésies-Mecmuâ-i Eş’âr	“
60.	Manousso	Recueil de poésies-Mecmuâ-i Eş’âr	“
61.	Ernest Nonnotte	Recueil de poésies-Mecmuâ-i Eş’âr	Piré
62.	Procopides	La vie d’un Albanais- Bir Arnavud’un Ömrü	Athêne
63.	Ramphos	Roman	“
64.	Confinolos	Livre de lecture- Kıraat kitabı	“
65.	Jomnilo	Recueil de poésies-Mecmuâ-i Eş’âr	“
66.	Nicolaides	Gurian	Paris
67.	Victor Hugo	Sefiller	“
68.	Paul Guérin	Lugatler Lugati	“
69.	Victor Hugo	Histore D’un Crime – Bir Cinayet Hikâyesi	“
70.	Armand Dubarry	Six Aventures Turques -Altı Adet Türk Hikâyesi	“
71.	F. Soave	Paraboles diverses-Hikâyât-ı müntehabe	“
72.	Anguetil	Oeuvres de M. De Bonald-Mösyö Yunanın Asârı	“

73.	M. Noel	Leçons de Littérature-Edebiyat Dersleri	“
74.	Papas A. P.	Légendes Bourguignonnes	“
75.	L’abbé Théadore Ratisbonne	Choix Des Ceuvres İnédites De Servan- “Servan”ın Gayr-ı Matbuu Asâr-ı Müntehabesi	“
76.	Plostz	Manuel de Littérature Française- Edebiyat-ı Fransuviye Risalesi	“
77.	Major	Les amours secrètes- Maâşukât-Hâfiye	“
78.	P. Albert	Littérature Française- Edebiyât-ı Fransuviye	“
79.	Maitre Joseph	La vallée des fleurs- Çiçekler Deresi	“
80.	Edouard Laboulaye	-Yeni Mai Hikâyeleri	Viyana
81.	Wyss	Robinson Suisse	Paris
82.	Sociere de St Augustin	Les Enfants De Tous Les Pays	“
83.	C. Delavigne	Oeuvres Complétes- Külliyât	Paris
84.	Boccace	Centes de Boccace-Yukas Hikâyeleri	“
85.	Pelissier	L’art Ancien- San’at-ı Kadime	Tours
86.	Luis Férri	Morceaux choisis des classiques İtaliens- İtalyanca Asâr-ı müntehaba	Paris
87.	Delaporte	Récits et légendes- Hikâyât u Hürâfât	“
88.	Théodore Cahu	Loulette (Seyahatname)	“
89.	Charles	Une visite au pays du diable - Şeytan Memleketine Bir Ziyaret	Tours
90.	Raggi	La Bienheureuse Marie- Bahtiyar Mariya	Paris
91.	Alichan	Tableau de l’histoire et de la littérature Arménienne- Ermeni tarihi ve edebiyatı hakkında bir nutuk	Venedik
92.	Par un ancien inspecteur de l’enseignement moyen	Makâlât-ı müntehabe	Paris
93.	Lafontainne	Les contes- Hikâyeler (Konet)	Tours
94.	Marquis de Sade	Les oeuvres-Asâr	“
95.	Furet	Récits d’histoire- Hikâyât-ı Tarihiyye	Paris
96.	S. [Soilin]	Yâdigâr	“
97.	Victor Hugo	Poésies-Victor Hugo’nun Eş’ârı	“
98.	Victor Hugo	Dieu-Hüdâ	“
99.	Victor Hugo	Odes et Ballades-Kasideler	“
100.	J. R. Vayss	Le Robinson Suisse ou histoire d’une famille suisse naufragée-	“

		İsviçreli Robinson Yahut Kazazâde bir İsviçreli aile hikâyesi	
101.	E. Zola	L'argent-Para	"
102.	E. Zola	Une page d'amour-Bir Sahife-i Aşk	"
103.	E. Zola	La Joie de vivre	"
104.	E. Zola	Le Rêve- Rü'ya	"
105.	E. Zola	Son Exc. Eugéne Rougon - Eugene Rougon Hazretleri	"
106.	E. Zola	Expérimental -Tecrübe	"
107.	E. Zola	Germinal-Jurminal	"
108.	Octave Feuillet	Bellalı	"
109.	Arminius Wambery	Mes Aventures Et Mes Voyages- Sergüzeştim ve Seyahatlerim	Tours
110.	Jusman	Lettres D'un Voyageur- Bir Seyyâhın Mektuplar	Paris
111.	Raoul Bordier	Un jeune martyr- Bir Genç Şehid	Limoge
112.	Bernard	La fléche mystériusse- Tîr-i Pinhân	Limoges
113.	M. de Blovitz	Une course à Constantinople- İstanbul'da Bir Cevelan	Paris
114.	Capitaine Marriat	Le Pirate-Korsan	"
115.	Ed. About	Le Fellah, souvenir d'Egypte- Fellah, Mısır Hatırası	"
116.	Général Thomas	Mes souvenirs de Crimée- Krime dair hatıratı	"
117.	Léon Cahun	Hassan Le Janissaire – Yeniçeri[li] Hasan	"
118.	Ludovic Halévy	Karikari	"
119.	Piere Lotti	Aziadé- Azayade	"
120.	Piere Lotti	Le Fantôme d'Orient- Hayâl-i Şark	"
121.	Piere Lotti	An Maroc- Fas Memâlikinde	"
122.	Piere Lotti	Marriage de Lotti- Lotti'nin izdivacı	"
123.	Victor Hugo	Religions et religion- İdyân u din	"
124.	Victor Hugo	Les Orientales- Şarkılar	"
125.	Victor Hugo	Pendant L'exil- Nef'i Zamanında	"
126.	Victor Hugo	Le Pape- Papa	"
127.	Marquis de Sade	La Philosophie dans le boudoir- Yatak odasından Felsefe	"
128.	Lefrane	Litterature- Edebiyat	"
129.	Gustave Doré	Avntures Baron Munch Hausen- Munch Hausen'ın Sergüzeşti	"
130.	Colonna	Seuls dans la vie- Yalnız Yaşamaklık	"

	İNGİLİZCE		
131.	Whittier	Poems of John Greenleaf- John Greenleaf'ın şiirleri	London
132.	Mark Twain	The innocents abroad- Cehâlet-i Hâriciye	"
133.	National Society	The class book of poetry- Mecmua-i Eş'âr mektuplar için	"
134.	C. Douson	The Last Journals Of Hanington- **Hanington'un Kendi Kalemiyle Tahrîr Etmiş Olduğu Son Sergüzeşti**	"
135.	Cassel	Educator- Mürebbi	"
136.	Murray	Handbook For Travellers İn Turkey İn Asia- Rehnümâ-yı Seyahat	"
137.	Scott	Lady Of The Lake- Gölün Hanımı	"
138.	Reynolds	The Loves of the harem- Harem muhabbeti	"
139.	Shakespeare	Hamlet, Prince Of Denmak- Danimarka Prensi	"
140.	Shakespeare	Tragedy of Macheth- Maafiyet-i Facia	"
141.	Byron	The poetical Works of Lord Byron- Lord Byron Asâr-ı Edebiyyesi	"
142.	Yuse	The strand magazine- Strand Gazetesi'nin risale	"
143.	Stefanos Xenos	The Devil in Turkey- **Türkiye'de Şeytan Cüz 2**	Paris
144.	Henri N. Hudson	Francis Bacon	Paris
145.	Mauron	Petite Grammaire anglaise- Muhtasar Sarf u Nahv ingilizi	New-York
146.	E. J. Mansfield	The Graphic- Grafik Gazetesi	London
	ALMANCA		
147.	Hallwald	Maria die Shôene Bulgarin oder die Geheimnisse von Sofia- Güzel Bulgar Kızı Mariya yahut Sofya'nın Esrarı	Leipzig
	İTALYANCA		
148.	Marinetti	Storia Profana- Mugayir Adâb-ı Hikâye	Milano
149.	Suarez	La favorita del Seraio- Serayı'n Nedimesi	Madrid
150.	Placido	Quadro della storia litteraria di Armenia- Ermenistan Edebiyat-ı Tarihi	Venedik
151.	Françisko Soave	Parabole Diverse- Hikâyât-ı Müntahabe	Milano
	RUMCA		

152.	Dorosinis	Bir Kahramanın Hikâyeleri	Atina
153.	Diyalizma	Altun Sözler	“
154.	Yani Papavasiliv	Müntehabat Mecmuası	“
	ZEYL-İ TÜRKÇE		
155.	Kemâl Bey	İntibah	İstanbul
156.	Nâzım	Engizisyon Esrârı	“
157.	Ahmed Midhat Efendi	Arnavudlar ve Solyotlar	“
158.	Ziyâ Paşa	Endülüs Tarihi	“
159.	..	Arnavudluk Arnavudlar	“
160.	Gazete	İstikbâl	“
161.	Kemâl	Emir Nevruz	“
162.	..	Billur Köşk	İstanbul
163.	..	Bin Bir Direk piyesi	“
164.	Murad Bey	Tarih-i Umûmi	“
165.	Suavi	Tarih-i Efkâr	Paris
166.	Ziyâ Paşa	Terkib-i Bend ve Terci-i Bend	İstanbul
167.	Hikmet Bey Şerîf	Tarih-i Siyâm	Tarblus-Şam
168.	Ahmed Vefik Paşa	Tarih-i Osmanî	İstanbul
169.	Ekrem Bey	Ta’lim-i Edebiyat	“
170.	Mahmud Celaleddin Bey	Hecle-i Nisvân	“
171.	Gazete	Çaylak	“
172.	“	Çıngıraklı Tatar	“
173.	“	Hakikat	“
174.	Ahmed Midhat Efendi	Hasan Mellah	“
175.	“ “ “	Hüseyin Fellah	“
176.	..	Hain Birader	“
177.	Gazete	Hayâl	“
178.	Kemâl Bey	Zavallı Çocuk	“
179.	Abdülhak Hâmid Bey	Zeyneb Sultan	“
180.	Gazete	Diyojen	“
181.	“	Dolab	“
182.	Cevdet Paşa	Kıssaü’l-Enbiya Cüz 6	“
183.	..	Seyid Battal Gazi	“
184.	..	Hamzanâme	“
185.	..	Firûznâme	“
186.	Şemseddin Sâmî	Sefiller	“
187.	Abdülhak Hâmid Bey	Sabr u Sebât	“
188.	“	Tarık	“
189.	..	Tahir ile Zühre	“
190.	..	Tûtinâme	“
191.	Kemâl Bey	Âkif Bey	“
192.	..	Âşık Garib Divânı Âşık Kerem Divânı Âşık Ömer Divânı	“ “ “
193.	Avnî Bey	Avnî Bey Divânı	“

194.	Gazete	İbret	“
195.	..	Fal kitapları	..
196.	..	Ferhad ile Şirin	“
197.	..	Köroğlu	“
198.	Şemseddin Sâmî	Küttübhane-i Müntehabât-ı Bâkî’nin Eş’âr-ı Müntehabası	İstanbul
199.	..	Leyla İle Mecnûn	“
200.	..	Leblebici Horhor	“
201.	Gazete	Mizan	“
202.	..	Miftâh-ı Kavanîn-i Osmaniyye	“
203.	..	Melhame-i Cevrî	“
204.	..	Mizanü’l-hak	“
205.	Abdülhak Hâmid Bey	Macerâ-yı Aşk	“
206.	Kemâl Bey	Mukaddime-i Celâl	“
207.	Münif Paşa	Medhal-i Hukuk	“
208.	Esad Efendi	Üss-i Zafer	“
209.	..	Müntehabât-ı Ref’et Paşa	“
210.	..	Mücâzât-ı Fâcia	“
211.	Midhat Paşa	Memâlik-i Osmaniyye’nin Mâzî, Hâl ü İstikbâli	“
212.	..	Tarihü’l-Tevârîh	“
213.	..	Nusretü’l-cünûd	“
214.	Abdülhak Hâmid Bey	Nesteren	“
215.	Ebüzziyâ Tevfik Bey	Numûne-i Edebiyat	“
216.	..	Nevruz Bey	“
217.	..	Vasiyetnâme	“
218.	..	Heft-peyker	“
219.	..	Yedi Âlemler Hikâyesi	“
ARAPÇA			
220.	Hayreddin Paşa	Akvâmü’l-Mesâlik ve Tercümesi	İstanbul
221.	Ebu Müslim	Ebâ Müslim Divânı	“
222.	Selim	Lübnan	Mısır
223.	..	Takdir an-ahvâlül-devlet-i Aliyyeh	“
224.	..	El-harabe	İskenderiye
225.	..	Hutbe Nam Risâle	..
226.	..	Hülâsatü’l-Edyân ve Zübdetü’l-İmân Fi el-Tevrat ve el-İncil ve El-Kur’an	..
227.	..	Rivâyetü’l-halife İbn-i Caferü’l-Mansur	Mısır
228.	Habib Efendi El-Farisî	[…] mevcûdiye	“
229.	..	[Sahîhü’l-kevn-i men Fezâî-i avn]	Singapur
230.	..	Fasılü’l Hitab	Mısır

EK-3. Devri Hâmîdî Âsârı

Cülûs-ı meyâmîn-i me’nus Cenâb-ı Padişahiyeden bin üç yüz yedi sene-i hicriyesi nihayetine kadar Dersaadet’te tab’ u neşr olunmuş âsâr-ı mütenevvianın ve müellif ve mütercimlerinin esâmisini mübeyyin cedvel-i mahsûsdur.

Maarif Nezâret-i Celilesinin Ruhsatnamesiyle

Dersaadet

Matbaa-i Osmâniyye

1307

Meydân-ı muharebede asâr-ı kahramâneleriyle ser-efrâzân cihân-ı miyânında teferrüd etmiş bulunan selâtin-i izâm-ı âl-i Osmân satvet-i kişver-güşâlarıyla feth olunan memâlik-i cesimenin emr-i idaresince icra buyurdukları tensikât-ı medeniyye ve tesisât-ı ilmiye ve hayriyyelerdeki hikmet u maharet ile dâhi cemî' zamanda kuddemâ-yı muasırîni hased ve hayrete gark ede gelmişlerdir.

Seyl-i istilâyı Osmânî önünde kapularının iki kanatlarını da açmağa mecburen müsâraat eyleyen bilâd u kasabât zabt u rabt ile adl-ı vedâdı temin edecek memurin-i resmiyyeye nail oldukları sırada lüzumu kadar mabedler ile dahi tezeyyün ederler idi- ki müderrise ve imâret gibi müessesât-ı hayriyye mutlaka işbu mabedin iczâ-yı mütemmimesinden addolunur idi.

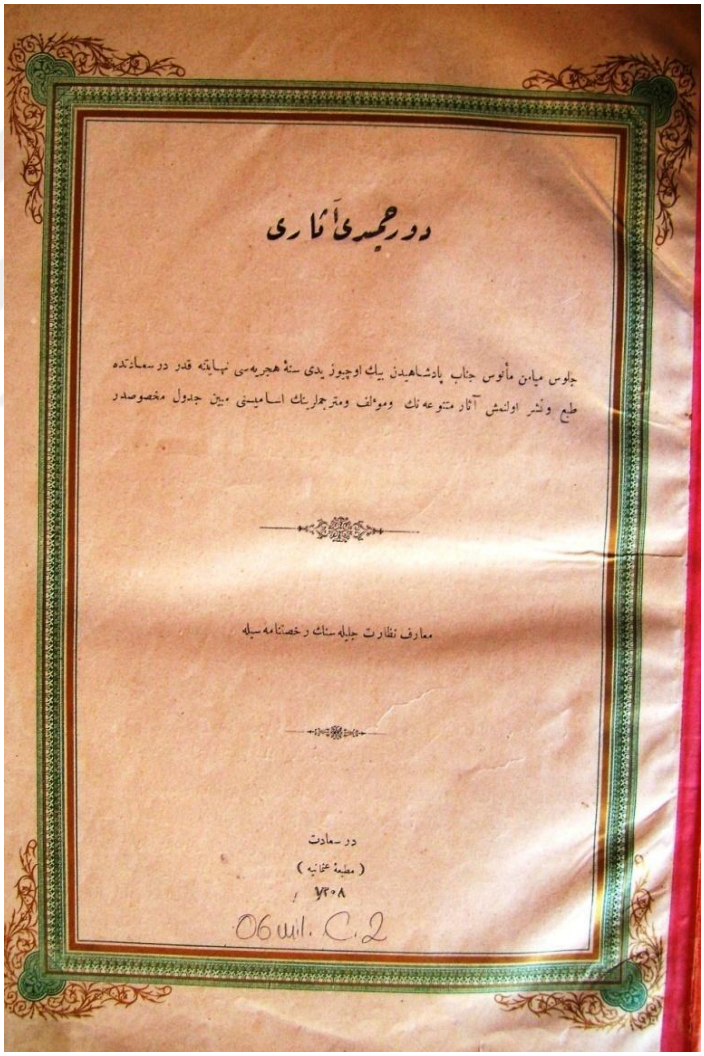
دور حمیدی آثاری

جلوس میامن مأنوس جناب پادشاهیدن بیك اوچیوز یدی سنهٔ هجریه‌سی نهایته قدر در سعادتده طبع ونشر اولنمش آثار متنوعه نك ومؤلف ومترجملرینك اسامیسی مبین جدول مخصوصدر

معارف نظارت جلیله سنك رخصتنامه سیله

در سعادت
(مطبعهٔ عثمانیه)
۱۳۰۸

06 Mil. C. 2

Devr-i istilânın en şa'şâlı hengâmelerinde bile ilm u maarif-i erkân izâm-ı devlet için bâzû-yı himmet ile beraber yegâne vasıta-i terakki ve tefeyyüz bilinir idi. Fazla olarak şecere-i necibenin yetiştirdiği kahramanlar zümre-i celilesinde seyf-i satvetin kesret-i istimâlinden nâşî nasur bağlamış olan iyyâd-ı müeyyideye kalem marifeti tutturup ulûm u edebiyat dairesinde bî-hemtâ olan âsâr-ı fevâid-nisârı meydân-ı müsabakaya vazı' etmeğe muvaffak olanlar çoktur.

Hazret-i Yavuz'un ilân-ı Kemâl'in dikkatsizliği neticesi olarak üzerinden çıkarmağa mecbur olduğu cübbenin muhafazasını âmiren icra buyurduğu vesâyâ-yı hayret-i ifzâ esasen Osmanlı padişahlarının ilm u marifete olan meyl u ihtiramını takdir için kâfi bürhân

olabileceği gibi ilm-i medeniyet add olunan diyâr-ı Garb'iyede derdlerini efhâm u icrâya muvaffak olamayan Kolomblar, Urbanlar, Bonaparteler vesaire için dergâh-ı saadet iktinâh-ı Osmaniyyenin yegâne dermângâh-ı muvaffakıyet sayılması dahi mesâî ve muvaffakıyet-i medeniye müsabakasında mahsûl-i himmet-i âl-i necîb bulunan devlet ebed-i müddetin ihrâz eylediği mevki'i nisbîyi tasvir için güzel bir senettir.

"Flantropi" kelimesi henüz Avrupa lügatlerine dâhil olmadığı bir vakitte darül-şifâları, amâretleri, gurebâhâneleri ve miskinhaneleri inşa ve küşâd eyleyen devlet-i aliyyedir.

Bu suretle mücerred selâtîn-i izâm hazrâtının himmât-ı cihân-pesendâneleriyle mesâî ve terekkiyat-ı medeniye akıntısında asırlarca ön ayak olmuş olan devlet-i ebed-i müddete mütevelliyen ârız olan bazı gavâil-i siyâsîye ve maliye hesabıyla bir aralık durgunluk gelmiş idi. Fakat cedd-i emced hazret-i hilâfetpenahı cennet-mekân Sultan Mahmud Han Hazretleri menba'ı fesâd ve gavâil olan esbâbı – hamiyet-i fedâkârânesi sayesinde - kaldırmağa muvaffak olmuş Devlet-i Osmaniyye'nin mâzîdeki mertebe-i âliyyesine tekrar i'tlasını te'min edecek tarîk-i cedîde sevk buyurmuştur.

Hayli vakitten berü ârız olan durgunluk telâfî-yi mâ-fât etmek üzere lâyıkıyla sarf-ı ikdâmât edilmesinde yekten müsaade etmemiş ise de halifemiz ve padişahımız padişah-ı selâmet-i iktinâh-ı şevketlü, kudretlü "Abdülhâmid" Han-ı Sâni efendimiz hazretlerinin cülûs-ı hümâyûnlarıyla küşâd olunan devr-i cedîd muvaffakıyyât-ı matlûb olan mevki'i esbakımıza tekrar nail olmaklığımıza artık cüz'i bir müddetten başka bir mâni' kalmadığını göstererek kulûb-ı sadakât u hâmiyetimizi şâd eylemiş bulunuyor.

Veli nimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin cülûsları esnalarında hükmünü icra eden gavâil-i maliye devlet-i aliyyenin muhtaç bulunduğu maarifi neşredecek mekâtibin tesisine müsaid değildi. Şevketlü efendimiz hazretleri şu hâl-i esef-i istimâle zarûret zaman nazarıyla bakmak ile iktifâ buyurmayıp ibtidâ-yi emirde tahsisât-ı hümâyunlarından mebâliğ-i külliye tefrîk etmişler ve o sayede ve himâye-i füyüzât-ı sermâye-i şehriyârilerinde mekâtib-i âliyye küşâd ettirdikten başka hatt-ı istifâde-i mülk için lâzım işbu mekâtib-i mahsulünü hüsn-i istihdâm hususunda erkân u bendegân-ı devlete numune olacak surette tekrar aliyü'l-tekrar ibrâz-ı himmet ve gayret buyurmuşlardır.

Tahsil-i maârif ile meşgûl olan evlâd-ı vatanı teşvîk ve tergîb u tertîb için şayan buyrulan âsâr-ı tevcihât-ı şâhâne külle yevm matbûât sütunlarında menzûr-ı dîde-i şükrân ve mahmidet olduğu gibi cülûs-ı meyâmin-i me'nûs hümâyunlarından berü neşr olunan âsâr-ı ilmiye ve edebiyyenin esâmiyesini câmi' bulunan şu cedvelde isimleri muharrer binlerce erbâb-ı kalemden bir kimse yoktur ki bir surette padişahımız efendimiz hazretlerinin tatyîbât-ı şâhânelerine mahzar olmuş olmasın.

Hatta şu eser-i naçizânemin tertib olunmakta olduğu mesmu'ı şâhâne olunca lütfen kable't-tab'ı arz u ibrâzı fermân buyrulmuş ve mukeddema yalnız tarîh-i intişâr itibariyle tertip olunmuş olan bu cedvellerde asâr-ı müteaddide neşrine muvaffak olan gayret-i virân erbab-ı kalem isimlerinin mevki'i temeyyüzden mahrum bırakılması vücûd-ı behbûd-ı hümâyunlarında tecessüm etmiş bulunan fikr-i muadelete muvafık gelmemiş olmakla fen fen tefrîk olunmak ile beraber asârın müellif itibarıyla bir araya cem' olunması gibi ihtârât-ı hikmet-i ayân ile tenezzülen abd-i memlûklarını taltif ve ihyâ buyurmuşlardır.

Bu suretle kâr-ı agâhâne himâyete bil-cümle Osmanlı erbab-ı gayretini nail buyurmakta olan sevgili padişahımız efendimiz hazretlerinin zaman saltanatlarında ulûm u fünûn ve edebiyatın her nev'i ve fer'inde cemiyet-i Osmaniyye lezzet alarak işgâl fikri eylediği sabit oluyor. Bâ-husûs mücerred-i himmet ve gayret hümâyunlarıyla tesis u küşâd olunan mekteplerinin mahsûlâtı hasenesi çoğalmağa devam etmedikçe âsâr-ı fenniye ve edebiyyenin dâhi gittikçe tezâyid edeceği ve matlûb-ı hümâyun bulunan mevki'i şâhânelerinde bedihiyyeden addolunmaktadır.

Mizân Gazetesi

Muharriri

Mehmed Murad

[Sayfa: 1-2]

Kitabın bölümleri ve sunulan sayfa aralıkları şöyledir: Kitab-ı Diniyye 1-19; Lisan 20-43; Fünûn 44-92; Edebiyat 93-149; Kavanîn ve Nizâmât 151-156. Edebiyat bölümün ilk 3 sayfası aktarılarak, araştırmacının kitap hakkında ön bilgisinin oluşması amaçlanmıştır.

EDEBİYAT

	ESÂMİ-İ KÜTÜB	ASHÂB-I ÂSÂR	MÜNDERİCATI	TERCÜME VEYA TE'LİF OLDUĞU	NE LİSAN ÜZERNE OLDUĞU	TARİHİ
1.	İnşâ ve Netayicül-Murad	Bab-ı Seraskeri Mütercimlerinden Mehmed Mihrî Efendi	Edebî	Te'lif	Türkçe	Rebîülevvel 93
2.	Güldeste-i Muharrirât-ı Resmiyye ve Gayri Resmiyye	" "	"	"	"	" 99
3.	Letâif-i Âsâr		Letâif	"	"	" 1304
4.	Rehber-i Saadet	Muhsîn Hakkı Efendi	Edebî	"	"	" 93
5.	Ataiyye, Tuhfetül-ekbâr fî-eş'ârü'l-bahar	Süleyman Efendi	"	"	Arapça	Şaban 93
6.	Amedî-i Sâbık Ken'an Bey'in Bazı Âsârı	Ken'an Bey	"	"	Türkçe	" 99
7.	Melce'ül-ibâd	İlmiyeden Muhtar Efendi	"	"	"	Kanûn-i Sâni 1301
8.	İstimdâd ve intibâh-ı kalb	Bab-ı Seraskeri Mektupçusu Muhtar Beyefendi Hazretleri	"	"	"	Kanûn-i evvel 1302
9.	Gülşen-i Sahn	Cevâd Bey	"	"	"	Rebîülevvel 93
10.	Kaside-i Aliyye Tahmisi	Abbas Fevzî Efendi	"	"	"	Muharrem 94

11.	Bülbülistan	Abdurrahman Efendi	“	“	“	“ “
12.	Cevamiu’l-ulûm’ul-Osmâniyye	Rüsûmât Emâneti Tercümânı Yanko Meyloğlu	“	“	“	Rebîülevvel “
13.	Müntehâbât-ı Âsâr-ı Cedîde-i Osmâniyye	Rüsûmât Emâneti Tercümânı Yanko Meyloğlu	“	“	“	“ “
14.	Bahâriye-i Edebiyat Ve Mütenevvia-i Ulûm u Hikâyât	Mehmed Hilmî Efendi	“	“	“	Cemâziyül-evvel “
15.	Medrese-i Edeb	Mehmed Necîb Efendi	“	“	“	Şaban “
16.	Aynü’l-ilm Şerhi Aliyülkâri, Pend-i Attâr, Baharistan, Nuhbe Şerhi	Tab’ı Kethüdâ-yı meşihatpenâhı Mehmed Esad Efendi	Edebiyat	“	“	Teşrîn-i Sâni 99
17.	Derme Çatma	Tab’ı Kethüdâ-yı Meşihat-penâhı Mehmed Esad Efendi	Kassâid Belagat-ı Osmâniyye	“	“	Şaban 94
18.	Kaside-i Nûniye Şerhi	“ “ “	Edebiyât u Eş’âr	“	“	Muharrem 98
19.	İtmâm-ı Temeyyüz	“ “ “	“	“	“	Mart 98
20.	Divân-ı Hâfız, Kudûrî	“ “ “	“	“	Farisî	Cemayül-ahir 1300
21.	Aşk-ı Vatan	Zafer Hanım	“	“	“	Muharrem 95
22.	Baharistan	Ref’et Efendi	“	“	“	Şaban “

23.	Tefsîr-i Müntehâbât-ı Edebiyat	“ “	“	“	Türkçe	Haziran 1305
24.	Vâsıtü’l-sülûk fî-seyrü’l-mülûk	Rahmî Efendi	Edebiyat ve eş’ar	“	Arapça	Şaban 95
25.	Divânçe	“ “	“	“	Türkçe	Teşrîn-i Sani 1300
26.	Mübâhise-i Mütenevvia	Osman Nurî Efendi	Risâle-i Mevkûte	“	“	Şevval “
27.	Hadikâtül-Üdeba	“ “	“	“	“	Kanûn-i Sâni 97
28.	Tasvîr-i-âlem	Osman Nurî Efendi	“	“	“	Eylül 1303
29.	Şundan bundan	Sâmî Bey	Edebî	“	“	Şevval 95
30.	Münşeât-ı İzzet, Derc-i Bedâyi’, Nefhatü’l-âdâb	Halep Mektupçusu Mehmed İzzet Efendi	İnşâ ve Muharrerât	“	“	Cemâziyülâhir 96
31.	Lâhika-i nefhatü’l-âdâb, Yeni Eserlerim	“ “	“	“	“	“ 1303
32.	İnsaniyet	Jandarma Dairesi Ketebesinden Mehmed Celâl Bey	Edebiyat	”	“	Kanûn-i Sâni 97
33.	Adada Söylediklerim	“ “	Şiir ve Edebiyat	“	“	Mart 1302
34.	İhzân	“ “	Edebiyat	“	“	Nisan 1304
35.	Nevbahar	“ “	Malûmât-ı Nafia-i Edebiyye	“	“	Eylül 96
36.	Dehşet yahut Üç Mezar	“ “	“	“	“	“ 1302

37.	Benim Gözyaşlarım	“ “	“	“	“	Ağustos 1303
38.	[Eba Nivâs]	Mehmed Münşi Efendi	Divân	“	Arapça	Cemâziyülâhir 96
39.	Mecmuâ-i Ulûm	Memed Sâbit Efendi	Edebî	“	Türkçe	Ramazan 96
40.	Daretü’l-Gavvas Fî-evhâmü’l-Havâs	Tâbi’ül-Cevaib Matbaası Sahibi Selim Faris Efendi	“	“	Arapça	Zil-hicce 99
41.	Hayret Divânı	“ “	“	“	Türkçe	Zil-kai’de “
42.	Esrârü’l-hükemâ ve Divân-ı Hişâb ve Divânü’l-[Taferâi]	“ “	Edebiyat Ve Eş’âr	“	“	Safer 1300
43.	Emsâl-i Hikemiye	“ “	Edebiyat	“	“	“ “
44.	Sihrü’l-Beyân	“ “	“	“	“	Ramazan “
45.	Divân-ı İbnü’l-Verdî	“ “	“	“	“	Şevval “
46.	Ahâsinü’l-Mahâsin	“ “	“	“	“	Kanûn-i Sâ`ni 99
47.	Müntehâbâtü’l-Beyân ve El-tebyîn	“ “	“	“	Türkçe	“ “
48.	Gayetü’l-Âdâb	“ “	Arapça Durûb-ı Emsâl	“	“	“ “
49.	Mecmuâtül-Maânî	“ “	Edebiyat	“	“	Temmuz 1300
50.	Mâsâri’ü’l-aşk	Tâbi’ Selîm Fâris Efendi	Edebiyat	“	Arapça	Temmuz 1300
51.	Resâilü’l-Şuâbî	“ “	“	“	“	Ağustos “
52.	Risâle-i edebiyye	“ “	“	“	“	Eylül “

53.	Matmahü'l-enfes ve Merhü'l-Teennüs ve Milhü'l-Endülüs	" "	"	"	"	Teşrîn-i evvel "
54.	Mecmuatü'l-Risâil	" "	"	"	"	Kanûn-i Sâni "
55.	Ebu'l-aselü'l-maadî Divânı	Yusuf Ziyâeddin Efendi	Divân	"	"	Zilkâde 96
56.	Numune-i İnşâ	" "	İnşa	"	"	Ağustos 1304
57.	İlâveli Numune-i İnşa	" "	"	"	"	" 1306
58.	Yadigâr	Ahmed Cevdet Bey	Edebî	"	Türkçe	Zilkâde 96
59.	İlm-i Ahlâk Risâlesi	Mekteb-i Mülkiyekitabet Muallimi Mehmet Seyid Efendi	Ahlâk	"	"	" "
60.	Islâhhâne	" "	Ahlâk-ı inâs	"	"	Kanun-i evvel 99
61.	Vezâif-i İnâs	" "	"	"	"	Teşrîn-i evvel 1300
62.	Ekmelü'l-mükemmel	" "	Belagat	"	"	Eylül 1303
63.	Tuhfetü'l-[Enise]	Artin Efendi	Edebî	"	"	Muharrem 97
64.	Hocanın Dostu	" "	"	"	"	Cemâziyül-evvel 99
65.	Maarif'ten Bir Sadâ	Mehmet Şevket Efendi	"	"	"	Safer 97
66.	Hasan Hilmi Divânı	Hasan Hilmi Efendi	Divân	"	"	Rebîülevvel 97
67.	Gülistân	" "	Edebiyat ve Hikemiye	"	"	Teşrîn-i Sâni 1300

68.	Zafernâme	Sâbit Efendi	Şâir-i Meşhûr Sâbit'in Bir Manzumesi	"	"	Recep 99
69.	Mecmûa-i Ebüzziyâ Cüz'i 53	Muharrir ve Tâbi' Mekteb-i Sanayi Müdürü Ebüzziyâ Tevfik Beyefendi Hazretleri	Risâle-i Mevkute-yi Edebiyye	"	"	Recep 97
70.	Kütübhane-i Meşâhir	" "	Tabâyi' ve Ahlâk	"	"	Şaban "
71.	Numûne-i Edebiyât-ı Osmâniyye	" "	Edebî	"	"	" "
72.	El-eşbâh u Nazâir, Divân-ı [Zabbî], Şerh-i Kitabü'l-Hikem	" "	Divân ve Edebiyat	"	Arapça	Ağustos 1300

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı	: IŞIKAY GÜRBÜZ, Ömrüm
Uyruğu	: T.C.
Doğum tarihi ve yeri	: 01/07/1986 IĞDIR
Medeni hali	: Evli
Telefon	: 0555 832 22 00
e-posta	: omrumisikay@gmail.com

Eğitim Derecesi	**Okul/Program**	**Mezuniyet Yılı**
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı	Devam Ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi	2010
Lise	Kâzım Karabekir A. Ö. L.	2005

İş Deneyimi, Yıl	**Çalıştığı Yer**	**Görev**
2007-2009	Avrasya Yazarlar Birliği	Abone İşleri
2010 Eylül-Ekim	Dede Korkut İ.O.	Öğretmen
2012-devam ediyor	KSÜ Afşin MYO	Okutman

Yabancı Dili

İngilizce

Hobiler

Tarihî ve turistik gezilere katılma, Kitap okuma, Yazı yazma, Dans etme, Tenis, Voleybol

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR…

